

ISSN: 1011 - 727X e-ISSN: 267-5420

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: 38 • GÜZ 2022 • SAYI: 106

Bahar ve Güz Dönemlerinde Yayımlanan Hakemli Dergi

ISSN: 1011 - 727X e-ISSN: 267-5420

**ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI**

ATATÜRK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY
PRESIDENCY OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Journal of Atatürk Research Center

CİLT/VOLUME: XXXVIII | GÜZ/AUTUMN: 2022 | SAYI/ISSUE: 106

Bahar ve Güz Dönemlerinde Yayımlanan Hakemli Dergi
Peer Reviewed Journal Published in Spring and Autumn

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER
CİLT / VOLUME: 38 GÜZ / AUTUMN: 2022 SAYI / ISSUE: 106
ATAM Derg. ISSN: 1011-727X e-ISSN: 2667-5420

- Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığınca Bahar ve Güz dönemlerinde yılda iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir.
- Derginin yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Ancak her sayıda üçte bir oranını geçmeyecek şekilde diğer dillerde yazılmış makalelere de -Yayın Kurulu kararıyla- yer verilebilir.
- Yayımlanan makale/yazıların yazarlarına telif ücreti, hakemlerine ise inceleme ücreti ödenir.
- Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez. Dergide yayımlanan makale/yazılardaki bilimsel içerik ve fikirlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Makale değerlendirme sürecinde dergide çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanılır.
- Dergi, Açık Erişim (Open Access) politikasını takip eder.
- Dergideki makaleler CC BY-NC 4.0 ile lisanslanır.
- Dergiye gönderilen makaleler intihal programından (<https://intihal.net/>) geçirilerek benzerlik oranı tespit edilir.
- Dergi, COPE tarafından açık erişimde yayımlanan kılavuzlar ve politikalar ile YÖK tarafından yayımlanan Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi doğrultusunda yayın yapar.
- Dergi Yayın İlkeleri, Yayın Politikası, Etik İlkeler ile Yazar ve Hakem Rehberlerine <https://atamdergi.gov.tr/> adresinden erişilebilir.
- *It is a peer reviewed journal published in spring and autumn, twice a year, by Atatürk Research Center.*
- *The official languages of the journal are Turkish and English. However, articles written in other languages, so long as the ratio of one-third in every issue is not exceeded, can be published pursuant to the decision of Board of Editors.*
- *Texts and photos sent for the journal are not returned. The authors are responsible for the scientific contents and ideas in the articles/texts published in the journal.*
- *Authors of the articles / texts published in the journal are paid a loyalty. Reviewers of the articles / texts published in the journal are paid a review fee.*
- *A double-blind peer-review system is used during the article evaluation process for the journal.*
- *The journal follows the Open Access policy.*
- *Articles in the journal are licensed under CC BY-NC 4.0.*
- *The similarity rate is determined by putting the articles sent for the journal through the plagiarism program (<https://intihal.net/>).*
- *The journal is published in accordance with the guidelines and policies published through open access by COPE and Scientific Research and Publication Ethics Directive for the Higher Education Institutions published by YÖK (the Council of Higher Education).*
- *Publication Principles for the Journal, Publication Policy, Ethical Principles, and Author and Referee Guides can be accessed at <https://atamdergi.gov.tr/>.*

ATAM Dergisinin Tarihi:

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi yayın hayatına 1984 yılında başlamıştır. Yayımlandığı tarihten itibaren Mart, Temmuz ve Kasım aylarında yılda üç (3) sayı olarak yayımlanmıştır. 2015 yılından itibaren ise Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanmaya devam etmektedir.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (SBVT) Komitesince 2016 yılı, 93. sayısından (Bahar 2016) itibaren veri tabanına alınmaya uygun bulunarak TrDizin'de dizinlenmeye başlamıştır. Ayrıca SOBİAD (Sosyal Bilimler Atf Dizini) ve EBSCO Historical Abstracts tarafından da dizinlenmektedir. Derginin tüm sayılarına Dergi web sayfası ve DergiPark üzerinden ücretsiz olarak erişilebilmektedir.

History of the Journal of Atatürk Research Center:

The Journal of Atatürk Research Center was first published in 1984. Since the date of its first publication, the journal has been published in March, July and November, namely in three (3) issues each year. As of 2015, it continues to be published in two issues per year as Spring and Fall.

The Journal of Atatürk Research Center was found eligible for inclusion in the database starting from its 93rd issue (Spring 2016) by the TÜBİTAK ULAKBİM Social and Human Sciences Database Committee and it is indexed in TrDizin. The journal is also indexed by SOBİAD (Social Sciences Citation Index) and EBSCO Historical Abstracts. All the issues of the journal can be accessed free of charge through the web site of the Journal and DergiPark.

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER
CİLT/VOLUME: XXXVIII GÜZ/AUTUMN: 2022 SAYI/ISSUE: 106

Sahibi / Owner

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı adına / *On Behalf of the Presidency of Atatürk Research Center*

Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı-Ankara/TÜRKİYE

Yazı İşleri Müdürü / Journal Administrator

Editör / Editor

Editör Yardımcıları / Assistants of Editor

İngilizce Dil Editörü / English Editing

**İngilizce Dil Editör Yrd. / Assistant
of English Editing**

Yayın Kurulu / Editorial Board

Merve UĞUR

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı-Ankara/TÜRKİYE m.ugur@atam.gov.tr

Orhan İSTANBUL

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı-Ankara/TÜRKİYE oistanbul@atam.gov.tr

Aynur YAVUZ AKENGİN

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı-Ankara/TÜRKİYE ayavuz@atam.gov.tr

Halit Aytağ TOKUR

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı-Ankara/TÜRKİYE h.tokur@atam.gov.tr

Prof. Dr. Neşe ÖZDEN

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü-

Ankara/TÜRKİYE ozdennese53@gmail.com

Murat SAYGIN

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı-Ankara/TÜRKİYE m.saygin@atam.gov.tr

Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı-Ankara/TÜRKİYE yozgen@ayk.gov.tr

Gamze BERTKİN

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı-Ankara/TÜRKİYE gberktin@ayk.gov.tr

Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN

Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-Çankırı/TÜRKİYE
ahmetozcan@karatekin.edu.tr

Prof. Dr. Arshi KHAN

Aligarh Müslim Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi

Bölümü-Aligarh/HİNDİSTAN arshikhan.ps@amu.ac.in

Prof. Dr. Ewa SIEMIENIEC GOLAS

Jagiellonian Üniversitesi Doğu Araştırmaları Enstitüsü-Kraków/POLONYA
ewa.siemieniec-golas@uj.edu.pl

Prof. Dr. Halil BAL

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-İstanbul/TÜRKİYE

balhalil@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Kerim ŞÜKÜROV

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü-Bakü/AZERBAYCAN

shukurovkk@gmail.com

Prof. Dr. Mehmet TEMEL

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-

Muğla/TÜRKİYE mtemel@mu.edu.tr

Prof. Dr. Neşe ÖZDEN

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü-

Ankara/TÜRKİYE ozdennese53@gmail.com

Prof. Dr. Selma YEL

Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü-Ankara/TÜRKİYE

selmayel@gazi.edu.tr

Prof. Dr. Stefano TRINCHESE

Chieti-Pescara "G. D'Annunzio" Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Piane, Ortaçağ ve

Modern Araştırmalar Bölümü-Chieti/ITALYA stefano.trinchese@unich.it

Prof. Dr. Zehra ASLAN

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-

Rize/TÜRKİYE zehra.arslan@erdogan.edu.tr

Prof. Dr. Yasemin DOĞANER

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü-

Ankara/TÜRKİYE ydoganer@hacettepe.edu.tr

HABERLEŞME / INFORMATION

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Ziyabey Caddesi Nu: 19 06520 Balgat / ANKARA

Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 • Fax: (0 312) 285 55 27

e-mail: dergi@atam.gov.tr • web: http://www.atam.gov.tr

https://atamdergi.gov.tr & https://dergipark.org.tr/tr/pub/aamd

Baskı Hazırlık: ERDAL BASIM YAYIN DAĞITIM – Tel: 0532 673 95 18

Basıldığı Yer: DİYANET VAKFI MATBAASI

Bastım Tarihi: Kasım 2022 - Ankara

DANIŖMA KURULU / ADVISORY COMMITTEE

Prof. Dr. Arshi KHAN	Aligarh Muslim University-HİNDİSTAN
Prof. Dr. Cesar ROSS	Santiago Üniversitesi-ŞİLİ
Prof. Dr. Çağrı ERHAN	Altınbaş Üniversitesi-İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Erden KAZHYBEK	KAZAKİSTAN
Prof. Dr. Ewa SIEMIENIEC GOLAS	Jagiellonian University-POLONYA
Prof. Dr. Hacı Murad DONOGO	Dağistan-RUSYA FEDERASYONU
Prof. Dr. Halil BAL	İstanbul Üniversitesi-İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Husnija KAMBEROVIĆ	Saraybosna/BOSNA-HERSEK
Prof. Dr. Kerim ŖÜKÜROV	Azerbaycan Millî İlimler Akademisi- Bakü/AZERBAYCAN
Prof. Dr. Mahmut Ali EL-DAVUD	Arap Tarihçiler Birliği Üyesi-IRAK
Prof. Dr. Mehmet TEMEL	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi-Muğla/TÜRKİYE
Prof. Dr. Muhammed ARNAUT	World of Islamic Science and Technology University Amman/ÜRDÜN
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ	Hacettepe Üniversitesi-Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN	Ankara Üniversitesi-Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Recep ŖKRİYEL	Novi Pazar Devlet Üniversitesi-SIRBİSTAN
Prof. Dr. Selami KILIÇ	Atatürk Üniversitesi-Erzurum/TÜRKİYE
Prof. Dr. Selma YEL	Gazi Üniversitesi-Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Stefano TRINCHESE	Univ. G.D'Annunzio Chieti Pescara-Roma/İTALYA
Prof. Dr. Uğur ÜNAL	Devlet Arşivleri Başkanlığı-Ankara/TÜRKİYE
Doç. Dr. Hasan CİCIOğLU	Netkent Üniversitesi-Gazimağusa/KKTC
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA	Azerbaycan Millî İlimler Akademisi- Bakü/AZERBAYCAN
Doç. Dr. Liliana Elena Boscan	Bucharest University-ROMANYA
Bedrettin KORO	Tarih Bilimleri Uzmanı-KOSOVA
Janos HOVARİ	Budapeşte / MACARİSTAN

BU SAYININ HAKEMLERİ / ABRITRALS FOR THIS ISSUE

Prof. Dr. Abdurrahman BOZKURT	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü- İstanbul/TÜRKİYE abozkurttt@hotmail.com
Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü- İstanbul/TÜRKİYE aozcan@fsm.edu.tr
Prof. Dr. Ahmet ŖİMŖEK	İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü-İstanbul/TÜRKİYE ahmetsimsek@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Ali SATAN	Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü-İstanbul/TÜRKİYE ali.satan@marmara.edu.tr
Prof. Dr. Bülent BAKAR	Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü-İstanbul/TÜRKİYE bakar441@gmail.com
Prof. Dr. Cevdet KIRPIK	Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü-Kayseri/TÜRKİYE cevdettk@gmail.com
Prof. Dr. Davut HUT	Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü-İstanbul/TÜRKİYE davuthut@marmara.edu.tr

Prof. Dr. Fahri SAKAL	Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü-Samsun/TÜRKİYE fahris56@hotmail.com
Prof. Dr. Hakan UZUN	Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü- Ankara/TÜRKİYE hakanuzun@ankara.edu.tr
Prof. Dr. Haluk SELVİ	Sakarya Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü-Sakarya/TÜRKİYE hselvi@sakarya.edu.tr
Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ	Kastamonu Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü-Kastamonu/TÜRKİYE serhat42@gmail.com
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü-Konya/TÜRKİYE nkostuklu@erbakan.edu.tr
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR	Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü-Elazığ/TÜRKİYE oumar@firat.edu.tr
Prof. Dr. Zafer GÖLEN	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-Burdur/TÜRKİYE zgolen@gmail.com
Doç. Dr. Arda BAŞ	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-Bolu/TÜRKİYE arda_bas@yahoo.com
Doç. Dr. Bengül BOLAT	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-Kırşehir/TÜRKİYE bengu4@gmail.com
Doç. Dr. Cemal SEZER	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-Bolu/TÜRKİYE sezer_c@ibu.edu.tr
Doç. Dr. Efdal AS	Milli Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu Tarih Bölümü-Ankara/TÜRKİYE eas@kho.msu.edu.tr
Doç. Dr. Eyüp KUL	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-Rize/TÜRKİYE eyupkul@gmail.com
Doç. Dr. Hikmet Zeki KAPCI	Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü- Kayseri/TÜRKİYE hzeki@erciyes.edu.tr
Doç. Dr. Orhan AVCI	Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-Kırıkkale/TÜRKİYE avciorhan@gmail.com
Doç. Dr. Ümmügülsüm POLAT	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-Ankara/TÜRKİYE gulsumpolat26@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Volkan AKSOY	Karadeniz Teknik Üniversitesi Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü-Trabzon/TÜRKİYE v_aksoy@ktu.edu.tr
Dr. Betül KARCI	Çankırı/TÜRKİYE b.d.karci@gmail.com

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- İsmail Hakkı DEMİRCİOĞLU** Osmanlı'dan Günümüze Jandarmada Okuma Yazma
Onur GÜVEN Faaliyetleri
Literacy Activities in Gendarmerie from the Ottoman to the Present..... 263
DOI: 10.33419/aamd.1195577
- Selami KURT** Tarih-i Osmâni/Türk Tarih Encümeni Mecmuası'nda
Osmanlı ve Avrupa Tarihlerine Yöneltilen Eleştiriler
Critics Directed to Ottoman and European Histories in the Turkish Historic Committee Journal 311
DOI: 10.33419/aamd.1195587
- Umut AKCAKAYA** Hatıralar Işığında Şerif Hüseyin İsyanı ve Hicaz Cephesi
Erdal AYDOĞAN *Sharif Hussain's Revolt and Hejaz Front in the Light of the Memories* 349
DOI: 10.33419/aamd.1195609
- Muttalip ŞİMŞEK** Hilal-i Ahmer Cemiyeti Viyana Hanımlar Merkezi ve
Faaliyetleri
Vienna Women's Center of the Red Crescent Society and Its Activities 391
DOI: 10.33419/aamd.1195620
- Pınar TUNA** İşgal İstanbul'unda Fransız Millî Bayramı Kutlamaları
(1919-1923)
French National Holiday Celebrations in Occupied Istanbul (1919-1923)..... 431
DOI: 10.33419/aamd.1195864
- Mevlüt ÇELEBİ** İtalya'da Ermeni Terörü: İtalyan Basınında Sait Halim Paşa
Suikastı
Armenian Terror in Italy: The Assassination of Sait Halim Pasha and the Italian Press 473
DOI: 10.33419/aamd.1195872

İÇİNDEKİLER

Sezen KILIÇ	Musul Meselesine Dair Avusturyalı Diplomatların Görüşleri (1923-1926) <i>The Opinions of Austrian Diplomats on the Mosul Issue (1923-1926)</i> 507 DOI: 10.33419/aamd.1195880
Kaya İMRAG	Şapka İnkılabının Sosyo-Ekonomik Yönleri: Şapka İthalatı, Yerli Üretim ve Halka Yansımaları <i>The Socio-Economic Aspects of the Hat Revolution: The Hat Import, Local Production and Their Impacts on People</i> 545 DOI: 10.33419/aamd.1195889
Tülay GENCER	Unutulan Bir Gün: Lozan Sulh Günü/Bayramı <i>A Forgotten Day: Lausanne Peace Day</i> 585 DOI: 10.33419/aamd.1195899
Yüksel ÖZGEN Mehmet Şah ÖZCAN	Süreyya Hüsnü Anderiman'ın Mesleki Kariyerine Bir Bakış <i>A Look at the Professional Career of Süreyya Hüsnü Anderiman</i> 619 DOI: 10.33419/aamd.1195909
Bilal ALTAN	Bir Cumhuriyet Aydını: Cihad Baban'ın Gazeteciliği ve Siyasal Yaşamı <i>An Intellectual of the Republic: Cihad Baban's Journalism and Political Life</i> 651 DOI: 10.33419/aamd.1195915
Pakize ÇOBAN KARABULUT	1947 Türkiye-Ürdün Dostluk Antlaşması ve Türkiye-Suriye İlişkilerine Etkileri <i>Treaty of Türkiye-Jordan Friendship in 1947 and Its Effects on the Relations Between Türkiye-Syria</i> 699 DOI: 10.33419/aamd.1195924
	Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Yayın İlkeleri 731 <i>Atatürk Research Center Journal Publication Principles</i> 737

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE JANDARMADA OKUMA YAZMA FAALİYETLERİ

İSMAİL HAKKI DEMİRCİOĞLU* & ONUR GÜVEN**

ÖZ

Geçmişten günümüze Jandarma Teşkilatı her seviyedeki personelinin eğitimine özel bir önem vermiştir. Bu doğrultuda 1904'te Jandarma Okullarının kurulduğu dönemden itibaren personelin sadece askerî ve mesleki eğitimine değil, sosyal ve kültürel gelişimine de özen gösterilmiştir. Jandarmada mesleki eğitimin dışında özellikle erlere yönelik olarak onların kişisel gelişimlerine sağlayacak bir dizi faaliyet yürütülmüştür. Bu faaliyetlerden birisi, okuma yazma eğitimidir. 20. yüzyılın başında farklı düzeyde görev yapacak jandarmaların okuryazar olmaları gerektiği görüşü ön plana çıkmıştır. Bu süreçte okuma yazma bilmeyen jandarmalar için çeşitli etkinlikler yürütüldüğü görülmektedir. Yürütülen etkinliklerden Jandarma Okuma Yazma Okulu, Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde olup diğer faaliyetlerde de ortak hareket edilmesine özen gösterilmiştir.

Tarihsel yönetime dayalı olarak hazırlanan bu çalışmanın amacı, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e jandarma eğitiminde okuma yazma faaliyetlerini değerlendirmektir. Bu çerçevede ilk olarak Osmanlı'nın son döneminde jandarmada okuma yazma faaliyetleri incelenmiştir. Akabinde 1928 yılında yeni Türk harflerinin kabulünden sonra özellikle jandarma erleri ve gedikli erbaşlara yönelik yeni alfabenin öğretilmesiyle ilgili atılan adımlar ve 1959 yılında açılan Jandarma Okuma Yazma Okulunun çalışmaları değerlendirilmiştir. Bu okullarda

* 1. Yazar: Prof. Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi Güvenlik Bilimleri Fakültesi Dekanlığı, Ankara/TÜRKİYE, demircioglu61@yahoo.com

ORCID: 0000-0002-8155-8617

** 2. Yazar: Arş. Gör., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi Güvenlik Bilimleri Fakültesi Sosyal Bilimler Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, onurguven08@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3640-2816

erlere okuma yazmanın nasıl öğretildiği, kullanılan materyaller, ölçme değerlendirme usulü ve derse giren öğretmen kadrosu hakkında bilgiler verilmiştir. Bu çalışmayla ülkemizde jandarmanın belirli dönemlerde erlere yönelik sadece mesleki eğitim vermediği, aynı zamanda okuma yazma bilmeyen erlere okuma yazma kursları planladığı ve bu kursları nasıl yürütüldüğü ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ali Okulları, Er Eğitimi, Jandarma, Okuma Yazma.

LITERACY ACTIVITIES IN GENDARMERIE FROM THE OTTOMAN TO THE PRESENT

ABSTRACT

From the past to the present, the Gendarmerie has given special importance to the training of its personnel at all levels. For this purpose, since the establishment of the Gendarmerie Schools in 1904, attention has been paid not only to the military and vocational education of the personnel, but also to their social and cultural development. Apart from vocational training in the gendarmerie, various activities were carried out especially for the private soldiers to ensure their personal development. One of these activities is literacy education. At the beginning of the 20th century, the idea that the gendarmeries, who would serve at different levels, should be literate came to the fore. In this process, it is seen that various activities were carried out for the illiterate gendarmes. Gendarmerie Literacy School, one of the activities carried out, is within the scope of the Turkish Armed Forces and care was taken to act jointly in other activities.

265

The aim of this study, which was prepared based on the historical method, is to evaluate the literacy activities in the gendarmerie education from the Ottoman Empire to the Republic. In this context, firstly, literacy activities in the gendarmerie during last period of the Ottoman Empire were examined. Then, after the adoption of the new Turkish letters in 1928, the steps taken to teach the new alphabet especially for gendarmerie private soldiers and non-commissioned officers and the work of the Gendarmerie Literacy School which was opened in 1959 were evaluated. In these schools, information was given about how reading and writing was instructed to the privates, the materials used, the assessment and evaluation method, and the teaching staff. With this study, it has been revealed that the gendarmerie in our country does not only provide vocational training for privates in certain periods, but also planned literacy courses for illiterate private soldiers and how these courses were conducted.

Keywords: Ali Schools, Gendarmerie, Literacy, Private Soldiers Education.

GİRİŞ

Sanayi Devrimi ve ulus devletlerin ortaya çıkması özellikle Batı Avrupa’da zorunlu eğitimin yaygınlaşmasına neden oldu. Zorunlu eğitimin temel hedeflerinden birisi, bireyleri okuryazar hâle getirmektir. Bu sebeple özellikle XIX. yüzyıldan itibaren okuma ve yazma modern ulus devletlerin gündemine girmiştir¹. Okuma yazmanın eğitim sistemlerinin önceliklerinden birisi hâline gelmesinin temel gerekçelerinden birisi, Sanayi Devrimi sonrası yaşanan değişime ve bu değişimin ortaya çıkardığı şartları yönetebilecek bireylerin yetiştirilmesidir. Amerika ve Batı Avrupa merkezli yaşanan bu değişim ve dönüşüm geçen yüzyılın başında ülkemizi de etkilemiştir. Cumhuriyet’in kurulmasını takiben okuma yazmanın yaygınlaştırılması, kurucu kadronun en önemli hedeflerinden birisi hâline geldi. Bu çerçevede konuyla ilgili önemli kararlar alındı ve farklı uygulamalar yoluyla okuryazar sayısı artırıldı.

Ulus devletler, okuryazarlığı temel vatandaşlık becerilerinden birisi olarak görmüşlerdir. UNESCO’ya göre okuryazar, gündelik hayatla alakalı sade ve basit bir cümleyi anlamlandırarak okuyup yazabilen kişidir². Ayrıca okuryazar hem kendisinin hem de çevresinin gelişimine katkıda bulunabilecek düzeyde okuma, yazma ve hesap yapma özelliklerini haiz, toplum bilinciyle sorumluluklarını yerine getirebilen kişi şeklinde de tanımlanmıştır³. Bu nitelikler nedeniyle güçlü devletler inşa etmek isteyen toplumlar okuma yazmayı temel vatandaşlık eğitiminin bir parçası olarak görmüşlerdir.

19. yüzyılda ve geçen yüzyılın başında kabul gören okuryazarlığı “geleneksel okuryazarlık” olarak ifade edebiliriz. Geleneksel okuryazarlık, alfabe yoluyla yazılı materyallerin yazılması ve okunması olarak tanımlanabilir⁴. Ülkemizde geleneksel okuryazarlık, Cumhuriyet Dönemi’nde Harf İnkılabı’ndan sonra etkin bir şekilde geliştirilmeye çalışılmıştır. Özellikle geçen yüzyılın ikinci yarısında değişen şartlar ve ihtiyaçlar doğrultusunda okuryazarlığın türleri de değişmeye başlamış ve eleştirel okuryazarlık, e-okuryazarlık vb. okuryazarlık türleri ortaya çıkmıştır.

¹ Feyzi Öz, **Uygulamalı İlkokuma Yazma Öğretimi**, Anı Yayıncılık, Ankara 1998, s.1.

² <https://unesco.org.tr/dokumanlar/egitim/okuryazarlik.pdf>, Erişim Tarihi: 10.1.2022.

³ Sudi Bülbül, **Türkiye’de Halk Eğitimi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1991, s.71.

⁴ Mehmet Kurudayıoğlu, Sait Tüzel, “21. Yüzyıl Okuryazarlık Türleri, Değişen Metin Algısı ve Türkçe Eğitimi”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, S 28, Şubat 2010, s.284.

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e jandarma eğitiminde okuma yazma faaliyetleri değerlendirmektir. Tarihsel yönetime dayalı olarak gerçekleştirilen bu çalışma doküman incelemesi⁵ anlayışıyla hazırlanmıştır.

I. Osmanlı Jandarmasında Okuma Yazma Eğitimi

1904'te jandarma eğitimine yönelik Balkan coğrafyasında gerçekleşen reform hareketleri kapsamında ilk önce Selanik'te Jandarma Zabitan ve Posta Kumandanları Mektebi ve Jandarma Efrad-ı Cedide Mektepleri kurulmuş; ardından Üsküp'te Jandarma Karakol Kumandanları Mektebi faaliyete geçmiştir⁶. Bu okulların eğitim programlarına bakıldığında Jandarma Teşkilatı içerisinde okuma yazma eğitiminin 1904 yılından itibaren başladığı görülmektedir. Jandarmada niteliği arttırmak için okuma yazmaya önem verilmiştir. Bunun yanında okuma yazma biliyor olmak jandarmada yönetici olacak kişilerde aranan temel şartlar arasına girmiştir⁷.

Balkanlarda gerçekleştirilen tensikat döneminde faaliyete geçen Efrad-ı Cedide Mektepleri teşkilata personel yetiştiren kurumların temeli olarak işlev görmüştür. Jandarma olmak için ilk adımın burada atılması ve o dönemde ihtiyaç duyulan erlere okuma yazma eğitiminin verilmesi mektebi önemli kılan unsurlar arasında yer almaktadır. Bu mektepler sayesinde jandarma eğitimi, teşkilatın temelini oluşturan erlere kadar yayılmıştı. Efrad-ı Cedide Mektebinde jandarma meslek eğitimi, uygulamalı talimler ve okuma yazma öğretilir ayrıca kişinin ahlaki gelişimine yönelikte eğitimler verilmişti.

Üsküp'te faaliyete geçen Karakol Kumandanları Mektebinde tensik heyeti tarafından eğitim-öğretim başlamadan önce bazı subaylar öğretmen olarak görevlendirilmiştir. Mektebe kayıt olup okuma yazma bilmeyen öğrenciler için iki mülazım ve diğer derslere dört subay daha atanmıştır. Tensik heyeti

⁵ Doküman analizi ve incelemesi, tespit edilen verilerin, bunlar yazılı, görsel, birini ve ikinci elden kaynaklar olabilir, içerik olarak ayrıntılı ve sistematik bir şekilde analiz etmek için tercih edilir. Nitel bir araştırma yöntemidir.

⁶ Erol Karcı, "Üsküp Jandarma Karakol Kumandanları Mektebi (1904-1909)", **Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma**, Ed. İsmail Hakkı Demircioğlu vd., Berikan Yayınevi, Ankara 2018, s.129; Fatih Demirel, "Osmanlı Devleti'nde Jandarma Eğitimi: Selanik Vilayeti Jandarma Mektepleri", **Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma**, Ed. İsmail Hakkı Demircioğlu vd., Berikan Yayınevi, Ankara 2018, s.188.

⁷ Esmâ Nur Halıcı, **Değişim Sürecinde Osmanlı Jandarması'nın Eğitimi Meselesi (1839-1914)**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2019, s.51.

görevlendirilen personelin mutlaka okuma yazmayı iyi derecede bilmeleri gerektiği vurgulanmıştır⁸. Mektepte okuma ve yazma öğretiminin aksatılmadan devam etmesi için gerekli tedbirler alınmıştır. Eğitim döneminin ramazan ayına denk gelmesi nedeniyle programda problemler olduğu ancak okuma yazma bilmeyen öğrencilerin derslerinin tamamlanması için okul idaresinin açık bulundurulmasının önemli olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Karakol Kumandanları Mektebinde okuma yazma dersi için 120 kuruş maliyetli 60 elif-ba kitabı temin edilmiştir⁹.

Selanik'te açılan Jandarma Mektepleri içerisindeki Posta Kumandanları Sınıfında jandarma erleri, onbaşı ve çavuşlar öğrenci olarak seçilmiştir. Bu sınıfa mensup jandarma personeline teşkilat bünyesinde başlatılan reform hareketi kapsamında okuma yazma zorunluluğu getirildiği için askerî ve mesleki derslerden önce bu eğitime öncelik tanınmıştır. Mektep öğretmenlerinin oluşturduğu programla okuma, yazma ve rakam bilmeyenlere eğitim verilmiş; bunun sonucunda öğrenciler bir emri okuyup kavrayabilecek, tertipli rapor tutabilecek ve karakolun hesaplarını kaydedebilecek seviyeye ulaşmışlardır¹⁰. Posta Kumandanları Sınıfında okutulan derslere bakıldığında hesap, jandarma nizamnamesi, eşkiya takip yöntemleri, asayişin muhafazası ile okuma ve yazma gibi dersler bulunmaktadır¹¹. Öğretim kadrosunda ise Lisan-ı Osmani dersi için muallim olarak Piyade Yüzbaşı Emin ve yardımcısı Süvari Teğmen Rıfat bulunmaktaydı¹².

Selanik Efrad-ı Cedide¹³ Mektebi dersleri arasında Türkçe okuma ve yazma dersi bulunmaktadır. Bu derste okuma yazma öğretilmesinin yanında zabıt varaka ve raporların nasıl oluşturulacağı öğretilmekteydi¹⁴. Genel anlamda mektepteki dersler, öğrencilerin eğitim düzeyleri göz önüne alındığında öğrencilerin anlayabileceği şekilde soru-cevap yöntemi tercih edilmiştir. İlk aşamada öğrencilerin çoğu okuma yazma bilmedikleri için ders kitabından

⁸ Karcı, a.g.m., s.131.

⁹ Karcı, a.g.m., s.132-137.

¹⁰ Demirel, a.g.m., s.191.

¹¹ **Rumeli Vilayat-ı Selâse'de Jandarma Teşkilatı**, Dersaadet 1338, s.53.

¹² Demirel, a.g.m., s.192-193.

¹³ Efrad-ı Cedide, ilk başta Balkanlar'da sonra Anadolu coğrafyasında jandarma eğitimine yönelik gerçekleştirilen reform hareketleri kapsamında açılan bir mekteptir. Jandarma için nitelikli ve okuma yazma bilen kişiler aranmış ancak istenen vasıfları karşılayabilecek personel bulunamayınca Efrad-ı Cedide Mekteplerinin açılmasına karar verilmiştir. Efrad Mektepleri temel eğitimin verildiği bir kurum hüviyeti kazanmıştır.

¹⁴ **Rumeli Vilayat-ı Selâse'de Jandarma Teşkilatı**, s.46.

ziyade sadece anlatım yaklaşımı ile ders işlenmiştir¹⁵. Neticede 1904 yılında jandarma eğitiminde başlatılan tensik faaliyetinin amaçlarından birisi okuma yazma başta olmak üzere jandarma personelinin eğitim düzeyini artırılmasıydı. 1904 yılında mektep müfredatlarında kendisine yer bulan okuma yazma dersi bu tarihten itibaren jandarma eğitiminde önem verilen bir ders hâline gelmiştir.

Balkan coğrafyasında faaliyete geçen jandarma okullarının dışında 1907 yılında İzmir'de Jandarma Mektebi açılmıştır. Burada zabitan, karakol ve posta kumandanlarında sınıflarına mensup öğrenciler eğitim görmekteydi. Subay sınıfına çavuşluktan yükselen ve okuryazar olan dokuz kişi alınmıştır. Karakol ve posta kumandanları sınıfına ise askerlik hizmetini yapmış, okuryazar seviyesi düşük adaylar katılmıştır¹⁶. Bu sınıflarda okuma yazma ve lisan eğitiminden ziyade askerî ve mesleki dersler ağırlıkta olmuştur¹⁷.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Selanik'teki Efrad-ı Cedide Mektebi temel alınarak Trabzon, Beyrut ve Bağdat gibi farklı Osmanlı coğrafyalarında da bu mektep faaliyete geçmişti. Bu okullarda yüzbaşı rütbesinde bir müdür ve ayrıca eğitim-öğretimden sorumlu heyet bulunmaktaydı. Dersler iyi eğitim görmüş subaylar tarafından yürütülmekteydi. İlk aşamada eğitim süresi talim görmüş erler için 2 ay; talim görmemiş erler içinse 3 ay olarak belirlenmiştir¹⁸. Talim görmemiş erlerden kastedilen askerlik hizmetini yapmamış olan ve jandarma mesleğinde olduğu hâlde hiç mektebe gitmemiş olan kişilerdi. 1913 yılında Efrad-ı Cedide Mekteplerinin eğitim programı düzenlenerek müfredat yayınlanmıştır. Bu programda mesleki dersler, sağlık dersi ve genel kültür dersleri (tarih, coğrafya, imla ve kitabet gibi) yer almaktaydı¹⁹.

1918 yılında jandarma mektepleri, alay kuruluşu altında birleştirilmiş ve yeni bir talimatname yayınlanmıştı. Bu alay içerisinde Efrad-ı Cedide ve Karakol Kumandanları Mektepleri için ayrı bir müfredat programı geliştirilmiştir.

¹⁵ Demirel, a.g.m., s.199.

¹⁶ Biray Çakmak, "İzmir Jandarma Mektebi (1907-1911)", **Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma**, Ed. İsmail Hakkı Demircioğlu vd., Berikan Yayınevi, Ankara 2018, s.161.

¹⁷ Dersler şunlardır; Talim ve terbiye-i askeriye, Usul-ı muaşeret, Ahlak, seferiye ve endahat nazariyat ve ameliyatı, Tarih ve coğrafya-yı Osmani, Jandarma nizamnamesi, Jandarma muharrerâtı, Jandarma vezâ'if-ı ameliyye ve hususiyyesi, Amelî ve muhtasar hukuk ve ceza. Bk. a.g.m., s.161.

¹⁸ Halim Alyot, **Türkiye'de Zabıta**, Polis Akademisi Yayınları, Tıpkı Basım, Ankara 2008, s.481.

¹⁹ Alyot, a.g.e., s.482.

Genel anlamda programdaki dersleri jandarma nizamnamesi, malumatı hukukiye ve kanuniye, hıfzıssıhha, akait-i diniye, hesap, coğrafya ve Osmanlı tarihi ile imla ve kitabet şeklinde sıralamak mümkündür²⁰. İmla ve kitabet isimli derste yer alan konu başlıkları şöyledir: Türkçede yer alan başlıca Arabi ve Farsi kelimeler ve lügat, seçilmiş parçalardan imla kurallarını öğrenme ve jurnal, takrir, zabıt varakaları tertip edilmesi ve meydana getirilmesi²¹. Burada görüldüğü üzere önceki dil derslerinde verilen eğitimden farklı konular mevcuttur. İlk lisan dersleri daha çok alfabe öğretimi ve temel düzeydeki bilgilere yönelik olmasına karşın, imla ve kitabet dersinin daha ileri düzeyde olduğu tespit edilmektedir.

II. Cumhuriyet Dönemi'nde Jandarma Er Eğitiminde Okuma Yazma Eğitimi

Jandarma Teşkilatının bağlı olduğu kurum dönem dönem farklılık göstermiştir. Bu bağlılık durumu jandarma eğitimini de etkileyen faktörler arasında yer almıştı. Bu sebeple Jandarma Teşkilatı için çıkarılan ve kurumun yapısı bakımından temel teşkil eden bazı kanunları burada ifade etmekte fayda vardır. Çünkü Jandarma Umum Kumandanlığı²² eğitim yönetmeliği açısından Genelkurmay Başkanlığına bağlıydı. Bu durum Türk Silahlı Kuvvetlerinde eğitim alanında yapılan değişikliklerden ve çıkarılan kanunlardan jandarmanın da etkilendiği göstermektedir.

Cumhuriyet ile birlikte gelen reformlar ve kanun hükümlerinin ülke çapında yaygınlaştırılmasında jandarmanın rolünün belirlenmesi, ülkede huzurun düzenli bir şekilde tesis edilmesi için Jandarma Teşkilatı kapsamlı bir kanuna ihtiyaç duymaktaydı. Bu kapsamda teşkilatın ihtiyaçlarına cevap verebilecek ve jandarmanın görev sınırlılıklarını belirleyecek kanun, 1706 sayılı Jandarma Kanunu adıyla yürürlüğe girmiştir²³. Kanunun ikinci maddesinde jandarmanın vazife ve hizmet açısından İçişleri Bakanlığına; askerî talim ve terbiye

²⁰ İsmail Demircioğlu, Ebru Demircioğlu, İnanç Genç, "Jandarma Alay Mektepleri Öğretim Programı", **Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma**, Ed. İsmail Hakkı Demircioğlu vd., Berikan Yayınevi, Ankara 2018, s.121.

²¹ **Efradı Cedide ve Karakol Kumandanları Alay Mektepleri Ta'limatnamesi**, Jandarma Matbaası, Dersaadet 1334, s.44.

²² Jandarma Teşkilatının adı 1953-1961 yılları arasında Jandarma Umum Kumandanlığı şeklindedir. 1961'den sonra ise Jandarma Genel Komutanlığı adını almıştır.

²³ Jandarmanın temel kanunu olarak ifade edilen bu kanun 1930 yılında yürürlüğe girmiştir. Bk. Adnan Erginsoy, **1706 sayılı Jandarma Kanununun Şerhi**, Jandarma Genel Komutanlığı, Ankara 1937, s.11.

hususunda ise Büyük Erkan-ı Harbiye Reisliğine bağlı olduğu belirtilmektedir²⁴. Bu sebeple Türk Silahlı Kuvvetlerinin okuma yazma seferberliklerine yaptığı katkılar, bu konuda çıkan kanun ve yönetmelikler doğrudan Jandarma Teşkilatını da ilgilendirmektedir²⁵.

Cumhuriyet'le beraber diğer bazı kurumlarda olduğu gibi Osmanlı'dan gelen jandarma eğitim geleneği bazı değişikliklerle devam ettirilmiştir. Bu çerçevede Millî Mücadele Dönemi'nde kapatılan Efrad-ı Cedide Mektepleri, Cumhuriyet'in ilanı ile İstanbul, Çanakkale, Kayseri, Adana, İzmir, Giresun, Kars ve Diyarbakır'da yeniden faaliyete geçmiştir. Bu mektepler, alaylar şeklinde teşkilatlandırılarak taburlara ayrılmıştır. Taburlarda karakol kumandanları dışında acemi erlere yönelik de eğitim verilmiştir. Efrad-ı Cedide Kanunu'nun çıkarılmasıyla birlikte Jandarma Er Okulları, emir komuta ve idarelerinin tek bir elden yapılması için Jandarma Er Okul Alayları şeklinde düzenlenmiştir²⁶. Bu düzenlemeyle okullar daha sistemli bir hâle gelmiştir.

1925 yılında Jandarma Efrad-ı Cedide ve Karakol Kumandanları Sınıfları ile Jandarma Zabıt Mektebinin bazı kısımları için müfredat oluşturulmuştur. 1918 yılında hazırlanmış olan Efradı Cedide ve Karakol Kumandanları Alay Mektepleri Talimatnamesi'ndeki müfredattaki dersler arasında benzerlikler mevcuttur. 1925'te hazırlanan program alanında uzman bir heyet tarafından hazırlanmış, Heyet-i Fenniye adı verilen bu heyet okullara gönderilen müfredat programının tatbik ve takibi görevini üstlenmiştir²⁷. Efrad-ı Cedide Sınıfında yer alan dersler başlıca; okuma yazma, elif-ba, hesap, jandarma neferinin vezai fi, hıfzıssıhha ve malumat-ı diniye ve ahlakiye şeklindedir²⁸. 1925 yılına ait bu program, jandarma erlerine okuma yazma öğretmek üzere başlamaktadır. Alay merkezlerinde bulunan bir eğitim kurumu olarak Efrad-ı Cedide Mektepleri daha çok okuma yazma bilmeyenlerin sevk edildiği bir

²⁴ "Jandarma Kanunu", <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1526.pdf>, Erişim Tarihi: 10.1.2022.

²⁵ 1930 yılındaki kanundan sonra Jandarma Teşkilatı için 1983 yılında kapsamlı bir kanun daha çıkarılmıştır. Orada da Jandarma Genel Komutanlığının, Türk Silahlı Kuvvetlerinin bir parçası olduğu ve Silahlı Kuvvetlerle ilgili görevlerle birlikte eğitim ve öğrenim bakımından Genelkurmay Başkanlığına bağlı olduğu ifade edilmektedir. "Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu", **Düstur**, Tertip: 5, C 22, Kanun No:2803, 1983.

²⁶ Efrad-ı Cedide Kanunu 1931 yılında yürürlüğe girmiştir. Alyot, **a.g.e.**, s.483.

²⁷ "Jandarma Efrâd ve Zabıt Mektepleri Ders Programı", **Jandarma Evamir Mecmuası**, S 199, 1925, s.160.

²⁸ A.g.m., s.161.

eğitim kurumu vasfı taşımaktadır²⁹. Ayrıca şunu da belirtmekte fayda vardır ki okuma yazma seviyesinin düşük olması sebebiyle dersler anlatıma dayalı işlenmiştir³⁰.

Mekteplerdeki erlerin çok azı okuma yazma bilmekte, kalan kısmı ise hiç eğitim almamış kişilerden oluşmaktaydı. Ancak Meşrutiyet Dönemi'nde, Anadolu'da jandarma tensikatının başlarında açılan jandarma mekteplerine, Rüştüye ve İdadiye eğitimi almış öğrenciler geldiği için mektepte okuryazar sayısı yüksekti. İlerleyen dönemlerde ise Cumhuriyet'in ilanına müteakip jandarma okulları için oluşturulan öğrenci kaynağının değişmesiyle okuryazar sayısı azdır³¹. Bu sebeple gelen erlerin eğitimi okuma yazma üzerine yoğunlaşmıştı. Okuryazar olmayan erler için program düzenlenmiş ve ders içerikleri sadece sözlü anlatım şeklinde gerçekleşmiştir³².

Erlere ders verecek öğretmenlerin küçük zabıtanandan yani mektepte bulunan öğretmen onbaşı ve çavuşlardan seçilmesi öğrencilere kolaylık sağlayacağı mektep idaresi tarafından belirtilmiştir³³. Bunun sebebi olarak küçük zabitanın rütbe ve mevki olarak erlere yakın olması, erlerin anlayabileceği tarzda ders anlatabileceği ve her neferin sorunlarını ayrı ayrı dinleme imkânına sahip olabileceği gerekçe olarak gösterilmiştir. Yine mektep idaresince erlere okuma ve yazma öğretecek öğretmen subaylara, muhatap oldukları topluluğun düzeyine inmesi ve onlarla birlikte yol alarak tam öğrenemedikleri hususları iyice tetkik etmeleri tavsiye edilmiştir³⁴.

1928 yılında gerçekleşen Harf İnkılabı'yla beraber Atatürk tarafından "yaygın eğitim ilkesi" benimsenip yurt genelinde buna yönelik adımlar atılmıştır. Millet Mektepleri ve Halkevlerinin faaliyetlerinin dışında orduda da okuma yazma öğretimine önem verilmiştir³⁵. Yaygın eğitimin uygulanmasında ordu,

²⁹ Demircioğlu, vd., a.g.m., s.120.

³⁰ Demirel, a.g.m., s.199.

³¹ "Jandarmada Muallimlik Sanatı", **Jandarma Mecmuası**, C 6, 1926, s.152

³² A.g.m., s.152-153.

³³ A.g.m., s.153.

³⁴ A.g.m., s.154.

³⁵ Ordu mensubu personelin okur-yazar olması her dönem için önemli görülen bir durumdu. Orduda okuma yazma faaliyetleri sadece Harf Devrimi ve sonrasındaki yaşanan gelişmelerle başlamamıştır. 1923 yılında orduya katılan askerlere okuma yazma eğitimi verebilmek için Erkan-ı Harbiyeye yazılan yazıda ödenek talep edildiği tespit edilmiştir. Cumhuriyet'i ilan eden kadronun ordu personelinin okur yazar hâle getirmek ve bunun akabinde eğitim seviyesini yükseltme çabaları, uygulanan temel politikalar arasında yer

üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmeye tüm imkân ve kabiliyetiyle gayret etmiştir. Bu kapsamda ilk aşamada ordu saflarına katılan erlere askerî eğitim etkinliklerini takip edebilmesi için bir-iki ay süreli okuma yazma öğretilmesi planlanmıştır³⁶.

Atatürk Dönemi'nde askerliği onbaşı ve çavuş rütbesinde yapmış olanlardan okuma yazmayı iyi derecede öğrenen istekli kişiler, az nüfuslu (nüfusu 400'den az) köylere öğretmen olarak gönderilmişlerdir. Atatürk'ün önerisi olan bu görüş, dönemin ilköğretim genel müdürü İsmail Hakkı Tonguç'a iletilmiş ve Tonguç, ön araştırma yaparak bu görüşün faydalı olacağını belirtmiştir. Askerlik vazifesini yapmak için orduya alınan erler mesleki eğitim tecrübesiyle birlikte sekiz aylık bir eğitimden geçip başarılı olmaları hâlinde köylere öğretmen olarak atanmışlardır. Burada başta okuma yazma olmak üzere hesap, coğrafya ve Türk tarihi gibi temel nitelikte dersler vermişlerdir³⁷. Ordunun vatandaşın okuma yazmasına yönelik ilk faaliyetleri bu şekilde gerçekleşmiştir.

Cumhuriyet idaresinin cehaletin önüne geçmek amacıyla yaptığı hamlelerden olan Millet Mektepleri ve Harf Devrimi sonrasında Türk Silahlı Kuvvetleri, okuma yazma konusunda önemli adımlar atmıştır. Ordu, silahaltına aldığı eğitim seviyesi düşük binlerce askere okuma yazma, vatandaşlık, matematik ve sağlık bilgisi gibi dersler vermiştir³⁸. Türk Silahlı Kuvvetleri erlere yönelik organize ettiği eğitim faaliyetleriyle ordunun ve halkın ihtiyaç duyduğu sahalarda temel bilgi ile mesleki yetkinlikler kazandırmıştır. Askeriye "halk okulu"³⁹ kimliğiyle erlere temel vatandaşlık becerilerinin bir kısmını kazandırmaya çalışmıştır.

Millet Mektepleri ve askeriyenin girişimleri neticesinde ülke genelindeki okuma yazma sayısında artış kaydedildiği görülmektedir. Özellikle Millet Mekteplerinin faaliyete geçmesiyle 1928-1935 yılları arasında halkın okuma

almaktaydı. Bk. **BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi)**, Muamelat Genel Müdürlüğü, 51-336-5/ 11.08.1923.

³⁶ Şerafettin Yamaner, **Atatürkçü Düşüncede Ulusal Eğitim**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1999, s.120.

³⁷ Mehmet Bilir, "Türkiye'deki Eğitim (Okuma-Yazma) Kampanyalarının Halk Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C 38, S 2, 2005, s.110.

³⁸ Niyazi Altunya, "Türk Silahlı Kuvvetleri Okuma Yazma Okulları (Ali Okulları: 1959-1975)", **Yetişkin Eğitim Dergisi**, C 1, S 1, 2018, s.118.

³⁹ Bilir, a.g.m., s.111.

yazma becerisi gelişim göstermiştir. Millet Mekteplerinde okuma yazma öğrenen kişi sayısı aşağıdaki tabloda verilmiştir⁴⁰;

Tablo 1. Maarif istatistiklerine göre Millet Mekteplerinde 1928-1935 yılları arasında okuma yazma öğrenen kişi sayısı.

Tarih	A Dersliklerinde Okuma Yazma Öğrenenler	B Derslikleri Okuma Yazma Öğrenenler
1928-1929	485.632	111.378
1929-1930	206.241	56.182
1930-1931	146.822	41.489
1931-1932	88.045	20.425
1932-1933	74.926	16.009
1933-1934	31.163	9.688
1934-1935	53.327	12.925

Yeni kabul edilen harflerin tatbiki noktasında Jandarma Emirler Mecmuası'nda konuyla alakalı çeşitli yazılar kaleme alınmış ve eğitimlerin yeni harflerle yapılması gerekliliği vurgulanmıştır. Mekteplerdeki bütün derslerin ve yapılan yazışmaların yeni harflerle okunup yazılması emri ilgili birliklere dağıtılmıştır. Efradın ve Karakol Kumandanları Sınıfının yeni harfleri okumak ve yazmak konusunda ilerlemesi sağlanacak ve ders notlarının mektep idaresi tarafından yeni harflerle hazırlanması sağlanacaktır⁴¹.

İmla problemleri nedeniyle ders içerik ve notlarının hazırlanması sürecinin uzaması olası bir durumdu. Jandarma Umum Kumandanlığı, bu sorunun önüne geçmek ve 1928-29 devresinin eğitim-öğretim anlamında bir kayıp yaşamaması maksadıyla mektep komutanlıklarına bilgilendirmeler yapmıştır. Burada amacın imla olmadığı; ilk aşamada harfleri okumak, yazmak ve cümle oluşturmanın önemli olduğu vurgulanmıştır. Cümle kurma sorunu ortadan kalktıktan sonra ders notlarındaki imla hatalarının zamanla düzeleceği belirtilmiştir. Ayrıca er bölüklerinin ders notu tutma ihtiyacı olmadığı için Türkçe ve hesap derslerine yeni harfler ile çalışarak bir dönem içerisinde okuyup yazma bilmeyen neferin kalmaması gerekliliği üzerinde

⁴⁰ **Maarif İstatistiği Millet Mektepleri Faaliyeti 1928-35**, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Hüsniyatı Matbaası, İstanbul 1935, s.71.

⁴¹ "Yeni Harflerle Tedrisat", **Jandarma Emirleri Mecmuası**, No: 284, 1928, s.477.

durulmuştur⁴². Ancak dönemin eğitim şartları ve öğrenci düzeyleri düşünüldüğünde okuma yazmanın yaygın bir şekilde ve kısa sürede öğretilmeyeceği açıktır.

Erlerin tamamının eğitimdeki zorluklar ne olursa olsun muhakkak okuryazar duruma getirilmesi gerektiği önemle üzerinde durulan konuların başında gelmekteydi. Teşkilat içerisinde özellikle kış döneminde seyyar jandarma alayları dâhil birçok birlik toplu hâlde bulunacağı ve mevsim şartları sebebiyle ders ve talime daha fazla zaman ayrılacağı için erlerin kısa zamanda okuyup yazma öğreneceği yönünde bir beklenti oluşmuştu⁴³. Seyyar alaylar için kış mevsimi fırsat görülürken sabit jandarma kıta merkezlerinde yeni harfler için kurslar oluşturularak aralıksız olarak okuma ve yazma eğitimine devam edileceği yönünde karar alınmıştır⁴⁴.

1928 yılında sabit jandarma kıtalarındaki okuma yazma eğitimiyle ilgili bazı kurallar belirlenmişti. Bu kurallar aşağıdaki gibidir⁴⁵:

1-Üç ay boyunca talim ve terbiyeye yapacak olan jandarma personeli, birinci ay içerisinde yeni Türk harflerini okuyup yazmayı öğrenmeli ve daha sonra cümle kurabilecek düzeye gelmelidir. Bunu başarmak için her sabah müzakere usulüyle bir ders saati bu konu için ayrılmalıdır.

2-Sabit kıtalarda talim ve terbiye raporlarına ek olarak bir de cetvel oluşturularak dersin öğretmeni tarafından ciddi şekilde erlerin okuma yazma konusundaki derecesi ölçülecektir.

3-Her kıtaya yazı makinesinin gönderilmesi gerektiği ancak bütçeden dolayı elle yazılan yazıların daha okunaklı hazırlanması icap etmektedir.

4-Arapça ve Farsça kelimelerden uzak durulacağı ayrıca uzun yazılarda evrakın sol köşesine kısaca açıklama maiyetinde yazı yazılmalıdır.

Yukarıdaki maddelerden görüleceği üzere yeni harflerin kabulünden sonra Jandarma Teşkilatı vakit kaybetmeden çalışmalara başlamıştır. Amaç tüm erlerin okuyup yazmayı öğrenerek Cumhuriyet'in getirdiği ilke ve inkılapları özümseyip halka layıkıyla hizmet etmesini sağlamaktır. Jandarma erlerinin okuma yazma derecesiyle ilgili 1929 yılında çalışma cetveli yayımlanmıştır.

⁴² A.g.m., s.477.

⁴³ A.g.m., s.477-78.

⁴⁴ A.g.m., s.478.

⁴⁵ A.g.m., s.478.

Yapılan genel istatistikte erlerin %50 oranında yeni harfleri okuyup yazdıkları anlaşılmış ancak bu netice Umum Kumandanlığınca yeterli görülmemiştir. Daha sonra mektebe alınacak olan erlerin Millet Mekteplerinde kurs görmüş olarak gelecekleri için onların eğitimleri daha kolay olacağı düşünülmekteydi. Bu vesileyle Sabit ve diğer kıtalarda Er Mekteplerinde olduğu gibi okuyup yazma bilmeyen nefer kalmaması yönünde birliklere yazı gönderilmiştir⁴⁶.

1928 yılında İçişleri Bakanlığının yayımladığı yazıda okuma yazma öğretimi konusunda jandarmanın önemi ifade edilmektedir. Yeni yazının halk arasında süratli bir şekilde öğretilmesi ve eğitimin yaygınlaştırılmasında öncü bir vaziyette olan jandarmadan mümkün olduğunca faydalanabilmek için İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan resimli yeni yazı levhaları bütün jandarma kıtaları ve hudut tabularına gönderilmiştir. Bu levhaların halkın yeni yazıyı öğrenebilmesinde önemli bir rehber olacağı düşünülmekteydi. Bu sebeple yeni harflerin erlere öğretilmesine kıymet verilmesi; halkın bütün işlerde yegâne müracaat yeri olan karakollara, büyük köylerin camii ve kahvehanelerine ilgili afişlerin yapıştırılmasına özen gösterilmesi gerektiği bildirilmiştir⁴⁷.

Jandarma Teşkilatı yeni harflerin öğretiminin yanı sıra dilde sadeleşme çalışmalarına da önem vermiştir. Alfabenin değişmesiyle birlikte dil ve yazı arasındaki bir kopukluk ortaya çıkmıştı. Çünkü alfabe değişikliğiyle çoğu Arapça ve Farsça sözcüğün yazımı için uygun harfler yoktu. Atatürk'ün önderliğinde Türkçeyi çağdaş seviye çıkarmak ve dil anlamında tüm gereksinimleri karşılayabilecek yetkinliğe ulaştırmak amacıyla dilde sadeleşme çalışmalarına başlanmıştır. Türk dili, yazı değişimiyle uyumlu hâle getirilerek eğitim ve öğretimde birlik sağlamak hedeflenmiştir⁴⁸. Bu hedeflere karşın eski Arap harfleriyle yazılmış hiçbir ilmî, fennî ve edebî kıymeti olmayan kitapların jandarmalar tarafından ucuza satın alınarak okunduğu ve karakollarda bulundurulduğu tespit edilmişti. Yeni harflerin kolaylıkla alışılmasını engellediği düşünülen bu durumun önüne geçilmesi için Kumandanlık kaleminden ilgili birimlere uyarı yazıları gönderilmiştir⁴⁹.

⁴⁶ “Efradın Okuması Hakkında”, **Jandarma Emirler Mecmuası**, No: 294, 1929, s.85.

⁴⁷ “Yeni Harflerle Tedrisat”, s.479.

⁴⁸ Yamaner, **a.g.e.**, s.104-105.

⁴⁹ “Arap Harfleriyle Yazılmış Kitapların Okunmaması”, **Jandarma Emirler Mecmuası**, No: 308, 1929, s.240.

Jandarma efradının yeni Türk alfabesiyle okuyup yazmaya alışana kadar sıklıkla Arap harflerinin kullanılmaması yönünde Jandarma Umum Kumandanlığı tarafından uyarılar yapılmıştır⁵⁰. Yazılan resmî yazıların “öz Türkçe” olmasına dikkat edilmiş; yazılar yazılırken Arapça ve Farsça tamlamalardan uzak durularak öz Türkçe kullanılacağı bildirilmiştir⁵¹. Ayrıca öz Türkçe karşılığı bilinen yabancı kökenli kelimeler listeler şeklinde Jandarma Mecmuası'nda yer almıştır. Böylece jandarma efradının Türkçe kelimelere alışması ve kullanması kolaylaştırılmaya çalışılmıştır⁵².

II.1. Okuma Yazma Eğitiminde Ölçme-Değerlendirme ve Müfredatlar

Türk Silahlı Kuvvetleri ve jandarma bünyesinde okuma yazma öğrenen erlere ilk başlarda herhangi bir vesika veya kurs bitirme belgesi verilmemekteydi. Bu durumun ordudan okuma yazma öğrenerek terhis olan erlerin bir işe girmek istedikleri zaman Millet Mektepleri vesikası sorulduğu ve tekrardan bu mekteplerde eğitim zorunluluğu doğurduğuna yol açtığı tespit edilmişti⁵³. Bu kapsamda Büyük Erkân-ı Harbiye Reisliği, okuma yazma eğitimi alan ve bunda başarılı olan erlere bir imtihan sonucunda vesika verilmesini kararlaştırmıştır. Bunun sonucunda jandarmada da vesika verilmesi için gerekli hazırlıklar başlatılmıştı. Mekteplerdeki erler, altı aylık süreç sonucunda okuma yazma hususunda sınava tabi tutulacaklar ve bu sınavın icrasına mahalli maarif idarelerince öğretmen atanacaktır⁵⁴.

Yapılan sınavlarda Jandarma Umum Kumandanlığı tarafından gönderilen derecelendirme ölçüsüne göre not verilecekti. Kazanan erlere maarif idarelerince vesika verilmesi kararlaştırılmıştı. Sınav yapılması ve sınav sonucunun tespiti hem mektep komutanlarının hem de maarif idaresi tarafından görevlendirilen öğretmenlerin gözetiminde olacaktı⁵⁵. Mekteplerde ilk kurs sonucunda okuma yazma vesikası alamayan erler, daha sonra sabit

⁵⁰ “Arap Hurafatının Kullanılmaması Hakkında”, **Jandarma Emirler Mecmuası**, No: 290, 1929, s.49; “Arap Harflerinin Kullanılmaması Hakkında Baş Vekâletin Emirleri Sureti”, **Jandarma Emirler Mecmuası**, No: 420, 1934, s.200.

⁵¹ “Yazıların Öz Türkçe Yazılması Hakkında”, **Jandarma Emirler Mecmuası**, No: 380, 1932, s.402.

⁵² “Dilimizin Öz Türkçe Yazılması Hakkında”, **Jandarma Emirler Mecmuası**, No: 392, 1933, s.221-224; “Öz Türkçe Hakkında”, **Jandarma Emirler Mecmuası**, No: 394, 1933, s.268-270.

⁵³ “Okuma Yazma Vesikaları Hakkında”, **Jandarma Emirler Mecmuası**, No: 418, 1934, s.189.

⁵⁴ A.g.m., s.419.

⁵⁵ A.g.m., s.420.

kıta talim merkezi ve seyyar taburlara gitmekteydi. Görev yerlerinde altı ay kadar tekrar okuma eğitimi verilerek sınav yapılmış ve vesikanın alınması sağlanmıştır. Ayrıca ikinci altı ayda da başarısız olunursa bu sefer terhis olmadan evvelki devre ile yeniden okuma yazma eğitimi verilmiştir. Burada amaç ne olursa olsun terhis olan ere layığıyla okuma yazma öğretmekti⁵⁶.

1934 yılında Jandarma Umum Kumandanlığınca Çanakkale Mektepler Komutanlığı başta olmak üzere diğer jandarma birliklerine erlerin okuma yazma derecesini göstermek için bir çizelge gönderilmiştir. Burada verilerin tek elden düzenli bir şekilde toplanması için hangi usul ve esasların olması gerektiği belirtilmiş, bu esaslar sonucunda not verilmesi emri iletilmiştir. Bu esaslara göre hazırlanan çizelge aşağıdaki gibidir⁵⁷;

Tablo 2. Okuryazar miktarı ve bir devre (mektebe başladığı dönem) esnasında yetiştirilenler miktarı ve yüzdeleri (örnek tablo)

Kıt' ası	Devresi	Mevcudu	Çok iyi	% si	İyi	% si	Orta	% si	Zayıf	% si	Çok iyi	% si	Muallimin düşünceleri
1. Bl.	Başlı												
	Sonu												
2. Bl.	Başlı												
	Sonu												

Yukarıdaki tablo gibi hazırlanan veriler her kurs sonunda Umum Kumandanlığına rapor şekline sunulmaktaydı. Kumandanlık buna göre mektepler için yeni program oluşturabilmekte veya verilen eğitimi destekleme yoluna gidebilmekteydi⁵⁸.

⁵⁶ A.g.m., s.419-420.

⁵⁷ "Okur Yazar Cetvel ve Dereceleri Hakkında", **Jandarma Emirler Mecmuası**, No: 409, 1934, s.88.

⁵⁸ Derecelerin esasları ise şöyle belirlenmiştir;

Çok iyi: İmla hatası çok az (bir sayfada azami bir veya iki hata), yazı düzgün ve okunaklı
İyi: İmla hatalı (bir sayfada azami beş hata) yazı okunaklı, okuduğunu anlar rapor, şikâyetname ve ihbarnameyi orta derecede tanzim eder.

Orta: Cümle yazarlar (bir satırda ancak iki hata) yazı okunabilir.

Zayıf: Kelimeleri anlaşılmaz, yazılar yardım alınarak ancak okunabilir.

Çok zayıf: Yalnız harfleri ve rakamları yazıp okuyabilirler.

2. Devre başındaki okuryazar miktarları her devre başında Jandarma Umum Kumandanlığına bildirilmesi gerekmektedir. Bk. a.g.m., s.409.

Harf Devrimi ve sonrasında jandarmada başlayan okuma yazma bilmeyen erlere kurs açma girişiminin neticelerini Jandarma Umum Kumandanlığına gönderilen raporlarda görmek mümkündür. 1929 yılına ait bütün jandarma kıta ve er mekteplerinin talim ve ders açısından değerlendirmeye yönelik Jandarma Mıntika Müfettişleri tarafından bir metin hazırlanmıştır. Burada mekteplerde yürütülen talim ve terbiye, atış, dersler ve spor aktiviteleri ile ilgili ayrıntılı rapor Umum Kumandanlığına sunulmuştur⁵⁹. Efrat Mekteplerinde dersler iki kısma ayrılmıştır. Birincisi okuryazarlık, ikincisi ise mesleki ve askerî harekât bilgileridir. Okuryazarlık hakkında 1929 senesi için şu bilgiler verilmektedir: Askerlik şubelerinden mekteplere gelen yeni erler arasında %25 oranında okuryazar bulunmakta ve devre sonucunda toplam mevcudun %80'i iyi; %20'siyse zayıf derecede okuryazar olarak kıtalara gönderilmiştir. Kıtalarda zayıf olan erler takip edildiği takdirde tüm erler tamamen okuryazar olabilecekti⁶⁰.

Mekteplere gelen erler, öğrenim düzeylerine göre bölüklere ayrılmıştır. Devrelerin talim ve derslerinde kolaylık ile subayların iyi çalışması ve erlerin yetiştirilmesinde birlik olması için gelen erlerin okuryazarlığı, muhit ve yaşayışına göre yeteneği gözetilerek bölüklere verilmişlerdir. Eğitimlerden iyi sonuç alınabilmesi için yeni oluşturulan bir bölük tamamen yetenekli ve okuryazar, diğer bölük tamamen okuma yazma bilmeyen şekilde düzenleme yapılmaması gerektiği tavsiye edilmiştir⁶¹. Piyade taburları olarak isimlendirilen kısımlarda erlerin daha nitelikli olduğu tespit edilmiştir. Buradaki erler, nazari bilgi konusunda iyi derecede olup okuryazarlığı ileri seviyededir. Bunların çoğunluğu okuma yazma konusunda maarif heyetinden vesika almışlardır⁶².

Jandarma Nefer/Efrat/Er Mekteplerinde okuma yazma ders ve kursları neticesinde başarı gösteren bölüklere, ders ve bölük komutanlarına ödül verilmekteydi. Bu ödüller diğer bölükleri teşvik edici olup, buradaki maksat erlerin kısa sürede okuyup yazmayı öğrenebilmesini sağlamaktı. 1932 yılındaki er mekteplerinden Umum Kumandanlığına gönderilen rapor tetkik edilmiş ve her mektebin birinciliğini kazanan bölüklerinin isimleri ile

⁵⁹ 1929 Senesi Bütün Jandarma Kıt'a ve Efrat Mekteplerinin Talim, Ders, Spor İşleri ve Tenkidi, Jandarma Matbaası, 1930, s.2-16.

⁶⁰ 1929 Senesi Bütün Jandarma Kıt'a ve Efrat Mekteplerinin..., s.5

⁶¹ 1929 Senesi Bütün Jandarma Kıt'a ve Efrat Mekteplerinin..., s.7

⁶² 1929 Senesi Bütün Jandarma Kıt'a ve Efrat Mekteplerinin..., s.9.

yetiştirdikleri okuryazar efradın derecelerini gösteren bir çizelge yayımlanmıştır. Bu çizelge aşağıdaki tabloda gösterilmiştir⁶³;

Tablo 3. Jandarma Nefer Mekteplerinin 1932 Senesi Mayıs Devresine Ait Okuma Yazma Müsabakalarındaki Dereceleri

Kıtası	Bölüğü	Bölük Mevcudu	Çok iyi	İyi	Orta	Ortaya yakın	Toplam	Kazanılan Dereceler
8. Mektep	1	126		85	31	10	126	1
4. Mkt.	3	108		63	38	6	107	2
3. Mkt.	4	124	15	55	30	15	115	3
7. Mkt.	1	124		59	42	17	118	4
2. Mkt.	4	128		39	64	22	125	5
10. Mkt.	3	117	17	38	38	24	117	6
11. Mkt.	1	120	16	14	60	12	102	7
1. Mkt.	2	122	20	35	25	20	100	8
5. Mkt.	4	112	2	21	39	33	95	9
9. Mkt.	5	128	2	33	28	34	97	10
6. Mkt.	1	120		34	5	21	60	11
12. Mkt.								12

Yukarıdaki tabloya göre 8. mektebin birinci bölüğü diğer bölüklerde daha fazla kişiye okuma yazma öğretmek birincilik kazanmıştır. Bu sebeple bölüğün kumandanı Yüzbaşı Şükrü Efendiye mükâfat olarak 50 lira ikramiye verilmiştir. Umum Kumandanlığından Mareşal Fevzi Paşa, diğer subaylardan da böyle başarılar kazanmalarını beklediklerini ifade etmiştir⁶⁴.

1932 yılında Ordu İkrâmiye Nizamnamesi yayımlanmış, atışlar ve talim terbiye hususlarında başarı gösterenlerin hangi usul ve esasta ödül alacağı belirlenmişti. Buna göre okuyup yazma ikramiyesinde bölüklere yeni katılan erler (kara, deniz, hava-jandarma dâhil) bir yıl görülen eğitimin sonunda okuma yazma öğrenme seviyelerine göre oluşturulan heyet tarafından sınava tabi tutulurlardı. Başarı gösteren bölük kumandanı ve öğretmenine çeşitli ikramiyeler verilirdi⁶⁵. 1932 senesinde Seyyar Jandarma Taburlarının talim

⁶³ “Okur Yazar Efrat Yetiştirme İşinde Mükâfat Kazanan Yzb. Şükrü Ef. H.”, **Jandarma Emirler Mecmuası**, No: 391, 1933, s.187.

⁶⁴ A.g.m., s.186

⁶⁵ “Ordu İkrâmiye Nizamnamesi”, **Jandarma Emirler Mecmuası**, No: 371, 1932, s.279.

terbiye ve faaliyet raporları incelenmiş, 9. Seyyar Taburu 2. Bölük Kumandanı Yzb. Lütfü Bey'e efradını diğer bölüklere örnek olacak şekilde yetiştirdiği için 75 lira; 2. Seyyar Taburun Süvari Bölüğü Kumandanı Yzb. Kurt Ali Bey'e okuma yazma mükâfatı olarak 70 lira ikramiye verildiği belirtilmiştir⁶⁶.

Jandarma Mekteplerinde okuma yazma eğitimi bazen açılan kurslar aracılığıyla uygulamalı derslere ek olarak verilirken çoğu zamanda mektepler için oluşturulan müfredat programlarında kendisine müstakil bir ders olarak yer bulmuştur. 1931 yılında Jandarma Efrat Mektepleri haftalık ders programında düzenlemeye gidilmiştir. Burada her bölükte efrada bir haftalık program dâhilinde okutulacak dersler ve saatleri belirlenmiştir. Başlıca dersler şöyledir; askerlik bilgisi üç saat, jandarma erinin vazifesi dört saat, hesap iki saat, okumak ve yazmak dört saat⁶⁷. Okumak ve yazmak dersi, ders süresi olarak en yüksek olduğu derslerden birisidir. Okuma yazma ve hesap dersleri, bölük kumandanın gözetimi altında yetenekli küçük zabitler (astsubay) tarafından verilebileceği belirtilmiştir⁶⁸.

1933 yılında Jandarma Teşkilatı içerisinde jandarma personeli yetiştirilmesine dair konulan esaslara bakıldığında okuma yazma eğitiminin bu dönemde önemli bir konumda olduğu görülmektedir. Silahaltına alınan erler öncelikli olarak Jandarma Efrat Mekteplerine gönderilmekte ve orada altı aylık bir hem mesleki hem de askerî eğitim almışlardır. Daha sonraki aşamada ise sabit ve seyyar kıtalara gönderilerek burada da belirli bir eğitimden geçtikten sonra çeşitli görevlere gönderilmişlerdir⁶⁹. Özellikle sabit kıtalarda okuma yazma seviyelerinin yükseltilmesine gayret edilmişti. Jandarma erleri için önemli olan okuma yazma hususuna teşkilat içerisinde müstesna bir yer ayrılmıştır⁷⁰. Mektep ve kıtalarda açılan kurslarla jandarmaya alınan erlerden hiç bilmeyenlere eğitim verilmiş, bilgileri az olana da eksik olan kısımları tamamlanmıştır⁷¹.

⁶⁶ “Okuma Yazma Mükâfatı Kazanan Bölükler H.”, **Jandarma Emirler Mecmuası**, No: 399, 1933, s.369.

⁶⁷ “Mekteplerin ve Ağ. Mt. nin Günlük Porgıramı”, **Jandarma Emirler Mecmuası**, No: 344, 1931, s.416.

⁶⁸ A.g.m., s.416-420.

⁶⁹ **BCA**, Muamelat Genel Müdürlüğü, 128-923-6/1933.

⁷⁰ **BCA**, Muamelat Genel Müdürlüğü, 128-923-6/1933.

⁷¹ **BCA**, Muamelat Genel Müdürlüğü, 128-923-6/1933.

1937 yılında Ankara’da Gedikli Erbaş⁷² Okulu ve Jandarma Meslek Okulu bulunmaktaydı⁷³. Gedikli Erbaş ve Meslek Okulunda jandarma erbaşlarının eğitimi için müfredat programları oluşturulmuştur. Jandarma Meslek Okulundan eğitim gören jandarma erbaşları için altı aylık program meydana getirilmiştir. Müfredat içerisinde idari kanunlar, mesleki yazı işleri, fotoğrafçılık ve topoğrafya gibi dersler yer almaktadır. Okuma yazmaya yönelik ders olmayıp daktilo dersinde yazı makineleri, yazım işleri ve varaka oluşturma gibi konu başlıkları yer almaktadır⁷⁴.

Gedikli Erbaş Okulunda jandarma erbaşları için hazırlanan program altı aylık bir zaman dilimini kapsamaktaydı. Dersler arasında arazi bilgisi, atış, idman, tabiye, ordu bilgisi, harp tarihi, hayvan bakımı, Türkçe ve ağır makineli tüfek eğitimi yer almaktadır. Türkçe dersinin içeriği incelendiğinde önceki müfredatlarda yer alan hesap ve mesleki yazı derslerinin de bu programa katıldığı görülmektedir⁷⁵. Aşağıdaki tabloda Türkçe dersine ait konu başlıkları gösterilmiştir⁷⁶;

Tablo 4. Jandarma Erbaşlarına Okutulan Türkçe Dersinin Konu Başlıkları

Türkçeye alaka kısımlar	Mesleki Yazıyla alaka kısımlar	Hesapla alaka kısımlar
Yeni harfler (el ve kitap yazısı) büyük ve küçük harfler kullanma yerleri	Bir bölükte bulunması icap eden kayıtlar nelerdir	Senet ne demektir, senet kaydı ne demektir ve senet nasıl yazılır
Harflerden kelime teşkili	İşe yoklaması ne demektir ve nasıl tanzim edilir	Para havalename ve paket kayıt defteri nedir
Kelimelerden cümle teşkili cümlelerden kaideler	Gelen ve giden evrak nasıl kaydedilir	Bölük eratı namına gelen para ve paket kâğıdı ne muamele görür
Düzgün imla yazmak ve okumak	Firar journalı nedir, nasıl yazılır	Maaş tevzi defteri nasıl tanzim olur

⁷² Gedikli Erbaş, astsubay karşılığı olarak kullanılmaktaydı. Gedikli Erbaş Okulu kıtalara karakol kumandanı ve astsubay rütbesiyle hizmet edecek personel yetiştiren bir niteliğe sahiptir.

⁷³ Ahmet Çermeli, Halil Atabey, **Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi**, Cilt 1, Koza Ofset, Ankara 2002, s.302-304.

⁷⁴ **J. Meslek Okulunda J. Erbaşlarına Okutulan Derslerin Müfredatı**, Jandarma Genel Komutanlığı Matbaası, Ankara 1937, s.22.

⁷⁵ **P. ve Gedikli Erbaş Okulunda J. Erbaşlarına Okutulan Derslerin Müfredat Programı**, Jandarma Genel Komutanlığı Matbaası, Ankara 1937. s.58.

⁷⁶ **A.g.e.**, s.58-59.

Bir mektup nasıl yazılır, zarf numunesi	İstida ne demektir, nasıl yazılır	Hesaptan toplama, çıkarma, çarpma ve bölme işlemleri
Emir kayıt defterleri nasıl tutulur	Künye defteri nedir, nasıl tanzim edilir	
Zimmet defteri nasıl tutulur	Debboy defteri nasıl tanzim olur	
	Atış defterleri ve atış raporları oluşturma	

Tabloda görüleceği üzere Türkçeyi ilgilendiren kısımlarda yeni harflerin öğretimi, cümle kurma ve meslek alakalı birtakım evrakların nasıl oluşturulacağına dair konular bulunmaktadır. Bu bölümlerin daha önce ifade edilen okuma yazma kurslarıyla benzerlik göstermektedir.

1937 yılı ve sonrasında jandarmada erlerinin eğitimi sadece okullarda verilen eğitimle sınırlı kalmayıp karakollarda da sürdürülmekteydi. Bu şekilde erlerin daha nitelikli hâle getirilebilmesi için hizmet içinde de eğitimlerine devam edilmekteydi. Jandarma Genel Komutanlığı Başmüşaviri Tuğgeneral Osman Ozanalp, okullarda verilen eğitimin altı ay ile sınırlı olmasından dolayı bunun yeterli olmadığını ve karakol komutanları tarafından verilecek olan eğitimin tamamlayıcı bir nitelikte olacağını vurgulamıştır⁷⁷. Karakol komutanı tarafından verilecek olan eğitim, erlerin anlayabilecekleri düzeyde olmalıydı. Çoğunluğu köylü olan erlerin konuşup anladıkları Türkçe sınırlı olduğundan onların anlamasını zorlayacak bir usulde olmaması gerekirdi. Derste anlatılan bir konuyu zeki erlere müzakere ettirilerek tekrar etmek önemlidir. Ayrıca derse başlamadan önce diğer dersin tekrar edilmesinde de fayda vardı. Okuyup yazma derslerine azami ölçüde önem gösterilmeli, bir vaka hakkında kısa bir rapor ve basitçe bir zabıt varakasını oluşturulması erlere öğretilmekteydi⁷⁸.

1939 yılında yayımlanan bir yazı çerçevesinde karakollarda verilecek eğitim başlıca mesleki ve askerî dersler olmak üzere iki bölümde toplanmıştır. Askerî dersler içerisinde ordu bilgisi, silah bilgisi, yurt bilgisi, din bilgisi, Türk tarih bilgisi, coğrafya bilgisi ve okuma yazma ile mesleki yazı dersleri bulunmaktadır. Askerî derslerin Genelkurmay tarafından basılan “Askerin Ders Kitabı” isimli eserden işlenileceği belirtilmiştir⁷⁹. Okuma yazma başta

⁷⁷ “Jandarma Karakollarında Talim Terbiye”, **Jandarma Karakol Mecmuası**, S 13, Yıl 2, 1939, s.19.

⁷⁸ A.g.m., s.22.

⁷⁹ A.g.m., s.23.

olmak üzere diğer sosyal derslerin de askerî ders kapsamına alındığı görülmektedir.

Jandarma Genel Komutanlığı tarafından 1942 yılında Jandarma Er Okulları ve diğer toplu birliklerde verilen eğitim için haftalık ders programı yayımlanmıştır. Bu emrin yayımlanmasındaki maksat çoğu eğitim birliğinde uygulanan programın belirli bir esasa dayanmadığının tespit edilmesiydi. Acemi erlerin talim ve terbiyesiyle ilgili okutulacak dersler daha önce Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanan 1930 basımlı talim ve terbiye programının 21. maddesi ile Jandarma Er Okullarında okutulacak derslerin ne olduğuna dair cetvel 199 sayılı Jandarma Emirnamesi'nde ilan edilmişti. Ancak aradan belirli bir sürenin geçmesi, talimatnamelerde bazı hususların değişmesi ve eğitim programlarında birlik olması için 1942 yılında tekrar bir program yayımlanmıştır⁸⁰. Buna göre programda yer alan başlıca dersler Dâhili Hizmet Kanunu, Ceza Kanunu, Ordu Teşkilatı, Türkiye Tarihi ve Coğrafyası, din dersleri, yurt bilgisi, mesleki ders ve tatbikat ile okuma yazma ve hesap dersleridir⁸¹. Okuma yazma ve hesap dersi haftada üç ders saati (ders saati 45 dakika) olarak planlanmıştı. Ders içeriği; “Her ere okuyup yazma ve hesap öğretilmesi esastır. Bu dersin müfredatını daha ziyade mesleki yazılar, keşif raporlarının yazılışı ile toplama, çıkarma, çoğaltma ve bölme işlemleri ve bunlarla ilgili temel problemler.” olarak ifade edilmiştir⁸².

Jandarma Er Okulları için 1942 yılında yayımlanan program ve o dönem için oluşturulan ders notları uzun bir süre yürürlükte kalmıştı. Ancak bunların dışında müstakil olarak jandarma erleri için hazırlanan bazı ders kitabı niteliğinde eserlerde bulunmaktadır. Bu eserler Jandarma Genel Komutanlığının emri alınarak hazırlanmış ve çeşitli Jandarma Er Okullarına ders kitabı olarak dağıtılmıştır. Bu kitaplardan birisi de “Jandarma ve Karakol” adını taşımaktadır. Kitapta askere, jandarma sınıfının da en az diğer sınıflar kadar piyade bilgisine sahip bulunması gerektiği için kanun ve nizamların günlük hayattaki uygulanışı ve sivil hayatta erlere yarayabilecek çeşitli mesleki bilgilerin verilmesi amaçlanmıştır⁸³. Eserdeki başlıca dersler;

⁸⁰ “J. Er Okullarında ve Bu Vaziyetteki Toplu Birliklerde Haftalık Ders Programı H.”, **Jandarma Emirnamesi**, No. 577, 1942, s.200.

⁸¹ A.g.m., s.201.

⁸² A.g.m., s.201-202.

⁸³ İhsan Karaçam, **Jandarma ve Karakol**, Dizerkonca Matbaası, İstanbul 1954, s.4.

okuma yazma, hesap, tarih, coğrafya, sağlık bilgisi, yurt bilgisi, din bilgisi, askerî kanun, kaçakçılık, trafik ve hırsızlık şeklindedir.

Okuma yazma dersi eserde ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Daha önce okuma yazma öğretimi ile ilgili hazırlanan materyal sade ve sözlü anlatım yoluyla; tarih ve coğrafya gibi diğer dersler de soru-cevap usulüne göre işlenmişti. Ancak bu kitapta diğerlerinden farklı olarak okuma yazma dersinin soru-cevap yoluyla öğretildiği görülmektedir⁸⁴. Konun girişinde jandarma erinin vazifesi tam ve eksiksiz yapabilmesi için öncelikle mutlaka okuma ve yazmayı öğrenmesi gerektiği belirtilmiş ve bu yüzden ders birinci sıraya konulmuştur. Birinci soruda “Türkçemizde kaç harf vardır sıra ile okuyup ve yazınız.” ifadesi bulunmaktadır. Cevabı ise kitap harfleri ve el yazısı harfleri şeklin ayrı kategori hâlinde verilerek alfabe tanıtılmıştır.

Başlıca sorulan diğer sorular şöyledir: “Harf ve kelimeler nasıl öğrenilir? Harfler birbiri ile nasıl birleşir? Harfleri birleştirirken nelere dikkat edilir? Hece, cümle, kelime ve isim neye denir? Sesli-sessiz harfler hangileridir? Noktalama işaretleri nelerdir ve nerelerde kullanılır? ve son soru Mektup yazmanın usul ve esasları nelerdir ve nelere dikkat edilir⁸⁵?” Her bir soru sade ve anlaşılır şekilde cevaplanmış özellikle mektup ve noktalama işareti gibi konular ayrıntılı bir şekilde örnekleri ile izah edilmiştir. Çünkü zabıt varakası veya dilekçe oluştururken kullanılacak olan noktalama işaretlerini iyi öğrenmek jandarma mesleği açısından önemli bir husustu.

II.1.1. Demokrat Parti Dönemi Er Okuma Yazma Eğitimindeki Gelişmeler

1950’li yıllarda o dönem iktidarda bulunan Demokrat Parti idaresinin Amerika Birleşik Devletleri ile geliştirdiği ilişkiler özellikle orduda okuma yazma konusunda önemli gelişmeler yaşanmasını sağlamıştı. 1958 yılında okuma yazma bilmeden ordu saflarına katılan erlerin eğitimine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Erlere verilecek olan eğitimin kurslar aracılığıyla veya genel eğitim müfredatı arasına sıkıştırılmış derslerden ziyade okuma yazma okulu şeklinde bir eğitim sisteminin kurulması planlanmıştır⁸⁶.

⁸⁴ A.g.e., s.6-9.

⁸⁵ A.g.e., s.8-9.

⁸⁶ Öz, *Uygulamalı İlkokuma Yazma Öğretimi*, s.133.

Amerika dış politikada, jeopolitik ve jeostratejik kavramları ön plana çıkartarak bunları siyasal faktör egemenliğinin temeli olarak görmüş ve bu yönde bir politik eğilim belirlemiştir. Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemli bir mevkide olması, Amerika'nın bölgeye yönelik ilgisinin artmasına sebep olmuştur⁸⁷. Öte yandan Adnan Menderes Hükûmetinin Rusya tehdidine karşı NATO'ya girmesi ve Kore'ye asker göndermesi Türk-Amerikan ikili ilişkilerini daha da geliştirdi. İyi ilişkilerin bir diğer göstergesi de 1952 ve 1960 yılları arasında Türkiye ile ABD arasında yapılan ikili anlaşmalar gösterilebilir⁸⁸. 5 Mart 1959'da Ankara'da, Türkiye ve ABD arasında imzalanan iş birliği anlaşması Türkiye'ye ekonomik ve askerî birtakım yardımları da beraberinde getirmiştir. Bu anlaşmada belirtilen askerî yardım çerçevesinde erlerin okuma yazma faaliyetleri için çeşitli yardımlar yapılmıştır. Yardımların 1959 yılı ile 1962 yılları arasında yapıldığı anlaşılmaktadır⁸⁹.

Yapılan anlaşmalar doğrultusunda Milletlerarası Kalkınma Teşkilatı (AID)-Amerikan İktisadi İşbirliği İdaresi (ICA) tarafından erlerin temel okuma yazma eğitiminde kullanılacak olan malzemeler tedarik edilmiş ve bunların gümrük vergisinde muaf tutulması sağlanmıştır⁹⁰. Erlerin okuma ve yazma eğitiminde kullanılmak üzere "Yurdumuz Türkiye" isimli filmin 50 adet kopyası gönderilmiştir⁹¹. Bunun yanında Amerika ve İngiltere'den sekiz adet sesli sinema makinesi, malzemeleri ve parçaları, iki adet film çekme makinesi ve film teçhizatı yollanmıştır⁹². Okuma yazma eğitiminde kullanılmak üzere hazırlanacak ders kitaplarının baskı işlerinde⁹³ ve Er Okuma Yazma Okulları inşaatında kullanılacak malzemelerin tedariki noktasında Amerikan İktisadi İşbirliği İdaresi 1959 Anlaşması gereğince yardımlarda bulunmuştur⁹⁴. Ders

⁸⁷ Fahir Armaoğlu, **Türk Amerikan İlişkileri 1919-1997**, Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s.15.

⁸⁸ Çağrı Erhan, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye- I", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C 1, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, ss.550-560.

⁸⁹ https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc042/kanuntbmmc042/kanuntbmmc04207480.pdf, Erişim tarihi: 18.1.2022.

⁹⁰ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 163-68-10/17.01.1962.

⁹¹ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 163-62-12/08.12.1962.

⁹² BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 157-32-2/ 14.12.1960.

⁹³ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 156-10-18/ 03.08.1960.

⁹⁴ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 154-63-20/ 21.11.1959.

kitabı veya fasikül basılması amacıyla 175 ton kâğıt yardımı da yapılmıştır. Bağışlar Amerika, İngiltere ve İtalya'dan gelmekteydi⁹⁵.

Erlerin okuma yazma müfredatının geliştirilmesi, planlama, ders materyallerinin hazırlanması ve basımı gibi hususlar Genelkurmay Başkanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığının koordinasyonu ile yürütüldüğü görülmektedir⁹⁶. 1959 yılında orduda faaliyet gösteren Okuma Yazma Okullarının yanı sıra Jandarma Teşkilatı içerisinde Jandarma Er Okulları kapsamında okuma yazma eğitimi yeni kurslar açılarak devam etmiştir⁹⁷. Okul masrafları için ayrılan bütçeden okuma yazma bilmeyen erlerin eğitiminden kullanılması amacıyla 71.000 lira ayrılmıştır⁹⁸. Yapılan bu mali yardımların geneline bakıldığında bu dönemde okuma yazma hususunda seferberlik hâlinin başladığı açıkça söylenebilir.

Orduda verilen eğitimin teşvik edilmesi maksadıyla bazı kararlar alınmıştır. 1958 yılında alınan karara göre okuma yazma öğrenen erler iki ay öncesinden terhis edilebilecekti⁹⁹. Öte taraftan askerliği boyunca okuma yazma öğrenemeyen erlerin ise iki ay daha askerlik yapacağı Genelkurmay Başkanlığınca ilan edilmiştir¹⁰⁰. Bu evrede sadece ordu bazında değil Millî Eğitim aracılığıyla vatandaşın okuma yazma öğrenmesi için on üç farklı yerde eğitim merkezi açılmış ve köy okulları için 100 baraka tedarik edilmiştir¹⁰¹.

II.1.2. Ali Okullarının Açılması ve Uygulanan Yönetmelik

Türk Silahlı Kuvvetleri Okuma Yazma Okulları, halk arasında “Ali Okulları” olarak isimlendirilmektedir. Okullara bu ismin verilmesinin nedeni şöyle ifade edilmiştir: Okuma yazma eğitiminde kullanılan Türkçe ders kitabında Ali adındaki köylü birisinin köydeki yaşamı, askere gelişi, okuma yazma okulundaki serüveni ve kıtada başından geçenlerin anlatıldığı hikâyeye metni yer almaktadır. Örnek olarak verilen her cümle veya pasaj bu metinden alınmıştır. O dönem köylerde yaygın olan Ali ismi ve ders kitabındaki Ali'nin

⁹⁵ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 153-45-19/ 15.08.1959.

⁹⁶ Altunya, a.g.m., s.119.

⁹⁷ <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d11/c007/b040/tbmm110070400490.pdf>, Erişim Tarihi: 18.1.2022.

⁹⁸ <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d11/c007/b040/tbmm110070400490.pdf>

⁹⁹ “Okuma Öğrenen Erler 2 Ay Evvel Terhis Edilecek”, *Milliyet*, 25 Kasım 1958.

¹⁰⁰ “Şûrâ Yedek Subay Tasarısını El Aldı”, *Milliyet*, 18 Ağustos 1958.

¹⁰¹ “Ordu İki Yılda 20 Milyon Ağaç Dikti”, *Milliyet*, 7 Ekim 1966.

hikâyesi, bu okulların halk arasında Ali Okulları olarak adlandırılmasına yol açmıştır¹⁰².

Türk Silahlı Kuvvetleri'nde erlerin eğitimi için 1958 yılında başlayan okuma yazma seferberliği, 15 Nisan 1959 Okuma Yazma Okullarının açılmasıyla sistemli bir organizasyon olarak devam etmiştir. Okullar Amasya, Ankara (iki okul), Burdur, Çanakkale, Denizli, Edremit, Erzincan, Isparta, İskenderun, İzmir (iki okul), Kütahya, Manisa, Sivas ve Silvan'da faaliyete geçmiştir¹⁰³. Bu okullardan Çanakkale ve Silvan'dakiler Jandarma Genel Komutanlığı bünyesinde 26 Mayıs 1960 tarihinde açılmıştır¹⁰⁴. 1963 yılında çıkarılan yasaya göre okulların hizmet süresi 15 yıl olarak belirlenmiştir. Buna göre Okuma Yazma Okulları 1975 yılına kadar etkinliğini sürdürmüştür¹⁰⁵.

Okuma Yazma Okulları, öncelikle belirlenen jandarma birliklerinde deneme amacıyla başlatılmış daha sonra ülkenin farklı yerlerinde okul bünyesinde eğitime başlamıştır. Okulların toplam kapasitesi yaklaşık 17.000'dir. Jandarmaya bağlı olan okullar yaklaşık 500'er yetiştirilebilecek kapasitedeydi¹⁰⁶. 1961 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri Okuma Yazma Okulu Yönetmeliği yürürlüğe girerek okulların amacı, eğitim öğretim yönetmeliği, eğitim kadrosu ve ders materyalleri gibi konulara açıklık getirilmişti. Yönetmeliğe göre okulun amacı şöyle belirlenmiştir¹⁰⁷;

“Okuma Yazma Okulu, silâh altına alınan erlerden okuma yazma bilmeyenlere, askerlik eğitiminden önce okuma yazma öğretmek; Türk vatandaşı ve asker olarak gerekli asgari temel bilgileri kazandırmak ve kendilerini anlayış, disiplin ve beden kabiliyeti itibarıyla temel askerlik eğitimine hazırlamak üzere, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Kumandanlıkları ile Jandarma Genel Kumandanlığına bağlı Er Eğitim Merkezlerinde kurulmuştur. Okuma Yazma Okulunun kuruluş

¹⁰² Altunya, a.g.m., s.123.

¹⁰³ Mustafa Güçlü, “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Halk Eğitimi Alanında Görülen Gelişmelerin Değerlendirilmesi”, **Tarih, Sosyoloji ve Antropoloji Bağlamında İncelemeler**, Ed. Alev Duran, Gökçen Çatlı Özen, Hiper Yayın, İstanbul 2020, s.216-217.

¹⁰⁴ **Jandarma Genel Komutanlığı 50 Yıl Cumhuriyetin Hizmetinde**, Jandarma Genel Komutanlığı, Ankara 1973, s.115.

¹⁰⁵ “1111 Sayılı Askerlik Kanununa 2 Geçici Madde Eklenmesine Dair Kanun”, **Kanunlar Dergisi**, C 46, Kanun No 291, 18/07/1963.

¹⁰⁶ **50 Yıl Cumhuriyetin Hizmetinde**, s.115.

¹⁰⁷ “Türk Silahlı Kuvvetleri Okuma Yazma Okulu Yönetmeliği”, **Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi**, C 24, S 1165, 7 Ağustos 1961, s.105.

kadroları usulüne göre ilgili makamlarca tespit olunur ve Genelkurmay Başkanlığının onaydan sonra uygulanır.”

Yönetmelikte görüldüğü gibi bu okulların amacı askere sadece okuma yazma öğretmek değil, temel düzeyde ihtiyacı olan diğer bilgileri de vermektir. Okuma Yazma Okullarının faaliyetlerini denetleyecek ve plan-program oluşturacak Genelkurmay'a bağlı bir Teşkilat Eğitim Dairesi kurulmuştur. O dönem ABD ile yapılan askerî ve ekonomik iş birliği kapsamında bu dairede Türk ve Amerikalı uzmanlar görev almıştır¹⁰⁸. Okulların yönetim kadrosunda okul komutanı, ona bağlı bölük komutanları, yardımcıları ve ikmal subayı bulunmaktaydı. Ayrıca Millî Eğitim Bakanlığı tarafından atanan eğitim şefleri vardı. Bunlar, okul komutanı ile iş birliği yapar ve genel kültür eğitimi konularında eğitim merkezi kumandanına müşavirlik ederlerdi¹⁰⁹.

II.1.3. Ali Okulları Eğitim Kadrosu ve Kullanılan Materyaller

Okuma Yazma Okullarındaki eğitim kadrosu silahlı altına alınan ilköğretim öğretmenleri arasından eğitim merkezince ihtiyacın %10'u kadar seçilerek belirlenmekteydi. Bu kişiler dört aylık bir eğitime tabi tutulurlar ve eğitim sonucunda başarılı olanlar çavuş rütbesi alarak okullarda görevlendirilirlerdi. Okuma Yazma Okulunda her dershaneye bir öğretmen, her dört dershaneye bir spor öğretmeni, her 16 dershaneyeyse beş yedek ve bir kütüphaneci öğretmen verilmişti¹¹⁰.

1970 yılında Askerlik Kanunu'na ek olarak koyulan maddelerde Millî Eğitim Bakanlığı emrindeki öğretmenler ile Silahlı Kuvvetler Okuma Yazma Okullarında öğretmenlik yapmak üzere görevlendirilen personel, 1 Kasım 1970 tarihinden itibaren 20 aylık muvazafalık hizmetlerinden sonra terhis edilmişlerdi. Okulların kapanacağı tarih olan 1975 yılı sonuna kadar son yoklamalarında askerliğe alınacak Millî Eğitim Bakanlığı kadrolarındaki ilköğretim öğretmenleri Bakanlığın emrine verilmiştir. Fakat bunlardan gerektiği kadarı Okuma Yazma Okullarında öğretmenlik yapmak üzere görevlendirilmişlerdir. Öğretmenlerin askerlik hizmeti süresi boyunca memuriyetle ilişkileri kesilmemiştir. Maaşları öğretmen statüsünde Millî Eğitim Bakanlığı bütçesinden almaya devam etmişlerdi¹¹¹. Öğretmenler bu

¹⁰⁸ Altunya, a.g.m., s.120

¹⁰⁹ Türk Silahlı Kuvvetleri Okuma Yazma Okulu Yönetmeliği, s.104.

¹¹⁰ Türk Silahlı Kuvvetleri Okuma Yazma Okulu Yönetmeliği, s.105-106.

¹¹¹ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, C 61, 27.7.1970, s.243-248.

süre içerisinde resmî üniforma giyemezler ve iâşe edilmezlerdi. Bu öğretmenler askerlik hizmetleri süresince Millî Eğitim Bakanlığınca belirlenen köy ilkokullarında veya Millî Savunma Bakanlığınca tespit edilen Okuma Yazma Okullarında öğretmenlik yapmaya mecbur tutulmuşlardır¹¹².

1961’de çıkarılan yönetmeliğe göre Okuma Yazma Okuluna kaydedilen erlere yetenek testi ve mülakat yapılarak A, B ve C olarak sınıflandırılan yetenek gruplarına ayrılmışlardır. Erler seviyelerine göre yetenek gruplarına dağıtılmış, eğitim başladığında düzeyi düşük olarak görülen erin sınıfını değiştirmek mümkündür. Yapılan sınav şekilleri tanıma ve anlamlandırma üzerinedir¹¹³. Okulların eğitim süresi ilk başta iki ay olarak belirlenmiş ancak bu süre yetersiz görülerek dört aya çıkarılmıştır¹¹⁴. Haftalık ders dağılımı, cumartesi günü dört saat diğer günler altı saat ve haftada iki saat askerlik talimi şeklinde planlanmıştır. Ayrıca spor dersi ve askerî disiplin eğitimi bulunmaktadır. Ders süresi 45 dakikadır. Okulda işlenen dersler Türkçe (dört aşamalı), Matematik (iki aşamalı), Yurt ve Yaşam Bilgisi’dir¹¹⁵. Derslerin programları ve işleniş Genelkurmay Başkanlığı Teşkilat Eğitim Dairesi tarafından hazırlanır, Millî Eğitim Bakanlığının görüşü ve sonrasında Millî Savunma Bakanlığının onayı ile yürürlüğe girerdi¹¹⁶.

Okullarda kullanılan eğitim materyalleri gerekli olan her çeşit kitap, kılavuz ve film gibi dokümanlar Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanırdı. Ardından Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunca denetlenir ve okulların kullanımına sunulurdu. Öğretmenler, erlerin öğrenme seviyelerini tespit etmek amacıyla her ay en az bir defa yazılı veya sözlü sınav yaparlardı. Sınav sonuçları er durum fişlerine kaydedilerek erlerin başarı durumu takip edilirdi. Eğitimin sonunda erler Türkçe, Matematik, Yurt ve Yaşama Bilgisi derslerinden ayrı ayrı sınava tabi tutulurdu. Bu sınavlardan başarılı olmak için her bir ders için yüz üzerinde puanlama kriteri belirlenmişti. Bunun sonucunda başarılı olan erlere başarı belgesi verilirdi¹¹⁷.

¹¹² “Askerlik Kanunu”, *Düstur*/Tertip: 3, C 8, Kanun No:1111, 1927, s.857.

¹¹³ **Türk Silâhlı Kuvvetleri Okuma Yazma Okulu Yönetmeliği**, s.105.

¹¹⁴ Feyzi Öz, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Okuma-Yazma Seferberlikleri ve Yönetimi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2002, s.9.

¹¹⁵ Altunya, a.g.m., s.123.

¹¹⁶ **Türk Silâhlı Kuvvetleri Okuma Yazma Okulu Yönetmeliği**, s.105.

¹¹⁷ **Türk Silâhlı Kuvvetleri Okuma Yazma Okulu Yönetmeliği**, s.105-106; Altunya, a.g.m., s.124.

Okuma Yazma Okullarında kullanılacak Türkçe ders kitabının hazırlanması için halk dilinde sıkça konuşulan kelimelerin tespit edilmesiyle işe başlanmıştır. Bu nedenle dükkân, pazar yeri ve kahvehaneler gibi yerlere teypler yerleştirilmiş, vatandaşın okuduğu kitap ve gazeteler taranarak halk dilindeki kelimeler belirlenmişti. Buna uygun olarak bir kelime listesi hazırlanmış ardından kitabın hazırlanmasına geçilmiştir¹¹⁸. Okulda eğitim başlamadan önce oluşturulan A, B ve C yetenek gruplarına sırasıyla harf, kelime ve cümle yöntemi¹¹⁹ kullanılarak hazırlanan alfabe kitapları ile eğitim verilmiştir. Daha sonra yetişkin eğitimi için uygun olduğu tespit edilen cümle yöntemi tercih edilmiştir. Türkçe dersinin dışında yurt bilgisi ve matematik dersleri içinde fasiküller hazırlanmıştır¹²⁰.

Erlerin okuma yazma becerisinin geliştirilmesi için okuma kitapları da yazılmış, bu kitapların içeriği genel kültür, tarım ve hayvancılık ile görgü kuralları şeklinde belirlenmişti. Yazılan bu okuma kitaplardan erler kolayca faydalansın diye kitaplıklar oluşturulmuştur. Okulda okuma yazma eğitiminin dışında askerler tarım, hayvancılık ve teknik bilgiler gibi mesleki derslerde görmekteydi. Okuma Yazma Okullarında uygulanan bu metot daha sonra işlevsel okuryazarlık olarak adlandırılmıştır. İşlevsel okuryazarlık, okuma yazmanın yanında erlerin terhis olduktan sonra mesleki becerilerin geliştirip iş bulmalarını kolaylaştıracak temel mesleki eğitimleri kapsamaktaydı. Buradaki temel amaç bireyin nitelikli olarak yetişmesi ve topluma faydalı hâle gelmesidir¹²¹.

Türkiye çapındaki bazı bölgelerde uygulamaya geçirilen Okuma Yazma Okulları, başlatılan seferberlik ve oluşturulan eğitim modeli UNESCO'nun da dikkatini çekmiştir. UNESCO bu faaliyeti "En düzenli ve en başarılı halk eğitimi" olarak nitelendirmiştir. Farklı ülkelerden uzmanlar okulları görmek için Türkiye'yi ziyaret etmişlerdi¹²². Okuma Yazma Okullarında eğitim gören asker sayısı ile ilgili veriler incelendiğinde binlerce askerin okuma yazma ve temel mesleki bilgilerle alakalı eğitim aldığı görülmektedir. 1966 yılında Tümgeneral Nedim Eray, yılda ortalama 30 bin erin okuma yazma öğrendiği ayrıca bu okullardaki erlerin 20 milyona yakın ağaç diktiği ve sanayide

¹¹⁸ Öz, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Okuma-Yazma Seferberlikleri ve Yönetimi*, s.6.

¹¹⁹ Bu kavramlar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Öz, *Uygulamalı İlkokuma Yazma Öğretimi*, s.2-7.

¹²⁰ Öz, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Okuma-Yazma Seferberlikleri ve Yönetimi*, s.8.

¹²¹ Bilir, a.g.m., s.113.

¹²² Öz, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Okuma-Yazma Seferberlikleri ve Yönetimi*, s.10.

istihdam edilebilecek 72 bin sanatkârın yetiştirildiğini ifade etmiştir¹²³. Jandarma Genel Komutanlığının verilerine göre 1973 yılına kadar jandarma okuma yazma okullarında 56 bin ere eğitim verilmiştir¹²⁴. Okullarda eğitim verilen asker sayısının toplamda 1959-1975 yılları arasında 523.266 kişiye ulaştığı tespit edilmiştir¹²⁵.

1961’de yayımlanan Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmetleri Kanunu ve Yönetmeliği’nde (kanun numarası 211) erbaş ve erler ait vazifeler kısmında ordunun erlere öğretilmesi gereken dersler hakkında bilgiler verilmiştir. Buna göre erbaş ve erler mesleklerine ait bilgileri öğrenmekle yükümlüydü. Okuyup yazmak, hesap öğrenmek, tarih ve coğrafya derslerinde temel düzeyde bilgiler edinmek, ziraata dair yeni usul ve metotları bilmek, vergi kanunlarını, adliye sistemini ve ülkedeki idari teşkilat yapısını öğrenmek gibi hususlar erlerin bilgi sahibi olması gereken konuların başında gelmektedir¹²⁶. İlgili kanunda silahlı kuvvetlere alınincaya kadar okuma yazma öğrenmemiş erlerin, Silahlı Kuvvetler bünyesinde okuma yazma öğrenmesi mecbur tutulmuştur¹²⁷. Erbaş ve erlerin askerdeyken başlıca amacının memleketine daha nitelikli bir yurttaş olarak dönerek hizmet etmesi olarak vurgulanmıştır¹²⁸.

Ordu içerisindeki okuma yazma seferberliği, Okuma Yazma Okulları devam ederken “Türk Silahlı Kuvvetleri Okuma-Yazma ve Genel Kültür Projesi” adıyla kapsamının genişletilmesi hedeflenmiştir. Buradaki amaç okullarda eğitim gören erlerin askerlik hizmetleri bittiğinde ilkökul bitirme sınavına girerek diploma ve tezkereyle evlerine dönmelerini sağlamaktır. Bu projede erlerle birlikte özellikle kırsal kesimlerdeki halk odalarına tarım, sanat ve kültür kitapları gönderilecek ve bunlardan azami ölçüde halkın fayda sağlanması sağlanacaktı. Ancak proje planlandığı şekilde sürdürülemediği¹²⁹.

¹²³ “Ordu İki Yılda 20 Milyon Ağaç Dikti”, *Milliyet*, 7 Ekim 1966.

¹²⁴ **50 Yıl Cumhuriyetin Hizmetinde**, s.15-116.

¹²⁵ Gökçe, a.g.m., s.217.

¹²⁶ **Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu ve Yönetmeliği**, Deniz Basımevi, İstanbul 1961, s.43.

¹²⁷ **Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu ve Yönetmeliği**, s.44.

¹²⁸ **Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu ve Yönetmeliği**, s.43-45.

¹²⁹ Öz, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Okuma-Yazma Seferberlikleri ve Yönetimi*, s.11.

II.1.4. Ali Okullarının Kapatılması ve Sonrasında Okuma Yazma Eğitimi

Okuma Yazma Okulları 291 sayılı kanunda belirtilen faaliyet yılını 1975'te tamamlamasının ardından kapatılmıştır. Ancak bu tarihten itibaren Türk Silahlı Kuvvetleri ve Jandarma Genel Komutanlığı bünyesinde okuma yazma dershaneleri kurulmuş ve ayrıca gece dersleri eklenerek eğitim devam etmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri, ülke çapında farklı tarihlerde gerçekleştirilen okuma yazma seferberliklerine destek vermiş; bu seferberliklerde etkin bir şekilde rol oynamıştır.

1981 yılında Atatürk'ün doğumunun 100. yılında ülke çapında okuma yazma seferberliği başlatılmıştır. Atatürk'ün başlattığı cehaletten kurtulma ve okuma yazma bilmeyen kimse kalmaması diye yapılan faaliyetler, kararlıkla devam ettirilmesi hedeflenmişti. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu, okuma yazma eğitiminde kullanılacak materyallerin hazırlığına başlamış; öte taraftan valiliklere illerde geniş çaplı okuma yazma seferberliği başlayacağı yönünde bilgilendirme yazısı gönderilmişti. İşlevsel okuma yazma metoduyla yürütülen bu seferberlik esnasında TRT tarafından Televizyon Okulu isimli konuyla alakalı belgesel hazırlanmıştır. Ayrıca İş ve Hayat İçinde Yetişkinler Alfabetesi başlıklı bir kitap yayımlanmıştır¹³⁰.

1983 yılında seferberlikle alakalı “Zorunlu İlköğrenim Çağı Dışında Kalmış Okuma-Yazma Bilmeyen Vatandaşların, Okuryazar Duruma Getirilmesi veya Bunlara İlkokul Düzeyinde Eğitim-Öğretim Yapıtırılması Hakkında Kanun” yürürlüğe girmişti. Kanunun amacı okuma yazma bilmeyen veya çok az bilen kişilerin, Millî Eğitim usul ve esaslarına uygun olarak, devlet gözetiminde ilkokul seviyesine ulaşmalarını sağlamaktır. Bu kanunla birlikte Millî Eğitim Bakanlığına bağlı kurslar açılmış ve özel kurum-kuruluşlar okuma yazma ile ilgili eğitim için görevlendirilmişlerdir¹³¹.

1981 yılında başlatılan okuma yazma seferberliğinde 13 milyon vatandaşın okuryazar olmadığı tespit edilmişti. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan raporlarda farklı bakanlıklara düşen görevler saptanmıştır. Buna göre Millî Savunma Bakanlığı için okuryazar olmayanların okuryazar olanlara göre daha fazla askerlik yapmaları ve Er Okuma Yazma Okullarının yeniden

¹³⁰ Öz, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Okuma-Yazma Seferberlikleri ve Yönetimi**, s.21.

¹³¹ “Zorunlu İlköğrenim Çağı Dışında Kalmış Okuma-Yazma Bilmeyen Vatandaşların, Okuryazar Duruma Getirilmesi veya Bunlara İlkokul Düzeyinde Eğitim- Öğretim Yapıtırılması Hakkında Kanun”, **Düstur**, Tertip:5, C 22, Kanun No:2841, 1983.

faaliyete geçmesi gibi hususlar gündeme getirilmiştir. Okulların yeniden açılması Türk Silahlı Kuvvetlerinin alacağı karara bırakılmıştır¹³². Seferberliğe Millî Savunma Bakanlığının sunduğu katkı ve öneriler ise şöyledir: TRT tarafından hazırlanan okuma yazma eğitimiyle ilgili programın Türk Silahlı Kuvvetlerine de hitap edecek şekilde hazırlanması ve okuma yazma bilmeyen askerlere öğretmen niteliği bulunan personel gözetiminde bu eğitimin verilmesi¹³³. Görüldüğü üzere Millî Savunma Bakanlığı, Ali Okullarının yeniden faaliyete geçmesi görüşüne sıcak bakmamıştır.

Seferberlik için yapılan istişare toplantılarına Genelkurmay temsilcisi, 13 milyon kişinin okuma yazma bilmediğine şaşırdığını, silahlıta alınan erlerin %4-5,5 oranında okuryazar olmadığını tespit ettiklerini belirtmiştir. 13 milyon sayısının erkek nüfus olmayacağını çünkü erkeklerin orduda okuma yazma eğitimi aldığını, bu sayının büyük çoğunluğunu kızların oluşturduğunu ifade etmiştir¹³⁴. Atatürk'ün doğum yıldönümü münasebetiyle başlatılan okuma yazma seferberliğinin Millet Mektepleri atılımından sonraki en büyük adım olduğu vurgulanmış ve 1989 yılı sonuna kadar yaklaşık dört milyon vatandaşa okuma yazma öğretildiği belirtilmiştir¹³⁵.

294

8 Eylül 1992 tarihinde de farklı bir okuma yazma seferberliği Millî Eğitim öncülüğünde başlatılmıştır. Bu seferberlik için yapılan görüşmelerde Genelkurmay ve Millî Savunma Bakanlığına yönelik bazı istek ve öneriler gündeme getirilmiştir. Ordu içerisinde Okuma Yazma Okullarının tekrardan faaliyete geçmesi, ulaşım konusu problemlili olan köylere gerekli malzemelerin sağlanarak eğitimcilerin bölgeye ulaştırılması, okuryazar sertifikası olanların askerliğinin kısaltılması ve okuryazar olmayanların ise verilecek eğitimle birlikte askerliğin uzatılması konusunda gerekli çalışmaların yapılması¹³⁶. Bu hususlar bakıldığında 1980 yılındakilerle benzer istekleri belirtildiği göze çarpmaktadır.

1989 yılında Anadolu Üniversitesi öncülüğünde başlatılan Yaygın Öğretim Şubesi (YÖŞ), o dönemde Jandarma Genel Komutanlığı tarafından da tatbik edilmiştir. Yaygın Öğretim Şubesi doğrudan Kurmay Başkanlığına bağlı olarak Genel Komutanlık bölgesinde yeterli fiziki imkân olmamasında dolayı

¹³² Öz, Türkiye Cumhuriyeti'nde Okuma-Yazma Seferberlikleri ve Yönetimi, s.195.

¹³³ Öz, Türkiye Cumhuriyeti'nde Okuma-Yazma Seferberlikleri ve Yönetimi, s.24.

¹³⁴ Öz, Türkiye Cumhuriyeti'nde Okuma-Yazma Seferberlikleri ve Yönetimi, s.247.

¹³⁵ Bilir, a.g.m., s.114.

¹³⁶ Öz, Türkiye Cumhuriyeti'nde Okuma-Yazma Seferberlikleri ve Yönetimi, s.261.

Ankara/Güvercinlik Kışlası'nda faaliyete geçmiştir. Şubenin meydana getirilmesindeki amaç, jandarma mensubu bütün personelin mesleki bilgisini arttırmak, yabancı dil öğretmek ve onu çağın gerekliliklerine uygun bir kolluk kuvveti yapmaktır. Ayrıca erler başta olmak üzere diğer personele de okuma alışkanlığı şubenin kazandırma hedefleri arasındaydı¹³⁷. Uygulanan seferberlikler neticesinde okuryazar oranındaki artış sonucunda erlere okuma alışkanlığı kazandırmak ve kitap okumaya teşvik etmek planlanan diğer husus olmuştur. Ancak okuma yazma öğretimi birliklerde kurslar veya müstakil programlar vasıtasıyla sürdürülmekteydi.

Genelkurmay Başkanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığı arasında 8 Şubat 2000 yılında “Silah Altında Bulunan Erbaş ve Erlere Yönelik Okuma Yazma ve Meslek Kursları Açılmasına Dair Esasları Belirleyen Protokol” isimli iş birliği gerçekleştirilmiştir. Bu protokol, silahaltına alınan erbaş ve erlere okuma yazma ve meslek kursları düzenlemesine yönelik esas ve yükümlülükleri belirlemek amacıyla planlanmıştır¹³⁸. Projede Bakanlığın eğitim ve öğretim için materyal oluşturma, kurslarla ilgili genelge hazırlama, üniversitelerden destek alma, kurslarda görev yapacak olan askerî personelin eğitilmesi ve Genelkurmay ile yapılan faaliyetleri denetleme görevleri vardı. Başkanlığın ise Kuvvet Komutanlıklarında okuma yazma bilmeyen erlerin belirlenmesi, kurs türleri ve kurs yerlerinin tespiti, kurslar için ihtiyaç duyulacak malzemenin temini ve haftalık çalışma planlarının hazırlanması gibi sorumlulukları bulunmaktaydı¹³⁹.

Kurslar askerî birliklerin bünyesinde ve halk eğitim merkezlerinde açılan özel sınıflarda gerçekleştirilmiştir. Hangi kursların açılacağı yetkili komutanlıkların ihtiyaç belirleme çalışmasından sonra ilgili birimlere ulaştırılırdı. Dersler mesai dışında ve hafta sonlarında düzenlenir ve erler ihtiyaç durumun birlik dışındaki halk eğitim merkezlerindeki kurslara götürülebilirdi¹⁴⁰. Bu iş birliği çerçevesinde toplam 71 kurs belirlenmiştir. Kurslar başlıca okuma yazma I. ve II. kademe kursları, konfeksiyon, ayakkabı imalatı, duvarcılık, boyacılık,

¹³⁷ “Jandarma Er Eğitim Birlikler”, *Jandarma Dergisi*, S 76, 1993, s.42.

¹³⁸ Cenk Özgen, *Türkiye’de Zorunlu Askerlik ve Profesyonel Ordu*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s.71-72.

¹³⁹ meb.gov.tr/protokoller/H30_GenelkurmayOkumaYazmaMeslekKurslari.pdf, Erişim Tarihi: 3.2.2022.

¹⁴⁰ meb.gov.tr/protokoller/H30_GenelkurmayOkumaYazmaMeslekKurslari.pdf, Erişim Tarihi: 3.2.2022.

metal ve ağaç işleri, kalıpcılık, oto elektrikçiliği, kuaförlük, daktilo kursu, bilgisayar kursu, iş makineleri kullanımı, yorgancılık, motor bakım ve onarım, fotoğrafçılık, çinicilik, yabancı dil, saat tamirciliği ve bakır işlemeciliği kursu olmak üzere sıralanmaktaydı¹⁴¹. Erbaş ve erlere beceri ve nitelik kazandırma kursları olarak isimlendirilen projenin başlangıcından 2004 yılına kadar geçen sürede 313.280 kişi kursları tamamlamış; okuma yazma kurslarında 84.054 kişi okuryazar hâle gelmiştir. I. kademe okuryazar kursunu tamamlayan erlere belge verilmiş, II. kademe eğitimi bitirenlere ise açık ilköğretim altıncı sınıfa kayıt olma ve sürücü belgesi almak için başvuru yapma hakkına sahip olmuştur¹⁴².

Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından okuma yazma ve meslek kursları hakkında 2000'li yıllarda gazetelerde bilgilendirmeler yapmıştır. 2000 ile 2006 yılları arasındaki okuma yazma kurslarına 180 bin erin katılım gösterdiği bunların 124 bin 907'sinin bu kursu başarıyla bitirdiği belirtilmiştir. Ayrıca 2006 yılında açılan okuma yazma kurslarına 14 bin 789 er katılmış bunların 9 bin 687'si başarıyla kursu bitirmiştir¹⁴³.

Türk Silahlı Kuvvetleri ve Jandarma Genel Komutanlığı bünyesinde verilen okuma yazma eğitimi halk eğitim merkezleri aracılığıyla açılan kurslarla devam etmektedir. Türkiye'de okuma yazma oranının artması neticesinde okul veya dersane şeklinde bir planlamaya gidilmemiş sadece birliğe katılan ve az sayıda olan erlere okuma yazma öğretilmiştir. İl ve ilçe jandarma komutanlıklarında askerlik görevini yapan erler halk eğitimin kursuyla okuryazar olmuştur¹⁴⁴.

¹⁴¹ meb.gov.tr/protokoller/H30_GenelkurmayOkumaYazmaMeslekKurslari.pdf, Erişim Tarihi: 3.2.2022.

¹⁴² Özgen, a.g.t., s.72

¹⁴³ <http://www.radikal.com.tr/politika/asker-ocaginda-180-bin-okumaz-yazmaz-802517/>, Erişim Tarihi: 3.2.2022.

¹⁴⁴ <https://www.bolgegundem.com/askerde-okuryazar-oldu-449976h.htm>, Erişim Tarihi: 3.2.2022.
<https://www.haberler.com/gomec-te-mehmetciklere-okuma-yazma-belgesi-3749387-haberi/>, Erişim Tarihi: 3.2.2022.

SONUÇ

Türk toplumunda ordu askerlik hizmetine katılanlara temel askerlik becerilerinin yanında bazı temel vatandaşlık becerilerini de kazandırmaya çalışmıştır. Askerlik hizmetine katılanlara kazandırılmak istenen niteliklerden bir tanesi de okuma yazma yeterliliğidir. Bu konuda Türk Silahlı Kuvvetleri ve Jandarma Genel Komutanlığı önemli adımlar atmıştır. Jandarma Genel Komutanlığı ise silahaltına alınan erlere Harf Devrimi'nin yapıldığı dönemden itibaren eğitim vermeye başlamıştır. Buradaki temel amaç yeni Türk alfabesini tüm erlere vakit kaybetmeden öğretmek “kanun ordusu” vasfını sahada göstermek ve devlet idaresinin yapmış olduğu yenilikleri, çıkardığı kanunları halk üzerinde sorunsuz bir şekilde uygulanmasını sağlamaktır.

1959 yılında faaliyete geçen Okuma Yazma Okulları, ülke genelinde gerçekleştirilen diğer okuma yazma seferberlikler arasında düzenli bir organizasyon ve teşkilatlanma olarak bilinmektedir. Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde çeşitli şehirlerde etkinlik gösteren okullar sadece okuma yazma değil, erlerin temel bilgi seviyelerini arttıracak dersleri de vermekteydi. Okulların 1975 yılında kapatılmasında sonra Millî Eğitim Bakanlığı ve Halk Eğitim Merkezleri ile iş birliği içerisinde meslek ve okuma yazma kursları açılmıştır. Jandarma birlikleri içerisinde oluşturulan kurslar ve küçük dershaneler yoluyla okuma yazma eğitimi aralıksız sürdürülmüştür. Birliğe katılan erlerde okuryazar olmayan kişiler varsa ya jandarma içerisinde eğitim verilmiş ya da Halk Eğitim Merkezi bünyesinde öğretilmiştir.

Jandarma birlikleri bünyesinde kurulan Ali Okullarının amacı; askerlik görevini yerine getirmek için ordu saflarına katılan erlerin temel bilgi düzeylerini arttırmak, onlara okuma ve yazma öğretmek ve kıtada jandarma mesleğini kolluk kuvvetine uygun olarak icra etmesi için gerekli donanıma sahip olmalarını sağlamaktır. Ali Okullarında okuma ve yazma faaliyetlerinin yürütülmesi Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanan yönetmelik çerçevesinde belirlenmiştir. Jandarma Genel Komutanlığı da Er Eğitim Merkezlerinde Okuma Yazma Okulları açarak okulların faaliyette bulunduğu süreçte üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmiştir. Özellikle 1950'li yıllardan itibaren jandarma içerisinde erlere yönelik başlayan ve 1975 yılına kadar aralıksız süren eğitimlerde jandarmanın aynı zamanda bir halk eğitim faaliyeti yürüttüğüne gözlemlemek mümkündür. Çünkü Ali Okullarında

sadece okuma ve yazma değil vatanına, milletine bağlı, duyarlı bir birey olma, değerler eğitimi ve mesleki açıdan erleri geliştirecek farklı eğitimler verilmiştir.

Okuma Yazma Okulları ve 2000 yılında Millî Eğitim Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığı iş birliğiyle gerçekleştirilen eğitim-öğretim, nitelikli ve donanımlı bir birey yetiştirmeyi hedeflemiştir. Burada erlere okuma yazmanın yanı sıra meslek anlamında kendisini geliştirmesi için spesifik kurslar açılmıştır. Okuma yazmayla birlikte iyi bir insan, vatanına milletine faydalı bir vatandaş ve terhis olduğunda meslek sahibi olan bir insan olarak evlerine dönmeleri erlerden beklenen kazanımlardır. İstatistiki verilere bakıldığında bunun başarılı olduğu açıkça görülmektedir. Nitekim Okuma Yazma Okulları, UNESCO'dan ödül almış ve ABD'li uzmanlar projeden övgü dolu sözlerle bahsetmiştir.

Bu çalışmada ordu bünyesinde ve Jandarma Teşkilatı içerisinde gerçekleşen okuma yazma eğitimi değerlendirilmiştir. Türk Silahlı Kuvvetlerinin bu konuda atmış olduğu adımlar ve yaptığı faaliyetler eğitim hususunda Genelkurmay'a bağlı olan Jandarma Genel Komutanlığı'nı fazlasıyla ilgilendirmişti. Jandarmada gerçekleşen okuma yazma eğitimi ilk başlarda birliklerde kurslar aracılığıyla daha sonra jandarma okullarının yaygınlaşmasıyla okul düzeyinde gerçekleşmiştir. Jandarmada erlere verilen eğitimin içeriği okuma yazma öğretiminde çok daha fazlasıydı. Kıtalarda görev yapan erler asayişini sağlamak ve denetim yapmak amacıyla vatandaşla bir şekilde muhatap olmaktadır. Bu sebeple kültür seviyesi yüksek, zabıt varakasını tertipli şekilde doldurmasını bilen, karşındakine nasıl iletişime geçeceğini öğrenmiş, saygılı jandarma eri yetiştirmek Jandarma Genel Komutanlığının benimsediği misyon arasındaydı. Burada da görüleceği üzere jandarma sadece silahlı kolluk kuvveti olmasının ötesinde kurulduğu günden bu zamana bir *halk mektebi* olma sorumluluğunu üstlenmekte ve bu uğurda faaliyet göstermeye devam etmektedir.

İntihal Taraması <i>Plagiarism Detection</i>	Bu makale intihal taramasından geçirildi. (https://intihal.net/) <i>This paper was checked for plagiarism. (https://intihal.net/)</i>
Etik Beyan <i>Ethical Statement</i>	Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. <i>There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.</i>
Yazar Katkıları <i>Author Contributions</i>	İHD (% 50) OG (% 50)
Açık Erişim Lisansı <i>Open Access License</i>	Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. <i>This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License</i>

KAYNAKÇA

“1111 Sayılı Askerlik Kanununa 2 Geçici Madde Eklenmesine Dair Kanun”, **Kanunlar Dergisi**, C 46, Kanun No. 291, 18/07/1963.

1929 Senesi Bütün Jandarma Kıt’a ve Efrat Mekteplerinin Talim, Ders, Spor İşleri ve Tenkidi, Jandarma Matbaası, 1930, s.2-16.

Altunya, Niyazi, “Türk Silahlı Kuvvetleri Okuma Yazma Okulları (Ali Okulları: 1959-1975)”, **Yetişkin Eğitim Dergisi**, C 1, S 1, 2018, s.117-130.

Alyot, Halim, **Türkiye’de Zabıta**, Polis Akademisi Yayınları, Tıpkı Basım, Ankara 2008.

“Arap Harflerinin Kullanılmaması Hakkında Baş Vekâletin Emirleri Sureti”, **Jandarma Emirler Mecmuası**, No: 420, 1934, s.200.

“Arap Harfleriyle Yazılmış Kitapların Okunmaması”, **Jandarma Emirler Mecmuası**, No: 308, 1929, s.240.

“Arap Hurafatının Kullanılmaması Hakkında”, **Jandarma Emirler Mecmuası**, No: 290, 1929, s.49.

Armaoğlu, Fahir, **Türk Amerikan İlişkileri 1919-1997**, Kronik Yayınları, İstanbul 2019.

“Askerlik Kanunu”, **Düstur**, Tertip:3, C 8, Kanun No:1111, 1927.

Bilir, Mehmet, “Türkiye’deki Eğitim (Okuma-Yazma) Kampanyalarının Halk Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C 38, S 2, 2005, s.103-125.

Bülbül, Sudi, **Türkiye’de Halk Eğitimi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1991.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, C 61, 27.7.1970.

Çağrı, Erhan, “1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye - I”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt 1, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.653-854.

Çakmak, Biray, “İzmir Jandarma Mektebi (1907-1911)”, **Miras ve Değişim: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Jandarma**, Ed. İsmail Hakkı Demircioğlu vd., Berikan Yayınevi, Ankara 2018, s.147-168.

Çermeli, Ahmet, Atabey, Halil, **Jandarma Genel Komutanlığı Tarihi**, Cilt 1, Kozan Ofset, Ankara 2002.

Demircioğlu, İsmail, Demircioğlu, Ebru, Genç, İnanç, “Jandarma Alay Mektepleri Öğretim Programı”, **Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma**, Ed. İsmail Hakkı Demircioğlu vd., Berikan Yayınevi, Ankara 2018, s.117-125.

Demirel, Fatih, “Osmanlı Devleti'nde Jandarma Eğitimi: Selanik Vilayeti Jandarma Mektepleri”, **Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma**, Ed. İsmail Hakkı Demircioğlu vd., Berikan Yayınevi, Ankara 2018, s.185-204.

“Dilimizin Öz Türkçe Yazılması Hakkında”, **Jandarma Emirler Mecmuası**, No: 392, 1933, s.221-224.

Efradı Cedide ve Karakol Kumandanları Alay Mektepleri Ta'limatnamesi, Jandarma Matbaası, Dersaadet 1334.

“Efradın Okuması Hakkında”, **Jandarma Emirler Mecmuası**, No: 294, 1929, s.85.

Erginsoy, Adnan, **1706 sayılı Jandarma Kanununun Şerhi**, Jandarma Genel Komutanlığı, Ankara 1937.

Güçlü, Mustafa, “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Halk Eğitimi Alanında Görülen Gelişmelerin Değerlendirilmesi”, **Tarih, Sosyoloji ve Antropoloji Bağlamında İncelemeler**, Ed. Alev Duran, Gökçen Çatlı Özen, Hiper Yayın, İstanbul 2020, s.207-232.

Halıcı, Esmâ Nur, **Değişim Sürecinde Osmanlı Jandarması'nın Eğitimi Meselesi (1839-1914)**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2019.

<http://www.radikal.com.tr/politika/asker-ocaginda-180-bin-okumaz-yazmaz-802517/>, Erişim Tarihi: 3.2.2022.

<https://unesco.org.tr/dokumanlar/egitim/okuryazarlik.pdf>, Erişim Tarihi: 10.1.2022.

<https://www.bolgegundem.com/askerde-okuryazar-oldu-449976h.htm>, Erişim Tarihi: 3.2.2022.

<https://www.haberler.com/gomec-te-mehmetciklere-okuma-yazma-belgesi-3749387-haberi/>, Erişim Tarihi: 3.2.2022.

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc042/kanuntbmmc042/kanuntbmmc04207480.pdf, Erişim Tarihi: 18.1.2022.

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d11/c007/b040/tbmm110070400490.pdf>, Erişim Tarihi: 18.1.2022.

“J. Er Okullarında ve Bu Vaziyetteki Toplu Birliklerde Haftalık Ders Programı H.”, **Jandarma Emirnamesi**, No. 577, 1942, s.200-203.

J. Meslek Okulunda J. Erbaşlarına Okutulan Derslerin Müfredatı, Jandarma Genel Komutanlığı Matbaası, Ankara 1937.

“Jandarma Efrâd ve Zabit Mektepleri Ders Programı”, **Jandarma Evamir Mecmuası**, S 199, 1925, s.156-159.

“Jandarma Er Eğitim Birlikler”, **Jandarma Dergisi**, S 76, 1993, s.39-42.

Jandarma Genel Komutanlığı 50 Yıl Cumhuriyetin Hizmetinde, Jandarma Genel Komutanlığı, Ankara 1973.

“Jandarma Kanunu”, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1526.pdf>, Erişim Tarihi: 10.1.2022.

“Jandarma Karakollarında Talim Terbiye”, **Jandarma Karakol Mecmuası**, S 13, Yıl 2, 1939, s.19-26.

“Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu”, **Düştur**, Tertip:5, C. 22, Kanun No:2803, 1983.

“Jandarmada Muallimlik Sanatı”, **Jandarma Mecmuası**, C 6, 1926, s.152-161.

Karaçam, İhsan, **Jandarma ve Karakol**, Dizerkonca Matbaası, İstanbul 1954.

Karcı, Erol, “Üsküp Jandarma Karakol Kumandanları Mektebi (1904-1909)”, **Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma**, Ed. İsmail Hakkı Demircioğlu vd., Berikan Yayınevi, Ankara 2018, s.127-146.

Kurudayıoğlu, Mehmet, Tüzel, Sait, “21. Yüzyıl Okuryazarlık Türleri, Değişen Metin Algısı ve Türkçe Eğitimi”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, S 28, Şubat 2010, s.283-298.

Maarif İstatistiği Millet Mektepleri Faaliyeti 1928-35, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1935.

meb.gov.tr/protokoller/H30_GenelkurmayOkumaYazmaMeslekKurslari.pdf, Erişim Tarihi: 3.2.2022.

“Mekteplerin ve Ağ. Mt. nin Günlük Porgıramı”, **Jandarma Emirler Mecmuası**, No: 344, 1931, s.416-420.

“Okuma Öğrenen Erler 2 Ay Evvel Terhis Edilecek”, **Milliyet**, 25 Kasım 1958.

“Okuma Yazma Mükâfatı Kazanan Bölükler H.”, **Jandarma Emirler Mecmuası**, No: 399, 1933, s.369.

“Okuma Yazma Vesikaları Hakkında”, **Jandarma Emirler Mecmuası**, No: 418, 1934, s.189-191.

“Okur Yazar Cetvel ve Dereceleri Hakkında”, **Jandarma Emirler Mecmuası**, No: 409, 1934, s.88-89.

“Okur Yazar Efrat Yetiştirme İşinde Mükâfat Kazanan Yzb. Şükrü Ef. H.”, **Jandarma Emirler Mecmuası**, No: 391, 1933, s.187-188.

“Ordu İki Yılda 20 Milyon Ağaç Dikti”, **Milliyet**, 7 Ekim 1966.

“Ordu İkramiye Nizamnamesi”, **Jandarma Emirler Mecmuası**, No: 371, 1932, s.279-283.

“Öz Türkçe Hakkında”, **Jandarma Emirler Mecmuası**, No: 394, 1933, s.268-270.

Öz, Feyzi, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Okuma-Yazma Seferberlikleri ve Yönetimi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2002.

Öz, Feyzi, **Uygulamalı İlkokuma Yazma Öğretimi**, Anı Yayıncılık, Ankara 1998.

Özgen, Cenk, **Türkiye’de Zorunlu Askerlik ve Profesyonel Ordu**, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

P. ve Gedikli Erbaş Okulunda J. Erbaşlarına Okutulan Derslerin Müfredat Programı, Jandarma Genel Komutanlığı Matbaası, Ankara 1937.

Rumeli Vilayat-ı Selâse'de Jandarma Teşkilatı, Dersaadet 1338.

“Şûrâ Yedek Subay Tasarısını El Aldı”, **Milliyet**, 18 Ağustos 1958.

Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu ve Yönetmeliği, Deniz Basımevi, İstanbul 1961.

“Türk Silâhlı Kuvvetleri Okuma Yazma Okulu Yönetmeliği”, **Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi**, C 24, S 1165, 7 Ağustos 1961, s.103-115.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kararlar Daire Başkanlığı, 163-68-10/17.01.1962.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kararlar Daire Başkanlığı, 163-62-12/08.12.1962.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kararlar Daire Başkanlığı, 157-32-2/14.12.1960.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kararlar Daire Başkanlığı, 156-10-18/03.08.1960.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kararlar Daire Başkanlığı, 154-63-20/21.11.1959.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kararlar Daire Başkanlığı, 153-45-19/15.08.1959.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Muamelat Genel Müdürlüğü, 51-336-5/11.08.1923.

Yamaner, Şerafettin, **Atatürkçü Düşüncede Ulusal Eğitim**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1999.

“Yazıların Öz Türkçe Yazılması Hakkında”, **Jandarma Emirler Mecmuası**, No: 380, 1932, s.402.

“Yeni Harflerle Tedrisat”, **Jandarma Emirleri Mecmuası**, No: 284, 1928, s.477-478.

“Zorunlu İlköğrenim Çağı Dışında Kalmış Okuma-Yazma Bilmeyen Vatandaşların, Okur-Yazar Duruma Getirilmesi veya Bunlara İlkokul Düzeyinde Eğitim - Öğretim Yapıtırılması Hakkında Kanun”, **Düştur**, Tertip:5, C 22, Kanun No:2841, 1983.

EKLER

Ek-1. 1930'lu Yıllar Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) Propaganda Afişi.

Ek-2. Jandarma Okuma Yazma Okulu'nun Açıldığı İlk Yer Olan Çanakkale Erlerin Eğitim Alanından Bir Görsel.

Ek-3. Çanakkale Jandarma Er Eğitim Alayı (1980'li yıllar).

Ek-4. Silvan Jandarma Okuma Yazma Okulu (**Jandarma Genel Komutanlığı 50 Yıl Cumhuriyetin Hizmetinde**, Jandarma Genel Komutanlığı, Ankara 1973).

308

Ek-5. Çanakkale 116. Jandarma Eğitim Alay Komutanlığı/Ders Öğretmenleri ve Okul Komutanları (1970'li yıllar).

Ek-6. Çanakkale 116. Jandarma Eğitim Alay Komutanlığı Eğitim Gören Erler (1950'li yıllar).

Ek-7. Silvan Jandarma Okuma Yazma Okulu Eğitimi Gören Erler (**Jandarma Genel Komutanlığı 50 Yıl Cumhuriyetin Hizmetinde**, Jandarma Genel Komutanlığı, Ankara 1973).

Ek-8. Çanakkale Jandarma Okuma Yazma Okulu Eğitim Gören Erler ve Ders Öğretmeni Aynı Karede (Görsel <https://www.necmimola.com/kariyerim/ o-simdi-askercanakkale-jandarma-okuma-yazma-okulu/> adlı internet sitesinden alınmıştır.)

TARİH-İ OSMÂNÎ/TÜRK TARİH ENCÜMENİ MECMUASI'NDA OSMANLI VE AVRUPA TARİHLERİNE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER*

SELAMİ KURT**

ÖZ

Cumhuriyet'in laboratuvarı olarak kabul edilen II. Meşrutiyet Dönemi, Türk tarihçiliği açısından klasik, popüler, akademik ve kurumsal tarih çalışmalarının birlikte yürütüldüğü bir geçiş dönemini temsil eder. Bu dönem, tarih, tarihin faydası ve vazifesi, usulleri, tarih eğitimi, ilmi ve millî tarih konusunda kavrayışın derinleşmeye başladığı ve bilimsel tarihçiliğin kurumsallaştığı bir dönem olması açısından önemlidir. Bu dönemde kurulan ve 1931 yılına kadar çalışmalarına devam eden Tarih-i Osmânî/Türk Tarih Encümeni bilimsel tarih çalışmalarına önemli katkılar sunmuştur. Encümen'in Türk tarihinin ilk bilimsel tarih dergisi olarak nitelendirilen mecmuası, dönemin tarih anlayışını ve zamanla meydana gelen gelişmeleri yansıtmaktadır. Elbette bu geçiş döneminde Mecmua'nın bütün yazarlarının aynı tarih telakkisine sahip olduğu iddia edilemez. Ancak özellikle tarih konusunda dünyadaki gelişmeleri takip edebilen bazı Mecmua yazarlarının Osmanlı ve Avrupa tarihlerine yönelttikleri eleştiriler, bilimsel tarih çalışmalarının önemsendiğini ve tarih telakkisinin gelişmekte olduğunu göstermektedir. Mecmua'da Osmanlı tarihlerine usul, üslup ve muhteva yönünden eleştiriler yöneltilmiştir. Üslup ile ilgili eleştirilerde, İnan ve Bizans edebiyatının etkisiyle tarih yazımında ortaya çıkan ve uzun süre etkisini devam ettiren ağdalı ve mübalağalı dil kullanımının tarihin halk için üretilmeye başladığı II. Meşrutiyet şartlarında ihtiyacı karşılamadığı

* Bu makale "Tarih-i Osmânî Encümeni/Türk Tarih Encümeni Mecmuası'nın Osmanlı Tarih Yazıcılığındaki Yeri" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Ankara/TÜRKİYE, selamikurt74@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0866-3848

vurgulanmıştır. Usul ile ilgili eleştiriler, eksik ve yanlış bilgi verme, tenkit usullerini uygulamama, gereksiz tafsilata girme ve bazı konularda padişaha yaranmak için hakikati saptırma vb. konularda yoğunlaşmıştır. Muhtevaya yönelik eleştiriler, Osmanlı tarihlerinin daha çok siyasi ve askerî konulara yer verip içtimai, iktisadi, ticari ve kültürel konuları ihmal ettikleri yönünde olmuştur. Avrupa tarihlerine yönelik eleştirilerde ise eksik, yanlış ve uydurma haberlere yer verip garazkâr ve taraflı yaklaşım sergilemeleri ön plana çıkmaktadır. Mecmua'nın Osmanlı dönemi makalelerinde daha çok Osmanlı ve Avrupa tarihlerinin eksik ve yanlışlarla dolu olduğu vurgulanırken, Cumhuriyet dönemi makalelerinde usul hatalarıyla ilgili tespitler daha çok ön plana çıkmaktadır. Bu durum, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e tarih telakkisinin geliştiğini ve derinleştiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Tarihleri, Eleştiri, Osmanlı Tarihleri, Tarih-i Osmâni/Türk Tarih Encümeni Mecmuası.

**CRITICS DIRECTED TO OTTOMAN AND EUROPEAN
HISTORIES IN THE TURKISH HISTORIC COMMITTEE
JOURNAL**

ABSTRACT

Considered as the laboratory of the Republic, the 2nd Constitutional Monarchy period represents a transitional period in which classical, popular, academic and institutional history studies were carried out together in terms of Turkish historiography. This period is important in that it is a period in which the understanding of history, the usefulness and duty of history, its methods, history education, science and national history began to deepen and scientific historiography became institutionalized. The Turkish History Committee, which was established in this period and continued its activities until 1931, made significant contributions to scientific history studies. Encümen's journal, which is described as the first scientific history journal of Turkish history, reflects the understanding of history of the period and the developments that took place over time. Of course, it cannot be claimed that all writers of the Journal had the same conception of history during this transitional period. However, the criticisms of some journal writers, who can follow the developments in the world, especially in history, on Ottoman and European histories, show that scientific history studies are given importance and that the understanding of history is developing. In the journal, criticisms of Ottoman histories were made in terms of method, style and content. In the criticism of the style, the use of gloss and exaggerated language, which emerged in historiography with the influence of Iranian and Byzantine literature and continued its effect for a long time, began to be produced for the people of history in the 2nd Constitutional Era. It was emphasized that it did not meet the needs in the constitutional conditions. Criticism about the procedure, giving incomplete and wrong information, not applying the methods of criticism, making unnecessary details and deviating the truth in order to benefit the sultan in some matters, etc. focused on issues. Criticism of the content was that Ottoman histories mostly included political and military issues and neglected social, economic, commercial and cultural issues. In the criticisms of European histories, their cynical and biased approach by giving place to incomplete, false and fabricated news comes to the fore. While it is emphasized that Ottoman and European histories are full of

deficiencies and mistakes in the Ottoman period articles of the journal, the determinations about procedural errors are more prominent in the articles of the Republic period. This situation shows that the understanding of history from the Ottoman Empire to the Republic has developed and deepened.

Keywords: Criticism, European History Books, Ottoman History Books, Ottoman History/Turkish History Committee Journal.

GİRİŞ

19. yüzyılda bilimsel tarihçilik alanında dünyada meydana gelen gelişmeler, Osmanlı tarih yazıcılığında bilimsel ve tarihî bir dönüşümün başlamasına neden olmuştur. Hatta ilk bilimsel Osmanlı tarihleri bu yüzyılın ilk yarısında Hammer ve Zinkeisen gibi yabancı tarihçilerce kaleme alınmıştır. Bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı tarihçileri tarafından kaleme alınan eserlerde tarih yazıcılığı açısından değişim ve dönüşümün başladığı görülür. Osmanlı eğitim sisteminin ıslahı amacıyla oluşturulan Meclis-i Muvakkat bünyesinde kurulan Encümen-i Daniş'in ikinci reisi Hayrullah Efendi tarafından bilimsel yöntemler kullanılarak kaleme alınan Osmanlı tarihi, Hammer tarafından takdir edilmiştir¹. Encümen-i Daniş'in siparişiyle kaleme alınan Tarih-i Cevdet, metodu, dili, kaynak kullanımı, Doğu ve Batı kültürü ve müesseseleri üzerindeki düşünce ve tahlilleri, Osmanlı tarihini dünya tarihi içerisinde değerlendiren bakış açısıyla vakanüvislik geleneğini aşmış ve 19. yy. Osmanlı tarihçiliğine damgasını vurmuştur². Ahmed Vefik Paşa'nın (ö. 1891) *Fezleke-i Tarih-i Osmânî*'sinde, Osmanlı tarihini kuruluş, büyüme, yükselme, gerileme, bozulma ve ıslahat çağı olarak altı devrede dönemlendirmesi, daha sonraki tarih çalışmalarını etkilemiştir³. Mansûrîzâde Mustafa Nuri Paşa'nın (ö. 1890) *Netâyicü'l-Vukuâtı*, kaynak kullanımı, sebep-sonuç ilişkilerine önem veren yaklaşımı, eleştirel yöntemi, kolay ve akıcı üslubuyla dönemin en etkili eserlerinden biri olmuştur. Franz Babinger bu eseri, Osmanlı tarihi hakkında yazılmış Türkçe eserlerin en öğreticisi olarak nitelendirmiştir. Osmanlı'nın son vakanüvisi ve Tarih-i Osmânî Encümeni Reisi Abdurrahman Şeref, yüksek mekteplerde okutulmak üzere kaleme aldığı ve zamanının en iyi ders kitabı olarak nitelendirilen *Tarih-i Devlet-i Osmâniyye*'sini hazırlarken Mansûrîzâde'nin bu eserinden oldukça yararlanmışır⁴. Yine 19. yüzyılın ikinci yarısı, Osmanlı tarihçiliğinde bilimsel tarihçilik için önemli olan nümizmatik, arkeoloji ve epigrafi gibi tarihin yardımcı bilimleri ile ilgili çalışmaların başladığı dönem olmuştur. İlk

¹ Ortaylı, İlber, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Cedit Neşriyat, Ankara 2011, s.87; Ömer Faruk Akün, "Hayrullah Efendi Tarihi", *DİA*, 18. Cilt, İstanbul 1998, s.76-79.

² Ortaylı, a.g.e., s.88-90; Zeki Arıkan, "Tarih-i Cevdet", *DİA*, 40. Cilt, İstanbul 2011, s.75-77.

³ Ömer Faruk Akün, "Ahmed Vefik Paşa", *DİA*, 2. Cilt, s.143-157.

⁴ Mükrimin Halil Yinanç, "Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Kadar Bizde Tarihçilik", *Millî Tarihî İnşası*, Haz. Ahmet Şimşek, Ali Satan, İstanbul 2017, s.96; Tahsin Özcan, "Mustafa Nuri Paşa", *DİA*, 31. Cilt, s.342-343.

bilimsel meskûkât çalışmalarıyla Abdüllatif Suphi Paşa (ö. 1886),⁵ Osmanlı Müzesi Müdürü Edhempaşazade Hamdi Bey, kardeşleri İsmail Galip ve Halil Edhem, İsmail Galip'in oğlu Mehmet Mübarek ve Ahmed Tevhid bu alanlardaki çalışmalarıyla ön plana çıkan isimlerdir. Bu süreçte Osmanlı Müzesi bünyesinde gerçekleştirilen arkeolojik kazılar ve meskûkât tasnif faaliyetleri üzerinden gerçekleştirilen neşriyat, ilmi açıdan Avrupa müzeleri neşriyatından geri kalmayacak derecede değerli bulunmuştur⁶.

Osmanlı tarihi ve tarihçiliği açısından II. Meşrutiyet Dönemi, değişim ve dönüşümün ivme kazandığı bir süreç olmuştur. Devlet yönetiminde rejim ve ideolojinin değişmesi, yayıncılıkta uygulanan sansürün kaldırılarak serbestiyetin gelmesiyle tarih çalışmaları çeşitlendi ve farklı boyutlar kazandı. Bu dönem tarihçiliği, vakanüvisler tarafından gerçekleştirilen resmî tarihçilik, halka dönük olarak yapılan popüler tarihçilik, müstakil bir tarih şubesinin teşekkül ettiği Darülfünun'da akademik tarihçilik, mükemmel ve mufassal bir Osmanlı tarihi yazmak için kurulan Tarih-i Osmânî Encümeni ve Türk derneklerinde kurumsal tarihçilik boyutlarıyla çeşitlendi. Bu dönem, tarih, tarihin faydası ve vazifesi, usulleri, tarih eğitimi, ilmi ve millî tarih konusunda kavrayışın derinleşmeye başladığı ve bilimsel tarihçiliğin kurumsallaştığı bir dönem olması açısından önemlidir⁷.

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nde ilk toplu ve kurumsal tarih çalışmalarının başladığı II. Meşrutiyet Dönemi'nde mükemmel ve mufassal bir Osmanlı tarihi yazmak amacıyla kurulan Tarih-i Osmânî Encümeni'nin 1910-1930 tarihleri arasında telafi sayılarıyla beraber toplam 101 sayı olarak yayımlanan Tarih-i Osmânî Encümeni (TOEM)/Türk Tarih Encümeni Mecmuası'nda (TTEM) doğrudan Osmanlı ve Avrupa tarihlerine yöneltilen eleştiriler tespit edilmeye çalışılacaktır. Çalışmadan maksat, TOEM/TTEM'de Osmanlı ve Avrupa tarihlerine yöneltilen eleştiriler dikkate alınarak Osmanlı'dan Cumhuriyete tarih telakkisinde meydana gelen değişim ve dönüşümü tespit etmektir.

⁵ Ali Akyıldız, "Subhi Paşa, Abdüllatif", *DİA*, 37. Cilt, s.450-452.

⁶ Yinanç, a.g.m., s.111-112.

⁷ Hasan Akbayrak, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarih Yazımı*, Kitabevi, İstanbul 2012, s.189-191; Mehmet Kaan Çalen, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Tarih Düşüncesi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2013, s.250-293.

I. Tarih-i Osmânî Encümeni/Türk Tarih Encümeni Mecmuası

Osmanlı Devleti'nde ilk resmî toplu tarih çalışmaları, 27 Kasım 1909'da mükemmel, mufassal ve müdellel bir Osmanlı tarihi yazmak üzere kurulan Tarih-i Osmânî Encümeni ile başlamıştır⁸. Mükemmel bir Osmanlı tarihinin ancak akademi tarzı kurumsal yapılarla yürütülebileceği yönündeki tartışmalar,⁹ 20 Haziran 1909 tarihinde önce bir komisyon olarak ortaya çıkan yapının, 12 asil ve 20 muavin üyesi olan bir Encümen olarak teşekkülünde etkili olmuştur. Encümen, bütün Osmanlı vilayetlerinde birer şube açmak istemiş ancak Bursa ve Konya vilayetleri dışında buna muvaffak olamamıştır. Cumhuriyet döneminde Türk Tarih Encümeni adıyla çalışmalarına devam eden Encümen'in yakın tarihin en sıkıntılı döneminde (1909-1931) Osmanlı tarih kaynaklarına ulaşarak tarihin hizmetine sunma konusundaki çalışmaları çok değerlidir. Encümen, yurt içi ve kısmen yurt dışındaki arşiv, kütüphane ve müzelerde başlattığı araştırmalar sonucu ulaşılabildiği yeni tarih kaynaklarını mecmuasında veya külliyat adı altında yayımlamıştır. Encümen, 1916 yılında yazmayı planladığı Osmanlı tarihinin birinci cildini yayımladıktan sonra gelen eleştiriler üzerine tarih yazma faaliyetinden vazgeçmiş ve bundan sonra Osmanlı tarihine katkı sağlayacak monografik çalışmalara ağırlık vermiştir¹⁰. Encümen'in bütün faaliyetleri değerlidir. Ancak en çok takdir gören faaliyeti aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin ilk resmî tarih dergisi olan mecmuasıdır¹¹.

Encümen'in mecmua yayımından maksadı, yazılacak Osmanlı tarihinin metnine tamamen giremeyecek olan araştırmaları, belge ve kitabe suretlerini, Türkçe olarak yazılmış veya diğer dillerden tercüme edilmiş olup şimdiye kadar basılmamış risaleleri neşrederek tarihimize zemin hazırlamak, mütalaa meraklılarının bilgisini genişletmek, fikirlerin uyanmasına ve zihinlerin

⁸ Tarih-i Osmânî/Türk Tarih Encümeni ve Faaliyetleri hakkında detaylı bilgi almak için bk. Mustafa Oral, **Türkiye'de Romantik Tarihçilik**, Asil Yayın, Ankara 2006; Hasan Akbayrak, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarih Yazımı**, Kitabevi, İstanbul 2012; "Tarih-i Osmânî Encümeni Talimat Sureti", **TOEM**, S 1, 1 Nisan 1326/14 Nisan 1910, s.5.

⁹ Mirgün, Ali Seydi, "Sadrazam Paşa Hazretlerine Açık Mektup", **Tanin**, No: 265, 29 Mayıs 1909, s.3; Necib Asım, "Tarih-i Osmani, Hüseyin Cahid Bey'e", **Tanin**, No: 268, 1 Haziran 1909, s.3.

¹⁰ Ahmed Refik, "Türk Tarih Encümeni'nin Tarihçesi Hakkında Rapor", **Maarif Vekaleti Mecmuası**, S 14, Kanun-ı Evvel 1927, s.429-430.

¹¹ Yinanç, a.g.m., s.120; Halil İnalçık, "Türkiye'de Modern Tarihçiliğin Kurucuları", **Muhafazakar Düşünce**, S 7, Kış 2006, s.3-6; Mahmut Şakiroğlu, "Memleketimizde Toplu Tarih Çalışmaları-I", **Tarih ve Toplum**, Aralık 1986, S VI/36, s.45.

canlanmasına hizmet etmek olarak açıklanmıştır¹². Telafi sayılarıyla beraber kâğıt üzerinde 101¹³, gerçekte 74 sayı olarak yayımlanabilen TOEM/TTEM/TTEM-Yeni Seri’de, 44 yazar tarafından kaleme alınmış 291 makale (5048 sayfa) yer almaktadır. Mecmua’da 1.000 sayfayı aşan 10 eser¹⁴ tefrika/ilave suretiyle yayımlanmıştır. 291 makalenin 232’si Encümen’in asil ve muavin üyeleri¹⁵, 18’i Encümen namına¹⁶, 41’i encümen dışındaki diğer yazarlar¹⁷ tarafından kaleme alınmıştır.

¹² Tarih-i Osman Encümeni, “İfade-i Meram”, **TOEM**, S 1, s.2-3.

¹³ Mecmua, Mütareke Dönemi’nde (1918-1923) yayımlanamadığından, Cumhuriyet Dönemi’nde (1923) bu yıllar için iki telafi sayısı yayımlanmıştır.

¹⁴ Mecmua’da tefrika edilen eserler sırasıyla: 1. Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı sâni, Kritovulos, Çev. Karolidi, 2. Kanunname-i Âl-i Osman, Fatih ve Kanuni Sultan Süleyman Kanunnameleri, 3. Mahruse-i İstanbul Fetihnamesi, Tacizade Tuğrâyî Cafer Çelebi münşeatından, 4. Vakıât-ı Sultan Cem, 5. Tarih-i Ebu’l-Feth, Tursun Bey, 6. Hulâsatü’l-Kelam fi Reddi’l-Avâm, Koca Sekbanbaşı, 7. İran Sefaretnamesi, Mehmed Refi Efendi, 8. Tarih-i Camii Şerif-i Nur-ı Osmani, 9. Tarih-i Gülmani, Mehmed Halife, 10. Umdetü’t-Tevârih, Kırımı el-Hâc Abdülğaffar.

¹⁵ 232 makaleden 123’ü kuruluşundan itibaren Encümen’in üyesi olan sekiz yazar tarafından kaleme alınmıştır: Encümen İkinci Reisi Ahmed Refik (34 makale, 1127s), Encümen Reisi Abdurrahman Şeref (19 makale, 451 s.), Ahmed Tevhid (30 makale, 355 s.), Efdaleddin Bey (4 makale, 202 s.), Necib Asım (22 makale, 196 s.), Mehmed Arif (10 makale, 146 s.), Diran Kelekyan (1 makale, 41 s.), İskender Yanko Hoçi (3 makale, 39 s.)’dir. 92 makale, Encümen’in yardımcı üyesi veya dışarıdan sonradan üye olarak atanan yazarlar tarafından kaleme alınmıştır: Halil Edhem (22 makale, 403 s.), Meskükâtçı Müttekâid Miralay Ali (15 makale, 223 s.), Safvet Bey (19 makale, 200 s.), İbnülemin Mahmud Kemal (15 makale, 169 s.), Encümen Hafız-ı Kütübü Mukrimin Halil (4 makale, 105 s.), Hüseyin Hüsameddin (5 makale, 96 s.), Yusuf Akçura (3 makale, 59 s.), Ali Emîri (3 makale, 31 s.), Keçecizâde Reşad Fuad (3 makale, 29 s.), Mehmed Ziya (1 makale, 5 s.), Köprülüzâde Mehmed Fuad (1 makale, 3 s.)’dir. 17 makale, Encümen’in yardımcı üyeleri tarafından kaleme alınmıştır: Mehmed Galib (5 makale, 50 s.), Musa Kazım (6 makale, 39 s.), Osman Ferid (3 makale, 20 s.), Konya Valisi Arifi Paşa (1 makale, 20 s.), Mistakidis (1 makale, 13 s.), ve Fahri Üye Karacson Imre (1 makale, 8 s.)’dir.

¹⁶ Encümen namına yayımlanan 18 makaleden 12’si Encümen’in çalışmaları sırasında elde edilen veya Encümen’e ulaştırılan tarih kaynaklarının aktarımı şeklindedir. İki Encümen’in genel maksadını açıklamak veya talimatnamesini aktarmak, diğerleri de Encümen’e danışılan bazı konulara cevap mahiyetinde veya Encümen’in yaptığı araştırmalar sonucu kaleme alınmıştır.

¹⁷ Mecmua’daki 41 makale Encümen dışındaki yazarlar tarafından kaleme alınmıştır. Bunlar: Ali Fuad (5 makale, 145 s.), Mehmed Zeki (7 makale, 105 s.), Nahid Sırı (3 makale, 60 s.), Müze-i Askeriye-i Osmanî Müdüri Erkan-ı Harbiye’den Ferik Ahmed Muhtar Paşa (1 makale, 46 s.), Avram Galanti (6 makale, 30 s.), Mehmed Behçet (1 makale, 26 s.), Uzunçarşılı oğlu İsmail Hakkı (2 makale, 23 s.), Mehmet Ali Şevki (1 makale, 22 s.), Stoyan Cansızof (1 makale, 21 s.), Rumbeyoğlu Fahreddin (2 makale, 14 s.), Dr. Friedrich von Kraelitz (1 makale, 9 s.), Ahmed Hikmet (1 makale, 8 s.), Milas Jandarma Kumandanı Hafız Kadri (4 mütenevvia, 7 s.), Müze-i Humâyûn Hafız-ı Kütüb Muavini Âli (1 makale, 6 s.), İzmit Mutasarrıfı Mehmed Nüzhet (1 makale, 5 s.), Avusturya Macaristan Hariciye

Mecmua makalelerinin yarısından fazlasında Osmanlı/Türk tarih yazımına katkı sağlayacak arşiv belgeleri, kitabeler, meskûkât, yazmalar ve yabancı kaynaklardan yapılan tercüme aktarılmıştır. Diğer makaleler ise daha çok tarih kitaplarında hiç veya yeteri kadar yer almayan konularla ilgili monografik, biyografik ve bibliyografik makalelerdir. Mecmua'da tarih metodolojisi ve felsefesiyle ilgili olarak kaleme alınmış müstakil bir makale yer almamaktadır. Ancak sayıları sınırlı da olsa Encümen'in bilimsel tarih yaklaşımından doğan makaleler de vardır¹⁸. Osmanlı döneminde TOEM ile başlayan ilk resmi bilimsel tarih mecmuası çalışmaları Cumhuriyet döneminde Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanan Belleten ile devam ettirilmiştir¹⁹. Bu çalışmada mecmua yazarlarının Osmanlı ve Avrupa tarihlerine yönelttikleri eleştiriler tespit edilmeye çalışılacaktır.

II. TOEM/TTEM'de Osmanlı Tarihlerine Yöneltilen Eleştiriler

TOEM/TTEM'de Osmanlı ve Avrupa tarihlerine yöneltilen eleştirilerin mahiyetini tespit edebilmek, Encümen'in tarih anlayışı ve metodunu anlamak açısından önemlidir. TOEM/TTEM'de sırf eser tenkidi yapmak için kaleme alınmış makale sayısı oldukça azdır. Bunlar da daha çok Cumhuriyet Dönemi'nde kaleme alınmıştır. Osmanlı Dönemi'nde kaleme alınan makalelerde ise Osmanlı ve Avrupa tarihlerine yöneltilen eleştirileri ancak satır aralarında bulabiliyoruz. Mecmua'nın ilk sayısında yer alan ve Encümenin tarih yaklaşımı hakkında ipuçları veren “İfâde-i Merâm”da Osmanlı tarihlerine yöneltilen eleştiriler, bu konuda bir çerçeve oluşturmaktadır. Burada öncelikle dilimizde henüz mufassal ve mükemmel bir Osmanlı tarihi yazılmadığı ifade edilmiştir. Mufassal ve mükemmel ifadelerinden neyin kastedildiği ise sonraki ifadelerden anlaşılmaktadır. Buna göre vakanüvis tarihleri, tarihî olayları silsile hâlinde zapt etmiş olsalar da çoğu üslub-i kadim/tumturaklı ve mübalağalı üslup ile yazılmış, günlük olayları içeren salname tarzında eserlerdir. Bu eserlerde kaydedilen olaylar arasındaki bağlantıları, ancak erbabı kurabilir. Çok azı dışında bu eserlerde

Nezreti memurlarından Josef Malota (1 makale, 4 s.), Remzi (1 mütenevvia, 3 s.), Mehmed Refik (2 makale, 10 s.).

¹⁸ TOEM/TTEM'deki makaleler hakkında detaylı bilgi için bk. Selami Kurt, **Tarih-i Osmânî Encümeni/Türk Tarih Encümeni Mecmuası'nın Osmanlı Tarih Yazıcılığındaki Yeri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2020.

¹⁹ Yüksel Özgen, “Belleten Dergisinin Cumhuriyet Dönemi Türk Tarihçiliğindeki Yeri”, **Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s.619-628.

tenkit usulüne yer verilmemiş, dış gelişmeler ile idari ve sosyal değişimler takip edilmemiş olduğundan ilmî değerleri azdır²⁰. Encümen Reisi Abdurrahman Şeref'in de gerek üslup ve gerekse tertip yönünden Osmanlı tarihlerinin zamanın ihtiyaçlarını karşılamadığını ifade etmesi, aynı yaklaşımın bir ürünü olarak görülebilir²¹. Bu açıklamalardan ana hatlarıyla Osmanlı tarihlerinin üslup, usul ve muhteva yönünden eleştirildiği anlaşılmaktadır.

Mecmua'daki 291 makale 44 yazar tarafından kaleme alınmış olsa da Osmanlı ve Avrupa tarihlerine usul, üslup ve muhteva yönünden eleştiri yönelten 13 yazar bulunmaktadır. Üslupla ilgili eleştirilerde Necip Asım, Mehmed Arif, Halil Edhem, Ahmed Refik ve Ali Fuat; usulle ilgili olanlarda Safvet Bey, Hüseyin Hüsameddin, Ahmed Refik, Meskûkâtçı Ali, Ali Fuat, Mükrimin Halil ve Akçuraoğlu Yusuf; muhteva ile ilgili eleştirilerde ise Safvet Bey, Necip Asım, Mehmed Arif, Efdaleddin Bey, Ahmed Refik, Ali Emîrî, Nahid Sırrı isimleri ön plana çıkmaktadır. Avrupa tarihlerine eleştiri yöneltenlerin sayısı ise oldukça azdır. Bu yazarlar Safvet Bey, Ahmed Refik, Halil Edhem ve Meskûkâtçı Ali'dir. Ali Fuat ve Nahid Sırrı dışındaki bütün yazarlar Tarih-i Osmânî/Türk Tarih Encümeni üyeliğinde bulunmuştur.

II.1. Üslup İle İlgili Eleştiriler

Tarih yazıcılığını etkileyen en önemli faktör, dönemin tarih anlayışı ve bunu etkileyen unsurlardır. Osmanlı tarih yazıcılığı başlangıçta genel olarak gaza felsefesinin hâkim olduğu bir süreçte daha çok sözlü olarak rivayet edilen menakıpname, gazavatname ve destan türleriyle ortaya çıkmıştır²². Halkı gazaya teşvik etmeyi ve gaza ruhunu yaşatmayı hedefleyen bu rivayetler doğal olarak halkın anlayabileceği bir üslupta idi. Ancak devlet güçlendikçe ve ihtişamı arttıkça tarih yazımıyla ilgili yaklaşım da değişmeye başladı. Osmanlı Devleti'nin kurulup güçlü bir devlet olduğu süreçte doğuda ve batıda yer alan Timur ve Bizans imparatorluklarında edebî bir dille devletin şanına yaraşır tarih yazımı önemli bir uygulamaydı. Büyük ve kudretli devletlerin edebî

²⁰ Tarih-i Osman Encümeni, "İfade-i Meram", **TOEM**, S 1, s.1.

²¹ Abdurrahman Şeref, "Tarih-i Osmani", **Sabah**, No: 7071, 2 Haziran 1909, s.2.

²² Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, İstanbul 1998, s.20-21; Sabri Hizmetli, **İslam Tarihçiliği Üzerine**, Ankara 1991, s.49; Necip Asım, "Osmanlı Tarihçileri ve Müverrihleri", **TOEM**, S 1, 1 Nisan 1326/14 Nisan 1910, s.41; Halil İnalçık, Bülent Arı, "Klasik Dönem Osmanlı Tarihçiliği", **Türkiye'de Tarih Yazımı**, Ed. Vahdettin Engin, Ahmet Şimşek, İstanbul 2013, s.110-112.

değeri yüksek ağdalı, tumturaklı ve mübalağalı tarihlere sahip olması düşüncesi hâkimdi ve bu bir prestij meselesiydi. Çünkü dönemin tarih anlayışına göre büyük ve güçlü devletlerin tarihleri her türlü edebî sanatları içerir ve imparator veya hakanı yüceltirdi. Bu çerçevede Osmanlı yükseliş döneminde Farsça yüksek inşa diliyle yazılmış *Zafernâme*²³ adlı esere sahip Timur İmparatorluğu örnek alınarak devletin şanına yaraşır tumturaklı ve mübalağalı üslupla yazılmış eserlerin ortaya çıkmaya başladığı görülür. Fatih Dönemi'nde yarı resmî tarih yazıcısı olarak görev almaya başlayan Şehnameciler²⁴ tarafından kaleme alınan bu tür eserleri, 18. yüzyıldan itibaren resmî tarih yazımını gerçekleştiren vakanüvis tarihleri takip etmiştir. Vakanüvislerin²⁵ bazı istisnalar dışında inşa ve şiir sanatında mahir ve genellikle hâceganlık rütbesine ulaşmış kâtipler arasından seçilmiş olması, Osmanlı tarih yazıcılığının ana karakterini ortaya koymasından açısından önemlidir. Mübalağalı ve ağdalı bir üslupla tarih yazımı, 19. yüzyıla gelindiğinde tarihin yazılma nedeni ve tarzı değiştiğinden doğal olarak eleştirilmiştir. Bugünün tarih anlayışıyla dünün tarih yazımını eleştirenlerce Osmanlı tarihleri; “suret-i Firdevsiyânede, iğrâgât ve mübalağât-ı acemâne ile dolu” olarak kaleme alınmaları, tarihin edebiyata feda edilmesi, olaylar arasında sebep-sonuç ilişkisine dikkat edilmeyerek düzensiz bir tarih yazımı gerçekleştirilmesi, bazı istisnalar dışında tenkide yer verilmemesi ve Osmanlı tarih yazıcılığının kendi zamanı ve mekânı ile sınırlı kalması açısından eleştirilmişlerdir²⁶. Sultan II. Bayezid'in emriyle İdris-i Bidlisî tarafından mübalağalı ve ağdalı bir üslupla kaleme alınan *Heşt Behişt* isimli eser, bu türün en etkili eserlerinden biri olmuş ve Osmanlı'da yüksek inşa diliyle tarih yazma geleneği uzun süre varlığını sürdürmüştür²⁷.

Mecmua'da Osmanlı tarihlerinin üslubuyla ilgili en etkili eleştiriyi Encümen'in Türkçü üyelerinden Necib Asım²⁸ yapmıştır. O, Abbasiler gibi,

²³ Şerefeddin Ali Yezdi'nin (ö. 858/1454) Timur Devri'yle ilgili en çok müracaat edilen Farsça eseridir. Bk. Kaan Dilek, “Şerefeddin Ali Yezdi”, *DİA*, 38. Cilt, s.550-552.

²⁴ Christine Woodhead, “Şehnâmeçi”, *DİA*, 38. Cilt, s.456-458.

²⁵ Bekir Kütükoğlu, “Vak'anüvis”, *DİA*, 42. Cilt, s.457-461.

²⁶ Ortaylı, *a.g.e.*, s.85.

²⁷ İnalçık-Arı, *a.g.m.*, s.113-115.

²⁸ Harbiye Mektebini bitirdikten sonra askerî okullarda uzun süre Fransızca ve Tarih öğretmenliği yapan Necip Asım, daha çok Türk dili ve tarihi ile ilgili çalışmalarını tanıtmaktadır. Darülfünundaki Türk Lisaniyatı Tarihi kürsüsünün ilk profesörü ve Türkoloji'nin kurucusudur. Kuruluşundan itibaren Tarih-i Osmânî Encümeni ve Türk derneklerinde üye olarak yer almıştır. Bk. Abdullah Uçman, “Necip Asım Yazıksız”, *DİA*, 32. Cilt, s.493; Mustafa Oral, *Türkiye'de Romantik Tarihçilik*, Ankara 2006, s.84-86.

Selçuklular ve Anadolu Selçuklularının da İranlıların usul ve âdetlerinden etkilendiklerini, her ne kadar Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra başta Karamanoğulları olmak üzere bütün Anadolu Beylikleri Türkçeyi resmî dil kabul etse de Arap ve Acem etkisinden kurtulamadıklarını ifade etmiştir. Ona göre İranlılar zekâları ve milliyetçi yaklaşımlarıyla Kadisiye'deki büyük hezimetten sonra Sasani medeniyetinden çok eser kalmamasına rağmen galip kavimler üzerinde etkili olabilmeyi başarmışlardır. Türkoğlu Türk olduğu halde Sultan Mahmud sebüktekin, Firdevsi-i Tûsî'ye *Şehname*'yi tanzim ettirmiş, bu ölümsüz eser ile İran, kadim hatıralarını kaybolmaktan kurtarmıştır. Necip Asım'a göre cinaslı, istiareli, uzun ve müselsel cümleli edebiyatımızın oluşumunda Bizans'ın da gizli bir etkisi vardır. Fatih Dönemi'nden itibaren Osmanlı'da görülmeye başlayan bu ağıdalı üslup, İdris-i Bidlisî'nin açtığı yolda uzun yıllar etkisini sürdürmüştür. Necip Asım, Arap ve Fars kültürünün Osmanlı'daki etkisini, *Mesihî Dîvânı*'ndan aktardığı şu beyit ile açıklamıştır:

Mesihî, gökten insan sana yer yok

*Yürü gel ya Arap'tan ya Acem'den*²⁹

322

Necip Asım'a göre Türk dili ve edebiyatı, dolayısı ile Osmanlı tarih yazıcılığı Fars, Arap ve Bizans etkisi ile ağıdalı ve mübalağalı bir üslup kazanarak milletin hissiyatına tercüman olmaktan uzaklaşmıştır. Bu süreç, Batı'da Sinan Paşa'nın *Tazarruât*'ı, Doğu'da Mir Ali Şir Nevâî'nin *Mahbûbü'l-Kulûb*'u ve Sultan Babür'ün *Babürname*'sinin görüldüğü Fatih asrından sonra başlamıştır³⁰.

Necip Asım'ın talebesi, Encümen üyesi ve hafız-ı kütübü Mehmed Arif (1873-1919)³¹ de hocasının Osmanlı tarihlerinin üslubuyla ilgili görüşlerini desteklemiş, şehnamecilerin tarihî olayları kronolojisine ve sebep-sonuç

²⁹ Necip Asım, "Mesihî Divanı, Divanlarımızdan Tarihçe Nasıl İstifade Edilir?", **TOEM**, S 5, s.300.

³⁰ Necip Asım, a.g.m., s.300-308.

³¹ Necip Asım'ın Fatih Mülkiye Rüşdiyesinden talebesidir. Daha sonra maliyeye çerağ olarak verilmiştir. Arapça ve Farsçasını kendi gayretiyle geliştirmiş, Mülkiye Mektebinin ders kitaplarını dışarıdan okumuştur. Türk tarihine merakıyla bilinen Mehmed Arif muhtelif kütüphanelerde yer alan yazmalar üzerinde yaptığı çalışmalar ve aldığı notlarla bilinirdi. Kuruluşundan itibaren vefatına kadar sekiz sene Tarih-i Osmânî Encümeni'nin üyesi ve hafız-ı kütübü olarak görev yaptı. Necip Asım ile beraber Encümen namına Osmanlı tarihinin birinci cildini yazdı. Bk. Necip Asım, "Vefeyat: Arif Bey", **TOEM**, S 49:62, 1 Nisan 1335-1 Haziran 1337, s.122-125.

ilişkinde dikkat etmeden düzensiz bir şekilde, “suret-i Firdevsiyânedeki iğrâgât ve mübalağât-ı acemâne ile memlû olarak zabt ve nazm” ettiklerini ifade etmiştir³².

Halil Edhem³³, Osmanlı tarihlerinde padişahların abartılı bir üslupla yüceltilmeleri yanında düşman ve rakip olarak algılanan diğer beyliklerle ilgili kullanılan olumsuz dilin gerçeği yansıtmadığını ifade etmiştir. O, Karamanoğulları beylerinin silsilesini tespit ettiği makalesinde Osmanlı tarihlerinin Karamanoğlu hükümdarları için kullandıkları haydut, eşkıya yakıştırmalarını doğru bulmamıştır. Ona göre Karamanoğulları'na ait eserler üzerindeki tertip ve hüsnühat ile sikkelerindeki yazılarının ve darp kalitesinin emsallerinden üstün olması, onların medeni ve gelişmiş bir toplum olduğunu ispatlamaktadır. Bu durumda o şu soruyu sormadan geçemez: Türkçeyi resmî dil olarak kullanarak Türk diline hizmet eden Karamanlılar eğer haydut ve eşkıya olsalardı Osmanlı padişahları defalarca kızlarını onlara verir miydi^{34?}.

Encümen İkinci Reisi Ahmed Refik³⁵, Cumhuriyet Dönemi'nde kaleme aldığı makalelerinde Osmanlı tarihlerine yöneltilen eleştirilerin dozunu biraz daha

³² Mehmet Arif, “Silsile-i Vukuat-ı Devlet-i Aliyye'de 1142 Senesi Hadisatı”, **TOEM**, S 1, s.54; “Vâkiât-ı Sultan Cem, Mukaddime”, **TOEM**, S 25, s.A.

³³ Sadrazam İbrahim Edhem Paşa'nın oğlu, Ressam Osman Hamdi Bey ile eski sikkeler uzmanı İsmail Galib Bey'in kardeşidir. Kaptan İbrahim Paşa Rüştüyesinde başladığı orta öğrenimini babasının elçi olarak atandığı Berlin'de tamamladı. Bir yıl İsviçre'nin Zürih Üniversitesi Ulûm-ı Tabiiyye Şubesi'ne devam ettikten sonra Viyana'da Politeknik Yüksek Mektebinde Ulûm-ı Tabiiyye ve Kimyeviyye Jeoloji ve Kimya öğrenimi gördü. Tekrar İsviçre'ye giderek Bern Üniversitesinde Fünûn-ı Felsefe doktorası yaptı ve 1885'te İstanbul'a döndü. Ağabeyi Osman Hamdi Bey'den sonra uzun süre Osmanlı Müzesi Müdürlüğü görevini yürüten Halil Edhem Bey, yaşadığı dönemdeki hizmet ve eserleriyle Türk kültür tarihine büyük katkılar sağlamış önemli şahsiyetlerden biri olmuştur. Her ne kadar aldığı eğitim farklı olsa da Âsâr-ı Atika Müzesi'nde göreve başlamasından itibaren ağabeyi Osman Hamdi Bey'in de katkısıyla kendisini mükemmel bir müzeci, eski eser/kitabe ve sikke uzmanı olarak yetiştirmesini bilmiş, bu alanlarda ortaya koyduğu eserler haklı olarak takdir görerek uluslararası bir şöhrete kavuşmuştur. Onu diğer uzmanlardan ayıran en önemli özelliği, tarih, arkeoloji ve meskûkât alanlarının üçünde birden uzman olmasıdır. Encümen'de önce muavin üye daha sonra asil üye olarak yer almış, Cumhuriyet sonrası tarih çalışmalarına da önemli katkı sunmuştur. Bk. Aziz Ogan, “Halil Edhem”, **Halil Edhem Hatıra Kitabı**, Cilt I-II, 2013 Ankara, s.384; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “İbrahim Edhem Paşa Ailesi ve Halil Edhem Eldem (1861-1938)”, **Halil Edhem Hatıra Kitabı**, Cilt I-II, 2013 Ankara, s.372; Semavi Eyice, “Eldem, Halil Edhem”, **DİA**,10. Cilt, s.18-21.

³⁴ Halil Edhem, “Karamanoğulları Hakkında Vesaik-i Mahkûke”, **TOEM**, S 14, s.881.

³⁵ Harbiye Mektebini bitiren Ahmed Refik, askerî okullarda Coğrafya öğretmenliği, Harbiye Mektebinde Fransızca ve Tarih öğretmenliği, Darülfünunda Osmanlı tarihi hocalığı yapmıştır. Tarihi sevdiren adam sıfatıyla meşhur olan Ahmed Refik, çok sayıda eser ve makale kaleme almıştır. Tarih-i Osmânî Encümeni'nin kurucu üyesi ve ikinci reisi olduğu

artırarak bazı Osmanlı tarihçilerinin Padişahlara yaranmak için riyakârane davrandıklarını, bazılarının da belgeleri tahrif ettiklerini ifade etmiştir. Ona göre Nâimâ'nın, İslam'ın meşveretle ilgili ahkâmını unutarak Venedik Cumhuriyeti'nin yönetim şeklini yermesi, III. Selim'in Enderun Nazırı Ebu Bekir Efendi'nin Fransa'da krallığı ortadan kaldıran milleti, “kendi velinimetleri olan krallarını telef ve izâ'a eden kâfir bedbaht ve hain-i din ve devlet” ifadeleriyle tasvir etmesi bu tür bir yaklaşımın sonucudur³⁶. Lütfi Efendi, II. Abdülhamid'e yaranmak için Midhat Paşa'nın Bulgar ihtilali sırasında aldığı tedbirleri küçümsemiş³⁷, Raşid ise eserine kaydettiği hatt-ı hümayunları tamamen tahrif etmiştir³⁸.

Mecmuanın son dönem yazarlarından Ali Fuat Bey³⁹ ise içlerinde çok kıymetli zatların da bulunduğu geçmiş Osmanlı tarihçilerinin şahsi meziyetleri oranında tarihimize hizmet edemediklerini ifade etmiştir. Ona göre Hoca Sadeddin, tarihî hakikatlerle uyuşmayan hayal mahsulü izahlarda bulunmuştur. Mahir bir şair olan Râşid ile ilim ve fazlıyla bilinen Küçükçelebizâde İsmail Asım Efendi, bazı vukuatın izahında gereğinden fazla tekrara yer vermişlerdir. Damat İbrahim Paşa saray ziyafetleri, helva sohbetleri, düğün merasimlerinin tarifi ve buralarda cambaz ve hokkabazların gösterdikleri hünerler gibi lüzumsuz ayrıntılara girerek gereksiz açıklamalarda bulunmuştur. Subhî ve İzzi gibi vakanüvisler ise tarih bile

gibi Mecmuanın en üretken yazarıdır. Bk. Muzaffer Gökman, **Tarihi Sevdiren Adam: Ahmed Refik Altınay**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1978, s.44, 65-66, 113-115; Abdülkadir Özcan, “Ahmed Refik Altınay”, **DİA**, 2. Cilt, s.120-121.

³⁶ Ahmed Refik, “Osmanlı İmparatorluğunda Meskûkât”, **TTEM**, S 7 (84), 1 Kanun-ı Sani 1341/1 Ocak 1925, s.9-10.

³⁷ Ahmed Refik, “Hazine-i Evrak Tetkikatı: 1284/1867 Bulgar İhtilali”, **TTEM**, S 9 (86), s.164.

³⁸ Ahmed Refik, “Osmanlı İmparatorluğunda Meskûkât”, **TTEM**, S 10 (87), s.248.

³⁹ Ali Fuat Türkgeldi, Tanzimat devri bürokratlarından Dâhiliye Müsteşarı Celal Bey'in torunu, Tercüme Odası Mühimme Müdürü Cemal Bey'in oğludur. Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi ve lisan mektebini bitirdi. Osmanlı bürokrasisinde önemli görevlerde bulunmuş, özellikle II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e kadar pek çok siyasal gelişmeye tanık olmuş, döneminin önde gelen şahsiyetleriyle tanışmış, bir yandan gelişmeleri takip ederken diğer yandan Türk hükümetinin görüş ve düşünce tarzını eserlerinde ortaya koymuştur. Kitaplarında sadece görüp işittiklerini yazmakla kalmamış, Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e kadarki yetmiş yıllık olayları Avrupa kaynaklarına da atıfta bulunarak karşılaştırmalı biçimde ele almış, aynı zamanda bu olaylarda rol alan kişileri tahlil etmiştir. Yazdıklarını özgün kılan husus, yer verdiği tarihî belgelerin yanı sıra Tanzimat ricalinin kaleminden çıkan pek çok belgeyi görmesi, sadaret müsteşarı iken Yıldız'dan Babıali'ye devredilen siyasi evrakı incelemesi, kişiliklerini tahlil ettiği önemli isimlerin aileleriyle tanışma fırsatı bulması ve özel arşivlerini gözden geçirmesidir. Bk. Seyfi Kenan, “Türkgeldi, Ali Fuat”, **DİA**, 41. Cilt, s.554.

denmeyecek eserler meydana getirmişlerdir. Eski zaman vakanüvislerinin sonuncusu olan Lütü Efendi ise *Takvim-i Vakâyî* nüshalarını özetleyerek veya yer yer ele geçirdiği Hazine-i Evrak belgelerini aktararak güya vakaları zapt etmiştir⁴⁰.

II.2. Usul İle İlgili Eleştiriler

Osmanlı tarihlerine usul ile ilgili olarak Encümence yapılan ilk eleştiri, Osmanlı tarihlerinin çok azı dışında tenkit usulüne yer vermemiş olmalarıdır. Bazı Encümen üyelerinin açıklamalarına göre Osmanlı tarihlerini tetkik ederken tenkit usullerini uygulamayı gerekli kılan bazı hususlar vardır. Bunlardan birisi, Osmanlı'nın ilk yüz elli yılında sözlü olarak aktarılan rivayetlerin sonradan yazıya aktarılmış olmasıdır⁴¹. Bu rivayetlerden aklın ve naklin teyidine ihtiyaç duyanlar vardır. Osmanlı tarihçilerinin birbirlerinden alarak naklettikleri bu rivayetler/hikâyeler, tarihî anane şeklini alarak umurun kanaatini oluşturduğundan bunları bir vesikaya/delile dayanmadan reddetmek doğru olmaz. Fakat bu rivayetlerle çelişen güvenilir delillere ulaştıkça eski kanaatlerin düzeltilmesi gerekir. Osmanlı tarihinin sözlü rivayetler ve birbirinden nakil yoluyla yazılmış kısımlarının tahkik edilebilmesi için ise eski kayıtları/vesikaları inceleme zarureti vardır⁴².

Mecmua yazarlarından Hüseyin Hüsameddin⁴³, mecmuada kaleme aldığı beş makalesinde, vakıf kayıtları, şeriye sicilleri, asarıatika ve Arap tarihlerinden elde ettiği yeni bilgilerle ilk dönem Osmanlı tarihine ait bazı yanlış rivayet, nakil veya ananeleri ilmî usullerle düzeltmiştir⁴⁴. Mesela bu yanlış nakillerden biri, Fatih Dönemi'ne kadar vezirlik vazifesini tamamen Çandarlıoğlu ailesinin yürüttüğü meselesidir. Hüseyin Hüsameddin'e göre bu kanaatin

⁴⁰ Ali Fuat, "Mansurizade Mustafa Paşa ve Netâyicü'l-Vukuât", **TTEM-Yeni Seri**, S 1, s.46-47.

⁴¹ Hüseyin Hüsameddin, "Molla Fenari", **TTEM**, S 18 (95), s.368; Safvet, "İkinci Cerbe Harbi Üzerine Vesikalar", **TOEM**, S 1, s.20.

⁴² Hüseyin Hüsameddin, "Koca Mehmed Paşa", **TOEM**, S 37, s.43-49; S 38, s.117.

⁴³ *Amasya Tarihi* eseriyle meşhur olan yazar, rüştiyeden sonra medrese eğitimi almıştır. Çeşitli kazalarda naiplik görevlerinde bulunduktan sonra Evkaf Nezareti Kuyûd-ı Kadime Arapça Mütercimliğine atanmış bu görevini uzun süre yürütmüştür. *Amasya Tarihi* adlı eseri büyük takdir görmüş ve 1914 yılından itibaren Tarih-i Osmânî Encümeni üyeliğine atanmıştır. Sonradan Türk dili ile ilgili çalışmalar da yapmıştır. Bk. Akpınar, Turgut, "Hüseyin Hüsameddin Yasar", **DİA**, 18. Cilt, s.552.

⁴⁴ Bk. Hüseyin Hüsameddin, a.g.m, s.117-122; "Alaaddin Bey", **TTEM**, S 5 (82), s.307-318; S 6 (83), s.380-384; Sultan Altunbaş", S 11 (88), s.305-326; "Orhan Bey Vakfiyesi", S 17 (94), s.284-301; "Molla Fenari", S 18 (95), s.368-383.

oluşmasındaki en büyük etken, belli aralıklarla Çandarlıoğlu sülalesinden Hayreddin Halil Paşa, sonra oğullarından Ali ve İbrahim Paşalar, sonra İbrahim Paşazade Halil Paşa daha sonra da Halil Paşazade İbrahim Paşa'nın Osmanlı Devleti'nde vezaret-i uzmâ/sadaret görevinde bulunmuş olmasıdır. O, Çandarlı ailesinden olmayan Koca Mehmed Paşa'ya ait iki vakfiyeyi tahlil ederek, onun da bu dönemde on sene kadar vezaret görevini icra ettiğini göstermiştir⁴⁵. Hüseyin Hüsameddin, Osman Bey'in büyük oğlu Alaaddin Bey babasının vefatına kadar 22 yıl saltanat müşaviri olarak görev yapmasına rağmen, daha sonra kaleme alınan Osmanlı tarihçilerince bu dönem tarihi yazılırken ihtiyaten Orhan Bey'in ön plana çıkarıldığını ifade etmiştir⁴⁶.

Mecmua yazarlarına göre, Osmanlı tarihlerini tenkit etmeyi gerektiren hususlardan birisi de bu eserlerin çok eksik ve yanlış bilgilerle dolu olmasıdır. Osmanlı tarihinin kaynaklarına ulaştıkça bu eksik ve yanlışların anlaşılması, bunun en büyük delilidir. Bu bakış açısı, Encümenin bütün çalışmalarının hareket noktasını oluşturmuştur. Çünkü faaliyetleri ve neşriyatı göz önünde bulduğunda Encümen'in bütün çabasının yeni elde edilen kaynaklarla Osmanlı ve Avrupa tarihlerinin eksiklerini gidermek ve yanlışlarını düzeltmek olduğu görülür⁴⁷. Bu nedenle TOEM/TTEM'deki makalelerin tamamına yakınının, Osmanlı tarihinin eksiklerini gidermek ve yanlışlarını düzeltmek için yazıldığı ifade etmek yanlış olmaz⁴⁸.

Encümen İkinci Reisi Ahmed Refik, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar olan sürede mesmuata/kulaktan dolma bilgilere göre yazılan *Tevârih-i Âl-i Osman*'ların pek çok yanlış ve eksik bilgiyi ihtiva ettiğini ifade etmiştir. Ona göre bu dönemin yeniden tetkik ve tashih edilmesi gerekir. Bilimsel bir tarih yazımı gerçekleştirilebilmek için, arşiv belgeleri gibi güvenilir tarih kaynaklarının ilmi metotlarla tetkik edilmesi gerekir⁴⁹. Ahmed Refik, bir kısmı kendisi tarafından neşredilen Fatih Dönemi'ne kadarki 153

⁴⁵ Hüseyin Hüsameddin, "Koca Mehmed Paşa", **TOEM**, S 38, s.117-122.

⁴⁶ Hüseyin Hüsameddin, "Alaaddin Bey", **TTEM**, S 5 (82), s.307.

⁴⁷ "Mecmuamıza yalnız vesikalarla tarihlerimizde eksik bırakılmış bazı haberler konulabileceğinden, ..." Bk. Safvet, "Koyun Adaları Önündeki Deniz Harbi ve Sakız'ın Kurtuluşu", **TOEM**, S 3, s.157.

⁴⁸ "Mecmuamızın başlıca maksadı yazımını deruhte ettiğimiz Osmanlı tarihinin noksanlarını tamamlama, Osmanlı tarihlerinde kaybolmuş olup Ecnebi Tarihlerinde bu vukuatı tetkik ve tenkit ile yapılacak tarihe sokarak..." Bk. İskender Yanko Hoçi, "Şehzade Halil'in Şergüzeşti", **TOEM**, S 7, s.445.

⁴⁹ Ahmed Refik, "Fatih Devrine Ait Vesikalar", **TOEM**, S 49:62, s.2; "Tevarih-i Âl-i Osman", **TTEM**, S 14 (91), s.69.

senelik tarihimize ait sınırlı miktardaki belgenin Osman Bey zamanına kadar yürütülebildiğini ve Osmanlı Devleti'ne ait en eski ve en kıymetli resmî vesikalar olması hasebiyle bunlardan istifade edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre birbirinden kopya edilerek muhtelif tahrifler ve ilavelerle yazılmış olan risaleler, muasır milletler ve özellikle Bizans tarihleriyle karşılaştırılarak hakikat mümkün olduğu kadar meydana çıkarılmalıdır⁵⁰.

Mecmua'nın Bahriyeli Yazarı Safvet Bey'e⁵¹ göre, Osmanlı tarihçilerinin en çok ihmal ettikleri alanlardan biri de Osmanlı bahriyesidir⁵². O, makalelerinde Osmanlı bahriyesi ile ilgili Osmanlı ve Avrupa tarihlerinde hiç veya yeteri kadar yer verilmeyen konular ile yanlış değerlendirilen konuları aydınlatmaya çalışmıştır. Makalelerinde genel olarak konusuyla ilgili arşiv belgeleriyle Osmanlı ve Avrupa tarihlerini karşılaştırmak suretiyle bu kaynakların yanlışlarını düzeltmiş veya eksiklerini gidermiştir.

Mecmua'da en çok rastlanan eleştiri yöntemi kaynakların karşılaştırılmasıdır. Meskûkâtçı Ali Bey⁵³, *Atâ Tarihi*'ndeki bir rivayeti diğer tarihlerdeki rivayetlerle karşılaştırarak hatalı olduğunu tespit etmiştir. Ona göre bu hatalı

⁵⁰ Ahmed Refik, "Tevarih-i Âl-i Osman", **TTEM**, S 14 (91), 1 Mart 1926, s.69-78.

⁵¹ Zamanında Osmanlı bahriyesini en iyi bilen kişi olarak bilinen Safvet Bey, Mekteb-i Fünûn-ı Bahriye-i Şâhâne'den mezun olup mühendislik süresini doldurduktan sonra zekâsı ve çalışkanlığı ile kısa sürede Erkan-ı Harbiye-i Bahriye arasına katılmış, Miralaylığa ve Şurâ-yı Bahriye azalığına kadar yükselmiştir. Safvet Bey, Şubat 1891'de devlet hizmetine giren Alman uyruklu Ferik Hofe Paşa'nın yardımcısı olarak Paşa ile beraber on yıl Bahriye Mektebinde fenn-i harb ve balistik dersleri okuttu. Meşrutiyet'ten sonra 10 Eylül 1908'de de Erkan-ı Harbiye-i Bahriye Dairesi Kısım-ı Sâni Müdiriyyetine ve aynı zamanda Erkan-ı Harbiye-i Bahriye Mektebinde teşkilat ve muhaberât-ı bahriye dersi öğretmenliğine tayin edildi. Osmanlı bahriyesi üzerine eserleri ve makaleleri bulunan Safvet Bey, Tarih-i Osmani Encümeni'nin kuruluşunda önce muavin üye, daha sonra Zühtü Bey'in yerine asil üye olarak seçildi. Encümen'in en faal üyelerinden biri olarak 17 Aralık 1913 tarihindeki vefatına kadar TOEM'de Osmanlı bahriyesi ile ilgili 19 makale kaleme aldı. Bk. Ali İhsan Gencer, "Saffet Bey", **DİA**, 35. Cilt, s.466-467; Necib Asım, "Vefeyat, Safvet Bey Merhum", **TOEM**, S 24, s.1517-1520.

⁵² Safvet, "İkinci Cerbe Harbi Üzerine Vesikalar", **TOEM**, S 1, 1 Nisan 1326/14 Nisan 1910, s.20.

⁵³ Harbiye Mektebini bitirdikten sonra mülazım-ı sâni rütbesiyle göreve başlayan Ali Bey, Bulgar savaşından sonra askerî okullarda imla, coğrafya ve tarih hocalığı yapmaya başladı. Toptaşı Askerî Rüşdiyesi müdürlüğündeki başarısından dolayı Tophane Meclisi azalığı ilavesiyle Sanayi Alayları Mektebine binbaşılıkla nakledildi. Burada mirivalığa kadar yükselen Ali Bey emekli oldu. Ali Bey'in Türk tarihi, coğrafyası ve meskûkâtına hususi ilgisi vardı. Özellikle meskûkât alanındaki vukufiyeti, onun Tarih-i Osmani Encümeni'nin kuruluşunda önce muavin aza, sonra 1923 yılında Reşad Fuad Bey'in yerine asil üye olarak seçilmesine vesile olmuştur. Osmanlı Müzesi bünyesindeki meskûkât çalışmalarında yer almış, TOEM/TTEM'de Osmanlı meskûkâtıyla ilgili makaleleri kaleme almıştır. Necib Asım, "Meskûkâtçı Ali Bey", **TTEM-Yeni Seri**, S 1, s.76-77.

rivayet, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*'ne, ondan *Medeniyet-i Osmaniye Tarihi ve Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*'ne intikal etmiştir⁵⁴.

TOEM/TTEM'de Klasik Dönem Osmanlı biyografik eserlerine yöneltilen eleştiriler daha çok terâcim-i ahvale dair bilinen Osmanlı eserlerinin sayılarının çok az olduğu, bütün önemli ve faziletli insanların biyografilerinin yazılmadığı⁵⁵, özellikle askerî ve mülki rical hakkında çok az bilgi bulunduğu⁵⁶, geç olarak biyografisi yazılanlardan bir kısmına efsanelerin karıştığı yönündedir⁵⁷. Ancak bu tür eserlere yöneltilen en önemli eleştiri, klasik dönem biyografi yazım usulüne yöneltilmiştir. Eski biyografilerde kişilerin çoğunlukla doğum tarihlerinin kaydedilmeyerek sadece resmî görevlerinin ve sonunda ölüm tarihinin kaydedilmesi çok yetersiz bulunmuştur. Bu tür eserlerde kişilerin karakter, mizaç, ahlak, davranış, çalışma ve eserleriyle ilgili bilgi verilmediği için gerçek kimliklerinin bilinemediği ifade edilmiştir⁵⁸. Bazı mecmua yazarları ise terâcim-i ahvale dair eserlerin azlığını yazılmamış olmalarına değil, İstanbul yangınlarında heba olmalarına, ödünç verilen kitapların iade edilmemesine veya bu eserlerin hasetçi/cimrilere elinde tılsımlı birer defneye dönüşmesine ve Avrupa'nın yazma ve nadir eserlerimizi toplayıp götürmesine bağlamaktadır⁵⁹.

Mansûrîzâde Mustafa Paşa ve eseri *Netâyicü'l-Vukuât*'ı değerlendirdiği makalesinde Ali Fuat, Mustafa Paşa'nın muvaffakiyetini, İbn-i Haldun'un fikir ve nazariyeleriyle aydınlanmış olmasına, önceki tarihçilerin eserlerinde yer almayan birçok bilgiye sahip olmasına ve devletin eski kayıtlarını inceleme imkânı bulmasına, bir de tarihe öteden beri merakı dolayısıyla basılmış eserlerin dışında basılmamış risale ve mecmuaları elde ederek onları gözden geçirmesine bağlamaktadır⁶⁰. Bununla beraber Mustafa Paşa'nın yabancı dil bilmediği için Avrupa tarihlerinden yararlanamamasını bir eksiklik olarak görür. Eğer yabancı dili olsaydı Rum fetreti, Yunan devletinin

⁵⁴ Ali, "Sancağımız ve Ay Yıldız Nakışı", **TOEM**, S 48, s.378-379.

⁵⁵ İbnülemin Mahmud Kemal, "Meşâhir-i Mechûle", **TTEM**, S 13:18, 1927, s.37.

⁵⁶ Ahmed Tevhid, "Bursa'da Umur Bey Camii Kitabesi", **TOEM**, S 14, s.865.

⁵⁷ Hüseyin Hüsameddin, "Molla Fenari", **TTEM**, S 18 (95), s.368.

⁵⁸ Necib Asım, "Hoca Tahsin", **TTEM**, S 13:18, 1927, s.57; Mehmet Arif, "Silsile-i Vukuat-ı Devlet-i Aliyye'de 1142 senesi Hadisatı", **TOEM**, S 1, s.57-63; Abdurrahman Şeref, "Sokullu Mehmed'in Evail-i Ahvali ve Ailesi Hakkında Bazı Malumat-Cevherü'l-Menakıb", **TOEM**, S 29, s.258.

⁵⁹ Ahmed Tevhid, "Bursa'da Umur Bey Camii Kitabesi", s.865; İbnülemin Mahmud Kemal, "Meşâhir-i Mechûle", **TTEM**, S 13:18, 1927, s.38.

⁶⁰ Ali Fuat, "Mansurîzade Mustafa Paşa ve Netâyicülvukuât", **TTEM-Yeni Seri**, S 1, s.48.

kuruluşu ve Mısır meselesi hakkında daha etraflı açıklamalarda bulunabileceğini ifade eder. Eserinde kaynak göstermemesini ise o devrin cari bir usulü olarak görür ve bunun bir kusur olarak görülemeyeceğini vurgular. Osmanlı tarihleriyle ilgili yaptığı genel değerlendirmede ise Ali Fuat Bey, içlerinde çok kıymetli tarihçilerin bulunduğu Osmanlı tarihçilerinin şahsi meziyetleri oranında eser bırakamadıklarını belirtir. Ancak Naima, Ahmed Cevdet ve Mahmut Celeddin Paşa gibi tarihçileri ve eserlerini bu değerlendirmenin dışında tutar⁶¹.

Cumhuriyet Dönemi'nde Mükrimin Halil Yinanç tarafından kaleme alınan iki makale ile Yusuf Akçura tarafından kaleme alınan bir makale Türk tarihçiliğinin usul konusunda aldığı mesafeyi göstermesi açısından oldukça önemlidir. Mükrimin Halil⁶², mükemmel bir tenkit örneği gösterdiği ilk makalesinde Osmanlı'nın ilk dönem kaynakları arasında önemli yeri olan Feridun Bey Münşeâtı'nı tenkit etmiştir. O, makalesinde bu eserde aktarılan belgeleri atfedildikleri dönemin dili, diplomatikası ve olaylarıyla karşılaştırmak suretiyle çoğunun sahte ve intihal mahsulü olduğunu ispatlamıştır. Bu eserdeki Osman Gazi, Orhan Gazi, I. Murad dönemlerine isnat olunan menşurları tek tek ele alan Yinanç, Feridun Bey'in münşeâtındaki menşur ve fermanları tamamen Harzemşahlı Mehmed bin el-Müeyyed'in münşeâtından birkaçını özel isimler dışında hiçbir şey değiştirmeyerek, bir kısmını tahrif ederek veya yerlerini değiştirerek, bazılarını da sadece tercüme ederek eserinde aktardığını tespit etmiştir⁶³. Yinanç'ın, daha 25 yaşında iken

⁶¹ Ali Fuat, a.g.m., s.46-47.

⁶² Sekiz yaşında hıfzını tamamlayan Mükrimin Halil, İstanbul Gelenbevi Sultanisi, Darülfünun Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü ve Mülkiye Mektebini bitirdikten sonra Encümen Hafız-ı kütübü iken iki yıl süre ile Paris'e araştırma yapmak üzere gönderildi. Önce Nişantaşı ve Davutpaşa ortaokullarında Paris'ten döndükten sonra da Kabataş ve Galatasaray liselerinde tarih öğretmenliği yaptı. 1925 yılında Türk Tarih Encümeni hafız-ı kütüplüğü ve 1928 yılında encümen üyeliği görevlerine getirildi. 1929 yılında kurulan Türk Tarihini Tetkik Cemiyetinin kurucu üyeleri arasında yer aldı. 1933'teki üniversite reformu üzerine İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine Ortaçağ Tarihi Doçenti olarak atandı. 1941 yılında Profesör ve 1957'de de Ordinaryus oldu. Daha çok Selçuklu tarihi ile ilgili çalışmalarıyla ön plana çıkan Mükrimin Halil, Encümen üyelerinin en küçüğüdür ve tarihin Osmanlı'da bir ihtisas alanı olarak kabul edilmesinden sonra tarih eğitimi almıştır. Hayatı boyunca sadece tarih ilmiyle meşgul olmuş, kişisel kabiliyetleri ve aldığı eğitimler ile kısa sürede kendisini bütün ilim âlemine kabul ettirmiş ve takdir görmüştür. Bk. Hakkı Dursun Yıldız, "Ord. Prof. Mükrimin Halil Yinanç ve Eserleri", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S 25, Mart 1971, s.189-190.

⁶³ Mükrimin Halil, "Feridun Bey Münşeâtı", **TOEM**, S 62-77, 1 Ağustos 1336/1 Ağustos 1920-1 Teşrin-i sani 1339/1 Kasım 1923, s.161-164.

iç ve dış tenkit yöntemlerini çok etkili bir şekilde kullanarak kaleme aldığı bu makalesi, hem onun gelecekte çok büyük işler çıkaracağını hem de Türk tarihçiliğinin metodoloji konusunda aldığı mesafeyi göstermesi açısından önemlidir.

Mükrimin Halil'in, memleketi Maraş'ın Hz. Ömer Dönemi'ndeki fethinden Dulkadiroğulları Beyliği'ne kadarki tarihini kaleme aldığı mecmuadaki ikinci makalesi ise⁶⁴ onun geniş perspektifli tarih yaklaşımını ortaya koyması açısından daha büyük bir değere sahiptir. Zira Yinanç'ın bu makalesi, âdetâ bir Anadolu tarihi mahiyetindedir ve bu tarih, bu coğrafyada etkin rol oynamış olan İslam, Bizans, Türk, Rum, Ermeni ve Süryani kaynaklarına göre yazılmıştır⁶⁵. Bu yaklaşım onun *Annales okulunun* tarih anlayışında yer alan geniş perspektifli tarih anlayışına sahip olduğunu gösterdiği gibi kullandığı kaynakların çeşitliliği kadar, olayların cereyan ettiği yer ve zamana göre kaynakları derecelendirmesi ve yaptığı kaynak tenkidi⁶⁶ ile Türk tarihçiliğinin dünya standartlarında ulaştığı yüksek seviyenin güzel bir örneğidir.

Türkiye'de tarih usulünün gelişimine önemli katkılar sunan Akçuraoğlu Yusuf'un⁶⁷ mecmuada kaleme aldığı ilk makalesi, âdetâ bir usul dersi mahiyetindedir. Akçuraoğlu, Osmanlı Erkan-ı Harbiye-i Umûmiyesi

⁶⁴ Mükrimin Halil, "Maraş Emirleri", **TTEM**, S 5 (82), 1 Eylül 1340/1 Eylül 1924, s.283-299; S 6 (83), 1 Teşrin-i Evvel 1340/1 Ekim 1924, s.340-352; S 8 (85), 1 Mart 1341/1 Mart 1925, s.85-100.

⁶⁵ Bk. Mükrimin Halil, a.g.m., **TTEM**, S 5 (82), s.283-299; S 6 (83), s.340-352; S 8 (85), s.85-100.

⁶⁶ Kaynakların karşılaştırılması ve kaynak tenkidi için bk. Mükrimin Halil, a.g.m., **TTEM**, S 5 (82), s.291; S 6 (83), s.342, 350; S 8 (85), s.89-90.

⁶⁷ Türkiye'de Pantürkizm'in babası olarak bilinen Yusuf Akçura (1876-1935), Harbiye Mektebi ve Paris'teki Ecole Libre des Sciences Politiques'i bitirdikten sonra 1903-1908 yılları arasında Kırım'da çalışmalarına devam etti. *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı meşhur makalesini bu dönemde kaleme aldı. 1911-1917 yılları arasında *Türk Yurdu* dergisinin müdürlüğünü yaptı. Harbiye'de, Medresetü'l-Vâizîn'de, İstanbul Dârülfünûnu ve Deniz Lisesinde öğretmenlik yaptı. Rusya'daki Müslüman Türk-Tatar Halklarını Koruma Komitesi üyesi olarak İsviçre'deki Milletler Konferansı'na katıldı. 1917-1919 yılları arasında Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Murahhası olarak Batı Avrupa ülkeleri ve Rusya'da bulundu. Millî Mücadele'ye katıldıktan sonra Cumhuriyet Dönemi'nde Atatürk'ün yakın çevresinde yer aldı. Hariciye Vekâletindeki görevinden sonra 1924'te İstanbul mebusu olarak meclise girdi ve ölünceye kadar meclisteki yerini korudu. Fuad Köprülü başkanlığında yeniden kurulan Türk Tarih Encümeni üyesi olarak görev yaptı. Daha sonra ismini bizzat Mustafa Kemal'in koyduğu Türk Tarihi Tetkik Cemiyetinde yer aldı.1932 yılında cemiyetin başkanlığına seçildi ve ölünceye kadar bu görevini sürdürdü. 1934'te İstanbul Üniversitesinin yeniden kuruluşunda Yakınçağ siyasi tarih profesörü olarak atandı. Bk. Yüce, Nuri, "Akçura, Yusuf", **DİA**, İstanbul 1989, C 2, s.228.

tarafından 1921 yılında hazırlanan ve Fransa Erkan-ı Harbiye binbaşlarından M. Larcher'in *Cihan Harbinde Türk Harbi* isimli eserinde hiçbir tenkide tabi tutmadan yer verdiği eseri tenkit ettiği makalesinde, tarihi olayların hangi yöntemlerle ele alınması gerektiğini izah etmiştir. Buna göre, I. Dünya Harbi'nin açılmasında ve bu savaşa Osmanlı Devleti'nin girmesinde mesuliyeti olanları tespit ederken sadece harbin birkaç gün veya birkaç hafta öncesindeki olaylarla yetinmeyip belki birkaç on senelik olaylar dikkate alınmalıdır. Bununla birlikte sadece bir tarafın belgeleriyle yetinmeyip bütün tarafların ve hatta taraf olmayanların belgelerinin tetkik ve tenkit edilmesi gerekir. Ancak Birinci Dünya savaşı ile ilgili ilmî bir hüküm verecek miktarda vesika henüz araştırmaya açılmadığından bu mesele ilmen çözümlenemez. Bu şartlarda ortaya konan yaklaşımlar, ilmî olmayıp her devletin menfaatine göre ortaya konan siyasi yaklaşımlardan ibarettir⁶⁸. Bu konu ile ilgili objektif ve ilmî karar vermeyi sağlayacak yeteri kadar belge bulunmadığını ifade eden Akçuraoğlu şu soruyu yöneltmektedir: Osmanlı Devleti'nin harbe katılmasını hazırlayan olaylar acaba devletin bugünkü ve gelecekteki menfaatlerini temin edecek şekilde tertip ve telif edilmiş midir⁶⁹? Eserde ortaya konan yaklaşımın itilaf devletleri yazarlarının dillendirdiği Osmanlı Devleti bu savaşta tarafsız kalabilirdi tezini desteklemesi, bu soruya olumlu cevap vermeyi mümkün kılmamaktadır⁷⁰. Makalesinde bu eseri hiçbir tenkide tabi tutmadan kullanan Larcher'i de tenkit eden Akçuraoğlu'na göre Rusya'da Bolşevik İhtilali sonrasında mecmua hâlinde yayımlanan Hariciye arşivi gizli belgeleri⁷¹ bu bakış açısını tamamen değiştirebilecek mahiyettedir⁷². Akçuraoğlu'na göre bu belgeler, Rusya'nın Boğazlar'daki emellerini gerçekleştirmek amacıyla dokuz ay öncesinden plan yapıp Karadeniz'de hazırlık yaptığını göstermektedir. Bu şartlarda Osmanlı'nın tarafsız kalamayacağı aşikârdır⁷³. Akçuraoğlu

⁶⁸ Akçuraoğlu Yusuf, "Asr-ı Hâzır Tarihine Dair Araştırmalardan: Osmanlı Devleti Umumi Harpte Bî-taraf Kalabilir miydi?", *TTEM*, S 13:18, 1927, s.9.

⁶⁹ Akçuraoğlu, a.g.m., s.9.

⁷⁰ Akçuraoğlu, a.g.m., s.12.

⁷¹ Akçura, bu vesikaların 1919 yılında *Hariciye Halk Komiserliği Muhbiri* adlı mecmuanın birinci numarasında ve Hariciye Halk Komiserliğinin 1925 yılında Moskova'da neşrettiği *Sâbık Hariciye Nezareti'nin Mahrem Vesâikine Göre İstanbul ve Boğazlar* adlı eserinde yayımlandığını ifade etmiştir. Bk. Akçuraoğlu, a.g.m., s.13.

⁷² Akçuraoğlu, a.g.m., s.3-26.

⁷³ Akçuraoğlu, a.g.m., s.26-29.

makalesinde uyguladığı yöntemle olayları yatay ve dikey düzeyde daha geniş ilişkiler ağı içerisinde ele almaya çalışmıştır⁷⁴.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e yukarıda referans gösterilen Mecmua makaleleri göz önünde bulundurulduğunda usulle ilgili kavrayışın derinleştiği, kaynakların karşılaştırılması yönteminden iç ve dış tenkit yöntemlerinin etkili bir şekilde kullanılmaya başlandığı ve olayların daha geniş bir çerçeve içerisinde farklı boyut ve ilişkiler ağı içerisinde incelenmeye başladığı görülür.

II.3. Muhteva İle İlgili Eleştiriler

Bazı mecmua yazarlarının muhteva yönünden Osmanlı tarihlerine yönelttikleri ilk eleştiri, bu eserlerin sadece siyasi ve askerî olaylara yer verip içtimai, iktisadi ve kültürel gelişmeleri ihmal ettikleri yönündedir. Şüphesiz bu yaklaşımın ortaya çıkmasında olayları daha geniş ilişkiler ağı içerisinde incelemeyi öngören yeni tarih anlayışının etkisi vardır. Bu yaklaşımı sergileyen bazı mecmua yazarları makalelerinde Osmanlı tarihinin ihmal edilen yönlerini aydınlatmaya yarayacak kaynakları aktarmaya özellikle önem göstermişlerdir⁷⁵.

Ahmed Refik, Osmanlı içtimai hayatının bir parçası olarak padişahların özel hayatını yazmak isteyen bir tarihçinin Osmanlı tarihlerinde bu konuda yeteri kadar bilgi bulunmadığı için zorlanacağını ifade etmiştir. Ona göre Osmanlı tarihçileri, bu tür bilgilerin çokça yer aldığı hatırat türü eserler kaleme almayı düşünememişlerdir. Osmanlı tarihlerinin çoğunda padişahların hususi hayatları, fikirleri ve sözleri tesadüfen kaydedilmiş bir iki cümleyle sınırlı kalmıştır. Ahmed Refik, Osmanlı tarihlerince ihmal edilen bu konuların Avrupalı sefirlerin seyahatnameleri, Osmanlı padişahlarını gören ve huzura çıkan sefirlerin resmî sefaretnameleri ve özel seyahatnamelerle kısmen aydınlatılabileceğini ifade etmiştir. Bu nedenle mecmuadaki bazı makalelerinde Osmanlı tarihine bu konularda katkı sağlayan Madam Montequ'nun⁷⁶ ve Sultan Abdulmecid'in doktoru Spitzer'in mektuplarını

⁷⁴ Akçuraoğlu, a.g.m., s.10-11.

⁷⁵ Ahmed Refik, "Ahmed-i Sâlis Devrine Dair Madam Montequ'nun Mektupları", **TOEM**, S 19, s.1207; "Sultan Abdulmecid Han'ın Sarayında Doktor Spitzer Hatıratı", **TOEM**, S 34, 1 Teşrin-i Evvel 1331/14 Ekim 1915, s.599; Efdaleddin, "Memalik-i Osmaniye'de Tabâatin Kademi", **TOEM**, S 40, s.244.

⁷⁶ Mektupların büyük kısmı ve en önemlileri, III. Ahmed Devri İstanbul'unda sosyal hayat ve asariatika ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Ahmed Refik, tarihlerimizde bu noktaların

aktarmıştır⁷⁷. O, Osmanlı tarihlerine bu yönde katkı sağlayabileceği düşüncesiyle hatt-ı hümayunların önemine vurgu yapmıştır. Ona göre hatt-ı hümayunlar, padişahların devlet idaresindeki iktidarları, düşünce tarzları ve kanun devleti uygulama şekillerini kısmen göstermeleri açısından kıymetlidirler⁷⁸. Ahmed Refik, mecmuada kaleme aldığı bazı makalelerinde Fatih Dönemi'ne ait Mevâcib-i Mülâzımân-ı Dergâh-ı Âlî, Matbah-ı Âmire, Kocaeli, Sultanöyüğü, Teke vilayeti vakıf defterleri ve Kanuni Sultan Süleyman'ın son dönemine ait İstanbul'un iâşe ve ticari durumunu içeren belgeleri aktarmış ve bu belgelerden ait oldukları yerlere dair ticari, iktisadi, siyasi, coğrafi ve zirai durumlarıyla ilgili çok çeşitli bilgilerin elde edilebileceğini uygulamalı olarak göstermeye çalışmıştır⁷⁹.

Efdaledin Bey⁸⁰, İbrahim Mütereffika matbaasından önce ve sonra basılan eserleri tetkik ettiği makalesinde, Osmanlı tarihçilerinin daha çok siyasi

tamamen ihmal edilmesi dolayısıyla Monteque'nin mektuplarının o devir için en güzide kaynaklardan biri olduğunu ifade etmiştir. Ona göre bu mektuplar özellikle sultanların ve hanımların kıyafetlerine, sarayların iç düzeni ve özel teşrifati hakkında verdiği bilgiler açısından çok kıymetlidir. Bk. Ahmed Refik, "Ahmed-i Salis Devrine Dair Madam Monteque'nun Mektupları", **TOEM**, S 19, 1 Nisan 1329/14 Nisan 1913, s.1207; Lady Montagu'nun Türkiye Mektuplarına Etnografik Bir Bakış", **Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat Dergisi**, S 1, 1 Temmuz 2016, s.13.

⁷⁷ Ahmed Refik, "Sultan Abdulmecid Han'ın Sarayında Doktor Spitzer Hatıratı", **TOEM**, S 34, s.599, 602.

⁷⁸ Ahmed Refik, "Sultan Murad-ı Râbi'in Hatt-ı Humayunları", **TOEM**, S 39, s.129.

⁷⁹ Ahmed Refik, "Fatih Devrine Ait Vesikalar", **TOEM**, S 49:62, s.1-58; "Fatih Zamanında Kocaeli", **TTEM**, S 1 (78), s.25-36; "Fatih Zamanında Sultan Öyüğü", **TTEM**, S 3 (80), 1 Mayıs 1340/ 1 Mayıs 1924, s.129-141; "Fatih Zamanında Teke ili", **TTEM**, S 2 (79), s.65-84; "Sultan Süleyman-ı Kanuni'nin Son Senelerinde İstanbul'un Usul-i İâşe ve Ahval-i Ticariyesi", **TOEM**, S 37, s.23-42.

⁸⁰ Mekteb-i Mülkiyeden Abdurrahman Şeref'in talebesi olup yine onun tensibiyle öğretmenliğe başlayan ve 30 yaşında Darülfünuna hoca olan Efdaledin Bey(1868-1957), Encümen'e kurucu üye olarak atandığında Divan-ı Humâyûn Âmedî Kalemi'nde 15 yıllık memuriyet ve dönemin önemli okullarında 13 yıllık hocalık tecrübesine sahipti. Daha sonra da bu görevlerine devam etmiş, 39 yıl hocalık ve 35 yıl da farklı statülerde memuriyet yapmıştır. Encümen üyeliği sürecinde aynı zamanda Ali Emîri başkanlığında kurulan Tasnif-i Vesâik-i Tarihiyye Encümeni'nde ve sonrasında İstanbul Âsâr-ı Atıka Encümeni'nde görevlendirildi. 27 Mayıs 1917'de kurulan ve Tarih-i Osmânî Encümeni'nin temsilcisi olarak katıldığı İstanbul Muhâfaza-i Âsâr-ı Atıka Encümeni'nin en eski üyesi sıfatıyla vefatına kadar başkanlığını yaptı, ecdat yadigârı asarâtikanın korunması için büyük gayret sarf etti. Hem Osmanlı hem de Cumhuriyet Dönemi kurumsal tarih çalışmaları içinde yer alan Efdaledin Bey, tarihçilikteki üslubu ve mesaisi yönünden hocası Abdurrahman Şeref'e benzemektedir. Bir taraftan hocalık diğer taraftan memuriyet görevlerini yürüttüğü dönemlerde ihtiyaç duyulan bazı ders kitaplarını yazarken yine bazı mecmua ve dergilerde yazılar yazmış ancak kendisinden beklenen düzeyde eser veremediği ifade edilmiştir. Bk. Abdülkadir Özcan, "Tekiner, Efdaledin", **DİA**, 40. Cilt, s.358; Eyüp

olaylarla alakadar olup içtimai ve medeni tarihe önem vermemeleri dolayısıyla bu konuyla ilgili yeterli bilgiye ulaşamadığını ifade etmiştir⁸¹.

Necib Asım, III. Selim'in şiirlerini aktardığı makalesinde, edebiyatımızda fetihname ve zafername türü eserlere çokça rastlandığı hatta en adi vakalar büyütülerek abartıldığı halde vatanın dıçar olduğu felaketlere hemen hiç yer verilmediğini ifade etmiştir⁸².

Ali Emîrî Efendi'nin⁸³ Osman Bey'den Fatih'e kadar Osmanlı şehzadelerinin eğitimi ve Sultan IV. Mehmed ile Afife Kadın'ın birbirlerine yazdıkları şiirleri aktardığı makaleleri de tarihlerimizde bahsedilmeyen konular kapsamında kaleme alınmıştır⁸⁴.

Encümen'in Bahriyeli üyesi Safvet Bey, Katip Çelebi dışında bütün Osmanlı tarihçilerinin bahriye olaylarını ihmal ettiklerini, arşivlerimizde bu olaylarla ilgili birçok belge bulunduğu halde Osmanlı tarihlerinde yeteri kadar yer almadığını, yazılanların ise çok yüzeysel olup çoğunun da yanlış olduğunu ifade etmiştir. Ona göre bunun nedeni, bu olayların çoğunlukla kulaktan dolma bilgilerle veya Avrupalıların yazdıklarından ağır sözlerin temizlenmesi suretiyle yazılmış olmasıdır⁸⁵. Osmanlı bahriyesinin üzerine çöken sis

Baş, "Tarih-i Osmânî Encümeni Kurucularından Efdaleddin [Tekiner] Beyin Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği Üzerine", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XLVI (2005), S II, s.169.

⁸¹ Efdaleddin, "Memalik-i Osmaniye'de Tabâatin Kademi", **TOEM**, S 40, s.244.

⁸² Necib Asım, "Vatanperverlik Temâsil-i Şâhânesi", **TOEM**, S 28, s.198.

⁸³ Büyük fedakârlıklarla topladığı binlerce yazma ve nadir eserle Millet Kütüphanesinin kurucusu olan Ali Emîrî Efendi, Diyarbakır ve Mardin medreselerinde kendisini yetiştirdikten sonra önce telgrafçı sonra müsevvit olarak memuriyet hayatına başladı. Daha sonra sırasıyla Sis/Kozan Sancağı Âşâr müdürlüğü, Adana Âşâr Nezareti başkâtipliği, Leskovik, Kırşehir, Trabluşşam muhasebeciliği, Ma'mûretü'laziz ve Erzurum defterdarlığı, Yanya ve İskodra maliye müfettişliği, Halep defterdarlığı, Yemen Maliye müfettişliği görevlerinde bulundu. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kendi isteğiyle emekli oldu. Keskin zekâsı, tarihe, edebiyata ve ensab ilmine olan merakı ve mücadelecî kişiliği ile bilinen Ali Emîrî, bundan sonraki hayatını çok sevdiği kitaplarla, tetkiklerle ve bazı kurumsal faaliyetler içinde yer alarak geçirdi. Kuruluşunda Tarih-i Osmânî Encümeni Muavin üyesi iken sonraları asil üye seçilmiş, Millî Tetebbular Encümeni üyesi olmuştur. Mütareke öneminde kurulan Tasnîf-i Vesâik-i Tarihiye Encümeni Başkanlığına getirilmiş, 1924'teki vefatına kadar bu görevini yürütmüştür. Tasnif Encümeni'nin Osmanlı Arşivi'nde yaptığı çalışmalar sonunda "Ali Emîrî Tasnifi" adında padişah dönemlerine göre yapılmış bir tasnif koleksiyonu ortaya çıkmıştır. Bk. Ahmed Refik, "Vefeyat: Ali Emiri Efendi, Hayat ve Âsârı", **TTEM**, S 1 (78), s.48-49; M. Serhan Tayşi, "Ali Emîrî Efendi", **DİA**, 2. Cilt, s.390-391.

⁸⁴ Ali Emiri, "Şahane Bir Fıkra-i Tarihiye ve Edebiye-I", **TOEM**, S 27, s.129-134; "Şahane Bir Fıkra-i Tarihiye ve Edebiye-II", **TOEM**, S 29, s.266-271.

⁸⁵ Safvet, "İkinci Cerbe Harbi Üzerine Vesikalar", **TOEM**, S 1, s.20.

perdesinin ancak arşiv belgeleriyle kalkabileceğini ifade eden Safvet Bey, bütün makalelerinde Osmanlı ve Avrupa kaynaklarındaki yanlış bilgileri belgelerle tashih etmeye çalışmıştır⁸⁶. Eski kayıtlarımızı tutan ve saklayan atalarımıza rahmet dileyen Safvet Bey'e göre eğer müverrih ve tarihlerimizde kalsaydık ne tam bir şey okuyabilir ne de doğruca bir şey yazabilirdik⁸⁷.

Mehmed Arif'in ifadelerinden Osmanlı tarihlerinde özellikle sakıncalı bazı konularda yeterli bilgi yer almadığı hatta bu konularda eksik ve yanlış bilgilerin aktarıldığını anlıyoruz. O bu konuya Şehzade Sultan Cem'in Avrupa'da geçirdiği hayatını örnek vermiştir. İdris-i Bidlisi tarafından kaleme alınan Heşt Behişt, bu olaya yakın bir zamanda yazılmış olmasına rağmen konu ile alakalı verilen bilgi çok az, eksik ve hatta hakikate uygun değildir⁸⁸.

Mecmua'da ilk dönem Osmanlı tarihlerinin yetersizliği dolayısıyla üzerinde durulan konulardan birisi de, Anadolu Beylikleri tarihi olmuştur. Bununla özellikle asarıatika ve meskûkât bilgilerine ulaşmak suretiyle dönemin kaynaklarının zenginleştirilmesi hedeflenmiştir. Çünkü Osmanlı Beyliği'nin kuruluş devletleştiği coğrafyada iletişim içerisinde olduğu komşu beyliklerle ilgili Osmanlı tarihlerinde yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır⁸⁹. Diğer beyliklerle ilgili elde edilecek bilgiler Osmanlı Devleti'nin kuruluş şartlarının bilinmesi açısından da ayrıca önemlidir. Mecmua'da Anadolu Beylikleri ile ilgili makaleleri daha çok Ahmed Tevhid kaleme almıştır⁹⁰. Ancak Halil Edhem de bu konuyla alakalı çok kıymetli makaleler yazmıştır⁹¹. Her iki yazarın kaleme aldığı makalelerde Osmanlı tarihine kaynaklık edebilecek çok sayıda asarıatika/kitabe ve meskûkât bilgisine yer verilmiştir. Evliya Çelebi dışında Osmanlı tarihlerinde asarıatika/kitabe bilgisi aktaran Osmanlı tarihçisi hemen hemen yok gibidir⁹².

⁸⁶ Safvet, a.g.m., s.21-30.

⁸⁷ Safvet, "Bahreyn'de Bir Vak'a", **TOEM**, S 18, s.1139.

⁸⁸ Mehmed Arif, Tefrika: Vakıât-ı Sultan Cem-Mukaddime, **TOEM**, S 25, s.33.

⁸⁹ Mehmet Arif, "Hamid Oğulları", **TOEM**, S 15, 1 Ağustos 1328/14 Ağustos 1912, s.947.

⁹⁰ Ahmed Tevhid, "Rum Selçuki Devletinin İnkırazıyla Teşekkül Eden Tevâif-i Mulûk", **TOEM**, S 1, s.35; Halil Edhem, "Âl-i Germiyan Kitabeleri", **TOEM**, S 2, s.112.

⁹¹ **TOEM/TTEM**'de Anadolu Beylikleri tarihi ile ilgili 33 makale yayımlanmıştır. Bunlardan 16'sı Ahmed Tevhid, 9'u Halil Edhem, 3'ü Meskûkâtçı Ali, diğerleri de Mehmed Nüzhet, Mehmed Arif, Ali Emîrî, Ârifî Paşa ve Âlî tarafından kaleme alınmıştır.

⁹² Ahmed Tevhid, "Saruhan ve Aydın Oğulları", **TOEM**, S 10, s.621-622.

Mecmua'nın son dönem yazarlarından Nahid Sırrı⁹³ tarafından özetle aktarılan iki yabancı eser de Osmanlı sosyal tarihine ışık tutması açısından önemli bulunmuştur. Bu eserlerden ilki Bükreş Üniversitesinin dünyaca ünlü profesörlerinden Nicolae Iorga'nın(1871-1940)⁹⁴ Sorbon'da verdiği beş konferansın *Doğu Avrupa'daki Fransız Seyyahları*⁹⁵ adıyla kitaplaşmış hâlidir. Eserde, 15-19. yüzyıllar arasında Osmanlı topraklarında seyahat etmiş ve buna dair eser bırakmış Fransız seyyahlarının biyografileri ve seyahatnameleri tetkik edilmiştir⁹⁶. Makalede, 15-19. yüzyıllar arasında Osmanlı topraklarında seyahat etmiş toplam 86 seyyah ve seyahatnameleri ile ilgili özet bilgi verilmiştir. Bu bilgiler arasında seyyahların kim oldukları ve Osmanlı memleketinin nerelerine seyahat ettikleri, buralarla ilgili ne tür bilgiler verdikleri ve bu bilgilerin kıymeti ile ilgili tespitler yer almaktadır. Her yüzyılın sonunda bahsedilen seyyahların yaklaşımları genel olarak değerlendirilmiştir.

⁹³ Divan sahibi Oltulu Ahmed Nafiz Paşa'nın torunu, II. Abdülhamit'in mabeyn mütercimi, Maarif Nezareti Mektupçusu, Rüsümât Emîni, Mekteb-i Hukuk Hocası, Şûrâ-yı Devlet Azası, Shakespeare'den iki oyun çevirmiş Gürcü asıllı Hasan Sırrı Bey'in oğludur. Beşiktaş'taki Âfîtab-ı Maarif Rüşdiyesini bitirdi. Önce bir İngiliz sonra bir Fransız mektebine girdikten sonra Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'ne geçti. Ancak bu mekteplerin hiçbirini bitirmedi. Bir müddet de Mekteb-i Hukuk'un derslerine devam etti ancak burayı da bıraktı. 1915-1928 yılları arasında babasıyla beraber Tiflis, Berlin, Paris, Viyana, Roma, Kopenhag vb. birçok Avrupa kentinde yaşadıkdan sonra Türkiye'ye döndü. Babasının, çevresinin, yakınlarının, babasıyla birlikte çıktığı gezilerin, yetişmesi, kültürel ve sanatsal gelişimi üzerinde büyük etkisi olmuştur. Babasının 1933 yılında vefatına kadar Ankara'da yaşadı. *Cumhuriyet* gazetesinde yazılar yazdı. Maarif Vekâletinde tercüman olarak çalıştı. Yaşar Nabi ile birlikte Varlık dergisini çıkardı. Babasının vefatından sonra İstanbul'da yaşamaya başladı. Ölümüne kadar *Cumhuriyet*, *Tanin*, *Tan*, *Milliyet*, *Edebiyat ve Sanat Gazetesi*, *Hayat*, *Muhit*, *Gürbüz Türk Çocuğu*, *Tarihte Bu Ay*, *Varlık*, *Radyo Haftası*, *Radyo Dünyası*, *Yelpaze* gibi birçok gazete ve dergide romanları, hikâyeleri, oyunları, gezi izlenimleri, deneme ve eleştirileri, anıları, incelemeleri, tarihi konuları ele alan yazıları, çevirileri yayımlandı. Bk. Nahit Sırrı Örik, **Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar**, Haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002, s.7; Ayfer Yılmaz, **Nahit Sırrı Örik: Hayatı, Sanatı, Eserleri**, Ürün Yayınları, 2006.

⁹⁴ Nicolas Jorga, dünyaca ünlü Rumeli tarihçi, politikacı, edebiyat eleştirmeni, anı ve oyun yazarı, şairdir. Milletvekilliği, senato başkanlığı ve başbakanlık görevlerinde bulundu. Beş ciltlik *Osmanlı Tarihi*'nde Avrupa ve Balkan ülkeleri kaynaklarını kullandı. *Yenilmez Türk Kanuni Sultan Süleyman* isimli eseri yazdı. Yazar Türk dostudur ve Türklerin Rumeli'ye geçiş Bizans'ın hayatına son vermesini medeniyet için büyük musibet olarak gören mutaassıplara katılmaz. Osmanlı olmasaydı Romenler Slavlaşmış olurdu der. Bk. Turgut Akpınar, "IORGA, Nicolae", **DİA**, 22. Cilt, s.359-361.

⁹⁵ Eserin künyesi: Nicolae Iorga, *Les Voyageurs Français Dans l'Orient Europeen*, Paris 1928, 128s.

⁹⁶ Nahit Sırrı, "Şark-ı Karipteki Fransız Seyyahları Hakkında Bir Eser", **TTEM-Yeni Seri**, S 1, s.71.

Nahid Sırrı, diğer makalesinde Romanyalı Andre Otetea'nın Oslo'da gerçekleşen Uluslararası Altıncı Tarih Kongresi'nde sunduğu çalışmayı konu almıştır⁹⁷. Otetea, Napoli'de yaptığı araştırmada devletin arşivinde muhafaza edilen Sicilyateyn Krallığı Hariciye Evrakı 183-259 arası ciltlerinden yararlanmıştı. Bu ciltler üzerinde “Dışişleri-İstanbul” yazmaktadır ve sefaretin kuruluşundan lağvına kadarki evrakı (1740-1860) kapsamaktadır. Bunun dışında Otetea, “societa Napoletana di storia Patria” ismiyle kurulan tarih kurumunda bulunan ve üç mensubu 1747-1820 arasında İstanbul'da sefaret görevinde bulunmuş Ludolf ailesinin bütün evrakını da görmüştür. Otetea'nın bu çalışması da Osmanlı sosyal hayatı hakkında önemli veriler içermesi açısından kıymetli bulunmuştur⁹⁸.

Yukarıda referans gösterilen Mecmua makaleleri göz önünde bulundurulduğunda anlaşılmaktadır ki Osmanlı tarihlerinin ihmal ettikleri konulara ilgi artmış, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e tarihin konuları ve kaynakları genişlemiş, önceki tarihlerde değinilmeyen konulara daha çok yer verilerek eksikler giderilmeye çalışılmıştır.

III. Avrupa Tarihlerine Yöneltilen Eleştiriler

Mecmua'da Osmanlı tarihlerine yöneltilen eleştiriler boyutunda olmasa da Avrupa tarihlerine de eleştiriler yöneltilmiştir. Bu kapsamda Avrupa tarihlerini en çok eleştiren mecmua yazarı Safvet Bey'dir. O, makalelerinde Osmanlı tarihleri ile beraber Avrupa tarihlerinin eksik, yanlış ve yanlı rivayetlerine dikkat çekmiştir. Safvet Bey makalelerinde Avrupa tarihlerinin içine düştükleri çifte standardı, büyük olayları küçük sebeplere bağlamalarını, düzmece masallarını ve asılsız iddialarını eleştirmiştir. Ona göre Avrupa tarihlerinin Malta şövalyelerinin İslam hacı ve tüccarlarına yaptıkları zulümleri alkışlarken Garp Ocaklarında faaliyet gösteren Oruç, İshak, Hızır/Barbaros ve Turgut Gazilerin Akdeniz yalılarını kasıp kavurduklarını iddia etmeleri bir çifte standarttır. Yine Fransızların bizimle anlaşmalarına rağmen düşmana yardım etmeleri aynı şekilde çifte standarttır⁹⁹. Kıbrıs'ın

⁹⁷ Bu çalışma Romanya Akademisi tarafından Mösyö N. İorga'nın riyaseti altında Fransızca olarak neşredilen *Bulletin De La Section Historique* mecmuasının 1929 tarihli 15. sayısında yayımlanmıştır. Bk. Nahit Sırrı, “İstanbul'da Sicilyateyn Elçileri”, **TTEM-Yeni Seri**, S 3, s.67.

⁹⁸ Nahit Sırrı, a.g.m., s.67-72.

⁹⁹ Safvet, “İkinci Cerbe Harbi Üzerine Vesikalar”, **TOEM**, S 1, 1 Nisan 1326/14 Nisan 1910, s.27-30.

fethinin gerçek nedenleri arşiv belgelerinde aşikâr bir şekilde görülürken bu büyük olayın uydurma masallarla izah edilmesi doğru değildir¹⁰⁰. İnebahtı Deniz Muharebesi ile ilgili anlatılanlar, diğer Avrupa tarihleri ile bile çelişmektedir¹⁰¹. Kendi arşiv belgelerimiz yanında Avrupa tarihlerinin el sözü mesabesinde olduğunu ifade eden Safvet Bey, elbette kendi vesikalarımıza güvenmemiz gerektiğini ifade eder. Çünkü vesikalarımız, devletin o günlerde güttüğü siyaseti ve Divan-ı Hümayun'dan çıkan resmî kararları açıkça göstermektedir¹⁰².

Meskûkâtçı Ali Bey, sancağımızdaki ay-yıldızın menşeyini tetkik ettiği makalesinde, *Tarih-i Kostantiniye* adlı eserde yer alan hilalin Bizanslılara mahsus bir alamet olup oradan Rumlara ve sonra Türklere geçtiği iddiasını mesnetsiz bulmuştur. Ay ve yıldızın hem doğuda hem de batıda kullanımını ayrıntılı bir şekilde inceleyen Ali Bey, ay-yıldız ilk defa Orhan Bey Dönemi'nde Osmanlı sancağında görüldüğünde Bizanslılarda hilalin çoktan bırakılıp haçın hâkim olduğunu, dolayısıyla Bizans'tan geçtiği tezinin doğru olamayacağını, Osmanlı hilalinin ayrı bir serüveni olduğunu ortaya koymuştur. Aynı makalede Osmanlı sancaklarının rengini tartıştığı bölümde, Hammer'in Türklerin kan dökmeyi sevdiklerinden sancak ve bayraklarında kan kırmızısını tercih ettiği safsatasını yine Osmanlı'da kullanılan renklerin çeşitliliğini ayrıntılı bir şekilde inceleyerek reddetmiştir¹⁰³. Bu durum bilimsel usullerle yazdığı Osmanlı tarihi takdir edilse bile Hammer'in de zaman zaman hislerine kapıldığını ve rivayetlerine ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini göstermektedir¹⁰⁴.

Ahmed Refik, Avrupa tarihlerinin III. Selim ve II. Mahmut'ta görülen yüksek düşünce ve ıslahat kabiliyetlerinin yabancı kökenli annelerine bağlamalarını eleştirmekte, diğer padişahlar ve anneleri ile bu padişahların icraatlarını karşılaştırmak suretiyle bu iddianın asılsızlığını göstermektedir. Ancak

¹⁰⁰ Safvet, "Yusuf Nâsi", *TOEM*, S 16, 1 Teşrin-i Evvel 1328/ 14 Ekim 1912, s.982-993.

¹⁰¹ Safvet, "Sıngın/İnebahtı Donanma Harbi Üzerine Bazı Vesikalar", *TOEM*, S 9, 1 Ağustos 1327/14 Ağustos 1911, s.560.

¹⁰² Safvet, "İkinci Cerbe Harbi Üzerine Vesikalar", *TOEM*, S 1, 1 Nisan 1326/14 Nisan 1910, s.26.

¹⁰³ Ali, "Sancağımız ve Ay Yıldız Nakışı", *TOEM*, S 46, 1 Teşrin-i Evvel 1333/1 Ekim 1917, s.198; S 47, 1 Kanun-ı Evvel 1334/1 Aralık 1918, s.260.

¹⁰⁴ Abdurrahman Şeref, "Topkapı Sarayı Humayunu", *TOEM*, S 5, 1 Kanun-ı Evvel 1326/ 14 Aralık 1910, s.279; Ahmed Refik, "Hazine-i Evrak Vesaikine Nazaran Türkiye'de Katolik Propagandası", *TTEM*, S 5 (82), 1 Eylül 1340/1 Eylül 1924, s.267.

Ahmed Refik'e göre bu efsane artık bir kere ortaya çıkmıştır ve ortadan kalkması mümkün değildir¹⁰⁵.

Halil Edhem, Avrupalıların Osmanlı memleketlerine düzenledikleri seyahatlere dair yazmış oldukları seyahatnamelerde çoğunlukla garaz ve tarafgirlik yapmakla birlikte bazen bilmediğimiz bazı bilgileri de aktarabildiklerini ifade etmiştir. Reinhold'un seyahatnamesini bir dereceye kadar tahrifattan uzak bulan Halil Edhem, onun Osmanlı şehirleriyle ilgili verdiği bilgilerin bizim için kıymetli olabileceğini hatırlatmıştır¹⁰⁶. Bu tespitler, Avrupa tarihlerinden yararlanılması gerektiğini ancak garazkâr ve tarafgir yaklaşımlara karşı da uyanık olunması gerektiğini göstermektedir.

¹⁰⁵ Bu iddiayı Kiseviye Eyme gibilerinin ortaya attığı ifade edilmiş, Peçevi'nin Fransız elçisi Philippe de Harle ile arz odasında yaptığı sohbette, elçinin "Sultan Mehmed'den sonra gelen Padişahlar, Françe Padişahının akrabalarıdır" diye iftihar ettiği aktarılmıştır. Bk. Ahmed Refik, "Mahmud-ı Sâni'nin Validesi", **TTEM**, S 10 (87), 1 Temmuz 1341/1 Temmuz 1925, s.217-219.

¹⁰⁶ Halil Edhem, "Bibliyografya", **TOEM**, S 26, 1 Haziran 1330/14 Haziran 1914, s.123.

SONUÇ

Mecmua'da Osmanlı ve Avrupa tarihlerine yönelik olarak yapılan eleştiriler göz önünde bulundurulduğunda şu hususlar dikkat çekmektedir: Özellikle ilk dönem Osmanlı tarihleri çoğunlukla belgelere göre değil rivayetlere göre yazıldığı için eksik ve yanlışlarla doludur. Lüzumsuz tekrar ve gereksiz teferruat çok fazladır. Buna dönemin felsefesi ve kişisel zafiyetler de eklendiğinde sorun daha da büyümüştür. Bu yaklaşım Encümen'in tarihin kaynaklarına ulaşarak tarihin hizmetine sunma konusuna yoğunlaşmasına neden olmuş, bunun sonucunda Mecmua makalelerin yarısından fazlasında Türk tarihine katkı sağlayacak arşiv belgeleri, kitabeler, meskûkât, yazmalar ve başka dillerden yapılan tercüme aktarılmıştır.

Osmanlı tarihleri, Osmanlı hanedanı merkeze alınarak yazılmıştır. Hatta bey, padişah veya sultan merkezli bir tarih yazımı gerçekleştirildiğini söylesek yanlış olmaz. Bu nedenle Osmanlı tarihlerinde Karamanoğulları Beyliği ile ilgili objektif bilgiler yer almaz. Osman Bey'in büyük oğlu Alaaddin Bey ile ilgili yetersiz ve çelişkili bilgilerin yer alması, bu bakış açısının bir ürünüdür. Cem Sultan'ın Avrupa'daki hayatıyla ilgili Osmanlı tarihlerinde yeterli bilgiye ulaşılamaması da bu bakış açısının bir ürünüdür. Osmanlı tarihlerinin Padişah merkezli bir bakış açısıyla yazılması, diğer hanedan üyelerinin hayatı ve faaliyetleriyle ilgili detayların göz ardı edilmesine ve devlet için tehlike oluşturan diğer Anadolu beyliklerinin yerilmesine, tarafgir ve mübalağalı yaklaşımlar sergilenmesine neden olmuştur. Yine devlet ebed müddet anlayışının hâkim olması, devletin yönetim şeklinin kutsanmasına, ortaya çıkan diğer yönetim anlayışlarının yerilmesine neden olmuştur. Osmanlı tarihlerindeki hanedan merkezli, tarafgir ve yer yer mübalağalı bu yaklaşım, tarihin objektiflik ilkesine aykırı bulunmuştur. Bu durum Mecmua'da Osmanlı tarihlerince ihmal edilen konulara daha çok yer verilmesine neden olmuştur.

Fatih Dönemi'nden itibaren İran'dan gelen şehnameciler yoluyla Osmanlı tarihçiliğine giren mübalağalı ve tumturaklı üslup, uzun yıllar etkili olmuş, bu şekilde yazılan eserlerde tarih edebiyata feda edilmiştir. Dil ile ilgili eleştirilerde ön plana çıkan bu yaklaşım, tarihin halk için yazılmaya başladığı süreçte, sade ve anlaşılır bir üslupla tarih yazma gayretlerinin artmasına neden olmuştur.

Çok azı dışında Osmanlı tarihlerinde tenkit usulü uygulanmamıştır. Vakanüvisler eserleriyle bir vukuat silsilesi oluştursalar da sebep sonuç ilişkisi ile dünden bugüne, bugünden yarına intikal yolunu tutmamışlardır. Usulle ilgili bu eleştiriler, tenkit yöntemlerinin zamanla daha etkili bir şekilde kullanılmasını sağlamıştır. Bunun sonucu olarak Mecmua'da Osmanlı tarihlerinde yer alan rivayetlerin ulaşılabilen yeni kaynaklarla tashih edilmesi yöntemine önem verilmiştir. Mecmua'da en çok görülen tenkit yöntemi kaynakların karşılaştırılması yöntemidir. Bu nedenle kaynaklar tenkit süzgecinden geçirilmeye ve edisyon-kritik yapılmaya başlanmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde özellikle Mükrimin Halil ve Akçuraoğlu Yusuf tarafından kaleme alınan makalelerde daha geniş ilişkiler ağı içerisinde ve daha etkili tenkit usullerinin uygulandığı görülmektedir.

Osmanlı tarihleri daha çok siyasi ve askerî olaylara yer vermiş, içtimai, iktisadi, ticari, edebî, medeni ve kültürel konuları ihmal etmişlerdir. Tarihin kapsamı ile ilgili bu eleştiri, zamanla başta sosyal ve ekonomik hayat olmak üzere diğer alanlardaki monografik çalışmaların artmasını sağlamıştır.

Avrupa tarihlerinde eksik, yanlış, uydurma bilgi ve iddialarla beraber garazkâr ve tarafgir yaklaşımların yer aldığı eleştirisi, bilimsel tarihçilik alanında meydana gelen büyük gelişmelere rağmen Avrupa tarihlerine ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini göstermektedir.

Yazılış tarzı ve muhtevası itibariyle nispeten kıymet atfedilebilecek eserler 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başlanmıştır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Mecmua yazarlarından Abdurrahman Şeref, Ahmed Tevhid, Safvet Bey, Necib Asım, Ahmed Refik, Halil Edhem, Meskûkâtçı Ali, Ali Fuat, Mükrimin Halil ve Akçuraoğlu tarafından kaleme alınan makalelerde eleştirilerin kaynağa dayalı tarih yazımı, kaynakların karşılaştırılması, edisyon kritik yöntemlerinden iç ve dış tenkit yöntemlerinin etkili bir şekilde kullanıldığı sürece doğru bir gelişme göstermektedir. Bu süreçte tarih telakkisinin gelişimine paralel olarak olayların geniş perspektifli bakış açılarıyla ve geniş ilişkiler ağı içerisinde ele alınmaya başlandığı, tarihin alanının yatay ve dikey düzeyde genişlediği görülür. Bu durum, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bilimsel tarih yazıcılığında alınan mesafeyi göstermektedir.

İntihal Taraması
Plagiarism Detection

Bu makale intihal taramasından geçirildi. (<https://intihal.net/>)
| *This paper was checked for plagiarism. (<https://intihal.net/>)*

Etik Beyan
Ethical Statement

Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. | *There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.*

Açık Erişim Lisansı
Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. | *This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License.*

KAYNAKÇA

Abdurrahman Şeref, **Tarih Musâhabeleri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1339.

Abdurrahman Şeref, “Sokullu Mehmed’in Evail-i Ahvali ve Ailesi Hakkında Bazı Malumat-Cevherü'l-Menakıb”, **TOEM**, S 29, s.258.

Abdurrahman Şeref, “Tarih-i Osmani”, **Sabah**, No: 7071, 2 Haziran 1909, s.2.

Abdurrahman Şeref, “Topkapı Saray-ı Humayûnu”, **TOEM**, S 5, 1 Kanun-ı Evvel 1326/ 14 Aralık 1910, s.279.

Ahmed Refik, “Ahmed-i Salis Devrine Dair Madam Montequ'nun Mektupları”, **TOEM**, S 19, 1 Nisan 1329/14 Nisan 1913, s.1207.

Ahmed Refik, “Sultan Abdulmecid Han'ın Sarayında Doktor Spitzer Hatıratı”, **TOEM**, S 34, 1 Teşrin-i Evvel 1331/14 Ekim 1915, s.599.

Ahmed Refik, “Fatih Devrine Ait Vesikalar”, **TOEM**, S 49:62, s.1-58.

Ahmed Refik, “Tevarih-i Âl-i Osman”, **TTEM**, S 14 (91), 2, 69.

Ahmed Refik, “Fatih zamanında Kocaeli”, **TTEM**, S 1 (78), s.25-36.

Ahmed Refik, “Hazine-i Evrak Tetkikatı: 1284/1867 Bulgar İhtilali”, **TTEM**, S 9 (86), s.164.

Ahmed Refik, “Fatih Zamanında Sultan Öyüğü”, **TTEM**, S 3 (80), 1 Mayıs 1340/ 1 Mayıs 1924, s.129-141.

Ahmed Refik, “Fatih Zamanında Teke İli”, **TTEM**, S 2 (79), s.65-84.

Ahmed Refik, “Sultan Süleyman-ı Kanuni'nin Son Senelerinde İstanbul'un Usul-i İaşe ve Ahval-i Ticariyesi”, **TOEM**, S 37, s.23-42.

Ahmed Refik, “Hazine-i Evrak Vesaikine Nazaran Türkiye'de Katolik Propagandası”, **TTEM**, S 5 (82), 1 Eylül 1340/1 Eylül 1924 (14. Sene), s.267.

Ahmed Refik, “Mahmud-ı Sâni'nin Validesi”, **TTEM**, S 10 (87), 1 Temmuz 1341/1 Temmuz 1925, s.217-224.

Ahmed Refik, “Osmanlı İmparatorluğunda Meskûkât”, **TTEM**, S 7 (84), 1 Kanun-ı Sani 1341/1 Ocak 1925; S 10 (87), s.248.

Ahmed Refik, “Sultan Abdulmecid Han'ın Sarayında Doktor Spitzer Hatıratı”, **TOEM**, S 34, s.599, 602.

Ahmed Refik, “Sultan Murad-ı Râbi’in Hatt-ı Humayunları”, **TOEM**, S 39, s.129.

Ahmed Tevhid, “Bursa’da Umur Bey Camii Kitabesi”, **TOEM**, S 14, s.865.

Ahmed Tevhid, “Rum Selçuki Devletinin İnkırazıyla Teşekkül Eden Tevaif-İ Mulûk”, **TOEM**, S 1, s.35.

Ahmed Tevhid, “Saruhan ve Aydın Oğulları”, **TOEM**, S 10, s.621-622.

Akbayrak, Hasan, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tarih Yazımı**, Kitabevi, İstanbul 2012.

Akçuroğlu Yusuf, “Asr-ı Hâzır Tarihine Dair Araştırmalardan: Osmanlı Devleti Umumi Harpte Bî- taraf Kalabilir miydi?”, **TTEM**, S 13:18, 1927, s.2-11.

Akpınar, Turgut, “Iorga, Nicolae”, **DİA**, 22. Cilt, Diyanet Vakfı Yayınları, s.359-361.

Akün, Ömer Faruk, “Ahmed Vefik Paşa”, **DİA**, 2. Cilt, Diyanet Vakfı Yayınları, s.143-157.

Akyıldız, Ali, “Subhi Paşa, Abdüllatif”, **DİA**, 37. Cilt, Diyanet Vakfı Yayınları, s.450-452.

Ali Emiri, “Şahane bir Fıkra-i Tarihiye ve Edebiye-I”, **TOEM**, S 27, s.129-134.

Ali Emiri, “Şahane Bir Fıkra-i Tarihiye ve Edebiye-II”, **TOEM**, S 29, s.266-271.

Ali Fuat, “Mansurîzade Mustafa Paşa ve Netâyicülvukuât”, **TTEM-Yeni Seri**, S 1, s.42-66.

Ali, “Sancağımız ve Ay Yıldız Nakışı”, **TOEM**, S 46, 1 Teşrin-i Evvel 1333/1 Ekim 1917; S 47, 1 Kanun-ı Evvel 1334/1 Aralık 1918; S 48, s.378-379.

Arıkan, Zeki, “Târih-i Cevdet”, **DİA**, 40. Cilt, Diyanet Vakfı Yayınları, s.75.

Çalen, Mehmet Kaan, **II. Meşrutiyet Döneminde Türk Tarih Düşüncesi**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2013.

Dilek, Kaan, “Şerefeddin Ali Yezdî”, **DİA**, 38. Cilt, Diyanet Vakfı Yayınları, s.550-552.

- Efdaleddin, “Memalik-i Osmaniye’de Tabâatin Kademi”, **TOEM**, S 40.
- Gökman, Muzaffer, **Tarihi Sevdiren Adam: Ahmed Refik Altınay**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1978.
- Halil Edhem, “Âl-İ Germiyan Kitabeleri”, **TOEM**, S 2, s.112.
- Halil Edhem, “İstanbul’da En Eski Osmanlı Kitabesi”, **TOEM**, S 8, s.484.
- Halil Edhem, “Karaman oğulları Hakkında Vesaik-i Mahkûke”, **TOEM**, S 14, s.881.
- Halil Edhem, “Kara Mustafa Paşa’nın Şopron Şehri Ahalisine Beyannamesi”, **TOEM**, S 15, s.924-937.
- Halil Edhem, “Sultan Kayıtbay Namına Bir Top”, **TOEM**, S 45, s.132.
- Halil Edhem, “Bibliyografya”, **TOEM**, S 26, 1 Haziran 1330/14 Haziran 1914.
- Halil Edhem, **Fihrist-i Umûmî**, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.
- Hasan Baktir, “Lady Montagu’nun Türkiye Mektuplarına Etnografik bir Bakış”, **Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat Dergisi**, S 1, 1 Temmuz 2016, s.13.
- Hüseyin Hüsameddin, “Koca Mehmed Paşa”, **TOEM**, S 37, s.43-49; S 38, s.117-122.
- Hüseyin Hüsameddin, “Alaaddin Bey”, **TTEM**, S 5 (82), s.307-318; S 6 (83), s.380-384.
- Hüseyin Hüsameddin, “Sultan Altunbaş”, **TTEM**, S 11 (88), s.305-326.
- Hüseyin Hüsameddin, “Orhan Bey Vakfiyesi”, **TTEM**, S 17 (94), s.284-301.
- Hüseyin Hüsameddin, “Molla Fenari”, **TTEM**, S 18 (95), s.368-383.
- Hizmetli, Sabri, **İslam Tarihçiliği Üzerine**, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 1991.
- İbnülemin Mahmud Kemal, “Meşâhir-i Mechûle”, **TTEM**, S 13:18, 1927, s.37-38.
- İnalçık, Halil, “Türkiye’de Modern Tarihçiliğin Kurucuları”, **Muhafazakar Düşünce**, S 7, Kış 2006, s.1-44.

İnalçık, Halil, “Osmanlı Tarihinde Dönemler”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, S 51, Kasım, Aralık, Ocak 2009, s.15-16.

İnalçık, Halil-Arı, Bülent, “Klasik Dönem Osmanlı Tarihçiliği”, **Türkiye’de Tarih Yazımı**, Ed. Vahdettin Engin, Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013, s.110-112.

İskender Yanko Hoçi, “Şehzade Halil’in Şergüzeşti”, **TOEM**, S 7, s.445.

Mehmed Arif, Tefrika: Vakıât-ı Sultan Cem-Mukaddime, **TOEM**, S 25, s.33.

Mehmed Arif, “Hamid Oğulları”, **TOEM**, S 15, 1 Ağustos 1328/14 Ağustos 1912, s.947.

Mehmed Arif, “Silsile-i Vukuat-ı Devlet-i Aliyye’de 1142 Senesi Hadisatı”, **TOEM**, S 1, s.54-63.

Mehmed Arif, “Vâkıât-ı Sultan Cem, Mukaddime”, **TOEM**, S 25, s.A.

Mirgün, Ali Seydi, “Sadrazam Paşa Hazretlerine Açık Mektup”, **Tanin**, No: 265, 29 Mayıs 1909, s.3.

Nahit Sırrı, “Şark-ı Karipteki Fransız Seyyahları Hakkında Bir Eser”, **TTEM-Yeni Seri**, S 1 s.71.

Nahit Sırrı, ” İstanbul’da Sicilyateyn Elçileri”, **TTEM-Yeni Seri**, S 3, s.67-72.

Necib Asım, “Osmanlı Tarih nüvisleri ve Müverrihleri”, **TOEM**, S 1, 1 Nisan 1326/14 Nisan 1910, s.41.

Necib Asım, “Mesihî Divanı, Divanlarımızdan Tarihçe Nasıl İstifade Edilir?”, **TOEM**, S 5, s.300.

Necib Asım, “Hoca Tahsin”, **TTEM**, S 13:18, 1927, s.57.

Necib Asım, “Vatanperverlik Temasil-i Şahanesi”, **TOEM**, S 28, s.198.

Necib Asım, “Tarih-i Osmani, Hüseyin Cahid Bey’e”, **Tanin**, No: 268, 1 Haziran 1909, s.3.

Oral, Mustafa, **Türkiye’de Romantik Tarihçilik**, Asil Yayın, Ankara 2006.

Ortaylı, İlber, **Tarih Yazıcılık Üzerine**, Cedit Neşriyat, Ankara 2011.

Özcan, Abdülkadir, “Mustafa Nuri Paşa”, **DİA**, Diyanet Vakfı Yayınları, C 31, s.342-343.

Özgen, Yüksel, “Belleten Dergisinin Cumhuriyet Dönemi Türk Tarihçiliğindeki Yeri”, **Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s.619-628.

Safvet, “Bahreyn’de Bir Vak’a”, **TOEM**, S 18, s.1139-1145.

Safvet, “Bahr-i Hazar’da Osmanlı Sancağı”, **TOEM**, S 14, s.857-861.

Safvet, “Bir Osmanlı Filosunun Sumatra Seferi”, **TOEM**, S 10, s.604-614.

Safvet, “İkinci Cerbe Harbi Üzerine Vesikalar”, **TOEM**, S 1, 1 Nisan 1326/14 Nisan 1910, s.20-26.

Safvet, “Koyun Adaları Önündeki Deniz Harbi ve Sakız’ın Kurtarılışı”, **TOEM**, S 3, s.155-177.

Safvet, “Nakşe/Naksos Dükalığı, Kiklad Adaları”, **TOEM**, S 23, s.1444-1457.

Safvet, “Ragoza/Dubrovnik Cumhuriyeti”, **TOEM**, S 17, s.1063-1065.

Safvet, “Singin/İnebahtı Donanma Harbi Üzerine Bazı vesikalar”, **TOEM**, S 9, 1 Ağustos 1327/14 Ağustos 1911, s.560.

Safvet, “Yusuf Nâsi”, **TOEM**, S 16, 1 Teşrin-i Evvel 1328/ 14 Ekim 1912, s.982.

Safvet, “Zeyl”, **TOEM**, S 4, s.217-222.

Şakiroğlu, Mahmut, “Memleketimizde Toplu Tarih Çalışmaları-I”, **Tarih ve Toplum**, Aralık 1986, S VI/36, s.45.

Şeşen, Ramazan, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, İstanbul 1998, s.20-21.

Tarih-i Osmani Encümeni Talimat Sureti, **TOEM**, S 1, 1 Nisan 1326/14 Nisan 1910, s.5.

Tarih-i Osmanî Encümeni, “İfade-i Meram”, **TOEM**, S 1, 1 Nisan 1326/14 Nisan 1910, s.1.

Yinanç, Mükrimin Halil, “Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik”, **Milli Tarihin İnşası**, Haz. Ahmet Şimşek, Ali Satan, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2017, s.89-120.

HATIRALAR IŞIĞINDA ŞERİF HÜSEYİN İSYANI VE HİCAZ CEPHESİ

UMUT AKCAKAYA * & ERDAL AYDOĞAN**

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Harbi'nde savaŐtıĐı cephelerden biri de Hicaz Cephesi olmuştur. Hicaz Cephesi'ndeki mücadele esas olarak Mekke Emiri Şerif Hüseyin liderliğinde isyan eden Arap aŐiretlerine karşı verilmiştir. İsyancılar, İngilizlerden önemli miktarda maddi, lojistik ve silah desteği görmüş, ayrıca İngiliz istihbarat ajanları isyancı liderlere askerİ danışmanlık yapmıştır. Şerif Hüseyin'in İngiliz yetkililerle gizli temasları harpten önce başlamış ve karşılıklı mektuplaŐmalar Şeklinde sürmüştür. Şerif Hüseyin'in, Arap nüfusun yaşadığı topraklarda bir Arap krallığı ile halifelik makamını kendi üzerinde birleştirmeyi planladığı bu yazışmalarda açıkça görülür. Nihayet aradığı desteği bulan Şerif, Haziran 1916'da isyanı başlatmıştır.

Hicaz'da yaşanan gelişmeler Sina-Filistin Cephesi'ndeki olaylarla doğrudan bağlantılı olmuştur. Şerif Hüseyin İsyanı harp sonuna kadar devam etmiş ancak Arap nüfus arasında geniş bir destek bulamamıştır. İsyanın başarısı ve milliyetçi bir nitelik kazanması ancak Osmanlı ordusunun Filistin Cephesi'ndeki mağlubiyeti ile mümkün olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arapçılık, Filistin Cephesi, Hicaz Cephesi, Medine Müdafaası, Şerif Hüseyin.

* 1. Yazar: T.C. Millİ Savunma Bakanlığı Genelkurmay Başkanlığı, Ankara/TÜRKİYE, umutakcakaya@outlook.com

ORCID: 0000-0002-6285-5982

** 2. Yazar: Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum/TÜRKİYE, erdalaydogan@atauni.edu.tr

ORCID: 0000-0002-1343-951X

SHARIF HUSSAIN'S REVOLT AND HEJAZ FRONT IN THE LIGHT OF THE MEMORIES

ABSTRACT

Hedjaz front line was one of the front lines where Ottoman Empire fought during World War I. The struggle in the Hedjaz front line was indeed against Arabic tribes, which revolted and was led by Mecca Emir Sharif Hussein. The rebellion was economically and logistically supported by the English; besides, the English intelligence agencies provided military consultancy for rebellious leaders. The contacts between Sharif Hussein and the English started before World War I and went through correspondence then. In this correspondence, it is clearly seen that Sharif Hussein planned to unite Arab kingdom and caliphate in the places where the Arabian population lived. Thus, moving on the English support, Sharif Hussein revolted in June 1916.

The emerging affairs in Hedjaz were closely related to the events in Sinai-Palestine front line. Sharif Hussein's revolt continued till the end of World War I, but it was not supported by the Arabian population. The revolt paid off and was characterized with nationalism only when the Ottoman army was defeated in the Palestine front line.

Keywords: Arab Nationalism, Defense of Medina, Hejaz Front, Palestine Front, Sharif Hussein.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti I. Dünya Harbi'nde sekiz farklı cephede muharebe etmiştir. Bu cephelerden biri de esasında Sina-Filistin Cephesi'ne bağlı olan ancak uzaklığı ve kendine has şartları nedeniyle tali bir cephe olarak değerlendirilebilecek olan Hicaz Cephesi olmuştur. Hicaz diğer cephelere göre farklı özellikler göstermiş ve İmparatorluk ordularının kendi tebaası ile mücadele ettiği bir harp sahası olmuştur. Hicaz Cephesi'ndeki muharebeler esas olarak Mekke Emiri Şerif Hüseyin liderliğinde isyan eden Arap aşiretlere karşı verilmiştir. İngilizler tarafından isyancılara önemli miktarda maddi, lojistik ve silah yardımı yapıldığı ve İngiliz istihbarat ajanlarının isyancı liderlere askerî danışmanlık yaptığı bilinen bir gerçektir. Ayrıca Kızıldeniz kıyısındaki muharebelerde İngiliz donanması tarafından isyancılara ateş desteği sağlanmıştır. Bununla beraber karada Osmanlı askerleri ile İtilaf orduları karşı karşıya gelmemiştir.

Hicaz Cephesi'nin açılması ve cephedeki olayların gelişimi Mekke Şerifi Hüseyin liderliğinde Haziran 1916'da başlayan isyan ile doğrudan bağlantılı olmuştur. 1 Kasım 1908'de Şerif Ali Paşa'nın azledilmesinin ardından Mekke Şerifliği'ne atanan Hüseyin bin Ali el-Haşimi, I. Dünya Harbi başlayana kadar Osmanlı yönetimi ile karşı karşıya gelmekten kaçınmış ancak harbin başlaması ve İstanbul'a karşı Londra'nın desteğini sağlamasıyla bu tavrı değiştirmiştir. Şerif Hüseyin'in Arap nüfusun yaşadığı topraklarda bir Arap krallığı ile halifelik makamını kendi üzerinde birleştirmeyi planladığı Kahire'deki İngiliz yetkililerle yaptığı yazışmalarda açıkça görülür. Bu amaçla başlattığı isyan harp sonuna kadar devam etmiş ancak Arap nüfus arasında istediği desteği bulamamış ve hiçbir zaman istediği kuvvete ulaşmamıştır. İngiliz yönetimi ile girdiği ilişki ise harp sonunda arzuladığı halifelik ve krallık makamlarını elde etmesine imkân vermemiştir. Bununla beraber Hicaz İsyanı, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Harbi'ndeki savaş çabası üzerinde çok olumsuz etki yapmış ve Filistin Cephesi üzerindeki etkisi göz önüne alındığında harbin kaybedilmesinde etkili olmuştur.

Çalışmada Filistin ve Hicaz cephelerinde önemli roller üstlenen Türk ve Alman subayların günlük ve hatıratından yararlanılmıştır. Bu tanıklıklardan faydalanırken hatırat türünün kaynak olarak barındırdığı tehlikeler ve bu hatırlama kayıtlarının özneliği özellikle göz önünde bulundurulmuştur.

I. Arapçılık Hareketinin Gelişimi

19. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun temel meselelerinden biri gayrimüslim tebaanın ayrılıkçı hareketleri olmuştur. Fransız Devrimi ve Avrupa'da gelişen milliyetçilik akımının etkisiyle ulusal bilinç kazanan etnik-dilsel gruplar İmparatorluk'tan ayrılmak için mücadeleye girişmiştir. Avrupalı büyük güçler tarafından da desteklenen bu mücadele Balkanlar'da sonuç vermiş, Yunanlar, Sırp ve Bulgarlar bağımsızlıklarını kazanmıştır. İmparatorluk toprakları içinde kalan gayrimüslim nüfusun devlete bağlılığı da git gide aşınmış, özellikle yüzyılın son çeyreğinde Ermeni ayrılıkçı hareketi hız kazanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun tebaası olan Araplar da milliyetçilik akımından etkilenmiş ve aynı boyutta olmamakla beraber Hristiyan azınlıklara benzer bir süreç yaşamıştır. Arapçılık hareketinin ortaya çıkışında İmparatorluk tebaası olan Hristiyan Araplar öncü rolü oynamıştır. Arapçılık akımı, önemli bir kaynağını Mısır ve Suriye'de kurulan Hristiyan misyoner okullarında bulmuştur. Beyrut Amerikan Koleji (*Suriyeliler Protestan Koleji*) ve Fransız Cizvit Koleji (*Saint Joseph Üniversitesi*) gibi misyoner okullarında eğitim gören Arap gençleri Arapçılık akımının etkisinde kalmıştır¹. Bu okullarda gerek Arap geçmişini ve kültürünü bilen, gerekse Avrupa kültürü ve "milliyetçilik" akımı etkisinde kalan yeni bir nesil yetiştirilmişti. Misyoner okullarında eğitim göre Hristiyan Araplar, Suriye ve Mısır'da gazete ve dergiler çıkararak fikirlerini yaymaya çalışmışlardı².

Arapçılık akımının gelişiminde 19. yüzyılın ikinci yarısında güç kazanan İslamcılık akımının önemli etkisi olmuştur. İslam dünyasının Batı karşısındaki zayıf konumuna çare arayan bazı düşünürler hatayı İslam'ın zaman içinde yanlış yorumlanmasında bulmuş ve çare olarak gerçek İslam'a geri dönüşüne gerektiğini ortaya koymuştur. Onlara göre gerçek İslam, Arapların İslam'ıdır. Bu düşünüşün öncü ismi Muhammed Abduh, Osmanlı Devleti'ni İslam'ın savunucusu olarak görmesine rağmen Arap İslam'ı kavramını öne çıkararak zımnen Osmanlılık düşüncesine karşı çıkmıştır. Abduh 1887'de şunları yazar;

“Kur'an'a geri dönmekten gayri hiçbir şey Müslümanların meselelerini
islah etme gücüne ve yeteneğine haiz değildir... Kur'an en muhkem

¹ Ömer Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s.14.

² Bernard Lewis, **Tarihte Araplar**, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s.231.

yönleriyle Arap dilinin kurallarına riayet edilerek anlaşılmalıdır. Yani kendi dillerinde indirilen Kur'an'a muhatap olan deve çobanlarının anladığı şekilde Kur'an, Arap dilini, Arapların münazara sahasındaki pratiklerini, Arapların tarihini ve Arapların vahyin geldiği zamandaki geleneklerini bilen bir Kur'an talebesine çok yakındır ve bu tür bilgilerin kullanılması Kur'an'ı anlamada en mükemmel yoldur.”

Esas İslam'a dönüş çağrısı, içinde gizli bir Arapçılık vurgusu taşımaktadır³.

Bu süreçte Arap seçkinler arasında bir ulus bilinci doğmuştur. Ancak bu bilinç, Hristiyan Araplar hariç tutulursa siyasal eylem ve bağımsızlık isteği aşamasına ulaşmamıştır. Arap dilini ve tarihini öne çıkartan kültürel ve edebi bir hareket olarak gelişmiştir. Arapçılık II. Meşrutiyet'le birlikte yeni bir aşamaya girmiş, teşkilatlanarak siyasileşmeye başlamış ve federalist bir program ortaya koymuştur⁴. İttihat ve Terakki'nin izlediği merkezîyetçi politikalar Arapçı aydınlar tarafından Türkleştirme gayretleri olarak görülmüş ve gösterilmiş, bunun karşında Araplar arasında yerel özerkliği korumaya ve genişletmeye yönelik hareketler gelişmiştir⁵.

Arapçılar bölgede ıslahat yapılmasını, adem-i merkezîyetin uygulanmasını, Türkçenin yanında Arapçanın da resmî dil olmasını, yerel bürokraside daha çok Arap'ın görevlendirilmesini ve Araplara bazı siyasi hakların verilmesini istemiştir. 1910'da İstanbul'da gizli olarak kurulan El-Kahtaniye, 1911'de Paris'te teşekkül eden Cemiyet'ül Arabiyye el-Fetat (Genç Arap Cemiyeti) ve 1912'de Kahire'de kurulan Hizb el-Lamerkeziyye el-İdari el-Osmani (Osmanlı İdaresi Adem-i Merkezîyet Partisi) en etkili Arap örgütleri olmuştur. El-Kahtaniyye Cemiyetinin ordu içindeki yapılanması ise El-Ahd olarak isimlendirilmiştir. El-Kahtaniye grubu Avusturya-Macaristan modelinde bir çifte monarşiyi dile getirmiş ancak bu İttihatçı yönetim tarafından tepkiyle karşılanmış ve cemiyetin kurucuları 1912'de Kahire'ye iltica etmek zorunda kalmıştır. 1913'te el-Fetat önderliğinde Paris'te bir Millî Arap Kongresi toplanmış, İttihatçılar kongreyi etkisiz hâle getirmek için anlaşma yolunu seçmiş ve kongreye temsilci göndermiştir. Kongre neticesinde varılan

³ Muhammed Abduh'un öğrencisi Reşit Rıza bir adım daha ileri giderek Arapçılık vurgusunu artırmıştır. C. Ernest Dawn, **Osmanlı'dan Arapçılığa**, Yöneliş, İstanbul 1998, s.150-152.

⁴ İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Arap Milliyetçiliği”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, IV. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.1032.

⁵ Hasan Kayalı, **Jön Türkler ve Araplar, Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s.133-134.

mutabakata göre Arap vilayetlerindeki ilk ve ortaokullarda öğretim dilinin Arapça olması, valilerin ve memurların Arapça bilenlerden seçilmesi, Arap gençlerinin askerlik vazifesini memleketlerine yakın yerlerde yapmaları, Osmanlı kabinesinde en az üç Arap nazır bulunması, Mebusan Meclisine daha çok Arap mebusun seçilmesi, mahkeme ve diyanet işleri gibi konularda düzenlemeler yapılması esasları üzerinde mutabık kalmışlardı. Ancak bu kararların büyük bir kısmının uygulaması konusunda İttihatçı yönetim tarafından kayda değer bir adım atılmamıştır⁶. Bununla beraber Mebusan Meclisindeki Arap mebus sayısının 1912’de 68 iken 1914 seçimlerinde 84’e çıktığı göz ardı edilmemelidir⁷.

Arapçılık hareketinin yoğun olarak hissedildiği yerler, diğer Arap bölgelerine göre ekonomik, sosyal ve siyasal anlamda daha gelişmiş olmasının yanında Hristiyan Arap nüfusun daha yoğun olduğu Suriye ve Lübnan olmuştur. Ancak bu hareket Balkan ulusçuluğu gibi etkin ve yaygın bir karakter göstermekten uzaktır. Ernest Dawn’a göre 1914 Ekim ayı öncesinde sadece 126 kişi Arap milliyetçiliğinin aleni savunucuları veya milliyetçi Arap cemiyetlerinin üyeleri olarak bilinmektedir. Söz konusu 126 kişinin 51’i Suriyeli, 1’i Mısırlı, 21’i Lübnanlı, 18’i Iraklı, 22’si Filistinli ve 13’ünün ise memleketinin kökeni ve ikamet ettiği yer bilinmemektedir. Arapçılar arasında Suriye ve Lübnanlıların yüksek oranı dikkate değerdir⁸. Arapçılık hareketi temelde İttihatçı yönetimin merkezileştirme politikası karşısında imtiyazlı konumlarını kaybetme korkusuyla hareket eden yerel unsurlara, Mülkiye ve Harbiye mekteplerinde okuyan Arap öğrencilere ve düşük rütbeli subaylara dayanmıştır⁹. Arapçılık hareketinin Hicaz İsyanı’nın başladığı 1916 yılına kadar dikkate değer bir eyleminden bahsetmek güçtür. Arapçılık yapan cemiyetler isyan öncesinde Şerif Hüseyin’in oğulları Şerif Abdullah ve Şerif Faysal ile kurdukları ilişkiyle isyan içindeki yerlerini alacaktır. Bununla beraber Arapçılık hareketi üyelerinin, isyanın çıkmasında ve gelişmesindeki etkileri çok az olmuştur.

⁶ M. Derviş Kılınçkaya, **Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008, s.66-79; Ortaylı, a.g.m., s.1036

⁷ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2013, s.189.

⁸ Dawn, a.g.e., s.170.

⁹ Ali A. Allawi, **Irak Kralı I. Faysal**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s.38.

II. Şerif Hüseyin'in Mekke Emirliği ve İngilizlerle Temasları

Osmanlı İmparatorluğu döneminde kurumsal bir yapı kazanmış olan Mekke Emirliği'nin temel vazifesi, hac ibadetinin sorunsuz olarak yerine getirilmesini sağlamak, hacıların emniyetini temin etmek ve kutsal yerlerin işleriyle ilgilenmektir. Bu makam için Hz. Muhammed'in soyu olan Haşimi ailesi ileri gelenleri arasından devletçe atama yapılmaktaydı. Hicaz İsyanı'nın lideri olacak Şerif Hüseyin İbn-i Ali'nin emarete tayini 12 Kasım 1908'dir. Hüseyin'in II. Meşrutiyet'in ilanı ile denetleme iktidarına geçen İttihatçılar tarafından mı, yoksa Sultan II. Abdülhamit tarafından mı emarete getirildiği tartışmalı bir konudur. Emir Şekip Arslan'a göre Hüseyin'in emarete tayininde İttihatçıların Sultan Abdülhamit'e baskısı etkili olmuştur¹⁰.

Şerif Hüseyin emirliğinin ilk yıllarında izlediği politikalarla İstanbul ile doğrudan karşı karşıya gelmekten kaçınmıştır. Şerif'in, emirliğin gücünü ve prestijini artırma çabası merkezi hükûmetle iş birliği içinde olmasını gerektirmiştir. Bununla beraber kendi otoritesini ve emaretin geleneksel ayrıcalıklarını sınırlayabilecek reformlara karşı direnmeyi ihmal etmemiştir. Örnek olarak Medine'nin Hicaz vilayetinden ayrılarak müstakil muhafızlık olmasına tepki göstermiştir. Vilayetler Kanunu'nun Hicaz'da uygulanmasına da şiddetle karşı çıkmıştır. Ayrıca Hicaz Demiryolu'nun Medine'den Mekke'ye uzatılması ve Cidde-Mekke arasında demiryolu inşası konusunda muhalif bir tutum takındığı, Hicaz urbanını merkezi hükûmete karşı tahrik ettiği görülür¹¹.

Şerif Hüseyin, emarete atandığından itibaren bölgedeki gücünü ve etkisini artırmak için yoğun bir çaba harcamıştır. 1910 yılında Necd Bölgesi'nde

¹⁰ Emir Şekip Arslan, **Bir Arap Aydının Gözüyle Osmanlı Tarihi ve 1. Dünya Savaşı Anıları**, Çatı Kitapları, İstanbul 2005, s.408; Hüseyin'in oğlu Emir Abdullah ise İttihatçıların muhalefetine rağmen II. Abdülhamit'in büyük bir iltifatla babasını emarete getirdiğini iddia eder. Kral Abdullah, **Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik?**, Klasik Yayınları, İstanbul 2006, s.21; Koşullar en kısa sürede bir emir tayin edilmesini zorunlu kılıyordu. Hüseyin'in seçildiğini ilan eden irade üzerindeki tarih her ne kadar 24 Kasım'ı gösteriyorsa da daha önceki 12 Kasım tarihli bir irade de Hüseyin'den Mekke emiri olarak bahsedilmektedir. İradede bu tür evrakla birlikte yollanması gereken alışılmış ekler yoktur. Dolayısıyla "re'sen irade" kategorisindedir, yani kabinenin tavsiyesi olmadan doğrudan padişah tarafından çıkarılmış bir irade olduğu anlaşılmaktadır. Yani Şerif Hüseyin'in seçilmesinin taraflar (İTC, padişah, sadrazam, İngiliz Büyükelçiliği, Şerif Haydar) arasındaki rekabetin bir sonucu olmadığı, daha çok Sultan Abdülhamid'in mantıklı ve pek de tartışmalı olmayan bir seçim, olduğu söylenebilir. Kayalı, a.g.e., s.174.

¹¹ Kayalı, a.g.e., s.180-185.

hâkim olan İbnu's-Suud üzerine yaptığı harekât bu amacı gütmüştür. Ancak İstanbul'dan istediği desteği göremeyen Şerif Hüseyin, İbnu's-Suud'a karşı kesin bir başarı sağlayamamıştır. Şerif Hüseyin, 1910 yılı sonunda Asir Bölgesi'nde isyan eden Seyyid İdrisi'ye karşı Osmanlı yönetimi tarafından yürütülen harekâta da yer almıştır. Ancak burada hükûmet kuvvetleriyle ilişkileri gergin olmuş ve bunun neticesinde harekâttan çekilmiştir¹². Şerif Abdullah, Asir Harekâtı esnasında Şerif Hüseyin'in Osmanlı saltanatına bağlılığının sarsıldığı ve bu tarihten itibaren bağımsızlık fikrine kaydığını iddia eder¹³.

Geniş yetkilere sahip olan Mekke Emirlerinin bölgedeki Osmanlı memurlarıyla sürtüşme yaşamaları rastlanmayan bir durum değildir. Nitekim Şerif Hüseyin'in de bu dönemde sıkça değişen Hicaz valileri ve Medine muhafızları ile sürekli olarak çatışma yaşadığı görülür. Şerif bu hükûmet görevlileri konusunda İstanbul'a pek çok kez şikâyette bulunmuş, bazılarının azlini ve yerine kendi önerdiği isimlerin getirilmesini istemiştir. Emaret ile Hicaz Valiliği arasındaki çatışma özellikle 1913 sonunda Vehip (Kaçı) Bey'in valiliğe atanmasıyla şiddetini artırmıştır. Şerif Hüseyin'in 1914 başından itibaren azledilme kaygısına kapıldığı ve buna karşı İngilizlerle temas arayışına girdiğini söylemek yanlış olmaz. Nitekim harp yaklaşırken gelişen iç ve devletler arası siyasi koşullar, Şerif Hüseyin'i İstanbul ile özdeşleşmekle elde edilebilecek fırsatlardan vazgeçip kendi kişisel gücünü ve prestijini artıracak fırsatların peşine düşmesine yol açmıştır¹⁴.

Şerif Hüseyin'in İngilizlerle temasları henüz savaştan önce Şubat 1914'de başlamıştır. Şerif'in oğlu Abdullah -bu tarihte Meclis-i Mebusanda Mekke mebusuydu- İstanbul'a gitmek için Mısır'dan geçerken İngiliz Doğu İşleri Sekreteri Lord Kitchener ile görüşmüştür. Abdullah, Şerif Hüseyin'in azledilmesi ve bunun üzerine İstanbul ile aralarında bir çatışma çıkması hâlinde İngiltere'nin Şerif'e yardım edip etmeyeceğini sormuştur. Lord Kitchener'in bu soruya yanıtı ihtiyatlı olmuş, ülkesi ile Osmanlı Devleti arasındaki geleneksel dostluk bağları sebebiyle bu devletin iç işlerine müdahale etmelerinin mümkün olmadığını belirtmiştir¹⁵. Bununla beraber

¹² Ü. Gülsüm Polat, **Türk-Arap İlişkileri, Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923)**, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s.58-59.

¹³ Kral Abdullah, **a.g.e.**, s.49.

¹⁴ Kayalı, **a.g.e.**, s.200-201.

¹⁵ Kral Abdullah, **a.g.e.**, s.63.

İngilizlerin bu teklifi bir kenara not ettiği şüphe götürmez. Şerif Abdullah Nisan 1914'de tekrar Kahire'den geçerken İngiliz Doğu İşleri Sekreteri Ronald Storrs_ile görüşerek teklifini yinelemiş, fakat olumlu yanıt alamamıştır.

I. Dünya Harbi'nin başlamasıyla koşullar değişmiş, savaşın başlamasından iki ay sonra Eylül 1914'de İngiliz Savaş Bakanı Lord Kitchener'in talimatıyla Kahire'deki İngiliz yetkililer ile Şerif Hüseyin arasındaki temaslar başlamıştır. Ali Efendi isimli bir ulak, 1914 Ekim ayında Kahire'den Mekke'ye gelerek İngiliz Doğu İşleri Sekteri Ronald Storrs tarafından yazılan bir mektubu Şerif Hüseyin'e vermiştir. Storrs mektubunda Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile savaşa girmesi durumunda Şerif Hüseyin'in ne yönde bir politika izleyeceğini sormuştur¹⁶. Şerif ulağa verdiği cevapta şunları söylemiştir;

“Bizim Osmanlı İmparatorluğu'na karşı taahhüt ve vecibelerimiz varsa, onların da bize karşı taahhütleri vardır. Onlar bizim hukukumuzda tecavüz ettiler. Bunun mesuliyeti, Huzur-ı İlahi'de kendilerine düşer. Biz de onların hukukuna riayet etmez isek, bundan yine kendileri mesuldür...¹⁷”

Şerif Abdullah, Ronald Storrs'a ulaştırması için ulağa bir mektup vermiştir. Bu mektupta; işbirliği için İngiltere'nin Arabistan'ın iç işlerine müdahil olmayacağına ve Osmanlı yönetiminden ya da dışarıdan gelen saldırılara karşı Şerif Hüseyin'i koruyacağına dair garanti istenmiştir¹⁸. Buna cevaben Lord Kitchener tarafından yazılan 31 Ekim 1914 tarihli mektupta Şerif Abdullah'ın istediği garantiler verilmiştir¹⁹.

Şerif Hüseyin 1914 Sonbaharında İngiliz yetkililerle yaptığı görüşmelerden sonra bir süre hareketsiz kalmış, 1915 ilkbaharında tekrar harekete geçerek Şam'daki milliyetçi cemiyetlerle ilişki kurmuştur. Şerif'in oğlu Emir Faysal Mekke'den İstanbul'a yaptığı yolculukta Şam'a uğramış, burada El-Fettat ve El-Ahd cemiyetlerinin üyeleri ile görüşmüştür. Faysal buradan İstanbul'a geçmiş ve İstanbul'da babasının Osmanlı yönetimine sadakatini ispatlama

¹⁶ George Antonius, **The Arab Awakening**. J.B.Lippincott Company, 1939, s.128-131.

¹⁷ Celal Bayar, **Ben De Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş, I**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s.15-16.

¹⁸ İsmail Köse, **İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyanı**, Kronik Kitap, İstanbul-Şubat 2018, s.79.

¹⁹ Köse, **a.g.e.**, s.80.

gayretine girişmiştir. Faysal'ın çabaları Şerif Hüseyin'in azledilme korkusu yaşadığının kanıtı sayılabilir²⁰.

İstanbul'da aradığı garantiyi bulamayan Faysal, dönüşünde tekrar Şam'a uğramış ve Arap ihtilalcileriyle bir araya gelmiştir. Görüşmelerde Faysal, bu cemiyetler tarafından hazırlanan Şam Protokolü'nden haberdar olmuştur. Protokole göre;

- Kuzeyde Adana-Mersin'den başlayıp, Birecik, Urfa, Mardin, Midyat, Cizre, İmadiye hattını takip ederek İran sınırına, doğuda İran sınırından İran Körfezi'ne, güneyde Hint Okyanusu'nda Aden'e ulaşan ve batıda Kızıldeniz ve Akdeniz'i takip ederek tekrar Mersin'e ulaşan bölgede bağımsız bir Arap Devleti kurulacak,

- Kapitülasyonlar kaldırılacak,

- Büyük Britanya ile kurulacak bağımsız Arap devleti arasında bir savunma anlaşması yapılacak,

- Büyük Britanya'ya ekonomik öncelik verilecektir²¹.

Arapçılara göre Suriye'de Araplardan teşkil edilmiş ordu birlikleri isyana hazırdır. Şam'da Arap cemiyetlerinden destek sözü alan Faysal derhâl babasını durumdan haberdar etmiştir. Şerif Hüseyin'in İngilizlerle pazarlığa başlaması aynı döneme denk gelmiştir.

I. Dünya Harbi'nin başlangıcından Hicaz İsyanı'nın başladığı Haziran 1916'ya kadar Şerif Hüseyin ile Kahire'deki İngiliz yetkililer arasında karşılıklı beş mektuplaşma olmuştur. Şerif tarafından Kahire'deki Ronald Storrs'a gönderilen 14 Temmuz 1915 tarihli mektupta Şam Protokolü'nde belirlenen bölgede Arap bağımsızlığından ve Arap halifeliğinden bahsedilmiştir²². Ancak Şerif'in talepleri İngilizler tarafından çok abartılı bulunmuş, Mısır Müstemleke İdaresi Yüksek Komiseri Henry McMahon tarafından gönderilen 30 Ağustos 1915 tarihli cevapta halifeliğin Arap ırkına dönmesinin Londra tarafından desteklendiği ancak sınırlarla ilgili konuların

²⁰ Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım, İstiklâl Harbi'nin Gerçekleri, I**, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s.249.

²¹ G. Antonius, **a.g.e.**, s.157-158.

²² Kral Abdullah, **a.g.e.**, s.96; Selahi R. Sonyel, "Albay T.E. Lawrence, Haşimi Araplarını, Osmanlı İmparatorluğu'na Karşı Ayaklanmaları İçin Nasıl Kışkırttı, İngiliz Belgelerine Göre", **Belleten**, C 51, S 199, Nisan 1987, s.237.

savaşın ateşi içinde ele alınmasının henüz çok erken olduğu belirtilmiştir. McMahon ayrıca Arapların henüz Türklere karşı harekete geçmediğinden şikâyet emiştir²³.

Şerif Hüseyin, McMahon'a gönderdiği 9 Eylül 1915 tarihli mektupta, İngilizlerin yukarıdaki cevabına karşı duyduğu hayal kırıklığını şöyle ifade etmiştir;

“...mektubunuzda göstermiş olduğunuz, soğuk ve tereddütlü tavrınız birbirinden ayrılma, birbirine soğuma ya da bu tür bir şey anlamına geliyor şeklinde anlaşılmaktadır... halkımız, güven duyduğu ve inandığı son merci olan ünü (dünyaya) yayılmış British İmparatorluğu ile ilk olarak sınır konusunun görüşülmesini gerekli görmektedir²⁴.”

Buna karşılık olarak McMahon tarafından gönderilen 24 Ekim 1915 tarihli mektupta İngiliz yönetimi muğlak ifadelerle ve belli şartlara bağlayarak Şerif'in taleplerinin bir kısmını kabul etmiştir²⁵. McMahon'a göre Mersin ve İskenderun bölgeleri ile Şam, Hama, Humus ve Halep'in batısında kalan bölgede yaşayanlar tam olarak Arap değildir ve Arap krallığı içine dâhil edilemez. Ayrıca İngiliz hükûmeti, müttefiki Fransa'nın çıkarlarını gözetmek durumundadır. McMahon yukarıdaki esasların kabul edilmesi durumunda Büyük Britanya'nın, Arap liderleri ile var olan anlaşmalarına ters düşmeyecek şekilde ve “Fransa'nın çıkarlarına zarar vermeden hareket etme serbestisine sahip olduğu yerlerde”, Şerif Hüseyin tarafından teklif edilen sınırlar içerisinde Arapların bağımsızlığını tanımaya ve desteklemeye hazır olduğunu bildirmiştir. Bu topraklarda kurulacak en uygun hükûmet şekli için İngiltere Araplara danışmanlık ile yardım yapacak ve hizmetlerini Arapların faydası için yürürlüğe koyacaktır²⁶. McMahon daha önceki mektubunda sınırlar konusuna girmekten kaçınmış ve bu konuyu savaş sonrasına bırakma isteğini dile getirmişti. Ancak 24 Ekim tarihli mektupta kendisini sınırlar konusunu ele almaya mecbur hissetmiştir. McMahon'un tavrındaki bu değişimde İngilizlerin Çanakkale Cephesi'nde düştüğü sıkıntılı durumun etkisi

²³ T.G. Fraser, A. Mango, R. Mcnamara, **Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s.80; Antonius, **a.g.e.**, s.165-166.

²⁴ Köse, **a.g.e.**, s.120-121.

²⁵ David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?**, Epsilon, İstanbul 2013, s.152-153.

²⁶ Antonius, **a.g.e.**, s.419-420.

yadsınamaz²⁷. Bununla beraber McMahon, İngiltere'nin Bağdat ve Basra bölgesindeki çıkarlarını, Arap liderlerle (Necd, Umman, Katar, Bahreyn ve Kuveyt emirleri) olan angajmanlarını ve Fransa'nın Suriye üzerindeki iddialarını özellikle vurgulayarak ancak bunlarla ters düşmeyecek bir sınır tespitine kapı açmıştır.

Şerif Hüseyin, Kahire'ye cevaben gönderdiği 5 Kasım 1915 tarihli mektubunda; İngilizlerin Mersin ve Adana konusundaki taleplerini kabul etmiş ancak Halep ve Beyrut bölgesi ve bunların sahil şeritleri için isteklerini tekrarlamıştır. Şerif'e göre bu bölgede yaşayan Hristiyan Arapların diğer Araplardan bir farkı yoktur. İngiltere'nin Bağdat ve Basra üzerindeki taleplerini ise 'şimdilik' kaydıyla kabul etmiştir²⁸.

McMahon, Şerif'in mektubuna 17 Aralık 1915 tarihinde verdiği cevapta Halep ve Beyrut konusunda Fransız çıkarlarını öne sürmüş, Irak konusundaki hassasiyeti bir kez daha vurgulamıştır²⁹. McMahon, Şerif'in çok önemseydiği bir garantiyi vermekten de geri durmamıştır. İngilizler, Arap halklarının bağımsızlığı yönünde temel bir şart bulunmayan bir barış anlaşmasını imzalamaya niyetli değildir ve 20 bin sterlin tutarında bir meblağ ortak davalarına yönelik çalışmalar için Şerif'e gönderilecektir³⁰.

Şerif Hüseyin, McMahon'a gönderdiği 1 Ocak 1916 tarihli mektubunda Halep ve Beyrut konusundaki İngiliz şartlarını "geçici" olarak kabul ettiğini bildirmiş³¹ İngilizlerle esaslar üzerinde anlaşığına kanaat getiren Şerif Hüseyin, 18 Şubat 1916 tarihli son mektubu ile isyan hazırlıklarını anlatmış ve maddi yardım talep etmiştir. Şerif, oğlu Faysal'ı bölgedeki isyanı örgütlemek üzere Suriye'ye gönderdiğini ve bu bölgeden 100.000'den fazla asker devşirebileceğini bildirmiştir³². Diğer oğlu Şerif Ali ise gerekli hazırlıkları yapmak için yeterli kuvvetlerle Medine'ye gitmiştir. Toplanacak isyancıların aylık ödemeleri için 50.000 pounda acilen ihtiyaç vardır. Ayrıca

²⁷ Eugene Rogan, **Osmanlı'nın Çöküşü, Ortadoğu'da Büyük Savaş (1914-1920)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s.319.

²⁸ Antonius, **a.g.e.**, s.421-422.

²⁹ Köse, **a.g.e.**, s.144.

³⁰ Antonius, **a.g.e.**, s.173.

³¹ Köse, **a.g.e.**, s.147; Ali Fuad Erden, **Çölde Son Türk Destanları, Suriye Hatıraları, II**, Kopernik Kitap, İstanbul 2018, s.456-457; Antonius, **a.g.e.**, s.426.

³² Fromkin, **a.g.e.**, s.179.

20.000 çuval pirinç, 150.000 çuval un, 3.000 çuval arpa, 150 çuval kahve, 150 çuval şeker, 5.000 adet tüfek ve yeterli cephaneye talep etmiştir³³.

Şerif Hüseyin-McMahon görüşmeleri incelendiğinde sınırlar konusunun muğlak bırakıldığı ve savaştan sonra ele alınmasının kabul edildiği görülür. McMahon, Fransa'nın Suriye konusundaki tasarruflarını özellikle vurgulamış, Şerif Hüseyin ise Fransa'nın konumunu savaş süresince geçerli olan geçici bir durum olarak kabul edeceğini bildirmiştir. Her iki taraf da bir an önce bir anlaşmaya varabilmek için uzlaşmacı bir tavır takınmıştır. Ancak savaş sonrası koşullarında İngilizler uzlaşmacı siyaseti sürdürme gereğini hissetmeyecekler ve Şerif Hüseyin görüşmelerde şerh düştüğü konularda istediği sonuçları alamayacaktır.

İngilizlerin Arap Yarımadası'ndaki girişimleri Şerif Hüseyin ile sınırlı kalmamıştır. İstanbul tarafından Mayıs 1914'de Necd Emiri olarak atanan İbn-i Suud, 26 Aralık 1915'te İngilizlerle gizli bir iş birliği ve yardımlaşma anlaşması imzalamıştır. Anlaşma öncesinde İngiliz istihbarat ajanı William Sheakespear, İbn-i Suud ile buluşmuş ve bir süre yanında kalmıştır. Bir görüşe göre Sheakespear'ın Ocak 1915'deki zamansız ölümü İngiltere'nin Arap Yarımadası'ndaki desteğini Hicaz yerine Necd Bölgesi'nde aramasına engel olmuştur³⁴. Aralık 1915'te varılan anlaşma uyarınca İbn-i Suud İngiltere kontrolündeki emirliklere saldırmayacak ve Osmanlı Devleti'ne topraklarını üs olarak kullanılmayacaktır. Buna mukabil İngilizler Suud'un Necd'deki hâkimiyetini tanıyacaktır. İngilizler ayrıca Şerif Hüseyin ile girecekleri angajmanların bu anlaşmaya halel getirmeyeceğini taahhüt etmişlerdir. Yine anlaşmaya göre İbn-i Suud, 1.000 tüfek ve 20.000 sterlin alacaktır. Ayrıca aylık 5.000 sterlin ve düzenli tüfek desteği verilecektir³⁵. İbn-i Suud bu anlaşma karşılığında Hicaz İsyanı'na aktif olarak katılmamış ancak Şerif Hüseyin ile olan itilafına rağmen Osmanlı hükûmetine destek vermekten geri durmuştur³⁶.

³³ Köse, a.g.e., s.158-159.

³⁴ Polat, a.g.e., s.81.

³⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılap Tarihi**, Cilt III, Kısım 3, Ankara 1991, s.120-121; Köse, a.g.e., s.89.

³⁶ Cemal Paşa, İbn Suud'un İngilizlerle yaptığı anlaşmadan haberdar değildir. Suud'un harp boyunca silahla olmasa da Osmanlı Devleti'ni desteklediği kanaatindedir. Cemal Paşa, **Hatıralar**, Yay. Haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s.192; Naci Kaşif Kıcıman, Fahrettin Paşa'nın İbn Suud'a yazarak beraberce Mekke'yi geri almayı teklif ettiğini, İbn Suud'un cevaben "Alman ve Avusturya İmparatorları benim

İngiliz yönetiminin Arap Yarımadası'ndaki diğer girişimleri Asir ve Yemen'de olmuştur. Bu bölgeler savaş öncesi dönemde sıklıkla isyanlarla anılmış ve Osmanlı birlikleri yıllarca süren isyan bastırma harekâtları yürütmüştür. 1911'de imzalanan Daan Anlaşması ile Yemen'de isyan hareketi sona erdirilmiş ancak özellikle Asir'de gerginlik devam etmiştir. İngiliz yönetimi, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle Asir Bölgesi'ne hâkim olan Seyyid İdrisi ve Yemen Hâkimi İmam Yahya ile anlaşma gayretine girmiştir. İmam Yahya, Osmanlı yönetimine karşı İngilizlerle birlik olmaktan geri dururken Seyyid İdrisi İngilizlerle anlaşma yolunu seçmiştir. 30 Nisan 1915'te varılan anlaşmaya göre Seyyid kuvvetleri harp boyunca Türk birliklerine saldırılar düzenleyecekler, buna karşı İngilizler Asir Bölgesi'ni denizden gelebilecek bir tehdiye karşı muhafaza edecek, İdrisi kuvvetlerine para, silah ve mühimmat desteği sağlayacak, Asir limanlarındaki ablukayı kaldıracak ve savaş sonrası düzenlemelerinde Seyyid İdrisi'ye destek verecektir³⁷.

III. Savaşın İlk Yıllarında Şerif Hüseyin'in Osmanlı Yönetimiyle İlişkileri

Osmanlı İmparatorluğu'nu I. Dünya Harbi'ne sürükleyen Osmanlı-Alman ittifakı 2 Ağustos 1914'te imzalanmış, Osmanlı Devleti 29 Ekim 1914'de Karadeniz'deki Rus limanlarına baskın yaparak İttifak Devletleri yanında harbe dahil olmuştur. Harbe dahil olmasından sonra İstanbul'un aldığı ilk önemli karar "cihat ilanı" olmuştur. 11 Kasım 1914 tarihinde alınan cihat kararı, 14 Kasım'da halka duyurulmuş ve bütün dünya Müslümanlarından İttifak Devletleri'nin savaş mücadelesinin desteklenmesi istenmiştir. Cihat çağrısı bir yandan tüm Müslüman dünyaya seslenirken diğer yandan Osmanlı seferberliğine ülke içinde desteği artırmak amacını gütmüştür³⁸. Ancak Arap liderlerin çoğu cihat çağrısına soğuk yaklaşmıştır. Şerif Hüseyin kişisel desteğini taahhüt etmekle birlikte Hicaz'ın İngiliz ablukası altındaki sıkıntılı durumunu bahane ederek cihat çağrısına açıkça destek vermeyi reddetmiştir³⁹.

Hicaz'da yaşanan gelişmeler Sina-Filistin Cephesi'ndeki gelişmelerle doğrudan bağlantılı olmuştur. Sina-Filistin Cephesi'nde muharebeler Şubat

Emirliğime aid hududları tasdik etsinler, o zaman gelirim." dediğini yazar. (Naci Kaşif Kıcıman, **Medine Müdafası, Hicaz Bizden Nasıl Ayrıldı?**, Sebil Yayınevi, İstanbul 1994, s.334.)

³⁷ Polat, **a.g.e.**, s.159.

³⁸ Mehmet Beşikçi, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s.68.

³⁹ Rogan, **a.g.e.**, s.313.

1915'te icra edilen Kanal Harekâtı ile başlamıştır. Süveyş Kanalı'na yönelik bir harekât fikri, henüz Osmanlı Devleti harbe girmeden önce Almanlar tarafından dile getirilmiştir⁴⁰. Kanala yönelik bir harekât fikri Osmanlı yönetimine cazip gelmiş ve Mısır'ın tekrar ele geçirileceği umutları yeşermiştir. Böyle bir harekâtın ciddi zorlukları olacağı bilinse de Osmanlı ordusunun Kanalı geçmesiyle Mısır'da İngilizlere karşı bir isyan başlayacağı umuduyla işe girilmiştir⁴¹. Nitekim Eylül 1914'de IV. Ordu kurulmuş ve kasım ayında Bahriye Nazırı Cemal Paşa bu ordunun başına getirilmiştir⁴².

I. Kanal Harekâtı'na hazırlık kapsamında Hicaz'daki birliklerin çoğu Kanal Cephesi'ne çekilirken Hicaz'ın savunması Mekke Emirliği'ne tevdi edilmiştir. Cemal Paşa, peygamber soyundan gelen ve İslam dünyası üzerinde belli bir prestiji olan Şerif Hüseyin ve oğullarının Kanal Harekâtı'na katılmasını özellikle arzu etmiştir. Böylece Osmanlı Sultanı tarafından yapılan cihat çağrısı destek bulacak ve İslam dünyası üzerinde etkili olacaktır. Hicaz'daki birliklerin başında Vehip Bey'in olması ve Kanal Cephesi'ne gönderilmesinden büyük bir memnuniyet duyan Şerif Hüseyin, emaretin de hecinsüvar birlikleriyle⁴³ harekâta destek vereceğini IV. Ordu Komutanlığına bildirmiştir⁴⁴.

Şerif Hüseyin bu süreçte Harbiye Nazırı Enver Paşa ve IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa'yı aldatmak için büyük bir çaba harcamıştır. Şerif, Kanal Seferi'ne katılmak üzere 1.500 hecinsüvarlık aşiret kuvvetinin hazırlanmakta olduğu ve kendisinin de bu kuvvetle beraber sefere katılacağı konusunda onları ikna etmiş gözükür. Esasında bölgedeki Türk komutanlar Şerif'in niyetini sezmiş ve Cemal Paşa'yı bu konuda ikaz etmekten geri durmamışlardır. Ancak Cemal Paşa gerekli tedbirleri almaktan imtina etmiştir. Başkumandanlıktan gelen ve Hicaz'daki birliklerin büyük kısmının Kanal Seferi için Sina'ya kaydırılması ve Hicaz'ın savunmasının Mekke Emareti tarafından sağlanması hususundaki 6 Aralık 1914 tarihli emre karşı

⁴⁰ Friedrich Freiherr Kress von Kressentein, **Son Haçlı Seferi, Kuma Gömülen İmparatorluk**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s.17.

⁴¹ BOA, HR. SYS, 2109/7-12; **Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, I**, T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul 2013, s.146.

⁴² Behiç Erkin, **Hatrat (1876-1958)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010, s.151; Cemal Paşa ise hatıratında esasında Kanal Seferi'nden umutlu olmadığını iddia eder. (Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.183)

⁴³ Hecin devesi, dayanıklı ve süratli bir deve cinsidir. Bu deveyi kullanan süvarilerden oluşan birlikler hecinsüvar birlikleri olarak adlandırılır.

⁴⁴ Erden, **a.g.e.**, s.31-32.

Hicaz Kumandanı Vehib Bey, “Bizzat kendisinin de behemehâl harekete iştirak etmesinin (Vehip Bey’in de Sina’ya sevk edilecek birliklerle gitmesinin) Emir tarafından ısrar derecesinde arzu edildiğini” orduya bildirmiş ve şunları eklemiştir; “Emirin bir sözü bir sözüne uymaz. Emir İngiliz taraftarıdır.”

Kanal harekâtı için kaydırılacak Türk birlikleri ile beraber Şerif’in oğlu Ali komutasında bir aşiret kuvveti de Sina’ya hareket edecektir. Ancak Ali komutasındaki bu kuvvet, Hicaz’ın emniyeti bahane edilerek Medine’de kalacak ve Kanal Seferi’ne iştirak etmeyecektir. Benzer bir uyarı Hicaz Kumandanı Vekili Ahmed Bey tarafından da yapılmıştır⁴⁵. Cemal Paşa hatıratında Şerif Hüseyin’in isyan edeceğine inanmadığını itiraf eder⁴⁶.

Nitekim Kanal Harekâtı 14 Ocak 1915’de başlamış, 13 bin kişilik kuvvet zor şartlar altında Sina Çölü’nü geçerek 2 Şubat’ta Kanal’a ulaşmıştır. Ancak harekât planlandığı gibi icra edilememiş, çok küçük bir kuvvet Kanal’ı geçebilmiş ve bunlar da İngilizlere esir düşmüştür. Mısır’da başlayacağı düşünülen isyan ise gerçekleşmemiştir. Yaklaşık 1.300 kişi zayıat veren Osmanlı birlikleri Gazze’ye geri çekilmek zorunda kalmıştır⁴⁷.

Kanal Harekâtı’nın başarısız olması, Kanal’a yönelik hareketlerin devam etmesine engel olmamıştır. Ancak Osmanlı cephelerindeki genel durum Kanal’a yönelik büyük çaplı bir girişime imkân vermemiştir. Bununla beraber küçük çaplı birliklerle yapılan saldırılar ve gemi trafiğini engel olma amacıyla mayın döşeme faaliyetleri 1915 yılı boyunca sürmüştür⁴⁸. Kanal’a yönelik ikinci taarruzun 1915 Sonbaharında yapılması planlanmıştır. Ama Alman birliklerinin sevkiyatında yaşanan gecikmeler nedeniyle ancak 1916 ortasında yapılabilmektedir ki bu dönem Şerif Hüseyin İsyanı’nın başladığı günlere denk gelir. 1916 Temmuz ayında harekete geçen Osmanlı birlikleri 4 Ağustos’ta Romani’deki İngiliz birliklerine taarruz etmiş fakat bu girişimden de olumlu sonuç alınmamıştır.

Cemal Paşa’nın Şerif Hüseyin’i Osmanlı’nın yanında savaşa dâhil etme gayretleri Kanal Harekâtı sonrasında da devam etmiştir. Cemal Paşa 28 Eylül

⁴⁵ Erden, a.g.e., s.32-33, 36-38.

⁴⁶ Cemal Paşa, a.g.e., s.268-269.

⁴⁷ Edward J. Erickson, **Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s.101-102.

⁴⁸ Erden, a.g.e., s.108, 114.

1915'te Başkumandanlığa yazdığı şifrede Şerif Hüseyin'in aşiret birliğinin ihtiyaçları için aylık 4.500 lira talep ettiğini, Emirin topladığı adamlardan beş yüz kişinin bizzat Faysal Bey kumandasında olarak derhâl Kudüs'e gelmesinin gerek İngilizler üzerinde bir tesir yapmak, gerek emirin oğlunun bir nevi rehine olması nokta-i nazarlarından lüzumlu gördüğünü bildirmiştir. Bu talep üzerine Faysal Bey 40 hecinsüvar ile Aralık 1915 sonunda Şam'a gelmiştir⁴⁹. Cemal Paşa, Şerif Hüseyin'e yönelik takip ettiği siyaseti Başkumandanlığa gönderdiği 6 Temmuz 1915 tarihli şifrede şöyle açıklamıştır;

“Bidayetden itibaren Hicaz hakkında takip eylediğim meslek, Emareti dilgir etmemek (incitmemek) şartıyla hükûmet zararına tevsi-i nüfuzuna mani olmak ve emaretin, maksad-ı asli olan Kanal seferi için bilfiil hizmet ve hareketini temin eylemek gayesinden ibarettir... Yine aynı mesleği takip edeceğime itimat buyurunuz⁵⁰.”

Esasında Şerif Hüseyin'in özellikle 1916 başından itibaren niyetini açığa vurduğu görülür. İngilizlerle temaslarından ve Osmanlı birliklerinin zor durumundan cesaret alan Şerif, Ocak 1916'da Enver Paşa'ya bir telgraf göndererek genel af ve bölgesel muhtariyet istemiştir. Şerif, Tebük'ten (Maan'ın 250 kilometre güneyinde) Mekke'ye kadar imtidad eden Hicaz mıntikasında idari muhtariyetinin kabul edilmesini, emaretin en büyük oğluna intikal etmek şartıyla ömrü müddetince ona verilmesini ve muhakeme edilmekte olan bazı Arap ekâbirinin (büyüklerinin) kabahatlerinin affedilerek Suriye ve Irak'a şamil olmak üzere genel af ilan edilmesini talep etmiştir⁵¹. Şerif Hüseyin taleplerinin karşılanmasıyla Arapların cihat çağrısına cevap vereceğini söylemiştir⁵².

Naci Kaşif Kıcıman'a göre de isyanı haber veren en önemli gelişme, Şerif Hüseyin'in Bab-ı Ali'ye yaptığı müracaat olmuştur. Kıcıman, hükûmetin harp gailisinin şaşkınlığı içinde vaziyeti, Arap isyan ve istiklal çalışmalarını takdir edemeyerek bu teklifi reddettiğini yazar⁵³.

İsyana giden yolda önemli bir olay da Şam'da bulunan -esasında rehin tutulan- Şerif Faysal'ın Hicaz'a gidişine Cemal Paşa tarafından izin verilmesidir.

⁴⁹ Erden, a.g.e., s.44.

⁵⁰ Erden, a.g.e., s.41.

⁵¹ Erden, a.g.e., s.50-51.

⁵² Kral Abdullah, a.g.e., s.100.

⁵³ Kıcıman, a.g.e., s.33.

Cemal Paşa, Nisan 1916'da gerek Şerif Hüseyin gerekse Faysal tarafından yapılan ricalar sonunda Faysal Bey'in Şam'dan ayrılmasına müsaade etmiştir. Faysal, Cemal Paşa'ya Medine'ye giderek kardeşi Ali ile buluşacağı ve Kanal Seferi'ne katılacak mücahidini alarak kısa zamanda Şam'a döneceği garantisini vermiştir. Ali Fuat (Erden) Bey'e göre, Cemal Paşa'nın Faysal'ın Şam'dan ayrılmasına izin vermesi büyük bir hatadır⁵⁴.

İsyan tarihi yaklaştıkça bölgedeki Türk komutanlardan gelen uyarılar da artmıştır. Medine Muhafızlığının 7 Mayıs 1331 (1916) tarihli telgrafında Şerif Ali'in tutumunun büsbütün değiştiği ve husumete döndüğü, Emirzadelerin halkı isyana tahrik ettikleri, Hicaz halkının İngilizlerin erzakıyla beslendiği ve faydanın ancak İngilizlerden geleceği yönünde propaganda yaptıkları, Yemen müfrezesinin Medine'den ayrılması için çaba sarf ettikleri, öncelikle demiryolunu ve telgraf hattını tahrip ederek muvasala ve muhabereyi kesmek niyetinde oldukları bildiriliyor, Yemen müfrezesinin şimdilik Medine'de alıkonulması ve Hicaz demiryolunu muhafaza etmek için acilen dört tabur gönderilmesi isteniyordu⁵⁵.

366

Cemal Paşa, bütün ikazlara rağmen "Emareti dilgir etmemek (incitmemek) şartıyla hükûmet zararına tevsi-i nüfuzuna mani olmak" siyasetine devam etmiştir. Fahrettin (Türkkan) Paşa, bu konuda Cemal Paşa'yı ikna etmenin mümkün olmadığını söyler⁵⁶. Kuşçubaşı Eşref Bey de Enver ve Cemal paşaları yaklaşan isyan konusunda uyardığını ancak dikkate alınmadığını ifade eder⁵⁷.

Cemal Paşa'nın bu konudaki düşüncesini, Medine'ye gönderilen XII. Kolordu komutanı Fahrettin Paşa'ya 10 Mayıs 1916 tarihinde verdiği emirde görmek mümkündür. Cemal Paşa, Medine muhafızı Basri Paşa'dan, Şerif Ali'nin şüpheli hareketleri, kabâil arasında hükûmet aleyhinde açıkça propaganda yaptığı ve Yemen müfrezesinin hareketine intizaren vakit kazanmak istediği yönünde bilgi aldığını ancak Emir-i Mekke'nin hükûmete karşı açıkça ve fiilen muhalif bir tavır alacağına pek ihtimal vermediğini, şayet böyle bir

⁵⁴ Erden, a.g.e., s.41.

⁵⁵ Erden, a.g.e., s.68-69.

⁵⁶ Nurer Uğurlu, **Yemen, Savaşanlar Anlatıyor**, Örgün Yayınları, İstanbul 2007, s.153-154.

⁵⁷ Cemal Kutay, **Birinci Dünya Harbi'nde Teşkilat-ı Mahsusa ve Hayber'de Türk Cengi**, Ercan Matbaası, İstanbul 1962, s.144.

hareket vaki olursa o vakit hükûmetin müdahale etmesi icap edeceğini belirtmiştir⁵⁸.

Ali Fuat (Erden) Bey, 20 Mayıs 1916'da Medine Muhafızı Basri Paşa'dan gelen şifrede, isyanın başlamak üzere olduğu ve ivedi dört tabur gönderilmesi talebinin yinlendiğini aktarır⁵⁹. Medine Muhafızı Basri Paşa tarafından gönderilen bu şifrede belirtilen “Yemen müfrezesi”, esasında “Stotzingen Misyonu” için tahsis edilen ve Yemen'e gidecek askerlerden oluşmaktadır. Alman Binbaşı Freiherr Othmar Von Stotzingen liderliğindeki altı kişiden oluşan misyon, bir Türk müfrezesi eşliğinde Yemen'e giderek burada bir propaganda ve istihbarat üssü kuracaktır. Misyon, şifrenin yazıldığı tarihte Medine'de bulunmaktadır. Kıcıman, Şerif'in Yemen müfrezesinin bir an önce Medine'den ayrılması için büyük çaba harcadığını söyler. Nitekim Basri Paşa'nın talebi kabul edilecek, üç piyade taburu, bir makineli tüfek bölüğü ve bir dağ bataryasından oluşan müfreze şehirde kalarak Medine müdafaasına önemli katkı yapacaktır⁶⁰.

Nitekim Cemal Paşa, bir şeylerin ters gittiğinden şüphelenerek Hicaz Valisi Galip Paşa'ya Mekke'ye hâkim tepelerde ilave savunma mevzileri hazırlamasını emretmiştir⁶¹. Ayrıca 28 Mayıs 1916'da Fahreddin Paşa'yı Medine Kumandanlığı'na tayin etmiştir⁶². Ancak bu tedbirler yeterli olmayacaktır.

Cemal Paşa, Şerif'e karşı izlenecek hareket tarzını 20 Mayıs 1916'da şöyle açıklanmıştır; Mekke Emiri'yle hükûmet arasında doldurulamaz bir uçurum açacak harekete hükûmet tarafından başlanmamasına fevkalade dikkat edilmeli fakat Şerif tarafından başlanacak olursa şiddetle mukabele

⁵⁸ Erden, **a.g.e.**, s.71-72.

⁵⁹ Erden, **a.g.e.**, s.74-75.

⁶⁰ Kıcıman, **a.g.e.**, s.34; Feridun Kandemir, **Fahrettin Paşa'nın Medine Müdafaası**, Yağmur Yayınları, İstanbul 2006, s.79.

⁶¹ Philip H. Stoddard, **Teşkilat-ı Mahsusa**, Arma Yayınları, İstanbul 2003, s.134.

⁶² Süleyman Yatak, “Fahreddin Paşa”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, XII. Cilt, İstanbul 1995, s.88.

edilmelidir⁶³. Ancak Cemal Paşa'nın "Emareti dilgir etmemek" siyaseti başarısız olmuş ve isyan önlenememiştir⁶⁴.

IV. Hicaz İsyanı ve Medine Müdafaası

Hazırlıkları harbin başından beri devam eden Hicaz İsyanı, 8-9 Haziran 1916'da Mekke'de başlamıştır. Hemen önceki günlerde isyana yönelik bazı haberler Mekke'deki Türk makamlarına ulaşmıştır. Ancak Hicaz Valisi Galip Paşa⁶⁵ astlarından gelen bütün uyarılara kulaklarını tıkamış, hatta onları bozgunculukla itham etmiştir⁶⁶.

Aynı günlerde Medine'deki birliğin komutanı Basri Paşa'nın, Ordu Komutanı Cemal Paşa'ya başvurarak Ali ve Faysal'ı tutuklama talebi de karşılıksız kalmıştır⁶⁷. Bu koşullarda hazırlıksız yakalanan Türk birlikleri, isyanın başında etkili tedbirler alamamıştır. Cidde Limanı, İngiliz savaş gemilerinden yapılan atışların baskısı altında 16 Haziran 1916'da düşmüştür⁶⁸. Buna karşın Mekke'deki Türk birliklerinin savunması sayesinde şehir 7 Temmuz'a kadar direnmiştir. Şerif Hüseyin şehirdeki Türk kışlalarını düşürebilmek için İngilizlerden top istemek zorunda kalmış, Kahire'den Mısır topçu birliği gönderilmiştir⁶⁹. Taif'te bulunan Galip Paşa ise 22 Eylül 1916'da şehri teslim etmiştir.

Mekke'nin isyancılar tarafından ele geçirilmesi Enver ve Cemal paşalarda büyük bir şok yaratmıştır. Enver Paşa, Mekke üzerine bir harekât

⁶³ Erden, **a.g.e.**, s.79; Kıcıman, **a.g.e.**, s.35; Von Kress'e göre, "Türk idarecileri uzun müddetten beri Şerif'e güvenmenin doğru olmadığını biliyorlardı. Bundan dolayı Cemal Paşa genel valilik makamını işgal ettikten sonra Şerif'le iyi münasebetler sürdürmek ve ara bozabilecek her türlü bahane ve vesileden kaçınmak için son derece gayret sarf etmişti." Von Kress, 1916 ilkbaharında isyanın ayak seslerinin işitildiğini söyler ve bu koşullarda dahi Cemal'in tutumunu değiştirmemesine hayret eder; "Cemal daha o zaman bir felaketin kopmak üzere olduğunu iddia ediyordu. Fakat buna rağmen Şerif'in ricasını kabul ederek kendisine büyük miktarda para göndermesi anlaşılmaz bir durumdur." (Von Kress, **a.g.e.**, s.206.)

⁶⁴ Cemal Paşa hatıratında, Şerif Hüseyin'in isyan edeceğine inanmadığını itiraf eder; "Ben hiçbir zaman Mekke Şerifinin dürüst niyetine inanmamakla beraber, İslam Halifeliği'nin ebedi saadet veya felaketinin söz konusu olduğu böyle bir umumi harp sırasında, kişisel amaçları için bütün İslam âlemini esaret boyunduruğuna almak isteyen devletlerle ittifak ederek, Hilafet aleyhine isyan edeceğini ve memleketin her tarafında fitne ve fesat ateşleri tutuşturacağını katiiyen ümit etmezdim." (Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.268-269.)

⁶⁵ Galip Paşa, Mayıs 1915'ten beri Hicaz Vali ve Kumandanlığı görevindeydi.

⁶⁶ Kral Abdullah **a.g.e.**, s.107.

⁶⁷ Kıcıman, **a.g.e.**, s.35; Köse, **a.g.e.**, s.200.

⁶⁸ Uğurlu, **a.g.e.**, s.147.

⁶⁹ Kral Abdullah, **a.g.e.**, s.111.

düzenleyerek şehri kurtarmak düşüncesindedir. Cemal Paşa da bu fikre taraftardır⁷⁰. Ali Fuad (Erden) Bey, Enver ve Cemal paşaların Mekke'ye yönelik bir harekâta çok istekli olduğunu aktarır. Erden'e göre savaş koşullarında Mekke'ye bir sefer yapmak çok güçtür. Zira deniz yolu İngilizlerin kontrolü altındadır. Tarih boyunca Hicaz, Asir, Yemen seferleri denize dayanarak ve denize amudi yollardan içeriye doğru yapılmıştır. Harekât hedefleri Mekke, Taif, Ebha, Sa'de ve San'a sahilden ortalama 150 kilometre uzaktadır. İngilizlerin denize hâkim olduğu düşünüldüğünde Arabistan seferi yapmak adeta bir hayaldir. Bu coğrafi sebeplerden dolayı Mekke üzerine sefere girişmemek hikmet ve basiret gereğidir. Fakat harp yıllarında akıl ve hesap yerine hissiyat ve siyaset ön plana geçmiştir⁷¹.

Mekke'ye yönelik bir harekât çok arzu edilmekle beraber mütalaalar sonunda böyle bir hareket icra edebilmek için II. Kanal Seferi'nden vazgeçmek gerekeceği anlaşılmıştır. Zira Mekke Harekâtı için gerekli kuvvet ancak Kanal Cephesi'nden çekilebilirdi. Ayrıca mevcut demiryolu ile bu kuvveti Medine'ye nakletmek için en az 70 güne ihtiyaç vardır. Ali Fuat Bey, nihayetinde Enver ve Cemal paşaların Kanal Seferi'yle aynı zamanda bu harekâtın yapılamayacağını anladığını ve istemeyerek de olsa Eylül 1916'da bu işten vazgeçtiklerini ifade eder⁷².

İsyancıların 1916 yılı boyunca Medine ve civarındaki Türk birliklerine taarruzları hiçbir sonuç vermemiştir. Medine'ye yapılan tüm saldırılar Fahrettin Paşa komutasındaki birliklerin direnişi sayesinde akim kalmıştır⁷³. Aksine Medine çevresinde geniş bir alan isyancılardan temizlenerek kontrol altına alınmıştır. Türk birlikleri batıda Yenbu istikametinde 100 kilometre kadar ilerleyerek isyancıları püskürtmüştür. Ancak lojistik sıkıntılar ve personel takviyesi sağlanamaması sebebiyle bu birlikler 1917 başında Medine yakınlarına çekilmiştir⁷⁴. İsyancıların Türk birlikleri karşısındaki başarısızlığı İngilizleri hayal kırıklığına uğratmış, nitekim bedevilerden düzenli bir ordu oluşturma konusunda başarısız olduklarını anlamışlardır. Sir R.Wingate, 15 Aralık 1916'da Londra'ya yazdığı şifrede bu gerçeği itiraf etmiştir; "Türkleri

⁷⁰ Kandemir, a.g.e., s.50.

⁷¹ Erden, a.g.e., s.170-171.

⁷² Erden, a.g.e., s.172; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleleri ve Libya Harekâtı (1914-1918)**, VI, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978, s.184-188.

⁷³ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, VI**, s.181-183.

⁷⁴ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, VI**, s.189-214.

karşılama (açık arazide Türklere karşı savaşma) kabiliyeti olan bir Arap gücü oluşturma ve bu gücü eğitime çabalarımız tamamıyla başarısız olmuştur⁷⁵.”

Medine'nin direnmesi neticesinde isyancılar kuzeyden Medine'ye ulaşan demiryolu hattına yönelik saldırılarını yoğunlaştırmıştır⁷⁶. Ali Fuad Erden'e göre İngilizler, amaçları göz önüne alındığında doğru bir strateji izlemişlerdir⁷⁷.

Emir Faysal'ın akıl hocalığını yapan İngiliz ajanı T.E. Lawrence da Medine konusundaki Osmanlı stratejisinin büyük bir hata olduğunu iddia eder. Fahrettin Paşa, Medine'nin çevresinde Arapların sadece şehri bombalamasını olanaksız kılabilecek uzaklıkta siperler kazarak korunan bir hat oluşturmuştur. Diğer askerler ise demiryolu boyunca Medine ve Tebuk arasında yer alan tüm su istasyonlarında var olan güçlü garnizonlara ve bu garnizonlar arasına kurulan daha küçük karakollara dağıtılmışlardır. Lawrence'a göre bu düşünülebilecek en yanlış savunma pozisyonudur⁷⁸. Lawrence, Medine'nin bir tuzak olduğunu söyler. İsyancılar Medine'yi almamalıdır, zira Türkler orada zararsızdılar. Hicaz demiryolu hattı da tam olarak kesilmemeli ancak sık sık saldırılarla Osmanlı birlikleri meşgul edilmelidir. Böylece Türkler, Medine ve demiryolu hattını korumakla uğraşırken isyancılar Arap dünyasının geride kalan büyük kısmında rahatça hareket edebilecekleridir⁷⁹.

Erden, hattın müdafaası için alınan tertibatı şöyle açıklar: Her istasyon, her köprü, her tünel, hat üzerindeki her mühim tepe 1 manga veya takım tarafından işgal edilmiştir. Bazı noktalarda ilaveten 1 makineli tüfek veya 1 top vardır. Mühim istasyonlarda, bilhassa su istasyonlarında 1 bölük, 2 makineli tüfek veya 2 top vardır. Vazifesi hattı tamir etmek olan şimendifer taburu da hatta dağıtılmıştır. Postaların arası devriyelerle nezaret edilmektedir. Bazı noktalarda yalnız gündüz postaları vardır. Bazı noktalarda da pusu mevzileri vardır. Bu müstahkem postalar sistemi, kordon sistemidir. Yani zayıf kuvvetlerle uzun bir hattın mutlak müdafaası sistemidir. Hatta karşı mühim bir tecavüz ve tahrip vukuunda 'imdat ve tamir trenleri' sevk edilir. Bu trenlerde asileri tart edecek kadar kuvvet, demiryolu ve telgraf hattını tamir

⁷⁵ Köse, **a.g.e.**, s.270.

⁷⁶ Ali Fuat (Erden) Bey, İngilizlerin planladığı bu saldırıların 1916 Ekim'inde başladığını yazar. Erden, **a.g.e.**, s.178.

⁷⁷ Erden, **a.g.e.**, s.293-301.

⁷⁸ Lawrence, T.E., **Bilgeliğin Yedi Sütunu**, Chiviyazları Yayınevi, İstanbul 2015, s.189.

⁷⁹ Lawrence, **a.g.e.**, s.244.

edecek malzeme ve şimendifer kıtası gönderilir⁸⁰. Nitekim Erden de Hicaz demiryolunun açık tutulabilmesi için büyük bir mücadele verildiğini önemle vurgular⁸¹.

IV.1. Şerif Hüseyin'in İsyân Beyannamesi ve Propagandası

Döneme ait hatıralarda vurgulanan ortak olan bir yargı, Arap halkının Osmanlı Devleti aleyhinde ve İngiltere lehinde yoğun bir propagandaya tabi tutulduğudur. Şerif Hüseyin, isyanın başlaması ile bir beyanname yayınlarak isyandan İttihat ve Terakki Hükûmetini sorumlu tutmuştur. Bu beyannamede Şerif, Halife-Padişaha karşı cephe almaktan özellikle kaçınmış, İttihat ve Terakki Fırkasını dinsizlik ile suçlamaktan geri durmamıştır. Ayrıca isyan hareketinin hiçbir dış güce dayanmadığını söylemek ihtiyacını da hissetmiştir;

“İttihat ve Terakki Cemiyetinin zuhuruyla devlet işlerini eline alması ve esas itibarıyla kötü idaresi dâhili ve harici birçok karışıklıkların ortaya çıkmasına ve herkesin bildiği üzere birçok muharebelere sebebiyet vermiş, azamet ve şevket-i devleti haleldar eylemiş, bilhassa son harbe gereksiz atılmakla devleti gayet tehlikeli bir vaziyete sürüklemiştir ki izahtan müstağnidir... Osmanlı mevcudiyetinin birliği bozulmuş, bu suretle ahali malından, canından mahrum bırakılmıştır... İttihatçılar bu kadarla da iktifa etmeyerek Saltanat-ı Seniyye-i Osmaniye ile bütün Müslümanlar arasında yegâne bağ olan ‘Kitabullah’ ve ‘Sünneti Seniyye’yi ihlale cüret eylemişler... İslamiyet’in beş şartından birini yıkmaya kalkışmışlardır... İslam dini ve kavmimizin mukadderatını İttihatçıların eline oyuncak olarak bırakamayız⁸².

Şerif Hüseyin, Eylül 1916’da bir beyanname daha yayınlarak İttihat ve Terakki Hükûmetine yönelik suçlamalarını sürdürmüştür. Şerif’e göre; Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu koşullar gereği harbe girmesi yanlış olduğu gibi İttifak Devletleri bloğunda harbe girmesi ayrı bir yanlıştır. Osmanlı yönetimi, bu büyük hataları yaparak Arapları isyana mecbur etmiştir. Esasen devletin mahvına ve Anadolu ahalisinin perişanlığına sebep olan İttihat ve Terakki mütegallesidir. Onlar da Enver, Cemal, Talat ve adamlarıdır. Osmanlı Devleti’nin esas siyaset yolu büyük Osmanlı ricalinin

⁸⁰ Erden, a.g.e., s.250-251.

⁸¹ Erden, a.g.e., s.28.

⁸² Kıcıman, a.g.e., s.46-49.

tesis ettikleri siyaset yoludur ki İngiltere ve Fransa hükûmetleri ile daimi bir dostluktan ibarettir. Tarihte sabit olduğu üzere devlete büyük faydalar temin eden bu siyasetten ayrılmaya yegâne sebep, İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleridir. Arap İsyanı, İttihat ve Terakki reislerine karşıdır. İsyanı her Müslüman destek vermektedir ve hatta Osmanlı Padişahı dahi bu kanaattedir⁸³.

Arapçılık hareketinin önemli isimlerinden Reşit Rıza da Mekke'de yayınlanan *El-Kible* gazetesinde yer alan konuşmasında isyanın Arapları Osmanlı Devleti'ni bekleyen kötü kaderden kurtarmak maksadıyla İttihat Terakki yönetimine karşı yürütüldüğünü şöyle izah etmekteydi:

“Devlet’i ve ricalini en iyi bilen kimselerden olan Emir, Devlet’in uçurumun eşiğinde olduğunu, mülfit İttihatçıların örfi ahkâmı ve askerî kuvvetlerini fikir ve gayret ehli kimseleri öldürmek, zengin olanların mallarını müsadere etmek suretiyle Arap milletini cezalandırmaya yönelik olarak kullandığını görmektedir. İttihatçılar böyle yapmakla Arapları işe yaramaz bir hâle sokmak istediler. Emir kendisini ve seçkin evlatlarını, bu kötü durumu ortadan kaldırmak ve tehlikeyle mücadele etmekle görevli addetti. Eğer bizzat Devlet’i de tehlikeden kurtarmaya gücü yetse, kuşkusuz bunu da yapardı... Fakat Devlet’i içerisinde bulunduğu durumdan kurtarma işi onun ve diğerlerinin takatinin üstündedir⁸⁴.”

Ali Fuat Bey, İngilizlerin isyanı yayabilmek için her türlü maddi imkânı kullandığını ve yoğun şekilde propaganda yaptığını aktarır;

“Un ve pirinç denizden geliyordu. İsyân, ‘deniz’in müttefiki idi. Urbani isyanı kışkırtmak için Hicaz halkının İngilizlerin erzakıyla beslendiğine, faydanın ancak İngilizlerden geldiğine dair Urbana propaganda yapılmıştı. ‘Mukaddes topraklar’ ahalisi Büyük Britanya Devleti tarafından işe edilmekte idi. O Büyük Britanya ki şiddetli abluka yüzünden Lübnan’ın, çoğu Hristiyan olan fukarası açlıktan ölürken Müslüman hicaz halkını alicenabane (!) beslemekte idi⁸⁵.”

Naci Kaşif (Kıcım) Bey ise İngilizlerin Bedevilere yönelik politikasının başarısına işaret eder;

⁸³ BOA, HR.SYS., DN.2316, GN.12; Kıcım, a.g.e., s.62-64.

⁸⁴ Reşid Rıza, *İttihad-ı Osmani'den Arap İsyanına*, Klasik Yayınları, İstanbul 2013, s.332-333.

⁸⁵ Erden, a.g.e., s.178-179.

“Bedevilerin Şerif’e iltihakı yahut Osmanlı Devleti’ne sadakati, insanlığın hiçbir kısmının azade kalamayacağı ve bilhassa o güç şartlar altında daha da ehemmiyet kazanan menfaat ve bilhassa iaş meselesinin etrafında dolaşmaya mecbur ve esas dairesinde içtimai ve iktisadi bir surette halledilmeye mahkûmdu⁸⁶.”

Kıcımın’a göre, Bedeviler yoğun propagandaya maruz kalmış, bunun neticesinde Osmanlı yönetimine bakışları menfi yönde değişmiştir. Hatta bu propaganda sonunda Türk birliklerini gayrimüslim olarak görmeye başlamışlardır⁸⁷.

Osmanlı Devleti aleyhinde yapılan propaganda, Medine’deki birlikler üzerinde de etkisini göstermiştir. Kıcımın, isyanın gelişmesiyle Arap neferleri arasında firarların başladığını söyler⁸⁸. Nisan 1918’de demiryolu hattının kesilmesiyle firarlar artış göstermiş, Fahrettin Paşa şöyle bir emir yayınlamak mecburiyetinde kalmıştır; “1. Ele geçirilen firariler tarafımdan verilecek emirle kurşuna dizilecektir. 2. Firariyi, firar hâlinde yakalayanlara on beş, teşebbüsü ihbar ve isnat edenlere beşer, bunları yakalayanlara da onar altın mükafat vereceğim.”

Kıcımın ayrıca Arap, Türk, Kürt ve Çerkez neferleri firara teşvik eden bazı asker ve sivillerin de idam edildiğini ifade eder⁸⁹.

İngiliz propagandası Hicaz’la sınırlı kalmamış, İngiliz ordusunun Filistin Cephesi’ndeki ilerleyişine koşut olarak Filistin ve Suriye bölgesinde de etkili olmuştur. Harp boyunca Suriye ve Filistin’in değişik bölgelerinde jandarma komutanlığı yapan Selahattin (Günay) Bey, bölgede Türkler aleyhine yoğun bir propaganda faaliyeti icra edildiğini, halkın Türkler aleyhinde zehirlendiğini, Türklerin kıpkızıl kâfir, katli caiz kimseler olduğuna inandırılmış olduğunu söyler⁹⁰. Ayrıca bölgesindeki Arap aşiretleri arasında kılık değiştirmiş İngiliz ve Fransızlar gördüğünü de aktarır⁹¹. Irak

⁸⁶ Kıcımın, **a.g.e.**, s.110.

⁸⁷ Kıcımın, **a.g.e.**, s.55.

⁸⁸ Kıcımın, **a.g.e.**, s.115.

⁸⁹ Kıcımın, **a.g.e.**, s.163, 169.

⁹⁰ Selahattin Günay, **Bizi Kimlere Bırakıp Gidiyorsun Türk? Suriye ve Filistin Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s.51.

⁹¹ Günay, **a.g.e.**, s.87.

Cephesi'nde görev yapan Mehmet Sinan (Özgen) Bey'e göre de İngiliz propagandası işe yaramış ve Arap halkı Türkler aleyhine çevrilmiştir⁹².

IV.2. Cephe Koşulları

Hicaz Cephesi'ndeki muharebeler, esas olarak Mekke Şerifi Hüseyin liderliğinde isyan eden Araplara karşı verilmiştir. Yedek subay olarak harbe katılan Mehmet (Oral) Bey, bölgedeki mücadeleyle ilgili şunları ifade eder;

“Kendi idare ve toprağımızda bulunduğumuz hâlde, bir düşman arazisinde bulunup harp etmekten daha fena bir vaziyette bulunuyorduk... Bu hain Arap ve Bedeviler ise kendi tebaamız, kendi dinimiz, kendi mekteplerimizde, asırlardan beri ekmeklerimizle perverde oldukları hâlde, kalbimizin içeresinde bekleyen âdeta bir ev hırsız gibi gece gündüz fırsat bekliyorlar ve kahpelikle hareket ediyorlardı. Her zaman tren yolu ray demirlerinin altına tahrip kalıpları koyup, üzerinden trenin geçtiği zaman infilak edip, berhava ederek içerisinde bulunan asker, zabıt, çoluk, çocuk her kim olursa olsun, kâmilen feci surette telef ve şehit ediyorlardı⁹³.

Osmanlı ordusunun kronik lojistik sıkıntısı bu cephede de kendini hissettirmiştir. Bölgenin aşırı sıcak ve kurak havası, yeterli ikmal ve ulaştırma imkânlarına sahip olmayan birlikler üzerinde yıkıcı bir etki yaratmıştır. Naci Kıcıman, askerın mücadele etmek zorunda olduğu iklimi şöyle tarif eder: Gölgede hararet 50 derece, güneşte 70 dereceye kadar çıkmaktadır. Böyle bir güneş altında bulunmamış olanlar için bunun şiddetini takdir etmek mümkün değildir. Öyle ki insan ceketinin düğmesine dahi elini süremez. Askerin üstüne giydiği gömlek adeta ateştedir, vücudu yakar. İşte böyle bir günde güneş altında yürümek mecburiyetinde kalınırsa göz kapaklarının kapanmadığı pek acı bir surette hissedilir⁹⁴.

Mehmet (Oral) Bey, bu koşullarda ölüm oranının çok yüksek olduğunu söyler. Temiz su temininin imkânsızlığı ve şiddetli sıcağın etkisiyle birliğindeki ölüm oranı %20'yi bulmuştur. Oral, tabur karargâhının bulunduğu küçük tepenin

⁹² Mehmet Sinan Özgen, **Bolvadinli Mehmet Sinan Bey'in Harp Hatıraları**, Yay. Haz. Servet Aşar, Hasan Babacan, Muharrem Bayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s.111.

⁹³ Mehmet Oral, **Hicaz Çöllerinde Bir Avuç Türk'ün Kahramanlığı, Sarıkamış, Hicaz Cepheleeri ve Esaret Anıları**, Yay. Haz. Salih Özkan, Kömen Yayınları, Konya 2012, s.136-137.

⁹⁴ Kıcıman, **a.g.e.**, s.95.

arkasında kısa zamanda büyük bir mezarlık oluştuğunu yazar. Maan'dan Medine'ye kadar uzanan demiryolu hattı boyundaki karakollarda bulunan askerler, sebzesizlikten iskorbüt hastalığına yakalanmakta, bunlar arasında da %20 oranında ölüm olmaktadır⁹⁵.

Ali Fuad Erden de hat boyunca uzanan karakolların lojistiğinde ciddi sıkıntılar yaşandığını şöyle izah eder; “Karakollarımız yoksulluk içinde idiler. Demiryolu üzerinde su noktaları çok azdı. Karakollara lazım olan su, özel su vagonları vasıtasıyla haftada bir dağıtılırdı ve depolar içinde saklanırdı. Taze sebze ve taze yemiş nadirdi⁹⁶.” Naci (Kıcımın) Bey de Erden'i doğrular; “Artık kıtalar kuvvetten düşmeğe başlamıştı. Vazife çok ağırdı. Bir karakolda ancak 7-8 asker bulunabiliyordu. Bunlar da suları ve yiyeceklerini arkalarında taşımağa ve aynı zamanda süngü başında nöbet beklemeye mecbur idiler⁹⁷.”

Yaşanan erzak sıkıntısı, birlikler üzerinde çok olumsuz etki etmiş, mevcutlar azalırken kalan askerler de günden güne takatten düşmüştür.⁹⁸ Yetersiz beslenme sonucu takatten düşen kıtalarda, hastalıklar süratle yayılmıştır. Naci Kaşif Kıcımın sıtma, iskorbüt, bağırsak iltihabı ve İspanyol nezlesinin en çok görülen hastalıklar olduğunu söyler. Hastaneleri dolduran hastaların yüzde doksan, doksan beşini sıtmalar teşkil etmektedir. İlk iki sene içinde ve ‘demiryolu kapanmadan önce kıtalara muntazam kinin verildiği cihetle sıtmanın bir dereceye kadar önüne geçilmiştir. Fakat yolların kapanması ve kuşatmanın başlaması üzerine, mevcut kinin miktarının yetersiz olması nedeniyle dağıtılan miktar azaltılmış, bu miktarda hastalığın tedavisine yetersiz kalmıştır. Bunun neticesi olarak, erler ve subaylarda görülen vakaları yavaş yavaş müzmin bir hal almış ve mühim miktarda zayiata sebebiyet vermiştir. İskorbüt hastalığı ise özellikle demiryolu üzerindeki askerlerde yaygın görülmüştür. Kıcımın, bir taburun ayda yaklaşık yüz elli neferini iskorbütten hastaneye gönderdiğini aktarır⁹⁹.

Alay Komutanı Ahmet Nuri (Diriker) Bey ise şunları aktarır;

⁹⁵ Oral, **a.g.e.**, s.130, 133.

⁹⁶ Erden, **a.g.e.**, s.29.

⁹⁷ Kıcımın, **a.g.e.**, s.118.

⁹⁸ Kıcımın, **a.g.e.**, s.118.

⁹⁹ “Zavallı kahramanlar seneler ve mevsimlerin sıcak ve soğuşun yıpratmış ve kaç senedir hudutlara siper yaptıkları mübarek vücutlarını ‘Cennet-ül Baki’ mezarlığının obur midesine atmak mecburiyetinde kalyorlardı.” (Kıcımın, **a.g.e.**, s.227.)

“Alayca Gayer’de bulunduğumuz esnada iâşe hususunda çok müşkülât çektik. Zabitan ve efrat birçok zaman deve eti, yağsız mercimek yediler. İskorpitten alay efradı hayli hastalandı. Efrada sayı ile hurma verilir, çekirdekleri toplanarak su içine konur, bir müddet sonra hayvanlara verilir. Birçok beygirler açlıktan kum yiyorlardı, sancılanarak ölüyorlardı¹⁰⁰.”

Nisan 1918’de demiryolu hattının kesilmesi ile su ve erzak sıkıntısı içinden çıkılamayacak bir hâl almıştır. Kıcıman, Mart 1918’de günlük erzağın 350 gram un, 1 gram çay, 10 gram şeker, 165 gram bulgur, 3 gram zeytinyağı, 15 gram kavurma olduğunu aktarır. Günlük erzak Haziran ayında 200 gram un, 325 gram hurma, 1 gram çay, 80 gram bulgur, 30 gram et kurusu ve 20 gram tuza düşmüştü. Ağustos ayında un istihkakı 100 grama, Kasım ayında 80 grama indirilmiştir¹⁰¹. Mehmet (Oral) Bey ise hattın kapanmasından sonra yaklaşık bir sene boyunca günde 80 gram peksimetle yaşamak zorunda kaldıklarını yazar¹⁰². Oral, askerin açlıktan çekirge, yılan, ayı, köpek ve hatta hayvan leşi yemek zorunda kaldığını da ekler¹⁰³.

376

Ali Fuat (Erden) Bey, çekirge salatasının Hicaz Karargâhının tabldotuna resmen dahil olduğunu söyler¹⁰⁴. Kıcıman, Türk askerinin ilk başlarda çekirge yemekten çekindiğini ancak Fahrettin Paşa’nın bu konudaki gayreti ile buna alıştırıldığını aktarır¹⁰⁵. Kıcıman, açlık nedeniyle bölge halkı tarafından insan eti yendiğine dahi şahit olmuştur¹⁰⁶.

İâşe meselesi, insanlar için olduğu kadar havyanlar içinde büyük bir sorun teşkil etmiştir. Kıcıman, topçu ve süvari birlikleri ile mekkari kollarında bulunan bu değerli hayvanların açlıktan telef olduğunu yazar¹⁰⁷. Yine Kıcıman’a göre bütün imkânsızlıklara rağmen müdafaanın devam edebilmesinde bölgede yetişen ‘hurma’ meyvesinin büyük etkisi olmuştur. Bazen tane tane pirinç pilavının içine atılmış, bazen ezilerek az miktarda un

¹⁰⁰ **Cephelerde Bir Ömür, Ahmet Nuri Diriker Paşa’nın Hatıratı**, Yay. Haz. Ahmet Diriker, Scala Yayıncılık, İstanbul 2010, s.57.

¹⁰¹ Kıcıman, **a.g.e.**, s.151, 183, 295, 333.

¹⁰² Oral, **a.g.e.**, s.147-148.

¹⁰³ Oral, **a.g.e.**, s.152, 155.

¹⁰⁴ “Kumandan, subaylarla birlikte kendisi de çekirge salatası yedi.” (Erden, **a.g.e.**, s.193.)

¹⁰⁵ Fahrettin Paşa tarafından çekirge yemenin dinen münasip olduğu, çekirge ile yapılan yemeklerin sağlıklı ve lezzetli olduğunu açıklayan 20 Temmuz 1918 tarihli emri için bk. Kıcıman, **a.g.e.**, s.180-182.

¹⁰⁶ Kıcıman, **a.g.e.**, s.118-119.

¹⁰⁷ Kıcıman, **a.g.e.**, s.231-232.

ile helva yapılmıştır. Hurmadan pekmez imal eden, sirkesini çıkararak ve hatta rakısını yapanlar dahi olmuştur. Ona göre Seferi Kuvvet, Medine müdafaasındaki şan ve şerefin büyük bir kısmını toprağın lütuf ve ihsanı olan hurmaya borçludur¹⁰⁸.

IV.3. Medine'yi Tahliye Düşüncesi

Hicaz İsyanı'nın başlamasından sonra Medine'nin tahliyesi konusu iki defa gündeme gelmiştir. Konu ilk olarak Şubat 1917'de gündeme gelmiş, Enver ve Cemal paşalar arasındaki görüşmeler sonucunda tahliyeye karar verilmiştir. Enver ve Cemal paşalar, Fahreddin Paşa'nın Hicaz konusundaki aşırı hassasiyeti nedeniyle savaşın genel durumunu kavrayamadığı kanaatindeydiler. Bu nedenle Fahreddin Paşa'nın yerine başka bir komutanın atanması düşünülmüştür. Komutanlık için önce İsmet (İnönü) Bey'in, müteakiben de Mustafa Kemal Paşa'nın ismi gündeme gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa 16 Şubat 1917'de ordu kumandanlığı salâhiyeti ile Hicaz Kuvve-i Seferiyesi Kumandanlığına atanmış ve 23 Şubat'ta Şam'a gelmiştir. Ancak burada yapılan görüşmede sadece Medine'deki birliğin komutanlığını kabul etmemiş, Maan'dan itibaren bütün kuvvetlerin komutasının kendisine verilerek bağımsız bir ordu komutanı olarak görevlendirilmesini talep etmiştir¹⁰⁹.

Ali Fuat (Erden) Bey, Medine'nin tahliyesi kararını duyduğunda Mustafa Kemal Paşa'nın fikrini değiştirdiğini ve bu görevi reddettiğini ifade eder¹¹⁰. Bu durumda Hicaz'ın tahliyesine Fahrettin Paşa komutasında Mart 1917'de başlanması kararlaştırılmıştır. Cemal Paşa, 17 Mart 1917'de Fahrettin Paşa'ya şu şifreyi göndermiştir; "Medine'nin tahliyesi ve Hicaz Kuvve-i Seferiyesinin, anavatanın müdafaasında kullanılmak üzere Filistin'e celbi Başkumandalık Vekili Paşa hazretleri tarafından emir buyurulmuştur."

Fahrettin Paşa, 19 Mart'ta yazdığı cevapta tahliyeye muhalif olduğunu ve bu emir karşısındaki üzüntüsünü açıkça dile getirmişti; "...Medine'nin anavatandan bilhassa Filistin'den ayrı görülmesine ve... ansızın Medine'yi tahliyeye karar verilmiş olmasına mütehayyir ve katiiyen muhalifim."

¹⁰⁸ Kıcıman, a.g.e., s.196.

¹⁰⁹ Erden, a.g.e., s.319-320.

¹¹⁰ Erden, a.g.e., s.323-324.

Ali Fuad (Erden) Bey'e göre, Fahreddin Paşa kahraman bir asker ve ateşli bir vatanseverdir. Ancak Medine ve Hicaz konusundaki hassasiyeti, harbin stratejik önceliklerini görmesine engel olmuştur¹¹¹. Ancak Hicaz'ın tahliyesi meselesinde özellikle politik kaygılar ön plana çıkmıştır. Böyle bir tahliye hükûmet aleyhinde büyük bir kampanyaya neden olabileceği gibi isyanının geniş bir alana yayılmasına da neden olabilecektir. Nitekim Padişah Mehmet Reşat bu kararı büyük bir tepkiyle karşılamış, Medine'nin tahliyesi durumunda halifelik ve padişahlıktan istifa edeceğini söylemiştir. Talat Paşa da Padişah'ın arzusuna uygun olarak, Medine'nin mümkün olduğu kadar elde tutulması, sadece Filistin Cephesi'nde ihtiyaç duyulan kuvvetin geri alınması kanaatinde¹¹². Ali Fuad (Erden) Bey, Talat Paşa'nın bu konuda Enver Paşa'ya şunları yazdığını nakleder;

“Sevkülceyş noktasından beyan-ı mütalaa edemeyeceğim. Vaziyet-i harbiye neyi icap ettiriyorsa onu emir ve icra buyurunuz... (Ancak) Eğer vaziyet-i askeriye müsait ise Medine'de gayet cüz'i bir kuvvet terk edip mühim kuvvetleri hat boyuna alarak hattı muhafaza ve ledelicab Medine'yi müdafaa etmek ve mümkün olduğu kadar Medine'yi terk etmemek en muvafık olur¹¹³.”

Nitekim 1917 yılı Mart ayı sonunda Hicaz'ın tahliyesi kararından vazgeçilmiştir. Ali Fuat (Erden) Bey'e göre bu askerî açıdan bir hatadır ve sorumlusu Enver ve Cemal paşalardır¹¹⁴. İsmet (İnönü) Bey'e göre de Medine'nin tahliye edilmemesi, Filistin Cephesi'nin kaybedilmesinde önemli bir etken olmuştur. Medine ile Suriye arasındaki irtibatın muhafazasına çalışmak ve günden güne muntazam şekil almaya başlayan Arap tecavüzlerine karşı koymak askerî ve coğrafi bakımdan lüzumsuz ve faydasızdır. Fakat hükûmet siyasi olarak Hicaz'ın tahliyesini büyük bir mesele olarak görmüştür. Nitekim Hicaz'ın zamanında boşaltılmaması, Medine'nin kurtulmasına fayda vermemiş fakat Suriye'nin de beraber kaybedilmesine yardımcı bir unsur olmuştur¹¹⁵.

¹¹¹ Erden, **a.g.e.**, s.194-195, 328, 332.

¹¹² Yüksel Nizamoglu, “1917 Yılında Hicaz Cephesi: Arap İsyanının Yayılması ve Medine'nin Tahliye Programı”, **Bilig**, S 66, Yaz 2013, s.127-128.

¹¹³ Erden, **a.g.e.**, s.334-335.

¹¹⁴ Erden, **a.g.e.**, II, s.339, 464; Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet, **Yıldırım**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2002, s.10.

¹¹⁵ İsmet İnönü, **Hatıralar**, I, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1985, s.125.

Medine'nin tahliyesi konusu, Filistin Cephesi'ndeki gelişmeler nedeniyle Kasım 1917'de tekrar gündeme gelmiştir. Filistin'de İngiliz taarruzları Mart 1917'de başlamış, 26 Mart'ta I. Gazze Muharebesi gerçekleşmiştir. Gazze'yi ele geçirmek için icra edilen taarruzlar Osmanlı birlikleri tarafından püskürtülmüştür. İngilizler 17 Nisan'da tekrar Gazze'ye taarruz etmişler ancak yine başarı sağlayamamışlardır¹¹⁶. 1917 yazında cephede önemli değişiklikler gerçekleşmiştir. Osmanlı birlikleri General Eric von Falkenhayn komutasında yeni kurulan Yıldırım Orduları Grubu altında yeniden teşkilatlanmıştır. Ancak yeni teşkil edilen Grup da cephede istenen sonuçların alınmasını sağlayamamıştır. Nitekim 31 Ekim 1917'de başlayan İngiliz taarruzu başarılı olmuş, III. Gazze Muharebesi'nde mağlup olan Osmanlı birlikleri Kudüs'ün kuzeyine çekilmek zorunda kalmıştır¹¹⁷. Bu gelişmelere paralel olarak Kızıldeniz kıyısındaki El-Vecih Ocak 1917'de, Akabe ise aynı yılın Temmuz ayında Şerif Faysal kuvvetleri tarafından ele geçirilmiş ve isyan Maan'a ulaşmıştır. Akabe Limanı, Kızıldeniz'in kuzeyindeki son noktadır ve Sina Çölü'nün doğu kenarında bulunmaktadır. Şehir, stratejik konumu nedeniyle özel önem taşımaktadır. Akabe'nin kaybıyla, İngilizler için Hicaz ile Sina cephelerinin bağlantısı sağlanmıştır. İngilizlerin Arap isyancılarla doğrudan bağlantı kurmaları, Medine ve demiryolu hattındaki Osmanlı kuvvetlerini çok zor duruma düşürmüştür. Akabe, isyancılar için önemli bir üs hâline gelmiş, Faysal kuvvetleri doğrudan Filistin'deki İngiliz orduları komutanı General Allenby'nin emrine girmiştir. Gelen bilgiler, isyancıların Maan'da toplandıkları ve İngilizlerle birlikte Suriye üzerine yürüyecekleri yönündedir. Bu gelişmeler üzerine Enver Paşa, Kasım 1917'de bir kez daha Medine'nin tahliyesini emretmiştir. Bu emre göre şehirde Fahreddin Paşa'nın kumandasında bir alay kalacak, diğer kuvvetler ise Filistin Cephesi'ne çekilecektir. Ancak Filistin Cephesi'ndeki gelişmeler ve lojistik önceliklerin Filistin'e tahsisi nedeniyle tahliye planı uygulanamamıştır¹¹⁸. Medine'ye ulaşan son tren 8 Nisan 1918'de gelmiş ve 10 Nisan'da şehirden ayrılmıştır. Nisan 1918'de kuşatma altına alınan Türk birlikleri, harbin sonuna kadar Medine'de kalmıştır.

Osmanlı ordusundaki Almanlar, Medine'nin savunulması konusundaki ısrarı şiddetle eleştirmiştir. Yıldırım Orduları Grup Komutanı Liman von Sanders'e

¹¹⁶ Erickson, a.g.e., s.223-225.

¹¹⁷ Erickson, a.g.e., s.237-239.

¹¹⁸ Nizamoğlu, a.g.m., s.139-141.

göre Medine’de savunmaya devam edilmesi ve bu uğurda Hicaz Demiryolu’nu koruma gayreti askerî açıdan bir hatadır¹¹⁹.

Filistin Cephesi’nde 8. Kolordu Komutanlığı yapan Kress von Kresstein’e göre Hicaz İsyanı’nın asıl tehlikesi Bedevilerin teşkil edeceği silahlı birlikler değildir. Asıl önemli olan Medine ve buraya giden demiryolu hattının muhafazası uğruna Filistin Cephesi zararına kullanılan kaynaklardır¹²⁰. Ali Fuat Bey ise Hicaz hattının muhafazası konusunda Von Kress ile arasında geçen bir konuşmayı şöyle aktarır;

“Bir gün Von Kress Bey’e Hicaz hattında asilerin yaptıkları büyük ölçüdeki tahribatın kâmilen tamir edildiğini söylemişim. O, bu tamirati adeta manevi bir cinayet saymış ve barbarca bir açık kalplilik ile ‘İnşallah gelecek defa asiler o kadar büyük tahribat yaparlar ki tamir etmeye muvaffak olamazsınız. Bu sayede Medine’den kurtulmuş oluruz’ demişti¹²¹.”

IV.4. Gizli Anlaşmaların Açıklanması Karşısında Şerif Hüseyin’in Tutumu

Savaş yılları boyunca Ortadoğu’nun savaş sonrası durumunu belirleyecek iki önemli gelişme yaşanmıştır. Bunlar 1916’da imzalanan Sykes-Picot Anlaşması ve Kasım 1917’de açıklanan Balfour Deklarasyonu’dur.

Bilindiği gibi Sykes-Picot Anlaşması, 16 Mart 1916’da İngiltere ve Fransa arasında yapılmış ve Orta Doğu topraklarının bu iki ülke arasında paylaşımını konu almıştır. Antlaşmaya göre Fransa ve İngiltere’nin istedikleri doğrultuda doğrudan veya dolaylı yönetimi tesis edebilecekleri Mavi ve Kırmızı bölgeler oluşturulmuştur. Fransa’nın kontrolü altında kalacak olan Mavi bölge; İskenderun, Lazkiye, Trablusşam, Beyrut, Sayda ve Kilikya ile Orta-Güneydoğu Anadolu’nun büyük kısmından; İngiltere’nin kontrolüne bırakılacak olan Kırmızı bölge ise Basra Körfezi’ne kadar Bağdat vilayetinin büyük kısmı ile Akdeniz’de Akka’nın güneyindeki küçük bir sahil diliminden müteşekkildir. Bunun dışında İngiltere ve Fransa nüfusu altında kalacak iki kuşak belirlenmiştir. Fransa’nın nüfuzu altında kalacak A bölgesi; Şam, Hama, Humus, Halep ve Musul’u ihtiva etmektedir. İngiltere’nin nüfuzu

¹¹⁹ Liman von Sanders, **Türkiye’de Beş Yıl**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s.279-280.

¹²⁰ Von Kress, **a.g.e.**, s.202-203.

¹²¹ Erden, **a.g.e.**, s.191.

altında kalacak B bölgesi ise; Şam'ın güneyinden Kerkük'ün kuzeyine çekilecek bir hattın güneyini oluşturmaktadır. İngiltere ve Fransa, tayin edilen A ve B nüfuz bölgelerinde bir Arap şefinin hükümdarlığı altında müstakil bir Arap devleti veya Arap devletleri konfederasyonunu tanımaya ve himaye etmeye hazırdırlar. Filistin ise Kahverengi bölge olarak adlandırılmış ve burada uluslararası bir yönetim oluşturulması öngörülmüştür¹²².

İngiltere'de 1916'da iş başına geçen Loyd George Hükûmeti, Siyonist hareketle yakın ilişkiler kurmuştur. Londra'nın bu ilişkiden önemli beklentileri vardır. Öncelikle ABD ve Rus Yahudilerinin desteğini alabilmek hedeflenmiştir. Londra'ya göre Rus Yahudileri savaş koşullarında iç karışıklıklar yaşayan Rusya'nın harbe devamında etkili olabilecektir¹²³. Amerikan Yahudileri ise İngiliz savaş çabasına önemli maddi destek sağlamaktadır.¹²⁴ Ayrıca Filistin'in kontrolü, İngiliz İmparatorluğu'nun bekası açısından stratejik önemde görülmeye başlanmıştır. Loyd Goerge'ye göre Mezopotamya ile birlikte ele alınırsa Filistin İngiltere'ye, Mısır'dan Hindistan'a uzanan karayolunu sağlamakta ve Afrika ile Asya imparatorluklarını birleştirmektedir. Britanya'nın Doğu Alman Afrika'sını ele geçirmesiyle İngiliz kontrolündeki topraklar Cape Town'dan Süveyş'e kadar genişlemiştir. Filistin ile Mezopotamya'nın da eklenmesiyle İngiliz kontrolü İran'dan Hindistan yoluyla Burma ve Malaya'ya ve Pasifik sömürgeleri olan Avustralya ve Yeni Zelanda'ya kadar uzanacaktır. 1917'de Britanya İmparatorluğu'nun Atlantik'ten Pasifik Okyanusu ortalarına kadar uzanan zincirinde eksik olan halka Filistin'dir¹²⁵.

Bu bağlamda İngiliz yönetimi, 2 Kasım 1917 tarihinde neşrettiği Balfour Deklarasyonu ile Filistin'de bir 'Yahudi yurdu' kurulmasına destek vereceğini beyan etmiştir. Bu beyan, İngilizlerin Şerif Hüseyin'e verdiği sözlerle uyuşmamaktadır. Ancak Hüseyin, isyanın bağlı olduğu silah ve altın desteğinin devamı uğruna bu duruma razı olmuştur. Suriye'nin ileri gelenleri deklarasyonu tepkiyle karşılarken Şerif Hüseyin göze batacak kadar sessiz kalmıştır. Adeta Balfour Deklarasyonu'nun sonuçlarına gözlerini kapatmış gibidir¹²⁶. Ocak 1918'de İngiliz Arap Bürosu Müdürü David Hogart ile yaptığı

¹²² Kılınçkaya, a.g.e., s.95-96.

¹²³ İsmail Köse, "The Loyd George Government of The UK: Balfour Declaration The Promise For a National Home to Jews (1916-1920)", *Belleten*, C 82, S 294, Ağustos 2018, s.732.

¹²⁴ Fromkin, a.g.e., s.256.

¹²⁵ Fromkin, a.g.e., s.245.

¹²⁶ Fraser vd., a.g.e., s.136.

görüşmede “Siyonist taleplerine herhangi bir itirazı olmayacağını” söylemiştir¹²⁷. Ayrıca destekçilerini deklarasyonun Arap bağımsızlığını kısıtlamayacağına ikna etmeye çalışmış ve oğullarına da bu işle görevlendirmiştir¹²⁸. Değnilmesi gereken diğer bir olay ise Dünya Siyonist Teşkilatının lideri Chaim Weizmann’ın 1918 başında Filistin’e gelerek Faysal ile görüşmesidir. Weizmann’a göre Faysal’ın asıl hedefi Suriye’dir ve Filistin ile ilgilenmemektedir. Görüşmeye katılan İngiliz subayı Yarbay Joyce’a göre “(Faysal) eğer İtilaf Devletleri’ni kendisinin Suriye üzerindeki iddiasını desteklemeleri konusunda etkileyecekse Yahudi Filistin’ini kabul edecektir¹²⁹.”

1917 sonunda iki önemli olay Osmanlı yönetimini Şerif Hüseyin ile temasa geçmeye sevk etmiştir. Bunlar İngiltere tarafından Balfour Deklarasyonu’nun açıklanması ve Rusya’da yönetimi ele geçiren Bolşevikler tarafından Sykes-Picot Anlaşması’nın ifşa edilmesidir. Bunun üzerine Cemal Paşa tarafından Faysal’a ve Hüseyin’in ordu komutanı Cafer al-Askeri’ye birer mektup gönderilerek bir uzlaşma girişiminde bulunulmuştur. Cemal mektubunda isyan eden Arapların İngilizler tarafından nasıl aldatılmış olduklarının artık ortaya çıktığından bahisle Arap vilayetlerine tam muhtariyet verilmek şartıyla bir uzlaşma teklifi yapmıştır. Bu teklifi reddeden Şerif Hüseyin, Cemal’in girişimini İngilizlere bildirmekten geri durmamıştır¹³⁰.

Enver Paşa da Şerif Faysal’la uzlaşmak için girişimde bulunmuştur. 11 Mayıs 1918’de Suriye Valisi Tahsin Bey’e gönderdiği yazıda Şerif Faysal ile iletişim kurulmasını, bağımsızlıktan bahsedilmemek kaydıyla Osmanlı Devleti’ne bağlılığının sağlanması ve Arap aşiretlerinin devlet tarafına çekilmesi için gayret gösterilmesini istemiştir. Enver Paşa bu hususta IV. Ordu Komutanlığına talimat verdiğini de eklemiştir¹³¹.

¹²⁷ Köse, **a.g.e.**, s.47; Bu görüşmede Hogart İngiliz hükûmetinden Arap bağımsızlığını garanti eden bir mesaj getirmiştir; “Müttefik kuvvetler Arap ırkının bir kez daha dünyada bir millet olabilmesi için kendilerine tam bir fırsat verilmesi hususunda kararlıdırlar. Bu ancak kendilerinin birleşmesiyle başarılabilir. Birleşik Krallık ve müttefikleri bu nihai hedefi göz önünde bulunduracak politikalar izleyeceklerdir.” Hogarth’a göre Hüseyin sunulan formülü istekli bir şekilde kabul etmiş ve Yahudilerin tüm Arap topraklarına gelişini memnunlukla karşıladığını söylemiştir. (Dawn, **a.g.e.**, s.126-127.)

¹²⁸ Antonius, **a.g.e.**, s.269.

¹²⁹ Fromkin, **a.g.e.**, s.276-277.

¹³⁰ Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.151-153.

¹³¹ **BOA**, DH. ŞFR, 87/97, **Osmanlı Belgelerinde Suriye**, T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul 2013, s.426.

Osmanlı yönetiminin isyancılarla anlaşma girişimlerine karşı Şerif Faysal tarafından öne sürülen şartlar oldukça ağır olmuştur. Faysal, Haziran 1918'de verdiği cevapta Türklerin Medine'den ve Güney Amman'dan çekilmesini, Anadolu ve Rumeli'de görev yapan Arap subayların Suriye'ye dönerek Arap ordusuna katılmasını, ortak düşmana karşı savaşacak Türk ve Arap ordularına kendi kumandanlarının komuta etmesini, Suriye'nin gelecekteki konumunun Prusya, Avusturya ve Macaristan modeli gibi dizayn edilmesini, Suriye'deki tüm yiyecek ve ikmal maddelerinin burada bırakılmasını ve Arap ordusunun kendi kontrolüne bırakılmasını talep etmiştir¹³².

Cemal Paşa'nın Şerif'le uzlaşma girişiminden kaygılanan İngiliz yönetimi harekete geçmiş ve Şerif'e gerçek durumu yansıtmayan garantiler verilmiştir. Kahire'deki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Reginald Wingate bir telgrafla, ifşa edilen Sykes-Picot belgelerinin Müttefik Devletler arasında zorlukları önlemeye yönelik eski bir görüşme ve geçici bir mutabakat zaptından ibaret olup bir anlaşma teşkil etmediğine dair teminat vermiştir¹³³. Görünen o ki Şerif Hüseyin de bu garantilere inanmaya meyillidir. Bir ihtimal, Orta Doğu'da savaş bitince geleneksel İngiliz-Fransız rekabetinin tekrar ortaya çıkacağına, bu durumda Sykes-Picot Anlaşması'nın hükümsüz kalacağına ve İngilizlerin Arapların tarafında olacağına kendini inandırmıştır¹³⁴.

IV.5. Harbin Sonu ve Medine'nin Teslim Olması

Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak savaştan çekilmiştir. Mütarekenin 16. maddesine göre Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'taki bütün garnizonlar en yakın İtilaf Komutanlığına teslim olacaktır. Ancak Fahrettin Paşa buna razı olmamıştır. Paşa, İstanbul'a yazdığı cevapta, Medine Kalesi'nin herhangi kaleye benzemediğini, şehrin kutsiyeti hasebiyle 'Hilafet' sıfatının mesnedini teşkil ettiğini ve asırlardan beri 'Halife' ve 'Hakan' namına muhafaza ve müdafaa olunan Makam-ı Mukaddes'in tahliye ve teslimi için ancak İrade-yi Seniye'ye itaat edilebileceğini ve başka şekilde hiçbir emri kabul edemeyeceğini bildirmiştir¹³⁵. Fahrettin Paşa, mütareke koşullarına uyması konusunda kendisini ikaz için Aralık 1918'de İstanbul'dan gönderilen Yüzbaşı Ziya Bey'i de iyi karşılamamıştır. Fahrettin Paşa, Ziya Bey'e şunları söylemiştir: "Burası yalnız bir kale değil Medine'dir.

¹³² Polat, a.g.e., s.135.

¹³³ Antonius, a.g.e., s.257.

¹³⁴ Fraser vd., a.g.e., s.137.

¹³⁵ Kıcıman, a.g.e., s.353; Uğurlu, a.g.e., s.188.

Kucağında Peygamberin mukaddes türbesini taşıyan Medine-i Münevvere'dir. Onu İslam Halifesine, yüksek efendilerine karşı isyan eden küçük bir haydut şebekesine veya bir İngiliz yüzbaşısına teslim edemem¹³⁶.”

Bununla beraber Kuvve-yi Seferiye komuta kademesinin tamamı Fahrettin Paşa ile aynı fikirde değildir. Erkan-ı Harp Reis Vekili Emin Bey, etrafına topladığı kıtalarla Fahrettin Paşa'ya karşı bir harekete girişmiştir. Emin Bey, Ocak 1919'da bir beyanname yayımlayarak kıtaları Fahrettin Paşa'ya karşı itaatsizliğe teşvik etmiştir. Beynamede; 30 Ekim 1918'de mütareke imzalandığı, hükûmetin gerek telsizle gerekse İstanbul'dan gönderilen Yüzbaşı Ziya Bey vasıtasıyla teslim olunması konusunda talimat verdiğini ancak Fahrettin Paşa'nın mütareke koşullarına uymayı reddettiği belirtilmiştir¹³⁷.

Fahrettin Paşa, Mütareke hükümlerine göre İstanbul'dan verilen talimatlara rağmen teslim olmayarak iki buçuk ay kadar daha Medine'yi müdafaa etmiştir. Ancak kıtaların büyük kısmının kendisine karşı harekete geçmesiyle direnci kırılmış, Padişahın emrini bizzat tebliğ etmek üzere İstanbul'dan gönderilen Necmettin Molla, Paşa'yı ikna edebilmiştir. Komutayı Albay Necib Bey'e devreden Fahrettin Paşa, Ravza-i Mutahhara yakınında bir medresede istirahatete çekilmiş ve buradan çıkmayacağını beyan etmiştir. Ancak Necib Bey ve etrafındakiler tarafından zorla şehirden çıkarılmıştır. Nitekim Şerif Abdullah'ın kuvvetleri 13 Ocak 1919'da Medine'ye girmiş, böylece Mondros Mütarekesi'nden yetmiş iki gün sonra şehir teslim olmuştur. İngilizler tarafından esir alınan Fahrettin Paşa Mısır'a götürülmüş, altı ay Mısır'da tutulmuş, müteakiben 'harp suçlusu' olarak Ağustos 1919'da Malta'ya götürülerek iki yıl da burada tutulmuştur¹³⁸.

¹³⁶ Salahi Sonyel, “İngiliz Belgelerine Göre Medine Müdafii Fahrettin Paşa”, *Bulleten*, C 36, S 143, 1972, s.351-352.

¹³⁷ Kıcıman, *a.g.e.*, s.357-362.

¹³⁸ Yatak, *a.g.m.*, s.88; Uğurlu, *a.g.e.*, s.204-220.

SONUÇ

XIX. yüzyıl sonundan itibaren Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan Arap nüfus arasında milliyetçi bir bilinçlenmenin geliştiği bir gerçektir. Ancak Arapçılık akımı çok sınırlı bir grup içinde kalmış ve Arap nüfusun genelinde karşılık bulmamıştır. Harp yıllarına kadar Arapçılığın talepleri Osmanlı Devleti bünyesinde özerk bir yönetim şeklinde olmuştur. Ancak harp koşullarında bu durum değişmiş ve bağımsızlık arzusu ön plana çıkmıştır. 1916 Haziran'ında başlayan Şerif Hüseyin İsyanı, Arapçılık hareketiyle bazı bağlantılar kurmuştur. Bununla beraber Hüseyin'i isyana iten temel saik Arap milliyetçiliği olmamıştır. Hicaz İsyanı esas olarak ayrıcalıklarını ve özerkliklerini tehdit altında gören Haşimilerle merkezî bir devlet yaratmak isteyen Osmanlılar arasındaki güç çatışmalarından çıkmıştır.

Şerif Hüseyin, Arap nüfusun yaşadığı topraklarda bir Arap krallığı ile halifelik makamını kendi üzerinde birleştirmeyi planlamıştır. Bu amaçla İngilizlerle yakın bir iş birliğine girmiş ve ciddi anlamda destek almıştır. Bununla beraber isyanı Arapçılık ideolojisi terimleriyle tanımlamamış ve Osmanlı padişahına -yani halifeye- karşı doğrudan tavrı almaktan kaçınmıştır. Hicaz İsyanı harp sonuna kadar devam etmiş ancak Arap nüfus arasında geniş bir destek bulamamıştır. Harbin sonuna kadar gerek Suriye'de gerekse Arap nüfusun yaşadığı diğer topraklarda bir ayaklanma görülmemiştir. İsyanın başarısı ve milliyetçi bir nitelik kazanması ancak Osmanlı ordularının 1918 Eylül'ündeki mağlubiyetiyle mümkün olmuştur.

Gerek Osmanlı yönetimi gerekse Suriye'deki ordunun komuta kademesi isyanın gelişini görememiş, bu nedenle devlet Hicaz İsyanı'na hazırlıksız yakalanmıştır. Hicaz'ın büyük kısmı isyancıların kontrolüne girerken demiryolu hattının son durağı olan Medine şehri harbin sonuna kadar direnmiştir. Medine savunması çok zor şartlarda gerçekleştirilmiş olsa da harbin genel seyri içerisinde stratejik bir yanlış olarak değerlendirilmiştir. Ancak gerek siyasi gerekse duygusal nedenlerle Medine'den vazgeçilememiştir. Bu koşullarda isyan kuzeye doğru yayılmış ve harp sonuna kadar İngiliz ordularının Filistin'deki ilerleyişiyle paralel hareket etmiştir. Hicaz İsyanı, Arap nüfus arasında geniş bir destek bulamamasına ve hiçbir zaman Şerif Hüseyin'in iddia ettiği kuvvete ulaşamamasına rağmen Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Harbi'ndeki savaş çabası üzerinde çok olumsuz etki

yapmıştır. Hicaz Cephesi, zaten çok kısıtlı olan Osmanlı kaynaklarının bir kısmını yutarak Filistin Cephesi'ndeki mağlubiyete de zemin hazırlamıştır.

İntihal Taraması

Plagiarism Detection

Bu makale intihal taramasından geçirildi. (<https://intihal.net/>) | *This paper was checked for plagiarism. (<https://intihal.net/>)*

Etik Beyan

Ethical Statement

Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. | *There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.*

Yazar Katkıları

Author Contributions

UA (% 65)

EA (% 35)

Açık Erişim Lisansı

Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. | *This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License*

KAYNAKÇA

Ahmad, Feroz, **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2013.

Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım, İstiklâl Harbi'nin Gerçekleri I**, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

Allawi, Ali A., **Irak Kralı I. Faysal**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

Antonius, George, **The Arab Awakening**, J. B. Lippincott Company, 1939.

Arslan, Emir Şekip, **Bir Arap Aydınım Gözüyle Osmanlı Tarihi ve 1. Dünya Savaşı Anıları**, Çatı Kitapları, İstanbul 2005.

Bayar, Celal, **Ben De Yazdım, Millî Mücadeleye Gidiş I**, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılap Tarihi**, Cilt III, Kısım 3, Ankara 1991.

Beşikçi, Mehmet, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı (1914-1918), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978.

Cemal Paşa, **Hatıralar**, Yay. Haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.

Cephelerde Bir Ömür, Ahmet Nuri Diriker Paşa'nın Hatıratı, Yay. Haz. Ahmet Diriker, Scala Yayıncılık, İstanbul 2010.

Dawn, C. Ernest, **Osmanlılıktan Arapçılığa**, Yöneliş, İstanbul 1998.

Erden, Ali Fuad, **Çölde Son Türk Destanları, Suriye Hatıraları, II**, Kopernik Kitap, İstanbul 2018.

Erickson, Edward J., **Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011.

Erkilet, Hüseyin Hüsnü Emir, **Yıldırım**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2002.

Erkin, Behiç, **Hatırat (1876-1958)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010.

Fraser, T.G., Mango, A., Mcnamara, R., **Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.

Fromkin, David, **Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?**, Epsilon, İstanbul 2013.

Günay, Salahattin, **Bizi Kimlere Bırakıp Gidiyorsun Türk? Suriye ve Filistin Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

İnönü, İsmet, **Hatıralar**, I, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1985.

Kandemir, Feridun, **Fahrettin Paşa'nın Medine Müdafaası**, Yağmur Yayınları, İstanbul 2006.

Kayalı, Hasan, **Jön Türkler ve Araplar, Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

Kıcımın, Naci Kaşif, **Medine Müdafaası, Hicaz Bizden Nasıl Ayrıldı?**, Sebil Yayınevi, İstanbul 1994.

Kılınçkaya, M. Derviş, **Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008.

Köse, İsmail, "The Loyd George Government of The UK: Balfour Declaration The Promise For a National Home to Jews (1916-1920)", **Bellekten**, C 82, S 294, Ağustos-2018, s.727-754.

Köse, İsmail, **İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyanı**, Kronik Kitap, İstanbul-Şubat 2018.

Kral Abdullah, **Biz Osmanlı'ya Neden İsyân Ettik?**, Klasik Yayınları, İstanbul 2006.

Kressentein, Friedrich Freiherr Kress von, **Son Haçlı Seferi, Kuma Gömülen İmparatorluk**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

Kutay, Cemal, **Birinci Dünya Harbi'nde Teşkilat-ı Mahsusa ve Hayber'de Türk Cengi**, Ercan Matbaası, İstanbul 1962.

Kürkçüoğlu, Ömer, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.

Lawrence, T.E., **Bilgeliğin Yedi Sütunu**, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul 2015.

Lewis, Bernard, **Tarihte Araplar**, Ağaç Kitabeyi Yayınları, İstanbul 2009.

Nizamoğlu, Yüksel, “1917 Yılında Hicaz Cephesi: Arap İsyanının Yayılması ve Medine’nin Tahliye Programı”, **Bilig**, S 66, Yaz 2013, s.123-148.

Oral, Mehmet, **Hicaz Çöllerinde Bir Avuç Türk’ün Kahramanlığı, Sarıkamış, Hicaz Cepheleri ve Esaret Anıları**, Yay. Haz. Salih Özkan, Kömen Yayınları, Konya 2012.

Ortaylı, İlber, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Arap Milliyetçiliği”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, IV. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.1032-1036.

Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I, T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul 2013.

Osmanlı Belgelerinde Suriye, T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul 2013.

Özgen, Mehmet Sinan, **Bolvadinli Mehmet Sinan Bey’in Harp Hatıraları**, Yay. Haz. Servet Aşar, Hasan Babacan, Muharrem Bayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

Polat, Ü.Gülsüm, **Türk-Arap İlişkileri, Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923)**, Kronik Kitap, İstanbul 2019.

Reşid Rıza, **İttihad-i Osmani’den Arap İsyanına**, Klasik Yayınları, İstanbul 2013.

Rogan, Eugene, **Osmanlı’nın Çöküşü, Ortadoğu’da Büyük Savaş (1914-1920)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

Sanders, Liman von, **Türkiye’de Beş Yıl**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

Sonyel, Selahi R., “Albay T.E. Lawrence, Haşimi Araplarını, Osmanlı İmparatorluğu’na Karşı Ayaklanmaları İçin Nasıl Kışkırttı, İngiliz Belgelerine Göre”, **Bellekten**, C 51, S 199, Nisan 1987, s.231-255.

Sonyel, Selahi R., “İngiliz Belgelerine Göre Medine Müdafii Fahrettin Paşa”, **Bellekten**, C 36, S 143, 1972, s.333-375.

Stoddard, Philip H., **Teşkilat-ı Mahsusa**, Arma Yayınları, İstanbul 2003.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), DH. ŞFR., 87/97 (11 Mayıs 1918).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), HR.SYS., 2316/12 (09 Eylül 1916).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), HR. SYS., 2109/7-12 (09 Şubat 1915).

Uğurlu, Nurer, **Yemen, Savaşlar Anlatıyor**, Örgün Yayınları, İstanbul 2007.

Yatak, Süleyman, "Fahreddin Paşa", **TDV İslam Ansiklopedisi**, XII. Cilt, İstanbul 1995, s.87-89.

HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ VİYANA HANIMLAR MERKEZİ VE FAALİYETLERİ

MUTTALİP ŞİMŞEK*

Z

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Birinci Dünya Savaşı esnasında müttefik ülkelerde yardım toplayabilmek ve ihtiyaç duyulan malzemeleri Avrupa'dan temin edebilmek amacıyla Şubeler açmıştı. Bunlardan biri de Hanımlar Merkez-i Heyetiyesine bağlı olarak Viyana'da kurulan Hanımlar Merkeziydi (Frauenverein vom Ottomanischen Roten Halbmond in Wien). Viyana Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa'nın eşi Fatma Zehra Hanım'ım girişimleriyle 1916 yılının sonlarına doğru açılan Hanımlar Merkezi, Galiçya Cephesi'nde yaralanan ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu sınırları içerisinde bulunan hastanelerde tedavi altına alınan Türk askerlerinin her türlü ihtiyaını karşılamaya çalıştığı gibi Avusturya ve Macaristan'da yürüttüğü yardım toplama çalışmalarıyla da cemiyete büyük destek sağlamıştı. Viyana ve çevresinden toplanacak yardımlar için Wiener Bankverein ve Postsparkasse gibi Viyana'nın önde gelen bankalarında birer bağış hesabı açan Hanımlar Merkezinin çalışmalarına başta Viyana Sefiri H. Hilmi Paşa olmak üzere, Sefaret Müsteşarı R. Blacque ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti Viyana Murahhası Dr. Hikmet Bey destek olmaya çalıŐmıŐlardı.

Viyana Hanımlar Merkezinin faaliyetlerinin değerlendirileceği bu çalışmada, evvelâ Viyana'daki Türk kadımlarını böyle bir teşebbüse sevk eden etkenler ifade edilecek, daha sonra Hanımlar Merkezinin kuruluşu ve faaliyete başlamasıyla ilgili hususlar hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca toplanan yardımlar ve Galiçya Cephesi'nde gerek

* Dr., Millî Eğitim Bakanlığı (ğretmen), Konya/TÜRKİYE, mutsimsek@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1184-2345

Hilal-i Ahmer Viyana Murahhaslığının gerekse Hanımlar Merkezinin alıŐmaları başta arşiv belgeleri olmak üzere dönemin Avusturya basını iŐıđında ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Avusturya Kızılhaçı, Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti, Osmanlı Devleti, Viyana Hanımlar Merkezi.

VIENNA WOMEN'S CENTER OF THE RED CRESCENT SOCIETY AND ITS ACTIVITIES

ABSTRACT

During the First World War, the Red Crescent Society opened branches in the allied countries in order to collect aid and supply the needed materials from Europe. One of these was the Women's Center (Frauenverein vom Ottomanischen Roten Halbmond in Wien) established in Vienna under the Women's Center Committee and the conference given by Dr. Besim Ömer in Vienna had a great impact on the establishment of this center. Women's Center, which was opened towards the end of 1916 with the initiative of Fatma Zehra Hanım, wife of Vienna Ambassador Hüseyin Hilmi Pasha, as it tried to meet all the needs of Turkish soldiers who were injured in the Galicia Front and treated in hospitals in Austria-Hungary, it provided great support to the society with the fundraising activities it carried out in Austria and Hungary. The Women's Center opened a donation account in Vienna's leading banks, such as the Wiener Bankverein and Postsparkasse, for donations to be collected from Vienna and its surroundings. In particular, the Vienna Ambassador H. Hilmi Pasha, the Undersecretary of the Embassy R. Blacque and the Red Crescent Society Vienna Representative Dr. Hikmet Bey tried to support the work of the Women's Center.

In this study where we will evaluate the activities of the Vienna Women's Center, first of all, the factors driving Turkish women in Vienna to such an attempt will be explained, later, information will be given about the issues related to the establishment and start to work of the Women's Center. In addition, the aids collected and the investigation of both the Vienna Red Crescent Representative Office and the Women's Center in the Galicia Front will be put forward, in the light of the Austrian press of the period, especially the archival documents.

Keywords: Austrian Red Cross, Hilal-i Ahmer (Red Crescent) Society, Red Crescent Vienna Women's Center, The Austro-Hungarian Empire, The Ottoman Empire.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, savaşlarda yaralanan veya hasta olan askerlerin masuniyeti anlayışını getiren ve bunların tedavilerini sağlamayı hedefleyen 1864 tarihli Cenevre Sözleşmesi'ni 5 Temmuz 1865'te imzalayarak Cenevre Komisyonuna dâhil olmuştu. 1868 yılında Dr. Abdullah Bey'in girişimi, Tıbbiye Nazırı Marko Paşa ve Dr. Kıvrımlı Aziz Bey'in katılımıyla 66 üyeden oluşan "Mecrûhîn ve Marda-yı Askeriyeye İmdat ve Muâvenet Cemiyeti"nin kurulmasıyla¹ da Cenevre Sözleşmesi ülkede tatbik edilmeye çalışılmış, ancak bu süreçte etkin bir çalışma yürütülemedi. Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışının ardından "Hilal-i Ahmer Cemiyeti" adını alarak 14 Nisan 1877'de resmen kurulan cemiyet, ilk aktif faaliyetini 93 Harbi'nde (1877-78 Osmanlı Rus Savaşı) hem cephe hattında hem de cephe gerisinde yürütmüş ve 28 ayrı noktada açtığı hastaneler vasıtasıyla 46 bine yakın yaralıyı tedavi etmişti. İlk ciddi imtihanını başarıyla veren cemiyet yaklaşık 20 yıl pasif hâlde kaldıktan sonra 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda yeniden cepheye koşmuş ve gemiler kiralarak yaralı askerleri İstanbul'a taşımıştır. Savaşın sona ermesiyle birlikte cemiyet komitesi tekrar dağılmış ve faaliyetlerine bir süre daha ara vermişti².

II. Meşrutiyet Dönemi'nde cemiyetin tekrar ihya edilmesi Sultan Reşad'ın himayesi ve Veliâht Yusuf İzzettin Efendi'nin fahri başkanlığı neticesinde 20 Nisan 1911 tarihinde Umumi Meclisin toplanması ile mümkün olmuştu³. Hilal-i Ahmer daha yapılanma çalışmalarını tamamlayamadan Trablusgarp Savaşı'nda oldukça yoğun ve başarılı bir çalışma yürütmüş⁴, ancak buradaki yaralar sarılamadan Balkan Savaşı patlak vermişti. Nihayetinde cemiyet,

¹ F. Nafiz Uzluç, **Kızılây Cemiyeti'nin Kuruluşuna Kısa Bir Bakış**, Ankara 1964, s.7-9.

² Derya Şimşek, "II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Teşkilatlanması", **Turkish Studies**, Vol. 10/5 Spring 2015, s.312.

³ Umumi Meclisin aynı yıl hazırlanmış olduğu ve 1925 yılına kadar yürürlükte kalacak olan nizamnamesinde Cenevre Sözleşmesi (1864) ile Lahey Konferansı'nda (1907) alınan kararlara atıf yapıyor; elindeki bütün imkânlarla savaşta hasta ve yaralı askerlerin tedavisiyle ilgileneceği, yaralılar için cepheye yakın yerlerde seyyar hastaneler ile yardım heyeti ve sıhhiye trenleri/ambulansları, denizde ise hastane gemileri bulunduracağı belirtiliyordu. Mesut Çapa, **Kızılây (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)**, Türkiye Kızılây Derneği Yayınları, Ankara 2010, s.14-19.

⁴ Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Trablusgarp Savaşı'nda üç sağlık heyeti ile Aziziye, Bingazi, Humus, Trablus, Ayn-Zara, el-Hudere, Garyan ve Derne'de kurduğu seyyar hastaneler ile hem askerlere hem de bölge halkına hizmet vermiştir. Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, **Yeni Belgelerin Işığında Hilal-i Ahmer'den Kızılây'a**, Cilt I, Ankara 2020, s.104-119.

Balkan Savaşları'nda hasta ve yaralı askerler ile göçmenlere yaptığı yardımlar sayesinde savaşın olumsuz etkilerini hafifletmeye çalışmıştı⁵.

Birinci Dünya Savaşı, Hilal-i Ahmer Cemiyeti için gerçek anlamda hem farklı cephelerde hizmet etmek hem de başta İstanbul olmak üzere belirli merkezlerde toplanan yardıma muhtaç insanların bakımını sağlamak adına büyük bir imtihan olmuştur. Bu süreçte Osmanlı ordusu cephede nasıl “yedi düvele” karşı büyük mücadele vermişse Hilal-i Ahmer Cemiyeti de cephe gerisinde ve memleketin dört bir tarafında aynı fedakârlıkla hem askerleri hem de halkı ayakta tutmaya çalışmıştır⁶.

Savaş yıllarının bu sıkıntılı sürecinde Türk kadını da aktif rol almıştır. Nitekim Hilal-i Ahmer çatısı altında kadınların hizmet etmesi cemiyetin pek çok alanda daha başarılı çalışma yürütmesine de olanak sağlamıştır. Batılı Kızıllaç teşkilatlarında kadınların çalışmalara dâhil olması⁷ Hilal-i Ahmer'e göre biraz daha erken tarihlerde görülmüş olsa da II. Meşrutiyet'in ilk yıllarından itibaren memleketteki kadınların da sosyal sorumluluk çalışmalarında⁸ yer almaya başladığı bilinmektedir. Cemiyetin 1911 yılında yeniden teşkilinden evvel Feride b. Yaver önderliğinde İstanbul'da birkaç yardımsever kadın Hilal-i Ahmer adını kullanarak bağış toplama çalışması yürütmüş, 1909-1911 yılları arasında Hariciye Nazırlığı yapan M. Rifat Paşa'nın eşi ise “Hilal-i Ahmer Encümen-i Nisvanı (Kadınlar Heyeti)” adıyla bir heyet kurarak cemiyetin yeniden faaliyete geçmesi adına bir fon oluşturmuştur. Nitekim bu

⁵ Zühal Özyayın, *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnâmesi*, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1987, s.117 vd.

⁶ Cemal Sezer, “Birinci Dünya Savaşı'nda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Sağlık Alanındaki Faaliyetleri”, *History Studies*, C 4, S 4, Kasım 2012, s.379-380.

⁷ Almanya'da kadınların sosyal sorumluluk projelerinde yer almasıyla ilgili bk. Rosemarie Nave-Herz, *Die Geschichte der Frauenbewegung in Deutschland*, CW Niemeyer Druck GmbH, Hannover 1997, s.7-10. Aynı hususla ilgili Avusturya'daki kadınların durumuna dair bilgi için bk. Gisela Urban, “Die Entwicklung der Österreichischen Frauenbewegung. Im Spiegel der wichtigsten Vereinsgründungen”, *Frauenbewegung, Frauenbildung und Frauenarbeit in Österreich*, Hrsg: Im Auftrag des Bundes Österreichischer Frauenvereine, Wien 1930, s.35-64.

⁸ Osmanlı'da II. Meşrutiyet'ten evvel ilk kadın organizasyonları daha çok yabancı ve gayrimüslim kadınların dinî temelli yardım çalışmaları ile başlamıştı. Nadir Özbek, “Philanthropic Activity, Ottoman Patriotism and the Hamidian Regime, 1876-1909”, *International Journal of Middle East Studies*, Volume 37/1, Feb., 2005, s.66.

amaçla yapılan ürün satışı neticesinde yaklaşık 3.500 lira gelir elde edilmişti ki bu para cemiyetin ilk sermayesini oluşturacaktı⁹.

Aslında bu yapı, Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi Heyetinin ilk nüvesini oluşturuyordu ve Encümen-i Nisvan bir süre sonra Hilal-i Ahmer Osmanlı Kadınları Heyeti adını almıştı. Heyetin başkanlığını yine Rıfat Paşa'nın eşi sürdürüyor, Mithat Paşa'nın eşi Fahriye Hanım merkezin fahri başkanlığını, İsmail Hakkı Paşa'nın eşi de başkan vekilliğini yürütüyordu. Nihayet 21 Nisan 1911 tarihinde yapılan Birinci Genel Kurul toplantısından sonra İstanbul'un önde gelen ailelerinden yaklaşık 100 kadının yeni oluşuma kurucu üye olarak kaydedilmesiyle Hanımlar Merkezi Heyetinin kurulması çalışmalarına hız verildi. Bu son toplantıyla Kadınlar Heyetinin başkanlığına Mahmut Muhtar Paşa'nın eşi Prenses Nimet Hanım seçilmiş, Başkadınefendi Kâm-res Hanım'ın fahri başkanlığında 30 kadının genel kurul üyesi seçilmesiyle Hanımlar Merkezi Heyetinin alt yapısı oluşturulmuş¹⁰ ve nihayet 20 Mart 1912 tarihinde Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi Heyetinin kurulmasıyla da yaklaşık bir yıldır sürdürülen çalışmalar başarılı bir şekilde tamamlanmıştır¹¹.

Kuruluşundan iki yıl sonra Merkez Heyeti şubeleşmeye karar verdi ve memleketin farklı bölgelerinde bunu gerçekleştirmek adına büyük bir seferberlik başlattı. Başta İstanbul olmak üzere Konya, Kastamonu ve İzmir gibi önemli merkezlerde şubeler açıldı. Bu yerel şubelerin tesisinde

⁹ Nicolina A.N.M. van Os, *Feminizm, Philanthropy and Patriotizm: Female Associational Life in the Ottoman Empire*, CPI Koninklijke Wöhrmann, Zutphen (Holland) 2013, s.402.

¹⁰ Akgün, Uluğtekin, **Hilal-i Ahmer'den Kızılây'a**, Cilt I, s.216-217.

¹¹ Hanımlar Merkezi Heyetinin fahri başkanlığını yine Başkadınefendi üstlenmiş, 22 Hanımsultan da fahri üyeliği kabul etmişlerdi. Ayrıca dönemin tanınmış asker-sivil bürokrat ve eşraf hanımları da üye olarak kuruluşa destek vermişlerdi. Harbiye Nazırı Mahmut Muhtar Paşa'nın eşi Prenses Nimet Muhtar Hanımefendi'nin başkanlığını yaptığı Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi Heyetinin Yönetim Kurulu; ikinci başkan Ziya Paşa'nın eşi Ayşe Hanımefendi, diğer ikinci başkan Doktor Zoiros Paşa'nın eşi Madam Zoiros Hanımefendi, başkâtime Ayandan Ahmed Rıza Bey'in hemşiresi Selma Hanımefendi, kâtime Faik Paşa'nın eşi Fatma Aliye Hanımefendi, Müze Müdürü Halil Bey'in eşi Sadiye Hanımefendi, Divan-ı Umûmiye Mektupçusu Vahid Bey'in eşi Fransızca kâtime Leylâ Hanımefendi, Diran Kelekyan Efendi'nin eşi İngilizce kâtime Madam Neomi Kelekyan Hanımefendi, Cebeli Lübnan Mutasarrıfı Ohannes Kuyumcuyan Paşa'nın eşi Madam Kuyumcuyan Hanımefendi, kâtime ve muhasebeci Merhum Ziya Paşa'nın kızı ve Veli Bey'in eşi Nezihe Zeyneb Hanımefendi, üye Yusuf Razi Bey'in eşi İsmet Hanımefendi ve Paçer Bey'in eşi Madam Paçer'den oluşuyordu. Muzaffer Tepekaya, Leyla Kaplan, "Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 10, 2003, s.150-151. Ayrıca bk. **Padişahın Himayesinden Osmanlı Kızılây Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı**, Haz. Ahmet Zeki İzgöer, Ramazan Tuğ, Türk Kızılâyı Yayınları, Ankara 2013, s.47 vd.

Kastamonu Şubesinin kurucusu Vali Galip Bey'in eşi Makbule Hanım örneğinde olduğu gibi bölgedeki üst düzey idarecilerin etkin rol oynaması düşünülmüştü. Bu yolla şubelerden beklenen faydanın kısa zamanda elde edilmesine olanak sağlanarak şubeler birbiri ardına yardım toplama faaliyetine geçmeye başladı¹². Öte yandan kadınların bu şekilde cemiyet çalışmalarına aktif katılımı, cephelerde ihtiyaç duyulan hemşirelik/hasta bakıcılık taleplerinin karşılanması, ordunun her türlü giyim ihtiyacının (çorap, eldiven, iç çamaşırı gibi) giderilmesi ve gelir elde etmek için dikilen/örülen hediyelik eşyaların veya üretilen rozetlerin çarşıda/pazarda satışıyla¹³ cemiyete nakdî destek temini gibi pek çok alanda fayda sağlamıştı¹⁴.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi Heyeti, savaşın ağır yükünü hafifletmek ve daha fazla yardım toplamak amacıyla ülke dışında da şubeler açmaya başlayacaktır. Burada değerlendirilen Viyana Hanımlar Merkezi de işte bu amaçlarla kurulmuş ve gerek Galiçya Cephesi'nde yaralanan Osmanlı askerlerine gerekse İstanbul'daki cemiyetin umumi merkezine sağladığı faydalar açısından önemli hizmetler ifa etmiştir. Bu çalışmada arşiv kaynakları ile dönemin Osmanlı ve Avusturya basınında yer alan bilgiler ışığında Viyana Hanımlar Merkezinin kuruluşu ve faaliyete başlaması, toplanan bağışlar/yardımlar ve Galiçya Cephesi'nde yaralanıp Avusturya ve Macaristan'daki hastanelerde tedavi gören Osmanlı askerlerine yaptığı yardımlar değerlendirilmiştir.

I. Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Viyana Şubesinin Kuruluşu

Osmanlı Devleti'nin 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ile gizli bir ittifak antlaşması imzalaması üzerine Hilal-i Ahmer Cemiyeti hem cephede hem de cephe gerisinde yürüteceği çalışmalar için gerekli olan kaynağı sağlamak amacıyla Almanya ve Avusturya'nın bazı şehirlerinde şube açmaya karar verdi. Bunun için 1914 yılının sonlarına doğru Dr. Hikmet Bey'i Viyana'ya gönderdi. Hikmet Bey, Hilal-i Ahmer Viyana Murahhası unvanıyla

¹² N. van Os, **a.g.e.**, s.403-404. Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi Heyetine yapılan yardımlara dair bilgilerin gazetelerde yer alması sayesinde halkın desteği her geçen gün artıyordu. **Tasvir-i Efkâr**, 9 Aralık 1912, Nr. 613, s.3-4.

¹³ Aynı şekilde Hilal-i Ahmer yararına Viyana'da üretilen rozetlerin Avusturya halkına satışıyla Türk Sefaretinde çalışanların eşleri ile Viyana'nın gönüllü kadınları ilgilenmişlerdi. "Komiteesitzung des Roten Halbmondes bei Baronin Buriän", **Fremden-Blatt**, 30 Jänner 1915, Nr. 30, s.9. Ayrıca bk. "Der Rote Halbmond, Sitzung des Österreichischen Damenkomitees", **Neues Wiener Tagblatt**, 1 Februar 1915, Nr. 32, s.7.

¹⁴ Akgün, Uluğtekin, **Hilal-i Ahmer'den Kızılây'a**, Cilt I, s.218.

Avusturya, Macaristan ve Almanya'da yürütülecek çalışmaları takip edecekti. Böyle bir şubenin teşkiliyle cemiyet, müttefik ülkelerin büyük şehirlerinde tertip edilecek etkinlikler ile yine üzerinde cemiyetin işaretinin yer aldığı rozet, cüzdan, çanta, portre vb. eşyaların satışından elde edilecek gelirin düzenli bir şekilde toplanmasını sağlamayı hedeflemişti. Murahhaslık, toplanan paraların bir kısmıyla savaş yıllarında ülkede ihtiyaç duyulan cerrahi aletler ve ilaç gibi sağlık malzemeleri, sahra hastaneleri için çadırlar, gıda ürünleri, giyecek, hasta ve malzeme nakli için kullanılacak ulaşım araçları temin ederek İstanbul'a gönderecek, geri kalan kısmını ise cemiyet merkezine yollayacaktı¹⁵.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar cemiyetin Viyana'da başarılı bir faaliyet yürütmesinde Osmanlı Devleti'nin Viyana Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa'nın¹⁶ da büyük katkısı olmuştu. H. Hilmi Paşa, daha evvel Hilal-i Ahmer Cemiyetinin başkanlığını yaptığından cemiyete yardım toplamanın önemini takdir ettiği için Dr. Hikmet Bey'in Viyana'ya gelmesiyle birlikte cemiyetin her türlü etkinliğine aktif olarak katılıyordu. Dolayısıyla Viyana Sefaretinin desteği sayesinde cemiyet, memleket dâhilinde temin etmekte zorlandığı ilaçlar (kloroform, iyodoform, atropin, iktamol, diprofilin, aspirin, gliserin ve kinin gibi), cerrahi aletler, gıda ürünleri, çadır ve ulaşım araçları gibi malzemeleri satın alarak demiryoluyla İstanbul'a gönderiyordu¹⁷.

Viyana'da Hilal-i Ahmer yararına yapılan yardım çalışmalarının en önemli kısmını bu amaçla kurulan yardım komiteleri oluşturuyordu. Bu komiteler, Almanya'da olduğu gibi genellikle Avusturya hanedanına mensup prens, prenses, yönetici veya yönetici eşlerinin himayesi altında kuruluyor ve bu organizasyonlara ülkenin her kesiminden varlıklı üyeler büyük destek oluyordu. Bu komiteler tarafından toplanan yardımlar Viyana Murahhaslığına

¹⁵ Mesut Çapa, **Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)**, Türk Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2010, s.61; N. van Os, **a.g.e.**, s.404.

¹⁶ Hüseyin Hilmi Paşa (1855-1923) Midilli'de doğdu ve eğitimini de burada aldı. İlk memuriyetine Midilli Tahrirat Kaleminde başladı. Oldukça başarılı bir memuriyet hayatı geçiren H. Hilmi Paşa, Mutasarrıflık (Mersin, Nablus ve Süleymaniye), Valilik (Adana ve Yemen), Rumeli Genel Müfettişliği, Dâhiliye ve Adliye Nazırlıkları gibi önemli vazifelerden sonra iki defa da Sadrazamlık yaptı. 28 Ekim 1912 tarihinde başlayan Viyana Sefirliği, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Sefaretlerinin ilgasına kadar sürdü. Mahir Aydın, "Hüseyin Hilmi Paşa", **TDV İslam Ansiklopedisi**, 18. Cilt, İstanbul 1998, s.550-551.

¹⁷ **Kızılay Arşivi (KA)**, 137/7; 175/19; 203/2; 203/6; 203/24; 203/25; 203/28, Lef. 1-2; 203/31; 204/40; 204/92; 299/63; 398/132.

ulaştırılıyordu¹⁸. Cemiyete Viyana’da yardım toplayan bir diğer dernek de “Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi” idi. Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Heyetinin¹⁹ yurt dışındaki ilk temsilciliklerinden biri olan Hanımlar Merkezinin kuruluşunda Dr. Besim Ömer’in Viyana’da verdiği konferansın büyük etkisi olmuştu. Hanımlar Merkezinin Viyana’da faaliyete başlaması Galiçya Cephesi’nde mücadelenin devam ettiği günlere rastlamaktadır. Avusturya hastanelerinde tedavi gören yaralı ve hasta Türk askerlerine yardım çağrısının öncüsü olan Viyana Hanımlar Merkezi, Viyana Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa’nın eşi Fatma Zehra Hanım’ın girişimleri sayesinde 25 Kasım 1916 tarihinde kuruldu²⁰.

Viyana Hanımlar Merkezi ilk toplantısında yönetim kurulu üyelerini belirlemiş ve basın aracılığıyla bu üyelerini kamuoyuna takdim ederek şehrin

¹⁸ Avusturya Komitesine bağış yapmak isteyenler için yerel gazetelerde komiteye ait çalışma bürosunun adresi de “I. Wien, Hohestäfengaße, Nr. 7” olarak verilmişti. “Gründungen eines Oesterreichischen Komitees für den Türkischen Halbmond”, **Neues Wiener Tagblatt**, 24 November 1914, Nr. 325, s.12. Macaristan’da yardım toplamak için kurulan “Hilal-i Ahmer Komitesi”nin başkanlığını Macaristan’ın eski Reis-i Vükelâsı olan Graf Kont Khuen-Hedervary yapıyordu. **Servet-i Fünun**, 12 Kasım 1915, Nr. 1275, s.10.

¹⁹ Uluslararası Kızılhaç/Kızılay teşkilatlarındaki kadın çalışmalarını örnek alan Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Heyeti, Veliht Yusuf İzzettin Efendi’nin ilgisi ve gerek saray çevresinden gerekse üst düzey devlet erkânının eşlerinden gelen destek sayesinde özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında cemiyetin yükünü önemli ölçüde hafifletmeye çalışmıştır. Kuruluşundan iki yıl sonra şubeleşmeye başlayan Hanımlar Merkezi Heyetinin yurt dışındaki ilk şubeleri de Viyana ve Paris’te açılacaktır. Akgün, Uluğtekin, **Hilal-i Ahmer’den Kızılay’a**, Cilt I, s.215-222; van Os, **a.g.e.**, s.401-403; Besim Ömer, **Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer’e Dair Konferans**, Haz. İsmail Hacifettahoğlu, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2009, s.215-216; Paul Schweder, **Im Türkischen Hauptquartier**, Hesse&Becker Verlag, Leipzig 1916, s.38.

²⁰ Akgün, Uluğtekin, **Hilal-i Ahmer’den Kızılay’a**, s.222; van Os, **a.g.e.**, s.404; “Viyana’da Hilal-i Ahmer Hanımlarının Faaliyeti”, **Tanin**, 2 Mayıs 1334/2 Mayıs 1918, Nr. 3374, s.3. Hanımlar Merkezinin Viyana’da faaliyete başlama tarihi, Kızılay Arşivi belgelerinde 11 Ekim 1916 olarak gösterilmektedir. Oysa Hanımlar Merkezinin kuruluşundan 1918 yılı başlarına kadar bütün faaliyetlerini anlatan ve Hilal-i Ahmer Viyana Murahhaslığı tarafından Almanca olarak bastırılan kitapçıkta bu tarih 25 Kasım 1916 olarak verilmektedir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti Kadınlar Merkezi Heyeti, Viyana Hanımlar Merkezinin açılışı için 11 Ekim’de karar almıştır. Ancak bunun fiiliyata geçmesi yaklaşık bir iki ay sürmüştür ve Hanımlar Merkezinin açılışı nihayet 25 Kasım’da mümkün olmuştur. Dolayısıyla burada, Viyana Hanımlar Merkezinin kuruluş tarihi olarak 25 Kasım 1916 tercih edilmiştir. **Frauenverein vom Ottomanischen Roten Halbmond in Wien, Bericht des unter dem Allerhöchsten Protektorate Seiner Majestät des Sultan stehenden Frauenvereins vom Ottomanischen Roten Halbmond in Wien, für die Zeit vom 20. November 1916 bis 31. Dezember 1917**, Im Selbstverlag, Wien 1918, s.7; **KA**, 161/93.

merkezinde kiralanmış bir büroda²¹ çalışmalarına başlamıştı. Buna göre Viyana Hanımlar Merkezinin Başkanı Fatma Zehra Hanım, Başkan Yardımcısı ise Viyana Osmanlı Konsolosu Richard Blacque'ın eşi Josephine Hanım olmuştu. Dr. Hikmet Bey'in eşi Vildan Hanım muhasebe işlerine bakacak, Viyana Başkonsolosu Hüsnü Bey'in eşi Adile Hanım ile Muhib Paşa'nın büyük kızı Vecihe Hanım ise kâtip olarak hizmet edecekti. Ayrıca Heyet-i Merkeziye Nizamnamesi uyarınca Hanımlar Merkezinin açılabilmesi için 12 azanın desteği ve katılımı da gerekiyordu ki ilk toplantıda bu azalar da belirlenmişti. Buna göre Viyana Hanımlar Merkezinin azaları şunlardı: Hüseyin Hilmi Paşa'nın eşi Fatma Zehra Hanım, Konsolos R. Blacque'ın eşi Josephine Hanım, Dr. Hikmet Bey'in eşi Vildan Hanım, Başkonsolos Hüsnü Bey'in eşi Adile Hanım, Şakir Cemal Bey'in eşi (isim verilmemiş), Muhib Paşa'nın eşi Refia Hanım, Muhib Paşa'nın kızı Vecihe Hanım, Osman Nizami Paşa'nın eşi (isim verilmemiş), Mösyö Kopasis'in eşi Helene Hanım, Davud Efendi'nin eşi Sara Hanım, Mösyö Friedrich'in eşi Pauline Hanım ve Esad Bey'in eşi Nazlı Hanım²².

Yönetim Kurulu ilk toplantısında yürütülecek çalışmaların daha iyi kontrol edilebilmesi amacıyla önceleri her cumartesi, daha sonra ise her cuma öğleden sonra olmak üzere haftalık düzenli toplantı yapma kararı aldı. Viyana ve çevresinden toplanacak yardımlar için Wiener Bankverein ve Postsparkasse adlı bankalarda birer bağış hesabı açıldı. Hanımlar Merkezinin çalışmalarına başta Viyana Sefiri H. Hilmi Paşa olmak üzere, Sefaret Müsteşarı R. Blacque ve Dr. Hikmet Bey destek olmaya çalışıyordu²³.

Hanımlar Merkezinin Viyana ve çevresinde başarılı bir çalışma yürütebilmesi için her şeyden önce iyi bir tanıtıma ihtiyacı vardı ve bu hususta Avusturya Kızıllaç'ının önemli desteği olmuştu. Örneğin, Avusturya Kızıllaç tarafından 8 Nisan 1917 tarihli *Neue Freie Presse* gazetesine verilen yardım çağrısında, yaralı ve hasta Türk askerlerine yardım etmenin “Bir vatanseverlik vazifesi olduğu”, Viyana'daki Türk hanımlarından gelen yardım talebinin “Viyana halkından mutlaka karşılık bulması gerektiği” gibi halkı nakdî ve

²¹ Viyana Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezinin bürosu Avusturya Polis İdaresi kayıtlarına göre, “Swartzenbergplatz 5, Zweigstelle, III. Wien” adresinde bulunuyordu. **K.k. Polizei-Direktion in Wien, Kriegszustand- Instruktion für Polizeiorgane**, Adressenverzeichnis, Wien 1917, s.3.

²² **KA**, 161/93.

²³ **Frauenverein vom Ottomanischen Roten Halbmond in Wien**, s.6-8.

aynı yardıma teşvik eden ifadeler kullanılmıştı²⁴. Yine aynı gazetede “Viyanalı Kadınlara” başlıklı bir çağrıda şu ifadelere yer verilmişti:

“Hanımlar Merkezi, Sultan’ın himayesi ve teveccühüyle Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Kadınlar Merkezi Heyetinin bir şubesi olarak Viyana’da kurulmuştur. Avusturya’da ve özellikle Viyana’da Osmanlı’ya duyulan sempatiye bağlı olarak kurulan bu şube ile Türk kadınları tıpkı Avusturyalı ve Alman kız kardeşleri gibi savaş yıllarında bütün enerjilerini yardım çalışmalarına hasredeceklerdir. Viyana’daki Osmanlı Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi, Avusturya ve kadınlarını Doğu’ya bağlayan ilk dostluk yapılarından birini oluşturacaktır. Sıkıntılı bir dönemde kurulan bu dernek vasıtasıyla Viyanalı kadınların İstanbul’daki kadınlara destek olması ayrı bir önem arz etmektedir. Bu nedenle herkesi, başta cömert ve yardımsever Viyanalı kadınları, planlarımızı desteklemeye ve barış zamanı için Avusturya ve Osmanlı arasındaki bağı derinleştirmeye davet ediyoruz²⁵.”

Neue Freie Presse gazetesinin 5 Nisan 1917 tarihli bir diğer ilanında ise Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Avrupa’daki Kızılhaç savaş yardım bürolarının yaptığı gibi sosyal yardım anlayışı ile hareket ettiği, Kızılay/Kızılhaç toplulukları içerisinde önemli bir yere sahip olduğu ve savaşlarda kazandığı tecrübe sayesinde Birinci Dünya Savaşı’nın zorluklarıyla mücadele etmek için büyük başarılar elde ettiği bilgisine yer verilerek Viyana halkından cemiyete yardım etmesi istenmişti²⁶. Aynı şekilde *Neues Wiener Tagblatt*, *Fremden-Blatt* ve *Reichspost* gibi Avusturya’nın önde gelen diğer gazetelerinde de Hanımlar Merkezi için yapılan yardım çağrılarına rastlamak mümkündür²⁷. Sadece Avusturya’daki gazetelerde değil Almanya ve Macaristan’da yayınlanan

²⁴ “Frauenverein vom Ottomanischen Roten Halbmond in Wien”, **Neue Freie Presse**, 8 April 1917, Nr. 18904, s.11.

²⁵ Aynı yer.

²⁶ “Die Volksküchen des Roten Halbmondes”, **Neue Freie Presse**, 5 April 1917, Nr. 18901, s.4.

²⁷ Birkaç örnek için bk. “Im Frauenverein vom Ottomanischen Roten Halbmond in Wien”, **Neues Wiener Tagblatt**, 30 November 1916, Nr. 332, s.12; “Türkische Frauen an die Frauen Wiens”, **Reichspost**, 6. Dezember 1916, Nr. 568, s.7; “An die Fraeun Wiens”, **Fremden-Blatt**, 7 Dezember 1916, Nr. 339, s.14; “Für die Zweigstelle Wien des Frauenvereines vom Ottomanischen Roten Halbmond”, **Neue Freie Presse**, 10 Dezember 1916, Nr. 18789, s.12.

gazetelerde de Hanımlar Merkezi için yardım çağrısı yapılacak ve bu sayede binlerce kron bağış toplanacaktı²⁸.

Hanımlar Merkezinin kuruluşu ve yardım talebinin ulusal gazetelerde yer alması aslında hem cemiyetin hem de Hanımlar Merkezinin etkili bir çalışma yürüttüğünü göstermektedir. Üstelik Hanımlar Merkezinin zaten ülkeleri de savaş hâlinde olan ve kendi askerlerinin ihtiyaçları için hummalı bir çalışma yürüten onlarca Alman ve Avusturyalı Kızılhaç derneklerinin arasında faaliyette bulunabilmesi oldukça önemlidir. Başta Fatma Zehra Hanım olmak üzere diğer üyelerin de gayretleriyle Hanımlar Merkezi, Viyanalı kadınlarla işbirliği içerisinde beklenenin de üzerinde yardım toplayacaktır.

II. Viyana Hanımlar Merkezinin Topladığı Bağışlar ve Yaptığı Harcamalar

Hilal-i Ahmer Viyana Murahhaslığı savaş süresince Avusturya, Macaristan, Almanya ve Bosna'da yürüttüğü çalışmalarda yaklaşık 3,5 milyon kron bağış toplamayı başarmıştı. Viyana Hanımlar Merkezi ise 140 bin kronun üzerinde bağış toplayarak cemiyete destek olmaya çalıştığı gibi Galiçya Cephesi'nde yaralanan Türk askerlerinin ihtiyaçlarını gidermeye de gayret etmişti. Yukarıda belirtildiği gibi yönetim kurulu, bağışların daha rahat toplanması ve takibi için Wiener Bankverein ve Postsparkasse adlı bankalarda hesap açtırmak suretiyle, ülkenin dört bir yanından nakdî bağış yapmak isteyenlere bu bankalara ait şubelerden para gönderme kolaylığı sağlamıştı. Viyana Murahhaslığının himayesi altında faaliyet yürüten Hanımlar Merkezinin tutmuş olduğu kayıtlara bakıldığında cemiyete Avusturya'nın her kesiminden bağış yapıldığı görülmektedir²⁹.

Bunlar içerisinde Galiçya Cephesi'nde yaralanan ve tedavi altına alınan Türk askerlerine yardım etmek amacıyla kurulan "Osmanlı Askerleri için Hediye Toplama Derneği"³⁰ 16.219 kronluk bağışıyla (toplam bağışın yaklaşık %12'si) Hanımlar Merkezinin önde gelen destekçileri arasında yer almıştı. Derneğin başkanlığını Dr. Marcel Halfon yapıyordu ve kendisi Hanımlar

²⁸ "Die Hilfsaktion in Baden", *Badener Zeitung*, 3 März 1917, Nr. 18, s.3; *Pester Lloyd*, 8 März 1917, Nr. 67, s.12.

²⁹ Viyana Hanımlar Merkezine yapılan bağışların miktarı ve her bir bağışçının isminin yer aldığı liste (Ek-1) için bk. *Frauenverein vom Ottomanischen Roten Halbmond in Wien*, s.19-32.

³⁰ *Liebesgabensammlung für die kaiserlich Ottomanischen Armeen* (Osmanlı Askerleri için Hediye Toplama Derneği).

Merkezinin yürüttüğü faaliyetlere de çoğu zaman destek oluyordu. Hanımlar Merkezinin yönetiminde yer alan Josephine Hanım, 4 Mart 1916 tarihinde Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisine gönderdiği mektupta Dr. M. Halfon tarafından kendilerine teslim edilen 12 sandık dolusu malzemenin (bin parçadan oluşan triko, gömlek, don ve çorap ile gıda ürünleri) İstanbul'a gönderilmek üzere Schenker Demiryolu Şirketine teslim edildiğini ve bunların değerinin yaklaşık 15 bin kron olduğunu ifade etmişti³¹. Dolayısıyla bu dernek tarafından cemiyete yapılan yardımın büyük bir kısmını aynı bağışlar oluşturuyordu.

Avusturya'nın farklı bölgelerinde yer alan şeker, vagon, silah, lokomotif, demir, çelik, kâğıt, makine, metalürji, kömür ve bandaj fabrikaları ile Daimler-Motor, Skoda ve Siemens gibi Avrupa'nın önde gelen şirketlerinin 26.150 kronluk bağışı (yaklaşık %19) Hanımlar Merkezi için önemli bir destek olmuştu. Avusturya ve Macaristan'da yer alan ulusal bankaların ve kredi kuruluşlarının (Wiener Bankverein, Unionbank, Österreichische Länderbank, Öst.-Ungar Bank, Anglo-Öst. Bank) yaptığı 13.010 kronluk bağışı (yaklaşık %9) da burada zikretmek gerekir. Bunun yanı sıra Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Avusturya, Macaristan ve Almanya topraklarında yürüttüğü faaliyetlere en büyük desteği veren Kızılhaç³² topluluğunun sağladığı maddi destek de önemli bir yer tutuyordu. Hanımlar Merkezinin gelir listesine³³ bakıldığında cemiyete Avusturya halkının da büyük destek sağladığı görülmektedir. Örneğin Avusturya Yahudi topluluğu bireysel ve kurumsal anlamda cemiyetin önde gelen destekçileri arasında yer alıyordu³⁴. Bu katkıda özellikle Viyana, Peşte ve Berlin'de Hilal-i Ahmer'in yürüttüğü

³¹ Josephine Hanım'ın mektubu (An das Präsidium des Ottomanischen Roten Halbmondes/Konstantinopel) için bk. KA, 398/171.

³² Alman Kızılhaçı savaş yıllarında gazetelere verdiği ilanlarda, Hilal-i Ahmer'e yardım edilmesi çağrısında bulunuluyordu. Cenevre Sözleşmesi gereği Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Osmanlı cephelerinde mücadele ederken yaralanan Alman askerlerine de yardım ettiği belirtiliyor ve bu yüzden cemiyete daha fazla yardım edilmesi gerektiği çağrısı yapılıyordu. **Allgemeine Zeitung (München)**, 23 Januar 1915, Nr. 4; **Rosenheimer Zeitung**, 17 Juli 1915, Nr. 162; **Heimatgruß (Balingen)**, August 1917, Nr. 12. Alses-Loren bölgesinde 1915 yılına ait vergi gelirlerinden Hilal-i Ahmer Cemiyetine de bir miktar pay ayrılmıştı. **Rote Kreuz-Vereinigung Kusel, Übersicht über die Tätigkeit von Kriegsbeginn bis 31 Dezember 1915**, Berlin 1916, s.7.

³³ Viyana Hanımlar Merkezine bağış yapan şahısların/şirketlerin isimleri ve bağış miktarları için bk. Ek-1.

³⁴ Yahudi toplumu içerisinde sadece Rothschild ve Rachel ailelerinin Hanımlar Merkezine yaptığı bağış miktarı 10 bin kronun üzerindeydi. **Frauenverein vom Ottomanischen Roten Halbmond in Wien**, s.19-32.

yardım çalışmalarının desteklenmesine dair İstanbul'daki Hahambaşılık tarafından Avrupa'da yaşayan Yahudi topluluğuna³⁵ yapılan çağrının önemli bir etkisi olmuştur³⁶.

Bu yardım faaliyetlerinin denetimi hususunda İstanbul ve Viyana Murahhaslığı koordineli bir şekilde çalışıyordu. Viyana Murahhaslığı ve hususiyile de Hanımlar Merkezi belirli aralıklarla yürütülen faaliyetler ve toplanan paraların kaydıyla ilgili teftiş için Viyana Sefaretinden veya İstanbul'dan (Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisi) gelen görevlilere daima yardımcı olmuş ve başından beri şeffaf çalışma anlayışını esas almıştı. Örneğin Viyana Murahhaslığının bütçesi, gelir-gider defterleri ve özellikle 1918 yılı başına kadar yaptığı 800.000 kron gibi oldukça yüksek miktardaki harcamaları, satın alınıp İstanbul'a gönderilen eşyaların ambara giriş makbuzlarıyla Avrupalı şirketlerden alınan tasdikli senet ve faturalar karşılaştırılarak teftiş edilmişti³⁷.

Nitekim Hanımlar Merkezi de 16 Kasım 1917 tarihinde Hilal-i Ahmer Cemiyetinin derneklerle ilgilenen birimin sorumlusu Bedri Bey tarafından teftiş edilmiş, toplanan yardımlar ve yapılan harcamalara dair kendisine bilgi verilmişti. Buna göre Hanımlar Merkezinin geliri, üyelerin aylık düzenli para bağışı (aylık 10 kron), üye olmayanların yaptığı nakdî ve aynı bağışlar, devlet adamlarından gelen bağışlar ve hediyeler ile derneğin bankadaki varlıklarından elde edilen faiz geliri³⁸ olmak üzere dört farklı kalemden oluşuyordu. Bütün bu gelirler neticesinde Viyana Hanımlar Merkezi kurulduğu 25 Kasım 1916 tarihinden 1 Ocak 1918'e kadar 141.231,20 kron tutarında bir bağış elde etmişti. Bunun 139.699,39 kronu Viyana'nın önde

³⁵ Örneğin Almanya'da kurulan "Yahudi Yardım Komitesi (Judische Hilfskomitee)" de Hilal-i Ahmer yararına yaklaşık 100.000 mark yardım toplamıştı. Büyük bir kısmı Yahudilerden toplanan bu paranın bir kısmıyla ilaç, giyecek vs. malzemeler satın alınarak Osmanlı ve Alman askerlerinin kullanımı için trenle İstanbul'a yollanmıştı. Yahudi Yardım Komitesi ayrıca Berlin'deki Osmanlı Sefaretine bir mektup göndererek ihtiyaç duyulan malzeme listesi ile toplanan nakdî yardımın gönderilebileceği bir posta çeki hesabının kendilerine bildirilmesini talep etmişlerdi. "Liebesgabenzug für die Türkische Armee", **Bonner Zeitung**, 24 Juni 1915, Nr. 697.

³⁶ **KA**, 191/53, 1 Kânunuevvel 1330/14 Aralık 1914.

³⁷ **KA**, 550/9, 24 Ocak 1918.

³⁸ Dr. Hikmet Bey, cemiyete ait gelirleri kimi zaman Wiener Bankverein, kimi zaman da Anglo-Österreichische Bank'ta açılan vadeli hesaplarda bir süre tutarak elde edilen faiz geliriyle Viyana Murahhaslığının giderlerini karşılıyordu. **KA**, 216/10 (1917).

gelen şirketleri ile üyelerin yaptığı bağışlardan³⁹, 1.531,81 kronu ise toplanan bağışların banka hesaplarında tutulmasıyla elde edilen faiz gelirinden sağlanmıştı. Bunların dışında Viyana hükûmeti tarafından verilen devlet desteği ve üst düzey yöneticilerden gelen hediyeler de listede yer almamasına rağmen Hanımlar Merkezinin gelirleri arasında yer almaktaydı⁴⁰.

Merkezin gelirleri yanında giderleri de önemli bir yekûn teşkil ediyordu ve bunların başında derneğin çalışmaları için yapılan harcamalar (gazetelere reklam/ilan verilmesi⁴¹, baskı/matbaa gideri, posta gideri, ambar kirası, İstanbul'daki sergi için yapılan mozaik resimler vs.) geliyordu. Ayrıca Avusturya hastanelerinde tedavi gören Türk askerlerinin ihtiyaçları ile toplanan paraların bankalar vasıtasıyla İstanbul'a havalesi⁴² için ödenen ücret de giderler arasında yer alıyordu⁴³.

Bilindiği gibi Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından 1917 yılında İstanbul'da bir sergi tertip edilmişti. Bu sergiye Viyana Hanımlar Merkezi de iştirak etmiş ve tanıtım amacıyla hazırlanan mozaik resimler için bazı harcamalar yapmıştı. Burada yapılan tanıtım sayesinde Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Sıhhiye Dairesi Reisi Süleyman Numan Paşa'nın dikkatini çekmeyi başaran Hanımlar Merkezi, ilerleyen günlerde Enver Paşa'nın Viyana'yı

³⁹ Yaklaşık bir yıllık süre zarfında Hanımlar Merkezinin 126 düzenli bağış yapan üyesi ve 28 düzenli bağış yapmayan üyesi dışında Viyana halkı ile Avusturya'nın tanınmış işadamları ve şirketlerinden (Österreichische Länderbank, Daimler-Motoren A.G., Österreichische Waffenfabrik Gesellschaft, Baronin Luis Rothschild, Anglo-Österreichische Bank gibi) oluşan pek çok bağışçısı bulunuyordu. **Frauenverein vom Ottomanischen Roten Halbmond in Wien**, s.19-32.

⁴⁰ **Frauenverein vom Ottomanischen Roten Halbmond in Wien**, s.11-12.

⁴¹ Viyana Hanımlar Merkezi, Galiçya'da yaralanan Türk askerlerine ve dolayısıyla Hilal-i Ahmer'e yardım çağrılarını kimi zaman mektupla, kimi zaman da gazete ilanlarıyla yapmıştır. Toplam 14.500 yardım çağrısının yaklaşık 1.000'i bankalara ve büyük endüstri kuruluşlarına, 300'ü Sparkasse'ye, 1.700'ü Viyana halkına, 1.500'ü Viyanalı doktorlara, 500'ü Viyanalı tedarikçilere, 8.000'i Viyanalı ev hanımlarına ve 1.500'ü ise farklı kesimlere yapılmıştı. **Frauenverein vom Ottomanischen Roten Halbmond in Wien**, s.18-19.

⁴² Örneğin yardım toplama çalışmaları neticesinde Kasım (1916) ayından Mart (1917) ayına kadar 45.000 kron bağış toplanmış, masraflar düşüldükten sonra geri kalan kısmı İstanbul'a gönderilmişti. **KA**, 615/212, 6 Mart 1917. Viyana Hanımlar Merkezi, toplanan yaklaşık 141.000 kronun 65.000 kronunu İstanbul'a (Hilal-i Ahmer merkezine) göndermiş, 6.000 kronunu Viyana'da tedavi gören yaralı Türk askerleri için sarf etmiş, geri kalan kısmını ise Hilal-i Ahmer'in ihtiyaç duyduğu malzemelerin satın alınıp İstanbul'a gönderilmesi için kullanmıştı. "Viyana'da Hilal-i Ahmer Hanımlarının Faaliyeti", **Tanin**, 2 Mayıs 1334/2 Mayıs 1918, Nr. 3374, s.3

⁴³ **Frauenverein vom Ottomanischen Roten Halbmond in Wien**, s.18-19.

ziyareti esnasında kendisini çalışma bürolarında misafir etmişti⁴⁴. Viyana Hanımlar Merkezini ziyareti esnasında Enver Paşa'ya Hilal-i Ahmer yönetiminden Dr. Akil Muhtar Bey, Avusturya Dışişleri Bakanlığından Freiherrn Mittag von Lenkheim, Viyana Murahhası Dr. Hikmet Bey, Viyana Başkonsolosu Hüsnü Bey eşlik etmişti. Burada Enver Paşa'ya çay ikram edilmiş ve kendisine faaliyetler ile toplanan paralar hakkında bilgi verilmişti. Enver Paşa'nın ziyareti, Viyana'daki çalışmalarıyla Osmanlı'yı mükemmel bir şekilde temsil eden hanımlara olağanüstü başarı ödülü takdim etmesi ve buradaki hatıra defterini imzalamasıyla sona ermişti⁴⁵.

Görüldüğü gibi, Hanımlar Merkezi düzenli bir çalışma sistemi kurmak ve farklı etkinlikler tertip etmek suretiyle Avrupa'da geniş bir kesimin desteğini sağlamayı başarmıştır. Bağış listesi incelendiğinde bu durum açık bir şekilde görülmektedir. Ayrıca çalışmalarında önde gelen yöneticilerin dikkatini çekmeyi başaran Hanımlar Merkezi, gelir-gider kaydını şeffaf bir şekilde tutmak ve toplanan aynı ve nakdî yardımları İstanbul'a göndermek suretiyle de cemiyet yönetiminin takdirini kazanmıştı.

III. Galiçya Cephesi'nde Yaralanan Türk Askerlerine Yardım

Viyana Hanımlar Merkezinin hizmetlerinden birisi de Galiçya Cephesi'nde yaralanan Türk askerlerine yaptığı yardımlardı. Galiçya⁴⁶ Cephesi, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda müttefiki Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na yardım etmek için mücadele ettiği Avrupa cephelerinden biridir. Bilindiği gibi savaş başladıktan sonra Rusya batıya doğru ilerlemek ve Polonya'daki topraklarını genişletmek amacıyla Galiçya'yı işgal etme çabasına girişince Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, müttefiki Almanya ile birlikte Doğu Cephesi olarak da adlandırılan Galiçya Cephesi'ni (Ağustos 1914'te) açmak zorunda kaldı. Henüz yığınaklarını tamamlayamadan Rusya'nın saldırısına uğrayan Avusturya-Macaristan büyük bir yenilgi alarak Karpat Dağları'na kadar çekildi ve yaklaşık bir ay zarfında Rusya, Galiçya

⁴⁴ **Fremden-Blatt**, 2 April 1917, Nr. 90, s.4.

⁴⁵ **Frauenverein vom Ottomanischen Roten Halbmond in Wien**, s.9-10.

⁴⁶ Birinci Dünya Savaşı esnasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bir eyaleti olan Galiçya, doğusunda Rusya'ya ait Podolya ve Baserabya, kuzeyinde yine Rusya'ya bağlı Polonya, güneyinde Karpat Dağları ve Macaristan ile batısında Silezya ile çevrili bir bölgeydi. Günümüzde bu bölge, büyük oranda Polonya'nın güneydoğusu ile Ukrayna'nın batısını kapsamaktadır. Nuri Köstüklü, "Tarihte Türk-Leh İlişkileri Çerçevesinde Galiçya'da Şehit Olan Türkler ve Şehitlikler Üzerine Bazı Tespitler", **Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi**, C 11, S 22, 2016, s.29.

bölgesini tamamen işgal etti. Avusturya-Macaristan için bu cephede zorlu bir süreç başladığı gibi İtalya ve Romanya'nın da savaşa girmesi bu devletin daha da sıkıntılı duruma düşmesine ve Almanya'dan yardım talebinde bulunmasına yol açtı. Nihayetinde Alman Genelkurmayı cephedeki harekâtın kontrolü tamamen Alman Genel Karargâhında olacak şekilde bir planlama yaparak müttefik ülkelerden takviye kuvvet göndermelerini istemişti. Alman Genel Kurmay Başkanı Erich von Falkenhayn'ın talebi üzerine Osmanlı Devleti, Galiçya, Romanya ve Makedonya olmak üzere üç ayrı cepheye⁴⁷ asker gönderme kararı aldı ve Enver Paşa'nın talimatıyla her bir cephe için birlikler oluşturulmaya başlandı. Galiçya Cephesi'ne ağırlıklı olarak Çanakkale'de başarılı mücadele veren ve savaş tecrübesi kazanan 19. ve 20. tümene mensup askerlerden müteşekkil 15. Kolordu (yaklaşık 30 bin mevcuda sahip) gönderilecekti⁴⁸.

Kolordunun hazırlanması ile sevkiyat 1916 yılının Temmuz ayı sonlarına doğru başladı ve Ağustos ayı başlarında Türk askeri tamamen cephede yerini aldı. Galiçya Cephesi'nde Osmanlı askerleri tam bir yıl süreyle Avusturya gazetelerinde sıkça dile getirilen “Silah kardeşliği/arkadaşlığı (Waffenbrüderschaft)⁴⁹” tanımına uygun olarak Ruslara karşı fedakârca mücadele vermiş ve bunların birçoğu da hayatını kaybetmişti⁵⁰.

⁴⁷ Müttefiklere yardım etmek amacıyla Makedonya, Romanya ve Galiçya cephelerine gönderilen Osmanlı askerinin sayısı 100 binden fazlaydı. Ulrich Trümpener, **Germany and the Ottoman Empire, 1914-1918**, Princeton University Press, Princeton 1968, s.66.

⁴⁸ Oya Dağlar, “Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordularının Galiçya Cephesi'ne Gönderilmesi ve Cephe Gerisinde Yaşananlar”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S 10, 2006, s.45-51.

⁴⁹ Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Avusturya İmparatoru ve Macaristan Kralı Karl'ın himayesi altında kurulan “Silah Kardeşliği Dernekleri (Gemeinschaftliche Tagung der ärztlichen Abteilung der waffenbrüderlichen Vereinigungen unter dem Allerhöchsten Protektorate)” yaralı ve hasta askerlerin sahra hastaneleri, sanatoryum, şehir hastaneleri ve kaplıcalarda yürütülen tedavisiyle ilgili alınması gereken tedbirleri görüşmek üzere 1916 yılının Ekim ayında Viyana'da bir toplantı yapma kararı almış; dernek bu toplantıya Almanya ve Osmanlı sağlık ekiplerinin de temsilci göndermesi için davetiye yollamıştı. Almanya'nın 140 sağlık ekibiyle katıldığı toplantıda Osmanlı'yı Sahra Sıhhiye Müfettiş-i Umumi Süleyman Numan Paşa başkanlığında Viyana'ya giden sağlık ekibi temsil etmişti. **KA**, 21/49, 14 Eylül 1917.

⁵⁰ Osmanlı Devleti'nin Makedonya, Romanya ve Galiçya cephelerindeki kaybı 33 binden fazlaydı ve bunun neredeyse yarısı Galiçya'da meydana gelmişti. Gerhard Größhaber, **The German Spirit in the Ottoman and Türkisch Army, 1908-1938**, De Gruyter Oldenbourg, Berlin 2018, s.83; Mesut Uyar, **The Ottoman Army and the First World War**, Routledge, New York 2021, s.344-348; Hans Kerschbaum, “Türkische Truppen an unserer Nordostfront”, **Neuigkeits-Welt Blatt**, 1 Augustos 1916, Nr. 237, s.12.

Galiçya’da Avusturya askerleri ile birlikte mücadele eden Türk askerinin cephe ve cephe gerisindeki ihtiyaçlarının karşılanması da büyük öneme sahipti. Bu doğrultuda cephe hattının gerisindeki yerleşim yerlerinde yaralılar için seyyar hastaneler teşkil edilmişti. Buraya getirilen askerlerden yarası hafif olanlar tedavi ediliyor, yarası ağır olanlar ise Pardubitz, Olmütz, Nitra, Trencin, Göding-Hodonin, Wallahisch Meseritsch gibi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu sınırları içerisinde yer alan daha donanımlı hastanelere gönderiliyordu. Cepheye Ruslara karşı verilen mücadele oldukça yoğun geçtiğinden Osmanlı askerleri arasında ağır yaralananların sayısı da bir hayli fazlaydı. Bu süreçte Avusturya ve Macaristan’da bulunan seyyar ve cephe gerisindeki hastanelerde 110 subay, 7.657 er olmak üzere toplam 7.767 Osmanlı askeri tedavi görmüştü⁵¹.

Çanakkale, Irak ve Filistin cephelerinde Osmanlı askerleriyle birlikte savaşırken yaralanan Alman ve Avusturyalı askerlere Hilal-i Ahmer’e ait sağlık birimlerinde sağlanan kolaylığın benzer örneğini Galiçya Cephesi’nde Alman ve Avusturya Kızılhaçı yaralı Türk askerlerine karşı göstermişti. Buna rağmen yaralı Türk askerlerinin cephe gerisindeki sağlık birimlerine veya Avusturya-Macaristan’daki hastanelere sevkinde bazı sorunlar da yaşanıyordu. Örneğin yaralı ve hasta askerlerin gönderildikleri hastanelerin isimlerine veya bakım ve tedavilerinin nasıl yapıldığına dair herhangi bir kayıt tutulmadığından bunları takip etmek mümkün olmuyordu. Bu zorluğu gören Viyana Sefareti, yaralı ve hasta askerleri teftiş ve kontrol etmek üzere Harbiye Nezaretinden bir doktorun görevlendirilmesini talep edince Askerî Tıbbiyeden yeni mezun olan Tabip Yüzbaşı Hulusi Fuad Bey Avusturya-Macaristan Hastaneler Müfettişi unvanıyla sefaret emrinde çalışmak üzere Viyana’ya gönderildi⁵².

Fuad Bey, Galiçya’da bulunan seyyar menzil hastaneleri ile Avusturya ve Macaristan’da Türk askerlerinin tedavi gördüğü hastane ve sağlık

⁵¹ Feyza K. Şahin, “Birinci Dünya Savaşı’nda Galiçya Cephesi’nde Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin Sıhhi Hizmetleri”, **Balkan Tarihi**, Cilt I, Ed. Zafer Gölen, Abidin Temizer, Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları, Ankara 2016, s.480-484; Mehmet Şevki Yazman, **Kumandanım Galiçya Ne Yana Düşer**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Haz. Kansu Şarman, İstanbul 2007, s.167-169; Macar, a.g.m., s.39-45.

⁵² Oya Dağlar Macar, “Galiçya Cephesi’nde Osmanlı Birlikleri ve Sağlık Hizmetleri (1916-1917)”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, X/2, 2009, s.38.

merkezlerini⁵³ gezmiş; askerlerin sağlık durumlarından beslenmelerine, ihtiyaçlarından şikâyetlerine kadar pek çok hususta topladığı bilgileri bir rapor hâlinde Harbiye Nezaretine sunmuştu. Fuad Bey'e göre Avusturya'daki hastaneler hasta ve yaralı askerlere son derece iyi hizmet⁵⁴ veriyordu. Özellikle Avusturya Kızılhaçı tarafından idare edilen Vihnos Crasarut Nekahethanesi'nde tedavi gören askerler sağlık hizmetlerinden memnundu⁵⁵.

Viyana Hanımlar Merkezi, Galiçya Cephesi'nde yaralanan Türk askerlerinin sorunları ve ihtiyaçlarıyla ilgili çalışmalar yürüten Viyana Murahhaslığının en büyük destekçisiydi ve ihtiyaç duyulan malzemelerin temininde Viyana'daki yöneticilerin eşleri tarafından daha evvel kurulmuş olan "Kadınlar Komitesi"⁵⁶ ile birlikte hareket ediyordu. Aynı şekilde Osmanlı Viyana Sefiri H. Hilmi Paşa da Hanımlar Merkezinin çalışmalara devamlı destek oluyordu. H. Hilmi Paşa, hastanelerde yatan Türk askerlerinin ihtiyaçlarını temin etmek amacıyla bir komisyon⁵⁷ dahi teşkil etmişti. Viyana Başkonsolosu Hüsnü Bey'in idaresi altında faaliyet yürütecek olan bu komisyona Bosna ve Viyana'da Hilal-i Ahmer menfaati için toplanan paraların bir kısmı tahsis edilmişti. Komisyon bu parayla, hastanelerde yatan askerler için fanila, don,

⁵³ Süleyman Nazif, "Viyana Nekahethanesindeki Askerlerimiz", **Harb Mecmuası**, S 25-26, 30 Nisan 1918, s.407-409.

⁵⁴ Örneğin Viyana'da bulunan 11. İhtiyat Hastanesi Müdürü Prof. Dr. Spetzky, buraya getirilen yaralı ve hasta Osmanlı askerleriyle özel olarak ilgilenmişti. Bu hizmetlerinden dolayı Spetzky, 1917 yılında İstanbul'da tertip edilen Hilal-i Ahmer Cemiyeti Sergisi'ne davet edilmiş; kendisi İstanbul'a geldiğinde Viyana'daki hastanelerde yatan Türk askerlerinin selamlarını burada gördüğü askeri makamlara iletmişti. **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (HR.SYS), 2433/54, 10 Nisan 1917.

⁵⁵ Macar, a.g.m., s.39-45. Ahmed Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Cilt I, Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç, Pera Yayınları, İstanbul 1970, s.309. Galiçya Cephesi'nde yaralanan Türk askerleri Avusturya ve Macaristan'da bulunan hastanelere sevk edilerek tedavi ediliyordu. Bu hastalardan bazıları Viyana'daki hastanelere kadar gönderilebiliyordu. İbrahim Arıkan, **Osmanlı Ordusunda Bir Nefer**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s.124-126.

⁵⁶ Avusturya Dışişleri Bakanı'nın eşi Bayan Buriän'in önderliğinde kurulan Kadınlar Komitesi (Damen-Komitee für den türkischen Halbmond), başta Prenses Rosa Cray ve Prenses Olga Lichtenstein olmak üzere pek çok saray mensubunun da desteğini sağlamayı başarmıştı. "Der Rote Halbmond, Sitzung des Österreichischen Damenkomitees", **Neues Wiener Tagblatt**, 1 Februar 1915, Nr. 33, s.15; "Komiteesitzung des Roten Halbmondes bei Baronin Buriän", **Fremden-Blatt**, 30 Jänner 1915, Nr. 30, s.9.

⁵⁷ "Spenden für die Türkischen Truppen in Galizien", **Neues Wiener Abendblatt**, 6 Oktober 1916, Nr. 277, s.4.

gömlek ve çorap gibi eşyaların yanı sıra tütün satın almış ve bunları askerlere dağıtmıştı⁵⁸.

Hilal-i Ahmer Viyana Murahhaslığı bu çalışmalarda komisyona yardımcı olmak için bütün imkânlarını seferber etmişti. Cepheden yaralıların geldiği günlerde Viyana Murahhası Dr. Hikmet Bey, Avusturya Askerî Sağlık Kurumu ve Avusturya Kızılhaçı'na başvurmak suretiyle yaralı ve hasta Türk askerlerinin hızlı bir şekilde tedavilerini sağlamaya çalışmıştır⁵⁹. Viyana Murahhaslığı ve Hanımlar Merkezi, Osmanlı askerlerinin Avusturya ve Macaristan'da tedavi gördükleri süre zarfında maddi desteğini⁶⁰ hiçbir zaman eksik etmediği gibi Avrupa'dan temin edilemeyen bazı eşyaların İstanbul'dan tedariki hususunda da Viyana Sefaretiyle işbirliği içerisinde çalışmalar yürütmüştür⁶¹. Ayrıca cephede yaralanıp Avusturya ve Macaristan'daki hastanelerde tedavi altına alınan Osmanlı askerlerinin sağlık personeliyle çektiği iletişim güçlüğüne dikkate alan Viyana Murahhaslığı ve Hanımlar Merkezi bu sorunu hâletmek için de tedbirler alıyordu. Örneğin Harbiye Nezareti, Avusturya ve Macaristan'daki hastanelerde tedavi altına alınan Türk askerlerinin sağlık personeliyle daha iyi iletişim kurabilmeleri amacıyla Almanca bilen yaklaşık 40 askerî personel göndermişti. Bu personelin sağlık merkezlerine ulaşması ve rahat çalışma yürütebilmesi için Murahhaslık ve Hanımlar Merkezi gerekli tedbirleri aldıkları gibi tedavi amacıyla Viyana'ya getirilen askerlerin hem iletişim sorunlarıyla ilgileniyor hem de giyecek ve tütün ihtiyaçlarını karşılıyordu⁶².

Galiçya Cephesi'ndeki mücadelelerin 1917 yılının başlarından itibaren azalmaya başlamasıyla birlikte Harbiye Nezareti, Filistin cephesindeki

⁵⁸ **BOA**, HR.SYS, 2175/6, Lef.5-6, 25 Kasım 1916; HR.SYS, 2426/15, 18 Eylül 1916. Avusturya ve Macaristan'ın farklı bölgelerindeki hastanelerde tedavi olan Türk askerlerinin bir kısmı nekahet dönemini daha rahat geçirmeleri için Peşte'de bulunan "Arşidüşes Augusto Barakaları"na gönderilmişti. Buraya gelen gazilerin ayaklarına giyecek çoraptan dahi yoksun oldukları tespit edilince Viyana Sefareti ve Hilal-i Ahmer Viyana Murahhaslığı tarafından 200 çift çorap ve mendil satın alınarak bu askerlere ulaştırılmıştı. **BOA**, HR.SYS, 2428/23, 16 Kasım 1916.

⁵⁹ **KA**, 599/10, 26 Temmuz 1332/8 Ağustos 1916.

⁶⁰ **KA**, 688/24, 12 Teşrinievvel 1332/25 Ekim 1916; **BOA**, Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV), 219/89, 24 Haziran 1332/7 Temmuz 1916. Berlin Sefareti tarafından gönderilen yardımlar hakkında bk. **BOA**, HR.SYS, 2446/40, 22 Kanunusâni 1334/22 Ocak 1918.

⁶¹ **KA**, 73/101, 20 Teşrinievvel 1332/2 Kasım 1916.

⁶² **KA**, 599/11, 19 Ağustos 1334 (1918); **BOA**, HR.SYS, 2175/6, Lef. 5. Tedavi altına alınan Türk askerlerinin sağlık personeliyle iletişimini sağlayan personelin çalışmasıyla ilgili bk.<https://ub.meduniwien.ac.at/blog/?p=25795>, Erişim Tarihi: 15.02.2022.

orduları takviye etmek amacıyla 15. Kolordu'nun Galiçya'dan tahliyesine karar vermiş ve askerlerin tahliyesi haziran ayında başlamıştı. Son kafilenin de 26 Eylül 1917 tarihinde İstanbul'a ulaşmasıyla birlikte Osmanlı askeri Galiçya'dan tamamen ayrılmış oldu. Ancak yaralı Türk askerlerinin Avusturya ve Macaristan topraklarından gelişi biraz zaman almıştır. Üstelik İttifak Devletleri'nin savaştan mağlup çıkmasına bağlı olarak tedavileri uzun süren bu askerler kimi zaman büyük sıkıntılar da çekmiştir. Savaşın sona ermesiyle birlikte Viyana'daki hastanelerde kalan ve yapılan tahkikata göre durumları hiç de iyi olmayan Osmanlı askerlerinin İstanbul'a ulaştırılması için Viyana Sefareti vasıtasıyla Kızılhaç teşkilatından yardım talep edilmişti. Nihayetinde Hilal-i Ahmer ve Viyana Murahhaslığının girişimleriyle tedavileri tamamlanan askerler belirli aralıklarla İstanbul'a nakledilirken tedavileri uzun süren askerlerin memlekete ulaşması ise mütarekenin imzalanmasından bir hayli sonra gerçekleştirilebilmişti⁶³.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı askerlerinin Galiçya Cephesi'nde vermiş olduğu mücadele kolay olmamıştır ve cepheye gönderilen kolordunun neredeyse yarısı⁶⁴ özellikle 1916 yılının Ağustos-Eylül ayları arasında meydana gelen mücadelelerde şehit olmuştu. Yaralıların da büyük bir yekûn teşkil ettiği böyle bir ortamda Hilal-i Ahmer Cemiyeti Viyana Murahhaslığı ve Hanımlar Merkezinin yardım çalışmaları ve yaralı askerlerin ihtiyaçlarını hızlı bir şekilde karşılamaları ayrı bir öneme sahipti. Bu şartlar altında Hanımlar Merkezi, İstanbul'daki cemiyet merkezinden gelen talepleri karşılamak için gayret sarf ettiği gibi bu hususta Viyana Murahhaslığına her türlü desteği de vermeye çalışmıştı.

⁶³ KA, 74/105-1a, 20 Mayıs 1920. Galiçya'dan tahliye edilen askerlerimizin çektiği sıkıntılar ve Hilal-i Ahmer'in teşebbüsleriyle ilgili bk. BOA, HR. SYS, 2208/86, 25 Şubat 1919.

⁶⁴ Türk Genelkurmay kayıtlarında bütün Kolordunun kesin şehit ve yaralı sayısını içeren bilgiler bulunmamakla birlikte, harp ceridelerindeki dağınık bilgilerden Galiçya cephesinde 100 subay şehit ve 120 subay yaralı olmak üzere şehit ve yaralı sayısının 15.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Köstüklü, a.g.m., s.31.

SONUÇ

Galiçya’da Ruslara karşı verilen mücadelede müttefik kuvvetlere yardım etmek amacıyla gönderilen Türk askerleri cepheye destek kuvveti olarak değil, bilakis merkezî kuvvetler arasında yer almak ve savaşın kaderine ortak olmak için geldiklerini daha ilk birkaç ay içerisinde binlerce şehit vererek göstermiş oldular. Bu durum başta Avusturya olmak üzere Macaristan ve Almanya’da halkın Türk askerleri için yardım yapma isteğini ortaya çıkarmıştı ki Hilal-i Ahmer Cemiyeti Viyana Hanımlar Merkezi işte böyle bir atmosferde faaliyete başlamıştı. Viyana Hanımlar Merkezi ile Kadınlar Komitesinin savaş yıllarındaki faaliyeti, savaşların daima en büyük mağduru olan kadınların din, dil ve kültür ayrımı olmaksızın bir araya gelerek ortak hedefler için çalışmasının en güzel örneklerinden birini oluşturmaktadır.

Savaş durumu devletler için her bakımdan zorlu şartlara sahiptir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batılı Kızılhaç teşkilatlarının savaşın ağır yükünü hafifletmek için cephe ve cephe gerisindeki yaptıkları faaliyetlerin benzerini Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, özellikle 1877-78 Osmanlı Rus Harbi’nden itibaren yürütmeye çalışmıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında cemiyet, özellikle sağlık, gıda ve askerî malzemeleri satın almak veya bağış yoluyla temin etmek için yabancı ülkelerde şubeler teşkil etmek istemiş ve bu yolla ihtiyaç duyduğu malzemelerin büyük bir kısmını da tedarik edebilmiştir. Cemiyetin bu amaçla Berlin, Viyana ve Budapeşte’de açtığı şubeler beklenin üzerinde gayret göstererek tonlarca malzeme ve yüzbinlerce kron bağış toplayabilmiştir. Aslında bu, cemiyet açısından büyük bir başarıdır. Zira belirtilen ülkeler de savaşın içerisindeydi ve bu ülkelerdeki Kızılhaç teşkilatlarına ait onlarca yardım komiteleri kendi orduları için halktan yardım topluyordu. Dolayısıyla cemiyetin bu şartlar altında Batı toplumunda böyle bir farkındalık oluşturması özverili bir çalışmanın neticesiydi.

Bağış listesinden anlaşıldığına göre Viyana Hanımlar Merkezi, Avusturya toplumunun her kesiminden bağış toplayabilmiştir. Çünkü Galiçya’da Ruslara karşı gösterilen mukavemet ve bunda Türk askerlerinin etkisi, Avusturya, Macaristan ve Almanya’daki halkı yaralı Türk askerine karşı bağışta bulunmaya sevk etmiştir. Avusturya gazetelerinde cepheye mücadele eden Türk askerinin sadakatine yine aynı şekilde karşılık verilmesi gerektiği, “Çanakale ve Kafkas kahramanlarına” dostlukla mukabele etmenin bütün Avusturyalı ve Macarların görevi olduğu yönündeki çağrılarının da etkisiyle

Hanımlar Merkezi savaş yıllarının sıkıntılı döneminde önemli bir görevi yerine getirmiştir. Her ne kadar İttifak Devletleri savaştan mağlup ayrılışlar da gerek Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyetinin gerekse Avusturya ve Alman Kızılhaç teşkilatlarının savaş yıllarında yaptığı işbirliği cephe gerisindeki dayanışmanın güzel örneklerinden birini teşkil etmektedir.

İntihal Taraması

Bu makale intihal taramasından geçirildi. (<https://intihal.net/>)
| *This paper was checked for plagiarism. (<https://intihal.net/>)*

Plagiarism Detection

Etik Beyan

Ethical Statement

Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. | *There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.*

Açık Erişim Lisansı

Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. | *This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License*

KAYNAKÇA

Allgemeine Zeitung (München), 23 Januar 1915, Nr. 4.

Arıkan, İbrahim, **Osmanlı Ordusunda Bir Nefer**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Aydın, Mahir, “Hüseyin Hilmi Paşa”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 18. Cilt, İstanbul 1998, s.550-551.

Badener Zeitung, 3 März 1917, Nr. 18.

Bonner Zeitung, 24 Juni 1915, Nr. 697.

Çapa, Mesut, **Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)**, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2010.

Dağlar Macar, Oya, “Galiçya Cephesi’nde Osmanlı Birlikleri ve Sağlık Hizmetleri (1916-1917)”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C 10, S 2, 2009, s.35-58.

414

Dağlar, Oya, “Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordularının Galiçya Cephesi’ne Gönderilmesi ve Cephe Gerisinde Yaşananlar”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S 10, 2006, s.45-76.

Frauenverein vom Ottomanischen Roten Halbmond in Wien, Bericht des unter dem Allerhöchsten Protektorate Seiner Majestät des Sultan stehenden Frauenvereins vom Ottomanischen Roten Halbmond in Wien, für die Zeit vom 20. November 1916 bis 31. Dezember 1917, Im Selbstverlag, Wien 1918.

Fremden-Blatt, 30 Jänner 1915, Nr. 30; 7 Dezember 1916, Nr. 339; 2 April 1917, Nr. 90.

Grüßhaber, Gerhard, **The German Spirit in the Ottoman and Türkisch Army, 1908-1938**, De Gruyter Oldenbourg, Berlin 2018.

Heimatgruß (Balingen), August 1917, Nr. 12.

<https://ub.meduniwien.ac.at/blog/?p=25795>, Erişim Tarihi: 15.02.2022.

K.k. Polizei- Direktion in Wien, Kriegszustand- Instruktion für Polizeiorane, Adressenverzeichnis, Wien 1917.

Karal Akgün, Seçil, Uluğtekin, Murat, **Yeni Belgelerin Işığında Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a**, Cilt I, Ankara 2020.

Kerschbaum, Hans, “Türkische Truppen an unserer Nordostfront”, **Neuigkeits-Welt Blatt**, 1. Augustos 1916, Nr. 237, s.12.

Kızılay Arşivi (KA), 21/49; 73/101; 74/105-1a; 137/7; 161/93; 175/19; 191/53; 203/2; 203/6; 203/24; 203/25; 203/28; 203/31; 204/40; 204/92; 216/10; 299/63; 398/132; 398/171; 550/9; 599/10; 615/212; 688/24.

Köstüklü, Nuri, “Tarihte Türk-Leh İlişkileri Çerçevesinde Galiçya’da Şehit Olan Türkler ve Şehitlikler Üzerine Bazı Tespitler”, **Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi**, C 11, S 22, 2016, s.27-37.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV), 219/89.

Nave-Herz, Rosemarie, **Die Geschichte der Frauenbewegung in Deutschland**, CW Niemeyer Druck GmbH, Hannover 1997.

Nazif, Süleyman, “Vienna Nekahethanesindeki Askerlerimiz”, **Harb Mecmuası**, S 25-26, 30 Nisan 1918, s.407-409.

Neue Freie Presse, 10 Dezember 1916, Nr. 18789; 5 April 1917, Nr. 18901; 8 April 1917, Nr. 18904.

Neues Wiener Abendblatt, 6 Oktober 1916, Nr. 277.

Neues Wiener Tagblatt, 24 November 1914, Nr. 325; 1 Februar 1915, Nr. 33; 30 November 1916, Nr. 332.

Ömer, Besim, **Hanımefendilere Hilâl-i Ahmer’e Dair Konferans**, Haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2009.

Özaydın, Zühal, **Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnâmesi**, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1987.

Özbek, Nadir, “Philanthropic Activity, Ottoman Patriotism, and the Hamidian Regime, 1876-1909”, **International Journal of Middle East Studies**, Volume 37/1, Feb., 2005, s.59-81.

Padişahın Himayesinden Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı, Haz. Ahmet Zeki İzgöer, Ramazan Tuğ, Türk Kızılayı Yayınları, Ankara 2013.

Pester Lloyd, 8 März 1917, Nr. 67.

Reichspost, 6 Dezember 1916, Nr. 568.

Rosenheimer Zeitung, 17 Juli 1915, Nr. 162.

Rote Kreuz-Vereinigung Kusel, Übersicht über die Tätigkeit von Kriegsbeginn bis 31 Dezember 1915, Berlin 1916.

Schweder, Paul, **Im Türkischen Hauptquartier**, Hesse&Becker Verlag, Leipzig 1916.

Servet-i Fünun, 12 Kasım 1915, Nr. 1275.

Sezer, Cemal, “Birinci Dünya Savaşı’nda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Sağlık Alanındaki Faaliyetleri”, **History Studies**, C 4, S 4, Kasım 2012, s.373-384.

Şahin, Feyza K., “Birinci Dünya Savaşı’nda Galiçya Cephesi’nde Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin Sıhhi Hizmetleri”, **Balkan Tarihi**, Cilt I, Ed. Zafer Gölen, Abidin Temizer, Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları, Ankara 2016, s.475-493.

Şimşek, Derya, “II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin Kuruluşu ve Teşkilatlanması”, **Turkish Studies**, Vol. 10/5 Spring 2015, s.307-318.

Tanin, 2 Mayıs 1334/2 Mayıs 1918, Nr. 3374.

Tasvir-i Efkâr, 9 Aralık 1912, Nr. 613.

Tepekaya, Muzaffer, Kaplan, Leyla, “Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 10, 2003, s.147-202.

Trumpener, Ulrich, **Germany and the Ottoman Empire, 1914-1918**, Princeton University Press, Princeton 1968.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (HR.SYS), 2175/6.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (HR.SYS), 2208/86.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (HR.SYS), 2426/15.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (HR.SYS), 2428/23.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (HR.SYS), 2433/54.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (HR.SYS), 2446/40.

Urban, Gisela, “Die Entwicklung der Österreichischen Frauenbewegung. Im Spiegel der wichtigsten Vereinsgründungen”, **Frauenbewegung, Frauenbildung und Frauenarbeit in Österreich**, Hrsg: Im Auftrag des Bundes Österreichischer Frauenvereine, Wien 1930.

Uyar, Mesut, **The Ottoman Army and the First World War**, Routledge, NewYork 2021.

Uzluç, F. Nafiz, **Kızılay Cemiyeti'nin Kuruluşuna Kısa Bir Bakış**, Ankara 1964.

van Os, Nicolina A.N.M., **Feminizm, Philanthropy and Patriotizm: Female Associational Life in the Ottoman Empire**, CPI Koninklijke Wöhrmann, Zutphen (Holland) 2013.

Yalman, Ahmed Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Cilt I, Yay. Haz. Erol Şadi Erdiñç, Pera Yayınları, İstanbul 1970.

Yazman, Mehmet Şevki, **Kumandanım Galiçya Ne Yana Düşer**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Haz. Kansu Şarman, İstanbul 2007.

EKLER

Ek-1. Viyana Hanımlar Merkezine Bağış Yapan Şahısların/Şirketlerin İsimleri ve Bağış Miktarları⁶⁵

Number	Bağış Yapan Şahın İsmi/Şirketin Adı	Bağış Miktarı (Kron)
1	Abadie-Papier G.m.b.H. (Kâğıt Fabr.)	100
2	Adjoury Nikda, Mme.	500
3	**** Adutt Anny	10
4	** Alazraki David	10
5	Albatros, Flugzeugwerke (Uçak Fabr.)	100
6	Allmeyer-Beck, Baronin	20
7	Amar Sepha	20
8	Anbelang Hugo	10
9	Angerer & Göschl	20
10	Anglo-Oesterreichische Bank (Anglo-Avs. Bankası)	2.500
11	** Armbrecht Elisabeth	10
12	** Armbrecht Leonore	10
13	Arndt Moritz	10
14	** Asriel Antoinette	30
15	Asriel Helene	50
16	Asriel Paula	100
17	* Assim Bey, Mme (Madam/Bayan=Asım Bey'in hanımı).	100
18	* Austro-Orientalische Handels A.G. (Avs.-Doğu Tic. A.Ş.)	30
19	* Avramides Henriette	30
20	* Back de Surany Josefa	50
21	Bächer Fanny	10
22	Bautlinsche Chemische Fabriken (Kimya Fabr.)	200
23	Bensdrop & Co.	10
24	* Benedikt Eveline	1.000
25	* Benies Agelique	1.000
26	** Beraha, Brüder	10
27	Berchtold, Gräfin Nandine	100
28	* Beri Oskar	30
29	Bezirksstraßenausschuß Mähr. -Ostrau.	20
30	Biedermann Emmy	10
31	Binder & Polgar	50
32	Bittmenn Ignatz	10

⁶⁵ **Frauenverein vom Ottomanischen Roten Halbmond in Wien, Bericht des unter dem Allerhöchsten Protektorate Seiner Majestät des Sultan stehenden Frauenvereins vom Ottomanischen Roten Halbmond in Wien, für die Zeit vom 20. November 1916 bis 31. Dezember 1917, Im Selbstverlag, Wien 1918, s.19-32.**

* Düzenli aidat ödeyen üyeler.

** Düzenli aidat ödemeyen üyeler.

HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ VİYANA HANIMLAR MERKEZİ VE FAALİYETLERİ

33	*Blaque Bey Josephine, Mme.	100
34	Blahá & Stein	50
35	Bleiberger Bergwerksunion	500
36	*Blumencron, Baronin Laura	30
37	Bodencredit-Anstalt, Oest. Allgem.	5.000
38	Böhler, Gebrüder	500
39	Bosnische Elektrizitäts A.G. (Bosna Elektrik A.Ş.)	50
40	Bourcart Louise E.	50
41	**Boyer Ada	10
42	*Braun Blanka	30
43	*Braun, Dr. Isidor	30
44	Braun-Fernwald, Professor	20
45	**Breuning, Emma von	10
46	Brevillier & Co. und A. Urban & Söhne	1.000
47	Brossement Marie.	10
48	Brüxer Kohlenbergbau-Ges.	200
49	Brunner, Frau	10
50	Burian, Baron Stephan	50
51	Cabos Charles	10
52	Camchi, Mme.	500
53	**Canetti Esther J.	10
54	Cellulosefabrik (Selüloz Fabr.) Rattimau	30
55	*Centra, Fettwerke (Yağ İşlt.)	30
56	Centralheizungswerke A.G. (Merkezi Isıtma İşlt. A.Ş.)	20
57	Cerf Mimi	22
58	Chalupka-Sternwall, Hofrat	10
59	Chamare, Gräfin Berta	10
60	Chamrat Marie	10
61	Chiger S.	20
62	Cichorius Theodor	50
63	*Clam-Gallas, Gräfin	50
64	Coburg-Gotha, Prinz Philipp	100
65	Coburg, Herzogl. Philipp Hüttenwerke (Çelik Fabr.)	200
66	**Cohen Sofie	10
67	Cosmanos	50
68	Creditanstalt, Oesterr., Handel und Gewerbe (Avs. Ticaret ve Sanayi Kredi Kurumu)	2.500
69	Croy, Prinzessin Rosa	20
70	Csaky, Graf Ladislaus, A.G.	20
71	*Czernin, Graf	30
72	Czernin Morzin, Graf	200
73	Czewowiczka Anna	20
74	Danubius, Versicherung A.G. (Sigorta A. Ş.)	10
75	*Davoud Effendi, Mme.	30
76	Delmer, Dr. Robert	20
77	Dessewffy, Gräfin Julie	20
78	Deutsch Victor	50

MUTTALİP ŞİMŞEK

79	Deym, Gräfin	50
80	Djermal Chakir, Mme.	50
81	Djermal Essad, Mme.	100
82	Doctor Eduard	200
83	Doerr Carl	20
84	Dolanski Ferd. & Co.	20
85	Dreibholz F.A.	10
86	Ebstein, Dr. Ludwig	20
87	Egger Auguste	10
88	*Ehrhard, Oberst, Mme.	30
89	Eibisfeld, Conrad von	20
90	*Eichmann & Co.	30
91	Eiselsberg, Prof. Freiherr von	100
92	Eisenhandels- und Industrie A.G. (Demir Tic. ve End. A. Ş.)	200
93	Elias Mela	5.000
94	*Elias Rachel	5.130
95	*Elias Rosa	30
96	Elsinger M. J. & Söhne	150
97	Emmer Richard	10
98	*Ephrussi, Emmi von	500
99	Esterhazy, Gräfin Alexandrine	10
100	Esterhazy, Gräfin Misa	20
101	*Ewald Eugenie	30
102	Faber Carl	30
103	Faber Moritz	400
104	Fabrik chem. Produkte (Kimyevi Mad. Üret.)	20
105	*Falkenstein Marianne	80
106	**Farchy Lucie	10
107	*Farnhammer Berta	30
108	Felbermayer & Cie.	100
109	Felten & Guilleaume	100
110	Fezfabriken, Oesterr.	500
111	Figdor, Dr. Albert	30
112	Fischer, Nelly von	10
113	Fischer'sche Weicheisen- und Stahlgießerei (Demir ve Çelik Dökümhanesi)	50
114	Förster Friedrich	130
115	Frid & Thiemann	20
116	Friebisz, Baron	20
117	*Fries Eugenie	300
118	Fürth Carl	20
119	Fulda, Ignen. Eugen	200
120	Gaertner E.	50
121	Galano, Dr. Else	20
122	Galizische Naphtha-Ges. "Galicia"	50
123	Gartenberg Dutzi	10
124	Gasch Erich	10
125	Gebauer, Hofrat	20

HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ VİYANA HANIMLAR MERKEZİ VE FAALİYETLERİ

126	Gemmel-Fleschbach, A. Freih. von	10
127	Georgi Marie	50
128	*Gerngroß A., A.G.	530
129	Gernster A.	20
130	**Glocke Else	20
131	Goerz C. P.	50
132	Gomperz Gisela	20
133	*Grab M. Söhne	30
134	*Gricar, Mlle.	10
135	*Grohmann & Co.	30
136	Grünbaum Heinrich	20
137	*Guthaben, Herr	100
138	Gurmann, Gelse Baronin	50
139	Gutmann, Hedwig von	300
140	Gutmann, Mathilde von	200
141	Haas Louise	10
172	Haggenmacher Anna	10
143	Haim Alfred & Moreno	1.000
144	**Hakkir Bey Ismail, Mme.	1.000
145	Halfon D. M.	150
146	**Halfon Johanna	10
147	Hardy William E.	500
148	*Hart Marie	30
149	*Hassan Grete	30
150	*Hassan Isaac, Mme.	40
151	*Hassan Sultane	30
152	Hauser & Sobotka	50
153	*Heilingner Karl, Mme.	30
154	Heilpern & Haas	20
155	Helm Theodor	10
156	Henikstein, Baronin Louise	30
157	*Herbst Mathilde	30
158	Hermes, Buchdruckerei	100
159	Hielle & Dittrich	100
160	*Hikmet Bey, Mme.	100
161	Hille & Müller	50
162	*Hilmi Hussein Pascha, Ihre Hoheit	100
163	*Hilmi Alice, Mlle.	10
164	*Hilmi Nannik	2
165	Hlawatsch, Dr. C.	10
166	Hörmann, Dr. Josef	20
167	*Hofherr Flora	30
168	Hoffmann, Freiherr von	20
169	Homunkulus, H.G.V.	280
170	*Horner, Mme.	30
171	Hotel Bristol	100
172	Hoyos-Sprizenstein, Graf Ernst	50
173	*Hüsny Bey, Mme.	30
174	*Hüsny Bey Hami	10

MUTTALIP ŞİMŞEK

175	*Hütteldorfer Brauerei	30
176	Hutter & Schrantz	300
177	*Israelitische Kultusgemeinde (İsrail Dini Topluluğu)	50
178	Janesch & Schnell	20
179	*Jedina, Baronin Emmy	30
180	Jettel, Baronin Martina	10
181	Jockeyklub für Österreich	100
182	*John Pascha, Mme.	100
183	Jutespinnerei und Weberei (İp Eğirme ve Dokuma), I. Oest.	100
184	Kaafa Nergis	10
185	*Kabelfabrik A.G. (Kablo Fabrikası)	30
186	Kabelfabrik und Drahtindustrie A.G. (Kablo Fabr. ve Tel Endüstrisi A.Ş.)	500
187	Kärntnerische Eisen- und Stahlwerke Ges. (Demir ve Enerji Şirketi)	100
188	Kahlenberg Johanna	20
189	**Kalderon Regine	10
190	Kandl Helene	10
191	Kapralik Paula	20
192	Karabaczek, Dr. Julius	10
193	Karborundum und Elektr. A.G.	100
194	Kargl Friedrich	500
195	*Karpeles Helene	3.100
196	Kauders Hans, k.u.k. Oberleutnant d. Res.	3.053,79
197	Kaunitz, Graf Eugen	100
198	Kehan & Wyhak	10
199	Kilani, Baronin Irma	10
200	Kinsky, Gräfin Gisela	10
201	**Kinsky, Gräfin Elisabeth	20
202	Klarwill, Henriette von	10
203	Klein Sofie	200
204	Klinger Heinrich	400
205	Klosterneuburger Stiftskanzlei (Yazıhanesi)	50
206	**Klumbos Rosa	10
207	*Köchert A.E.	30
208	König Hedwig	20
209	Königer Carl & Sohn	40
210	Königshofer Cementfabrik (Çimento Fabr.)	50
211	*Königswarter, Baronin Margarete	50
212	Koffmann M.	100
213	Kohlenindustrieverein	10
214	Koihert Marie	10
215	*Kollergem, Bronin E.	30
216	Kolowrat, Gräfin Nandine	50
207	*Kopassis Helene, Exzellenz	30
218	*Kostersitz von Marenhost Benediktine	1.000
219	Kraus, Freiherr von	10

HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ VİYANA HANIMLAR MERKEZİ VE FAALİYETLERİ

220	Kremser Sparkasse	25
221	Krieger Emil	20
222	Kriesche, Edle von Schrott	20
223	*Kuefstein, Graf Karl	230
224	Kühne Artur	100
225	*Kuh, Heinrich Ritter von	1.000
226	*Kuh, Frau von	1.000
227	*Kuranda Ida	30
228	Länderbank, Oesterr.	2.500
229	Lafite Emilie	10
230	*Lainer Alexander	30
231	Landesberger, Professor von	1.000
232	Landesberger Fraziska	20
233	*Laufer, Mme.	30
234	*Laufer, Mlle.	10
235	Laufer, Dr. Vinzenz	10
236	Lehner Oscar	300
237	Leiningen-Westerburg, Dr. W. Graf zu	10
238	Leipnik-Lundenburger Zuckerfabriken (Şeker Fabr.)	1.000
239	Leitner Marie	10
240	Lenz Anna	10
241	*Liechtenstein, Fürs Johann	140
242	Liechtenstein, Fürstin Henriette	10
243	Liebesgabensammlung für die kaiserlich ottomanischen Armeen (Osmanlı Askerleri İçin Yardım Topl.)	16.219,30
244	*Liebig Alfred, Freiherr von	50
245	*Liebig Gisbert, Freiherr von	30
246	*Liebig Theodor, Freiherr von	30
247	Liesinger Brauerei (Bira Fabrikası)	300
248	**Liggy Netti	10
249	**Liggy Regina	10
250	Lilgenau, Baronin Rosa	20
251	Lippit Alice	50
252	Lirnser Hermine	10
253	Lobmeyer L.	50
254	Loewy Leopoldine	20
255	Lorenz Emma	10
256	Lothheissen, Professor Dr.	10
257	Ludwigstorff, Graf zu	20
258	Madle von Lenzbrugg Ottoman	100
259	Madle von Lenzbrugg Paula	10
260	Mähr.-Ostrauer Singularbürgerschaft	50
261	*Maho de Johanna	30
262	**Majo de Mizzi	10
263	Manner Josef & Co. A.G.	50
264	Manesmann-Röhrenwerke (Boru Üretim İşlt.), Oest.	300

MUTTALİP ŞİMŞEK

265	*Mansfeld-Collaredo, Gräfin	200
266	*Marco Effendi, Mme.	30
267	Marine-Kasino-Verein, Palo	5.000
268	*Mayer M. E.	30
269	*Mazliach F.	30
270	Medinger J. & Söhne	100
271	Meinl Julius	20
272	*Menache, Mme.	30
273	Mendl & Löwy	30
274	Mchelluzi Maria	10
275	Mikalovits, Dr. H.	10
276	*Mikus Mme.	40
277	Müller zu Aichholz, Dr. Heinrich	500
278	**Misrachi Ernestine	10
279	**Mitrani J.	10
280	Mösslang Franz	120
281	Moldauer Dr. H.	10
282	Montecuccolli, Graf	10
283	*Moraiva	30
284	**Mordechay Rebekka	10
285	Morelli F.	20
286	*Mosing Gisela	30
287	*Mouheb Pascha, Mme.	100
288	*Mühlhauser's, Joh. Nachf.	30
289	Müller M.	10
290	Münz Adolf	20
291	Muskete-Abend	2.677
292	Nemetschke Franz & Sohn	20
293	Nesselsdorfer Wagenbaufabriksges. (Nesselsdorfer Vagon Fabrikası)	1.000
294	Neuber Wilhelm	20
295	Neue Freie Presse	110
296	Niederösterr. Eskompete-gesellschaft (Aşağı Avs. Finans Topl.)	1.000
297	**Nissim Marie	10
298	*Nizami Pascha Osman, Mme.	00
299	Noot, Irene von	500
300	Nordböhm. Kohlenwerks-Ges. (Kuzey Bohemya Kömür İşlt.)	100
301	*Norddeutsche Wollkämmerei (Kuzey Almanya Yün İşleme Tes.)	30
302	Oberwalder J. & Co.	10
303	Odelga, Baronin	50
304	*Odescalchi d'Orsay, Fürstin Johanna	120
305	Oesterr. Benzmotoren G.m.b.H. (Avs. Benz Motorları Ltd. Şir.)	500
306	Oesterr. Berg- und Hüttenwerks- Ges. (Avs. Maden ve Metalurji İşlt.)	100

HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ VİYANA HANIMLAR MERKEZİ VE FAALİYETLERİ

307	Oesterr. Daimler-Motoren A.G. (Avs. Daimler Motor Şirketi)	1.000
308	Oesterr. Lloyd	500
309	Oesterr. Portland-Zement A.G. (Avs.-Portland Çimento Şirketi)	50
310	Oesterr.-Ungar Bank (Avs.-Mac. Bankası)	1.500
311	Oesterr. Waffenfabriks-Ges. (Avs. Silah Fabrikası)	5.000
312	Orlig Olga	10
313	*Ortner, Frau von	30
314	*Palombini, Baronin Gedina	100
315	Pachner, Baron	20
316	Pachter Adolf	10
317	Pallavicini, Markgraf Alexander	1.000
318	Pammesberger, Dr. F.	10
319	**Papo Laura	10
320	Passauer Antonie	20
321	Pekarek Helene	10
322	Perlberg Bella	10
323	Persicaner & Co.	20
324	*Pflügel, Henriette von	230
325	Phönix, Oesterr.	100
326	Pick Alfred & Co.	10
327	*Pietzner C.	30
328	Piffel Gustav	20
329	Pilsner, I. Aktienbrauerei (Bira Fabrikası)	20
330	Piseker Hermann	10
331	Pohl Wilhelm	10
332	Poldihütte	200
333	Pollak's, Herm., Söhne	50
334	Pollitzer, Professor Dr. A.	14
335	Pollitzer, Dr. S.	10
336	Posnansky & Strelitz	50
337	Prager Eisenindustrie-Ges. (Prag Demir Endüstrisi Şirketi)	1.000
338	Puchenstein, Hans Freiherr von	10
339	Purkert Alois	50
340	*Randa-Okna Viktoire	50
341	Ranzer Hugo	100
342	Rast & Gasser	20
343	Ratleitner Jacob & Söhne	10
344	Razumofsky, Gräfin	10
345	*Reitzes, Baronin Marie	1.000
346	*Resch's Adalbert Sohn	40
347	Richter W. A. Söhne	1.000
348	Rohrböck Emma	10
349	Rosen Naftali, Mme.	1.000
350	Rotes Kreuz, Patriotischer Landeshilfs-und Frauenverein (Kızılhaç Vatansver Yardım ve Kadın Derneği)	100

MUTTALIP ŞİMŞEK

351	*Rotschild, Baronin Alfons	2.000
352	*Rotschild, Baronin Louis	2.000
353	Rotschild, Baron Louis	1.000
354	Rütgers Julius	20
355	Russo Rachel	2.500
356	*Russwald, Baronin Melanie	50
357	*Rucitska von Kismancny, Antonie	80
358	Salamander, Schuh-Ges.	20
359	*Salom Klara	30
360	**Salti Beki	10
361	**Samek Lotte	10
362	Sarg's F. A. Söhne	20
363	Sasse's Dietrich Söhne	30
364	Schaffranek, Brüder	20
365	Scheibe Karl	10
366	Scheiber & Kwaysser	50
367	Schey, Baronin Lucy	200
368	Schey, Dr. Josef, Freiherr von	10
369	Scheyer Wilhelm	20
370	Schicht Georg A. G.	100
371	Schiessel & Co.	20
372	Schinner Johanna	10
373	Schmidt Victor & Söhne	200
374	* Schmidt Rudolf & Co.	30
375	Schmitt Franz	100
376	Schmoll, Karl von	20
377	Schneider G.	50
378	Schoeller & Co.	500
379	Schönburg, Fürst Alois	20
380	Schokoladewerke (Çikolata İşlt.) Deli A.G.	500
381	Schopp August	50
382	*Schreiber, Elise von	40
383	Schuchardt & Schütte	50
384	*Schweitzer Ernestine	30
385	*Schwier von Teuber, Helene	50
386	**Seror Lilly	10
387	Siemens & Halske	600
388	Skal, Baron Friedrich	40
389	Skodawerke (Skoda İşlt.)	5.000
390	Skrjvaner Zuckerfabriks-Ges.	200
391	Slatin Rudolf, Freiherr von	20
392	Sohor, Baronin Alexandrine	20
393	*Solms-Braunfels, Prinzessin	30
394	Sommaragua, Dr. G. Freiherr von	20
395	*Spanner-Sigl Irene	50
396	Sparkassa der Stadt Auscha (=Şehir Tasarruf Bankası Auscha/Çekya Şubesi)	10
397	Sparkassa der Stadt Ausspitz	20
398	Sparkassa der Stadt Aussig	100

HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ VİYANA HANIMLAR MERKEZİ VE FAALİYETLERİ

399	Sparkassa der Stadt Bensen	50
400	Sparkassa der Stadt Biala	50
401	Sparkassa der Stadt Böhm.-Leipa	100
402	Sparkassa der Stadt Brüx	100
403	Sparkassa der Stadt Deutsch-Landsberg	10
404	Sparkassa der Stadt Freistadt	50
405	Sparkassa der Stadt Fürstenfeld	30
406	Sparkassa der Stadt Gablonz	50
407	Sparkassa der Stadt Grottau	10
408	Sparkassa der Stadt Kaaden	20
409	Sparkassa der Stadt Laa a. d. Th.	20
410	Sparkassa der Stadt Landskron	20
411	Sparkassa der Stadt Leitmeritz	50
412	Sparkassa der Stadt Linz, Allg.	500
413	Sparkassa der Stadt Mähr.-Ostrau	100
414	Sparkassa der Stadt Marburg	50
415	Sparkassa der Stadt Neutitschein	20
416	Sparkassa der Stadt Oberhollabrunn	50
417	Sparkassa der Stadt Ottenschlag	10
418	Sparkassa der Stadt I. Böhme, Prag	200
419	Sparkassa der Stadt Reichenberg	50
420	Sparkassa der Stadt St. Pölten	20
421	Sparkassa der Stadt Stockerau	100
422	Sparkassa der Stadt Tetschen	30
423	Sparkassa der Stadt Troppau	20
424	Sparkassa der Stadt Urfahr	50
425	Sparkassa der Stadt Wiadhofen a. d. Ybbs	20
426	Sparkassa der Stadt Weiz	100
427	*Springer, Baronin	1.000
428	*Stadtgemeinde Witkowitz	30
429	Stadtkasse Mähr.-Ostrau	50
430	Standard G.m.b.H.	100
431	Steffsky Josef	10
432	Steiner Marie	10
433	*Stepanek Berta	30
434	*Stiannny, Charlotte von	100
435	Stillfired, Baronin Antonie	50
436	*Stolberg-Wernigerode, Prinzessin J.	40
437	Strassberger, Dr. M.	10
438	Südbahngesellschaft (Güney Demiryolu Şirketi), k.k. priv.	500
439	Süddeutsche Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft (Güney Alman Tuna Vapur Şirketi)	100
440	*Syrette, Mlle.	30
441	Tanne Berta	10
442	Tauss Klara	20
443	Teleki, Gräfin Stefanie	10
444	Tesch, Frau von	20
445	Theresientaler Papierfabrik (Kâğıt Fabrikası)	1.000

MUTTALİP ŞİMŞEK

446	Thürheim, Dr. Graf	10
447	*Thun, Gräfin, geb. Prinzessin Lobkowitz	30
448	Thun, Gräfin Hildegard	10
449	Thun, Graf, Dr. Adolf	20
450	Thun, Graf Emmerich	50
451	*Thurn-Valsassina, Gräfin Adele	100
452	Tietze Rosa	20
453	Tiller A.G.	50
454	*Tiring Fanny	30
455	Tlusty, Knöpfelmacher (Düğme Üretimi) & Co.	20
456	*Toscheff, Mme. Katharina	30
457	Treuer H.	10
458	Trifailer Kohlenwerks-Ges. (Kömür İşlt.)	30
459	Tungsram, Glühlampen	10
460	Ultenberg, Anna Edle von	100
461	Ung.-Belg. Metallurgische Fabrik (Metalurji Fabrikası)	20
462	Ung. Patent-Hufeisenfabrik (Atnalı Fabrikası)	50
463	Union A.G.	30
464	Unionbank	2.000
465	**Valkany Sofie	10
466	Verbandstoffwerke (Bandaj Malzemeleri İşlt.) Richter	30
467	Voith J.M.	20
468	Vulkan, Maschinenfabrik (Makine Fabrikası)	500
469	Waagner, Biro & Kurz	500
470	Wagner von Jauregg, Professor	30
471	*Wasserburger, Paula von	30
472	Wedel, Gräfin Botho	100
473	Weil, Dr. M.	20
474	Weiss Else	20
475	Weissenfels, Stralwerke A.G. (Enerji santralleri)	200
476	Weissenbach Herm.	50
477	*Weisskirchner, Dr. Richard	500
478	*Weissweilwe, Mme.	50
479	Wellesz & Schwitzer	50
480	Wesber, Ingenieur (Mühendis) Leo	10
481	Wetzler Bernhard	2.500
482	Wiener Bankverein	2.500
483	Wiener Cercle	100
484	Wiener Lokomotivfabrik (Viyana Lokomotif Fabr.)	2.000
485	*Wilczek, Gräfin Emma	30
486	*Wilczek, Graf Hans	30
487	Wimmersberg, Baronin Helene	10
488	Windischgraetz, Fürst Alfred	100
489	Winkler A.	20
490	Winterstein Else	10
491	*Wite Maurice de	50

HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ VİYANA HANIMLAR MERKEZİ VE FAALİYETLERİ

492	*Witkowitz Bergbau und Eisenhütten-A.G. (Witkowitz Maden ve Demir İşt. A.ř.)	30
493	*Wörishofer, Mme. Anna	5.000
494	Wolf Melanie	10
495	Wolf S. & Co.	10
496	Wolf, Baad & Co.	10
497	*Wollhofen, M. von	50
498	Zichy, Gräfin Gabriele	10
499	Zichy, Graf August	100
500	Zimmerer Ludwig	25
501	Zinkwalzwerke, Oest.-Ung. (Avust-Mac. Çinko İşletmeleri)	100
502	Zirner Alexander	200
503	*Zwickl, Baron	30
504	Diverse Kleinere Spenden (Çeşitli küçük bağışlar)	991,30
	TOPLAM (BAĞIşLAR)	139.699,39
505	Postsparkasse ve Wiener Bankverein gibi bankalardan alınan faiz geliri	1.531,81
	TOPLAM GELİR	141.231,20

İŞGAL İSTANBUL'UNDA FRANSIZ MİLLİ BAYRAMI KUTLAMALARI (1919-1923)

PINAR TUNA*

Z

Bu çalışmada, 1919-1923 yılları arasında İŞgal İstanbul'unda gerçekleştirilen Fransız Millî Bayramı kutlamaları tarihsel araştırma yöntemi kapsamında incelenmiştir. İtilaf Devletleri, başkent İstanbul'u Mondros Mütarekesi uyarınca 13 Kasım 1918'de fiilen, 16 Mart 1920'de ise resmen işgal etmiştir. İstanbul'un işgal altında bulunduğu sırada yaşanan önemli gelişmelerden biri de Fransız Millî Bayramı kutlamalarıdır. 1919-1923 yılları arasında belirli bir program dâhilinde gerçekleştirilen bu kutlamalarda çeşitli etkinlikler gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda öncelikle fener alayları düzenlenmiş ve İtilaf Devletleri subaylarının da izleyici olarak katıldığı askerî geçit törenleri yapılmıştır. Ayrıca düzenli bir Şekilde Fransız elçiliğinde kabul törenleri gerçekleştirilmiştir. Bu törenlerde Fransız yetkilileri günün anlamına yönelik konuşmalar yapmış ve bazı siyasi mesajlar da vermişlerdir. Böylece Fransızlar iŐgalci bir g olarak askerî birlikleriyle âdeta bir g gösterisi yaptıkları gibi kutlamalar üzerinden siyasi propaganda da bulunmuşlardır. Buna karşılık Fransız Millî Bayramı kutlamalarına hiçbir Türk yetkilisi katılmamıŐtır. Bununla birlikte bayram törenleri İstanbul basınına ayrıntılı bir Şekilde yansımıştır. Bu çerçevede törenlere yönelik haber ve izlenimler aktarılmış ve çeşitli siyasi değerlendirmelere yer verilmiştir. Bu değerlendirmelerde, öncelikle Fransız İhtilali'nin tarihçesine ve evrensel düzeydeki kazanımlarına deĐinilmiŐtir. Bu kapsamda ihtilalin önemi ile hürriyet, adalet, eşitlik, kardeşlik ve İnsan Hakları Beyannamesi gibi evrensel kazanımları ne çıkarılmıştır. Ayrıca

* Dr., İstanbul/TÜRKİYE, ptaser80@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1805-5053

Fransız Millî Bayramı'nın sadece Fransa'nın değil bütün medeni ülkelerin ortak bayramı olduğu dile getirilmiştir. Yapılan değerlendirmelerde öne çıkan bir konu da Türk-Fransız ilişkileridir. Bu konuda, Türk-Fransız ilişkilerinin önemi vurgulanmış ve Fransız İhtilali ile Türk İnkılabı arasındaki benzerliğe işaret edilmiştir. Bu doğrultuda 1919-1922 yıllarındaki Fransız Millî Bayramı kutlamaları basında olumlu bir şekilde ele alınmakla birlikte, 1923 yılına gelindiğinde Fransızların İstanbul'da bir bayram kutlaması yapması eleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 14 Temmuz, Fransız İhtilali, Fransız Millî Bayramı, General Charpy, General Pellé, İstanbul, Taksim Meydanı, Türk İnkılabı.

FRENCH NATIONAL HOLIDAY CELEBRATIONS IN OCCUPIED ISTANBUL (1919-1923)

ABSTRACT

In this study, the French National Holiday celebrations held in Occupied Istanbul between 1919 and 1923 were examined within the scope of historical research method. The Entente Powers actually occupied the capital city, Istanbul, on 13 November 1918, and officially occupied it on 16 March 1920, in accordance with the Armistice of Mudros. One of the important developments that took place during the occupation of Istanbul was the French National Holiday celebrations. Various activities were carried out in these celebrations, which were held within a certain program between 1919 and 1923. In this context, first of all, lantern regiments were organized and military parades were held in which the Entente Powers' officers participated as spectators. In addition, reception ceremonies were held regularly at the French embassy. In these ceremonies, French officials made speeches about the meaning of the day and gave some political messages. Thus, the French, as an occupying power, made a show of power with their military units, and also made political propaganda through celebrations. On the other hand, no Turkish officials attended the French National Holiday celebrations. However, the festive ceremonies were reflected in the Istanbul press in detail. In this context, news and impressions about the ceremonies were conveyed and various political evaluations were included. In these evaluations, first of all, the history of the French Revolution and its achievements at the universal level are mentioned. In this context, the importance of the revolution and its universal achievements such as freedom, justice, equality, fraternity and the Declaration of Human Rights were highlighted. It has also been stated that the French National Holiday is not only the common holiday of France, but also of all civilized countries. Another prominent issue in the evaluations is the Turkish-French relations. In this regard, the importance of Turkish-French relations was emphasized and the similarity between the French Revolution and the Turkish Revolution was pointed out. In this direction, although the French National Holiday celebrations in 1919-1922 were dealt with positively in the press, it was criticized that the French celebrated a feast in Istanbul in 1923.

PINAR TUNA

Keywords: 14 July, French Revolution, French National Holiday, General Charpy, General Pellé, Istanbul, Taksim Square, Turkish Revolution.

GİRİŞ

İnsanoğlu eski çağlardan beri inanç ve gelenekleri doğrultusunda tapınma, eğlenme ve anma gibi çeşitli etkinliklerde bulunmuştur. Bu bağlamda Batı toplumlarında, 1789 Fransız İhtilali'ne kadar olan süreçteki kutlamalar genel olarak dinî içerikli gerçekleşmiştir. Fransız İhtilali'nden sonra ise başta Fransa olmak üzere zamanla tüm Avrupa'da millî devletler ve laik sistemler etkili olmaya başlamıştır. Millî devletlerin kendi meşruiyetlerini kabul ettirebilmeleri için eskisinden farklı olarak bayrak, millî marş ve millî günler gibi yeni semboller oluşturulmaya başlanmış ve yapılan törenler de bir değişim geçirmiştir. Böylece her ülke kendi şartlarına ve tarihi olaylarına göre özel millî günler belirlemiştir. Dolayısıyla millî bayramlar da bu törenler içerisinde önemli ve özel bir yere sahip olmuştur¹.

Millî bayramlar açısından önemli bir dönüm noktası olan Fransız İhtilali, 14 Temmuz 1789'da başlamış ve 1880 yılından itibaren 14 Temmuz günü Fransa'da millî bayram olarak kutlanmıştır². Fransızların bu millî bayramı Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından başkent İstanbul'da da kutlanmıştır. Çoğunlukla Taksim Meydanı'nda gerçekleştirilen bu kutlamalar, İstanbul'un işgal altında bulunduğu 1919-1923 yılları arasında kesintisiz olarak devam etmiştir. Bu çalışmada, Fransızların İstanbul'da yaptıkları millî bayram kutlamaları İstanbul basını ekseninde incelenmiştir. Bu çerçevede bayram törenlerinde öne çıkan gelişmeler aktarılıp bayram üzerinden yapılan değerlendirmelere yer verilmiştir.

I. Fransız Millî Bayramı'nın İstanbul'da İlk Kutlanması

İtilaf Devletleri, başkent İstanbul'u Mondros Mütarekesi uyarınca 13 Kasım 1918'de fiilen işgal ederken 1919 Haziran'ına kadar Fransızlar; Doğu Trakya Demiryolları, Dörtyol, Mersin, Adana, Pozantı, Toros Tünelleri, Doğu Demiryolları, İngilizlerle birlikte Kasaba-Aydın Demiryolu, Çiftahan, Akköprü ve Afyon İstasyonu'nu işgal etmişlerdi³. İstanbul'u işgal eden İtilaf Devletleri, 8 Aralık 1918'de askerî bir yönetim kurmuş ve denetimlerini

¹ Bengül Salman Bolat, **Millî Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2012, s.1-10.

² Ateş Uslu, "Yurttaşlığa Dayalı Ulus ve Ötesi: Fransa'da Ulus ve Ulusçuluk (XIX.-XX. Yüzyıl)", **Mülkiye Dergisi**, C 37, S 4, Ankara 2013, s.95.

³ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi I, İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991, s.73-75.

kolaylaştırmak için şehri bölümlere ayırmışlardı. Bu çerçevede Beyoğlu ile Boğaz'ın Rumeli yakası iki bölgeye ayrılarak buraların denetimi bir İngiliz subayına verilmişti. Aynı şekilde İstanbul yakası da iki bölgeye ayrılarak yönetime bir Fransız subayı getirilmişti⁴.

Bu dönemdeki önemli bir gelişme de İstanbul basınına konulan sansürdü. Bu bağlamda İstanbul Hükümeti 1 Aralık 1918'de çıkardığı bir emirle basına sansür koymuş, İtilaf Devletleri temsilcileriyle gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda ise 20 Ocak 1919'dan itibaren sansürün, İtilaf Devletleri ile İstanbul hükümetini temsil eden ortak bir komisyon tarafından yürütülmesine karar verilmişti. 5 Şubat 1919'da çıkarılan bir yönetmelik çerçevesinde de sansür ağırlaştırılmıştı⁵.

Bu gelişmelerin yaşandığı süreçte, Fransız işgal kuvvetlerinin başkent İstanbul'daki ilk millî bayram kutlamaları 14 Temmuz 1919'da gerçekleştirilmişti. Gerek bu ilk kutlama gerekse diğer yıllardaki kutlamalar, Fransızlar adına bir propaganda işlevi görmesi adına da önemliydi⁶. İlgili tören programına göre Taksim Meydanı'nda İtilaf Orduları Kumandanı General Franchet d'Espérey'nin önünde Fransız askerî birlikleri tarafından sabah saat sekiz buçukta bir geçit töreni yapılacaktı. Bu törende Fransız Fevkalade Komiseri Defrance'ın yanı sıra Fransız erkânı, yüksek rütbeli subaylar ve İtilaf subayları da yer alacaktı⁷. Geçit törenini yapacak askerî birlikler, Taksim Meydanı'nda bu tören için inşa edilecek pavyonlar önünde sağ cephesi Surp Agop Ermeni Hastanesi'ne, sol cephesi de Taksim tarafına bakacak şekilde dizileceklerdi. Törene katılacak askerî birlikler içerisinde sömürge alayları da dâhil olmak üzere çeşitli alay ve taburlar bulunuyordu. Geçit yapılacak alanın darlığı nedeniyle törene ancak sınırlı sayıda davetli kabul edilecek ve bunun için ayrıca davetiyeler dağıtılacaktı. Bunun yanı sıra davetliler için alana birçok pavyon ve tak inşa edilmişti. Bu çerçevede töreni izlemek için Taksim'de büyük Fransız bayraklarıyla donatılan üç büyük ahşap

⁴ Mehmet Temel, **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s.4.

⁵ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I (Açıklamalı Kronoloji): Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s.47, 102, 119.

⁶ Bilge Criss, **İşgal Altında İstanbul: 1918-1923**, Çev. Ahmet Kaçmaz, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s.108.

⁷ **İkdam**, 10 Temmuz 1335/1919, s.1; **Zaman**, 10 Temmuz 1335/1919, s.2; **İkdam**, 13 Temmuz 1335/1919, s.1. Bu konuda ayrıca bk. **Vakit**, 10 Temmuz 1335/1919, s.1; **Sabah**, 12 Temmuz 1335/1919, s.2; **İleri**, 14 Temmuz 1335/1919, s.2.

amfi tiyatro yapılmıştı. Bu yapının orta kısmı İtilaf Devletleri'nin siyasi ve askerî temsilcileriyle yüksek rütbedeki subaylarına, diğer kısmı ise özel olarak davet edilen yerli ve yabancı kişilerle ailelere ayrılmıştı⁸.

Tören kapsamında davetlilerin kabulü, otomobillerin geçişi ve öğrencilerin yerlerini almaları için gerekli önlemler alınmıştı. Buna göre davetliler sabah saat sekizde tören alanında hazır bulunacak ve sekizi çeyrek geçeden sonra kimsenin tören alanına girmesine izin verilmeyecekti. Kutlamalar, İstanbul'daki şehir içi ulaşımında da birtakım değişikliklere yol açmıştı. Bu çerçevede 13 Temmuz gece yarısından üç saat önce Beyoğlu'nda bir fener alayı yapılacağından bu sırada tramvaylar çalışmayacaktı. Ertesi gün ise öğleden önce saat beşten on bir buçuğa kadar Ayasofya-Harbiye güzergâhındaki tramvaylar işlemeyecekti. Ayrıca Beşiktaş'tan gelen tramvaylar Voyvoda Caddesi'nden ileri geçemeyecekti⁹. Tramvay ulaşımının yanı sıra deniz ulaşımında da kısıtlamalar söz konusuydu. Bu kapsamda Karaköy Köprüsü 14 Temmuz günü öğleden önce saat beşten itibaren açılmayacak ve aynı gün Haliç'e vapur giriş-çıkışı yasaklanacaktı¹⁰.

Kutlamalar kapsamında Gülhane Parkı'nda gece şenlikleri düzenlenirken 14 Temmuz akşamı da Kızkulesi civarında ateşli oyunlar oynanacaktı. Ayrıca Beyoğlu ve Şişli'de çeşitli eğlenceler düzenleneceği gibi İstanbul'daki Fransız daireleri bayraklarla donatılacaktı¹¹. Aynı zamanda Rum mağaza sahipleri, 14 Temmuz günü dükkânlarını bayraklarla donatıp kapalı tutacak, Patrikhane ve Rum okulları da açık olmayacaktı. O gün Yunan Patrikhanesi'nden bir heyet, Fransız siyasi temsilcisine giderek kilisenin ve milletin tebriklerini iletcek ve Taksim'deki geçit töreninde hazır bulunacaktı¹².

Hazırlanan programa uygun bir şekilde 13 Temmuz akşamı saat dokuzdan sonra Fransız ordusuna bağlı tüm askerî birliklerin katıldığı bir fener alayı düzenlenmişti. Alay Şişli tepelerinden inerek Şişli, Pangaltı ve Beyoğlu Caddelerini dolaşmış ve ardından Fransız elçiliği önüne giderek Fransız millî marşını çalmıştı. Fransız Fevkalade Komiseri Defrance buna karşılık olarak

⁸ **İkdam**, 10 Temmuz 1335/1919, s.1; **Sabah**, 12 Temmuz 1335/1919, s.2; **İkdam**, 13 Temmuz 1335/1919, s.1; **Sabah**, 13 Temmuz 1335/1919, s.2.

⁹ **İkdam**, 10 Temmuz 1335/1919, s.1. Bu konuda ayrıca bk. **Zaman**, 10 Temmuz 1335/1919, s.2.

¹⁰ **İkdam**, 10 Temmuz 1335/1919, s.1; **Vakit**, 12 Temmuz 1335/1919, s.2.

¹¹ **İkdam**, 10 Temmuz 1335/1919, s.1; **Sabah**, 12 Temmuz 1335/1919, s.2; **Alemdar**, 13 Temmuz 1335/1919, s.2; **İkdam**, 13 Temmuz 1335/1919, s.1.

¹² **Vakit**, 13 Temmuz 1335/1919, s.2.

kısa bir konuşma yapmıştı¹³. Törenin bu kısmına yönelik bir izlenimde, fener alayına katılan birliklerin “laubali” bir şekilde hareket ettikleri belirtilmişti¹⁴.

14 Temmuz sabahında ise programa uygun bir şekilde geçit töreni gerçekleştirilmişti. Sabah erkenden Taksim’den Galatasaray’a kadar olan her yer Fransız sancaklarıyla donatılmış ve halk tüm Beyoğlu’nu doldurmuştu. Taksim Meydanı’na yapılan özel barakalara sabah sekizden önce kalabalık bir kitle toplanmıştı. Davetlilerin ön saflarında İtilaf Devletleri amiral ve generalleriyle siyasi memurlarının yanı sıra Rum ve Ermeni Patrikleri ve yabancı ileri gelenler bulunuyordu. Rum, Ermeni ve Musevi cemaatleri bu törene resmî olarak katılmışlardı¹⁵. Ermenice ve Rumca gazetelerden İstanbul basınına yansıyan bilgilere göre Patrikler, Fransız Cumhurbaşkanı’na birer tebrik telgrafi çekmiş ve her iki cemaate mensup heyetler Fransız siyasi temsilcisi ile generaline giderek tebriklerini sunmuşlardı. Kutlamalar nedeniyle Rum ve Ermeni okulları tatil edilmiş ve mağazaların birçoğu kapanmıştı¹⁶. Törene katılan Rumlar üzerinden yapılan bir değerlendirmede bu cemaatin bayramdan kendilerine “büyük bir hisse-i mefharet [büyük bir övünç payı]” çıkardıkları kaydedilmişti¹⁷. Törene ilişkin bir izlenimde ise Osmanlı ve İtilaf Devletleri polislerinin bu “müstesna kalabalıkta” aldığı önlemlerin ve gösterdiği çalışmanın “şayan-ı takdir” olduğu vurgulanmıştı¹⁸.

Bayram töreni için Beyoğlu ve Taksim Caddeleri “mükemmel” bir şekilde hazırlanırken geçit törenine katılacak askerî birlikler ise saat altıda Taksim Meydanı’na gitmişlerdi. Saat sekizi yirmi geçe Fransız Fevkalade Komiseri Defrance eşiyile birlikte kendilerine ayrılan kürsüde yerini almıştı. Saat sekiz buçukta bir otomobille tören alanına gelen General Franchet d’Espérey ise

¹³ **İkdam**, 15 Temmuz 1335/1919, s.2.

¹⁴ **A.g.y.**

¹⁵ **Alemdar**, 15 Temmuz 1335/1919, s.1; **Sabah**, 15 Temmuz 1335/1919, s.2. Törendeki kalabalığa yönelik bilgi için ayrıca bk. **Memleket**, 15 Temmuz 1335/1919, s.2. Mütareke İstanbul’undaki nüfus 1.200.000 dolayındaydı. Bu nüfusun yarısını Müslümanlar, 400.000’e yakını Rumlar, 120.000’e yakını Ermeniler ve 45.000’ini Yahudiler oluşturuyordu. Şehirde, ayrıca yabancılar ve Levantenler de bulunmaktaydı. Bk. Mete Tunçay, “Mütareke İstanbul’u (1918-1923)”, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi-Siyaset ve Yönetim-I**, C 2, İstanbul 2015, s.242.

¹⁶ **Tercüman-ı Hakikat**, 14 Temmuz 1335/1919, s.2. Dönemin tanıklarından İ. Hakkı Sunata da Fransız Millî Bayramı nedeniyle Rum ve Ermenilerin mağaza ve dükkânlarını kapatarak bayram kutlamalarına katıldıklarını aktarmıştı. Bk. İ. Hakkı Sunata, **İstanbul’da İşgal Yılları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s.51.

¹⁷ **Tercüman-ı Hakikat**, 14 Temmuz 1335/1919, s.2.

¹⁸ **Sabah**, 15 Temmuz 1335/1919, s.2.

yirmi bir pare top atışıyla karşılanmıştı. Öncelikle Fevkalade Komiseri selamlayıp katılımcılara hoş geldin diyen General, askerî birlikleri denetlemiş ve sonrasında subaylarıyla birlikte askerî birliğin başına geçmişti. Saat sekiz buçukta belirlendiği şekilde askerî geçit töreni başlamıştı. Bu aşamada toplar atıldığı gibi uçaklar da bir uçuş gerçekleştirmişti. Törenin başlamasından hemen önce nişan dağıtımına geçilerek, İngiliz ordusuna mensup General Milne'ye Légion d'Honneur nişanı verilirken İtalyan, Fransız, İngiliz ve Yunan ordularına mensup subaylardan bazılarında da çeşitli derecelerde nişan ve rütbeler verilmişti¹⁹. Sonrasında askere hazır ol emri verilmiş ve askerî bando Fransız marşını çalmıştı. Marşın ardından çeşitli alay, bölük ve taburların yanı sıra sekiz zırhlı tankın da katıldığı geçit töreni başlamıştı. Geçit töreninde bulunan taburların her biri ayrı ayrı alkışlanırken tanklardan önce hızlı bir şekilde geçen Fas sipahi süvari alayı ise “fevkalade” ve sürekli bir şekilde alkışlanmıştı. Kırmızı pelerin ve renkli giysiler içerisinde bulunan bu süvariler, ellerinde kılıçları ve aynı zamanda düzgün ve coşkulu yürüyüşleriyle seyircileri oldukça etkilemişti. Askerî birliklerin geçişinin ardından izcilerle Fransız okullarının geçit töreni başlamıştı. Saint Benoit Okulu, Kadıköy Saint Joseph Okulu, Şişli Fransız Okulu ve daha birçok özel Fransız okulu bu törene katılmıştı. Önce kız, arkadan da erkek çocukları ellerinde küçük Fransız bayraklarıyla millî marşı okuyarak düzgün adımlarla geçmişlerdi. Bunlar arasında, ellerinde Fransız bayraklarıyla çarşafli iki öğrenci ve fesli İslam çocukları da bulunuyordu²⁰.

Geçit töreninden dönen alay ve taburlar Beyoğlu Caddesi'nden geçmişlerdi. Bunların dönüşünden sonra bile Karaköy'den Harbiye'ye ve Tünel'den Galatasaray'a kadar olan caddeler kalabalık nedeniyle geçilemeyecek bir haldeydi. Bütün mağaza ve evler Fransız bayraklarıyla donatılmış ve rengârenk çiçeklerle süslenmişti. Limandaki İtilaf Devletleri savaş gemileri de alay bayraklarıyla donatılmış ve öğleyin amiral gemilerinden top atılarak bayram kutlanmıştı. O sırada Fransız Akdeniz filosu amiral gemisi olan Ernest Renan zırhlısı limana geldiği için bu zırhlı da atış törenine katılmıştı²¹.

Geçit töreninin tamamlanmasının ardından Fransız Fevkalade Komiseri Defrance ile eşi elçilikte bir kabul töreni gerçekleştirmişti. Başta General

¹⁹ **İkdam**, 15 Temmuz 1335/1919, s.2; **Alemdar**, 15 Temmuz 1335/1919, s.1; **Zaman**, 15 Temmuz 1335/1919, s.2.

²⁰ **Sabah**, 15 Temmuz 1335/1919, s.2; **Alemdar**, 15 Temmuz 1335/1919, s.1.

²¹ **Sabah**, 15 Temmuz 1335/1919, s.2. Ayrıca bk. **Memleket**, 15 Temmuz 1335/1919, s.2.

Franchet d'Espérey olmak üzere Fransız ordusuna mensup subaylar ile diğer İtilaf Devletleri orduları erkânı elçiliğe giderek Fevkalade Komisere tebriklerini sunmuşlardı. Ayrıca Fransız milleti adına temsilci olarak gelen bir milletvekili konuşma yaparak tebriklerini iletmişti. Bu tebrike Fevkalade Komiser karşılık vermiş ve konuşmaların her ikisi de davetliler tarafından alkışlanmıştı²². Öğleden sonra saat beşte ise 122. Fırka bandosu ve Sipahi Alayı trampetlerinin katılımıyla Taksim Meydanı'nda spor eğlenceleri düzenlenmişti. Akşam saat dokuzda yine askerî bandonun katılımıyla bir fener alayı gerçekleştirilerek Şişli, Pangaltı ve Beyoğlu yoluyla Tünel'e kadar dolaşılmış, saat onda Kızkulesi önünde havai fişekler atılıp ateşli oyunlar oynanmış ve ışıklandırılmış uçaklar İstanbul semalarında uçmuştu²³. Böylece Fransızlar İstanbul'daki ilk millî bayram kutlamalarını Gayrimüslimlerin de katılımıyla son derece gösterişli bir şekilde gerçekleştirmişlerdi.

Fransızların İstanbul'daki ilk millî bayram kutlamaları sırasında Rami Kışlası'nda 15 Temmuz günü bir olay yaşanmıştı. Bu kışlada bulunan Fransız askerî birliklerine mensup Cezayirli bir Müslüman asker tutukluymken Fransız Millî Bayramı dolayısıyla tahliye edilmişti. Ancak bu asker, Rami köyünün Cuma Mahallesi'ndeki Bakkal Hasan Efendi'nin dükkânına giderek şeker alma bahanesiyle para çekmecesine saldırmıştı. Bunun üzerine güçlükle dışarıya çıkarılan asker, Hasan Efendi ile oğluna vurmaya kalkışmış ve mahalledeki birkaç evin kapısına taş atarak zarar vermeye çalışmıştı. Köy halkını korku içerisinde bırakan bu asker, yere düşerek kafasından yaralanmıştı. Kendisinin cinnet derecesinde hal ve hareketler göstermesi nedeniyle olay hemen Fransız subaylarına bildirilmiş ve askerin yakalanmasıyla halkın korkusu giderilmişti²⁴.

Fransızların İstanbul'daki ilk millî bayram kutlamalarından sonra İngiltere ile Fransa arasında işgal altındaki toprakların değişimine yönelik bir sözleşme imzalanmıştı. 15 Eylül 1919 tarihli bu sözleşmeye göre İngilizler, Musul'u almak kaydıyla daha önce işgal ettikleri Antep, Maraş, Urfa, Çukurova ve Suriye'yi Fransızlara bırakmışlardı. Bunun üzerine Fransızlar; Kilis, Urfa, Maraş ve Antep'e girmiş ve bu işgaller yerli halkın girişimiyle kurulan millî

²² **İkdam**, 15 Temmuz 1335/1919, s.2; **Alemdar**, 15 Temmuz 1335/1919, s.1. Ayrıca bk. **Zaman**, 15 Temmuz 1335/1919, s.2.

²³ **Alemdar**, 15 Temmuz 1335/1919, s.1; **Tasvir-i Efkâr**, 15 Temmuz 1335/1919, s.2; **Sabah**, 15 Temmuz 1335/1919, s.2; Sunata, **a.g.e.**, s.51.

²⁴ **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**, Dâhiliye Asayiş Kalemî, 15/105, H-18-10-1337.

müfrezelerin saldırısına yol açmıştı. Bu süreçte Fransa, Suriye eski Yüksek Komiseri Georges Picot aracılığıyla 7 Aralık 1919'da Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa'yla bir görüşme gerçekleştirmişti. Yarı resmî bir nitelik taşıyan bu görüşme olumlu sonuçlanmasa da Türk-Fransız ilişkilerinin geleceği açısından önemliydi²⁵.

1.1. Kutlamalar Üzerinden Siyasi Değerlendirmeler

İstanbul'daki ilk Fransız Millî Bayramı kutlamalarına yönelik siyasi değerlendirmeler sansürün de etkisiyle Fransız işgallerine yönelik bir protestoya yol açmamış ve ağırlıklı olarak Fransız İhtilali'ne vurgu yapılmıştır. Bu değerlendirmelerde bir taraftan Fransız İhtilali'nin tarihçesi özetlenirken diğer taraftan ihtilalin getirdiği fikir ve kazanımlar irdelenmiş ayrıca ihtilalin Türk-Fransız ilişkilerine etkisine dair çeşitli saptamalar yapılmıştır. Bu arada Osmanlı Devleti'nin millî bayramı olan 10 Temmuz Bayramı²⁶ üzerinden de bazı yorumlarda bulunulmuştur.

Fransız İhtilali'nin tarihçesinden söz edilirken bu ihtilalin, 14 Temmuz 1789'da Bastille'nin ele geçirilmesiyle kuvvet ve yaygınlık kazandığı vurgulanmıştır. Bastille'nin ele geçirilişi, eski devri sona erdirmesinin yanı sıra Kral XVI. Louis'inin de tahttan ayrılmasına neden olacaktı. Bu çerçevede ihtilalin önemi şu satırla ortaya konmuştu: “Fransızların bu tarihi unutmadıkları kadar var! O ihtilal-i kebir ki bir inkılab-ı mesudun hûn-în [kanlı] ve âteşîn [ateşli] bir mevlididir²⁷.”

²⁵ Bige Sükan, “Millî Mücadele Döneminde Türk-Fransız İlişkileri”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-mucadele-doneminde-turk-fransiz-iliskileri/>, Erişim Tarihi: 11.06.2022.

²⁶ 10 Temmuz Bayramı, İkinci Meşrutiyet'in ilanını kutlamak amacıyla 8 Temmuz 1909'da kabul edilmişti. Bu bayram 1909-1918 yılları arasında tüm yurttan kutlanmasına karşın, yaşanan olağanüstü ortam nedeniyle 1919-1922 yılları arasında İstanbul'da kutlamalar yasaklanmıştı. Buna karşılık aynı dönemde Millî Mücadele'yi yürütenlerin etkin olduğu Erzurum, Sivas, Ankara başta olmak üzere Anadolu'daki birçok yerde kutlamalar gerçekleştirilmişti. Bu bayram, 1923 yılında tüm yurttan tekrar kutlanmış, ancak 1924 yılından itibaren resmî daireler tatil edilmesine karşın herhangi bir devlet töreni yapılmamış ve 27 Mayıs 1935 tarihinde kabul edilen “Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanunu”nda yer verilmeyerek sona ermişti. Bu konuda geniş bilgi için bk. Serkan Tuna, **Her Devrin Bayramı Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Meşrutiyet Bayramı (1909-1935)**, Derlem Yayınları, İstanbul 2010, s.18-245. Ayrıca bk. Bolat, **a.g.e.**, s.24-28, 33-35.

²⁷ Mim. Rı, “14 Temmuz Efrencî”, **İleri**, 14 Temmuz 1335/1919, s.1. Fransız halkı, 14 Temmuz 1789'da siyasi tutukluların bulunduğu Bastille Hapishanesi'ni zapt ederek ihtilali başlatmıştı. Bk. İsmail Soysal, **Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)**, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s.83.

Fransız İhtilali'nin kazanımları üzerinde durulurken öncelikle bu ihtilal sayesinde toplumun zorba ve zalim hükümdarların tahakkümünden kurtulduğu vurgulanmıştı. İhtilale kadar bir hükümdara itaat etmek zorunda kalan insanlar “Fransa İhtilal-i Kebiri”yle hürriyetlerini, benliklerini ve insanlıklarını anlamışlardı. Aynı zamanda hürriyet ve eşitlik çerçevesinde devlet görevlerini yürütenlere hak ve görevleri tanıtarak toplumların gelişmesi sağlanmıştı²⁸. Fransız İhtilali'nin kazanımlarından bir diğeri İnsan Hakları Beyannamesi'ydi. Bu beyannamenin, siyaset dünyasının “İncili” konumunda olduğu belirtildiği gibi toplumlara ümit aşıladığı da vurgulanmıştı. Türkler üzerinde de büyük bir etkiye yol açan bu beyanname, meşrutî sisteme yönelik tartışmalarda düşünceleri aydınlatan önemli bir yol gösterici olmuştu. İhtilalin önemi vurgulanırken üzerinde durulan başka bir konu bunun evrenselliğiydi. Zira ihtilalin hür düşünceleri sadece Fransızları etkilemeyip Napoléon aracılığıyla birçok yere yayılmış ve kısmen Fransızların lehine de olsa Avrupa milletlerinin ayaklanmasına neden olmuştu. Böylece ihtilal Fransa sınırları içerisinde kalmayarak, önce tüm Avrupa'yı ardından Türkleri de içerisine alacak şekilde tüm dünyayı etkilemişti²⁹. Bundan dolayı insanlık için bir barış dönemi açan bu “kanlı ihtilal”, sadece Fransızların değil bütün insanların ortak bayramıydı³⁰.

Fransız İhtilali bağlamında Türk toplumuna yönelik de bir saptamada bulunulmuştu. Buna göre siyasi açıdan hürriyete tamamen sahip olmak Türklerin önündeki en önemli meseleydi³¹. Konunun ele alındığı bir başka yön ise Türk-Fransız ilişkileri noktasındaydı. Buna göre Fransa'nın, Türk milletini “hukuk-i beşer”den mahrum bırakmak istemeyeceği ümit ediliyordu. Bunun gerisinde, Türk milletinin izlediği yolun hukuk-i beşerin kutsal değerlerine dayanmış olması yatmaktaydı³². Osmanlı Devleti'nin millî bayramı olan 10 Temmuz Bayramı üzerinden bir değerlendirme yapan Refi' Cevad [Ulunay], Fransızların 14 Temmuz Bayramı'nı İstanbul'da “coşkulu” bir şekilde kutlamasına değinmiş ve 10 Temmuz Bayramı'nın kutlanamayışından duyduğu üzüntüyü, isim vermeden İttihat ve Terakki yönetimini de eleştirerek şu satırlarla ortaya koymuştu:

²⁸ **Sabah**, 14 Temmuz 1335/1919, s.3.

²⁹ Mim. Rı, “14 Temmuz Efrencî”, **İleri**, 14 Temmuz 1335/1919, s.1.

³⁰ **Sabah**, 14 Temmuz 1335/1919, s.3.

³¹ Mim. Rı, “14 Temmuz Efrencî”, **İleri**, 14 Temmuz 1335/1919, s.1.

³² **Sabah**, 14 Temmuz 1335/1919, s.3.

“Geçen gün on dört temmuzda misafirlerimizin payitahtımızda yaptıkları tezahüratı gördükçe ağzımızın suyu aktı. Bugünkü sönük bayramımızla onu mukayese eyledik.

Hiçbir hiss-i teneffu' ile hareket etmeyerek sadece devletin, milletin menfaatini düşünen hakiki vatanperverlerimiz olsaydı ve biz de hiç olmazsa bu harpte bitaraf kalsaydık hürriyet bayramımız böyle cenaze çıkmış hane tavrını mı alırdı?³³”

II. İstanbul'un Resmî İşgalinden Sonraki İlk Kutlamalar

İtilaf Devletleri, Türk milletine bir gözdağı vermek ve hazırlanan barış antlaşmasının uygulanabilmesini sağlamak amacıyla 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal etmiş ve böylece 13 Kasım 1918'den beri devam eden askerî denetim resmî işgale dönüşmüştü³⁴. Bu gelişmenin ardından, İtilaf Devletleri İstanbul'un yönetiminde daha etkin bir konuma gelmiş ve Fransız ve İngilizler bayram kutlamalarının yoğun bir şekilde gerçekleştirildiği bölgelerde denetim kurmuşlardı³⁵. Dolayısıyla şehirdeki ikinci Fransız Millî Bayramı kutlamaları oldukça çalkantılı bir siyasi ortamda yapılmıştı. İstanbul'un resmî işgali dışında Fransızlarla yaşanan gelişmeler de olumsuz nitelik taşımaktaydı. Bu bağlamda Fransızlar, 11-12 Şubat 1920'de Maraş'tan, 11 Nisan'da Urfa'dan çekilmek zorunda kalmış, Antep'teki Türk direnişi karşısında da ciddi kayıp vermişlerdi³⁶. Bu süreçte Fransızlar, 1920 yılı içerisinde Mustafa Kemal Paşa'yla birkaç kez daha görüşmek istemişlerse de bundan bir sonuç alamamışlardı. Buna karşın Güney Cephesi'ndeki çatışmalar nedeniyle zor duruma düşen Fransa ile TBMM Hükûmeti arasında 23 Mayıs 1920'de, 29 Mayıs gecesinden itibaren geçerli olacak 20 günlük bir mütareke imzalanmıştı. Ancak Fransızların mütareke koşullarına uymayarak, 8 Haziran'da Zonguldak Ereğlisi'ne asker çıkarıp kömür havzasını işgal etmesi

³³ Refi' Cevad, “Hürriyet Bayramı”, **Alemdar**, 24 Temmuz 1335/1919, s.1.

³⁴ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi II, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne**, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998, s.98, 104; Abdurrahman Bozkurt, “İstanbul'da İşgal Yönetimi”, **100. Yılında İstanbul'un İşgal Günleri**, 3. Baskı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2021, s.132.

³⁵ Criss, **a.g.e.**, s.87-88.

³⁶ Bige Sükan, “Millî Mücadele Döneminde Türk-Fransız İlişkileri”, **90. Yılında Millî Mücadele Sempozyumları, Bildiriler**, Yay. Haz. H. Aytuğ Tokur, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2011, s.160.

üzerine Mustafa Kemal Paşa, General Gouraud'a 18 Haziran gece yarısında mütarekenin uzatılmayıp son bulacağını bildirmişti³⁷.

Bu olumsuz gelişmelerin yarattığı ortamda 14 Temmuz Millî Bayram kutlamaları devam etmişti. Bu çerçevede 1920 yılı tören programına göre 13 Temmuz akşamı saat dokuzda Harbiye'den Tünel'e kadar bir fener alayı düzenlenecekti. Şark Ordusu Başkumandan Vekili General Nayral de Bourgon tarafından Fransız askerî birliklerine, Taksim Meydanı'nda 14 Temmuz sabahı saat sekiz buçukta bir geçit töreni yaptırılacaktı³⁸. Bu sırada Fransız Tayyare Karargâhına mensup uçaklar İstanbul, Beyoğlu ve Taksim üzerinden küçük Fransız bayrakları atacaktı. Bu bayraklardan bazıları, katılımcılara Ayastefanos, İstanbul, Boğaziçi, Karadeniz ve Haliç semalarında ücretsiz uçuş hakkı sağlayan bilet yerine geçecekti. Dolayısıyla bu bayrakların toplanıp dikkatle incelenmesi gerektiği tavsiye ediliyordu³⁹. Geçit töreninin ardından Fransız elçiliğinde öğleden sonra bir kabul töreni yapılacak ve saat beşte ise Taksim Meydanı'nda boks ve atlama yarışlarının yer aldığı spor eğlenceleri düzenleneceği gibi çeşitli oyunlar da oynanacaktı⁴⁰.

Hazırlanan programa uygun bir şekilde 13 Temmuz gecesi saat dokuzda Harbiye'den Tünel'e kadar olan cadde üzerinde Fransız askerî birlikleri ve okul öğrencileri tarafından büyük bir fener alayı düzenlenmişti⁴¹. Buna yönelik bir değerlendirmede, Beyoğlu Caddesi'nin eşi ve benzeri olmayan bir görünüm sergilediği ifade edilmişti⁴².

Tören nedeniyle İstanbul'da Fransızların işgal ettiği mülki ve askerî binalar ile Beyoğlu'ndaki birçok ticarethane Fransız Millî Bayramı'nı kutlamak için 14 Temmuz günü bayraklarla donatılmıştı. Aynı şekilde Harbiye'den Tünel'e

³⁷ Salâhi R. Sonyel, "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Batı Siyasamız (Nisan 1920-Mart 1921)", **Bellekten**, Cilt XLV/1, S 177, Ankara 1981, s.329-331, 333; İsmail Soysal, "Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984)", **Bellekten**, C XLVII, S 188'den ayrı basım, Ankara 1984, s.963; Biçe Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri: Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s.87-89.

³⁸ **Tercüman-ı Hakikat**, 13 Temmuz 1336/1920, s.2; **Peyam-ı Sabah**, 13 Temmuz 1336/1920, s.2; **İleri**, 14 Temmuz 1336/1920, s.2.

³⁹ **Dersaadet**, 13 Temmuz 1336/1920, s.1; **Alemdar**, 13 Temmuz 1336/1920, s.3; **Peyam-ı Sabah**, 13 Temmuz 1336/1920, s.2.

⁴⁰ **Peyam-ı Sabah**, 13 Temmuz 1336/1920, s.2; **Tercüman-ı Hakikat**, 13 Temmuz 1336/1920, s.2; **Alemdar**, 14 Temmuz 1336/1920, s.3; **İleri**, 14 Temmuz 1336/1920, s.2.

⁴¹ **Alemdar**, 14 Temmuz 1336/1920, s.3; **Peyam-ı Sabah**, 14 Temmuz 1336/1920, s.1; **Alemdar**, 15 Temmuz 1336/1920, s.3.

⁴² **Peyam-ı Sabah**, 14 Temmuz 1336/1920, s.1.

kadar uzanan caddenin her iki tarafına Fransız ve İtilaf Devletleri bayrakları asılmıştı. Kalabalık bir kitle 14 Temmuz sabahı erkenden Taksim'e doğru gitmeye başlamıştı. Etraftaki caddelerde de bir izdiham söz konusu olduğu için tramvay ulaşımına ara verilmişti. Bu çerçevede Eminönü-Bebek ve Harbiye-Fatih tramvay hattına geçici olarak ara verilirken Bebek tramvaylarının ise Tophane'ye kadar seferi zorunlu tutulmuştu⁴³. Halkın bu geçit törenine olan ilgisine yönelik değerlendirmelerde, Beyoğlu Caddesi'nin bu izdihamdan dolayı "dalgalı bir deniz manzarası" şeklinde görüldüğü vurgulanmıştı⁴⁴.

Kutlamalar kapsamındaki önemli bir etkinlik de General Nayral de Bourgon'un huzurunda Fransız askerî birlikleri tarafından Taksim Meydanı'nda gerçekleştirilen büyük geçit töreniydi⁴⁵. Bu tören için Taksim Meydanı'nın ortasına üç tribün inşa edilmişti. Bunlardan ortadaki tribün süslü olup üzeri kapatılmıştı. Bu tribünde Fransız Fevkalade Komiseri Defrance ve diğer İtilaf Devletleri Komiserleriyle Rum Patrik Vekili ve Hahambaşı bulunmaktaydı. Tribünlerin sağında ve solunda çeşitli okulların öğrencileri bayraklarıyla yerlerini almışlardı. İçerisinde Cezayir ve Fas askerlerinin de yer aldığı Fransız askerî birlikleri bu tribünlerin önünden geçmişlerdi. Geçit törenine katılan bu birlikler halk tarafından alkışlanmış ve özellikle çalgılarını çalarak geçen Fas sipahileri oldukça takdir görmüştü. Askerî birliklerden sonra tanklar da bir geçit töreni yapmış ve tanklardan sonra geçen izciler ise tören yerinde bulunanlar üzerinde büyük bir etki yaratmıştı⁴⁶. Geçit töreni sırasında, Ayastefanos'tan hareket eden altı Fransız uçağı Taksim üzerine gelip alçaktan uçarak küçük Fransız bayrakları atmıştı⁴⁷.

Geçit töreni sona erdikten sonra saat yarımında Fransız elçiliğinde, Fransız Fevkalade Komiseri Defrance tarafından bir kabul töreni gerçekleştirilmişti.

⁴³ **Akşam**, 14 Temmuz 1336/1920, s.2; **Tercüman-ı Hakikat**, 14 Temmuz 1336/1920, s.2; **İkdam**, 15 Temmuz 1336/1920, s.1; **Peyam-ı Sabah**, 15 Temmuz 1336/1920, s.2; **Alemdar**, 15 Temmuz 1336/1920, s.3.

⁴⁴ **Tercüman-ı Hakikat**, 14 Temmuz 1336/1920, s.2; **Alemdar**, 15 Temmuz 1336/1920, s.3.
⁴⁵ **Tercüman-ı Hakikat**, 14 Temmuz 1336/1920, s.2; **Alemdar**, 15 Temmuz 1336/1920, s.3; **İleri**, 15 Temmuz 1336/1920, s.2; **Dersaadet**, 15 Temmuz 1336/1920, s.2; **Peyam-ı Sabah**, 15 Temmuz 1336/1920, s.2.

⁴⁶ **Alemdar**, 15 Temmuz 1336/1920, s.3; **İkdam**, 15 Temmuz 1336/1920, s.1.

⁴⁷ **Tercüman-ı Hakikat**, 14 Temmuz 1336/1920, s.2; **İleri**, 15 Temmuz 1336/1920, s.2; **Peyam-ı Sabah**, 15 Temmuz 1336/1920, s.2; **Alemdar**, 15 Temmuz 1336/1920, s.3; **Dersaadet**, 15 Temmuz 1336/1920, s.2. *Akşam* gazetesine göre Ayastefanos'taki Tayyare Karargâhından üç uçak kalkmıştı. Bk. **Akşam**, 14 Temmuz 1336/1920, s.2.

Bu törene Fransız subay ve tebaasının yanı sıra İstanbul'da oturan bütün Fransız ileri gelenleri de katılmıştı. Burada birçok konuşma yapılmış ve bunlardan İstanbul'daki Fransız tebaası adına yapılan konuşmaya Defrance tarafından bir karşılık verilmişti⁴⁸. Defrance konuşmasında, "14 Temmuz'un yalnız Fransa için değil belki bütün beşeriyet için mübeccel bir yevm-i mesut olduğunu" kaydetmişti⁴⁹. Aynı günün akşamı ise Union Française'de "muhteşem bir ziyafet" düzenlenmişti⁵⁰. Böylece Fransızlar bayram kutlamalarına, İstanbul'un resmî işgalinden sonra da gösterişli bir şekilde devam etmişlerdi.

II.1. Kutlamalar Üzerinden Siyasi Değerlendirmeler

1920 yılındaki Fransız Millî Bayramı kutlamaları sırasında da çeşitli tarihî ve siyasi değerlendirmelerde bulunulmuştu. Bu çerçevede Fransız İhtilali'nin tarihçesi ve dünya üzerindeki etkilerinden söz edilen bir yazıda, Fransız milletinin despot bir krala karşı ayaklandığı ve İnsan Hakları Beyannamesi'ni yayınladığı belirtilmişti. Bu ihtilal kısa zaman içerisinde tüm dünyayı etkisi altına aldığı gibi 20. yüzyıl medeniyeti de bu inkılaptan doğmuştu. Bu nedenle 14 Temmuz Millî Bayramı, sadece Fransa ve Fransızların değil bütün medeni ülkelerin ortak bayramıydı. Dolayısıyla vatan ve insanlık sevgisini Fransızlara borçlu olan "asil Türk kavmi"nin de bu hürriyet bayramına sessiz bir şekilde katılması söz konusuydu. Diğer yandan Pierre Loti'nin de ülkesi olan Fransa, Mondros Mütarekesi'nin ağır şartlarını ilk anlayan devlet olduğu gibi gerek basını gerekse aydınlarıyla Türklere karşı olumlu yaklaşan bir ülke konumundaydı. Ayrıca Türkler Fransa'ya tarihsel olayları da içeren geleneksel bir bağla bağlıydı. Bu bağlardan en güçlüsünü, 14 Temmuz Millî Bayramı'nda da dile getirilen hürriyet fikrinin oluşturduğu öne sürülürken, mevcut olumsuz koşulların ortadan kalkarak iki milletin "kardeş" olarak "kucaklaşması" dileğinde bulunulmuştu⁵¹. Bunun yanı sıra bu "muazzam hürriyet bayramını" kutlayanların sadece Fransızlar olmadığı vurgulanmış ve

⁴⁸ **Akşam**, 14 Temmuz 1336/1920, s.2; **Alemdar**, 15 Temmuz 1336/1920, s.3; **Peyam-ı Sabah**, 15 Temmuz 1336/1920, s.2; **İkdam**, 15 Temmuz 1336/1920, s.1.

⁴⁹ **Alemdar**, 15 Temmuz 1336/1920, s.3.

⁵⁰ **Peyam-ı Sabah**, 15 Temmuz 1336/1920, s.2. Union Française, Alexandre Vallauray tarafından 1896'da tasarlanıp Beyoğlu ilçesinde Tepebaşı'nda inşa edilmiştir. Union Française, 19. yüzyılın sonunda İstanbul'da önemli bir toplumsal grup olan Fransız kolonisi için lokal olarak yapılmış ve aynı zamanda bir sanat ve kültür merkezi işlevini görmüştür. Bk. Afife Batur, "Union Française", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 7, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın Ortak Yayını, İstanbul 1994, s.324.

⁵¹ Dersaadet, "14 Temmuz", **Dersaadet**, 14 Temmuz 1336/1920, s.1.

Fransız İhtilali ile bu ihtilalin bir kazanımı olan 14 Temmuz Millî Bayramı'nın önemi şu sözlerle ortaya konmuştu:

“Bugün hürriyete, serbestîye âşık bütün akvam-ı cihanın heyecan ve ibtihâcla [sevinçle] tebcil eyledikleri [yücelttikleri] bir id-i müsterektir. Çünkü Fransız İhtilal-i Kebirinde kanlarını döken büyük insanlar, yalnız memleketlerinde istibdadı yıkmak için çalışmamışlar, hürriyete, serbestîye teşne [susamış] bütün milletler için yeni bir çıkır, yeni bir devre-i hayat ve serbestî açmışlardır. İşte bu nokta-i nazardandır ki 14 Temmuz Bayramı'nın manası, ehemmiyeti pek derin, pek büyüktür.⁵²”

Fransız İhtilali'nin kazanımları arasında öncelikle hürriyet, adalet ve eşitlik ilkelerini saymak gerekiyordu. Fransa'da gerçek bir meşrutiyetin hâkim olduğunu öne süren bir düşünceye göre bu tür ülkelerde hürriyet, adalet ve eşitlik ilkeleri ön plana çıkmaktaydı. 14 Temmuz'da hürriyetini kutlayan Fransa'da bu üç ilke, kanunların içerisinde saklı kalmayarak hükûmet işlerinin her aşamasına girip nüfuz etmişti. Gerçek meşrutiyetin geçerli olduğu ülkelerde bireysel hürriyetler hükûmetin güvencesi altındaydı. Nitekim Fransız hürriyeti de hürriyetlerin temel kaynağıydı ve bu hürriyet, birçok millete örnek olduğu gibi buradan yayılan hür düşünceler, diğer ülkelerdeki insanların “istibdat boyunduruğunu” atmalarını ve “esaret zincirlerini” kırmalarını sağlamıştı. Böylece her millet kısa bir süre içerisinde meşrutiyetin nimetlerinden faydalanabilmişti. Yine bu hür düşünce sayesinde her millet kendi yazgısına hâkim olabilmiş ve milliyet esasıyla birliğini sağlayabilmişti. Bu bağlamda Türkiye'de meşruti kuralların uygulanması halinde Türk milletinin medeni vasıflarının tüm dünyaca anlaşılıp takdir edilebileceği düşünülüyordu. Bu sayede insanlar hürriyetin sağladığı “saadetten” zevk alabileceklerdi. Ancak bunun için de öncelikle, Türk milletinin hürriyet ve istiklalini güvence altına alması gerekmektedir. Zira siyasi ve iktisadi açılardan bağımsız olmayan bir Türkiye'nin ilerleyebilmesi ve medeniyet yolunda önemli adımlar atabilmesi mümkün değildi. Ancak Türklerin yazgısının söz konusu olduğu bir dönemde, “eski dost” Fransızların Türk milletinin de hürriyete ihtiyacı olduğunu anlamaları gerekmektedir.⁵³

III. İşgalden Sonra Kutlamalar Devam Ediyor: 1921-1922 Yılı Kutlamaları

⁵² **Peyam-ı Sabah**, 14 Temmuz 1336/1920, s.1.

⁵³ **İleri**, 14 Temmuz 1336/1920, s.1.

Türk ordusunun Birinci İnönü Savaşı'nda başarılı olması üzerine İtilaf Devletleri, Sevr Barış Antlaşması'nda bazı değişiklikler yapmayı gerekli görerek, 21 Şubat ile 12 Mart 1921 tarihleri arasında Londra Konferansı'nı düzenlemişlerdi. Bu konferansa İstanbul heyetiyle birlikte Ankara'dan Dışişleri Bakanı Bekir Sami (Kunduh) Bey başkanlığında gelen bir heyet de katılmıştı. Konferansın sonunda Bekir Sami Bey, Fransız Başbakanı Briand ile “politik, askerî, ekonomik nitelikte ve Türkiye-Suriye sınırını saptayan” bir anlaşma imzalamasına karşın bu anlaşma Misak-ı Milli'ye aykırı olması nedeniyle TBMM tarafından onaylanmamıştı. Ancak Fransızların, ikili görüşmelerin yeniden başlatılması konusunda Mustafa Kemal Paşa'ya başvurmaları üzerine Bekir Sami-Briand Anlaşması metni Misak-ı Milli'ye uygun bir şekilde düzenlenerek, yeni Türk önerileri 18 Mayıs 1921'de Fransızlara iletilmişti. Türk ordusunun İkinci İnönü Savaşı'ndaki başarısı üzerine de Fransa, Ankara ile uzlaşmaya karar vermişti. Bu kapsamda TBMM hükûmetinin gönderdiği yeni anlaşma taslağını görüşmek için Senato Dışişleri Komisyonu Başkanı ve eski Bakan Franklin Bouillon Ankara'ya gönderilmişti. 13 Haziran 1921'de başlayan görüşmelerde Franklin Bouillon, Sevr Barış Antlaşması ile Bekir Sami-Briand Anlaşması'nın temel alınmasını önerirken, Mustafa Kemal Paşa ise Misak-ı Milli'de yer alan ilkelerde ısrar etmişti. Bu bağlamda Franklin Bouillon, kendisine 21 Haziran'da yarı resmî olarak önerilen yeni anlaşma taslağı hakkında Fransız hükûmetinin düşüncesini almak istediğinden görüşmelere ara verilmişti⁵⁴. Bu süreçte Yunanlıların 10 Temmuz'daki taarruzuyla başlayan Kütahya-Eskişehir Savaşları gerçekleşmiş ve Türk ordusu 25 Temmuz'da Sakarya'nın doğusuna çekilmişti⁵⁵.

Askerî ve siyasi gelişmelerin yaşandığı bu sırada İstanbul'da Fransız Millî Bayramı'nın 1921 yılı kutlamaları için daha önceki yıllarda olduğu gibi kapsamlı hazırlıklar yapıldığı göze çarpmaktaydı. Bu çerçevede İstanbul'daki Fransız askerî kuruluşlarında, büyük bir hazırlık yapıldığı gibi İstanbul civarındaki binalar da elektrik tesisatıyla donatılmıştı⁵⁶. 13 Temmuz 1921 akşamı saat sekiz buçuktan itibaren elektrikle aydınlatılmış olan limandaki bütün Fransız savaş gemileri ile genel karargâhı 14 Temmuz akşamı da

⁵⁴ Sükan, a.g.m., s.161-163.

⁵⁵ Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1975, s.191-193; Turan, **Türk Devrim Tarihi II**, s.220, 249-250.

⁵⁶ **İleri**, 13 Temmuz 1337/1921, s.2.

aydınlatılacaktı. Aynı akşam Fransız Fevkalade Komiseri General Pellé tarafından bir ziyafet verilecekti⁵⁷. Ulaşım konusundaki düzenlemeye göre de Beyoğlu bölgesindeki tramvaylar sabah saat on bire kadar işlemecekti. Böylece İstanbul'da “parlak” bir tören için gerekli tüm hazırlıklar tamamlanmıştı⁵⁸. Tören programına göre 14 Temmuz sabahı saat sekiz buçukta, içinde Tunus, Senegal ve Fas alaylarının da bulunduğu Fransız askerî birlikleri tarafından Taksim Meydanı'nda Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Charpy'nin önünde bir geçit töreni yapılacaktı. Tören sırasında Taksim üzerinde uçaklar uçacak ve General Charpy'nin Fransız askerlerini teftişinin ardından nişanlar verilecekti⁵⁹. Beyoğlu'ndaki Fransız elçiliğinde sabah saat on buçukta Fransız Fevkalade Komiseri General Pellé tarafından bir kabul töreni gerçekleştirilecek ve General Pellé ile eşi İstanbul'da bulunan Fransız ileri gelenlerinin tebriklerini kabul edecekti⁶⁰. Aynı günün gecesi saat dokuza çeyrek kala Taksim Meydanı'ndan Bayezid'e kadar bir fener alayı düzenlenecekti. Bu alayla hareket edecek olan askerî bando tarafından Fransız elçiliğinde ve genel karargâhında müzikler çalınacaktı⁶¹.

Fransız Millî Bayramı etkinliklerinden bir diğeri de tiyatro oyunuydu. 14 Temmuz 1921'de Burhaneddin Bey Temsil Heyeti tarafından askerî bandonun katılımıyla Napoléon Bonaparte isimli 4 perdelik bir oyun Şehzadebaşı'ndaki Millet Tiyatrosu'nda sergilenecekti. Giriş ücretinin 5, koltuk ücretinin 20, loca ücretinin ise 100 kuruş olarak belirlendiği oyun, kadın ve erkekler için sabah ve akşam olmak üzere iki kez sahneye konacaktı. Aynı oyun, Beykoz Parkı Gazinosu'nun tiyatrosunda 15 Temmuz sabahı bir kez daha oynanacaktı. Son olarak, Kadıköy'deki Kuşdili Tiyatrosu'nda 16 Temmuz sabahı ile akşamında iki kez daha sergilenecekti. Bu oyuna

⁵⁷ **Peyam-ı Sabah**, 14 Temmuz 1337/1921, s.3; **Tercüman-ı Hakikat**, 14 Temmuz 1337/1921, s.2.

⁵⁸ **Akşam**, 13 Temmuz 1337/1921, s.2; **İleri**, 14 Temmuz 1337/1921, s.3; **Vakit**, 14 Temmuz 1337/1921, s.2.

⁵⁹ **Akşam**, 13 Temmuz 1337/1921, s.2; **Vakit**, 14 Temmuz 1337/1921, s.2; **İkdam**, 14 Temmuz 1337/1921, s.2; **Peyam-ı Sabah**, 14 Temmuz 1337/1921, s.3; **Tevhid-i Efkâr**, 14 Temmuz 1337/1921, s.3. İkdam gazetesinde geçit töreninin saat sekizi yirmi geçe yapılacağı yazılmaktadır. Bk. **İkdam**, 14 Temmuz 1337/1921, s.2.

⁶⁰ **Peyam-ı Sabah**, 12 Temmuz 1337/1921, s.3; **Tevhid-i Efkâr**, 13 Temmuz 1337/1921, s.4.

⁶¹ **İkdam**, 14 Temmuz 1337/1921, s.2; **Tevhid-i Efkâr**, 14 Temmuz 1337/1921, s.3.

gelinebilmesi için İstanbul'un her yerine vapur ve tramvay seferleri konulmuştu⁶².

Hazırlanan programa uygun bir şekilde 13 Temmuz akşamı Fransız askerlerinden oluşan bir grup bandolarıyla birlikte bir fener alayı gerçekleştirmişti. Bu alay Taksim Meydanı'ndan hareketle Beyoğlu Caddesi'ni takip edip Tünel'e gelmiş ve oradan geçip Karanfil, Kabristan ve Şişhane Sokaklarını dolaşarak tramvay yolundan Harbiye Nezaretine ulaşmıştı. Bunun yanı sıra alay; Taksim Meydanı, Fransız Elçiliği, Ayasofya Meydanı, Fransız Genel Karargâhı ve Harbiye Nezareti Meydanı'nda durmuş ve bu yerlerde bando müzikler çalmıştı⁶³.

Kutlamalar çerçevesinde ilk önce, saat sekiz buçukta Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Charpy maiyetindeki subayların yanı sıra Fas süvarilerinin de bulunduğu ve Fransız millî marşının çalındığı bir ortamda geçit töreninin yapılacağı yere gelmişti. Kendisi, burada bulunan askerleri uzun süre teftiş ettikten sonra görevleri sırasında gösterdikleri üstün çalışmalarından dolayı Fransız Cumhurbaşkanı adına çeşitli subay ve kişileri nişan ve madalyalarla ödüllendirmişti. Sonrasında General Charpy tarafından kara ve deniz kuvvetlerinden oluşan Fransız askerî birliklerine Taksim Meydanı'nda bir geçit töreni yaptırılmıştı⁶⁴. Tören yerindeki kalabalığa yönelik bir izlenimde, daha sabahleyin erkenden tören yerinin seyirciler tarafından doldurulduğu ve burasının âdeta bir "mahşer halini" aldığı vurgulanmıştı⁶⁵.

Tunus ve Fas askerlerinin de yer aldığı Fransız askerî birlikleriyle zırhlı otomobiller ve tanklar, Fransız bayrağının altında duran General Charpy'yi selamlayarak birer birer geçmişlerdi. Geçit töreni için gelen davetliler arasında Fransız Fevkalade Komiseri General Pellé ile diğer İtilaf Devletleri Fevkalade Komiserleri, askerî erkânı ve yabancı devlet elçileri de yer almaktaydı. Saat sekiz buçukta başlayan tören on buçukta sona ermişti⁶⁶. Geçit töreninden

⁶² **İkdam**, 10 Temmuz 1337/1921, s.4; **Peyam-ı Sabah**, 12 Temmuz 1337/1921, s.4; **Peyam-ı Sabah**, 13 Temmuz 1337/1921, s.4.

⁶³ **Peyam-ı Sabah**, 14 Temmuz 1337/1921, s.3.

⁶⁴ **Tercüman-ı Hakikat**, 14 Temmuz 1337/1921, s.2; **İkdam**, 15 Temmuz 1337/1921, s.2; **Tevhid-i Efkar**, 15 Temmuz 1337/1921, s.4; **Peyam-ı Sabah**, 15 Temmuz 1337/1921, s.3; **İleri**, 15 Temmuz 1337/1921, s.4.

⁶⁵ **İkdam**, 15 Temmuz 1337/1921, s.2.

⁶⁶ **Akşam**, 14 Temmuz 1337/1921, s.2; **Peyam-ı Sabah**, 15 Temmuz 1337/1921, s.3. *İkdam* gazetesine göre tören saat onda sona ermişti. Bk. **İkdam**, 15 Temmuz 1337/1921, s.2.

sonra Fransız elçiliğinde bir kabul töreni yapılmış ve İstanbul'da oturan Fransız ileri gelenleri General Pellé'ye tebriklerini sunmuşlardı. Bu sırada İstanbul'da bulunan Fransızlar adına yapılan bir konuşmaya cevap veren General Pellé, sözü yabancı ülkelerde yaşayan Fransızların görevlerine getirmiş ve özellikle Doğu'da yaşayan Fransızların, "Fransa'nın sefirleri" olduğunu vurgulamıştı⁶⁷. Bundan dolayı bu "şeref", bütün Fransızların üzerine bazı görevler yüklemekteydi. General Pellé, sözlerinin devamında bu görevleri şu şekilde açıklamıştı:

"... Bunlar o vazifelerdir ki, içinde yaşadığımız millet hakkında, hayırhahlık ve - daha iyi bir kelime bulamıyorum - şefkat ile meşbu, yüksek ve tam bir nezaketin icrasını müstelzim olmaktadır. Her ne kadar bu millet, muharebe esnasında bizim düşmanlarımız tarafında bulunmuş ise de, ve her ne kadar bu millet ile bizim aramızda resmen sulh mevcut değil ise de, unutmayalım ki biz o millete, asırlık bir sa'y-i müşterek [ortak çalışma] ile ve hakiki bir dostluk ile merbut bulunmaktayız.

Size şunu da söylemek isterim: "Galibin hukuku" vardır. Fakat bu hukuku tatbik ve icra etmek ancak, hükümetimize ve onun mümessillerine aittir. "Galibin vazâifi" dahi vardır. Bu vazâif ise, bizden her birinin üzerine terakkub eder. Fransızlar, kendi tarihlerinin cereyan-ı hadisâtı içinde, o vazifeleri tatbik ve icra hususunda birçok vesilelere tesadüf ettikleri için, mezkûr vazifeleri pek ala tanırırlar. Biz dahi o vazifeleri, dünkü düşmanlarımız hakkında tatbik ve icra edelim. O vazifelere de: Hakka riayet, ihtimâm-kâr-âne adalet, civanmertlik namları verilir⁶⁸."

General Pellé'nin bu açıklamasından yola çıkılarak kendisinin Türklere karşı beslediği iyilikseverlik ve dostluk duygularında tamamen samimi olduğu belirtilmişti. Zira General bu konuşmasını "tam bir Fransız muhitinde" ve "resmî ve millî Türkiye'nin mümessillerinin" bulunmadığı bir ortamda yapmıştı. Bundan dolayı bu sözler her türlü gösterişten uzak ve tamamen içtendi. Ayrıca kendisinin, Fransa'nın Türklere ve Türkiye'ye "asırlık bir sa'y-i müşterek ile ve hakiki bir dostluk ile merbut bulunmasını" resmî bir şekilde ifade etmesi Türkler adına önemli bir güvenceydi. Nitekim kendisi, ülke içerisinde yaşayan Fransızlara vermiş olduğu öğüt ve görevlerde de

⁶⁷ **Tevhid-i Efkâr**, 15 Temmuz 1337/1921, s.4; **İkdâm**, 16 Temmuz 1337/1921, s.1.

⁶⁸ **İkdâm**, 16 Temmuz 1337/1921, s.1.

Türlklere ve Türkiye'ye karşı tam bir adalet ve nezaket içerisinde davranmaları gerektiğini öne sürmüştü. Bu tespitleri kaleme alan yazara göre ülkede yaşayan ve "bizim muhterem misafirlerimiz" konumunda bulunan Fransızlar General Pellé'nin söylediklerine uygun bir şekilde hareket etmekteydi⁶⁹. Fransız elçiliğinde yapılan bu kabul töreninin ardından saat birde Union Française'de bir ziyafet verilmişti. Bu arada gerek sabah gerekse akşam tramvaylar iki saat kadar ulaşımına ara vermiş, limandaki Fransız savaş gemileri de 14 Temmuz gecesi fenerlerle donatılmıştı⁷⁰.

Fransız Millî Bayramı'nın ardından, 23 Ağustos ile 13 Eylül 1921 arasında gerçekleşen Sakarya Meydan Savaşı'nda Türk ordusu Yunan güçlerini mağlup etmiş ve bu gelişme Türk-Fransız ilişkilerini doğrudan etkilemişti. Bu çerçevede daha önce sözü edilen ve Franklin Bouillon'un isteği doğrultusunda ara verilen görüşmeler Sakarya zaferinden sonra yeniden başlamıştı. 24 Eylül'de başlayan görüşmeler sonucunda 20 Ekim 1921'de Franklin Bouillon ile Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal [Tengirşenk] Bey arasında Ankara Anlaşması imzalanmıştı. Böylece Güney Cephesi'ndeki savaş sona ermiş, Ankara Hükûmeti ilk kez Batılı bir devlet tarafından hukuksal açıdan tanınmış, İtilaf Devletleri arasındaki bölünme özellikle de Fransa'nın, İngiltere ve Yunanistan bloğundan kopması pekişmişti⁷¹.

Sakarya zaferinden Büyük Taarruza kadar olan bir yıllık zaman diliminde bazı diplomatik gelişmeler yaşanmıştı. Bu bağlamda İtilaf Devletleri, 22 Mart 1922'de Paris'te bir araya gelerek Türk ve Yunan taraflarına bir ateşkes önermişlerdi. Ancak 27 Mart'ta açıklanan hükümler, sadece Sevr Barış Antlaşması'nda bazı değişiklikler içerdiğinden Mustafa Kemal Paşa 5 Nisan'da bir bildirimde bulunarak ateşkesin ilke olarak kabul edildiğini açıklamış ve karşı önerilerde bulunmuştu. İtilaf Devletleri'nin buna olumsuz cevap vermeleri üzerine barış görüşmeleri için İzmit'te bir ön konferans toplanmasını önermişti. Bu öneriye Fransızlar olumlu bakmasına karşın İngilizlerin tutumu olumsuz olmuştu ve bu süreçte Büyük Taarruz hazırlıklarına başlanmıştı⁷².

⁶⁹ A.g.y.

⁷⁰ **Tercüman-ı Hakikat**, 14 Temmuz 1337/1921, s.2; **İleri**, 15 Temmuz 1337/1921, s.4; **Peyam-ı Sabah**, 15 Temmuz 1337/1921, s.3.

⁷¹ Yavuz, a.g.e., s.142-145; Turan, **Türk Devrim Tarihi II**, s.220-222, 251-252.

⁷² Sükan, a.g.m., s.166.

Söz konusu diplomatik girişimlerin başarısızlığa uğradığı ve Büyük Taarruz hazırlıklarının yapıldığı bir ortamda Fransız Millî Bayramı'nın 1922 yılı kutlaması gerçekleştirilmişti. Bunun için Beyoğlu'ndaki Fransız resmî ve askerî kuruluşları ile mağaza ve evlere Fransız bayrakları asılmıştı. Taksim Meydanı geçit töreni için hazırlanmış ve davetlilerin oturacakları yerler için burada setler inşa edilmişti⁷³. Tören kapsamında 13 Temmuz 1922 akşamı saat dokuza çeyrek kala Fransız askerî birlikleri bandolarının katılımıyla bir fener alayı düzenlenecekti. Alaya iki takım bandonun yanı sıra topçu ve sipahi bandoları da katılacaktı. Bu alay Taksim'den hareketle Beyoğlu Caddesi, Galatasaray, Tepebaşı, Bankalar Caddesi ve Galata Köprüsü'nü takip ederek Harbiye Nezareti'ne gidecekti. 14 Temmuz sabahı saat sekiz buçukta ise İstanbul'daki bütün Fransız askerî birlikleri, Taksim Meydanı'nda Fransız Fevkalade Komiseri General Pellé ve Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Charpy'nin önünde bir geçit töreni yapacaktı⁷⁴. Tören yerine açılan kapılar, kırmızı karta sahip olan resmî memurların dışındaki kişiler için saat sekizi yirmi beş geçeden itibaren kapalı tutulacaktı. Tören sırasında bazı subaylara General Charpy tarafından nişanlar verilecekti. Sabah saat dokuzdan geçit töreninin sona ereceği on buçuğa kadar Taksim Meydanı'nda araba ve tramvay seferleri yasaklanacaktı. Bunun ardından saat on buçukta General Pellé tarafından elçilik binasında bir kabul töreni yapılırken, öğleden sonra saat birde Union Française binasında bir ziyafet düzenlenecek ve saat beşte de Sarayburnu Kız Tiyatrosu'nda bir tiyatro gösterisi sergilenecekti⁷⁵.

Tören programına uygun bir şekilde ilk önce 13 Temmuz akşamı bir fener alayı düzenlenmişti. Bu alaya Fransız işgal kuvvetinin iki bandosu ve topçu ile sipahilerin trampetleri katılmıştı. Alay saat dokuza çeyrek kala Taksim Meydanı'ndan hareketle Beyoğlu Caddesi, Bankalar Caddesi, Galata Köprüsü, Sirkeci, Alemdar ve Divan Yolu'nu izleyerek Harbiye Nezareti'ne

⁷³ **Akşam**, 14 Temmuz 1338/1922, s.2; **Peyam-ı Sabah**, 15 Temmuz 1338/1922, s.1; **İkdam**, 15 Temmuz 1338/1922, s.2; **İleri**, 15 Temmuz 1338/1922, s.1.

⁷⁴ **Tercüman-ı Hakikat**, 13 Temmuz 1338/1922, s.2; **Peyam-ı Sabah**, 13 Temmuz 1338/1922, s.2; **İkdam**, 13 Temmuz 1338/1922, s.4; **Tevhid-i Efkâr**, 13 Temmuz 1338/1922, s.3; **Yeni Şark**, 13 Temmuz 1338/1922, s.2; **Vakit**, 13 Temmuz 1338/1922, s.3; **İleri**, 14 Temmuz 1338/1922, s.1.

⁷⁵ **İkdam**, 13 Temmuz 1338/1922, s.4; **Peyam-ı Sabah**, 13 Temmuz 1338/1922, s.2; **Tercüman-ı Hakikat**, 13 Temmuz 1338/1922, s.2; **Akşam**, 13 Temmuz 1338/1922, s.1; **İleri**, 14 Temmuz 1338/1922, s.1; **İkdam**, 14 Temmuz 1338/1922, s.2.

varmıştı⁷⁶. Burada ateşli ve benzeri oyunlarla sevinç gösterisinde bulunulurken kalabalık bir kitle de onlara eşlik edip bu sevince ortak olmuş ve sonrasında alay dönmüştü⁷⁷.

14 Temmuz sabahı saat sekizde Beyoğlu Caddesi ile Taksim Meydanı'nda toplananlar geçit töreninin başlamasını beklemişti. Bu sırada sabah erkenden Fransız askerî birlikleri, önlerinde bandolarıyla birlikte Taksim Meydanı'na gelerek yerlerini almıştı. Yollarda gerek halkın gerekse askerin geçişi nedeniyle geçici bir süre tramvay seferlerine ara verilmişti. Sabah saat sekiz buçuğa doğru ise İstanbul'daki İngiliz, Fransız, İtalyan general ve kumandanlarının yanı sıra şehirdeki tüm yabancı elçiler, Fransız tak ve bayraklarıyla çevrilmiş olan Taksim Meydanı'na otomobillerle gelmiş ve resmî tribünde yerlerini almışlardı⁷⁸.

14 Temmuz sabahı Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Charpy'nin kumandasındaki askerî birlikler Taksim Meydanı'nda büyük bir geçit töreni yapmıştı. Öncelikle Fransız askerî birlikleri teftiş edildikten sonra General Charpy karargâh erkânıyla birlikte tören yerine ulaşmış ve kendisi özel bir törenle karşılanmıştı. General Charpy de askerî birlikleri teftiş ettikten sonra sancak çekilmesi emrini vermiş ve askerî bandonun tören marşını çaldığı sırada Fransız sancağı göndere çekilerek selamlanmıştı⁷⁹. Sonrasında General Charpy tarafından önemli faydaları görülen dört subay ve dört askere Légion d'Honneur nişanı çeşitli rütbelerinden verilmişti⁸⁰. Légion d'Honneur nişanını alanlardan birisi de Sansür Dairesi'nde görevli bir Fransız memurdu. Kendisine yönelik değerlendirmelerde, bu kişinin görevini nezaket ve dikkat çerçevesinde yürüterek basına kolaylıklar gösterdiği vurgulanıyor ve aldığı

⁷⁶ **İleri**, 14 Temmuz 1338/1922, s.1; **Akşam**, 14 Temmuz 1338/1922, s.2; **Yeni Şark**, 14 Temmuz 1338/1922, s.2; **Peyam-ı Sabah**, 14 Temmuz 1338/1922, s.2; **İkdam**, 14 Temmuz 1338/1922, s.2; **Tevhid-i Efkâr**, 15 Temmuz 1338/1922, s.3; **Vakit**, 15 Temmuz 1338/1922, s.1.

⁷⁷ **Peyam-ı Sabah**, 15 Temmuz 1338/1922, s.1; **İleri**, 15 Temmuz 1338/1922, s.1.

⁷⁸ **Tercüman-ı Hakikat**, 14 Temmuz 1338/1922, s.2; **Akşam**, 14 Temmuz 1338/1922, s.2; **İleri**, 15 Temmuz 1338/1922, s.1; **İkdam**, 15 Temmuz 1338/1922, s.2; **Peyam-ı Sabah**, 15 Temmuz 1338/1922, s.1-2.

⁷⁹ **Akşam**, 14 Temmuz 1338/1922, s.2; **İkdam**, 15 Temmuz 1338/1922, s.2; **İleri**, 15 Temmuz 1338/1922, s.1.

⁸⁰ **Akşam**, 14 Temmuz 1338/1922, s.2; **İleri**, 15 Temmuz 1338/1922, s.1; **İkdam**, 15 Temmuz 1338/1922, s.2. Bu konuda ayrıca bk. **Tercüman-ı Hakikat**, 14 Temmuz 1338/1922, s.2; **Peyam-ı Sabah**, 15 Temmuz 1338/1922, s.2; **Vakit**, 15 Temmuz 1338/1922, s.1.

nişandan dolayı kendisi tebrik ediliyordu⁸¹. Nişan dağıtımının ardından, savaşlar nedeniyle parçalanmış bir Fransız bayrağı tören alanına getirilerek selamlanmıştı. Sonrasında ise General Charpy geçit törenine başlanması için özel bir emir vermiş ve kendisi, ortaya dikilen büyük bir Fransız bayrağının altında törene nezaret etmişti. İçerisinde Cezayirli Müslümanların da bulunduğu Fransız askerî birlikleri geçit törenini gerçekleştirmiş ve Cezayirli Müslümanların yer aldığı birlik izleyiciler tarafından alkışlanmıştı. Onların arkasından on üç zırhlı otomobil ile on beş tank da askerî birliklerin ve halkın arasından geçmişti⁸². Tören boyunca Ayastefanos Tayyare Karargâhından hareket eden bir uçak filosu meydanın üzerinde uçmuştu. Bunun ardından Fransız marşı çalınmış ve General Charpy, General Pellé'yi selamladıktan sonra törene saat dokuz buçukta son verilmişti⁸³.

Törenin sona ermesinin ardından Fransız elçiliğinde General Pellé tarafından bir kabul töreni gerçekleştirilmişti. Bu törene bütün Fransız erkânı ve ileri gelenleri katılmıştı. Bu sırada İstanbul'da bulunan Fransızlar adına yapılan bir konuşmada, öncelikle ülkedeki Fransızların Türklere olan bağlılığı ortaya konulmuştu. Bunun yanı sıra Türkiye'de barışın yakın bir zamanda yapılması dileği paylaşıldığı gibi ülkenin ilerlemesi konusundaki temenni de ifade edilmişti. Bu çerçevede Fransa, Türkiye'ye yardım etmeye kararlıydı ve Fransız Fevkalade Komiserinin bu konudaki çalışmalarına ne denli katkı sağladığı da herkes tarafından biliniyordu⁸⁴. General Pellé, bu konuşmaya verdiği cevapta, İslam Dünyası ile “devamlı bir sulhun” temellerini atmak için Fransa'nın geleneksel siyasetini izlemesinden başka bir yol olmadığını vurgulamıştı. Kendisi, bu barış siyasetinin Fransa'ya yönelik kazanımlarını şu şekilde ifade etmişti: “Bu sulh salabet kesp ettikçe bize şarkta nüfuzumuzun inkişaf-i meşrunu ve şimalî Afrika müsta‘merâtımızdaki

⁸¹ **Peyam-ı Sabah**, 14 Temmuz 1338/1922, s.2; **İkdam**, 15 Temmuz 1338/1922, s.2; **İleri**, 15 Temmuz 1338/1922, s.1.

⁸² **Akşam**, 14 Temmuz 1338/1922, s.2; **Tercüman-ı Hakikat**, 14 Temmuz 1338/1922, s.2; **İleri**, 15 Temmuz 1338/1922, s.1; **İkdam**, 15 Temmuz 1338/1922, s.2; **Vakit**, 15 Temmuz 1338/1922, s.1.

⁸³ **Vakit**, 15 Temmuz 1338/1922, s.1; **İkdam**, 15 Temmuz 1338/1922, s.2; **Peyam-ı Sabah**, 15 Temmuz 1338/1922, s.2.

⁸⁴ **Vakit**, 15 Temmuz 1338/1922, s.1; **Tevhid-i Efkâr**, 15 Temmuz 1338/1922, s.3; **Peyam-ı Sabah**, 15 Temmuz 1338/1922, s.1.

[sömürgelerimizdeki] Müslüman vatandaşlarımızın sadık muhâlesetini [dostluğunu] temin eyleyecektir⁸⁵.”

Bayrama yönelik bu etkinliklerin yanı sıra öğleden sonra Gülhane Parkı'nın Sarayburnu tarafında Fransız askerleri tarafından bir tören yapılarak, tiyatro ve çeşitli oyunlar oynanmıştı. İstanbul'da Fransız kolonisine mensup birkaç kadın tarafından şarkılar söylenmiş ve sanatçı Ruslar dans gösterisi sunmuştu. Bu törende General Pellé ve Charpy ile bazı Türkler de davetli olarak hazır bulunmuşlardı⁸⁶.

III.1. Kutlamalar Üzerinden Siyasi Değerlendirmeler

1921-1922 yıllarında gerçekleştirilen Fransız Millî Bayramı üzerinden yapılan siyasi değerlendirmelerde, daha önceki süreçte olduğu gibi Fransız İhtilali'ne, ihtilalin sonuç ve evrenselliğine, Türk-Fransız ilişkilerine değinildiği göze çarpmaktadır. Türk-Fransız ilişkilerine yönelik 1922 yılındaki değerlendirmelere ise doğrudan atıfta bulunulmasa da, 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması'nın olumlu bir etki yaptığını söylemek mümkündür.

Fransız İnkılabının tarihçesinden söz edilirken öncelikle ihtilal sürecinde yaşanan olaylar gündeme getirilmiştir. Bu çerçevede “hürriyet aşkını” derinden hisseden bir grup Fransız genci, ülkedeki istibdat idaresinin simgesi olarak görülen ve o zamana kadar siyasi suçluların hapsedildikleri yer olarak kullanılan Bastille'ye Paris halkıyla birlikte saldırarak burayı ele geçirmişti⁸⁷.

Fransız İnkılabı süresince yaşanan olaylara değinildikten sonra ihtilalin sonuçları ve evrenselliğine de dikkat çekilmişti. Bu bağlamda Fransız halkı; kralların istibdadını, ruhban ve aristokratların zorbalığını yıkarak burjuvazi, sanatkâr ve köylülerin hürriyetini ilan etmişti⁸⁸. Böylece Fransız İnkılabıyla birlikte istibdat ve mutlakiyete son verilerek, İnsan Hakları Beyannamesi yayınlanmış ve sadece Fransızların değil tüm dünyanın hürriyeti için ayaklanıp Cumhuriyet ilan edilmişti⁸⁹. İhtilalin sonuçları kısa zamanda tüm dünyaya yayılarak bir evrenselliğe ulaşmıştı. Öncelikle, Fransızların her yıl

⁸⁵ **Tevhid-i Efkâr**, 15 Temmuz 1338/1922, s.3. General Pellé'nin açıklaması için ayrıca bk. **İkdam**, 15 Temmuz 1338/1922, s.1; **Peyam-ı Sabah**, 15 Temmuz 1338/1922, s.1; **Tercüman-ı Hakikat**, 15 Temmuz 1338/1922, s.1; **Vakit**, 15 Temmuz 1338/1922, s.1.

⁸⁶ **Yeni Şark**, 15 Temmuz 1338/1922, s.2.

⁸⁷ **Peyam-ı Sabah**, 14 Temmuz 1337/1921, s.3; **İleri**, 14 Temmuz 1338/1922, s.1. Bu konuda ayrıca bk. Necmeddin Sadık, “14 Temmuz”, **Akşam**, 14 Temmuz 1338/1922, s.1.

⁸⁸ Hüseyin Şükrü, “14 Temmuz”, **Tercüman-ı Hakikat**, 14 Temmuz 1338/1922, s.2.

⁸⁹ **İleri**, 20 Temmuz 1338/1922, s.1.

“ihtişamla” kutladıkları Fransız Millî Bayramı doğurduğu sonuçlar nedeniyle bütün insanlığın ortak bir bayramı haline gelmişti. Zira Avrupa ve tüm dünyadaki istibdat idarelerini yıkan kuvvetlerin ruhunu bu “Fransız İnkılabı” ve “ihtilali ateşlemiştir”⁹⁰. Dolayısıyla bu inkılabı yapanlar sadece Fransa'nın değil tüm dünyanın “hürriyet, müsavat, adalet ve uhuvvet pehlivanları”ydı⁹¹. Fransız İnkılabı ilkelerinin tüm Avrupa'ya yayılmasında en büyük rolü ise Napoléon orduları oynamıştı⁹². 14 Temmuz gününe, sadece Fransızların millî bayramı gözüyle bakmak mümkün olmadığından bu bayram o gün itibarıyla Fransa ve diğer ülkelerde olduğu gibi İstanbul'da da kutlanacaktı⁹³. Zira birçok milletin önemli dersler çıkardığı bu inkılabtan Türkler de yararlanmış ve İkinci Meşrutiyet'in ilanından o güne kadar devam eden zulme karşı çıkışlarda Fransız İnkılabının büyük bir etkisi olmuştu⁹⁴. Bu etkiye, Millî Mücadele'nin amacı ön plana çıkarılarak şu sözlerle işaret edilmişti: “... İstiklali ve hürriyeti için hâlâ kan döken Türk milleti Fransız İhtilali'nin azametini kendiliğinden hissetti. Zulüm ve istibdada karşı isyan eden Türk ihtilalcileri, vicdanlarını 93 kahramanlarının menkıbeleriyle kuvvetlendirdiler”⁹⁵.

Öte yandan Türklerin bu bayramı içten duygularla paylaşmalarında, kendilerini Fransızlara bağlayan geleneksel dostluğun etkisi ve özellikle son iki yıl zarfındaki kötü günlerde Fransız milleti ve hükûmetinden gördükleri yardımın da önemli bir rolü söz konusuydu⁹⁶. Nitekim Fransız milleti, istiklal ve hürriyeti için savaştan “Türk ihtilal-i hükûmetine” en zor anlarında içten bir dostlukla el uzatmıştı⁹⁷. Bu nedenle Türk milleti, 14 Temmuz günü Fransa'nın duyduğu sevince bütün kalbiyle katıldığı gibi “fikri, siyasi, içtimai hürriyetin alemdarı olan Fransız milletinin” mutluluğunu ve şansını da içten bir şekilde dilemekteydi⁹⁸.

⁹⁰ **Peyam-ı Sabah**, 14 Temmuz 1337/1921, s.3.

⁹¹ **İleri**, 20 Temmuz 1338/1922, s.1.

⁹² Hüseyin Şükrü, “14 Temmuz”, **Tercüman-ı Hakikat**, 14 Temmuz 1338/1922, s.2.

⁹³ Necmeddin Sadık, “14 Temmuz”, **Akşam**, 14 Temmuz 1338/1922, s.1; **İleri**, 14 Temmuz 1338/1922, s.1.

⁹⁴ **İleri**, 20 Temmuz 1338/1922, s.1.

⁹⁵ Necmeddin Sadık, “14 Temmuz”, **Akşam**, 14 Temmuz 1338/1922, s.1.

⁹⁶ **İleri**, 14 Temmuz 1338/1922, s.1.

⁹⁷ Necmeddin Sadık, “14 Temmuz”, **Akşam**, 14 Temmuz 1338/1922, s.1.

⁹⁸ **Yeni Şark**, 14 Temmuz 1338/1922, s.2.

Fransız İnkılabı konusu Türk-Fransız ilişkileri bağlamında da ele alınmıştı. Bu ilişkilerin Millî Mücadele dönemindeki olumlu seyrine ilişkin şu açıklamada bulunulmuştu:

“Kahraman Anadolu’yu en evvel tanıyan, Türklerin metâlibini dinleyerek bu milletin hayat ve istiklal hakkına hürmet edilmek lazım geldiğini en evvel söyleyen Fransız Milleti ve Fransız Hükûmeti olmuştur. Hakkımızın en büyük müdafileri Fransız Milleti içinden çıktı. Ana topraklarımızı, hiç nedamet duymadan en evvel tahliye eden düşman ordusu, Fransız ordusu oldu⁹⁹.”

Fransız İnkılabının önemli sonuçlar doğurduğu ortaya konulmakla birlikte özellikle iktisadi açıdan bazı olumsuz sonuçlara yol açtığı da öne sürülmüştü. Buna göre inkılaptan sonra burjuvazi sınıfı giderek zenginleşmesine karşın işçi sınıfı iktisadi anlamda çok daha geri kalmış bir durumdaydı. Dolayısıyla Fransız İnkılabı insanlık tarihinde önemli bir aşama olmakla birlikte son bir adım olarak da görülmemeliydi¹⁰⁰.

IV. İstanbul’daki Son Fransız Millî Bayramı Kutlamaları

İstanbul’daki son Fransız Millî Bayramı kutlamaları 1923 yılında yapılmıştı. Bu kutlamalar çok önemli askerî ve diplomatik gelişmeler ortamında gerçekleşmişti. Bu bağlamda 30 Ağustos 1922’de Büyük Taarruz kazanılmış ve 11 Ekim 1922’de Mudanya Mütarekesi imzalanarak Millî Mücadele’nin askerî safhası başarılı bir şekilde tamamlanmıştı. Bunun ardından 20 Kasım 1922’de Lozan’da barış görüşmelerine başlanmış ve bu görüşmelerde Fransızlarla en çok ekonomik konularda anlaşmazlık çıkmıştı. Son olarak Fransızlarla yaşanan Osmanlı borçları konusundaki anlaşmazlık da giderilmiş ve böylece antlaşma imzalanma aşamasına gelmişti¹⁰¹.

İstanbul’da kutlanan son Fransız Millî Bayramı’na yönelik hazırlıklara göre bayram dolayısıyla Fransız kuruluşları kapalı bulunacak ve buralara ve Fransız savaş gemilerine bayraklar çekilecekti. 13 Temmuz 1923 akşamı saat dokuz çeyrek kala Fransız askerî birlikleri tarafından bir fener alayı yapılacaktı. Taksim Meydanı’ndan hareket eden alay, belediye binasındaki

⁹⁹ Necmeddin Sadık, “14 Temmuz”, **Akşam**, 14 Temmuz 1338/1922, s.1.

¹⁰⁰ Hüseyin Şükrü, “14 Temmuz”, **Tercüman-ı Hakikat**, 14 Temmuz 1338/1922, s.2.

¹⁰¹ Sükan, a.g.m.

Fransız Genel Karargâhına kadar gelip oradan dağılacaktı¹⁰². 14 Temmuz sabahı saat sekiz buçukta Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Charpy'nin önünde İstanbul'daki Fransız askerî birlikleri tarafından Harbiye Nezareti Meydanı'nda bir geçit töreni yapılacaktır¹⁰³. Önceki yıllarda bu tören Taksim Meydanı'nda gerçekleştirilmesine karşın 1923 yılındaki kutlamaların Harbiye Nezareti Meydanı'nda yapılmasına karar verilmişti. Aynı günün sabahı saat on bir buçukta Fransız maslahatgüzarı elçilikte bir kabul töreni düzenleyerek, Fransız tebaasının tebriklerini kabul edecekti. Öğleden sonra da Union Française binasında bir tören yapılacaktır. Akşamüzeri saat dört buçukta ise Sarayburnu'nda bulunan Fransız subayları ile Fransız tebaa ve ailelerine bir eğlence düzenlenecekti¹⁰⁴.

Hazırlanan program uyarınca Fransız askerleri 13 Temmuz akşamı bir fener alayı düzenlemiştir. Alay, saat dokuz çeyrek kala Taksim Meydanı'ndan hareketle Beyoğlu Caddesi, Galata Köprüsü, Sirkeci ve Sultanahmet yolunu izleyerek, Fransız Genel Karargâhının bulunduğu eski belediye binasına gelmiş ve oradan dağılmıştır. Bayram dolayısıyla İstanbul'daki Fransız kuruluşları kapalı tutulmuş ve gerek bu kuruluşlar gerekse Fransız kışla ve askerî dairelerine bayraklar çekilmiş, gece de buraları elektrikle aydınlatılmıştır¹⁰⁵. Bunun yanı sıra Fransız askerî birlikleri, Harbiye Nezareti Meydanı'nda bir geçit töreni yapmıştır. Törende Fransız maslahatgüzarı ve eşinin yanı sıra İtilaf Devletleri Fevkalade Komiserleri, elçiler, yabancı devlet erkânı ve kumandanlar hazır bulunmuştur. Saat sekiz buçukta Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Charpy, erkânıyla birlikte Harbiye Nezareti Meydanı'na gelerek, burada yerini almış olan Fransız askerî birliklerini teftiş etmiştir. Ardından bazı subay ve askerlere nişan ve madalyalar verildikten sonra geçit törenine başlanmıştır¹⁰⁶. Törene yönelik bir değerlendirmede, diğer

¹⁰² **Vakit**, 12 Temmuz 1339/1923, s.2; **Tevhid-i Efkâr**, 13 Temmuz 1339/1923, s.3. *İleri* gazetesine göre fener alayı saat dokuzda başlayacaktı. Bk. **İleri**, 13 Temmuz 1339/1923, s.3.

¹⁰³ **İleri**, 13 Temmuz 1339/1923, s.3; **Vakit**, 14 Temmuz 1339/1923, s.3; **Tanin**, 14 Temmuz 1339/1923, s.2.

¹⁰⁴ **Vakit**, 12 Temmuz 1339/1923, s.2; **Tevhid-i Efkâr**, 13 Temmuz 1339/1923, s.3; **İleri**, 13 Temmuz 1339/1923, s.3.

¹⁰⁵ **Tevhid-i Efkâr**, 14 Temmuz 1339/1923, s.3; **Tanin**, 14 Temmuz 1339/1923, s.2; **Vakit**, 14 Temmuz 1339/1923, s.3; **Vatan**, 14 Temmuz 1339/1923, s.2; **İkdam**, 15 Temmuz 1339/1923, s.4. *İkdam* gazetesine göre fener alayı saat sekiz buçukta başlamıştır. Bk. **İkdam**, 15 Temmuz 1339/1923, s.4.

¹⁰⁶ **İleri**, 15 Temmuz 1339/1923, s.3; **İkdam**, 15 Temmuz 1339/1923, s.4; **Vakit**, 15 Temmuz 1339/1923, s.3; **Tevhid-i Efkâr**, 15 Temmuz 1339/1923, s.3. Fransa'nın Ankara'daki yarı

yıllardakilerden farklı olarak bu törenin sonuncu olması dileği paylaşılmıştı¹⁰⁷.

General Charpy'nin nezareti altında bulunan Fransız askerî birlikleri içerisinde 14. Afrika Topçu Grubu da yer almaktaydı¹⁰⁸. Törendeki Fransız askerî birliğine yönelik bir gözlemde, bu birliğin törende herhangi bir “fevkaladelik” göstermediği ve sadece askerlerinin çoğu Müslümanlardan oluşan Fas sipahi alayının “iyi” olduğu ileri sürülmüştü¹⁰⁹. Askerî birliğin ardından tanklar tören alanından geçerken, Harbiye Nezareti'nin üzerinden de beş Fransız uçağı uçmuştu¹¹⁰. Geçit töreninin ardından Fransız elçiliğinde bir kabul töreni gerçekleştirilmişti. Öğleden sonra ise Sarayburnu'nda Fransız askerî ve mülki ileri gelenlerin katıldığı bir eğlence düzenlenmişti. Elçilikteki törende Fransız tebaasının tebriklerini kabul eden maslahatgüzar uzun bir konuşma yapmıştı¹¹¹. Ona göre “misafir” buldukları ülke [Türkiye], topraklarını kurtarmak için “güzel ve parlak” bir çaba harcamıştı. Ülkenin bu meziyeti, Fransa tarafından inkâr edilmediği gibi kamuoyunu da heyecanlandırmıştı. Fransa, bağımsızlığını kazanmak için uğraşan Türkiye'den “sevgisini” hiçbir zaman esirgememişti. Bunun başka türlü olamayacağını dile getiren maslahatgüzara göre Fransa, Türkiye'nin isteklerini tam anlamıyla kavrayıp bunları Fransız menfaatleriyle uzlaştırma arzusundaydı. Türkiye'nin bu arzuyu Fransa dışında başka bir ülkede bulması mümkün değildi. Bu tespitlerinin ardından Fransa'nın Türkiye üzerindeki etkisine de değinen maslahatgüzar, Fransa'nın hiçbir ülkede Türkiye'de olduğu kadar dilini ve kültürünü yaymadığını vurgulamıştı. Bu bağlamda Fransa'nın millî menfaatleri Türklerinki ile bu denli karışmışken iki ülke arasındaki mevcut bağı siyasetteki dalgalanmalar sarsamazdı. Bu sözlerinin ardından maslahatgüzar, iki ülke arasındaki iş birliği hakkında şunları söylemişti:

resmî temsilcisi Miralay Mougın, İstanbul'daki kutlamalar dolayısıyla Ankara'dan İstanbul'a gelmişti. Bk. **Vakit**, 14 Temmuz 1339/1923, s.1; **Vakit**, 15 Temmuz 1339/1923, s.2.

¹⁰⁷ **Tevhid-i Efkâr**, 15 Temmuz 1339/1923, s.3.

¹⁰⁸ **Vakit**, 15 Temmuz 1339/1923, s.3. Ayrıca bk. **İkdam**, 15 Temmuz 1339/1923, s.4; **İleri**, 15 Temmuz 1339/1923, s.3.

¹⁰⁹ **Tevhid-i Efkâr**, 15 Temmuz 1339/1923, s.3.

¹¹⁰ **Vakit**, 15 Temmuz 1339/1923, s.3.

¹¹¹ **İkdam**, 15 Temmuz 1339/1923, s.4; **Tevhid-i Efkâr**, 15 Temmuz 1339/1923, s.3; **İleri**, 15 Temmuz 1339/1923, s.3. Maslahatgüzarın konuşması için ayrıca bk. **Vakit**, 15 Temmuz 1339/1923, s.3.

“Fransa ile Türkiye'nin menafi-i mütekabilesini daha tam bir surette idrak etmek keyfiyeti, bu revâbıtı daha sıkı kılabilecektir. Türkiye'nin arkasında bu kadar uzun bir mazisi bulunan bir teşrik-i mesainin ehemmiyeti takdir ettiğinden ve bu teşrik-i mesaide bulunmakla istikbalde yeni menafi elde edeceğinden şüphe etmem¹¹².”

IV.1. Kutlamalar Üzerinden Siyasi Değerlendirmeler

1923 yılında gerçekleştirilen son Fransız Millî Bayramı kutlamaları üzerinden yapılan siyasi değerlendirmelerde, Millî Mücadele'de elde edilen başarı ve Lozan Barış Antlaşması'nın imza aşamasına gelmesi etkili olmuştu. Bunların yanı sıra Trakya'yı teslim almakla görevlendirilen Refet Paşa'nın Yüksek Komiserlerle yaptığı anlaşma sonucunda, İstanbul'daki Müttefik sansürü 19 Kasım 1922 tarihinden itibaren kalkmıştı¹¹³. Bayrama ilişkin değerlendirmelerde, bir yandan daha önceki yıllarda olduğu gibi Fransız İhtilali'nin tarihçesi ve kazanımlarından söz edilmiş, diğer yandan Türk İnkılabına özel bir vurgu yapılmıştı. Ayrıca halen işgal altındaki İstanbul'un tahliyesi gündeme getirildiği gibi sansürün kalkmasının da etkisiyle ilk kez açık bir şekilde Fransız Millî Bayramı kutlamaları da eleştirilmişti.

Bu çerçevede öncelikle, “Fransız İnkılab-ı Kebiri”nin Avrupa'daki diğer milletler için büyük bir ders olduğu kaydedilmişti. Nitekim mutlakiyet ve istibdat altında ezilen milletler, bu inkılabtan sonra birbiri ardı sıra ayaklanarak haklarını geri almaya başlamışlardı. Bununla birlikte cumhuriyet düşünülmenin aksine sürekli olamamış ve kral öldürüldükten sonra inkılabı yapanlar birer despot olmuşlardı. Nitekim Napoléon Bonaparte da cumhuriyetin yerine kendi mutlak idaresini kurmuştu. Ardından Napoléon'un, Avrupa'nın ittifakıyla Fransa'dan uzaklaştırılmasından sonra eski Bourbon Hanedanı yine iktidara gelmişse de artık başarılı olamamıştı. Bu sürecin sonunda gerçekleşen Üçüncü Napoléon'un hükûmet darbesiyle Fransa'daki Cumhuriyet tarihi bir hatıra konumuna gelmişti. Bu noktadan sonra artık imparatorun nüfuzu sağlanmış ve Fransa'da eski cumhuriyetin yerini meşrutî saltanat almıştı. Ancak 1870 Savaşı ve bu savaş sonucunda elde edilen yenilgi imparatorluğun güçsüzlüğünü ortaya çıkarmıştı. Buna karşın Fransız milleti imparatorun bu yenilgisinden sonra kendisini toparlamayı başarabilmiş ve

¹¹² İleri, 15 Temmuz 1339/1923, s.3.

¹¹³ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV (Açıklamalı Kronoloji): Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına (23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s.842.

millî hâkimiyetin kazandırdığı ilerlemelerden yararlanıp Avrupa'nın en kuvvetli devleti olmuştu¹¹⁴.

14 Temmuz 1789 tarihi sadece Fransa'da kralın mutlak hükûmetine son vermemişti. Aynı zamanda eşit olmayan haklar nedeniyle birbirinden farklı üç parçaya ayrılan halkı birleştirmiş, “köhne, karışık ve vahşi usulleri” kaldırmış ve ülkedeki hükûmeti sadeleştirip millîleştirmeye çalışmıştı. Ayrıca “14 Temmuz'un dâhileri” dünyayı sıkıntıya sokan bir sorunu “Fransız diliyle” teşhis edip çözmüşlerdi. Böylece insanların hukuken eşit doğdukları fikri o devrin bir “mevlûdü” olmuştu. Bu durum 1789 İnkılabının önemli kazanımlarından olan hürriyet, eşitlik ve kardeşlik ilkelerinin 134 yıldan beri aralıksız “alkışlanmasına” neden olmuştu¹¹⁵. Tarihsel sürecin yanı sıra Fransız İhtilali ile Türk İnkılabı arasındaki benzerlikler şu şekilde açıklanmıştır:

“... 1871 Versay mağlubiyeti Fransız Milletinin hezimetini zannedilmişti. Nitekim Mondros mağlubiyeti de Türk Milletinin ölümü gibi anlaşıldı. Hâlbuki Fransa, Üçüncü Napoléon'dan kurtulduktan sonra -Alsas ve Loren gibi iki eyaletini ve birçok para vermiş olmasına rağmen- kendisine geldi. Ruhundaki gizli kuvvetleri topladı ve yeniden canlandı, bizde de bir Vahdettin vardı. Bunun damatları, dâhilde bendeleri, hariçte efendileri bulunuyordu. Mondros mağlubiyetinde verdiğimiz koskoca ülkelerin ziyâ'na mukabil Türklerle meskûn memleketlerde Türklerin hak-ı hayatına riayet edilmesini bekliyorduk. Fakat dediğimiz gibi Mondros mağlubiyetini Türklerin ölümü şeklinde anlayanlar “Hasta Adam”ın kefenini bile soymağa kalkışmışlardı. İşte bu sırada millet, kendi kuvvetlerini topladı, canlandı, dirildi¹¹⁶.”

Bunun sonucunda inkılap Türk milletinin istediği şekilde gerçekleşmişti. Zira yenilen Türk milleti değil eski saltanattı. Aynı şekilde imparatorluktan ayrılan ülkeler Türk milletinin değil “köhne imparatorluğun muhafazası için hiç acımadan aziz Türk kanını israf ettiği” topraklardı. Bu tespitin ardından Üçüncü Napoléon ile Vahdettin arasında bir karşılaştırma yapılarak Vahdettin ağır bir dille eleştirilmiştir:

“Nasıl Fransız Milleti Üçüncü Napoléon'dan yakasını sıyırdıktan sonra kendi kuvvetini daha iyi anlamış ise biz de Vahdettin'in -fakat evvelki bir vatanperver, bu ise maatteessüf haindir- şer ve melanetini akim

¹¹⁴ İleri, 14 Temmuz 1339/1923, s.1.

¹¹⁵ Hakkı Tarık, “Fransızların Günü”, Vakıt, 14 Temmuz 1339/1923, s.1.

¹¹⁶ İleri, 14 Temmuz 1339/1923, s.1.

birakır bırakmaz ancak kendimize istinat etmeğe, taçlardan, tahtlardan artık bir faide gelmesi şöyle dursun, bilakis onlara emniyet etmenin bile ne kadar büyük bir gaflet olacağını öğrendik¹¹⁷.”

Bu noktadan sonra Türk milleti hâkimiyetini eline aldığından saltanatın geri gelmesi mümkün değildi. Bundan sonraki amaç ise bu hâkimiyetin gelişmesini sağlamak ve Türklüğü layık olduğu noktaya taşımaktı¹¹⁸.

14 Temmuz Fransız Millî Bayramı üzerinden gündeme getirilen önemli bir konu da henüz gerçekleşmemiş olan İstanbul'un tahliyesiydi. Öncelikle, Türklük ve Müslümanlık için önemli bir yere sahip olan İstanbul şehrinin beş yıldan beri 14 Temmuz gün ve gecesinde Türklerin katılmadıkları bir kutlama ve şenliğe sahne olması eleştirilmişti. Ardından konu, İstanbul'un tahliyesi sorununa getirilerek şu yorumda bulunulmuştu:

“... Biz en kara günlerimizde bile İstanbul işgalinin ebediyen devam edeceğini kabul edememiştik. Çünkü biliyorduk ki bu sevgili şehri kurtarmak için çarpışan bir Türk Milleti vardır; ve bu millet İstanbul'un -kelimenin bütün manasıyla- tahliyesini görmedikçe rahat etmeyecek ve rahat da göstermeyecektir. İşte şimdi yine tahliye meselesi hakkında birtakım bahanelerden bahsedilirken Türk'ün bu kararını göz önünde bulunduruyoruz¹¹⁹.”

Bu yorumdan yola çıkılarak, Türklerin kendi ülkelerinde her ne ad ile olursa olsun hiçbir yabancı işgali görmek istemediği vurgulanmaktaydı. Bu isteğin, Türklerin eski dostluklarını güçlendirmek istedikleri vatansever Fransız milleti tarafından da takdir edileceği ümidi beslenerek şu tahminde bulunulmuştu: “... İnşallah gelecek 14 Temmuz'a kadar ne İstanbul'da, ne Gelibolu'da, ne denizde, ne karada işgal kuvveti sıfatıyla ecnebi ne asker ve ne de bir kayık görmeyeceğiz¹²⁰.”

Fransızların 14 Temmuz Millî Bayramlarını İstanbul'da kutlamalarını eleştiren Hakkı Tarık [Us], öncelikle Fransız askerlerinin bayram kutlamaları nedeniyle Beyoğlu'ndan İstanbul'a [Harbiye Nezareti Meydanı'na] geçtiklerine işaret etmiş ve bir Fransız'ın bu “şerefli hâdiseyi” kutlamaya hakkının olduğunu vurgulamıştı. Buna karşılık “... fakat burası neresi? ... Beyoğlu'ndan gelen bu alay bu beldenin Emanet binasından başka kendi

¹¹⁷ A.g.y.

¹¹⁸ A.g.y.

¹¹⁹ A.g.y.

¹²⁰ A.g.y.

yurdunda bir aşıyan bulamaz mı?” sorusuyla kutlamaların yapılmasını eleştirmişti. Kutlamaları millî hâkimiyet kavramı üzerinden de eleştiren Hakkı Tarık, o gün beşincisi yapılan 14 Temmuz törenlerini gittikçe güçlenen olumsuz bir duyguyla karşıladığını ifade etmişti. Ona göre Fransızlar gerçek anlamda millî hâkimiyetin ne olduğunu anlayarak bunu kutlamayı hak etmiş bir millet değildi. Zira millî hâkimiyeti benimsemiş olsalardı, diğer ülkelerin millî hâkimiyetlerine de değer verip saygı gösterirlerdi. Buradan hareketle yazar, Fransızlar hakkında şu yorumda bulunmuştu: “... Onlar millî hâkimiyetin galiba kelimelerini alkışlıyorlar ve bugün İstanbul sokaklarındaki nümayiş akını idarenin adı cumhuriyet bile olsa ancak bir mutlakiyet ruhunun tuğyanıdır.” Bu eleştirilerinin ardından Hakkı Tarık, Fransızlara bir çağrı yapmıştı. Ona göre 14 Temmuz Bayramı dolayısıyla mutlu olan Fransız milleti, gerçekten de hâkimiyetine sahip bir millet ise Türk milletinin de hak ve hâkimiyetini saygıyla kabul ederek onlarla birlikte “Artık yeter!” demeliydi¹²¹. Hakkı Tarık’ın bu eleştirilerini destekler bir şekilde Fransızların 14 Temmuz Millî Bayramlarını geçmişte olduğu gibi gösterişli kutlamamaları yönünde şu çağrıda da bulunmuştu:

“... Biz buradaki Fransız misafirlerimize şunu tavsiye ederiz ki bizim mevcudiyetimize hürmetkâr olabilecek bir şekilde bu günü şöylece geçirtsinler ve izzet-i nefis-i millîmizi [millî onurumuzu] rencide etmesinler. İstikbalde Türkiye ile Fransa arasında teessüs edecek yeni münasebât da ancak bu sayede muhafaza edilebilir kanaatindeyiz¹²².”

¹²¹ Hakkı Tarık, “Fransızların Günü”, **Vakit**, 14 Temmuz 1339/1923, s.1. Emanet binasından kastedilen Şehremaneti binasıdır.

¹²² **İleri**, 14 Temmuz 1339/1923, s.1.

SONUÇ

Mondros Mütarekesi'nin ardından fiilen 13 Kasım 1918'de, resmen de 16 Mart 1920'de İtilaf Devletleri tarafından işgal edilen başkent İstanbul'da, yaşanan gelişmelerden biri de Fransız Millî Bayramı kutlamalarıdır. 1919-1923 yılları arasında düzenli bir şekilde gerçekleştirilen bu kutlamalarda ön plana çıkan ilk konu, tüm törenlerin bir programa dayalı olarak gerçekleştirilmesidir. Bu programlarda, 13 Temmuz akşamı Fransız ordusuna bağlı tüm askerî birliklerin katılacağı bir fener alayı düzenlenmesinin yanı sıra 14 Temmuz günü askerî geçit töreni ve Fransız elçiliğinde bir kabul töreni yapılması da yer almaktaydı. Nitekim 1919-1922 yılları arasındaki programlara uygun bir şekilde fener alayları yapıldığı gibi sömürge alaylarının da katılımıyla Taksim Meydanı'ndan başlayan askerî geçit törenleri düzenlenmiş ve Fransız elçiliğinde Fransız Fevkalade Komiserlerinin düzenledikleri kabul törenleri gerçekleştirilmiştir. 1923 yılındaki kutlamalarda ise önceki yıllardan farklı olarak törenin Taksim Meydanı'nda değil Harbiye Nezareti Meydanı'nda yapılmasına karar verilmiştir. Ayrıca elçilikteki kabul töreni, diğer yıllardan farklı olarak Fransız maslahatgüzarı tarafından düzenlenmiştir.

Millî bayram kutlamalarına, genel olarak Fransız Fevkalade Komiserlerinin de içerisinde yer aldıkları İtilaf Devletleri Fevkalade Komiserlerinin yanı sıra çeşitli İtilaf Devletleri subayları, yabancı devlet elçileri, azınlık ruhani liderleri ile çeşitli Fransız okullarındaki öğrenciler katılmıştır.

İstanbul'daki Fransız Millî Bayramı kutlamalarında öne çıkan önemli bir nokta da bayram üzerinden İstanbul basınında yapılan siyasi değerlendirmelerdir. Bu değerlendirmelere, 1922 yılı sonuna kadar devam eden sansür önemli bir şekilde etki etmiş, 1923 yılındaki değerlendirmelere ise Millî Mücadele'nin başarısı damga vurmuştur. Bu bağlamda yapılan siyasi değerlendirmelerde, Fransız İhtilali'nin tarihçesine ve evrensel düzeydeki kazanımlarına değinildiği gibi Türk-Fransız ilişkilerine yönelik etkisi de ele alınmıştır. Bu kapsamda ihtilalin önemi ile hürriyet, adalet, eşitlik, kardeşlik ve İnsan Hakları Beyannamesi gibi evrensel kazanımları öne çıkarılmıştır. Ayrıca Fransız Millî Bayramı'nın sadece Fransa'nın değil bütün medeni ülkelerin ortak bayramı olduğu dile getirilmiştir. Türk-Fransız ilişkilerine değinilirken de, sansürün de etkisiyle Fransız işgalleri doğrudan eleştirilmeyerek, iki ülke arasındaki ilişkilerin tarihsel açıdan eskiye

dayandığı vurgulanmış ve Fransız İhtilali ile Türk İnkılabı arasındaki benzerliğe dikkat çekilmiştir. Buna karşın, Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasıyla birlikte 1923 yılında, Fransızların İstanbul'da bir bayram kutlaması yapması eleştirilmiştir.

İntihal Taraması Bu makale intihal taramasından geçirildi. (<https://intihal.net/>)
Plagiarism Detection | *This paper was checked for plagiarism. (<https://intihal.net/>)*

Etik Beyan Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. | *There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.*

Açık Erişim Lisansı Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. | *This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License*

KAYNAKÇA

Akşam, 14 Temmuz 1336/1920.

Akşam, 13 Temmuz 1337/1921.

Akşam, 14 Temmuz 1337/1921.

Akşam, 13 Temmuz 1338/1922.

Akşam, 14 Temmuz 1338/1922.

Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1975.

Alemdar, 13 Temmuz 1335/1919.

Alemdar, 15 Temmuz 1335/1919.

Alemdar, 13 Temmuz 1336/1920.

Alemdar, 14 Temmuz 1336/1920.

Alemdar, 15 Temmuz 1336/1920.

Batur, Afife, “Union Française”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 7, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın Ortak Yayını, İstanbul 1994.

Bozkurt, Abdurrahman, “İstanbul'da İşgal Yönetimi”, **100. Yılında İstanbul'un İşgal Günleri**, 3. Baskı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2021, s.103-153.

Criss, Bilge, **İşgal Altında İstanbul: 1918-1923**, Çev. Ahmet Kaçmaz, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Dersaadet, 13 Temmuz 1336/1920.

Dersaadet, “14 Temmuz”, **Dersaadet**, 14 Temmuz 1336/1920.

Dersaadet, 15 Temmuz 1336/1920.

Hakkı Tarık, “Fransızların Günü”, **Vakit**, 14 Temmuz 1339/1923, s.1.

Hüseyin Şükrü, “14 Temmuz”, **Tercüman-ı Hakikat**, 14 Temmuz 1338/1922, s.2.

İkdam, 10 Temmuz 1335/1919.

İkdam, 13 Temmuz 1335/1919.

İkdam, 15 Temmuz 1335/1919.

İkdam, 15 Temmuz 1336/1920.

İkdam, 10 Temmuz 1337/1921.

İkdam, 14 Temmuz 1337/1921.

İkdam, 15 Temmuz 1337/1921.

İkdam, 16 Temmuz 1337/1921.

İkdam, 13 Temmuz 1338/1922.

İkdam, 14 Temmuz 1338/1922.

İkdam, 15 Temmuz 1338/1922.

İkdam, 15 Temmuz 1339/1923.

İleri, 14 Temmuz 1335/1919.

İleri, 14 Temmuz 1336/1920.

İleri, 15 Temmuz 1336/1920.

İleri, 13 Temmuz 1337/1921.

İleri, 14 Temmuz 1337/1921.

İleri, 15 Temmuz 1337/1921.

İleri, 14 Temmuz 1338/1922.

İleri, 15 Temmuz 1338/1922.

İleri, 20 Temmuz 1338/1922.

İleri, 13 Temmuz 1339/1923.

İleri, 14 Temmuz 1339/1923.

İleri, 15 Temmuz 1339/1923.

Memleket, 15 Temmuz 1335/1919.

Mim. Rı, “14 Temmuz Efrencî”, **İleri**, 14 Temmuz 1335/1919, s.1.

Necmeddin Sadık, “14 Temmuz”, **Akşam**, 14 Temmuz 1338/1922, s.1.

Peyam-ı Sabah, 13 Temmuz 1336/1920.

Peyam-ı Sabah, 14 Temmuz 1336/1920.

Peyam-ı Sabah, 15 Temmuz 1336/1920.

Peyam-ı Sabah, 12 Temmuz 1337/1921.

Peyam-ı Sabah, 13 Temmuz 1337/1921.

Peyam-ı Sabah, 14 Temmuz 1337/1921.

Peyam-ı Sabah, 15 Temmuz 1337/1921.

Peyam-ı Sabah, 13 Temmuz 1338/1922.

Peyam-ı Sabah, 14 Temmuz 1338/1922.

Peyam-ı Sabah, 15 Temmuz 1338/1922.

Refi' Cevad, "Hürriyet Bayramı", **Alemdar**, 24 Temmuz 1335/1919, s.1.

Sabah, 12 Temmuz 1335/1919.

Sabah, 13 Temmuz 1335/1919.

Sabah, 14 Temmuz 1335/1919.

Sabah, 15 Temmuz 1335/1919.

Salman Bolat, Bengül, **Milli Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2012.

Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I (Açıklamalı Kronoloji): Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV (Açıklamalı Kronoloji): Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına (23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

Sonyel, Salâhi R., "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Batı Siyasamız (Nisan 1920-Mart 1921)", **Belleten**, Cilt XLV/1, S 177, Ankara 1981, s.327-417.

Soysal, İsmail, "Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984)", **Belleten**, C XLVII, S 188'den Ayrı Basım, Ankara 1984, s.959-1044.

Soysal, İsmail, **Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)**, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Sunata, İ. Hakkı, **İstanbul'da İşgal Yılları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.

Sükan, Bige, “Millî Mücadele Döneminde Türk-Fransız İlişkileri”, **90. Yılında Millî Mücadele Sempozyumları, Bildiriler**, Yay. Haz. H. Aytuğ Tokur, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2011, s.149-168.

Sükan, Bige, “Millî Mücadele Döneminde Türk-Fransız İlişkileri”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-mucadele-doneminde-turk-fransiz-iliskileri/>, Erişim Tarihi: 11.06.2022.

Tanin, 14 Temmuz 1339/1923.

Tasvir-i Efkâr, 15 Temmuz 1335/1919.

Temel, Mehmet, **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

Tercüman-ı Hakikat, 14 Temmuz 1335/1919.

Tercüman-ı Hakikat, 13 Temmuz 1336/1920.

Tercüman-ı Hakikat, 14 Temmuz 1336/1920.

Tercüman-ı Hakikat, 14 Temmuz 1337/1921.

Tercüman-ı Hakikat, 13 Temmuz 1338/1922.

Tercüman-ı Hakikat, 14 Temmuz 1338/1922.

Tercüman-ı Hakikat, 15 Temmuz 1338/1922.

Tevhid-i Efkâr, 13 Temmuz 1337/1921.

Tevhid-i Efkâr, 14 Temmuz 1337/1921.

Tevhid-i Efkâr, 15 Temmuz 1337/1921.

Tevhid-i Efkâr, 13 Temmuz 1338/1922.

Tevhid-i Efkâr, 15 Temmuz 1338/1922.

Tevhid-i Efkâr, 13 Temmuz 1339/1923.

Tevhid-i Efkâr, 14 Temmuz 1339/1923.

Tevhid-i Efkâr, 15 Temmuz 1339/1923.

Tuna, Serkan, **Her Devrin Bayramı Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Meşrutiyet Bayramı (1909-1935)**, Derlem Yayınları, İstanbul 2010.

Tunçay, Mete, "Mütareke İstanbul'u (1918-1923)", **Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi-Siyaset ve Yönetim-I**, C 2, İstanbul 2015, s.242-251.

Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi I, İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991.

Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi II, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne**, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Asayiş Kalemî, 15/105, H-18-10-1337.

Uslu, Ateş, "Yurttaşlığa Dayalı Ulus ve Ötesi: Fransa'da Ulus ve Ulusçuluk (XIX.-XX. Yüzyıl)", **Mülkiye Dergisi**, C 37, S 4, Ankara 2013, s.79-117.

Vakit, 10 Temmuz 1335/1919.

Vakit, 12 Temmuz 1335/1919.

Vakit, 13 Temmuz 1335/1919.

Vakit, 14 Temmuz 1337/1921.

Vakit, 13 Temmuz 1338/1922.

Vakit, 15 Temmuz 1338/1922.

Vakit, 12 Temmuz 1339/1923.

Vakit, 14 Temmuz 1339/1923.

Vakit, 15 Temmuz 1339/1923.

Vatan, 14 Temmuz 1339/1923.

Yavuz, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri: Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

Yeni Şark, 13 Temmuz 1338/1922.

Yeni Şark, 14 Temmuz 1338/1922.

Yeni Şark, 15 Temmuz 1338/1922.

PINAR TUNA

Zaman, 10 Temmuz 1335/1919.

Zaman, 15 Temmuz 1335/1919.

İTALYA'DA ERMENİ TERÖRÜ: İTALYAN BASININDA SAİT HALİM PAŞA SUİKASTI

MEVLÜT ÇELEBİ*

Z

Osmanlı Devleti'nde, Türk olmayan unsurlar, 19. yüzyılda kendi devletlerini kurmak için bağımsızlık mücadelesine başladılar. Bu milletlerden birisi de uzun yüzyıllar Anadolu'da Türklerle birlikte yaşıyan Ermenilerdir. Ermeniler de bağımsızlık mücadelelerinde, Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmalar çıkartmış, Avrupa devletlerinden yardım görmüş ve terörü amaçlarına ulaşmak için etkili bir silah olarak kullanmışlardır. Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı terör faaliyetlerini üç aşamada incelemek mümkündür. Birincisi, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında İstanbul'da Osmanlı Bankası'nı basmaları (26 Ağıustos 1896) ve Sultan II. Abdülhamit'e karşı suikast düzenlemeleridir (21 Temmuz 1905). İkincisi, Mondros Mütarekesi'nden (30 Ekim 1918) sonra, 1915'te tehcir kararını alan İttihat ve Terakki Partisi'nin liderlerine karşı intikam almak amacıyla düzenledikleri Nemesis operasyonlarıdır. nc aşama da 1970'lerde dünyanın değışik lkelerindeki Türk diplomatlarına karşı başlattıkları saldırılardır.

Bu makalede Ermeni terör örgütlerinin İtalya'da Türklere karşı ilk eylemi olan Sait Halim Paşa suikastı incelenecektir. Tehcir kararı alan hkmetin sadrazamı olan Sait Halim Paşa'nın 6 Aralık 1921'de Roma'da Ermeni Terörist Arşavir Şıracıyan tarafından öldürülmesi dönemin İtalyan gazetelerindeki haberler esas alınarak araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arşavir Şıracıyan, Ermeni Terörü, İtalya'da Ermeniler, Sait Halim Paşa.

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İzmir/TÜRKİYE,
mevlutcelebi@yahoo.com
ORCID: 0000-0001-8244-661X

ARMENIAN TERROR IN ITALY: THE ASSASSINATION OF SAIT HALIM PASHA AND THE ITALIAN PRESS

ABSTRACT

Armenians used terror as an effective tool in their struggle for independence against the Ottoman Empire. It is possible to examine the terrorist activities of Armenians against the Ottoman Empire and later the Republic of Turkiye in three stages. First, the Ottoman Bank raid in Istanbul (August 26, 1896) and an assassination attempt against Sultan Abdülhamit II (July 21, 1905) the second is the Nemesis operations they organized to take revenge on the leaders of the Union and Progress Party, which took the deportation decision in 1915 after the Armistice of Mudros. The third stage is the attacks they launched against Turkish diplomats in different countries of the world in the 1970s.

In this article, the first attack of Armenian terrorist organizations against Turks in Italy is examined. This is the murder of Sait Halim Pasha, (6 December 1921) the grand vizier of the Ottoman Government, who took the deportation decision.

Keywords: Armenian Terror, Armenians in Italy, Arshavir Shiragian, Sait Halim Pasha.

GİRİŞ

Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik fikriyle beslenen bağımsızlık hareketleri, kısa süre içerisinde Osmanlı Devleti'nde de etkisini göstermeye başlamıştır. Mora Yarımadası'nda başlayan ayaklanmalar, Balkanlara sirayet etmiş, daha sonra Anadolu ve İmparatorluğun diğer bölgelerinde yayılma göstermiştir. Anadolu'da isyan eden topluluklardan birisi de Ermenilerdir. Zamanla giderek hızlanan, genişleyen ve Avrupa devletlerinin de desteğini alan Ermeni bağımsızlık hareketinin diğer uluslardan ayrılan en önemli yönü, terör eylemlerinin de etkili bir şekilde kullanılmasıdır. Ermeni isyanlarını organize etmekle beraber terör eylemlerini başlatmak amacıyla 1887'de Cenevre'de Hınçak Komitesi ve 1890'da Daşnaksutyun (Taşnak) Komitesi¹ kurulmuştur.

Ermenilerin Türklere, dolayısıyla Türk devletine karşı uyguladıkları terörü üç aşamada değerlendirmek mümkündür: İlk dönem, İstanbul'da ve Anadolu'da Ermenilerin yaşadığı her yerde toplu isyan çıkarttıkları 1890'lardan I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan dönemdir. İkinci aşama, Mondros Mütarekesi'nden sonraki Nemesis intikam saldırılarının yapıldığı dönem ve üçüncü aşama da, 1973'te başlayan yurt dışında görevli Türk diplomatlara karşı yapılan saldırılardır. Osmanlı Devleti döneminde Ermeniler tarafından gerçekleştirilen en önemli iki eylem, Osmanlı Bankası Baskını (26 Ağustos 1896) ve Sultan II. Abdülhamit'e (1876-1909) karşı suikast girişimidir (21 Temmuz 1905). Osmanlı Devleti'nin "Merkez Bankası" durumundaki Osmanlı Bankası Baskını, o zamana kadarki Ermeni meselesinin seyri açısından; sorunun dünyaya tanıtılması ve yarattığı etki bakımından dönemin en önemli olayıdır². Ancak Ermenilerin Osmanlı padişahı Sultan II. Abdülhamit'e karşı düzenledikleri suikast, banka baskınından daha geniş bir etki yarattığı gibi Ermeni terörünün boyutunu göstermesi bakımından da son derece önemlidir.

Elbette Ermeni terörü burada kalmamış, Mondros Mütarekesi'nden sonra yeni bir aşamaya geçmiştir. Ermeni teşkilatları arasında yapılan çeşitli tartışmalardan sonra 27 Eylül-3 Ekim 1919 tarihlerinde Erivan'da toplanan

¹ Louise Nalbandian, **The Armenian Revolutionary Movement The Development of Armenian Political Parties through the Nineteenth Century**, University of California Press, London 1975, s.104-131; 151-163.

² Francis P. Hyland, **Armenian Terrorism: The Past, The Present, The Prospects**, Routledge, Taylor&Francis Group, London and Newyork, 2021, s.16.

Taşnak Ermeni Devrimci Federasyonlarının 9. Kongresi'nde, misilleme ve intikam için harekete geçilmesi kararı alındı. İlk iş olarak tehcir ve ölümlerden sorumlu olduğu düşünülen İttihatçı liderlerden ve Osmanlı yöneticilerinden bir liste oluşturuldu. Bu isimler arasında “Tehcir Kanunu” olarak bilinen “Geçici Sevk ve İskan Kanunu”nu çıkartan hükûmetin başındaki kişi olarak Sait Halim Paşa da yer almaktaydı. Suikastlar için lojistik ve finansman desteğinin teminiyle geçen dönemde 8 Temmuz 1920'de toplanan 27. Taşnak Bölgesel Konferansı'nda operasyona “Nemesis” adı verildi³.

Sait Halim Paşa, sürgünde olduğu Malta'dan kurtulduktan sonra İtalya'ya geçerek Roma'ya yerleşti. Anlaşıldığı kadarıyla kendisi, Ermenilerin, Türk literatüründeki ifadeyle “Kara Liste” oluşturduklarından haberdar değildi. Ancak özellikle Talat Paşa'nın Berlin'de şehit edilmesinden sonra, otelden daha güvenli olduğunu düşündüğü villaya taşınmak gibi kendince bazı önlemler aldı. Ancak, bu çabalar yeterli olmadı ve bir suikasta kurban gitti. Sait Halim Paşa'nın öldürülmesi, kamuoyunun değişik kesimlerinin fikirlerini yansıtan hemen her İtalyan gazetesine haber oldu. Dönemin önde gelen ulusal İtalyan gazetelerinin büyük çoğunluğu incelendi. Bu yazıda İtalyan gazetelerinin suikastı, sonrasını ve sıcaklığını korumakta olan Ermeni olayları hakkındaki tavırları ele alınacaktır.

I. Suikast

Sait Halim Paşa 1864'te Kahire'de dünyaya geldi. Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunudur. Ailesiyle birlikte 1870'te İstanbul'a yerleşti. Üniversite tahsilini İsviçre'de siyasi ilimler alanında tamamladı. II. Abdülhamit tarafından kendisine sivil paşalık rütbesi verildi. 1903'te Jön Türklerle ilişkisi bulunduğu ileri sürülerek İstanbul'dan uzaklaştırıldı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra diğer İttihatçılarla birlikte İstanbul'a döndü. 1912'de İttihat ve Terakki Cemiyetinin genel sekreterliğine seçildi. Ertesi yıl sadrazamlık makamına getirildi, Hariciye Nazırlığını da üzerine alıp hükûmeti kurdu. 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ile ittifak antlaşması onun yalısında yapıldı. Sadareti dönemindeki en önemli olay, kendisinin onayı alınmadan Rusya'ya yapılan saldırı sonucu Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesidir. Mondros Mütarekesi'nden sonra savaş ve “Ermeni Kırımı” suçlamasıyla 10 Mart 1919'da tutuklandı. 28 Mayıs 1919'da İngilizler

³ Eric Bogosian, **Ermeni Soykırımı'nın İntikamı İçin Yapılan Suikastlar Nemesis Operasyonu**, Çev. Önder Seçkin, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2016, s.164-166.

İTALYA'DA ERMENİ TERÖRÜ: İTALYAN BASININDA SAİT HALİM PAŞA
SUIKASTI

tarafından önce Limni'ye, ardından Malta'ya sürüldü. 29 Nisan 1921'de serbest bırakılınca İtalya'ya geçti. Roma'da 6 Aralık 1921 tarihinde Ermeni terörist Arşavir Şıracıyan tarafından öldürüldü. Naaşı İstanbul'a getirildi ve 29 Ocak 1922'de II. Mahmut Türbesi bahçesinde babasının yanına defnedildi⁴.

Sait Halim Paşa'nın İtalya'daki hayatına dair bilgiler sınırlıdır. Dönemin basınından derlediğimiz bilgilere göre Paşa, Malta'dan, İtalya'ya orada da hizmetine bakan siyahi Bilal'i de yanında getirdi. Palermo'da bir otele yerleşti. Malta'da bulunduğu sırada Napoli'de ikamet etmekte olan eski dostu Tevfik Azmi Bey ile irtibat kurarak buluşmalarını istedi. Bundan sonra kader birliği yapan iki dost, Roma'da buluşarak Hotel Excelsior'a yerleştiler. Yazı Roma yakınındaki Frascati'de geçirdikten sonra tekrar Roma'ya dönerek Palace Hotel'de bir daireyi kiraladılar. Suikasttan bir kaç ay önce Kont Alberto Massei'nin, Bartolomeo Eustachio Sokağı 18 numaradaki villasının küçük dairesini kiraladılar. Kısa bir süre sonra aynı villanın sekiz odalı ikinci katına taşındılar. Burada; Bilal, Napolili İtalyan bir aşçı ve İsviçreli kadın garsonla birlikte yaşamaya başladılar. Villanın sahibi Kont Massei ile dostluk kuran Paşa, sekiz odadan ikisini, birisini çalışma odası, diğerini de yatak odası olarak kendisi kullanıyordu. Dostlarıyla sohbetler yaptığı villada siyasetten uzak bir hayat sürmeye başladı. Sabah 09.00 sularında kalkıp öğleye kadar çalışan Paşa, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girişi hakkında notlarını yazıyordu. Öğle yemeğinden sonra Azmi Bey ile Roma'nın tarihî ve sanatsal güzelliklerini ve müzelerini dolaşan Paşa, her yere dostuyla çıkıyor ve geceleri evde kalmaya özen gösteriyordu⁵.

Sait Halim Paşa'ya 6 Aralık 1921 Salı günü akşam saatlerinde Ermeni terörist Arşavir Şıracıyan (Arshavir Shiragian) tarafından, Nemesis intikam operasyonları kapsamında düzenlenen suikast, kaynakların verdiği bilgilere göre şu şekilde gerçekleştirildi: Kahvaltıdan sonra saat 13.30'da dışarıya çıkan Sait Halim Paşa ve dostu Azmi Bey, Capitol'deki müzeleri ziyaret ettiler. Müzelerden çıktıklarında saat yaklaşık 16.00 idi. Guglielmo Fiori'nin idaresindeki arabayla ikamet ettikleri eve döndüler. Bu sırada saat 17.15 idi.

⁴ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, "Mehmed Said Halim Paşa", **Son Sadrazamlar IV**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, s.1893-1932; M. Hanefi Bostan, "Said Halim Paşa (1864-1921)", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 35. Cilt, s.557-560.

⁵ **Il Messaggero**, 7 Dicembre 1921; **L'Epoca**, 7 Dicembre 1921; **Il Secolo**, 7 Dicembre 1921; **Corriere della Sera**, 8 Dicembre 1921; **Avanti!**, 8 Dicembre 1921.

Arabadan inen Azmi Bey'in taksi parasını ödediği esnada kısa boylu, tıknaz, koyu renk giyinmiş biri arabaya yöneldi. İnmek üzere olan eski sadrazamı, tabancayla tek el ateş ederek alınından vurdu. Paşa, arabanın koltuğuna yığılırken katil, olay yerinden kaçmaya başladı. Tabancasını sallayarak Azmi Bey, arabacı, Bilal ile kendisini yakalamaya çalışanları uzaklaştırmaya çalışıyordu. Katil Şıracıyan, izahı tam yapılamayan bir şekilde ortadan kaybolunca, peşindekiler olay yerine geri döndüler. Paşa'yı hastaneye götürdüler. Paşa, acil servise ulaştırıldığında ilk müdahaleyi yapan Profesör Caravani ile Doktorlar Carossi, Martinozzi ve Bani, eski sadrazamın öldüğünü tespit ettiler⁶.

Görsel 1. Sait Halim Paşa'nın Roma'da ikamet ettiği villa ve cinayet mahalli (Fotoğraf Mevlüt Çelebi, 16.09.2021)

Arşavir Şıracıyan, tarihini 5 Aralık 1921 olarak yanlış verdiği suikastı şöyle anlatmıştır:

“Önce gelen arabanın sesini duydum. Sonra üzerime gelen atları. Heyecanlanmıştım. Sait Halim ve korumasını görebiliyordum. Atlar tam geçerken karşılarına geçip kollarımı kaldırdım. Atlar şaha kalktı.

⁶ **Il Messaggero**, 7 Dicembre 1921; **La Stampa**, 7 Dicembre 1921; **L'Epoca**, 7 Dicembre 1921; **Il Secolo**, 7 Dicembre 1921; **Corriere della Sera**, 8 Dicembre 1921; **L'Ida Nazionale**, 8 Dicembre 1921; **Avanti!**, 8 Dicembre 1921.

İTALYA'DA ERMENİ TERÖRÜ: İTALYAN BASININDA SAİT HALİM PAŞA SUİKASTI

Bir anlık duraksamadan sonra arabanın basamağına atladım. Aynı anda Sait Halim'le göz göze geldik. Yalvaran sesle 'Yaren' diye korumasına seslendi. Bu onun son sözü oldu. Namluyu sağ şakağına doğrultup ateş ettim. Arabaya yığıldı. Atlar dörtlüye koşmaya başladılar. Aynı anda Tevfik Azmi tabancasına sarıldı. 'Silahını at vururum' dedim. Tabancayı sokağa attı. Artık arabadan inip bu mahalleden uzaklaşmam gerekiyordu. Atlar hızla koşuyordu. Atlar Paşa'nın malikânesi önünde durdular. Arabadan atladıktan sonra tabancamı doğrultup çevredeki insanları uzakta tutmaya çalıştım. Ortalık kalabalıklaştı. İnsanlar etrafımı çevirmişlerdi. Onlara bunun siyasi bir suikast olduğunu söyledim. Aldırmadılar kaldırıma ateş edip kendime yer açtım ve koşmaya başladım. Arkamdan Tevfik Azmi'nin sesini duydum. Beni yakalamalarını söylüyordu. Takipçilerim peşimi bırakmıyordu. Bir evin bahçesine kaçarak takipçilerimden uzaklaştım. Nomentana Bulvarına çikınca tabancamı bir moloz yığınının altına attım. Kurtulmuşum⁷.”

II. İtalyan Basınında Suikast

İtalyan gazeteleri 7 Aralık 1921'den itibaren Sait Halim Paşa'ya düzenlenen suikast hakkında haberler vermeye başladılar. Bazı gazeteler suikastı 8 Aralık tarihli sayılarında duyurdular. İncelenen gazeteleri ele alarak yaklaşımları hakkında değerlendirmeler yapılacaktır. İtalyan gazeteleri içerisinde suikast hakkında en detaylı bilgileri veren *Il Messaggero*'ya özel bir yer ayrılacaktır.

II.1. Messaggero Gazetesi

1876'da Roma'da günlük olarak yayınlanmaya başlayan gazete, Sait Halim Paşa suikastı hakkında 7 Aralıkta iki haber yayınladı. Adı geçen gazete, “Siyasi Bir Komplonun İzinde mi? Eski Türk Sadrazamı Sait Halim Paşa, Esrarengiz Birisi Tarafından Tabancayla Öldürüldü” başlığıyla haberi iç sayfasından vermekle birlikte, yarım sayfasını cinayete ayırdı. Paşa'nın bir gençlik resmiyle hastanede sedye üzerindeki cansız bedeninin bir fotoğrafını basan İtalyan gazetesi, ilk haberinde Paşa'nın Roma'daki hayatı hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Prens'in, Roma'da gözlerden uzak, siyasetle ilgilenmeyen ve daha ziyade kültürel ve sanatsal işlere zaman ayıran bir hayat kurduğundan söz eden *Il Messaggero*, “Pusu ve Saldırı” başlıklı başka bir haberinde de suikastı ayrıntılı olarak anlattı. Haberin girişinde iki, üç günden beri Paşa'nın yaşadığı villanın etrafında ince bıyıklı ve oldukça kısa boylu bir

⁷ Arşavir Ştracıyan, **Bir Ermeni Teröristin İtirafı**, Çev. Kadri Mustafa Orağlı, Kastaş Yayınları, İstanbul 2006, s.182-187.

adamın sinsice dolaşırken görüldüğünü not etti, “suikastı planlayan o muydu?” diye sordu. Kendi görüşünü, “Elbette hiç kimse bu kişinin suç işleyeceğini düşünemezdi” diye açıklayan gazete, suikast hakkında şunları yazdı:

“Dün, Prens kahvaltı yaptıktan sonra, dostuna, Capitol’deki müzeleri ziyaret etmek arzusunu söyledi. Saat 13.30’da eski sadrazam ve Azmi Bey evden dışarı çıktılar, Piazza Galeno istikametine yürüdüler. Orada, kendilerini Capitol’e götürmesi için bir taksiye bindiler. Müzeleri ziyaret uzun sürdü. Sadrazam antik başyapıtlara çok ilgi gösterdi ve arkadaşına, en yakın zamanda onları tekrar görmeyi arzu ettiğini söyledi. Müzelerden çıktıklarında saat yaklaşık 16.00 idi. Yavaş yavaş merdivenlerden inerek Aracoeli Meydanı’na vardılar. Piazza Venezia’ya gitmek için Umberto’dan geçtiler ve sonra Paşa’nın meyve likörü, Azmi Bey’in bir bardak bira içtiği Aragno’da durdular. Kafeden çıktıktan sonra bir araba tuttular ve Via Tomacelli üzerinden Piazza Spagna’ya ulaşmak için indiler. Orada Prens, bir dükkândan önceki gün aldığı iki tabloyu iade etti. İki tabloda biri bir kıızı, diğeri ise bir manzarayı temsil ediyordu. Daha sonra Romalı, 61 yaşında, Via della Piagna’da oturan Guglielmo Fiori’nin idaresindeki 862 numaralı arabayla yavaş yavaş Bartolomeo Eustachi Sokağına geldiler ve 18 numarada durdular.

Kanlı Sahne

Saat 17.15’te arabadan inen Azmi Bey, taksimetreye yaklaşarak fiyatı görmek istedi. Araba parası olan 4, 70 liri ödemesi gereken Azmi Bey, çek defterinden 5 liri arabacıya teslim etti. Bu esnada -kısa boylu, tıknaz, koyu renk giyinmiş, bıyığı taklit gibi görünen aynı adamkapıdan çıkıp arabaya yöneldi. İnmek üzere olan Sadrazamın olduğu tarafta durdu ve bir tabancayla tek el ateş ederek Paşa’yı alnından vurdu. Bir çığlık atmadı ve yüzünü kan bularken arabanın koltuklarına yığıldı. Patlama anında arkaları dönük olan Azmi ve arabacı arkalarına dönüp ne olduğunu anlayınca çığlık atmaya başladılar. Çığlıklar üzerine camdan dışarı bakan siyahi Bilal, kanlar içindeki efendisini görünce merdivenlerden koşarak sokağa çıktı ve katili kovalamaya başladı. Arkasında da ölünün bulunduğu araba vardı ve yaklaşık elli kişi takibe katıldı.

Katil devamlı tabancasını sallayarak kendisini yakalamaya ve engellemeye cüret eden herkese ateş etme niyetini açıkça gösterirken, bir an için sıkıştırılır gibi görünüyordu. Sonra kimse nasıl olduğunu bilmiyor, ortadan kayboldu.

İTALYA'DA ERMENİ TERÖRÜ: İTALYAN BASININDA SAİT HALİM PAŞA SUİKASTI

Siyahi Bilal çaresizce ellerini ısırdı: 'Ah' diye haykırdı, 'Yakalasaydım onu yer bitirirdim.'

Araba olay yerine geri döndü. İçinde Bilal ve Kont Massei'den başka Azmi Bey de yer alıyordu ve Sait Halim Paşa hastaneye götürüldü.

Öldü!

Araba, hastane kapısından hemen geçerek ilerledi. Kapıcı Puccini, talihsizi hemen kaldırmak için koşan ve onu acil servise taşıyan hamallara haber verdi. Ama orada Profesör Caravani ve Doktorlar Carossi, Martinozzi ve Bani'nin, Sadrazamın ölümünü tespit etmekten başka yapacakları bir şey yoktu.

Sivil polisler Cagliaghi ve Ponsel, ölünün ceplerinde köstekli altın bir saat içinde kartlar ve yaklaşık 1000 lireden oluşan bir cüzdan buldular. Olay yerine hemen Porta Pia Karakolu Komiserlerinden Giurati ile Komiser Yardımcısı Dr. Ferrara geldiler. İlk olarak evdeki iki hizmetlinin ifadelerini aldılar ve adli makamın incelemesine kadar merhumun yaşadığı iki odayı mühürlediler. Daha sonra Kraliyet Savcı Yardımcısı Şövalye Francesco Forlenza ve soruşturma hâkimi Guido Mazzucchetti hastaneye geldiler. Komiserler Trento ve Cadolino da maktulün evine geldiler.

Ermeni İntikamı mı?

Ancak şu ana kadar katil hakkında hiçbir şey bilinmiyor. Buna rağmen, elde edilen bazı ipuçlarından, katilin, bir Ermeni olma ihtimali dışlanmıyor. Ermenilerin Türk yöneticilere karşı olan nefretleri iyi bilindiği gibi, Sait Paşa'nın başkanlığındaki kabinenin, bu halka karşı şiddet gösterdiği ve Ermenilerin katlanmak zorunda kaldıkları işkenceleri unutmadıkları bir gerçektir. Ermeniler tarafından siyasi nefret nedeniyle işlenen suikastlar çoktur, bunlardan sonuncusunun kurbanı Talat Paşa olmuştur. Ancak Talat Paşa'dan intikam almak isteyen adam tutuklandı; şu ana kadar eski vezirin katilinin tutuklanmasında umut edilecek bir gelişme yok.

Gittiğimiz İstanbul Hükümeti Büyükelçiliği, suikastçının bir Ermeni olduğuna dair bazı varsayımlardan söz etti. Aslında Sait Halim Paşa'nın başka düşmanı yoktu ve bir süreden beri siyasetle uğraşmıyordu. Ankara Hükümetinin Temsilciliğine de gittik. Maslahatgüzâr, Paşa'nın aynı zamanda Hariciye Nazırı olduğunu ve Genç Türklerin en önemli liderlerinden biri olduğunu söyledi.

Azmi Bey Ne Diyor?

Maktulün yakın arkadaşı olan Azmi Bey ile uzun bir mülakat yaptık. Kendisi çok acı çekiyordu ve derinden etkilenmişti. Azmi, suça yol açabilecek sebepler hakkında bize çok az şey anlatabildi. Bize tanık olduğu kanlı sahneyi anlattı:

‘Katil’, dedi bize, ‘taksire şayan bir nişancı olmalı. Sadece bir kez ateş ederek vurdu ve ardından kaçtı. Babalarımı bir an önce tekrar görmek isteyen zavallı arkadaşımın iki oğlunu düşünüyorum.’ Azmi Bey, merhumun iyi kalpli ve nazik bir insan olduğunu yazmamızı rica etti.

Akşam geç saatlerde iki kez, sokak köşesinde katile tuhaf bir şekilde benzeyen bir kişi görüldü. Kurbanının öldürüldüğü yere dönen katil miydi?

Bir Suç Ortağı!

Sadece bir ipucu keşfedildi. Katil, kaçarken şapkasını düşürdü ve şapkasını hemen ikinci bir kişi aldı ve hiçbir iz bulunamadı. Eşkalini kimsenin veremediği bu ikinci kişi suçta nasıl bir rol oynadı? Sadece birkaç kişi şapkayı ele geçiren gizemli gencin gri giyindiğini iddia etti. Suç ortağı, Paşa’nın evinden az uzakta bekleyecek ve şapkasını alır almaz kaçacaktı.

Birilerine göre, burada tüm detaylarıyla incelenecek ve uzaktan verilen emirlerle hayata geçirilecek bir komplonun izinde olunacaktır. Cinayetin faillerini bulmak için yetkililer daha ciddi yeni engellerle karşılaşacaklardır⁸.”

⁸ **Il Messaggero**, 7 Dicembre 1921.

İTALYA'DA ERMENİ TERÖRÜ: İTALYAN BASININDA SAİT HALİM PAŞA
SÜİKASTI

Görsel 2. *Il Messaggero* (07.12.1921)

Görsel 3. Hastanede, Sait Halim Paşa'nın cansız bedeni**II.2. L'Epoca Gazetesi**

Suikast hakkında ayrıntılı bilgiler vererek dikkate değer yorumlar yapan diğer bir gazete olan *L'Epoca*, 1917 sonunda gazeteci ve deneme yazarı Tullio Giordana tarafından kuruldu. Faşizm döneminde 1925'te kapanan gazete, liberal-demokrat bir yayın politikası izledi. *L'Epoca*, suikast haberini 7 Aralık günü son dakika cinayet haberleri içerisinde duyurduğunu belirttikten sonra, ertesi gün ayrıntılı bir şekilde ele aldı. “Esrarengiz Siyasi Bir Cinayet: Eski Sadrazam Sait Halim'i Vuran Tabancalı Soğukkanlı Bir Ermeni Tetikçi” başlıklı haberde, Paşa'nın öz geçmişi ve üstlendiği görevler hakkında bilgi verdi. “Paşa'nın, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin, özellikle Ermenilerin nefret ettiği önemli bir figür olduğu” görüşünü ifade eden gazete, “Osmanlı ordusunun Ermenistan'da katliamlar yaptığı” iddiasından sonra suikastı şöyle aktardı.

“Saat 17. 30 sularında iki Türk, evlerinin kapısının önüne vardıklarında Azmi Bey araba parasını öderken, tam bu sırada koyu kıyafetli, uzun boylu, yakınlarda gizlenmiş bir adam arabaya yaklaştı. Sait Halim Paşa, inmek üzere hazırlık yapmak için ayağa kalkmıştı. Meçhul şahıs, elinde

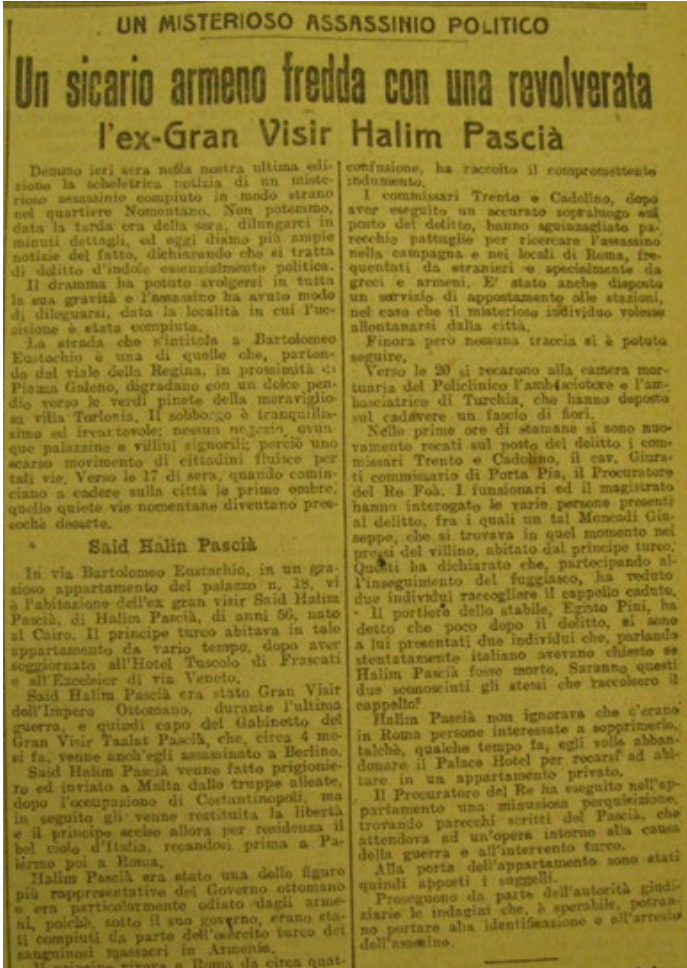
İTALYA'DA ERMENİ TERÖRÜ: İTALYAN BASININDA SAİT HALİM PAŞA SUİKASTI

tabanca olan kolunu havaya kaldırdı ve tabancasını Türk'ün kafasına doğru yöneltti ve tetiği çekti. Arabanın sağında duran sekreter Azmi Bey, Paşa'nın ağır bir şekilde arabanın koltuğuna düştüğünü gördü. Aynı anda, silahı çekili olduğu halde hızla kaçmakta ve Ermeni dilinde bazı kelimeler bağırarak katili gördü. Azmi Bey arabaya çıkarak efendisini muayene etti ve arabacıya, kaçan katili takip etmesi için atları kırbaçlamasını emretti. Arabayı daha hızlı sürmesi için arabacıya dırdır eden siyahi hizmetçi de bindi. Fakat katil, elinde tutmakta olduğu silahıyla insanları kendisinden uzakta tutmaya çalışıyor ve Piazza Galeno'ya doğru hızla uzaklaşıyordu. Araba ve takipçilere katılan bazı işçiler ara vermeden katili yakalama yarışına devam ettiler.

Ürkütücü Takip

Belki de çoktan ölmüş Paşa'yı taşıyan araba, arabacı, sekreteri ve hizmetçi, gizemli suikastçıya ulaşmak için koştular. Hepsi de Galeno Meydanı'na varmışlardı. Bu karakteristik meydandan, Viale della Regina'nın iki koluna ek olarak, çevrede bir tür merak uyandıran labirent oluşturan altı karmaşık ve kıvrımlı sokak daha var. Aniden, takip edilen ve takip edenler arasında 32 numaralı tramvay aracı girdi. Katil, iz bırakmadan kaybolmak için bu andan yararlandı. Tevfik Azmi, firariyi yakalama umudunu kaybetti ve arabayı hastaneye doğru yönlendirdi. Paşa orada ilk yardım odasına taşındı.”⁹

⁹ L'Epoca, 8 Dicembre 1921.

Görsel 4. *L'Epoca* (08.12.1921)

Muayene eden doktorların Paşa'nın ölmüş olduğunu beyan ettiklerini tekrarlayan gazete, telefonla haber verilen Porta Pia Karakolu'ndan Komiser Giurati ve Komiserler Trento ve Cadolino'nun Tefvik Azmi ve Paşa'nın hizmetlilerinin ifadesini aldıklarını kaydediyor. "Katilin Rum ya da Ermeni olduğu hemen hemen kesinleşti" tespitinde bulunan gazete, katilin, cinayet için uzun süredir çalıştığını ve hazırlık yaptığını da ekliyor. Ateş eden kişinin tek başına olmadığını da yazan *L'Epoca*, suç ortaklarının da olay yerinin yakınlarında olduğunu belirtiyor. Katilin kovalamaca esnasında şapkasını düşürdüğünü yazan İtalyan gazetesi, bunun önemli bir ipucu olabileceğine dikkat çekiyor.

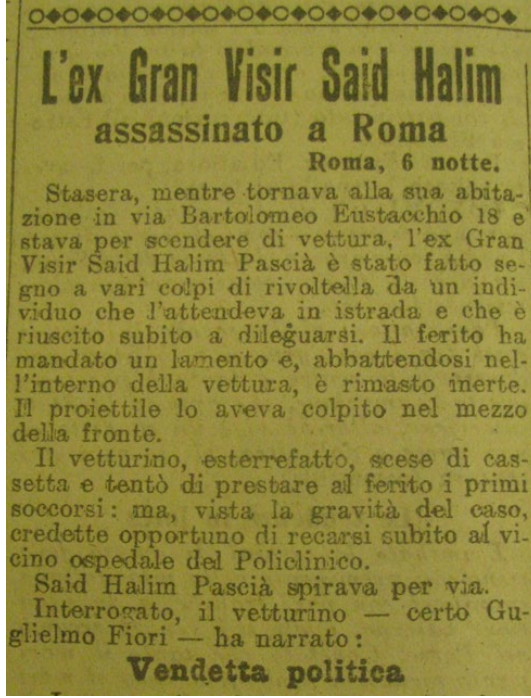
Komiserler Trento ve Cadolino'nun suç mahallinde kapsamlı bir inceleme yaptıktan sonra, birkaç devriyeyi; katili kırsal kesimde ve Roma'da yabancıların, bilhassa Ermeni ve Rumların devam ettikleri mekânlarda aramaları için görevlendirdiklerini de ifade ediyor. "Aşağılık kişinin şehirden uzaklaşmak istemesi ihtimaline karşı tren istasyonları da takip altına alındı" diyen gazete, araştırmalardan henüz bir sonuç alınmadığını da belirtiyor. Akşam saat 20'ye doğru Türkiye Büyükelçisi ve eşinin de hastaneye gelerek naaşın üzerine bir demet çiçek bıraktıklarını bildiriyor. 7 Aralık sabahı suç mahalline tekrar gelen Komiserler Trento ve Cadolino ile Porta Pia Komiseri Giurati ve Savcı Foa'nın, aralarında Paşa'nın villasının yakınında ikamet eden Giuseppe Moncadi de olduğu hâlde pek çok kişiyi yeniden sorguladıklarını bildiriyor. Gazete, Moncadi'nin kaçağı takip ederken, iki kişinin düşen şapkayı aldıklarını gördüğünü söylediğini kaydediyor. *L'Epoca*, kapıcı Egisto Pini'nin olaydan kısa süre sonra iki kişinin, bozuk İtalyancayla, prensin ölüp ölmediğini sorduklarını söylediğini ekleyerek, bu iki meçhul şahsın, katilin şapkasını alan kişiler olup olmadığını soruyor¹⁰.

II.3. *Il Secolo* Gazetesi

1866'da Milano'da yayınlanmaya başlayan *Il Secolo*, İtalya'nın en çok satan gazetelerindendi. "Eski Sadrazam Sait Halim Roma'da Düzenlenen Suikastla Öldürüldü" başlıklı haberde, Paşa'nın, ikametgâhının önünde, arabadan inmek üzereyken atılan kurşunlarla öldürüldüğü yazıldı. Suikastın intikam almak amacıyla Ermeniler tarafından işlendiğini belirten gazete, Paşa'nın hastaneye ulaştırıldığında ölmüş olduğunu belirtti. Arabacının ifadelerine yer veren gazete, Paşa'nın öz geçmişini de yayınladı. Ancak burada ciddi bir yanlış bilgi verildi ve Paşa'nın, Dünya Savaşı bittikten sonra, Malta'daki sürgünlüğünden söz edilmeden İtalya'ya geldiği yazıldı. *Il Secolo*, suikastın yapıldığı akşam Paşa'nın çok yakın arkadaşı olan Türkiye Büyükelçisi Cami Bey [Baykurt] ve eşinin hastaneye geldikleri bilgisine yer verdi¹¹.

¹⁰ *L'Epoca*, 8 Dicembre 1921.

¹¹ *Il Secolo*, 7 Dicembre 1921.

Görsel 5. *Il Secolo* (07.12.1921)**II.4. *La Stampa* Gazetesi**

Torino'da 9 Şubat 1867'de yayınlanmaya başlayan İtalya'nın saygın gazetelerinden *La Stampa*, suikastı "Roma'da Esrareniz Bir Suikast: Eski Türk Sadrazamı Siyasi Suçlu Muydu?" şeklinde duyurdu. Suikast hakkında ciddi yanlış bilgiler de verilen haberde, cinayetin, bir arabayla Viale della Regina'da iki beyin rehberliğinde yapılan gezintiden hemen sonra o civarda işlendiğini yazdı. *La Stampa*'ya göre cinayet şöyle işlendi: "İki kişiden, bir villanın önünde duran arabadan inen genç olanı, arabacıya ücreti sorarken diğeri hala arabadaydı. Bu esnada aniden bir silah sesi duyuldu ve daha yüksekte arabadaki bu kişi vuruldu. Vurulan kişinin arabadan eğilerek yana düştüğü görüldü. Kurşun başına isabet etmişti. Arabacı ve diğer kişi, koşarak uzaklaşan birini gördüler." Kaçan kişinin daha önceden bölgede konuşlandığını yazan gazete, öldürülen kişinin arkadaşının, bu kişiyi görmesine rağmen peşinden koşmasının faydasız olduğunu düşündüğü için, yaralıyı yakındaki hastaneye taşıdığını anlatıyor. *La Stampa* da yaralı Paşa'nın hastaneye götürüldüğünde ölmüş olduğunu, "Paşa'nın hastaneye cesedini

götürdüler” ifadesiyle dile getiriyor. Gazete, “Paşa’nın Roma’da herhangi bir siyasi faaliyette bulunmadığına” dikkat çektikten sonra başkent çevrelerinde cinayetin siyasi mahiyette olduğu varsayımından hareket edildiği bilgisine yer veriyor: “Katil, mağduru tanıyan ve alışkanlıklarını önceden bilen bir yabancı olmalıdır. Suçun önceden tasarlanmış olduğu ve bir yabancı tarafından da olsa, siyasi amaçla gerçekleştirildiği göz ardı edilmemektedir.”¹²

II.5. *Il Tempo* Gazetesi

1917’de Roma’da yayın hayatına başlayan *Il Tempo* gazetesi, “Siyasi veya İntikam Cinayeti” üst başlığının altında yanlış bilgi içeren şu başlığı tercih etmiştir: “Türk Meclisinin Eski Başkanı Prens Sait Paşa, Evine Dönerken Bir Arabanın İçinde Öldürüldü.” Gazete, İtalya’nın siyasi merkezi olan dünyanın büyük küçük pek çok milletinin güncel gelişmeleri takip ettiği Krallığın başkenti Roma’da, ülkelerine dinlenmek için gelen yabancı siyasetçiye karşı bir suikast yaşandığını bildirerek habere başladı. Bütün Avrupa’yı saran kanlı savaş boyunca Sait Halim Paşa’nın siyasi olaylar nedeniyle bilindiği, kendisinin Enver Paşa’nın dostu, İttihat ve Terakki Fırkasının destekçisi ve önde gelenlerinden olduğu hatırlatıldı. Savaşta Meclis Başkanlığı yaptığı gibi yanlış bir bilginin ardından Turanın gerçekleşmesi için çalışırken, ülkenin bir felakete sürüklendiği ileri sürüldü. Müttefiklerin İstanbul’u ele geçirmesinden sonra İngilizler tarafından tutuklanarak Malta’ya sürüldüğü bilgisi tekrarlandı. Kalabalık, gelişen ve vatansever bir İtalyan cemaatinin yaşadığı İngiliz hâkimiyetindeki bu adada, Prens de bir dönem kaldığı yazıldı. Geçen Şubatta serbest kaldığı gibi yanlış bir bilginin ardından Paşa’nın, pek çok dindaşı ve siyasetçiyle ayrıca sürgün arkadaşı Tefik Azmi Bey ile İtalya’ya geldikleri gibi başka yanlış bilgiler tekrarlandı. Roma’daki hayatından da söz edilirken her gün yurt içi ve yurt dışından pek çok mektup aldığı bildirilen Paşa’nın çok sayıda siyasi ziyaretçisinin olduğu da farklı bir bilgi olarak kaydedildi. Roma’daki hayatı hakkında bilineneler tekrarlandıktan sonra eski nazırın son derece elit ancak şaşalı bir hayat sürdüğü, lüks otellere devam ettiği, ülkesinden ve diğer ülkelerden pek çok siyasetçiyle irtibat hâlinde olduğu ileri sürüldü. Cinayet gününe gelen gazete, Paşa’nın Roma’nın kırsallarını tasvir eden iki suluboya manzara portresi satın aldığını ve bunları çalışma odasına yerleştirmek arzusunda olduğunu bildirildi. Portreleri bir sanat galerisinden aldıktan sonra kiraladıkları arabayla eve dönerken

¹² *La Stampa*, 7 Dicembre 1921.

yaşadıklarını “trajedi” olarak niteledi ve cinayet anımı diğer gazeteler gibi yansıttı.

“Katil kaçmayı başardı” alt başlığında, arabacı Guglielmo Fiori’nin şaşkınlığını atlattıktan sonra “Koşun! Yakalayın!” diye bağırarak, yakalamak için katilin peşinden atları kırbaçladığı bilgisi veriliyor. Galeno Meydanı’na doğru giden arabacı ve Azmi Bey’in birkaç dakika sonra Viale della Regina’dan Nomentana Caddesi’ne varmalarına rağmen suikastçiyı orada bulamadıkları anlatılıyor. Katili yakalayamayan arabacı, Tevfik Azmi ve Bilal’in yaralandığı için kan kaybetmekte olan Sait Halim Paşa’yı derhal hastaneye götürdükleri, hemşire Carlo Narducci’nin yardımcı olarak acil müdahale odasına taşındığı ve ilk muayeneyi yapan Doktor Bani’nin, Prens’in, beynine isabet eden kurşun nedeniyle öldüğünü söylediği tekrarlanıyor.

Görsel 6. *Il Tempo* (07.12.1921)

Il Tempo, İtalyan Emniyet yetkilisi Ponsolé’nin, merhumun cesedinde arama yaptığını ve Türk armalı altın köstekli saatini, altın gözlükle altın çerçeveli başka bir gözlüğünü, kaplumbağa derisinden bir sigara tabakasını, bir ağızlığı ve altınla bağlanmış büyük bir inciye bulduğu bilgisini veriyor. Gazete, Paşa’nın üzerinden cüzdan çıkması nedeniyle görevlinin, “Cüzdanı yok!”

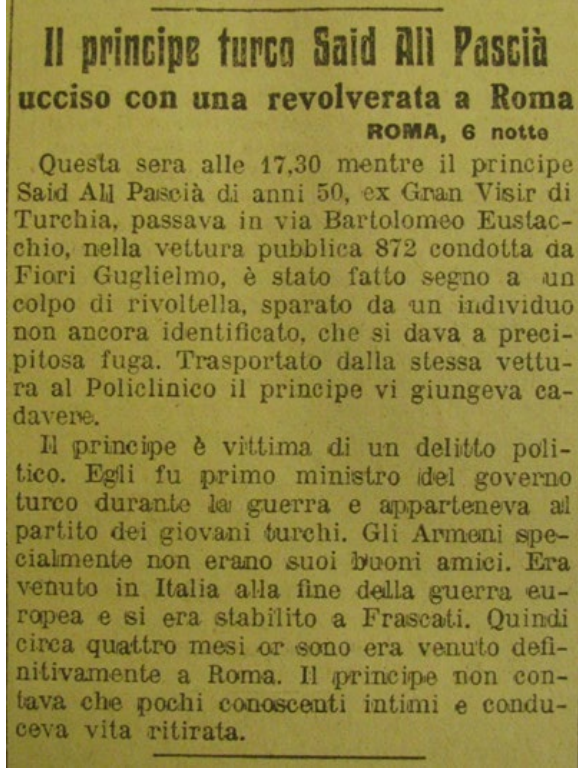
demesi üzerine devreye giren Azmi Bey'in, "Prens'in aslında cüzdanı yok, yaptığı bütün alışverişlerin parasını ben ödediğim için cüzdan kullanmazdı" diye açıklama yaptığını not ediyor. *Il Tempo*, "Size göre suikastı kim yapmış olabilir?" sorusuna Tefik Azmi'nin, "Siyasi sebeple yapıldığı muhakkak. Suikastçı Ermeni veya Rum olmalı" diye cevap verdiğini ekliyor. İtalyan gazetesi, önemli bir ayrıntıyı sütunlarına taşıyor. *Il Tempo*, olaydan bir saat kadar sonra hastaneye gelen Prens'in yakın arkadaşı ve eski dâhiliye vekili olduğunu tahmin ettiği bir gençle, genç ve güzel bir bayanın, cenazeyi görme talebinde bulduklarını yazarak bu arzularının yerine getirilmesinden sonra genç bayanın ağlama krizine girdiğini belirtiyor¹³. *L'Epoca*'nın da "Türkiye Büyükelçisi" şeklinde bildirdiği ziyaret, Ankara hükümetinin ilk Dâhiliye Vekili Cami Bey ve eşi tarafından yapılmış olmalıdır.

II.6. Il Popolo d'Italia Gazetesi

Suikastı 7 Aralık günü duyuran diğer bir İtalyan gazetesi de Benito Mussolini tarafından 1914'te kurulan *Il Popolo d'Italia*'dır. "Türk Prensisi Sait Ali Paşa Roma'da Bir Tabancayla Vurularak Öldürüldü", "Roma 6 gece" notuyla yayınlanan haber şöyledir: "Bu akşam saat 17.30 iken, Türkiye'nin eski sadrazamı, 50 yaşındaki Prens Sait Ali Paşa, Guigliemo Fiori tarafından idare edilen 872 numaralı arabayla Bartolomeo Eustachio Sokağı'ndan geçerken, kimliği şu ana kadar tespit edilemeyen ve suikasttan sonra aceleyle kaçan bir kişi tarafından tabancayla vurularak öldürüldü. Aynı arabayla hastaneye götürülen Paşa, oraya varıldığında ölmüştü." Paşa'nın siyasi bir cinayete kurban gittiğini belirten gazete, kendisinin, İttihatçılar tarafından kurulan hükümetin başı olduğunu yazdı. Ermenilerin kendisine dost olmadıklarına dikkat çeken *Il Popolo d'Italia*, savaştan sonra İtalya'ya gelerek Frascati'ye yerleştiğini bildirdi. Paşa'nın Dört ay veya biraz daha fazla bir zaman önce kesin olarak Roma'ya gelip yerleştiğini belirten gazete, birkaç tanıdığının bulunduğu Roma'da yaşadığı emekli hayatının kısa sürdüğünü ekledi¹⁴.

¹³ *Il Tempo*, 7 Dicembre 1921.

¹⁴ *Il Popolo d'Italia*, 7 Dicembre 1921.

Görsel 7. *Il Popolo d'Italia* (07.12.1921)**II.7. Il Giornale d'Italia Gazetesi**

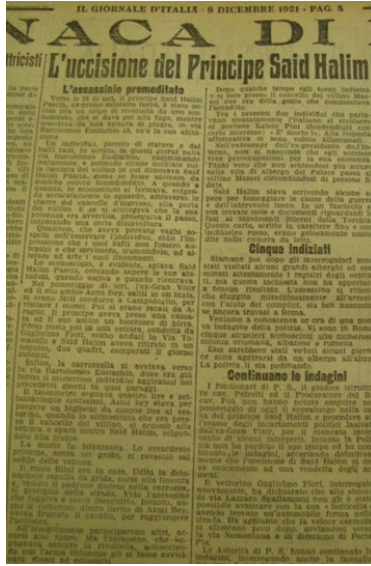
Şimdiye kadar incelenen İtalyan gazetelerinin dışındakiler Sait Halim Paşa suikastını 8 Aralık günü duyurdular. 1901'de ılımlı sağcı politikaları savunmak üzere kurulan ve saygın olarak kabul edilen İtalyan gazetesi *Il Giornale d'Italia*, herhangi bir açıklama yapmadan olay sanki 7 Aralıkta yapılmış gibi anlatıyor. "Sait Halim Paşa'nın Öldürülmesi: Önceden Planlanmış Suikast" başlıklı haberde, eski sadrazamlardan Sait Halim Paşa'nın 7 Aralık'ta saat 18.00'e doğru, ikamet ettiği evin bulunduğu Bartolomeo Eustachio Sokağı'nda meçhul bir şahıs tarafından öldürüldüğü bildiriliyor. Paşa'yı tek kurşunla öldüren katilin suikasttan sonra kaçtığını not eden gazete, katilin eşkali hakkında bilgi verirken, kısa boylu, seyrek bıyıklı olduğunu tekrarlayarak önemli bir ayrıntıya da dikkat çekiyor. İtalyan gazetesi, bu kişinin son günlerde Paşa'nın ikamet ettiği sokakta ağır adımlarla

İTALYA'DA ERMENİ TERÖRÜ: İTALYAN BASININDA SAİT HALİM PAŞA
SUIKASTI

yürüdüğünün ve Paşa'nın yaşadığı villaya doğru garip bakışlar attığının fark edildiğini yazıyor.

Katilin garip davranışları hakkında bilgi vermeye devam eden gazete, bu meçhul şahsın sokakta yürürken zaman zaman durduğunu, bakışlarını dikkatlice villaya çevirerek giriş kapısının parmaklıklarından bakarak evi incelediğini ve eğer varlığı fark edilirse yoluna devam ettiğini ekliyor. Şüpheli şahsı gözlemleyen birisinin, bıyığının gerçek olmadığı ve bunu yüz hatlarını ustaca değiştirmeye hizmet ettiği izlenimini edindiğini de belirtiyor. Meçhul şahsın, Prens'in alışkanlıklarını, giriş ve çıkışını öğrenmek için binayı gözetlediğini düşünen gazetede, cinayet günü diğer gazeteler gibi aktarıldıktan sonra cinayet anı şöyle anlatılıyor:

Görsel 8. *Il Giornale d'Italia* (08.12.1921)

“Araba, Paşa'nın ikamet ettiği sokağa girdiğinde, önceki günlerde civarda sinsice dolaşan söz konusu meçhul şahıs oradaydı. Azmi Bey, 4,70 lired tutan arabanın parasını ödemek için arabacıya 5 lired verirken, meçhul şahıs villanın kapısının yanındaydı. Arabaya yaklaştı ve Paşa'ya ateş ederek alından vurdu. Ölüm kaçınılmazdı. Talihsiz prens, çığlık atamadan arabanın koltuğuna yuvarlandı. Siyahi Bilal evdeydi ve silah sesini bir çığlık izledi, pencereye koştu ve efendisinin yerde yatmakta olduğunu gördü. Aceleyle sokağa indi. Suikastçının kaçmakta olduğunu gördü ve peşinden koşmaya başladı. Bu arada arabacı da,

Azmi Bey'in çağırması üzerine arabayla, katili yakalamak için atları kırbaçlamıştı. Başkaları da takibe katıldı. Fakat katil, cinayette kullandığı tabancayla kendisine yaklaşan herkesi tehdit ederek uzak tutmayı başardı. Arabacı Fiori, kullandığı arabayla geri döndü ve derhal Sait Halim Paşa'yı Poliklinik'e götürdü. Kont Massei, Azmi Bey ve Bilal de kendisiyle beraberdi. Prof. Caravani ile doktorlar Carossi, Martinozzi ve Bani, muayene ettikleri Paşa'nın öldüğünü anladılar. Paşa'nın naaşı hastanenin bir odasına konuldu."

Gazete, Paşa'nın öz geçmişi hakkında bazı hatalı bilgiler veriyor. Suikast hakkında yorumlarda bulunan gazete, Talat Paşa'nın öldürülmesine de atıfta bulunarak, siyasi bir cinayet karşısında bulunulduğunun kesin olduğunu belirtiyor. "Bunun Ermenilerin bir intikam cinayeti olduğunu" yazan gazete, bu halkın İttihatçıların ve Türk askerlerinin pek çok acısına maruz kaldığını ileri sürüyor. Avrupa başkentlerinde pek çok Ermeni "yurtsever"in yaşadığına dikkat çeken İtalyan gazetesi, Roma'da da genç Ermenilerden oluşan gizli bir dernek olduğunu yazıyor.

494

Yetkililerin soruşturmalarına devam ettiğini yazan *Il Giornale d'Italia*, Komiser Cadolino'nun Ermeni Koleji'ne giderek bazı Ermeni aileler hakkında bilgi aldığını da kaydediyor¹⁵.

II.8. *Avanti!* Gazetesi

1896'da Sosyalist Parti'nin yayın organı olarak yayınlanmaya başladı. "Siyasi Bir Cinayet: Eski Sadrazam Sait Halim Paşa İntikam İçin Öldürüldü" başlıklı haberde suikast, 7 Aralık akşamı yapılmış gibi anlaşılacak şekilde duyurulmuştur. Paşa'nın öz geçmişinden söz edildikten sonra Malta'da esir edildiği, Martta serbest bırakıldığı, Frascati'de bir müddet kalan Prens'in, yaklaşık bir aydır Roma'da ikamet ettiği bilgileri verilmiştir. Paşa'nın ikamet ettiği evin numarasını 10 olarak yanlış veren *Avanti!*, Prens'in, bir arabayla evine dönerken öldürüldüğünü duyurmuştur. Katilin bir yabancı olduğunu yazan gazete, kısa boylu, siyah giysili ve Amerikanvari bıyıklı olduğu bilgisini tekrarlamıştır. "Ateşin 3-4 metrelik bir mesafeden açıldığı bilgisi" de bu gazeteden öğrenilmektedir. Prens'in arabaya cansız bir şekilde düştüğü bilgisini de tekrarlayan *Avanti!*, cinayet ihtimallerine de özel bir yer ayırarak, Azmi'nin, suikastçının bir Ermeni olduğuna inandığını söylediğini de eklemiştir.

¹⁵ *Il Giornale d'Italia*, 8 Dicembre 1921.

İTALYA'DA ERMENİ TERÖRÜ: İTALYAN BASININDA SAİT HALİM PAŞA SÜİKASTI

Gece, Savcı Foa'nın Paşa'nın yaşadığı villada incelemeler yaptığını yazan *Avanti!*, yatak odasında, İngilizce ve Fransızca olarak Osmanlı Devleti'nin savaşa girişi hakkında yazılmış pek çok doküman bulunduğunu bildirdi. Çalışma odasında da pek çok siyasetçiyi ziyaret etmek için kartvizitler, mektuplar ve Roma'ya ait pek çok fotoğrafa rastlandığını da not eden gazete, masanın üzerinde, Banco di Roma'da Prens adına bir hesap açıldığına dair banka idaresinin 5 Aralık tarihli bir mektubunun bulunduğunu da kaydetti. "Azmi'nin açıklamalarının ve bu delillerin polisi, bunun bir siyasi cinayet olduğuna ikna ettiğini" bildiren gazete, şehirde Ermeni ve Rumların yaşadığı pek çok yerde aramalar yapıldığını ve katilin trenle Roma'dan kaçabileceği ihtimali nedeniyle Termini İstasyonu'nda önlemler alındığını yazmıştır. Pek çok kişinin sorgulanmasına rağmen henüz hiçbir iz rastlanmadığı da son bilgi olarak ifade edilmiştir¹⁶.

Görsel 9. *Avanti!* (08.12.1921)

II.9. L'İdea Nazionale Gazetesi

Yayın hayatına 1911'de Roma'da başlayan milliyetçi çizgideki gazete, suikastı, 7 Aralık günü son baskıda duyurduğunu bildirmiş ve "Eski Sadrazam Sait Halim Paşa, Siyasi Bir Cinayete Kurban Gitti" başlığını tercih etmiştir. Esrarengiz bir cinayet karşısında kalındığına dikkat çeken gazete, Paşa'nın öz

¹⁶ *Avanti!*, 8 Dicembre 1921.

geçmiş hakkında, sadrazamlığa getirilişi ve İngilizler tarafından tutuklanışı gibi bazı tarih hataları yapmakla birlikte, ayrıntılı bilgi vermiştir. Tevfik Azmi'nin ve siyahi Bilal'in arkadaşları olduğunu, her yere Azmi ile çıktıklarını not etmiştir. Her ikisinin de Paşa'ya sadık insanlar olduğunu da ekleyen İtalyan gazetesi, üçlünün Roma'daki hayatları hakkında diğer gazetelerdeki bilgileri tekrarlamıştır. Paşa ile birlikte isimleri geçen iki kişinin yanı sıra bir İtalyan aşçı ile İsviçreli bir hizmetçinin hep birlikte yaşadıkları ifade edilmiştir. Kont Massei ile Paşa'nın dost olduklarını belirten gazete, Paşa'nın Roma'da sakin bir hayat kurarak ömrünün son yıllarını huzur içerisinde geçirmek istediğini hatırlatmıştır. Azmi Bey'in, Paşa'nın artık siyasetle hiçbir şekilde ilgilenmediğini açıkladığını yazan *L'Idée Nazionale*, Kahire'de yaşayan Prens Ömer ve İstanbul'da yaşayan Prens Halim isminde iki oğlu olduğunu eklemiştir.

Görsel 10. *L'Idée Nazionale* (08.12.1921)

Adı geçen İtalyan gazetesi, aynı gün “Suç Nasıl İşlendi?” başlıklı başka bir yazı daha yayınladı. Bu yazıda suikastın ne şekilde işlendiği anlatılırken, suikast saati olarak 17.15’i verdi ve ayrıntıları diğer gazeteler gibi aktardı. Kasvetli bir dramla karşı karşıya kaldığı fikrinde olan gazete, suikast hakkında eşitli varsayımların dile getirildiğini belirtti. Gazete, “suikastın, ‘katliamlara’ uğradıkları için Ermeniler tarafından yapılmaya ihtimalinin yanı

sıra Rumlar ve Kemalistler tarafından da yapılmış olabileceğinin ihtimal dahilinde tutulduğunu”¹⁷ belirtti.

II.10. Corriere d'Italia Gazetesi

1906'da yayın hayatına başlayan Roma gazetesi *Corriere d'Italia*, “Sait Paşa Suikastı Hakkında Varsayımlar ve Soruşturmalar” başlıklı yazısında dikkat çekici değerlendirmelerde bulundu. Gazetenin dikkat çektiği ilk nokta, suikastın özenle hazırlandığına dair kanıtlar bulunduğu ve bunun tek kişinin bir eylemi olamayacağıdır. İtalyan gazetesi bu düşüncüyü destekler mahiyette bir ayrıntıyı paylaştı: “Bazı arabaların sahte manevralarla katilin takip edilmesini önlemeye hazır olduğu ve katilin bunlardan biriyle kaçmayı başardığı görülüyordu.” Diğer gazetelerde de yer aldığı şekliyle, iki kişinin, Paşa'nın ölüp ölmediğini sormaları ve olumlu cevap alınca hızla villadan uzaklaşmaları bu gazetede de tekrarlandı. “Cinayet gerçekten bir organizasyon ise, ustaca çalışılmış” diye yazan gazete, bu gibi cinayetlerde, şehirde tanınmayan birinin tercih edildiğini ve eylemden sonra arkadaşlarının devreye girerek bu şahsı gizlediklerini yazdı. Polisin işinin hayli zor olduğu fikrinde olan *Corriere d'Italia*, Komiser De Bernardinis'in 7 Aralık günü Ankara hükümetinin Roma Temsilcisi Cami Bey ile sonuçsuz bir görüşme yaptığını bildirdi. Roma'daki bütün otellerin araştırıldığı, herhangi bir sonuç alınmadığı tekrarlandı. Adli yetkililer Forlenza ve Mazzucchetti'nin villada detaylı incelemeler yaptıkları ve pek çok kart ve mektup buldukları ifade edilirken, bir ayrıntıya da yer verildi. Sait Halim Paşa'nın kendisine karşı bazı planlar yapıldığını gizlice öğrendiğini iddia edenlerin bulunduğunu yazan gazete, bu yüzden, büyük bir otelde kalırsa herkes tarafından kolaylıkla tanınabileceği için bir villaya taşındığını belirtti. Son olarak Paşa'nın naaşının morgda olduğunu belirten gazete, naaşın büyük ihtimale İstanbul'a götürüleceğini yazıp trajik bu olayın Paşa'nın oğullarına telgrafla haber verildiğini ekledi¹⁸.

II.11. Corriere della Sera Gazetesi

1876'da yayına başlayan İtalya'nın eski ve etkili liberal fikirli gazetesi *Corriere della Sera* “Eski Sadrazam Cinayeti ve Sebepleri Hakkında Varsayımlar” başlıklı haberiyle suikast haberini duyurdu. Sait Halim Paşa'ya

¹⁷ *L'Idée Nazionale*, 8 Dicembre 1921.

¹⁸ *Corriere d'Italia*, 8 Dicembre 1921.

karşı düzenlenen suikastın başkent çevrelerini derinden etkilediğini bildiren gazete, sebebi hakkında da kesine yakın bilgiler verdi. *Corriere della Sera*, prensin, siyasi bir cinayete kurban gittiğini ve katili, Roma’da yaşayan Ermeni topluluk arasında aramak gerektiğini yazdı. Talihsiz prensin herhangi bir ses çıkaramadan öldüğünü, katilin Piazza Galeno’dan hızla kaçarak Via Nomentana’ya çıktığını ve kalabalıkta izini kaybettirdiğini not etti. Paşa’nın öz geçmişi hakkında bilinenleri tekrarlayan İtalyan gazetesi, kendisinin Roma’da gayet elit bir hayat sürdüğünü ekledi. Başkentte siyasilere sık sık buluştuğunu belirten gazete, cinayetle ilgili soruşturmanın devam ettiğini ancak henüz bir tutuklama yapılmadığını da hatırlattı¹⁹.

III. Suikastın Adli Boyutu

Suikast haberinin alınmasıyla birlikte İtalyan emniyeti ve adli makamları katil ya da katilleri yakalamak için yoğun ama sonuçsuz bir girişim başlattılar. Sait Halim Paşa’nın ağır yaralı, muhtemelen yolda vefat etmiş olarak hastaneye getirilmesinden hemen sonra Emniyetten Cagliaghi ve Ponsele, Paşa’nın kıyafetlerini incelediler. Paşaya ait köstekli bir altın saat, altın hilal ve içinde 1.000 liralık bir cüzdan buldular. İtalyan adli ve emniyet makamlarının hareketliliği bununla da sınırlı değildi. Savcı Yardımcısı Francesco Forlenga ile Adliye Müfettişi Guido Mazzucchetti de hastaneye geldiler. İtalyan yetkililer Tefik Azmi Bey ile Hizmetçi Bilal’in bilgilerine başvurarak ifadelerini aldılar. Olayın detaylarını anlatan Azmi Bey, eylemin bir Ermeni tarafından yapıldığı fikrinde olduğunu söyledi. Suikastın yaşandığı bölgenin güvenliğinden sorumlu Porta Pia Karakolu’na bilgi verilmesi üzerine Komiser Giurati ve Komiser Yardımcısı Dr. Ferrara, adli yetkililer gelene kadar ilk iş olarak, Paşa’nın yaşadığı iki odayı mühürlediler. İtalyan emniyet görevlileri İsviçreli hizmetçiyle Napolili İtalyan aşçıyı da sorguladılar²⁰. Sorgu yargıcı ve jandarmayla mali polis, eski sadrazamın dairesinde arama yaptılar. Okuma odasında bir çekmecenin içinde, Osmanlı Devleti’nin savaşa girmede haklı olduğuna dair çok sayıda İngilizce ve Fransızca doküman buldular. Çalışma odasında, çeşitli siyasetçileri ziyaret için alınmış randevu biletleri vardı²¹.

¹⁹ *Corriere della Sera*, 8 Dicembre 1921.

²⁰ *Il Messaggero*, 7 Dicembre 1921; *Il Tempo*, 7 Dicembre 1921; *L’Idea Nazionale*, 8 Dicembre 1921.

²¹ *L’Epoca*, 7 Dicembre 1921; *La Stampa*, 8 Dicembre 1921; *Corriere d’Italia*, 8 Dicembre 1921; *Avanti!*, 8 Dicembre 1921.

En kritik dönemde Osmanlı Devleti'nde sadrazamlık yapmış bir devlet adamının Roma'da öldürülmesi her şeyden önce İtalya adına da üzülecek, belki daha ötesi sorumluluk hissini artıracak bir cinayetti. Bu yüzden İtalyan polisi olayla ilgili bütün ayrıntılara ulaşmak için ciddi bir soruşturma süreci başlattı. Başta cinayet esnasında Paşa'nın yanında olan Azmi ve arabacı olmak üzere, Paşa'nın birlikte yaşadığı ve hizmetine bakan kişilerle olaya tanık olanların bilgilerine başvurdular. İtalyan gazetelerinin verdikleri bilgilere göre bu kişilerden başka villanın sahibi Kont Massei, Roma'daki Türk ve Ermeni çevresiyle iyi ilişkiler içerisinde olan Sanayici Luigi Belli, Amerikan Koleji Müdürü Tolentino ve pek çok kişi, uzun sorgulamalara tabi tutuldular²².

Suikast hakkında en çarpıcı bilgiler, Paşa ve Azmi Bey'i kent merkezinden evlerine getiren arabacı Guglielmo Fiori tarafından verildi. Fiori, Lazzaro Spallanzani Caddesi çıkışında bir arabayı, ilerlemeleri mümkün olmayacak şekilde sokağı kapatmış olarak bulduklarını söyleyerek şu bilgileri verdi:

“Tomacelli Caddesi'nden geliyordum, Prens ve arkadaşımı, bir Görsel mağazasından aldım. Issız olan Bartolomeo Eustachio Sokağına dönüşte bir kapıdan, Amerikan bıyıklı, ufak tefek, tıknaz bir genç adamın çıkıp sokağın ortasında belirdiğini gördüm. O, prensin evinin önünde durmuş olan arabaya yaklaştı ve cebinden bir tabanca çıkararak prense ateş etti. Şaşkınlık yaşayacak vaktim bile olmadı. Gençin hızla ve aceleyle kaçtığını gördüm, bir çığlık duydum ve arkama döndüm: Prens, sırt üstü arabaya düşmüştü²³.”

Terörist Arşavir Şıracıyan'ın hatıralarında da anlattığı gibi, Paşa'nın ikamet ettiği sokakta inşaat yapılmaktaydı. İtalyan adli makamları, inşaatı duvar ustası olarak çalışan Giuseppe Moncadi'nin tanıklığına başvurdular. Usta, yabancı birinin Via Lazzaro Spallanzani istikametine doğru kaçarken daha rahat hareket etmek için ceketini çıkartıp fırlattığını ve sonra Via Nomentana'ya doğru kaybolduğunu anlattı. Usta, kaçanın attığı kıyafetlerini toplayan ve sonra ara sokakta kaybolan iki kişi gördüğünü belirtti. Tekrar villaya döndüğünü anlatan Moncadi, olay yerinde pek çok insanın toplandığını ve suikast hakkında yorum yaptıklarını, aksan ve kıyafetleri yabancı olan iki kişinin, kapıcı Egisto Pini'ye, prensin ölüp ölmediğini sorduklarını duyduğunu da ekledi. Öldüğü cevabını alan bu iki kişinin

²² **Corriere d'Italia**, 8 Dicembre 1921; **Il Giornale d'Italia**, 8 Dicembre 1921.

²³ **Il Secolo**, 7 Dicembre 1921; **Il Giornale d'Italia**, 8 Dicembre 1921.

uzaklaştığını bildirdi. Moncadi, suikastçının kıyafetlerini toplayan iki kişiden birini tanıdığını iddia etti²⁴.

İtalyan polisinin katili bulma yönündeki çabaları sonraki günlerde de devam etti. Bu çaba, Şıracıyan'ın iddia ettiği gibi Roma sokaklarına, katilin kimliğini tespiti yarayacak bilgi veren herkese 30.000 lîre verileceğini duyuran ilanlar asacak kadar değildi²⁵. Fakat sonuç alınamasa da Roma'daki bütün oteller araştırılacak şekilde devam etti²⁶. Suikastla ilgili haberler zamanla azalmakla birlikte İtalyan gazetelerinin sonraki günlerde ısrarla belirttikleri husus, İtalyan polisinin herhangi bir ize rastlayamadığıydı. Bunda İtalyan polisinin beceriksizliği ne kadar rol oynadı, Yunan ve Ermeni diplomatların katili himayeleri ne derece etkili oldu²⁷ bilinmez ama Şıracıyan, Roma'dan kolaylıkla ayrılarak İstanbul'a döndü.

İtalyan polisi katili bulamadı fakat İtalyan mahkemelerinde cinayet davası görülmeye devam etti. 1 Şubat 1926 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, Floransa Cinayet Mahkemesi tarafından Paşa'nın katlinde rol oynayan suç ortağının da asıl katil gibi itham edildiğini yazmıştır²⁸. Paşa'nın katli ve soruşturma konusu 1930'larda tekrar gündeme geldi. 24 Ağustos 1931 tarihli *Son Posta* gazetesi, İtalyan polisinin Sait Halim Paşa'nın katli hakkında Boğaziçi'nde oturan "maruf bir zattan" bilgi istediğini yazdı²⁹. Bu haber ertesi gün *Cumhuriyet* gazetesinde de yer alınca³⁰ haberde Paşa'nın yanında yer alan zat olarak belirtilen Tefik Azmi Bey açıklama yapma ihtiyacı duydu. *Yeni Gün*³¹ ve *Son Posta*³² gazetelerinin muhabirlerine açıklama yaparak ve *Cumhuriyet* gazetesine de bir mektup göndererek³³ kendisinden herhangi bir

²⁴ **L'İdea Nazionale**, 8 Dicembre 1921; **Il Giornale d'Italia**, 8 Dicembre 1921.

²⁵ Şıracıyan, 2006, s.192.

²⁶ **Corriere d'Italia**, 8 Dicembre 1921.

²⁷ Şıracıyan'ın Roma'da bulunduğu dönemde en yakın dostlarından birisi, Ermenistan'ın eski Roma Büyükelçisi Mikaei Varantian idi. Anılarında, Yunanlıların da Sait Halim Paşa'nın öldürülmesini büyük bir zevkle öğrendiklerini anlatan Şıracıyan şunu ekliyor: "Yoldaş Varantian beni Yunan Konsolosunun evine götürdü. Konsolos beni hararetle bir şekilde kucakladıktan sonra bir madalya ile onurlandırdı ve elime bir tavsiye mektubu tutuşturdu." Şıracıyan 2006, s.200.

²⁸ **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Şubat 1926.

²⁹ **Son Posta**, 24 Ağustos 1931.

³⁰ **Cumhuriyet**, 25 Ağustos 1931.

³¹ **Yeni Gün**, 26 Ağustos 1931.

³² **Son Posta**, 26 Ağustos 1931.

³³ **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1931.

bilgi talep edilmediğini açıkladı. Sait Halim Paşa'nın katli meselesi böylece, uzun yıllar pek çok benzer olay gibi unutuldu.

Dönemin gazetelerinde saldırganın bir Ermeni olduğu hususunda kesine yakın bilgiler verilmesine rağmen katil yakalanamadı. Katilin Ermeni Arşavir Şıracıyan olduğu yıllar sonra hatıraları yayınlanınca öğrenildi. 1900 İstanbul doğumlu olan Şıracıyan, Ermeni ihtilal örgütü mensuplarının toplantılar yaptığı bir evde büyüdü. 1919'da kurulan İnfaz Bürosu'nun verdiği görevle Ermeni Vahe İhsan'ı "hain" olduğu iddiasıyla öldürdü. (27 Mart 1920) Sait Halim Paşa'yı öldürme görevi kendisine verilince 1921 yazında Roma'ya geçerek izini sürmeye başladı. Tefik Azmi'ye rastlayınca, onu takip ederek Paşa'ya ulaştı ve 6 Aralık 1921 günü Paşa'yı şehit etti. Cinayetten sonra İstanbul'a dönen Şıracıyan, Nemesis operasyonları kapsamında Almanya'ya giderek 17 Nisan 1922'de Berlin'de Bahattin Şakir ve Trabzon Valisi Cemal Azmi'yi öldürdü. Daha sonra Amerika Birleşik Devletleri'ne yerleşen Arşavir Şıracıyan, 1965'te hatıralarını yazmaya başladı. Bir film senaryosu gibi, yalan yanlış bilgilerle dolu, kendisini bir kahraman olarak gösterdiği anıları, ölümünden üç yıl sonra 1976'da kızı Sonia Shiragian tarafından yayımlandı³⁴. Şıracıyan'ın hatıraları Türkçeye de çevrilerek 1997'de ve 2006'da yayımlandı³⁵.

³⁴ Arshavir Shiragian, **The Legacy, Memoirs of an Armenian Patriot**, translated by Sonia Shiragian, Hairenik Press, Watertown, Massachusetts 1976, 218 s.

³⁵ Arşavir Şıracıyan, **Bir Ermeni Teröristin İtirafı**, Çev. Kadri Mustafa Orağlı, Kastaş Yayınları, İstanbul 1997 ve 2006.

SONUÇ

Ermenilerin intikam almak için şehit ettikleri Sait Halim Paşa, siyasetçi kimliğinin yanı sıra fikir adamı olarak da önemli bir Osmanlı aydınıdır. Ancak hayatının akışını değiştiren İttihatçılarla ilişkileridir. Bu ilişki sayesinde önemli devlet görevlerine geldi, ancak hiç birisinde, o makamın gerçek temsilcisi olarak görülmedi. Yetkilerin kullanılmasında geri planda olan Paşa, sorumluluğun üstlenilmesi ve bedel ödeme söz konusu olunca ilk sıralarda yer aldı.

Tehcir olarak bilinen kararın alınmasında ve uygulanmasında da bunu görmek mümkündür. Her ne kadar 27 Mayıs 1915'te sevk ve iskân kararını alan hükûmetin başındaki kişi Sait Halim Paşa ise de, fikir ve karar ona ait değildir. Ancak hem Mondros Mütarekesi'nden sonraki İngiliz siyasetinin hem de Ermeni teröristlerin bedel ödettiği kişilerden ilki Sait Halim Paşa'dır. Aslında Sait Halim Paşa suikastının değerlendirilecek pek çok yönü bulunmakla birlikte bu makalede sadece İtalyan basınındaki yankıları ele alındı. Dönemin ulusal İtalyan gazetelerinin hemen hepsi, suikasttan bahsetmişlerdir. Gazetelerin üzerinde durduğu ortak noktalar göze çarpmaktadır. Mesela, suikastın bir siyasi cinayet olduğu hemen hemen bütün gazetelerin belirttiği bir husustur. Bu tespit yapılırken, katilin, ön hazırlık yaptığına, Paşa'nın günlük hayatı ve davranışları hakkında gözlemlerde bulunduğu dikkat çekilmiştir. Planlı suikastın tek bir kişinin işi olamayacağı görüşü ifade edilirken, katilin olay yerinden kaçışı sırasında yardım aldığı örneklenerek desteklenmiştir.

İlaveten bu suikastın Roma'da yaşayan yabancılar tarafından işlenmiş olduğu ciddi bir tahmin olarak ifade edilmiştir. Yabancı unsurlardan ilk akla gelenler de Ermenilerdir. Bazı gazetelerin gerçeğe yakın bilgiler verdiği anlaşılmaktadır. Ermenilerin böyle bir suikast düzenleyebilecekleri ihtimali, yakın geçmişte Türklerle Ermeniler arasında yaşanan olaylara dayandırılırken, Talat Paşa suikastını, Ermeni teröristlerin işlediği diğer cinayetlere örnek olarak vermişlerdir.

Tam bu noktada basının suikasta karşı izlediği yayında tavrının ne olduğu önemlidir. Peşinen şunu belirtmeliyiz ki, Ermeni isyanlarında ve I. Dünya Savaşı sırasında yaşananlar söz konusu olduğunda İtalya devleti ve kamuoyu açık şekilde Ermenilerden yana tavır almıştır. Yaşananlar ön yargılı ve tek

tarafli yansıtılmıřtır³⁶. Bazı İtalyan gazeteleri suikastı duyururken 5-6 yıl önce yaşanan olaylara, “Ermenilerin katliama maruz kaldıkları” iddiasıyla atıfta bulunmuşlardır. Ancak genel itibarıyla İtalyan basınının, ülkelerinde “misafir” olarak bulunan bir eski sadrazamın suikastına karşı tavrı, bu cinayeti mazur gösterecek şekilde değildir. Bu yaklaşım şunun için önemlidir: Ermeni teröristlerin İtalya’da Türklere karşı eylemleri Sait Halim Paşa ile sınırlı değildir. 1970’lerde yurt dışındaki Türk diplomatlara karşı düzenlenen suikastlardan, biri ölümlle ve ikisi yaralanmayla sonuçlanan üçü İtalya’da yapılmıştır. Türkiye’nin Vatikan Büyükelçisi Taha Carım, 9 Haziran 1977 günü Roma’da ikamet etmekte olduğu binanın giriş kapısını açarken, bir Ermeni terörist tarafından sırtından vurularak şehit edilmiştir Ancak, suikast hakkında İtalyan gazetelerinde yaptığımız araştırmada basının, masum bir insanın öldürölmesini neredeyse mazur gösterir bir şekilde yayın yaptığı fark edilmiştir. Bu yüzden, İtalyan gazetelerinin Sait Halim Paşa suikastındaki tavrı anlamlıdır.

2021 yılı Sait Halim Paşa’nın şehit edililişinin yüzüncü yılı idi. Bu münasebetle Paşa, çeşitli bilimsel etkinliklerle anıldı. Zeytinburnu Kültür ve Sanat Merkezi, 2-3 Nisan 2021 tarihinde “Osmanlı Sadrazamı ve Düşünür Said Halim Paşa Sempozyumu” düzenledi³⁷. Sempozyumda sunulan bildiriler Kültür Bakanlığı tarafından yayımlandı³⁸.

Ege Üniversitesi Edebiyat Faköltesinde, suikast günü olan 6 Aralık’ta “100. Yılında Sait Halim Paşa’ya Ermeni Suikastı” konulu bir konferans verildi³⁹. 6 Aralık 1921’de Genç Memur-Sen tarafından düzenlenen “Vefatının 100. Yılında Gençlerin Gözünden Said Halim Paşa Sempozyumu” yapıldı⁴⁰. Bundan birkaç gün sonra 8 Aralık 2021’de Atatürk Araştırma Merkezi tarafından düzenlenen çevrim içi bir panelde Sait Halim Paşa çeşitli yönleriyle

³⁶ I. Dünya Savaşı’nda İtalya’nın Ermeni meselesine karşı tavrı hakkında bk. Mevlüt Çelebi, “İtalyan Arşiv Belgeleri Işığında I. Dünya Savaşı’nda İtalya ve Ermeni Meselesi”, **I. Uluslararası 20. Yüzyılın İlk Yarısında Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu (16-18 Ekim 2019, Iğdır) Bildiriler Kitabı**, s.657-672. (<https://drive.google.com/file/d/0B7liBn5XLsAfRIJTdWFObGFhVGtWekt1X0dqLWxPcTNVc0VJ/view>)

³⁷ “Said Halim Paşa Vefatının 100’üncü Yılında ZKSM’de Anıldı”, Zeytinburnu Belediyesi, <https://zeytinburnu.istanbul/haberler/said-halim-pasa-vefatinin-100uncu-yilinda-zksmd-anildi/>, Erişim Tarihi: 21.03.2022.

³⁸ **Said Halim Paşa Kitabı, Osmanlı Sadrazamı ve Düşünür**, Haz. Asım Öz, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s. 824.

³⁹ <https://www.euegeajans.com>, Erişim Tarihi: 12.03.2022.

⁴⁰ <https://www.memursen.org.tr/mobile/vefatinin-100-yilinda-genclerin-gozunden-said-halim-pasa-sempozyumu>, Erişim Tarihi: 21.03.2022.

ele alındı⁴¹. 17 Aralık 2021’de T.C. Kültür Bakanlığının katkılarıyla *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* tarafından “Şehadetinin 100. Yılında Said Halim Paşa Sempozyumu” düzenlendi⁴². Adı geçen dergi ayrıca Sait Halim Paşa adına özel bir sayı yayınladı⁴³. Ayrıntılara girmeden, bu sempozyumlarda sunulan bazı bildirimlerde, özellikle suikast hakkında gerçeği yansıtmayan bilgiler verildiği tespit edildi. Bununla birlikte, Said Halim Paşa suikastının akademik ortamlarda ele alınması anlamlı ve önemlidir.

İntihal Taraması <i>Plagiarism Detection</i>	Bu makale intihal taramasından geçirildi. (https://intihal.net/) <i>This paper was checked for plagiarism. (https://intihal.net/)</i>
Etik Beyan <i>Ethical Statement</i>	Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. <i>There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.</i>
Açık Erişim Lisansı <i>Open Access License</i>	Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. <i>This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License</i>

⁴¹ <https://www.atam.gov.tr/duyurular/ataturk-arastirma-merkezi-baskanligi-ermeni-terror-gutleri-tarafindan-sehit-edilen-turk-diplomatlarimiz-said-halim-pasa-6-aralik-1921-konulu-bir-panel-gerceklestirdi>, Erişim Tarihi: 21.03.2022.

⁴² <https://saidhalimpasasempozyumu.com>, Erişim Tarihi: 21.03.2022.

⁴³ “Bir Osmanlı Münevveri Said Halim Paşa”, *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl 18, S 62, Ocak-Haziran 2022.

KAYNAKÇA

Avanti!, 8 Dicembre 1921.

“Bir Osmanlı Münevveri Said Halim Paşa”, **Muhafazakâr Düşünce**, Yıl 18, S 62, Ocak-Haziran 2022.

Bogosian, Eric, **Ermeni Soykırımı'nın İntikamı İçin Yapılan Suikastlar Nemesis Operasyonu**, Çev. Önder Seçkin, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2016.

Bostan, M. Hanefi, “Said Halim Paşa (1864-1921)”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 35. Cilt, 2008, s.557-560.

Corriere d'Italia, 8 Dicembre 1921.

Corriere della Sera, 8 Dicembre 1921.

Cumhuriyet, 25, 27 Ağustos 1931.

Hâkimiyet-i Milliye, 1 Şubat 1926.

<https://saidhalimpasasempozyumu.com/>, Erişim Tarihi: 21.03.2022.

<https://www.euegeajans.com>, Erişim Tarihi: 12.03.2022.

<https://www.memursen.org.tr/mobile/vefatinin-100-yilinda-genclerin-gozunden-said-halim-pasa-sempozyumu>, Erişim Tarihi: 21.03.2022.

Hyland, Francis P., **Armenian Terrorism: The Past, The Present, The Prospects**, Routledge, Taylor&Francis Group, London and Newyork 2021.

Il Giornale d'Italia, 8 Dicembre 1921.

Il Messaggero, 7 Dicembre 1921.

Il Popolo d'Italia, 7 Dicembre 1921.

Il Secolo, 7 Dicembre 1921.

Il Tempo, 7 Dicembre 1921.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, “Mehmed Said Halim Paşa”, **Son Sadrazamlar IV**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, s.1893-1932.

L'Epoca, 7, 8 Dicembre 1921.

L'Idea Nazionale, 8 Dicembre 1921.

La Stampa, 7, 8 Dicembre 1921.

Nalbandian, Louise, **The Armenian Revolutionary Movement The Development of Armenian Political Parties through the Nineteenth Century**, University of California Press, London 1975.

Said Halim Paşa Kitabı, Osmanlı Sadrazamı ve Düşünür, Haz. Asım Öz, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2021.

“Said Halim Paşa Vefatının 100’üncü Yılında ZKSM’de Anıldı”, <https://zeytinburnu.istanbul/haberler/said-halim-pasa-vefatinin-100uncu-yilinda-zksmde-anildi/>, Erişim Tarihi: 21.03.2022.

Shiragian, Arshavir, **The Legacy, Memoirs of an Armenian Patriot**, translated by Sonia Shiragian, Hairenik Press, Watertown, Massachusetts 1976.

Son Posta, 24, 26 Ağustos 1931.

Şıracıyan, Arşavir, **Bir Ermeni Teröristin İtirafı**, Çev. Kadri Mustafa Orağlı, Kastaş Yayınları, İstanbul 1997 ve 2006.

Yeni Gün, 26 Ağustos 1931.

MUSUL MESELESİNE DAİR AVUSTURYALI DİPLOMATLARIN GÖRÜŞLERİ (1923-1926)

SEZEN KILIÇ*

ÖZ

Musul meselesi ile ilgili doğrudan ve dolaylı gelişmelere dair Avusturyalı diplomatların görüşlerini yansıtan Avusturya arşiv belgeleri; Türkiye, Sovyetler Birliği ve İsviçre’de görevli üç Avusturya elçisinin kendi dışişleri bakanlarına hitaben kaleme aldıkları yazılardan oluşmaktadır. Söz konusu Avusturyalı diplomatlar yazılarında, sadece Musul meselesine dair yaşananlara ve görüşlerine yer vermekle kalmamış aynı zamanda İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya’nın konuyla ilgili bağlantılarını da ortaya koymaya çalışmıştır. Otuz dört arşiv belgesinden oluşan beş farklı tarihli yazının ilkinde Türkiye’nin Musul meselesinde İngiltere karşısında neden geri adım attığı bizzat Başbakan Rauf Bey tarafında açıklanmıştır. Diğer yazılarda ise Musul’un İngiltere tarafından Irak’a nasıl bırakıldığı ve Türkiye ile Azerbaycan arasında bir duvar oluşturulmasındaki katkısı belirtilmektedir. Ayrıca Musul hususunda Amerikalıların oynadığı rol ve İngiltere’nin Türkiye ile niçin bir savaşı göze alamayacağı izah edilmektedir. Bunun yanı sıra İngiltere açısından Hindistan kara yolunun emniyete alınmasında Rusya’nın yarattığı kaygı ve bunun Musul ile ilişkisi ortaya konulmaktadır. Akabinde de Fransa’nın Musul konusunda İngiltere safında yer alırken Türkiye’nin bugün de boğuşmak zorunda kaldığı önemli bir soruna dair öngörüsü deklere edilmektedir. Aynı zamanda İtalya’nın Musul meselesinde İngiltere’nin yanında yer almakla nasıl bir menfaat sağlamaya çalıştığı ve bunun Türkiye’ye yönelik yayımları emelleri ile ilişkisi gözler önüne serilmektedir. Nihayetinde ise İtalya’nın bu doğrultuda Balkan devletlerinden nasıl yararlanmaya

* Doç. Dr., İzmir/TÜRKİYE, sezenkilig197@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7871-1740

çalıştığı ve Türkiye karşısında neden geri adım atmak zorunda kaldığı da dile getirilmektedir.

Araştırmamızın amacı, Avusturya arşiv belgelerine dayanarak Musul meselesine dair üç farklı ülkede görevli Avusturyalı diplomatların bilgi ve analizlerinin gerçeklerle ne derece örtüşüğünü ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Avusturya, Avusturya Arşiv Belgeleri, İngiltere, Musul Meselesi, Türkiye.

THE OPINIONS OF AUSTRIAN DIPLOMATS ON THE MOSUL ISSUE (1923-1926)

ABSTRACT

Austrian archival documents, reflecting the views of Austrian diplomats on the direct and indirect developments regarding the Mosul issue, consist of the articles written by three Austrian ambassadors working in Türkiye, the Soviet Union and Switzerland, addressing their foreign ministers. In their writings, these Austrian diplomats not only included the experiences and views on the Mosul issue, but also tried to reveal the connections of England, France, Italy and Russia on the subject. In the first of five different dated articles consisting of thirty-four archival documents, Prime Minister Rauf Bey himself explained why Türkiye took a step back against Britain in the Mosul issue. In other articles, it is stated how Mosul was left to Iraq by England and its contribution to the creation of a wall between Türkiye and Azerbaijan. In addition, the role played by the Americans in Mosul and why Britain cannot risk a war with Türkiye are explained. In addition, the anxiety caused by Russia in securing the Indian land route and its relationship with Mosul are revealed. Subsequently, while France was on the side of England regarding Mosul, its foresight regarding an important problem that Türkiye still has to grapple with is declared. At the same time, it is revealed how Italy tried to gain an advantage by taking sides with England in the Mosul issue and its relation with its expansionist ambitions towards Türkiye. Finally, it is also mentioned how Italy tried to benefit from the Balkan states in this direction and why it had to take a step back against Türkiye.

The aim of our research is to reveal the extent to which the information and analyzes of the Austrian diplomats working in three different countries on the Mosul issue, based on the Austrian archival documents, overlap with the facts.

Keywords: Austria, Austrian Archival Documents, England, Mosul Issue, Türkiye.

GİRİŞ

Bu araştırma kaleme alınırken Musul meselesi ile ilgili, Lozan Konferansı ve Milletler Cemiyetinde yaşananlar konusunda Avusturya arşiv belgelerinde yer alan ve başta Türkiye olmak üzere İsviçre ve Sovyetler Birliği'nde görevli üç Avusturya elçisinin görüşlerini yansıtan yazılara yer verilmek istenmiştir. Söz konusu yazılarda, sadece Avusturya elçilerinin Musul meselesine dair görüşleri yansıtılmamakta, aynı zamanda İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya'nın da aynı konudaki tutumları ve bunun altında yatan gerçek nedenler ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Araştırmamızda bahis konusu olan Avusturya'nın Türkiye Elçisi August Kral¹'in ilk yazısında Musul'a dair, Lozan Konferansı ve sonrası yaşanan gelişmelerle ilgili zaten özet bir bilgi yer alacağı için bu konferansa kadarki gelişmelerle ilgili kısa bir tarihçe sunulacaktır: Günümüzde Irak sınırları içinde yer alan Musul, yaklaşık 1300 yıllık Asur uygarlığından sonra önce Babil sonra da Pers hükümrânlığına tabi olmuştur. Pers hükümrânlığı esnasında Hristiyanlığın ortaya çıkması, şehri II. yüzyıldan itibaren bu dinin önemli bir merkezi hâline getirmiştir. İslamiyet'in ortaya çıkmasından sonra da 642 yılında Müslümanların eline geçmiş ve yoğun bir Arap göçüne maruz kalmıştır. Kısa süreli Emevî hâkimiyetinden sonra 751'de Abbasi yönetimine geçmiş, aynı zamanda önemli bir ticaret merkezi hâline de dönüşmüştür. X. yüzyılda Hamdanilerin, XI. yüzyılda da Ukaylilerin hükümrânlığından sonra Zengiler tarafından ele geçirilen şehir, Musul Atabeyliği'nin kurulması ile birlikte haçlı seferlerinde önemli bir üs vazifesi görmüş ve bu durum 1261 yılında Moğol işgaline kadar sürmüştür. Moğolların işgal edip harabeye dönüştürdüğü Musul, ancak 1365'te Karakoyunlular tarafından geri alınabilmiştir. XV. yüzyılın başında sırasıyla Akkoyunlu ve Safevi

¹ August Ritter von Kral (1869-1953): Avusturyalı bir diplomat olan Kral, 1894-1914 yılları arasında başta İskodra olmak üzere farklı Osmanlı şehirlerindeki konsolosluklarda çalışmış, aynı zamanda uluslararası teftiş komisyonunda görev de almıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrası 1919-1924 yılları arasında önce Hamburg'ta başkonsolos, sonrasında da Sofya'da elçi olarak çalışmıştır. 1924 yılında ise Ankara'da Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Avusturya elçisi olarak göreve başlamış ve emekli olduğu 1932 yılına kadar aynı görevini sürdürmüştür. Türkiye'de görev yaptığı yıllara dair kaleme aldığı "Das Land Kamal Atatürk" (Kemal Atatürk Ülkesi) adlı eseri ile Türkiye Cumhuriyeti'ni Almanca konuşulan ülkelerde tanıtmıştır. Mathias Bernath, **Biographisches Lexikon zur Geschichte Südeuropas**, Oldenbourg, München 1979, Band 3, s.339; Rudolf Neck, Adam Wandruszka, Isabella Ackerl, **Protokolle des Ministers der Ersten Republik, 1918-1938**, Verlag der Österreichischen Staatsdruckerei, Wien 1990, s.510.

hâkimiyetine geçmiş, 1517'de ise Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. 1534'te vilayete dönüştürüldükten sonra Osmanlı-İran savaşları nedeniyle sınırlarında zaman zaman değişiklik olmakla birlikte bizzat Osmanlı Devleti tarafından da yönetim değişikliğine uğramıştır. Birinci Dünya Savaşı başlangıcında İngilizler 19-20 Kasım 1914'te Basra'yı Osmanlı ordusundan alınca, bölgedeki aşiretleri İngilizlere karşı ayaklandırmak üzere Binbaşı Süleyman Askerî görevlendirilmiştir. Binbaşı Askerî, Nisan 1915'te İngilizlere karşı mücadelede başarısız olunca bunu gurur vesilesi yapıp intihar etmiştir. Bu arada Kût'ül Amâre'yi de ele geçiren İngiliz ordusu, 22-23 Kasım 1915 tarihlerinde Selmanpak'ta Osmanlı ordusu tarafından bozguna uğratılmış ve Mareşal Von der Goltz komutasında birçok Osmanlı birliği buraya takviye olarak sevk edilmiştir. Goltz'un yardımcılığına getirilen Miralay Ali İhsan Bey, komutası altındaki askerlerle 29 Nisan 1916'da bölgedeki İngiliz birliklerini teslim almıştır. Ancak bu İngiliz birliklerine destek olmak üzere İran'a giren Rus ordusunu durdurmak amacıyla Osmanlı askerleri İran topraklarına kaydırılınca, İngilizler bundan yararlanıp birliklerini takviye etmiş ve önce 11 Mart 1917'de Bağdat'ı sonra da 7 Mayıs 1917'de Kerkük'ü işgal etmiştir. Osmanlı Devleti, savaşı bitirmek üzere İtilaf Devletleri ile 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzaladığında Musul'u İngilizlerin işgal edeceğini düşünüp buradaki ordusunu takviye etmemiştir. Bu durumdan istifade eden İngiliz Generali Marshall, 1 Kasım 1918'de Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesini öne sürüp ordusuyla Musul'a girmiş ve Osmanlı ordusu Musul'u terk etmediği takdirde aynı maddeye dayanarak geri kalan bölgeleri de işgal edeceğini beyan etmiştir. Musul'da konuşlanan VI. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, bu fiili durumu 9 Kasım 1918'de görüşmek üzere İstanbul'a hareket ettiği gün, İstanbul hükûmetinden askerî birliklerin Musul'u tahliye etmesi emri gelmiş ve 15 Kasım 1918'de Osmanlı ordusu bu vilayeti 401 yıllık kesintisiz egemen olduktan sonra terk etmek zorunda kalmıştır².

² M. Kemal Öke, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu, 1918-1926**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, İstanbul 1992, s.1-23; Zekeriya Türkmen, **Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları 1922-1925**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2003, s.35-70; Şerafettin Yamaner, **M Dosyası, Misak-ı Milli ve Musul**, Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul 2000, s.1-54; Ayhan Aydın, **Musul Meselesi 1900-1926**, Turan Yayıncılık, İstanbul 1995, s.5-46; Suat Akgül, **Musul Sorunu ve Nesturi İsyanı**, Berikan Yayınevi, Ankara 1992, s.1-22.

Araştırmanın amacı, Musul ile ilgili 1923-1926 yılları arasındaki gelişmeler konusunda Avusturya arşivinde yer alan ve Avusturyalı üç diplomat tarafından kaleme alınan yazıları tercüme edip incelemek ve bunlardan önemli olarak görülen bilgilerin basılı eserlerle ne derece örtüştüğünü ortaya koymaya çalışmaktır. Bu doğrultuda arşiv belgeleri, Milletler Cemiyetinin Musul konusunda nihai kararını açıkladığı 16 Aralık 1925 öncesi ve sonrası belgeler olmak üzere iki farklı bölümde kronolojik bir sıraya göre ele alınacaktır.

I. Milletler Cemiyeti Nihai Kararı Öncesi Arşiv Belgeleri

Musul meselesiyle ilgili ilk Avusturya arşiv belgesi, Avusturya'nın İsviçre Elçisi Leo di Pauli³'nin Avusturya Dışişleri Bakanı Dr. Alfred Grünberger'e hitaben 3 Mayıs 1923 tarihinde Bern'den gönderdiği yazıdır. Bu yazı kaleme alındığında daha önce kesintiye uğrayan Lozan görüşmeleri yeniden başlamıştır. Söz konusu yazıda Pauli, Türkiye'de bir süreliğine görev yapan bir İngiliz gazetecinin İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey ile yaptığı görüşmeye aktarmıştır. Bu görüşmede, Ankara hükûmetine yaranmak için her şeyi yapan Fransa'ya karşı en ufak meselelerde dahi karşı çıkılırken neden Musul meselesinde İngiltere karşısında geri adım atıldığı sorulduğunda Rauf Bey, İngiltere'nin Musul konusunda savaşmaya hazır olduğu bilindiği için buna cesaret edilemediğini, fakat Fransa'nın ekonomik gerekçelerle savaşmayacağına inanıldığından bu ülkeyle yapılan görüşmelerde şanslarını sonuna kadar zorladıklarını belirtmiştir⁴.

İngiliz gazetecinin bu beyanını bizzat Pauli, 21 Ocak 1923'te kaleme aldığı daha önceki yazısında şu şekilde teyit etmektedir:

“Lozan'da İngilizlerin üslupları dostça tavırdan uzak, hatta kutuplaşma isteyen tarzda olduğundan savaş tehlikesini hesaba katmak gerekir. İngiltere, bu konuda Türkiye ile girişeceği bir savaşla bir yandan Arap ve Hintlilere karşı pozisyonunu garantileyecek, diğer yandan Türklerin

³ Leo di Pauli (1881-1949): 1921-1928 yılları arasında Avusturya'nın Bern elçisi olarak görev yapan Pauli, bizzat Lozan görüşmelerini aktif şekilde takip etmekle birlikte Türk heyeti ile irtibatta bulunmuş, ülkesini gelişmelerden haberdar etmekle yetinmemiş, görüşmelere dair bazı öngörülerde de bulunmuştur.

⁴ **Archiv der Republik Neues Politisches Archiv (AdR NPA)**, K 14 no. 41/P, XI (1919-1923), Ohandjanian no. 1961; s.8173-8174.

onurunun kırılması suretiyle şarktaki prestijini yükseltecek ve Hindistan'a yönelik Panislamist tehdidi de bertaraf edecek⁵.”

Bunun yanı sıra Rauf Bey, 4 Mart 1923 tarihli TBMM Gizli Celse Zabıtlarında geçen ifadesinde, Lozan görüşmelerine katılan İtilaf temsilcilerinin Musul uğruna askerî bir harekâtı göze alabilecekleri için meselenin ikili görüşmelere bırakılmasının Türkiye'nin elini güçlendirebileceğini belirterek⁶ Musul için İtilaf Devletleri ile savaşmadan yana değil, diplomatik çözümden yana olduğunu göstermiştir.

İkinci belge ise Avusturya'nın Türkiye Elçisi August Kral'ın Avusturya Dışişleri Bakanı Dr. Heinrich Mataja'ya hitaben 22 Ağustos 1925 tarihinde gönderdiği yazıdır. Bu yazıda Musul konusunda Mondros Mütarekesi sonrası yaşananların kısa bir özeti verilmektedir: Milletler Cemiyetinin Musul meselesini araştırmak üzere görevlendirdiği özel komisyon raporunu yeni sunmuştur. Bu meselenin dünya politikasındaki önemini dikkate alarak geçmişi hakkında bilgi vermek gerekir. Fransa, daha önce kendisine vaat edilen Musul bölgesini -ilgili anlaşmalar⁷ daha mütareke görüşmeleri başlamadan önce İtilaf Devletleri arasında yapılmıştı- Mondros Mütarekesi vesilesiyle petrol kazancından belli oranının kendisine söz verilmesi şartıyla İngiltere'ye devretti. Şimdi de İngiliz birlikleri Babilî'nin onayını almadan Musul vilayetini işgal etti⁸.

Elçi Kral'ın yukarıdaki ifadesini şu bilgiler teyit etmektedir: İngiltere, Sykes-Picot Antlaşması ile Musul'u Fransa'ya bırakmıştır. Musul vilayetinin önemli bir bölümü 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi yapıldığı zaman Türkiye'nin elinde bulunmasına rağmen İngiltere, Mondros Mütarekesinin 7. Maddesine dayanarak bu bölgeyi 15 Kasım 1918'de işgal etmiştir. Bunun üzerine Londra'ya giderek Lloyd George ile görüşen Fransız Başbakanı George Clemenceau, sonuçta Adana, Antep, Maraş, Urfa ile birlikte Suriye'nin bir kısmının eline geçmesi karşılığında Musul ve Mezopotamya'yı İngiltere'ye bırakan Suriye İtilafnamesi'ni 15 Eylül 1919'da imzalamıştır. Bununla birlikte Fransa, San Remo Konferansı'nda Musul petrolünden kendisine

⁵ AdR NPA, K 14 no. 12/P, XI (1919-1923), Ohandjanian no. 1955; s.8120-8122.

⁶ Mehmet Pınar, “TBMM Gizli Celse Zabıtlarında Musul Meselesi”, **Tezkire**, S 61, Temmuz-Ağustos-Eylül 2017, s.177.

⁷ Musul'u da kapsayacak şekilde Osmanlı topraklarının paylaşımına yönelik Birinci Dünya Savaşı esnasında İtilaf Devletleri'nin kendi aralarında yaptığı gizli anlaşmalardır.

⁸ AdR NPA, K 779 Z. 68/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2003; s.8359.

%25'lik pay verilmesi şartıyla Musul'un tamamen İngilizlerin eline geçmesini kabul etmiştir⁹.

Söz konusu yazıda Avusturya Elçisi'nin Musul'a dair anlatımı şöyle sürmektedir: Ankara, Musul'un İngiltere tarafından işgalini, hukuki açıdan hiçbir zaman tanımamakla birlikte bu konudaki talebinden de hiç vazgeçmedi ve tutarlı bir şekilde, İngiltere ile Irak arasında söz konusu bölgenin ilhaki ile ilgili yapılan anlaşmaların kendisini bağlamadığını savundu. O andan itibaren Musul meselesi, Türkiye ile Irak arasında bir sınır çekişmesi hâline dönüştü. Gerek İngiltere gerekse Türkiye, askerî operasyonlarla bu konuda bir fiili durum yaratmaya çalışınca iki ülke arasında doğrudan görüşmeler her defasında başarısızlıkla sonuçlandı. Bu nedenle Musul meselesi Eylül 1924'te Milletler Cemiyeti önüne getirildiğinde her iki tarafın aynı konudan bahsetmediği de ortaya çıktı. Nitekim İngiltere, Musul vilayetinin kesin olarak Irak'ta kalması gerektiği ve bu nedenle sadece sınır düzeltmelerine dair görüşmelerin yapılabileceği fikrini temsil ederken Türkiye, Musul vilayetinin kaderinin plebisitle belirlenmesini talep etmekteydi. Sonuçta Ekim 1924'te Brüksel'de Türkiye ile Irak arasında geçici bir sınır çizgisi belirlendi. Bu çizginin, Musul meselesinin araştırılması için özel olarak oluşturulan komisyonun incelemesi sonuçlanıncaya kadar geçerli olması hususunda uzlaşıldı. Eski Macar Başbakanı Kont Teleky, Bükreş'teki İsveç Elçisi von Wirsén ve Belçikalı Albay Paulis'ten oluşan bu özel komisyon, Ocak 1925 sonunda Musul'a hareket etti ve tren, araba ve uçak ile deve ve katır sırtında tüm bölgeyi gezdi. Komisyon her yerde ve halkın her kesiminin görüşlerini dinleyip meselenin üzerine titizlikle gitti. Türkiye Cenevre'de, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, Bern Elçisi Münir Bey, Belgrad Elçisi Yusuf Hikmet Bey ve Musul komisyonunda irtibat subayı Cevat Paşa tarafından temsil ediliyordu. Bu Türk heyeti, manda sisteminin uzatılması konusunun sadece İngiltere ile Irak arasında bir mesele olduğundan yola çıkarak Musul'a

⁹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s.162-165; Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003, s.351-353; İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s.312; Mim Kemal Öke, **Musul-Kürdistan Sorunu (1918-1926)**, İz Yayınları, İstanbul 1995, s.45; Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016, s.131; Ömer Osman Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2002, s.377.

gönderilen komisyonun yetkisini aştığı ve bu nedenle de aldığı kararların dikkate alınmaması gerektiği görüşünü beyan edecektir¹⁰.

Elçi Kral'ın yukarıdaki açıklamalarıyla şu bilgiler örtüşmektedir: Musul'u İngilizlerin Mondros Mütarekesi'nden sonra işgal etmesini Osmanlı Mebusan Meclisi onaylamadığını 28 Ocak 1920'de kabul ettiği Misak-ı Milli'de toprakları içinde göstererek ortaya koymuş, aynı tutumu Büyük Millet Meclisi de sürdürmüştü. Anadolu'da Milli Mücadele'nin başlamasından cesaretle bölgedeki Kürt ve Türkmenler, İngilizlere karşı direnmeye başlamış, Mustafa Kemal Paşa da buna destek için Aralık 1921'den itibaren askerî birlikleri Musul'a göndermiş ve bu sayede önemli toprak kazanımları dahi elde etmişti. Ancak bir süre sonra Ankara hükûmeti, Yunan işgaline karşı mücadele uğruna Musul'a gönderdiği birliklerin önemli kısmını çekmek durumunda kalınca bölge Lozan görüşmeleri öncesi İngilizlerin kontrolüne geçmişti¹¹. Lozan görüşmelerinde ise Türk heyeti, Musul'un etnik, tarihi, siyasi, coğrafi, askerî ve ekonomik nedenlerle Irak'a bırakılmayacağını, bölge halkının da Irak yönetimini istemediğini, bunu tespit etmenin tek yolunun ise halk oylaması olduğunu savunmuştu. Buna karşın İngiliz heyeti, bölge halkının cahil olması nedeniyle oylamaya gidilemeyeceği, Türklerin bölge nüfusunun onda birini oluşturduğu ve Irak halkının Kral Faysal'ı seçmekle tercihini yaptığı gerekçelerini ileri sürerek Musul'un Irak'a bırakılmasını istemişti. Türkiye, Lozan'da Musul'u geri alabilmek için çok direnmiş ancak İngiltere buna yanaşmayınca, sırf bu nedenle konferansı sekteye uğratmamak üzere Lozan Antlaşması'nın 3/2. Maddesiyle, sorunun 9 ay içinde iki devlet arasında uzlaşmayla çözülmesini, bir uzlaşma sağlanamazsa meselenin Milletler Cemiyetine götürülmesini kabul etmişti¹². Bunun akabinde başlayan Türk-İngiliz görüşmeleri, Fethi Bey (Okyar) ve Sir Percy Cox başkanlığında 19 Mayıs-5 Haziran 1924 tarihleri arasında gerçekleşmişti. Bu görüşmede

¹⁰ AdR NPA, K 779 Z. 68/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2003; s.8359-8360, 8363.

¹¹ H. Bülent Demirbaş, **Musul Kerkük Olayı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kuveyt Mesalesi**, Arba Yayınevi, İstanbul 1995, s.11-46; Aydın, a.g.e., s.47-70; Akgül, a.g.e., s.57-61.

¹² Seha Meray, **Lozan Barış Konferansı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993, s.343-378; Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s.289-290; Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Cilt I. (1919-1980)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s.260-263; Bilal Şimşir, "Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-İrak İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi**, Kasım 2005, S 63, s.861-862; Bayur, a.g.e., s.162-165; Sonyel, a.g.e., s.351-353; Soysal, a.g.e., s.312; Aydın, a.g.e., s.47-70; Akgül, a.g.e., s.57-61.

İngiltere'nin sırf görüşmeleri çıkmaza sokup Musul meselesini Milletler Cemiyetine taşımak için Hakkâri'yi istemesi konunun Milletler Cemiyeti konseyine götürülmesini sağlamıştır. Türkiye üye olmadığı Milletler Cemiyetinde Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü (Aras) başkanlığındaki bir heyetle temsil edilmişti¹³. Ayrıca İngiltere, Milletler Cemiyeti konseyinde büyük devletlerden Fransa ve İtalya'nın desteğini almayı, hatta Türkiye'ye baskı yapmalarını sağlamayı başarmıştı. Milletler Cemiyeti de hem İngiliz ve Türk hükûmetleri hem de Musul'daki halk temsilcileri ile görüşmek ve yerinde incelemelerde bulunmak üzere özel bir komisyon kurulmasını 30 Eylül 1924'te kararlaştırmış, bölgede yeniden çatışmalar başlayınca da 29 Ekim 1924'te "Brüksel Hattı" olarak nitelenen geçici bir sınır ortaya koymuştu¹⁴.

Yine aynı tarihli yazıda Elçi Kral, önemli izahatlarda bulunmaktadır: Musul özel komisyonunun verdiği rapor, bu son derece müşkül konuda, tüm coğrafi, etnik, tarihi ve ekonomik meseleler ile ilgili eksiksiz bilimsel veriler sunmaktadır. Söz konusu raporda komisyon, tartışmalı bölgelerin paylaşılmadan bırakılmasının yerel halkın menfaatine olduğunu belirtti. Ayrıca halk oylamasına başvurulmasına dair Türkiye'nin teklifini, ırk ve dil karışımından oluşan halkın, yeterince bilinçli olmadığı ve dini mercilerin etkisiyle gerçek görüşünü tespit etmenin de imkânsız olduğu gerekçesiyle kabul etmedi. Aynı zamanda ekonomik ve coğrafi verilerle birlikte yerel halkın görüşüne dayanarak bölgenin Irak'a ilhakına ve Brüksel'de kararlaştırılan sınırda Türkiye lehine küçük bir düzeltme yapılmasına karar verdi¹⁵. Ön şartı ise Musul'un 25 yılına Milletler Cemiyetinin mandasında kalması, bölgede yalnızca Kürt memurların çalıştırılması ve Kürt dilinin resmi dil olmasıdır. Buna ilaveten İngiltere ile Irak arasındaki mevcut anlaşma sürerken dört yıl zarfında bu mandat ilişkisi sona erer veya Kürtlere yerel otonomi verilemezse, Türkiye'nin idari ve dış politik durumu Irak'a nazaran daha sağlam olduğu dikkate alınarak halkın çoğunluğunun Arap egemenliği yerine Türk egemenliğini tercih edebileceğini belirtmiştir. Eğer Milletler

¹³ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, Ankara 2013, s.98-99; Öke, *Belgelerle*, s.129-165; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 3*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2013, s.154-155; Çağrı Erhan, *Yaşayan Lozan*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2003, s.160-161; Bayur, *a.g.e.*, s.165-166; Soysal, *a.g.e.*, s.312.

¹⁴ Hikmet Uluğbay, *İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik*, Turkish Daily News Yayınları, Ankara 1995, s.250; Bayur, *a.g.e.*, s.166; Soysal, *a.g.e.*, s.312-313; Sander, *a.g.e.*, s.99; Erhan, *a.g.e.*, s.63; Şimşir, *a.g.m.*, s.868-869; Turan, *a.g.e.*, s.156-159.

¹⁵ *AdR NPA*, K 779 Z. 68/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2003; s.8360.

Cemiyeti bölgeyi paylaştırmaya karar verirse, o zaman Küçük Zap suyu, sınır çizgisi olarak tavsiye edilmektedir. Bu durumda, bölgenin kuzey batısının üçte ikisi ile birlikte Musul şehri Türkiye'ye, güney doğudaki üçte biri, Kerkük ve Süleymaniye ile birlikte Irak'a kalacaktır. Komisyon tekliflerini, Milletler Cemiyetinin çok farklı kararlar almasını sağlamak üzere esnek tutmuştur. Ayrıca Musul bölgesinin ne coğrafi ne de tarihi olarak hiçbir zaman Irak'a ait olmadığını itiraf etmesine rağmen, Irak'a bırakılmasını ve İngiltere ile bir mandaterlik ilişkisi içinde kalmasını gerekli bulmuştur. Buna dayanarak İngiltere ile Irak arasında imzalanan anlaşmanın uzatılması ve tartışmalı bölgenin de Irak'a bırakılması mümkün olmuştur¹⁶. Milletler Cemiyetindeki Türk heyeti, görüşmeler Türkiye ile İngiltere arasında Musul'un kime ait olduğuna dair çatışmayı azaltmadığı takdirde mandat meselesinin araştırılmasını reddedecek, aynı zamanda Milletler Cemiyeti kararına da boyun eğmeyip Lozan'daki görüşlerini kararlılıkla savunacak. Lozan'da bir referandum yapılmasını savunan Türk heyeti, Cenevre'de de objektif ve özgür bir halk oylaması için geçici olarak Musul'da Türk-İngiliz jandarma karma birliğinin görev almasını talep edecek. Bununla birlikte İngiltere'nin isteği doğrultusunda Musul özel komisyonunun halk oylaması yapılmaması kararını Milletler Cemiyetinin onaylamasını soru işareti olarak görmektedir. Ayrıca Türkiye'nin bir haksızlığa uğraması durumunda Cenevre'yi protesto edip terk edeceği düşünülüyor¹⁷.

Elçi Kral'ın bu ifadelerini şu bilgiler tamamlamaktadır: Musul özel komisyonu, İngiltere'nin Lozan'da ileri sürdüğü görüşler doğrultusunda hazırladığı raporunu 16 Temmuz 1925'te Milletler Cemiyetine sunmuştur. Bu rapor ışığında nihai kararını vermesi beklenen Milletler Cemiyeti, Lozan Antlaşması'nın 3/2. Maddesine dayanarak alacağı kararın niteliğinin zorlayıcı, öğütleyici ya da arabuluculuk tarzında olup olmayacağı hususunda 19 Eylül 1925'te Lahey Adalet Divanı'nın görüşünü isteme gereği duymuştur. Divan, 21 Kasım 1925'te Milletler Cemiyetine, Lozan Antlaşması'nın 3/2. Maddesi uyarınca alacağı karara tarafların uymak zorunda olduğunu, Türkiye ile Irak arasındaki sınırın kesinlikle saptandığını ve kararın taraf iki ülkenin oyu sayılmaksızın oy birliği ile alınması gerektiğini bildirmiştir¹⁸. Akabinde

¹⁶ AdR NPA, K 779 Z. 68/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2003; s.8361-8362.

¹⁷ AdR NPA, K 779 Z. 68/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2003; s.8364.

¹⁸ Bayur, a.g.e., s.168; Soysal, a.g.e., s.313; Erhan, a.g.e., s.163; Oran, a.g.e., s.264-265.

de Türkiye'nin itirazına rağmen 16 Aralık 1925'te oy birliğiyle son kararını vermiştir¹⁹.

Tüm bu açıklamaların yanı sıra Elçi Kral, Irak Kralı Faysal hakkında da bilgiler sunmaktadır: Faysal'ın Londra'da bulunması İngiliz hükûmetine, Musul meselesinin Milletler Cemiyetinde görüşülmesi esnasında Irak'ı destekleme fırsatı sağladı. Faysal ile birlikte, İngiltere'nin 1924'te İngiliz-İrak Anlaşmasını onaylaması için Irak Meclisini toplantıya çağırmakla görevlendirdiği Irak Başbakanı Cafer el Askerî Paşa da hazır bulundu. Faysal'ın Milletler Cemiyetinde, Musul yerel halkının istekleri doğrultusunda ve bölgenin Irak'a katılımını sağlayacak şekilde Irak Meclisinin, bölgeden bir heyeti kabul ettiğini hatırlatması beklenmektedir. İngiltere, Türkiye'nin tartışmalı bölgede bir halk oylaması yapılması talebine, Irak'ın kendisine kral olarak Faysal'ı seçerek buna zaten başvurduğu gerekçesiyle karşı çıktı. Buna karşın Türkiye, Faysal'ın bir devlet darbesiyle kral ilan edildiğini ve Irak meclis seçimlerinin de İngiliz baskısıyla yapıldığını savunmaktadır. Ayrıca, Musul halkına Türkiye'nin silahlı müdahalesi olacaktı gibi gösterildikten ve Irak Meclisine de İngiliz Yüksek Komiseri şahsen müdahale ettikten sonra İngiltere ile Irak arasında yapılan anlaşmanın 11 Ocak 1924'te onaylandığını ileri sürmektedir²⁰.

Kral Faysal'ın Musul konusunda oynadığı role dair ifadelerle şu açıklamalar benzeşmektedir: 24 Nisan 1920'de toplanan San Remo Konferansı'nda, Suriye Fransa'nın, Irak ve Filistin ise İngiltere'nin manda yönetimine bırakıldı. Oysa daha bir ay önce toplanan Suriye Meclisi, büyük Suriye devletinin kurulduğunu ve Faysal'ın da kral seçildiğini ilan etmişti. San Remo'da kabul edilen anlaşma doğrultusunda Suriye'ye yerleşen Fransız yönetimi, Temmuz 1920'de Arap milliyetçilerini tasfiye etmek üzere başlattığı harekât sonucunda Faysal ülkeden kaçmıştı. Buna karşın İngiltere, Araplar karşısında prestijini korumak için Faysal'ı Irak, kardeşi Abdullah'ı da Ürdün kralı ilan etmişti. Aslında İngiltere, Musul'u seçimle Irak'a vermek istemiş, buna Araplar dışındaki bölgenin etnik unsurları karşı çıkınca Musul'u Irak yönetimine bırakıp bunu baskıyla Irak Meclisine onaylatmıştı²¹.

¹⁹ Oran, **a.g.e.**, s.265; Bayur, **a.g.e.**, s.168-169; Soysal, **a.g.e.**, s.314; Erhan, **a.g.e.**, s.163-165.

²⁰ **AdR NPA**, K 14 no. 41/P, XI (1919-1923), Ohandjanian no. 1961; s.8362.

²¹ Meray, **a.g.e.**, s.343-378; Oran, **a.g.e.**, s.101, 202, 260, 263; Demirbaş, **a.g.e.**, s.11-65; Akgül, **a.g.e.**, s.29-61; Aydın, **a.g.e.**, s.15- 70; Turan, **a.g.e.**, s.153.

Son olarak Elçi Kral, İngiltere açısından Musul'un Türkiye ile Azerbaycan arasından bir set oluşturulmasındaki önemini ortaya koymaktadır: İngiltere'nin Irak için istediği stratejik sınır, şüphesiz Hindistan'a giden kara yolunun güvence altına alınması ile ilgilidir. Irak'ın Ermenistan sınırına kadar genişlemesi, Kürdistan'ın büyük bir kısmının işgali anlamına gelse de bu, şüphesiz Irak'ın menfaatinden çok İngiltere'nin menfaatindedir. İngiltere'nin önceden beri Türkiye ile Azerbaycan arasında bir duvar örmeye çalıştığı bilinmektedir. Bunun merdiven basamakları Ermenistan devletinin kurulması, Asur efsanesinin canlandırılması, Kürt devletinin oluşturulması, Nasturilerin desteklenmesi ve Musul vilayetinin işgalidir²².

II. Milletler Cemiyeti Nihai Kararı Sonrası Arşiv Belgeleri

Avusturya'nın Moskova Elçisi Otto Pohl²³'un 17 Aralık 1925 tarihinde Avusturya Dışişleri Bakanı Dr. Mataja'ya gönderdiği yazı, Musul'a dair üçüncü belgeyi oluşturmakta ve şu bilgileri içermektedir: Doğrudan Rus menfaat çevresini ilgilendiren Asya'nın birçok bölgesindeki en yeni siyasi değişimler Moskova'da dikkat ve sükûnet ile takip edilmektedir. Burada Musul meselesinin bir savaşa yol açacağına inanılmıyor, petrol sahalarıyla ilgilenen Amerikalıların İngilizlerle irtibatlarını kesmesi durumunda Türklerin güçlü şekilde devreye gireceğine ve İngiltere'nin sadece askerî-teknik nedenlerle değil, siyasi nedenlerle de zorluklar yaratacağından, bir savaşı göze alamayıp geri adım atacağına inanılıyor. Ancak Musul petroleri ile ilgilenenlerin cephesinde bir bölünme olmadığı takdirde Türk hükûmetinin, yetersiz maddi kaynaklarını dikkate alarak bu konuda beklemeyi tercih edeceği düşünülmektedir²⁴.

Moskova Elçisi'nin Musul meselesinde ABD'nin oynadığı role dair sözlerini şu bilgiler teyit etmektedir: ABD, İngiltere'nin Musul petrollerine dair düzenlemelerinden duyduğu rahatsızlığı bu ülkeye verdiği sert notalarla ifade etmiştir. Ayrıca, bir yandan Sultan II. Abdülhamit'in 1890'da padişah

²² AdR NPA, K 779 Z. 68/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2003; s.8363.

²³ Otto Pohl (1872-1941): Hukuk öğrenimi sonrası aynı alanda doktora yapmış, sosyalist bir gazeteci olarak 1895'te çalışma hayatına başlamış ve 1918 yılına kadar sosyalist nitelikli gazetelerde çalışmıştır. 1918-1920 yılları arasında Dışişleri Bakanlığında bir süre görev yaptıktan sonra Lenin'in isteği üzerine Moskova'da 1920-1922 yıllarında Avusturya temsilcisi, 1924-1927 yıllarında ise Avusturya elçisi olarak görev almıştır. Rudolf Vierhaus, *Deutsche biographische Enzyklopaedie Band 8*, K.G. Saur Verlag, München 2007, s.5-6.

²⁴ AdR NPA, K 779 Z. 1035/8-P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2013; s.8409, 8413.

hazinesi ilan ettiği Musul petrolünü, II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası İttihatçı yönetimin baskısıyla hazineye devretmesinin yasal olmadığını ispatlamaya çalışırken diğer yandan da II. Abdülhamit'in varislerini bularak onlar sayesinde petrolden söz sahibi olmanın yollarını aramıştır. ABD'nin bu tutumu, üstelik Lozan'da Türk tezini destekleme ihtimali, İngiltere'nin Türkiye'ye Turkish Petrol'ün Irak'a düşen payından %10 teklif etmesinde etken olmuştur. Buna karşın Ankara hükümeti, petrolden Abdülhamit'in varislerine pay verilmesinin Osmanlı'nın varlığının devam etmesi anlamına geleceği çekincesiyle İngiliz teklifini kabul etmiştir²⁵.

Konuyla ilgili dördüncü belgeyi, Elçi Kral'ın Avusturya Dışişleri Bakanı Dr. Heinrich Mataja'ya hitaben 25 Aralık 1925'te gönderdiği yazı oluşturmaktadır. Şu bilgileri ihtiva eden söz konusu yazı kaleme alındığında artık Milletler Cemiyeti, Musul konusunda Türkiye aleyhindeki nihai kararını çoktan açıklamıştır. Kral bu yazısında özetle şunları ifade etmektedir: Birçok raporunda Musul meselesinin kamuoyunda konuşulduğundan çok farklı şekilde gösterildiğini ifade etmişim. Burada sadece tartışmalı sınır meselesinin düzenlenmesi, Irak'ın genişlemesi ve de petrol kaynaklarına sahip olunması söz konusu olmamakta, siyasi manada çok daha önemli çıkar ve problemler rol oynamaktadır. Bu konuda Büyük Britanya ile Türk hükümeti arasında, sadece Musul çatışması ile başlayıp iki tarafın tüm hırs ve kinini tetikleyen bir düello da söz konusu değildir. Her iki ülke arasında neredeyse silinmez bir düşmanlık yaratan çatışmanın çok daha derin sebepleri vardır. Bunu anlamak için savaşın başlangıcından itibaren İngiltere'nin tüm doğu politikasının nedenlerini, gelişimini ve yönlerini takip etmek ve detaylıca araştırmak gerekir. Böyle bir araştırma sonucunda, bu politikayı özellikle son 20 yılda, savaş esnası ve sonrası yıllarda da tek bir düşüncenin yönlendirdiği görülür. Bu düşünce de Hindistan'a giden kara ve deniz yolunun emniyete alınması, hatta Hindistan önelerine egemen olmak suretiyle korunması, yakınında bulunan ülkelerin de etki altına alınmasıdır²⁶. İngiltere'nin Asya deniz yoluna egemen olma görüşü, Cebelitarık, Malta ve Aden'deki üstlerini korumayı ve Mısır'a sahip olmayı gerekli kılmaktadır. Aynı görüş, güneyde Akaba Körfezini kapsayan, Transürdün'e uzanan ve Kızıl Deniz'in doğu kıyısının kontrolüne dayanan İngiltere'nin Akdeniz politikasına hizmet

²⁵ Turan, **a.g.e.**, s.158-160; Sander, **a.g.e.**, s.99; Akşin, **a.g.e.**, s.196, 217; Öke, **Musul**, s.97-119; Aydın, **a.g.e.**, s.95-98.

²⁶ **AdR NPA**, K 32 Z. 102/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2014; s.8414.

etmektedir. Bu da İngiltere'nin, savaş esnasında Filistin'de kalıcı olmasını, Mezopotamya ve Suriye'yi elde etmesini, Arap aşiretlerini ve Pan-Arap hareketini etkilemesini, İran'ı, Afganistan'ı, Kafkasya'yı etkilemek üzere mücadele etmesini ve ısrarla Musul'u talep etmesini gerektirmiştir. İngiltere için Filistin'e sahip olmak ve Basra karşısında Transüdü'n üzerindeki güzergâha egemen olmak, Mısır, Hindistan ve Doğu Akdeniz'e kara ve hava yolu ile bağlantı kurmak açısından Bağdat da çok büyük önem arz etmektedir²⁷.

Elçi Kral'ın yazısında söz ettiği üzere Hindistan yolunun emniyete alınmasının İngiltere açısından önemini şu açıklamalar onaylamaktadır: 19. yüzyılın başlarından itibaren Hindistan'ı tamamen ele geçiren İngiltere, bu bölgelere giden yolları koruma altına almayı temel politikası hâline getirdi. Ayrıca Hindistan ve Asya'daki sömürgelerine giden en kısa yol Osmanlı topraklarından geçtiğinden bu yolu güvenlik altına almak uğruna Basra Körfezi ve Mezopotamya'ya hâkim olmak istedi ve bu bölgeye yönelen diğer devletlerle mücadeleye girişti. Sırf bu amaçla Cebelitarık Boğazı, Malta Adası, İyonya Adaları, Girit ve Kıbrıs, Mısır, Süveyş Kanalı ve Aden Boğazı'nı zamanla işgal etti. Sykes-Picot Antlaşması sonucu Mezopotamya'yı nüfuz alanı olarak belirledi ve Bağdat politikasını Sir Cox'a emanet etti. Cox, daha 23 Kasım 1914'te İngiltere dışında başka hiçbir ülkenin Basra'da hâkim olmaması gerektiğini belirtti. İngiliz savaş kabinesi ise 29 Mart 1917'de, Basra'da kalıcı bir İngiliz yönetimi için Bağdat'ın İngiliz kontrolünde olması gerektiğini açıkladı. Bu nedenleri göz önünde tutan İngiltere, Mondros Mütarekesi'ni hiçe sayarak Musul'u işgal etti, Irak'a egemen olmak için de 1921'de Hicaz Kralı Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ı krallığa getirdi²⁸.

Aynı yazısında Kral, Musul konusuyla dolaylı da olsa Türk dili ve ırkının geniş bir coğrafyaya yayılmasından ve Türkiye'nin Afganistan ile iyi ilişkisinden İngiltere'nin neden bir endişe duyduğunu izah etmektedir: Türk

²⁷ AdR NPA, K 32 Z. 102/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2014; s.8415.

²⁸ Serdar Sakin, **Türkiye'nin Jeopolitik ve Jeostratejik Konumu Açısından Musul Sorunu**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 2007, s.90-92; Şenay Karaçam, **20. Yüzyıl Başlarında İngiltere'nin Ortadoğu Politikası**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s.2-14, 116-117; Emine Kısıklı, "Yeni Gelişmeler Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi", **Atatürk Yolu Dergisi**, S 24, Kasım 1999-2003, s.496; Öke, **Belgelerle**, s.2, 267.

ve Turan planları ile Asya'nın uzaklarına ulaşan Türkiye, bir Türk-İngiliz çatışmasında öncelikle İngiltere'nin İran'daki bölgelerini tehdit etmek suretiyle ciddi sonuçlara neden olabilecektir. Türkçe konuşan milyonlarca halkın Hazar Denizi'nin güneybatısı ve doğusunda konuşlanmış olması, genel anlamda çok az dikkat çeken, kısmen de bilinmeyen bir meseledir. Hazar Denizi'nin batısında ise bugün Bakü ve Tebriz'e kadar uzanan, toprakları kısmen Rusya kısmen de İran'da kalan Azerbaycan bulunmakta ve Türk-Turan boyları Türkmenistan'ın doğusundan Çin'e kadar uzanmaktadır. Bu suretle Türk ırk ve dili, kısmen Hazar Denizi'nin güneyinde kesintiye uğrasa da aslında kesintisiz bir hatta hüküm sürmektedir. Buna, genç Türkiye'nin milliyetçi çevrelerinin bu akraba halkların tamamını, Türk milli birlik duygusunu uyandırmak suretiyle milliyetçi bir görüşle birbirine bağlama çabaları da dâhildir. Ankara'da Türkoloji için yeni kurulan enstitü ve İstanbul'daki üniversite, bu akraba ülkelerin her birinde Türk okullarının açılması suretiyle dile dayanan milli bağları korumak ve geliştirmek için çalışmaktadır. Ancak Türk okullarının açılmasında Sovyetler Birliği'nin Ruslaştırma politikası engel oluşturmaktadır²⁹. Türk-Rus politikasının ve bunun Önasya'da başarı şansının analizi yapılırken Türkiye'nin Afganistan ile 1921 yılından itibaren saldırı ve savunma anlaşmasına bağlı ve karşılıklı ilişkinin de oldukça yakın olduğu unutulmamalıdır. Afganistan'ın İngiltere'nin işgalinden kurtulmak için kanlı bir mücadele vermek durumunda kaldığını, bağımsızlığının ise İngiliz-Hint politikası açısından büyük bir tehdit oluşturduğunu ve bunun da ilerideki tutumunda belirleyici olduğunu anlamak için detaylı bir incelemeye gerek yoktur³⁰.

İngiltere'nin Türkiye'den duyduğu endişeye dair Kral'ın iddiaları ile şu açıklamalar örtüşmektedir: 17 Aralık 1919'da Lordlar Kamarası'nda yapılan oturumda, Hindistan yolunun güvenliği açısından Türklerin Afganistan ve İran ile sınırdaş olmaması gerektiği dile getirildi. Bunun çok öncesinde ise Osmanlı hükümeti, 2 Ağustos 1914'te Almanya ile yaptığı gizli ittifak sonrasında, başta Hindistan, Mısır, Kafkasya ve diğer Müslüman topraklarında Sultanın halifelik nüfuzundan yararlanılarak İngiltere ve müttefiklerine karşı ayaklanmalar çıkarmaya dayanan Alman planına destek olmak istemiştir. Bu doğrultuda Harbiye Nazırı Enver Paşa, Rauf Bey'den Alman subaylarının katılımında bir müfreze oluşturmasını dahi istemiştir.

²⁹ AdR NPA, K 32 Z. 102/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2014; s.8415-8416.

³⁰ AdR NPA, K 32 Z. 102/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2014; s.8417.

Rauf Bey de yirmiye yakın Almanın katılımıyla bir müfreze oluşturup 15 Eylül 1914'te İstanbul'dan hareket etmiştir. Ancak Rauf Bey öncülüğündeki birlik Halep'e ulaştığında Türk ve Alman askerleri arasında anlaşmazlık çıkması ve Almanların da müfrezeden ayrılması ile bu plan boşa çıkmıştır.³¹

Hindistan yolunun emniyete alınması açısından Musul'a sahip olmayı çok önemseyen İngiltere üzerinde Rusya'nın nasıl bir kaygı yarattığı ve bunda Türkiye'nin rolü ile ilgili de Elçi Kral açıklamalarda bulunmaktadır: Şu anki politikasını İran Körfezine ulaşmak üzere güneye, yani en zayıf ve en nazik yeri sayılan Hindistan'a saldırarak İngiltere'nin gücünü zayıflatmak isteyen Rusya'ya karşı Hindistan önlerinin emniyete alınması büyük önem teşkil eder. Tek kelimeyle ifade edilecek olursa İngiltere, Rusya'nın Hindistan'ı tehdit etmeye dayanan eski politikasını bugün veya yarın gerçekleştireceğinden korkmaktadır. Bu konuda Rusya'nın Türkiye'yle iş birliği yapması bu tehdidi daha ciddi kılmıştır. Çünkü büyük Türk ve Turan planları ile Asya'nın uzaklarına ulaşan Türkiye, bir Türk-İngiliz çatışmasında öncelikle İngiltere'nin İran'daki bölgesini tehdit ederek ciddi sonuçlar doğurabilir³². Hindistan'a karşı bir Rus ilerlemesini İngiltere'nin karşı koyması için nasıl bir tampon hattı oluşturabileceğinin analizini yapacak olsam, savaşta edindiğim tecrübelerim ve haritayı iyice incelemem sonucu, İngiltere'nin İran körfezinden Rusya'ya veya Türkiye'ye karşı şu üç ilerleme hattı olduğunu belirtirim: 1) Bandar Abbas'tan Hürmüz'e, Kirman ve Yezd üzerinden kuzeye Tahran istikametine ve Kirman üzerinden İran'dan geçip kuzeye Transkafkasya istikametine, 2) Buşehr'den Dezful üzerinden kuzey batıdan Kirmanşah-Tebriz'e doğru veya İsfahan üzerinden ya kuzeye Ramadan ve Tahran istikametine ya da kuzeydoğudan Transkafkasya'ya, 3) Basra'dan Bağdat-Kanikin veya Kirmanşah üzerinden Tebriz, Reşt ve Erdebil istikametine. İlk istikamet in tampon hattı kuzeye karşıdır ve bu hattı Rus askerî konvoyuna karşı geçerli kılmak için bu konvoyun ya Türkistan'dan

³¹ Rauf Orbay, **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, s.38-57; Şevket Aydemir, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa III**, Remzi Kitapevi, İstanbul 1970, s.187-190; İsrail Kurtcepe, Mustafa Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi, Hüseyin Rauf Bey Müfrezesi". **OTAM**, (III) 1992, s.249-268; Barış Metin, **Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Mücadeleleri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s.48-66; Sakin, **a.g.e.**, s.90-92; Karaçam, **a.g.e.**, s.2-14, 116-117; Kısıklı, **a.g.m.**, s.496; Öke, **Belgelerle**, s.2, 267.

³² **AdR NPA**, K 32 Z. 102/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2014; s.8415-8416.

Hindistan'a ya da İran Körfezine doğru ilerlemesi gerekir³³. Son iki hattı İngiltere, dünya savaşında kuzeyden yaklaşan ve Bakü üzerinden Azerbaycan'a girip Hazar Denizi'nin güneyine ilerleyen Rus ordusu -o zaman dost olduğu- ile bağlantı kurmak için kullanmıştı. Buşehr-Kirmanşah, yani hatlar içinden en elverişli ve bu nedenle de en değerli olan Basra-Bağdat-Kanikin-Kirmanşah-Azerbaycan güzergâhı, Süleymaniye'nin çok yakınından geçiyor. Bunda da İngiltere'nin Musul'un alınması için ağırlığını koymasının, hatta bölgenin diğer yerlerini gözden çıkarabilecek olmasının sırrı yatıyor. İngiltere, Musul'dan en rahat ve en kolay şekilde Kafkasya'ya karşı hücumla geçerek Türk ordusunu Rus ordusundan ayırabilecek ve İran'dan da uzak tutabilecek, ayrıca hem Karadeniz'e hem de Hazar Denizi'ne hızlı şekilde ulaşabilecektir. Nitekim Almanya, bir Rus askerî konvoyunun Bakü'nün güneyinden İran'a girmesi ve savaşın son yıllarında da oradan Kirmanşah-Tebriz hattında askerî direnişi organize etmesi üzerine, Musul ve Azerbaycan civarının bir Rus baskınına engellemede stratejik önemini çok önceden fark etmiştir. Bu olağanüstü politik ve askerî öngörü arz eden düşüncelerin yakından incelenmesi, Türklerin doğu ve güneydoğu cephelerinden saldırmasını engellemek üzere Batı İran veya Mezopotamya'daki müttefik Rus ve İngiliz silahlı kuvvetlerinin birlikteliğinin önemini ortaya koymaktadır³⁴. Bunu kabul ettiren askerî bir megalomani değil, derin bir siyasi bilgidir. Belki de bu, batıdan ya da kuzeyden İran'a ve Hindistan'a yönelecek bir Türk veya Rus işgal ordusunu durdurmak açısından olağanüstü stratejik değerdeki Musul'a sahip olmanın İngiltere için önemini Almanya ve Türkiye tarafından daha önceden fark edildiğinin de ispatıydı. İngiltere açısından Musul'a sahip olmak, Akdeniz'den İran ve Hindistan'a giden kara yolunun emniyete alınmasında, zengin petrol kaynaklarının her bölgeye dağıtımında, ayrıca hava ve otomobil hatlarının ve de Irak'ta konuşlanan hava kuvvetlerinin desteklenmesinde en önemli aşamayı oluşturmaktadır³⁵. İngiltere, tam da istediği üzere, ister Rusya'nın İran Körfezine veya Hindistan'a baskınına önlemek, isterse Rus ve Türk ordularının birleşmesini engellemek açısından böylesine elverişli bir stratejiye sahip Musul'u bir kez elde ettikten sonra bir daha bırakmayacaktır. Bu da böylesine önemli bir yere sahip olmasını ve Irak'ın ilhakı adı altında her bölgenin hukuki açıdan

³³ AdR NPA, K 32 Z. 102/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2014; s.8417.

³⁴ AdR NPA, K 32 Z. 102/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2014; s.8418.

³⁵ AdR NPA, K 32 Z. 102/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2014; s.8419.

kendisine garanti edilmesini sağlayacak olan Milletler Cemiyeti mekanizmasının emrinde bulunmasını açıklamaktadır³⁶.

İngiltere'nin Rusya ve Türkiye'den duyduğu endişenin Musul ile ilişkisini ve bunda İran ve Afganistan'ın oynadığı rolü şu alıntılar tamamlamaktadır: Rusya, Türk Boğazları ve sıcak denizlere inme konusunu Deli Petro'dan itibaren en önemli politik hedefi yapmış ve bu uğurda yüzyıllarca Osmanlı Devleti ile çok sayıda savaşı göze almıştır. Son yüzyıllarda ise Bağdat ve Basra, hatta İskenderun körfezine inmeyi vazgeçilmez bir hedef hâline getirmiştir. Bu hedefe ulaşmak üzere 1889'da Musul'da konsolosluk açarak bölgeyi kontrol etmek ve Hindistan geçiş noktasında etkili olmak istemiştir³⁷. Bununla da yetinmeyen Rusya, Çin'de de faaliyetlere girişince İngiltere bundan endişelenmiş ve aynı bölgede hayati menfaati bulunan Japonya'yı Rusya'ya karşı kıskırtmıştır. Bunun da etkisiyle başlayan Japon-Rus Savaşı'nda (1905) Rusya'nın yenilip Uzakdoğu'dan çekilmesi, İngiltere'nin endişesini gidermemiş, bu kez de Hindistan'a yöneleceği korkusunu taşımıştır. Bu korkuyla İngilizler Güney İran'a ekonomik ve politik sızma imkânı bulurken Ruslar da Kuzey İran'da hâkim olmuştu. Almanya'nın Bağdat demiryolu projesiyle uyguladığı sömürgecilik politikası, bu iki ülkenin 31 Ağustos 1907'de anlaşmasını sağlamış, bu suretle Rusya, Afganistan ile her tür bağlantısını kesip buradaki faaliyetlerini İngiltere vasıtasıyla yürütmeyi kabul etmişti. Aynı anlaşma ile İran üç bölgeye ayrılmış, Güney'i İngiltere'ye, Kuzey'i Rusya'ya ortası ise tampon bölge olarak bırakılmış, böylece Hindistan'a giden yolların Rusya'ya karşı güvenliği sağlanmıştı³⁸. Ancak bu anlaşma Afganistan'ın İngiltere ile bir savaşa girişip 8 Ağustos 1919'te sınırlı bir bağımsızlık kazanmasını engellememişti. Bu tarihten itibaren Afganistan, İran gibi Sovyetler Birliği'ne yaklaşmış ve 28 Şubat 1921'de de bir dostluk antlaşması imzalamıştı. Öte yandan Rusya'nın, 1917 Ekim Devrimi sonrası İran'daki nüfuzunun iyice zayıflaması İngiltere'nin 9 Ağustos 1919'da İran'ı tamamıyla kendi nüfuz bölgesine almasını ve bunu da Tahran yönetimine bir anlaşmayla teyit ettirmesini sağlamıştı. Ancak milliyetçilerinin direnci karşısında bu anlaşmayı İran Meclisi onaylamamış ve

³⁶ AdR NPA, K 32 Z. 102/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2014; s.8420.

³⁷ Sakin, a.g.e., s.103-104.

³⁸ Karaçam, a.g.e., s.4-5, 37-38.

Sovyetler Birliği ile 26 Şubat 1921’de yaptığı dostluk anlaşmasıyla İngiliz işgaline karşı kendini güvenceye almıştı³⁹.

Aynı yazısının devamında August Kral, Fransa açısından Musul’un önemini açıklamaya çalışırken bir nevi Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan ve özellikle de 1984’ten itibaren PKK vasıtasıyla sürekli tehdit altında tutulduğu çok önemli bir konuyu da öngörmektedir: Fransa, tehlikesini fark etmesine rağmen İngiltere’yi egemenlik açlığı, Ön Asya’daki hegemonyası ve Musul’u işgali konusunda desteklediği, üstelik Milletler Cemiyetinde İngiltere yanlısı ve Türkiye karşıtı bir tutum takındığı için kendini affettirmeye çalışıyor. Türkiye’ye karşı sempatik bir tavırda olan Fransa, İngiltere açısından stratejik önemde olan ve önemli bir Kürt nüfusu bulunan Musul’un kaybının, Türkiye için ileride Kürt sorununun ortaya atılması ve aynı zamanda İngiltere karşısında kendi politikasının yaşayıp güçlenmesinde büyük öneme sahip Türkiye Cumhuriyeti’nin sürekli olarak zayıflatılıp tehdit altında tutulması anlamına geldiği görüşündedir. Briand Bey⁴⁰, Anadolu’daki Türk özgürlük hareketi karşısında Fransa’yı, 1920-1921 yılları arasında müttefikleriyle birlikte hareket etmekten alıkoymasına, hatta General Mougin arabuluculuğuyla 1921’de Türk-Fransız Ankara Uzlaşısı’nı yaparak İngiltere ile zıtlasmaktan korkmadığını göstermesine rağmen, kısa bir süre önce İngiltere’nin Türkiye’ye karşı düşmanca tavır sergilemesini önlememekle birlikte Türkiye’yi Cenevre’de tamamen kaderine terk etmiştir. Türkiye, Fransa’nın tavsiyesi üzerine itidalli davranarak İngiltere’nin petrol kaynaklarının önemini kabul etmiş, gündeme getirdiği ekonomik ihtiyaçlarına karşı da anlayış ve kolaylık göstermiş, ancak bu çabalarının hiçbirinden fayda görmemiştir⁴¹.

Musul’a dair Fransa’nın oynadığı ikircikli rol konusunda şunlar belirtilmektedir: Sykes-Picot Antlaşması’na göre Fransız nüfuz alanı Musul’u kapsamış ve doğuda İran sınırıyla bitmiştir. Bunda İngilizlerin o dönemde Rusya ile sınır komşusu olmak istememesi de rol oynamıştır. Ancak Çarlık Rusyası yıkılınca İngiltere, derhal bu fikrinden vazgeçmiş ve 1920’de gerçekleştirilen San Remo Konferansı’nda Musul’u Fransa’dan bir takım toprak düzeltmeleri ve petrol imtiyazları karşılığında almıştır. Sykes-Picot Antlaşması’na rağmen Musul petrolünden İngiltere’nin kendisinden çok daha

³⁹ Oran, a.g.e., s.206-207.

⁴⁰ Fransız Devlet Adamı Aristide Briand.

⁴¹ AdR NPA, K 32 Z. 102/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2014; s.8420-8421.

fazla pay almak istemesi Fransa'yı İngiltere'den uzaklaştırıp Anadolu'daki milliyetçilere yaklaştırmış, hatta 20 Ekim 1921'de Türkiye ile Ankara Uzlaşısı'nı imzalamasında katkı sağlamıştır. Lozan görüşmelerinde ise Fransız basınının Türkiye yanlısı yazılar yayınlamasına, üstelik İstanbul'daki Fransız çevrelerinin Musul meselesinin konferans dışında ikili görüşmelerle çözümlenmesi tavsiyesine rağmen, konferanstaki Fransız temsilci, Musul konusunda İngiltere'yi desteklediklerini açıklamıştır⁴².

Son olarak Elçi Kral, Milletler Cemiyetinin Musul'a dair kararını eleştirmektedir: Birbirine zıt çıkarları hususunda İngiltere ile Türkiye arasında arabuluculuktan kaçınılması ve Cenevre'de Türkiye'nin taleplerinin oy birliğiyle reddedilmesi, İngiltere'nin Musul meselesine dair gerçek hedefleri ve nedenlerinin Milletler Cemiyeti tarafından fark edilmeyip aksine böylesine uluslararası siyasi bir meselenin İngiliz bakış açısıyla değerlendirildiğinin bir göstergesidir. Cenevre'de, İngiltere'nin capcanlı tuttuğu düşmanlığı ve Musul bölgesine sahip olmakla sağlayacağı en büyük stratejik avantajı Türkiye'nin göz önünde bulundurarak tam vaktinde varlığını kurtardığı dikkate alınmadı. Milletler Cemiyeti, barışı tehdit eden bu büyük zıtlıkları yok etmesi ya da uzlaştırması gerektiğini kavrayamadı. Ayrıca Yukarı Silezya meselesinde gösterdiği vakarlı tutumunu bir kenara bırakıp haksız ve tek taraflı kararıyla çok uzak olmayan bir gelecekte dünyanın bu kesiminde sonuçları ağır bir sarsıntı beklenmesine vesile oldu⁴³.

Milletler Cemiyetine dair Kral'ın yukarıdaki sözlerini şu bilgiler tamamlamaktadır: Musul konusunda Milletler Cemiyetinin İngiltere lehinde karar almasının en önemli nedeni, Türkiye bu örgüte üye değilken, İngiltere'nin en etkili üyesi olmasıydı. Üstelik Türkiye gibi Sevres Antlaşmasını kabul etmemiş ve bir ulusal kurtuluş savaşı vererek İngiltere ve Fransa'nın planlarını bozmuş bir ülkeye, petrole sahip ve stratejik önemdeki bir bölgenin bırakılması zaten düşünülemezdi⁴⁴. Türk hükûmeti, Musul'da bir anlaşma olmadığı takdirde, İngiltere'nin kendisini rahat bırakmayacağını, iyi ilişkiler kurma peşinde olduğu Batılı devletlerle yakınlaşmasının bu sorunun çözümüne bağlı olduğunu çok iyi kavramıştır. Tüm bu gerekçelerle Türkiye, Musul konusunda fazla diretmemiş ve İngiltere ile 5 Haziran 1926'da anlaşmaya varmıştır. Böylece Türkiye Cumhuriyeti ile Batılı devletlerden biri

⁴² Oran, a.g.e., s.263; Kısıklı, a.g.m., s.499-505; Sakin, a.g.e., s.99-103.

⁴³ AdR NPA, K 32 Z. 102/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2014; s.8422-8423.

⁴⁴ Oran, a.g.e., s.265.

arasındaki sorun ortadan kaldırılmış ve ileride ilişkilerin geliştirilebileceği bir zemin hazırlanmıştı⁴⁵.

Musul konusunda İtalya ve Sovyetler Birliği'nin tutumuna ilişkin Elçi Kral tarafından 17 Nisan 1926'da Avusturya Başbakanı Dr. Rudolf Ramek'e hitaben gönderilen yazı, konuyla ilgili beşinci ve son belgeyi oluşturmaktadır. Bu yazıda Kral öncelikle İtalya ile Türkiye'nin ilişkilerinin bozulma sürecini anlatmaktadır: Bir yıldan daha uzun bir süredir İtalya'nın Türkiye'ye karşı politikası Ankara'da büyük bir dikkatle takip ediliyor. İtalya'nın bir filo üssü kurmasına, Rodos ve diğer ada garnizonlarının güçlendirilmesine dayanan büyük ve yeni askerî inşaatlara yönelmesine dair haberlerin, Sayın Montagna⁴⁶'nın dostluk ve barış teminine rağmen Türk hükümetinde güvensizlik yarattığı hatırdadır⁴⁷.

İtalya'nın Türkiye'de güvensizlik yaratan bu tutumuyla ilgili şu bilgiler, Elçi Kral'ın ifadesi ile örtüşmektedir: 1 Haziran 1924'te İtalyanların Rodos'a asker yığdıkları, Antalya ve Kuşadası gibi Birinci Dünya Savaşı sonrası işgal altında bulundukları yerlerde keşif yaptıkları haberleri Türkiye'de yayılmıştır. İtalya'nın sahillere karşı bir saldırı gerçekleştirebileceği endişesiyle Mustafa Kemal Paşa başkanlığında bakanlar kurulu sık sık toplanarak konuyu görüşmüş ve ordu da teyakkuza geçirilmiştir. Bununla da yetinmeyen Ankara hükümeti, İtalya'dan konuyla ilgili açıklama istemiş ve bunun Türkiye'ye karşı bir hareket olmadığı cevabını almıştır⁴⁸.

Aynı yazısında Avusturya Elçisi, Mussolini'nin Türkiye'ye yönelik yayılmacı ifadelerini ve bunda neyin etken olduğunu açıklamaktadır: Mussolini'nin İtalya'nın doğudaki görevlerine dair yinelediği gizemli ibare ve imalar, Ankara hükümetinde huzursuzluğa sebep oldu. Üstelik son zamanlarda Mussolini'nin "İtalyan krallığının güç açılımı" şeklinde sahneye konan Trablusgarp'a yolculuğu gibi çok sayıda eylem ve gösterileri ani bir saldırı korkusu yarattı. Üstelik Mussolini'nin yaptığı uzun ve içeriksiz söylemlerde

⁴⁵ Turan, **a.g.e.**, s.158-160; Sander, **a.g.e.**, s.99-100; Akşin, **a.g.e.**, s.196, 217; Erhan, **a.g.e.**, s.165-166.

⁴⁶ Giulio Cesare Montagna, 1924 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk İtalyan elçisi olarak görev yapmıştır.

⁴⁷ **AdR NPA**, K 779 Z. 39/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2015; s.8427.

⁴⁸ Mevlüt Çelebi, **Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002, s.370; Pınar Bulut, **1923-1933 Yılları Arasında Türk-İtalyan İlişkileri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s.76-79.

İtalya'nın Yakın Doğu'daki çok yönlü çıkarları ve büyük geleceğinden, deniz gücünün Doğu Akdeniz'e yayılmasından bahsetmesi, Türkiye gibi 1916 yılı⁴⁹ toprak paylaşım planlarının ve İtalya'nın müttefiklerinin mağduriyetine uğradığının daima gündemde olduğu bir ülkede nasıl bir çağrışım yaptığı açıkça anlaşılabilir⁵⁰. İtalya'nın nüfus artışı karşısında yeni, olabildiğince yakın yerleşim bölgelerine duyduğu ihtiyacı vurgulaması ve bunun için de Anadolu'ya işaret etmesi, tüm Avrupalı devlet adamlarının kulaklarında her gün duymaya alıştıkları çınlamalara dönüşmüştür. Bizzat Alman siyasetçilerin buna anlayış göstermesi, Mussolini'nin tüm dünyanın kendi tezleriyle hemfikir olduğuna inanmasını sağlamıştır. Bunun dışında, İngiltere'nin dünya savaşından önce Almanya'ya karşı ustaca uyguladığı kuşatma politikasını, bu kez İtalya ile birlikte aylardır Türkiye'ye karşı uyguladığını gözlemliyorum⁵¹.

Kral'ın bilgilerini şu ifadeler tamamlamaktadır: Mussolini'nin 1922'de iktidara gelmesi ile birlikte yayılmacı bir politika belirtileri de görülmeye başlanmış, özellikle Oniki Adalar üzerindeki hâkimiyeti nedeniyle Türkiye'nin güvenliği açısından İtalya zaten bir endişe kaynağıyken Mussoli'nin her açıklaması ve hareketinin dikkatle izlenmesine neden olmuştur. Nitekim Mussolini daha 1923'te İtalyan meclisinde yaptığı bir konuşmada Adriyatik Denizi'nin İtalya'ya yetmeyeceğinden ve Akdeniz'e açılmanın gereğinden söz ediyor, bu da Türkiye'de endişe yaratıyordu. İtalya'nın kendisine yayılma alanı olarak seçtiği iki bölge olan Akdeniz ve Balkanlar Türkiye'nin güvenliği açısından son derece önemliydi⁵².

17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Antlaşmasına giden süreç ve anlaşmanın yapılmasında Musul'un etkisi hakkında da Elçi Kral açıklamalarda bulunmaktadır: Yunanistan ve Bulgaristan'ın, önce İngiliz ve şimdi ise İtalyan politikasının etkisiyle Türkiye'yi dışta tutan bir Balkan birliği için gayretle çalışmaya başlamalarından itibaren Türkiye, Sovyetler Birliği'nin yardım ve

⁴⁹ Burada söz konusu anlaşmalar İtilaf Devletleri'nin, Osmanlı topraklarının paylaşımına dair Birinci Dünya Savaşı esnasında yaptıkları gizli antlaşmalardır. İlk anlaşma İngiltere, Fransa ve Rusya'nın 27 Şubat 1915 tarihli İstanbul Antlaşması'dır. İkinci anlaşma ise müttefiklerin İtalya ile 26 Nisan 1915 tarihinde yaptıkları ve Antalya ve çevresinin işgaline izin verdikleri Londra Antlaşması'dır. Bunun akabinde 16 Mayıs 1916'da yapılan Sykes-Picot Antlaşması'na dâhil edilmemesine İtalya itiraz etmiş ve bunun üzerine müttefikler İtalya ile 17 Nisan 1917'de Saint Jean de Maurienne Antlaşması'nı yapıp Antalya ile birlikte İzmir ve çevresini ve Mersin'i bırakmışlardır. Oran, *a.g.e.*, s.140, 151, 181, 198.

⁵⁰ *AdR NPA*, K 779 Z. 39/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2015; s.8427.

⁵¹ *AdR NPA*, K 779 Z. 39/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2015; s.8428.

⁵² Oran, *a.g.e.*, s.292-294; Bulut, *a.g.e.*, s.103-107.

dostluğu dışında tamamen izole edilmiş bir durumdadır⁵³. Türk-Sovyet Antlaşması ile ilgili detaylı bilgi, Avrupa'nın tüm siyasi ve askerî durumunun değerlendirilmesinde önem teşkil etmektedir. Belki de Türkiye, Sovyetler Birliği istemediği için değil, barış istediği ve Sovyetler Birliği'nin oturmuş bulmadığı siyasi durumuna kaderini bağlamak istemediği için her iki ülke arasında bir savunma ve saldırı ittifakını baştan itibaren ihtimal vermiyorum. Diğer yandan da Moskova'nın bugünkü Türkiye'nin varlığı ve dostluğunu, uğrunda silaha sarılacak kadar kendisi için hayati önemde gördüğü de dikkate alınmalıdır. "Sovyetler Birliği, savaşa giren bir Türkiye'ye silah yardımıyla bulunmak için acele eder mi?" sorusunun cevabı belki de şunda yatmaktadır: "Türkiye'ye karşı bir savaş olacak mı?" Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile müttefikliğine dair tüm değerlendirmeleri göz önünde tutarak onun safında savaşa katılmasını, ancak Mezopotamya'da İngiltere'nin saldırısına uğraması ve böyle bir saldırının da Kürdistan üzerinden Kafkasya'ya kadar ilerleyip Rusya İmparatorluğu'nun can damarına dokunması durumunda ihtiyaç duyacağını iddia ediyorum. Bu da İngiltere'nin Hindistan, Çin ve Doğu Asya'da tehdit edilmesine yol açacak şekilde Orta Asya Türk halklarının Sovyet teşvikiyle ayaklanmasına vesile olur. Belki bu sayede de İngiltere, Musul meselesini abartmaktan vazgeçip Türkiye ile bir uzlaşma yapar⁵⁴. Bugün Musul uğruna İngiltere ile Türkiye arasında bir savaşın olmayacağı rahatlıkla iddia edilebilir. Barışa ihtiyaç duyan Türkiye bir yana, İngiltere de Asya'da silahlı bir çatışmadan kaçınmak için her şeyi yapacaktır. Ayrıca Türkiye, birçok taraftan uğradığı saldırıyla sarsılacak olursa Sovyet Rusya'nın, Türkiye'nin yardımına koşmak yerine Azerbaycan ve Kafkasya üzerinden hızlıca ilerleyerek Kars, Trabzon, Erzurum ve Van arasındaki geniş Türk bölgesini işgal etmek suretiyle İran'a doğru ilerlemeye dayanan bir eğiliminin de olduğunu belirtmeden edemeyeceğim⁵⁵.

Yukarıdaki iddialarını Elçi Kral, Türkiye'deki Avrupalı diplomatlara dayandırmaktadır: Bu düşünceler, buradaki diplomatların, özellikle de Alman ve Fransız Büyükelçilerinin temsil ettiği şu görüşle bağlantılıdır: Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüşü Bey, Çiçerin'den Paris'te dostça bir tarafsızlık yerine silah yardımı talep etmiş fakat bu, belli sayıda Sovyet askerî yedeğinin tahsisine yol açacağı için reddedilmiştir. Bu oldukça yaygın olan görüşe tek

⁵³ AdR NPA, K 779 Z. 39/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2015; s.8428.

⁵⁴ AdR NPA, K 779 Z. 39/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2015; s.8429.

⁵⁵ AdR NPA, K 779 Z. 39/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2015; s.8430.

tük karşı çıkanlardan biri olan buradaki Yugoslav Temsilci Zivkovic, daha olumlu ve emin kaynaklara dayanarak bunun tam tersi bir durum olduğunu, nitekim Çiçerin'in Tefvik Rüştü Bey'e İngiltere karşısında ittifak teklif ettiğini, ancak Türk Dışişleri Bakanının bunu kabul etmediğini söyledi. Bu doğruysa ki Türkiye'nin Lozan'da, Boğazlar meselesinde Sovyet isteklerine karşı tavrı düşünüldüğünde pek ihtimal dışı gözüküyor, o zaman bu, Türkiye'nin İngiltere ile en kritik anda dahi uzlaşma isteyecek ölçüde barışçı olmasının neticesidir⁵⁶. Böylece Tefvik Rüştü Bey, Moskova'ya teslim olmak yerine Milletler Cemiyeti ile ilişkiyi iyi bir zemine oturtmaya daha çok önem verdiğini gösterdi. Eğer Türkiye, İtalya ve Yunanistan'ın saldırısıyla köşeye sıkıştırılacak olursa Moskova, Yunanistan'ın Anadolu'daki seferberliği esnasında 1920-1923 yılları arasında gösterdiği benzer tutuma dayanarak dıştan dostça tarafsızlığını muhafaza eder, ancak gizli silah ve mermi sevkiyatı yapar⁵⁷.

Türk-Sovyet Antlaşması'na giden süreçte Musul meselesinin etkisine dair Elçi Kral'ın yukarıdaki görüşlerini şu bilgiler teyit etmektedir: Türkiye'nin Musul meselesi yüzünden İngiltere ile krizler yaşaması, üstelik Fransa ve İtalya'nın İngiltere'nin yanında yer alması, Milletler Cemiyetinin de İngiltere'nin nüfuzu altında olması, kendisini Milli Mücadele dönemindeki gibi yalnız hissetmesine neden olmuştur. Bu konuda Milletler Cemiyetinin Musul ile ilgili aleyhinde karar aldığı 16 Aralık 1925'ten bir gün sonra Rusya ile bir dostluk ve tarafsızlık antlaşması imzalamıştır. Sovyetler Birliği açısından da benzer bir durum söz konusuydu çünkü 1925'te imzalanan Locarno düzenlemesiyle Almanya'nın batı sınırları güvence altına alınırken doğu sınırları için güvence söz konusu olmamasını kendisini hedef alan bir girişim olarak değerlendirmişti. Bunun üzerine Sovyetler Birliği, Türkiye ile 1921'de yaptığı anlaşmayı geliştirerek yeni bir anlaşma yapma önerisini Ankara Büyükelçisi Surits vesilesiyle 1924'ten itibaren iletmiş, anlaşmanın imzalanması Musul'un Türkiye aleyhine sonuçlanmasıyla gerçekleşmiştir⁵⁸.

İngiltere'nin Musul konusunda İtalya ile iş birliği yapmaya ve Mussoli'nin Türkiye'ye yönelik yayılmacı politikasına Balkan ülkelerini dâhil etmeye çalışmasını Elçi Kral aynı tarihli yazısında açıklamaktadır: Elbette Ankara

⁵⁶ AdR NPA, K 779 Z. 39/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2015; s.8430.

⁵⁷ AdR NPA, K 779 Z. 39/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2015; s.8431.

⁵⁸ Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010, s.109, 116; Oran, **a.g.e.**, s.265, 315.

hükûmetinin, Türk-Rus anlaşmasına bir cevap niteliğinde olan ve Türkiye'ye karşı bir tehdit anlamına gelen Cenevre sonrası Chamberlain ile Mussolini arasındaki doğrudan görüşmeden şüphelenmesi anlaşılırdır. Bu toplantının başlangıcında her iki lider Türkiye'ye karşı ortak bir tutum konusunda hemfikir olduklarını belirtmelerine rağmen İtalya'nın Güney ve Batı Anadolu'yu işgalini ve İskenderun Körfezine kadar Doğu Akdeniz'de yayılmasını, İngiltere göz önüne alamayacağı için bu tutum son haftalarda değişmiş, yine de Türkiye'nin bir saldırısı durumunda İngiliz-İtalyan iş birliğinden bahsedilmmişti. Ayrıca Mussolini tarafından, Kızıl Deniz ve Afrika kıyıları ile birlikte sekiz milyon insanın yaşadığı ve kırk milyon insanı besleyebilen Anadolu'yu hedef alan kolonyal istekler de pazarlık konusu yapılmıştı. Aslında Chamberlain'ın İtalyanların açgözlülüğü karşısında kolonyal meselelerde isteksizlik gösterdiğinin, Mussolini ile doğrudan görüşükten sonra ise Briand ile uzlaşma ihtiyacı duyduğunun iddia edilmesi daha doğru olur⁵⁹. Mussolini'nin planları doğrultusunda Türkiye'ye karşı tehlikeli bir komploda Fransa elbette yer almak istemeyeceği için Briand ile Türkiye'nin bahis konusu olacağı bir görüşme gerçekleşmedi. Türkiye'nin Irak'taki saldırgan tutumuna karşın İngiltere'nin İtalya ile birlikte önlemler alması bana, İngiltere'nin -Yunanistan ile Anadolu savaşında olduğu üzere- geleneğine ve alışkanlığına uygun bir şekilde, başkalarının kendisi adına kan akıtmasını ve kendisini de mümkün mertebe çok az zayıyla sınırlamasını tercih edeceği için daha ihtimal dâhilinde geliyor. Bu ihtimal de Türkiye'nin Irak'a saldırma olasılığını -İtalya'nın ve de Balkan devletlerinin tam da arzuladığı üzere- devre dışı bırakacağı için beni şaşırtmaz. Türkiye'nin mali, ekonomik ve iç politik durumu yeni ve şiddetli sarsıntılara müsaade etmez. Ankara hükûmeti kendine karşı nasıl bir savaş planı yapıldığını kısa süre önce Roma'da gerçekleşen ve Türkiye'yi hedef alan Mussolini'nin Yunanistan ve Yugoslavya Dışişleri Bakanları ile yaptığı görüşme sayesinde anlamıştır. Bu da Duçe'nin gerçekten Yugoslavya'nın İtalya ve Yunanistan'a karşı tarafsızlığını, aynı zamanda Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı kendisiyle birlikte savaşmasını sağlamaya çalıştığı izlenimi yaratmıştır⁶⁰. Eskiye kıyasla Yunanistan ile İtalya arasında ilişkilerin iyileşmesi, Mussolini ile Yunan Dışişleri Bakanı Ruffos'un Roma'da görüşmesiyle taçlandırılmış ve bu da Türkiye'ye karşı İtalyan-Yunan iş birliği olarak yorumlanmıştır.

⁵⁹ AdR NPA, K 779 Z. 39/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2015; s.8431.

⁶⁰ AdR NPA, K 779 Z. 39/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2015; s.8432.

Yunanistan'ın bu fırsattan istifade, İtalya'dan silah ve savaş malzemesi sağlaması ve hava filosunun donanımında da destek görmesi şu soruyu haklı kılıyor: Bu durum, bir savaş esnasında bir İtalyan-Yunan uçak saldırısının Türk başkenti Ankara'yı 48 saat içinde yerle bir edeceğine dair Yunan gösterişinin ortaya çıkmasını mı sağlamıştır⁶¹?

Yunanistan başta olmak üzere Balkan ülkelerinin Türkiye'ye karşı tutumları ile ilgili Elçi Kral şu bilgileri vermektedir: Buradaki görüşlere göre, Mussolini'nin idaresinde oluşan Yunanistan ve Yugoslavya yakınlaşmasındaki amaç, hem Türkiye'ye zarar vermek hem de Yunanistan'ı kuzey komşusunun kötü bir sürprizinden korumaktır. Yugoslavya'nın Yunanistan karşısındaki suskunluğu, Selanik limanının düzenlenmesi ve Gevgeli-Selanik demiryolu işletmesinin tazmin edilmesi ile ödüllendirilmiştir. Bulgaristan da Yunanistan karşısındaki tarafsız tutumu sayesinde Akdeniz'e serbestçe çıkış hakkı elde etti. Ankara'da, İngiltere'nin böyle bir çözüm için çabaladığı ve Türkiye'nin etrafını Bulgaristan'ın da dâhil olacağı bir çemberle çevrelemek istediği görüşü hâkimdir. Ayrıca Bulgaristan'ın Yunanistan karşısı bir hareket içinde yer almasını engellemek üzere baskı altında tutulması için özel bir çabaya gerek olmadığını düşünüyorum, çünkü Belgrad hükûmeti, Bulgaristan'ın eski düşmanlarının kendisinden talep etmesi hâlinde, üzerine gitmek ve topraklarını işgal etmek için her fırsatı değerlendirmeye hazırdır. Diğer bir seçenek olan Türk düşmanlığı politikası, pek arzu edilmediği gibi her iki ülke ilişkisi, daha ziyade de Doğu Trakya'da Bulgar istekleri açısından ihtimal dışı gözükmektedir. Son zamanlarda sıklıkla kullanılan, "Balkan devletlerinin mevcut sınırlarının garantisi için bir paktın gerekliliği" sloganı, aslında ortaklar arasında içlerinden birinin veya birkaçının savaşa girmesi durumunda diğer tarafa karşı (öncelikle Türkiye'ye karşı) nefes almasını sağlayacak şekilde bir barışın garanti edilmesinden başka bir şey değildir⁶².

Elçi Kral'ın yazısında bahsettiği konu, İtalya'nın 1926 yılından itibaren Türkiye'nin dışta tutulacağı ve sadece Yunanistan ve Yugoslavya'nın dâhil olacağı şekilde bir Balkan paktı kurma girişimleridir. İtalya bu faaliyetlerine daha sonra Romanya'yı da katarak genişletmişse de Balkan paktını gerçekleştirememiştir. Yunanistan ve Yugoslavya'nın Balkan paktı görüşmelerine katılmalarında İtalya'dan duydukları endişe büyük rol

⁶¹ AdR NPA, K 779 Z. 39/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2015; s.8433.

⁶² AdR NPA, K 779 Z. 39/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2015; s.8434.

oynamıştır. Gerçi bu girişimler Türkiye aleyhine olduğu için Yunanistan'ın da işine gelmiştir⁶³.

Musul konusunda İngiltere'nin İtalya ile iş birliği ve Türkiye'nin buna karşı tavrı hususunda Elçi Kral şunları da ileri sürmektedir: İngiltere veya İtalya, basit farklılıklarla bir Balkan birliği için çabalamaktadır ancak bugüne kadar her ikisi de mutlaka Bulgaristan'ın buna katılmasını sağlamak üzere Yunanistan ve Yugoslavya'yı zorlamaktadır. Türkiye'nin, önce komşu ülkeleri sonra da İtalya ve İngiltere tarafından Balkan Savaşı öncesi Osmanlı İmparatorluğu'na karşı olduğu üzere git gide bir kuşatma içine alındığını kavraması bir hüner değildir. Kışkırtmayla ya da her zaman olduğu üzere devletlerin düşmanlığına bir sebep dahi vermeden, kendisine karşı hazırlanan komployu Türkiye, öncelikle sakin ve barışçı şekilde, ama asla bir an olsun savunmasını devre dışı bırakmadan karşılayabilmiştir. Mussolini'nin yinelediği tantanalarının sadece Türkiye'de değil, Avrupa'da da yarattığı huzursuzluk, önce bir alarm ve belli bir sınırlılık oluşturdu. Ankara'da Mussolini'nin son zamanlardaki ama özellikle de İngiltere ile yaptığı gizli politik anlaşmaları hakkında kesin bir bilgi mevcut değil. Bu nedenle, Mussolini'nin Türkiye ile Musul meselesi hususunda mı yoksa bundan farklı bir konuda mı kavga sebebi aramaya çalıştığına dair bir açıklık da yok. Yaptığım bir görüşmede Tefvik Rüştü Bey, Mussolini'nin Türkiye ile İngiltere arasında Musul meselesi yüzünden bir savaşı canı gönülden istediğini ve böyle bir durumda da buna dâhil olmak için bir an dahi tereddüt etmeyeceğini saklamadı. Bununla birlikte İngiltere'nin, İtalyan taleplerini belli bir düzeyde tutmaya çalışmanın yaratacağı zorluk ve Doğu Akdeniz'de de kendi egemenliğini sürdürmek açısından, İtalya'nın fetihlerini önlemek üzere her şeyi yapacağına, diğer bir ifadeyle Musul nedeniyle tehlikeli bir maceraya sürüklenmek yerine uzlaşmayı tercih edeceğine inanıyor⁶⁴. Fransa'nın kısmen Ankara ile olan iyi ilişkisi, kısmen de Suriye'deki durumunun tehlikeye girmesi korkusu, üstelik 1920'de kendisine verilen Kilikya'ya dair İtalyan planları nedeniyle Türkiye ile bir çatışmadan kaçındığı aşikârdır. Sıklıkla görüştüğüm Sarraut⁶⁵ ve Nadolny⁶⁶ gibi büyükelçilerin dâhil olduğu çok sayıda diplomat, Mussolini'nin çıkardığı gürültünün,

⁶³ Bulut, a.g.e., s.49-51, 67-70.

⁶⁴ AdR NPA, K 779 Z. 39/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2015; s.8435.

⁶⁵ Albert Sarraut, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Fransız büyükelçisidir.

⁶⁶ Rudolf Nadolny, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Alman büyükelçisidir.

Ankara'ya askerî birliklerini indirme tehdidiyle tekrar başlayacak olan Musul görüşmelerinde Türkiye'yi uysal bir hale getirme ve bunun karşılığında da İngiltere'den destek sağlama amacı taşıyan bir şantaj olduğu görüşündeler. Türkiye'nin Musul görüşmelerinde, İngiltere'nin uygun bir zamanı dahi beklemeden girişeceği bir savaş tehdidiyle karşı karşıya kaldığı inkâr edilemez. Böyle bir durumda da Türkiye'nin bir başarı şansı olamazdı. Mussolini'nin bu fetih fiyakaları nedeniyle Ankara'da huzursuzluk oluşması ve buna karşın askerî tedbirler alınması bir mucize değildi. İtalyan diktatörünün beklediği böyle bir sürpriz ihtimali de çoktan yok oldu. Buna rağmen kolonilere olan açlığı nedeniyle bu diktatör, gerçekten Anadolu'ya sefer yapmaya karar verecek olsaydı, İtalyan birliklerinin Türk Milletinin, birlik hâlinde direnci ile karşı karşıya kalacağını ve zerre kadar bir başarı şansı için dahi korkunç sayıda kurban vermekten çekinmeyeceğini bilenler takdir eder⁶⁷. Bu nedenle yabancı meslektaşlarımızın çoğu ve ben, güçlü bir direncin organize edilmesinin ve Ankara hükûmetinin askerî açıdan emin görünümünün, Conquistadore⁶⁸'nin bu eyleminden bu defalığına vazgeçmesini sağladığı ve böylece barışı kurtardığı görüşündeyiz. Bunu neyin takip edeceği, son günlerde Mussolini'nin konuşma tonunu yumuşatmasından ve davranışlarına başka bir anlam yüklemeye çalışmasından anlaşılmıştır⁶⁹.

Mussoli'nin yayılmacı sözleri karşısında Türkiye'nin duyduğu endişe ve aldığı önlemler şu şekildedir: O tarihlerde Türkiye, Milletler Cemiyetinin Musul hakkındaki kararını kabul etmiyor, her an İngiltere ile bir çatışmaya sürüklenmeyi bekliyor, Fransa ile Suriye hududu konusundaki müzakereler de rahat yürümüyordu. Fakat hepsinden tehlikelisi Mussolini, İtalyan göçmenleri için Batı ve Güney-Batı Anadolu'nun en uygun yerleşim yeri olacağını açık açık dile getiriyordu. Yani kısacası Türkiye üç büyük devletin davranışlarından oldukça endişe duyuyordu⁷⁰. Türkiye'nin endişelerinin bir gerekçesi de İtalya'nın 1920'lerin ortalarından itibaren Balkanlarda etkinliğini arttırmaya başlamasıydı. Burada Yugoslavya, Yunanistan ve Arnavutluk, İtalya'nın yayılmacı politikasının hedefi olmuştu. Tam da bu dönemde Mussolini'nin Batı Anadolu'ya çıkartma yapacağı söylentileri yayılmaya başlamıştı. Gerçi bu söylentilerin, Türkiye'yi Musul meselesinde pasif bir

⁶⁷ AdR NPA, K 779 Z. 39/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2015; s.8436.

⁶⁸ XVI. yüzyılda Orta ve Güney Amerika'nın İspanya tarafından fethine katılanlara verilen isimdir. Bununla Mussolini'nin fetihçiliği kast edilmiştir.

⁶⁹ AdR NPA, K 779 Z. 39/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2015; s.8437.

⁷⁰ Bayur, a.g.e., s.172-174; Gürün, a.g.e., s.118.

konuma itmek için İngiliz gizli servisi tarafından kasıtlı çıkarıldığı söylene de bu, Ankara'nın kaygılarını iyice arttırmıştır. Türkiye bu tür demeçlerden duyduğu rahatsızlığı daima dile getirirken, İtalya da Türkiye topraklarında gözü olduğu iddialarını sürekli olarak yalanlamıştır⁷¹.

⁷¹ Oran, **a.g.e.**, s.292-294; Bulut, **a.g.e.**, s.103-107.

SONUÇ

Mondros Mütarekesine rağmen haksız bir şekilde önce İngilizlerin işgaline uğraması, akabinde ise hukuki kılıfa uydurularak Milletler Cemiyeti tarafından İngiltere'nin mandaterliğine bırakılması nedeniyle olsa gerek, Musul konusu Türkler için günümüzde dahi vazgeçilmez toprakların en başında gelmektedir. İşte bu konu ile ilgili Avusturya arşivinde mevcut olan ve daha ziyade Avusturya'nın Türkiye Elçisi August Kral'ın görüşlerini yansıtan belgelerin incelenmesi sonucu şu kanaatler elde edilmiştir: İngiltere'nin, Musul'a dair Irak ile yaptığı anlaşmanın ancak Irak Meclisine baskı yaptıktan sonra kabul edildiği ispatlanmaktadır. Ayrıca Türkiye ile Azerbaycan arasından bir duvar örmek uğruna İngiltere'nin, Ermeni ve Kürt devletleri kurmaya ve Nasturilere de destek olmaya çalıştığı ortaya konulmaktadır. Bununla birlikte İngiltere'nin Musul konusunda Türkiye ile yaşadığı anlaşmazlığın temelinde petrol kaynaklarına sahip olmaktan ziyade Hindistan'a giden kara yolunun emniyete alınması endişesinin yattığı bir kez daha teyit edilmektedir. Sırf bu endişeyle İngiltere'nin Musul'un yanı sıra Filistin'de de kalıcı olmaya çalıştığı ve bu uğurda Arapları Osmanlı Devleti'ne karşı isyan ettirdiği gözlemlenmektedir. İngiltere'nin Türkiye'den endişe duymasında bir diğer etkenin ise Türk dili ve ırkının Hazar Denizi'nden Çin sınırına kadar, yani kendi etki alanlarını da kapsayacak şekilde kesintisiz olarak hüküm sürmesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Rusya'dan İngiltere'nin endişe duymasında ise Hindistan yolunun bu ülke tarafından tehdit edileceği algısının yattığı ortaya konulmaktadır. Üstelik aynı Rusya'nın dünya savaşının akabinde Türkiye ile iş birliğine girişmesinin var olan kaygıyı daha da arttırdığı izlenmektedir. Gerek Hindistan kara yolunun emniyete alınmasında, gerek bu yolun güvenliğini tehdit edecek bir Rus ya da Türk taarruzunun önlenmesinde ve gerekse bu iki ülkeye karşı taarruza girişmede Musul'un çok önemli stratejik bir konumda bulunması, İngiltere açısından bu vilayetin neden vazgeçilmez olduğunu açıklamaktadır.

Fransa açısından ise Musul, İngiltere karşıtı politikasında büyük önem verdiği Türkiye ile ilişkilidir. Çünkü bu vilayeti kaybetmenin ileride Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı Kürt sorununun ortaya atılıp sürekli bir tehdit unsuru olarak kullanılabileceği öngörüsünde bulunulmuştur. Buna karşın Fransa'nın, Milletler Cemiyetinde Musul konusunda İngiltere tarafında yer alarak nasıl ikircikli bir politika izlediği de ortaya konmuştur. Musul meselesinin İngiltere lehine çözülmesinde Milletler Cemiyetinin oynadığı taraflı rol bir kez daha

teyit edilerek bu yanlış tutumun gelecekte, yani bugün olduğu üzere bu bölgede sonuçları çok ağır sarsıntılara neden olacağı öngörülmüştür. Bunların yanı sıra Mussolini'nin aynı tarihlerde Akdeniz'i kendi denizi ilan edip başta Yunanistan olmak üzere Balkan devletlerini yanına alarak Türkiye'yi dışlamaya çalışması ile Musul konusunda İngiltere'nin yanında yer alması arasındaki ilişki ve bundan İtalya ve Balkan devletlerinin menfaati de açıklanmıştır. Ayrıca İngiltere'nin Musul konusunda Türkiye'yi köşeye sıkıştırmak için İtalya'dan yararlanmasının, geleneksel siyaseti olan "başkalarının kendisi adına kan akıtmasını tercih etmesinin" etken olduğu görülmüştür. Mussolini'nin ise Türkiye'ye yönelik bu yayılcı emelleri karşısında Ankara hükûmetinin gösterdiği dik duruş ve aldığı savunma tedbirlerinin İtalyan hükûmetinin geri adım atmasında oynadığı rol de deklare edilmektedir. Buna ilaveten Türkiye'nin Musul'un elinden alınmasına duyduğu tepkinin de etkisiyle Sovyetler Birliği ile yaptığı antlaşma Sovyetler Birliği açısından zor durumda imdadına yetişmek yerine, topraklarını da işgal etmeye dayanan yüzlerce yıllık sıcak denizlere ulaşma hayalini gerçekleştirme amacı taşıdığı gözler önüne serilmektedir. Nihai olarak Ankara hükûmetinin Musul meselesi uğruna savaşmak yerine diplomatik geri adım atmayı tercih etmesinde, o dönemin süper gücü İngiltere ile öngörülmez bir savaşa girişecek ekonomik, askerî ve siyasi gücünün olmamasının büyük rol oynadığı analizi de yapılmıştır.

Sonuç itibariyle Musul konusunda Avusturya'nın bakış açısını vermek üzere ele alınan arşiv belgelerinde Avusturya elçilerinin doğru bilgiler iletmenin ötesinde gerçekçi analiz ve öngörülerde buldukları söylenebilir.

İntihal Taraması <i>Plagiarism Detection</i>	Bu makale intihal taramasından geçirildi. (https://intihal.net/) <i>This paper was checked for plagiarism. (https://intihal.net/)</i>
Etik Beyan <i>Ethical Statement</i>	Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. <i>There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.</i>
Açık Erişim Lisansı <i>Open Access License</i>	Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. <i>This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License</i>

KAYNAKÇA

Akgül, Suat, **Musul Sorunu ve Nesturi İsyanı**, Berikan Yayınevi, Ankara 1992.

Akşin, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

Archiv der Republik Neues Politisches Archiv (AdR NPA) (Avusturya Arşivi), K 14 no. 12/P, XI (1919-1923), Ohandjanian no. 1955, s. 8120-8122.

Archiv der Republik Neues Politisches Archiv (AdR NPA) (Avusturya Arşivi), K 14 no. 41/P, XI (1919-1923), Ohandjanian no. 1961; s. 8173- 8174.

Archiv der Republik Neues Politisches Archiv (AdR NPA) (Avusturya Arşivi), K 32 Z. 102/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2014; s. 8414-8423.

Archiv der Republik Neues Politisches Archiv (AdR NPA) (Avusturya Arşivi), K 779 Z. 68/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2003; s. 8359-8364.

Archiv der Republik Neues Politisches Archiv (AdR NPA) (Avusturya Arşivi), K 779 Z. 39/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2015; s. 8427-8437.

Archiv der Republik Neues Politisches Archiv (AdR NPA) (Avusturya Arşivi), K 779 Z. 1035/8-P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2013; s. 8409-8413.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.

Aydemir, Şevket, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa III. Cilt**, Remzi Kitapevi, İstanbul 1970.

Aydın, Ayhan, **Musul Meselesi 1900-1926**, Turan Yayıncılık, İstanbul 1995.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.

Bernath, Mathias, **Biographisches Lexikon zur Geschichte Südeuropas**, Band 3, Oldenbourg, München 1979.

Bulut, Pınar, **1923-1933 Yılları Arasında Türk-İtalyan İlişkileri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

Çelebi, Mevlüt, **Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

Demirbaş, H. Bülent, **Musul Kerkük Olayı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kuveyt Meselesi**, Arba Yayınevi, İstanbul 1995.

Erhan, Çağrı, **Yaşayan Lozan**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2003.

Gürün, Kamuran, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010.

Karaçam, Şenay, **20. Yüzyıl Başlarında İngiltere'nin Ortadoğu Politikası**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.

Kısıklı, Emine, “Yeni Gelişmeler Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi”, **Atatürk Yolu Dergisi**, S 24, Kasım 1999-2003, s.487-526.

Kurtcephe, İsrail, Balcıoğlu, Mustafa, “Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi, Hüseyin Rauf Bey Müfrezesi”, **OTAM**, (III) 1992, s.249-268.

Meray, Seha L., **Lozan Barış Konferansı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993.

Metin, Barış, **Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Mücadeleleri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.

Neck, Rudolf; Wandruszka, Adam, Ackerl, Isabella, **Protokolle des Ministers der Ersten Republik, 1918-1938**, Verlag der Österreichischen Staatsdruckerei, Wien 1990.

Oran, Baskın, **Türk Dış Politikası (Cilt I. 1919-1980)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

Orbay, Rauf, **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003.

Öke, Mim Kemal, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu, 1918-1926**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, İstanbul 1992.

Öke, Mim Kemal, **Musul-Kürdistan Sorunu (1918-1926)**, İz Yayınları, İstanbul 1995.

Pınar, Mehmet, “TBMM Gizli Celse Zabıtlarında Musul Meselesi”, **Tezkire**, S 61, Temmuz-Ağustos-Eylül 2017, s.167-191.

Sakin, Serdar, **Türkiye’nin Jeopolitik ve Jeostratejik Konumu Açısından Musul Sorunu**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 2007.

Sander, Oral, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitabevi, Ankara 2013.

Sonyel, Salahi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003.

Soysal, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.

Şimşir, Bilal, “Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-İrak İlişkileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXI, S 63, Kasım 2005, s.859-916.

Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi 3. Kitap**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2013.

Türkmen, Zekeriya, **Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları 1922-1925**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2003.

Uluğbay, Hikmet, **İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik**, Turkish Daily News Yayınları, Ankara 1995.

Umar, Ömer Osman, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2002.

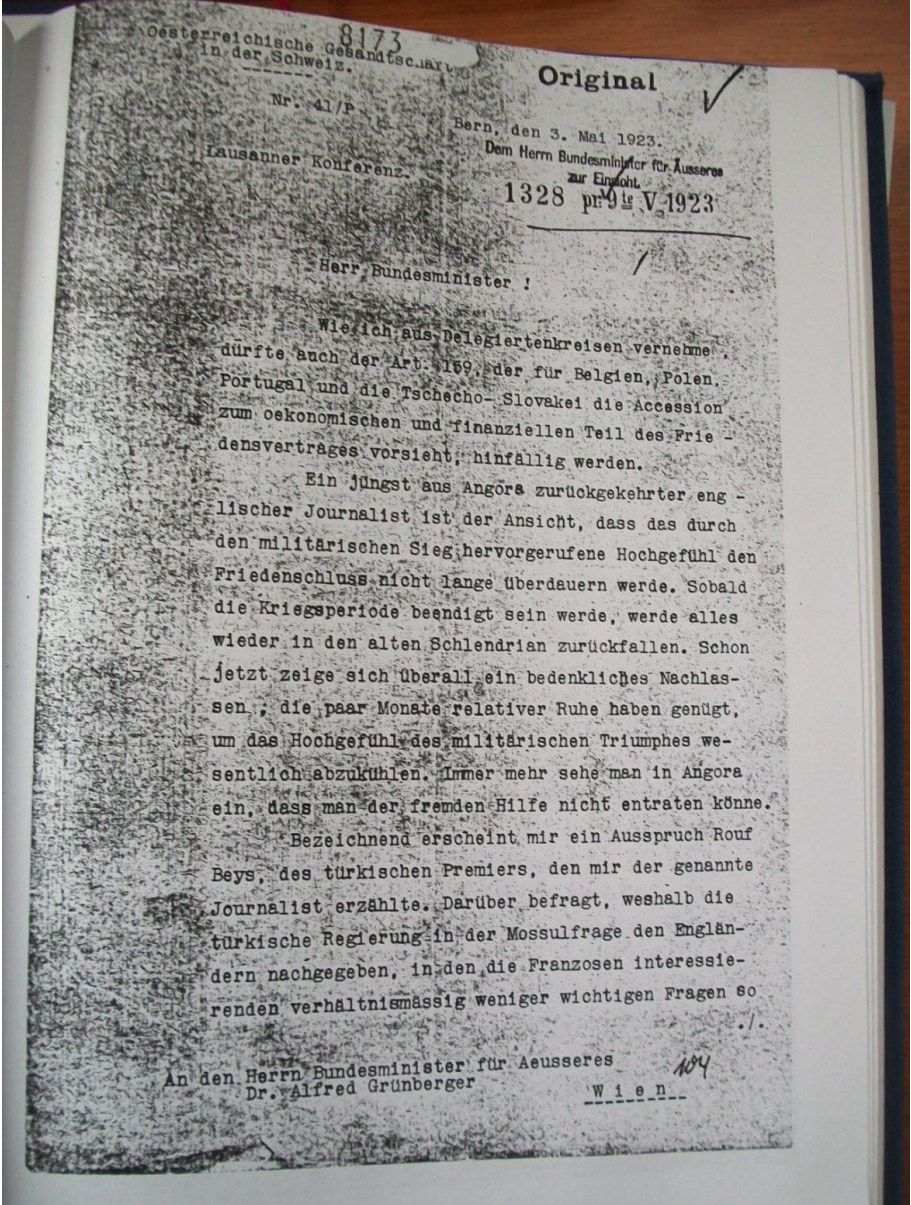
Vierhaus, Rudolf, **Deutsche biographische Enzyklopaedie Band 8**, K.G. Saur Verlag, München 2007.

Yamaner, Şerafettin, **M Dosyası, Misak-ı Milli ve Musul**, Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul 2000.

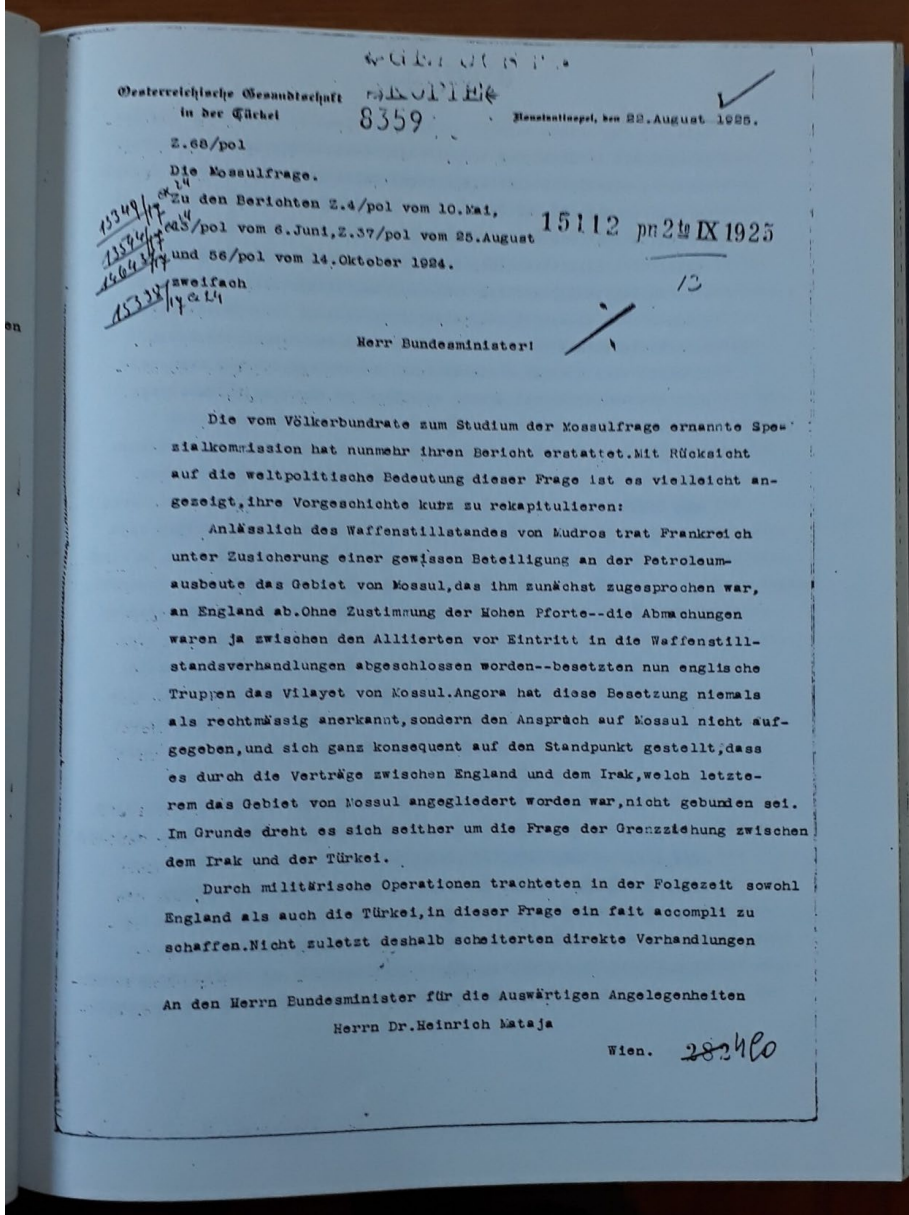
Yıldırım, Seyfi, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Bir Bürokrat ve Siyaseti: Mehmet Sabri Toprak (1878-1938)”, **Atatürk Araştırma Dergisi**, C 24, S 71, 2008, s.513-542.

EKLER (Avusturya Arşiv Belgeleri)

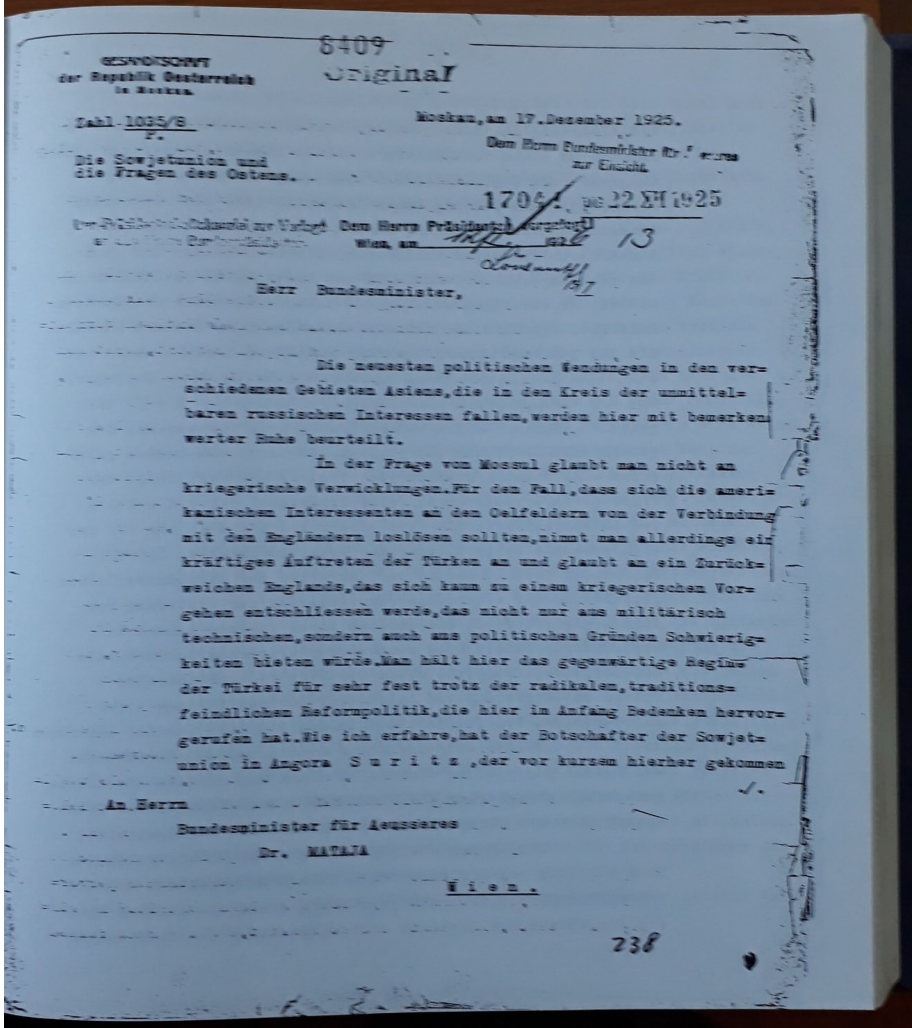
Ek-1. AdR NPA, K 14 no. 41/P, XI (1919-1923), Ohandjanian no. 1961; s.8173.

Ek-2. AdR NPA, K 779 Z. 68/P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2003; s.8359.

Ek-3. AdR NPA, K 779 Z. 1035/8-P, XII (1924-1936), Ohandjanian no. 2013; s.8409.

ŞAPKA İNKILABININ SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİ: ŞAPKA İTHALATI, YERLİ ÜRETİM VE HALKA YANSIMALARI

KAYA İMRAG*

ÖZ

Şapka İnkılabı, birçok çalışmaya konu olmuş, ancak iktisadi açıdan ihmal edilmiştir. Buradan hareketle bu çalışmada zengin iktisadi veriler ışığında inkılabın sosyo-ekonomik yönleri ele alınacaktır. Şapka ihtiyacı büyük ölçüde ithalat yoluyla karşılandı. Şapka en çok İtalya ve Fransa'dan ithal edildi. 1923-1933 Dış Ticaret İstatistikleri fes ithalatının yerine geçen şapkanın toplam ithalat içindeki payının birkaç yıl içinde çok düşük bir seviyeye indiğini göstermektedir. Üstelik yerli üretimin, şapka temininde, giderek ithalatın yerini aldığı görülmektedir. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Gümrük Tarife Kanunu'nun şapka ithalatına etkileri ise sınırlı oldu. Şapka devlete ciddi anlamda bir yük getirmedir. Hayat pahalılığı endeksi, memur maaşları ve şapka fiyatları verileri asıl yükü halkın çektiğini göstermektedir. Hükümet bu durumu dikkate alarak memurlara bir yıl sonra geri ödenmesi şartıyla şapka avansı vermiştir. Dönemin ekonomik koşulları halka böyle bir ödenek çıkarılmasına olanak vermemiştir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, İnkılap, Şapka, Şapka İthalatı, Yerli Üretim.

* Y. Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul/TÜRKİYE,
imragkaya@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1376-0159

**THE SOCIO-ECONOMIC ASPECTS OF THE HAT
REVOLUTION: THE HAT IMPORT, LOCAL PRODUCTION
AND THEIR IMPACTS ON PEOPLE**

ABSTRACT

The Hat Revolution has been the subject of many studies, but it has been neglected from an economic point of view. From this point of view, in this study, the socio-economic aspects of the revolution will be discussed in the light of rich economic data. The demand for hats was considerably supplied by import. The hats were mostly imported from Italy and France. The Foreign Trade Statistics indicate that the share of hats which replaced fez imports, in total imports, decreased to a very low level in a few years. Rather, it was observed that the local production replaced import in the supply of hats gradually. The impacts of the Great Depression of 1929 and The Customs Tariff Law on the hat imports were limited. The hat did not impose a serious burden on the economy of the state. But, in fact, cost of living index, civil servant salaries and hat prices data show that the public bore the main burden. Taking this situation into account, the government gave the civil servants an advance on hats on condition that they be paid back one year later. The economic conditions of the period did not allow such an appropriation to be issued to the public.

Keywords: Atatürk, Hat, Hat Import, Local Production, Revolution.

GİRİŞ

Şapka İnkılabının sosyo-ekonomik yönlerini ele alan bu çalışma dört temel argüman ortaya koymaktadır. Birincisi, bir iktisadi meta olarak şapkanın, oluşan ani talep nedeniyle, büyük ölçüde ithalat yoluyla temin edildiği şeklindedir. *Dış Ticaret İstatistikleri*'nin on yıllık şapka ithalatı verileri bunu açıkça ortaya koymaktadır. Yine bu veriler ışığında şapka modelleri, kumaşları, ithalat maliyetleri ve en çok hangi ülkelerden temin edildiğini incelenmektedir. Şapkaların piyasaya nasıl yansıdığı konusunda gazeteler en iyi kaynağı oluşturmaktadır.

İkincisi, yerli üretimin, birkaç yıl içinde ithalatın yerini alarak, şapka tedarikinde esas unsur hâline geldiği yönündedir. Bunda günümüzdeki gibi tüketim alışkanlıkları olmayan bir toplumda, şapka veya giysilerin uzun yıllar giyilebilmesinin de etkisi vardır. Ancak, şapka ithalatındaki büyük düşüşlerin asıl sebebi yerli üretim kapasitesinin genişlemesidir. Nitekim fes ithalatının yıllık 160 bin kilonun üzerinde seyrettiğini gösteren istatistikler, sadece tüketim alışkanlıklarına odaklanıldığı takdirde yanlış değerlendirmelere yol açacağını göstermektedir. Elbette ki şapka üretim kapasitesi hakkında ithalat sayılarıyla aynı kesinlikte verilere ulaşmak söz konusu değildir. Ancak Şapka üretimi yapan 242 tane işletme olduğunu gösteren *1927 Sanayi Sayımı* istatistikleri çok önemli bir kaynaktır. Gazetelerde yer alan çok sayıda haber de yerli üretimin boyutları hakkında çok önemli bilgiler vermektedir.

Üçüncü temel argüman, şapka ithalatının devlete ciddi bir yük getirmediğidir. Şapka büyük ölçüde ithalat yoluyla temin edilmesine rağmen genel ithalat içindeki payının düşük olması bu argümanın doğruluğuna işaret etmektedir. Hatta yıllara göre fes ve şapka ithalatı karşılaştırıldığında 1925 yılı hariç diğer yıllarda, şapka fesin yerini aldığından, yeni bir ithalat yükünün söz konusu olmadığı görülmektedir. Sadece isimler değişmiştir. Fes ithal etmekten vazgeçilerek yerine, toplamda yıllık aynı maliyete denk gelen şapka ithal edilmeye başlanmıştır. Üstelik şapka ithalatının yıllar içinde azalması ve “önemsiz” denecek bir seviyeye düşmesi de göz önüne alınırsa, ülkeyi bir ithal kalemden kurtardığı için inkılabın ekonomik anlamda olumlu bir sonuç yarattığı anlaşılacaktır.

Dördüncü temel argüman ise, şapkanın halka mali bir yük getirdiği yönündedir. Hayat pahalılığı endeksi, memur ve müstahdem maaşları ve şapka fiyatları verilerinden yararlanılarak halkın alım gücünü ortaya koyan bu

çalışmada, şapkanın halka ne derecede mali yük getirdiği görülecektir. Ülkenin, tüm kaynaklarını seferber ettiği on yıllık savaşıardan yeni çıktığı göz önünde bulundurularak bu veriler değerlendirilecektir. Ayrıca hükûmetin halkın ekonomik durumunu ne derecede dikkate aldığı inceleyecek, şapka avansını geri ödeyemeyen bazı memurların şapka borçlarının affedildiğine dair örnekler ele alınacaktır.

I. Şapka İnkılabına Genel Bir Bakış

Türkiye'nin modernleşme tarihi içerisinde, Atatürk inkılaplarının yerini saptayarak başlamakta fayda vardır. III. Selim döneminde, Avrupa'daki askeri ve teknik gelişmelerden yararlanma düşüncesi, savaş meydanlarındaki yenilgilerden kaynaklanmaktaydı. Dolayısıyla bir zorunluluktan doğan modernleşme hareketi, her şeyden önce devletin ihtiyaçlarına cevap verme amacıyla yapılmaktaydı. Burada dış baskı değil, şartların zorlaması söz konusuydu ve bu kararı Osmanlı devlet adamları almıştı. Modernleşmenin kapsamı, II. Mahmud döneminde, giderek siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanları da içine aldı. Bu noktada, Türk modernleşmesinin tipik bir özelliğinden söz etmek gerekir. Modernleşmenin sosyal ve kültürel alanı içine alması, toplumun değil, devlet adamlarının, tepeden inme bir yöntemle yaptığı bir tercihti. Bu, Tanzimat döneminde de devam etti. Ancak hukukta, eğitimde, düşüncede ve gündelik hayatta eski ile yeninin yan yana yaşamaya başladığı toplumda, Doğu-Batı ayrımı da giderek kendini göstermeye başladı¹.

Toplumda oluşan ikiliğin nasıl aşılacağı ve Batılılaşma sorunu, aydınların zihinlerini meşgul eden bir konu hâline geldi ve canlılığını daima korudu². Öyle ki, zorunlu bir tercih olarak doğan modernleşmenin yöntemi, sınırları ve beraberinde getirdiği tartışmalar, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras olarak kaldı. Dolayısıyla, Cumhuriyet modernleşmesi, Osmanlı modernleşmesinden bir kopuşu değil, tam tersine bir sürekliliği temsil etmektedir. Konumuz açısından, bu sürekliliği, kılık kıyafet düzenlemeleri ve özellikle başlık meselesi bağlamında ele alarak göstermeye çalışacağız.

¹ Ahmet Mithat Efendi'nin Tanzimat Dönemi'nde *Felâhî Bey ile Rakım Efendi* adlı romanı kişiler ve Cumhuriyet Dönemi'nde Peyami Safa'nın yazdığı *Fatih ve Harbiye* başlıklı romanı da semtler bazında Doğu-Batı ayrımını ve Batılılaşma sorununu konu edinen eserlerin en sembolik olanlarıdır.

² Berna Moran'a göre Tanzimat döneminde ilk örnekleri verilen Türk romanının 1950 yılına kadarki ana sorunsalı Batılılaşma hareketidir. Bk. Berna Moran, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1**, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s.24.

II. Mahmud döneminde yeniçerilerin tasfiyesinden sonra kurulan orduya ceket ve pantolon giydirildikten sonra başlık olarak fes seçilmişti³. 1829'da çıkarılan bir irade, memur kıyafetlerini ayrıntılarıyla belirtirken, genel olarak cübbe ve sarık giyme izni yalnızca ulemaya verildi. Fes sivillere de zorunlu kılındı, cübbe ve terliğin yerine de redingotlar, pelerinler, pantolonlar ve siyah derili potinler geçti⁴. Böylece fes adeta kamusal alanda Müslümanlarla Gayrimüslimler arasındaki farkı ortadan kaldırıyordu⁵.

Fesi başlara giydirmek ne kadar zorsa onu başlardan çıkarttırmak da o kadar güç olacaktı. Çünkü fes dini bir hüviyet kazanmış, Müslümanlığın simgesi hâline gelmişti. 1903 yılında II. Abdülhamid devrinde askerlere kalpak giydirilmek istendiğinde, ulema sınıfı kalpak giyilmesine itiraz etti⁶. Ancak 1908'de Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi üzerine Avusturya malı fesler boykot edildiğinden kalpak giyme modası yayılmıştı⁷. II. Meşrutiyet öncesinde askeri kamuflajda toprak rengi benimsendi, ancak dirençle karşılaşıldığından fesin rengi değiştirilemedi. Daha sonra Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın emriyle enseyi güneşten koruyan Enveriye ve aynı zamanda kabalak olarak adlandırılan bir başlık seçildi⁸. Millî Mücadele yıllarında Mustafa Kemal Paşa, görevinden ayrıldıktan sonra askeri bir başlık olan kalpağı sivil kıyafetiyle giymeye devam edince kısa sürede taklit edildi ve kalpak giymek "moda" hâline geldi⁹.

Görüldüğü gibi, kılık kıyafet ve başlık konusunda değişiklikler Cumhuriyet öncesine uzanmaktadır. Bununla birlikte, fes kabul edilirken yapılan "taklitçilik", "gavurluk" ve dine ve imana tasallut edildiği suçlamaları, fes kaldırıldıktan sonra da yapılmış¹⁰, bu tepki Cumhuriyet inkılaplarına da gösterilmiştir. Osmanlı döneminde, 1908 fes boykotunda ve sonraki yıllarda Millî Mücadele döneminde kalpağa teveccüh gösterilmesi ve orduda

³ Mehmet Ö. Alkan, "Fes İnkılabından Şapka Devrimine: Fes-Kalpak-Kabalak", *Atlas Tarih*, S 45, 2017, s.118.

⁴ Selami Kılıç, "Şapka Meselesi Ve Kılık Kıyafet İnkılâbı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C 4, S 16, Ankara 1995, s.500.

⁵ Alkan, a.g.m., s.119.

⁶ Behçet Kemal Yeşilbursa, "Atatürk'ün Kastamonu Seyahati ve Şapka İnkılabı", *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri, Kastamonu Valiliği Yayınları*, Kastamonu 2001, s.13.

⁷ A.y.

⁸ Alkan, a.g.m., s.123.

⁹ A.y.

¹⁰ A.g.m., s.117.

kabalakın benimsenmesi, fesin iktidarını yıkamasa da fes ile birlikte başka başlıkların da yoğun olarak kullanılmasına olanak tanıdı.

Bu tarihsel arka planın farkında olarak 23 Ağustos 1925'te Kastamonu ve İnebolu gezilerine çıkan Mustafa Kemal Paşa, 27 Ağustos'ta İnebolu Türk Ocağı'nda yaptığı konuşmada kendisini medeni olarak gören Türkiye Cumhuriyeti halkının, fikriyle, zihniyle, aile hayatı ve yaşayış tarzıyla medeni olduğunu ispat etmek ve bunu göstermek zorunda olduğunu ifade etti. Elindeki şapkayı halka göstererek yeni başlığı tanıttı¹¹.

Mustafa Kemal, 30 Ağustos'ta Kastamonu Cumhuriyet Halk Fırkası'nda yaptığı konuşmada devlet memurları ve milletin şapka giyeceğini belirtti. Bir gün sonra Ankara'ya döndü¹². 2 Eylül 1925'te Bakanlar Kurulu'nda tekke ve zaviyelerin kapatılması, ilmiye sınıfı giysileri, salt din görevlilerince ve görevlerine ilişkin yer ve durumlarda giyebilmesi, devlet memurlarına şapkanın zorunlu kılınması yönünde kararname çıkarıldı¹³.

Mustafa Kemal, Ankara'da çok kalmadı ve yurt gezisine çıktı. Kanunun halktaki yansımalarını gözlemlemek ve halkı şapkaya özendirmek için yola koyuldu. 22 Eylül ile 13 Ekim tarihleri arasında Bursa, Balıkesir, Akhisar, Manisa, İzmir, Konya ve Afyon'u ziyaret etti¹⁴.”

Mustafa Kemal, halkın inkılabı benimsemesi için kademeli olarak alıştırılması gerektiğinin farkındaydı. Kastamonu ziyaretinden aylar önce 1925'in Mayıs ayında Donanmada Alman tipli kepler benimsendi. Sonra Cumhurbaşkanlığı Muhafız Birliği ve Kara Kuvvetleri vizyerli kep kullanmaya başladı¹⁵. Kastamonu ziyaretinden Şapka Kanunu'nun çıkarıldığı 25 Kasım'a kadarki süreçte halk yoğun bir propagandayla şapkaya alıştırılmaya çalışıldı.

Bununla birlikte inkıpların hayata geçirilmesine muhalefet edenlere karşı radikal yöntemlere başvurulacaktı. Osmanlı dönemindeki yenilik hareketlerini eksik ve başarıya ulaşması güç gayretler olarak değerlendiren Mustafa Kemal,

¹¹ Mustafa Selim İmece, **Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Gezileri**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1975, s.64-65.

¹² İmece, **a.g.e.**, s.83-84.

¹³ **Resmî Gazete**, S 168, 05.09.1925; Toktamış Ateş, **Türk Devrim Tarihi**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s.256-257.

¹⁴ Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkiler**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.162-163.

¹⁵ Mehmet Serhat Yılmaz, “Atatürk'ün Kastamonu Gezisi ve Şapka İnkılabı”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C 13, S 1, s.229.

radikal tedbirlerle hızlı hareket edilmesi gerektiği görüşündeydi¹⁶. İki seçenek vardı, ya medeni dünyanın bir parçası olunacaktı ya da medeniyete kayıtsız kalınacaktı ki, bu zaten yok olmak demektir¹⁷. Öyleyse millet “layık olduğu uygarlık ailesinde” yer edinmeliydi. Bu yolda, gerekirse bazı kurbanlar verileceğini de 27 Ağustos 1925 İnebolu Türk Ocağı’nda dile getirmişti¹⁸.

Mustafa Kemal’in bu sözleri söylediği tarihlerde, hükûmetin bu radikal adımları kabul ettirecek ve buna dair tepkileri sindirecek idari ve hukuki araçlara sahip konumda olduğunu ifade etmek gerekir. 1925 yılında Şeyh Said Ayaklanması’ndan sonra çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu Cumhurbaşkanının onayıyla hükûmete gericiliğe, isyana yol açabilecek ve ülkenin sosyal düzenini ve sükununu, güvenlik ve asayişini bozacak yayınları önleme yetkisi veriyordu¹⁹. Basının kontrol altına alındığı Takrir-i Sükun Dönemi (1925-1929) köklü reformların otoriter rejim sayesinde yapılabildiği bir evreydi²⁰. Şapka Kanunu çıkarıldığında baş gösteren ayaklanmaları sindirecek en önemli araç İstiklal Mahkemeleri o tarihlerde tekrar kurulmuştu ve halen görevdeydi.

Bütün bu veriler, Şapka Kanunu çıkarıldığında hükûmetin ayaklanmaları bastırabilecek güce sahip olduğunu göstermektedir. Neticede 25 Kasım 1925’te kabul edilen Şapka Kanunu üç gün sonra *Resmî Gazete*’de yayımlandı:

Madde 1– Türkiye Büyük Millet Meclisi azaları ile idarei umumiye ve hususiye ve mahalliyyeye ve bilûmum müessesata mensup memurin ve müstahdemin Türk Milletinin iktisa etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedir. Türkiye halkının da umumi serpuşu şapka olup buna münafî bir itiyadın devamını hükûmet meneder.

Madde 2– İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyülicradır.

¹⁶ Cezmi Eraslan, “Türk İnkılabında Yöntem ve Anlayış”, **İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S 2, 2002, s.132.

¹⁷ İmece, **a.g.e.**, s.25-26.

¹⁸ İmece, **a.g.e.**, s.64-65.

¹⁹ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018, s.318; Mustafa Kemal, “Bunu (fesin kaldırılmasını) Takrir-i Sükun Kanunu yürürlükte olduğu bir zamanda yaptık. Bu kanun olmasaydı, yine yapacaktık. Fakat bunda, kanunun varlığı işleri kolaylaştırdı denilirse, çok doğrudur.” Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2018, s.363.

²⁰ Tanör, **a.g.e.**, s.315.

*Madde 3– İşbu kanun Büyük Millet Meclisi ve İcra Vekilleri Heyeti taraflarından icra olunur*²¹.

Böylece devlet memurlarının yanı sıra Meclis azaları ve tüm halka şapka giyme zorunluluğu getirildi.

TBMM ve hükümet tarafından icra olunacağı belirtmekle birlikte, aykırı hareket edenlere ne tür cezalar tatbik edileceği kanunda öngörülmemiştir. Şapka dışında herhangi bir başlık giymenin yasaklandığı bu kanun, başı açık dolaşılmasına herhangi bir yasak getirmiyordu. Ancak söz konusu dönemde başı açık dolaşmak alışıldık bir durum değildi. Bu bölümde Şapka Kanunu'na tepkileri ve kanunun nasıl uygulandığına dair muhtelif örnekler incelenecektir. Bu anlamda merkezî hükümetin meseleye yaklaşımını ve bazı yerlerde yerel idarecilerin, merkeze göre farklılık gösteren tutumlarına dair birkaç örnek ele alınacaktır.

Şapkanın kanunlaştırılmasının ertesi günü İstanbul'da polisin yaptığı teftiş gazete haberine şu şekilde yansımıştır: “Polis umumi caddelerde, köprülerin her iki tarafında, tiyatrolarda, sinemalarda, vapur iskelelerinde, şimendüfer istasyonlarında ve tramvay bekleme yerlerinde kontroller yapmakta ve şapka dışındaki tüm başlıkları toplamaktadır²².”

Haberde yapılan teftişler sırasında başlarında fes bulunanların çoğunun Ermeni, Musevi ve Rumların oluşturduğunu, Türklerden ise fesli ve kalpaklılara neredeyse hiç rastlanmadığı yer almıştır. Haberin devamında önceki gün Kadıköy vapurunda “keyfimin kahyası değilsiniz ya çıkarmayacağım” diyen bir Musevi'nin kendisini darp edilmekten kurtaran polisler tarafından kalpağının çıkarıldığı belirtilmektedir²³.

İkdam gazetesinde “Şapka Hakkında” başlıklı haberde İstanbul'da bir gün önceden başlayan şapka denetimlerinin devam ettiğini yazmaktadır. Yasaklanan başlıkların dışında, “şapka taklidi alelacayıp külahlar giyenlere de ihtarda bulunarak başlarından bu gibi acayip münasebetsiz ve şekilsiz başlıkları alınmaktadır²⁴.”

²¹ TBMMZC, Dönem II, İçtima 3, C 19, s.249.; **Resmî Gazete**, S 230, 28.11.1925.

²² **Cumhuriyet**, 27 Kasım 1927.

²³ **A.y.**

²⁴ “Şapka Hakkında”, **İkdam**, 27 Kasım 1927.

Şapka Kanunu'na muhalefet ederek başka başlık giyenlere kesin bir ceza öngörülmesi Kanunun çıkmasından 14 yıl sonra söz konusu olabildi. Dolayısıyla şapkadan başka bir başlık giymenin “îtiyat” hâline gelmesi ancak 1939 yılında üç aya kadar hapis cezası getirilmesiyle mümkün olmuştur²⁵. Bu tarihten önce kanuna muhalefet edenlere yönelik cezalar ve uygulamalar muhtelifdir. 5 Ekim 1937’de İsmail oğlu Ahmet şapka giymediği için bir gün hapis cezasına çarptırılmıştı, ancak hastalığı nedeniyle cezası affedilmiştir²⁶. Hükûmetin memurlara şapka ve elbise için bir yıl sonra geri ödenmesi şartıyla 50 lira avans vermesi ve bu parayı geri ödeyemeyenlerin borçlarını affetmesi genel tutumunu göstermektedir. Bu konuya tekrar dönülecektir.

Bütün bunlara rağmen şapkanın “gâvurluk” alâmeti olarak görülmesi ve şapka aleyhtarlarının bunu kullanması işleri güçleştiriyordu. Şapkanın halkta nasıl algılandığına dair birkaç örneğe yer vermek bu güçlüğü somutlaştıracaktır. Falih Rıfkı Atay, çocukluk yıllarında evlerine gelen Musevi doktorun şapkasını bıraktığı rafın “kim bilir kaç defa kaynar su ile” yıkandığını ve Müslümanların “Hristiyanın iyisine “mâkul kefer”, kötüsüne “gâvur,” beterine “şapkalı gâvur” dediklerini belirtmektedir²⁷. “Türk-Müslüman toplumunda fes ve şapka o hâli almıştı ki, şapka gavurluğun, Hristiyanlığın işareti hâline gelmişti.” diyen Şevket Süreyya Aydemir ise, böyle bir topluma şapka giydirmenin, onu Hristiyanlaştırmak gibi tahriklere açık hale getieceğini ifade etmiştir²⁸. “Şapka örfte küfür alameti, yani Gayrimüslimleri Müslümanlardan ayıran baş kisvesidir²⁹.” diyen İskilipli Atıf Efendi, “Şeriatte alameti küfür addolunan şeyleri helal saymak veya hürmetini önemsemeyenlerin küfrü süphesizdir. Bir küfür simgesini helal saymak da bu kabildendir³⁰.” diyerek şapka giymenin küfür olduğunu öne sürmüştü.

Hükûmet bu algıyı kırmak için Diyanet İşleri Başkanlığından yararlanmaya çalıştı. Henüz 1 Temmuz 1925’te gazetelere İslamiyete özgü bir kıyafetin bulunmadığı, her ferdin istediği kıyafet ve başlığı giyebileceği demecini veren

²⁵ Mete Tunçay, *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara 1981, s.151.

²⁶ *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 30.18.1.2./79.83.19.

²⁷ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2020, s.519-520.

²⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam: Mustafa Kemal (1922-1938)*, Cilt III, Remzi Kitabevi, İstanbul 2020, s.222.

²⁹ İskilipli Atıf Efendi, *Frenk Mukallidiği ve Şapka*, Matbaa-ı Kader, İstanbul 1340, s.22.

³⁰ *A.g.e.*, s.23.

Diyanet İşleri Başkanı Rıfat (Börekçi) 2 Kasım 1925'te şapka giymekte dini ve vicdani bir mahsur bulunmadığını kamuoyuna açıklamıştı. Basın aracılığıyla veya teşkilata tamim yoluyla aynı konu türlü vesilelerle kamuoyuna bildirdi³¹. Şapkayla secdeye varmak güç olduğundan şapka ile nasıl namaz kılınacağı sorunu vardı. Bir başka sorun ise namazın başı açık bir şekilde kılınıp kılınmayacağıydı. Diyanet İşleri Başkanı tüm illerdeki müftülere gönderdiği genelge ile Müslümanların namazlarını şapkayla ya da şapkasız kılabileceklerini beyan etti³². Bu arada kesketle namaz kılınabilmesi mümkündü. Yine de, Anadolu'da bazı yerlerde şapkanın dine aykırı olduğu gerekçesiyle ayaklanmalar çıktı.

Ankara İstiklal Mahkemesi 23 Kasım-29 Aralık tarihleri arasında Kayseri, Sivas, Tokat, Erzurum, Rize ve Giresun'da yargılamalarda bulundu. Mahkeme yargılamaların bir kısmını Ankara'da görülmek üzere ertelerken, diğer yargılamaları ayaklanmaların çıktığı yerlerde yaptı. İdam, hapis ve sürgün cezalarından oluşan çeşitli cezaları veren Mahkeme, söz konusu ayaklanmaları sönlendirecek bir etki yaptı. Ergun Aybars'a göre bu cezalar şapka giyilmediği için değil, ayaklanma çıkarıldığı için verilmiştir³³. Neticede ayaklanmaların genel özelliklerine bakıldığında tek bir merkezden organize edilmiş, ülke genelinde geniş halk kitlelerinin katıldığı ayaklanmalar olmadığı görülecektir. Her ne kadar birbirlerinden cesaret aldıklarını düşünmek mümkünse de, bölgesel nitelikte olan ayaklanmaların siyasal bir bütünlükten yoksun olduğuna şüphe yoktur. Hükûmetin bunların üstesinden gelecek siyasi, hukuki ve askeri gücü vardı. İnkılapların hayata geçirilmesi için son derece kararlı olan hükûmet gerektiğinde bu gücü kullanmaktan geri durmamış ve İstiklal Mahkemesi, olayların çıktığı yerlerde durumu kontrol altına almıştı.

Şapka Kanunu'na karşı "pasif" muhalefet örnekleri de mevcuttur. Bu muhalefet şapkaya dini bir anlam yükleyen çevrelerden gelmektedir. *Karagöz* gazetesinde "Kabak Tadı Verdi!" başlıklı yazıda "İzmir'de birkaç cahil

³¹ Fahri Sakal, "Şapka İnkılabının Sosyal ve Ekonomik Yönü Destekler ve Köstekler", **The Turkish Studies The International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume II/4, Fall 2007, s.1213.

³² Burcu Özcan, **Basına Göre Şapka ve Kılık Kıyafet İnkılabı**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s.56.

³³ Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1975, s.328; Ayaklanmalar ve İstiklal Mahkemesi kararları için Mete Tunçay ve Ergun Aybars'ın kaynakçada yer verilen eserlerine bakınız.

adamcağız, şapka giymemek için evlerinden çıkmıyorlarmış, kim bilir belki başka yerlerde de böyle biçareler vardır.” şeklinde yakınılıyordu³⁴. Yakup Kadri'nin *Panorama* eserinde yer alan, Şapka Kanunu yüzünden evine kapanan Hacı Emin Efendi karakteri³⁵ benzer örneklerin olduğunu göstermektedir. Karakterin “dindar” bir kimse olması, bu çevrelerde şapkanın nasıl algılandığını göstermektedir.

Hükûmetin ayaklanmalar dışındaki genel tutumu halkın şapkayı benimsemesini sağlamaya çalışmaktı. Ancak bazı yerel idarecilerin keyfi uygulamaları merkezî hükûmetten farklı tutumlar olduğunu göstermektedir. Fahri Sakal'ın çalışmasında³⁶ 31 Mart 1936'da Dâhiliye Vekâletine gönderilen bir yazıya yer verilmektedir. Aslanapa Nahiye Müdürü ile karakol komutanı olan bir onbaşı köyleri teftişe çıktıkları sırada uğradıkları Terziler Köyü'nde Nahiye Müdürü, başında “boncukla işlenmiş terlik” bulunan İsmail adındaki gencin başındaki terliği zorla alıp yırtarak yere atmıştır. Olaya gencin arkadaşları ve köylüler de karışmış, Vali ve merkez bölük komutanı “kuvvetli bir müfreze ve otomobil ile vaka yerine” intikal etmişlerdir. Tutuklamalar olmuştur. Mesele uzundur, ancak İçişleri Bakanı Şükrü Kaya “vakanın hakiki müsebbibi”nin Nahiye Müdürü ve “onun her haysiyetli adamı isyana sevk edecek olan akılsızca ve hakaret-amiz hareketi” olduğunu ve derhal tahkikat yapılarak mahkemeye verilmesi emrini vermiştir. “Halka ve memurlara karşı böyle hareket etmiş olan bir idare isyanı eliyle hazırlar.” diyen Kaya, hükûmetin tutumunu ortaya koymaktadır.

Bu dönemde istismarcıların halkı dolandırdıkları görülmektedir. “Şapka müfettişi” olduğunu iddia eden Gümüşhaneli Süleyman oğlu Ahmet isimli bir şahıs, Çorum ve Sungurlu köylerinde halktan çeşitli adlar altında “ceza-yı nakdi” aldığı, sonra kendisine katılan bazı kişilerle birlikte hükûmet icraatlarını köylerde halka kötüler mahiyette konuşmalar yaptığı gerekçesiyle İstiklal Mahkemesine verilmişti³⁷. Bazı aydın ve gazeteciler şapka aleyhinde halk arasında dedikodular yaymıştır. *Nazikter* gazetesi sahibi Yusuf Niyazi, Çorum dolaylarında halk arasında iğtişaşa sebep olacak söz ve faaliyetleri yüzünden adli takibata uğramıştı³⁸.

³⁴ “Kabak Tadı Verdi”, *Karagöz*, 5 Aralık 1925.

³⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Panorama*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s.155.

³⁶ Sakal, a.g.m., s.1316-1317.

³⁷ Sakal, a.g.m., s.1312.

³⁸ A.y.

II. Şapkanın Tedariki: Yerli Üretim ve İthalat

Türkiye’de 1912-1922 yılları arasında on sene boyunca süren savaşların mirası sosyal, ekonomik ve demografik yönden ağır kayıplar oldu. Bu dönemde Müslüman nüfusun çatışmalar sonucunda veya başka nedenlerle verdiği kayıpların iki milyona yakın olduğu tahmin edilmektedir³⁹. “Tehcir ve mübadele sonucunda toplam nüfus içindeki oranları önemli oranda azalan Gayrimüslimler, “Anadolu tarımının iç ve dış pazarlara yönelmesinde önemli payı olan çiftçilerin, kırsal alanlarla liman şehirleri ve Avrupa ticaret merkezleri arasındaki bağlantıları kurmuş olan tüccar ve tefecilerin, zanaatkarların” büyük bir bölümünü oluşturuyorlardı. Savaşlarla geçen bu dönemde “araç ve gereçlerde, çift hayvanları ve bitki örtüsünde oluşan tahribat, tarım sanayi ve madencilikte olumsuz sonuçlara yol açmıştı⁴⁰.”

Kayıplar sadece bununla sınırlı değildi. Son derece kötü olan sağlık koşulları, 30 yaşın altına düşen yaşam ortalaması ve kimi hekimlere göre %90’a ulaşan çocuk ölümleri, artan yoksulluk, fuhuş ve intihar⁴¹ gibi ciddi problemler vardı. Cumhuriyet böyle bir ortamda doğmuştu. Bu bakımdan pek çok sorunla karşı karşıyaydı. Lozan’dan sonra siyasi ve iktisadi bağımsızlığını elde eden Türkiye, ulus devlet inşasına girişti. “Hilafet ve saltanat gibi eski kurumlara son verildiği, Doğu kültür normlarının terk edilip Batı medeniyetine geçildiği ortamda Türkiye inkılapları ve toplumsal travmayı birlikte yaşayacaktı⁴².” Bu genel tabloda Şapka İnkılabının yerini tespit etmek sadece siyasal değil, toplumsal ve ekonomik manzarayı da netleştirmek açısından önem kazanmaktadır. Şapkanın maliyetini ve nasıl temin edildiğini ortaya koymakla inkılabın önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Şapka, ülkede yalnızca Gayrimüslimler ve yabancılar tarafından giyilebiliyordu. Osmanlı döneminde şapka giydikleri tespit edilen Müslümanlar hakkında soruşturma başlatıldığı ve bunların şapka giymesine mani olduğuna dair devlet arşivlerinde pek çok belge⁴³ mevcuttur. Burada

³⁹ Şevket Pamuk, **Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s.174.

⁴⁰ **A.g.e.**, s.173-174.

⁴¹ Zafer Toprak, **Türkiye’de Yeni Hayat İnkılabı ve Travma 1908-1928**, Doğan Kitap, İstanbul 2017, s.13-14.

⁴² **A.g.e.**, s.14.

⁴³ Bunlardan bazıları **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**, DH. MKT. 1648.134; **BOA**, DH. MKT. 120.11; **BOA**, BEO. 3510.263239.

Osmanlı döneminde Müslümanlara yönelik şapka yasağının Cumhuriyet döneminde de uygulandığına dair iki örneğe yer verilecektir. İlki, Hayreddin Bey isminde bir Müslümanın başındaki şapkası ile İstanbul'da gezerken zâbıta tarafından tutuklanması hadisesidir. Abdullah Cevdet, 1924 yılında *İçtihad*'da yayımlanan “Fes ve Şapka” adlı makalesinde bu tutuklamaya tepki gösterir. İsteyenin istediği başlığı giymekte hür olduğunu yazan Abdullah Cevdet, fesin bir Yunan başlığı olduğunu, dinî veya millî bir anlamı olmadığını yazar⁴⁴. İkincisi, Mustafa Kemal'i Kastamonu'dan döndüğünde şapka giyerek karşılayanlar arasında bulunan İstiklal Mahkemesi Başkanı Ali Bey'in, daha önce, mahkemeye şapka giyerek geldiği için *Vakit* muhabirini huzurundan kovması ve hapsedirmeye kalkışması hadisesidir⁴⁵.

1923 ve 1924 yıllarının dış ticaret istatistiklerine bakıldığında Türkiye'nin ortalama şapka ithalatının yıllık 38 bin adet olduğu görülmektedir. Türkiye'de sadece Gayrimüslimlerin ve yabancıların şapka giydiğini göz önüne alarak bu rakamlara bir anlam yüklemek mümkündür. Yine Türkiye'de kısıtlı da olsa şapka üretimi yapıldığını söylenebilir. Ancak şapka giyileceği ilan edildikten sonra şapka üretim kapasitesi genişlemiştir. Dolayısıyla başlangıçta ithalatın cevap verdiği şapka ihtiyacını karşılamada yerli üretim zamanla esas unsur hâline gelmiştir. Nitekim şapka ithalatında görülen büyük düşüşler, bunun birkaç yıl içinde gerçekleştiğini göstermektedir. Tablo 1 ve Tablo 8'de görüldüğü üzere, 1925'de 829 bin adet olan şapka ithalatı 1931 sonrasında 140 binin altına düşmüştür. Bu durum, Türkiye'deki nüfus artışıyla ters orantılıdır. Zira 1927 yılında 13 milyon 648 binin üzerinde olan nüfus, sekiz yılda %18,4'lük artışla 16 milyon 158 binin üzerine çıkmıştır⁴⁶.

Şapka üretimine yönelik ilk girişimi yapan azınlıklar şapka imalatına önce küçük atölyelerde geçeden, kumaştan ve hasırdan fotr şapkalar yaparak başlamışlardır⁴⁷. *Cumhuriyet* gazetesi 2 Eylül'de şapkacıların (çoğu Rum, üçü Yahudi ve İngiliz; aralarında hiç Ermeni ve Türk yok) Emanete (Belediyeye) gelerek numunelerini ve faturalarını getirdikleri haberini yapıyordu⁴⁸. *Karagöz* gazetesi'ndeki “Ar Değil, Kar yılı” başlıklı yazıda ise Musevilerin en çok İtalya'dan sipariş vererek ne kadar eski şapka varsa İstanbul'a

⁴⁴ Kılıç, a.g.m., s.532.

⁴⁵ Atay, a.g.e., s.535.

⁴⁶ **Genel Nüfus Sayımı, 20 İkteşrin 1935**, Mehmet İhsan Basımevi, Ankara 1937, s.3.

⁴⁷ Özcan, a.g.t., 51.

⁴⁸ Tunçay, a.g.e., s.150'deki 35 nolu dipnota bakınız.

gönderilmesini söylediklerini, şapkalar gelince boyayıp içlerine atlas döşeyerek “kendilerine bir kağıda mal olan bu eski şapakaları 5'er liraya” satacakları öne sürüyordu. Devamında yerli esnaf “hala mısır haşlayıp satmağa, nohut kavurup leblebi yapmağa çalışsın!” şeklinde yakınıyordu⁴⁹. Bu ifadelerden şapka imalatı ve ithalatına yönelik ilk girişimlerin ve ticari bağlantıların eskiden beri güçlü olan azınlıklar tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır.

Şapka gündeme geldiğinde en önemli adımlardan biri İzmir'deki Karamürsel Fabrikası'nın şapka yapmaya başlaması olmuştur. Ayrıca İzmir'de şapka yapım yeri kurularak gerekli alet ve malzemenin alınması için İtalya ve Avusturya ile Ticaret Bakanlığı aracılığıyla iletişime geçildi⁵⁰. *Cumhuriyet*'in haberinde Ticaret Vekaletinin fötr şapka ve kasket imali ihzaratına devam etmekte olduğunu Hereke ve Feshane fabrikalarının fes kalıplarının cüzi bir tadilatla bu işte kullanılabileceğini yazıyordu⁵¹. Diğer yandan terziler de şapka yapımına girişti. Atatürk'ün Kastamonu ziyareti sırasında Kastamonu Valisi Kıbrıslı Fatın Bey ile Kastamonu Milletvekili Ali Rıza ve Mehmet Beyler ve bir kısım aydın Kastamonulular alelacele terzilere beyaz renk kumaştan şapkaya benzeyen serpuşlar yaptırmışlar ve başlarına giymişlerdi⁵². Erzurum'da halkı şapkaya alıştırmak için yürüyüş yaptırılan Muallim Mektebi öğrencilerine giydirilen şapakaların bir kısmını terziler dikmiş, bir kısmı ise Ermeni ve Ruslardan kalan şapkalar toplanarak temin edilmişti⁵³.

Karagöz gazetesindeki bir yazıda Bursa arakiyecilerinin “memlekette şapka giyilmeye başlandığını görür görmez, onlar da arakiyeleri siyaha, kurşuniye boyayıp şapka yapmaya” başlamalarından ve ucuz fiyatla⁵⁴ piyasaya sürmelerinden takdirle bahsediliyordu. Bursa Sanayi Mektebi öğrencileri de şapka kalıplarını hazırlamışlardı. “Her renkte ve biçimde imal edilen şapkalar 250 ve 150 kuruşa satılıyor, her gün imal edilen 500–600 kadar şapka hemen alıcı buluyordu⁵⁵.”

⁴⁹ “Ar Değil Kar Yılı”, *Karagöz*, 26 Eylül 1925.

⁵⁰ Aybars, *a.g.e.*, 113.

⁵¹ Tunçay, *a.g.e.*, s.150'deki 35 nolu dipnota bakınız.

⁵² İmece, *a.g.e.*, s.20.

⁵³ Didem Akdoğan, *İstiklal Mahkemeleri ve Şapka İnkılâbının Erzurum'daki Yansımaları*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2019, s.60.

⁵⁴ “Aferin Bursa Arakiyecilerine”, *Karagöz*, 16 Eylül 1925.

⁵⁵ Özcan, *a.g.t.*, s.53.

Türkiye'deki şapka üretim kapasitesinin giderek arttığını gösteren en önemli kaynak 1927 *Sanayi Sayımı*'dir. Buna göre, Türkiye'de şapka üretimi yapan 242 tane şapka işletmesi vardır. Toplamda 1011 kişinin çalıştığı bu işletmelerden 230 tanesi motorsuz işletme iken, 12 tanesi motorlu işletmelerdir. Bu işletmeler, çalışan kişi sayısına göre şöyle sınıflandırılmıştır: Bir kişi veya bir kişi ve aile fertlerinin çalıştığı işletme sayısı 87; 2-3 kapasiteli olan işletmelerin sayısı 70; 4-5 kapasiteli olanların sayısı 35; 6 ve üzeri kişi çalıştıran işletme sayısı ise 50'dir⁵⁶. İşletmelerin büyüklüklerini net bir şekilde ortaya koyan istatistiklerde, üretim kapasitesine dair verilere yer verilmemiştir. Bütün bu veriler göstermektedir ki, şapkanın ve kasketin Karamürsel Fabrikası, atölyeler ve terziler eliyle yapılması, üretimin kapasitesinin artmıştır. 1925 yılının gazeteleri Avrupalı şapka imalatçılarının gemiler dolusu fötr, panama, kasketle -ne varsa- İstanbul'a koşturduklarını yazmaktadır. İtalyan Borselino Kardeşler limanda duran şapka yüklü gemiyi hemen gümrükten geçirip büyük bir kâr sağladılar⁵⁷. Şapka ve kasket stokları hızla tükenirken bazı tüccarların en kötü şapkaları göndermesiyle ortam kısa sürede en değişik, garip biçimlerde şapkalarla doldu⁵⁸. Türkiye'nin dış ticaret istatistiklerinde şapka ithalatının boyutları açıkça görülmektedir. Burada 1923-1933 yıllarına ait on yıllık istatistikler iki kısımda incelenecektir. Öncelikle şapka ithalatının yoğun olduğu 1929 yılına kadar olan istatistikler ayrıntılı bir şekilde incelenecektir. Ardından 1929 Buhranı ve Gümrük Tarifesi Kanunu'nun 1930-1933 yıllarındaki şapka ithalatına etkileri değerlendirilecektir.

Konuya geçmeden önce, kaynakların dipnotlarda gösterimi hakkında önemli bir hususa dikkat çekmek gerekir. Bu çalışmadaki tüm tabloları *Yıllık Dış Ticaret İstatistikleri* üzerine yaptığımız hesaplamalar sonucu hazırladık. İstatistiklerde birçok ciltte ve farklı sayfalarda, dağınık bir şekilde yer alan verilere tek tek atıf yapmak mümkün gözükmemektedir. Aynı sebepten dolayı tabloların altına kaynak eklenmeyecektir. Bunun yerine, yararlanılan tüm kaynakları ve bunların sayfaları dipnotlarda bir kereye mahsus olarak

⁵⁶ *Sanayi Sayımı 1927*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1969, s.27, 121.

⁵⁷ Tunçay, a.g.e., s.150'deki dipnot 34.

⁵⁸ Paul Gentizon, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, Çev. Fethi Ülkü, Bilgi Yayınevi, Ankara 1994, s.106.

gösterilecektir. Ayrıca 1923⁵⁹, 1924⁶⁰, 1925⁶¹, 1926⁶², 1927⁶³, 1928⁶⁴, 1929⁶⁵, 1930⁶⁶, 1931⁶⁷, 1932⁶⁸, 1933⁶⁹ yıllarına ait istatistikleri yorumlarken tabloları esas aldığımızı belirtmek gerekir.

Tablo 1. 1925-1929 Yılları Arasındaki Şapka İthalatı

	1923		1924		1925		1926	
	Adet	Lira	Adet	Lira	Adet	Lira	Adet	Lira
Erkek	16.557	34.618	13.586	27.405	756.600	1.864.757	531.573	1.002.803
Kadın, Çocuk	22.876	27.454	24.783	39.173	73.148	104.922	102.344	128.570
Toplam	39.433	62.072	38.369	66.578	829.748	1.969.679	634.217	1.131.373
	1927		1928		1929			
	Adet	Lira	Adet	Lira	Adet	Lira		
Erkek	374.761	789.880	210.516	588.353	150.995	546.364		
Kadın, Çocuk	80.514	103.162	87.831	162.298	102.657	197.593		
Toplam	445.275	893.042	298.347	750.551	253.652	743.957		

1923 ve 1924 yıllarında ortalama 38 bin olan şapka ithalatın Gayrimüslim azınlıklara ve ülkedeki yabancılara yönelik olduğunu belirtmiştik. Şapka Kanunu, bütün halka şapka giyme zorunluluğu getirince şapka ithalatı 1925'te 21 kat artarak 829.748 adete çıkmıştır. Bu durum, şapkaya duyulan ani talebe

⁵⁹ Harici Ticaret İstatistiği, Yıl 1339(1923), İstanbul 1340, ss.239-240.

⁶⁰ Harici Ticaret için Yıllık İstatistik, Yıl 1924, İstanbul 1926, ss.285-291.

⁶¹ Harici Ticaret İstatistiği, Yıl 1341(1925), İstanbul 1928., ss.266-272.

⁶² Harici Ticaret için Yıllık İstatistik, Yıl 1926, Kısım II, Ankara 1929, s.93-95.

⁶³ Harici Ticaret için Yıllık İstatistik, Yıl 1927, Kısım II, Ankara 1929, s.83-85.

⁶⁴ Harici Ticaret için Yıllık İstatistik, Yıl 1928, Kısım II, Ankara 1929, ss.86-88.

⁶⁵ Harici Ticaret için Yıllık İstatistik, Yıl 1929, Kısım II, Ankara 1930, s.112-115.

⁶⁶ Harici Ticaret için Yıllık İstatistik, Yıl 1930, Kısım II, Ankara 1931; Her istatistik yılı önceki 1 veya 2 yılın verilerini de vermektedir.

⁶⁷ Harici Ticaret için Yıllık İstatistik, Yıl 1931, Kısım I, Ankara 1932, s.27, 34, 35, 39, 70, 71, 84, 89.

⁶⁸ Harici Ticaret için Yıllık İstatistik, Yıl 1932, Kısım I, Ankara 1933.

⁶⁹ Harici Ticaret için Yıllık İstatistik, Yıl 1933, Kısım I, Ankara 1934, s.30, 38, 39, 43, 80, 113, 119.

ithalatın cevap verdiğini göstermektedir. İthalat, sonraki birkaç yılda sürekli bir düşüş gösterse de 1930'a kadar şapka tedarikindeki önemini korumuştur. Bu yıldan sonra yerli üretim şapka arzını sağlayan ana unsur olacaktır.

Şapka Kanunu'na göre tüm halk şapka giymekle yükümlüydü, oysa uygulamada sadece erkekler zorunlu tutuldu. 1927 yılı nüfus sayımına göre⁷⁰ erkek nüfusu, 13 milyon 648 bini aşan toplam nüfusun %48'ini oluşturmaktadır. Şapka giymesi zorunlu olan erkekler için en alt yaş sınırı belirsizdir. 13 yaşı alt sınır olarak baz alırsak, 13 yaş ve üzeri tüm yaş gruplarına mensup nüfusun toplamı 9.137.248'dir⁷¹. Burada erkek ve kadın ayrımı yapılmadığı için erkek nüfusunun toplam nüfus içinde %48 olduğunu dikkate alarak 13 yaş ve üzeri ortalama erkek nüfusunun 4.385.879 olduğu sonucuna varırız. Yukarıda da görüldüğü gibi, öğrencilerin şapka giymesi zorunlu olduğu için bu yaş grubunu baz aldık. 20 yaş ve üzeri nüfusu esas alırsak, toplamı 7.060.873 olan bu yaş grubunun %48'i, yani 3.389.219'u erkek nüfusunu oluşturmaktadır.

Kabaca 3-4 milyonluk erkek şapkasına duyulan ihtiyaç 1925'teki şapka ithalatına da yansiyacaktır. 1923 ve 1924 yılında ithal edilen kadın ve çocuk şapkaları erkek şapkalarından neredeyse iki kat fazlayken, 1925 yılında erkek şapkalarında 55 katlık artış meydana gelerek 756 binlere çıkmıştır. Bu sayı 1925 yılı toplam şapka ithalatının %91'ini oluşturmaktadır. 1925-1927 yılları arasında ithal edilen erkek şapka adedi 1.662.934'dur. Sonrasındaki iki yılı eklediğimizde bu sayı 2 milyonu aşmaktadır.

Şapka ihtiyacının karşılanmasının zaman alacağı hükümet yetkilileri tarafından da biliniyordu. Erkekler için ihtiyaç duyulan 3-4 milyon adet şapka için 1925-1929 yıllarında ithalat kaynaklı şapka arzı 2,024,445 adettir. Ayrıca yukarıda yer verildiği gibi, 1927 Sanayi Sayımı'nda belirtilen şapka üretimi yapan 242 adet işletmenin varlığı, terzilerin ve eski arakıyecilerin şapka imal etmesi yerli üretimin kapasitesinin genişlediğini göstermiştir. Bununla birlikte, 1925'te kanun çıkarıldığında, şapka giymekle yükümlü olan erkek nüfusun başına geçirmek için bir şapka bulması olanaksızdı. Zaten şapkaya yönelik uygulamalarda da gördüğümüz gibi, çıkan ayaklanmalar ve bazı yerel idarecilerin suistimalleri dışında hükümetin genel tavrı mümkün olduğunca şapka giyilmesi veya onun haricinde bir başlık giyilmemesi yönündeydi.

⁷⁰ İstatistik Yıllığı 1930-1931, Cilt 4, Ankara 1931, s.37.

⁷¹ İstatistik Yıllığı 1930-1931, s.49.

1925'teki kadın şapkaları 73 bin adetle toplam şapka ithalatının %8,8'lik dilimini oluşturmaktadır. Kadın ve çocuk şapkalarındaki artış bir sonraki yıl 102 bine çıkacak ve devamındaki senelerde yıllık 80 ile 100 bin arasında değişecektir. Erkek şapkalarının ithalatı ise, toplam şapka ithalatında da görüldüğü gibi 1925 yılından itibaren devamlı bir düşüş hâlinde dedir. Şapkanın toplam ithalat içindeki yeri daha sonra değerlendirilecektir.

III. Şapka Fiyatları ve Halkın Alım Gücü

Şapkanın pahalı olması en temel meselelerden birini oluşturmaktaydı. Nitekim şapkanın fiyatı gazetelerin sık sık gündeme getirdiği bir konuydu. Takrir-i Sükunun gölgesinde hükûmetle tam bir uyum içerisinde hareket eden basının bütün şikayetleri ve eleştirileri, tüccarlara ve şapkacılara yönelikti. Sadece fiyat açısından değil kalite açısından da eleştiriler vardı. Şapkanın pahalılığı *Karagöz* gazetesinin mizahi aktarımıyla sıklıkla işlenen bir konu oldu. Bir karikatüründeki diyalog şöyledir: “Kocacığım, ne olur, bana da şapka alır mısın?”, “Üzülme karıcığım, kendime almak için kordonu okuttum. Senin için de saati mektebe başlatırız. Muradına erersin⁷².” İki komşu arasındaki konuşmaya yer veren bir başka karikatürde, Emanet şapkaya narh koymadan satın alınırsa “tuzluya” mal olacağı⁷³ ifadeleri yer alıyor. Son olarak bir diğer karikatür şapkanın fiyatı hakkında bir fikir veriyor: “Ne o şapkayı itfaiye efradı gibi boğazına bağlamışsın”, “Yedi lira birader rüzgâra mı kaptırırım. Hasba, fes gibi değil her adımda aklımla elim başımda⁷⁴.” Gerçekten de şapka fiyatı için 5 ve 7 lira sıkça telaffuz edilen meblağlardır.

Şapkalar pahalı olunca hükûmet birtakım düzenlemelere gitmek zorunda kaldı. *Cumhuriyet* gazetesinin 7 Eylül 1925'teki haberine göre, şapkacılara, şapkaları maliyetinin %20 ila 30 arasında kâr payıyla satmalarına izin verileceği tebliğ edilmiştir. Ayrıca denetimle görevli memurlar, orijinal faturaları talep ettiği takdirde, şapkacılar bu faturaları ibraz etmek zorundaydı. Gazete 9 Eylül'de Şehremanetinin şapka fiyatlarını belirleyerek halka ve tüccara beyan ettiğini duyuruyordu. Buna göre piyasadaki tavşan tüyünden en iyi şapkalar 16, İtalyan, İngiliz, Alman malı ikinci sınıf şapkalar 3, 5, 7'şer lira, iş kasketleri 185, öğrenci kasketleri ise 200 kuruş olarak belirlenmiştir. Şapkacıların belirlenen fiyatlara uyup uymadığı belediye memurları

⁷² *Karagöz*, 23 Eylül 1925.

⁷³ *Karagöz*, 16 Eylül 1925.

⁷⁴ *Karagöz*, 26 Eylül 1925.

tarafından sık sık teftiş edildiği, fiyatlara riayet etmediği ilk defa görülen tüccara 5 lira ceza kesildiği, cezalandırılan şapkacıların isimlerinin gazetelerde açıklandığı görülüyor⁷⁵. Gerçek şu ki, bunların ne derece etkili olduğunun anlaşılması için hükûmetin, şapkalara maliyetinin %20 ila 30 arasında kâr payıyla satmalarına izin verdiğini tebliğ ettiği yönündeki gazete haberinden çok daha fazlasına ihtiyaç vardır. Dolayısıyla gazete haberlerinin yer verdiği uygulama örneklerinin ülkenin hangi bölgelerinde ve ne kadar süreyle uygulandığı meselesi açıklığa kavuşturulmayı beklemektedir. Bununla birlikte, bu haberler piyasadaki şapkaların fiyatları konusunda son derece aydınlatıcıdır.

Hükûmet, memurların durumunu göz önüne alarak şapka ve elbise avansı vermeye karar verdi. Avans miktar 50 lira olup bir senede maaşlarından kesilecekti⁷⁶. Aşağıda yer vereceğimiz gibi, daha sonraları memurların bir kısmının bu parayı geri ödeyemediği dikkate alındığında bu avansın ne kadar gerekli olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Hükûmet imkanları el verdiği ölçüde memurlara destek vermiştir. Şapkanın pahalılığını gösteren bir başka ölçüt memur maaşlarıdır. 1925-1928 yılları arasında iller bazındaki memur maaşı istatistikleri incelendiğinde, ortalama memur maaşının 40 lira olduğu görülmektedir. Bununla birlikte bazı illerde farklılıklar gözlenmektedir. İstanbul'da bir memur maaşı 66 lira iken, İzmir'de 200 lirayı bulmuştur. Müstahdem maaşı ise 20-30 lira arasındadır ve bazı yerlerde iki katına çıkmaktadır⁷⁷. 1929 yılında da mevcut durum sürmektedir. Maarif Vekaletinin Denizli, Cebeli Bereket ve Gaziantep'e yaptığı atamalarda il maarif müdürlerinin aylık 40 lira maaş alacakları görülmektedir. Mersin'e atanan maarif müdürüne ise aylık 50 lira verilecektir⁷⁸.

40 lira düzeyindeki memur maaşı göz önüne alındığında Şehremanetinin koyduğu 3, 5, 7 ila 16 lira arasında değişen narhlara ve hükûmetin belirlediği %20 ile 30'luk kâr kotasına rağmen şapka ciddi masrafa yol açmıştır. Tekrara düşmek pahasına bu iki kararın ne derece uygulamaya konulduğuna dair yeterli veriye sahip olmadığımızı belirtelim. Ancak hükûmetin verdiği 50

⁷⁵ Özcan, a.g.t., s.53.

⁷⁶ Aybars, a.g.e., s.313.

⁷⁷ Memur ve müstahdem maaşlarının 1925-1928 yılları arasındaki iller düzeyinde takip etmek için bk. **Vilayet Hususi İdareleri Varidat ve Mesarif İstatistiği 1925-1928**, Ankara 1931, s.79,168,169,170,171.

⁷⁸ **Resmî Gazete**, S 1086, 7 Ocak 1929.

liralık şapka ve elbise avansının memurlara kolaylık sağladığını söylemek mümkündür.

1930-1931 yılı *İstatistik Yıllığı*, 20 vilayette 26 kalem⁷⁹ havayic-i zaruriye perakende fiyatları (kuruş olarak) baz alınarak oluşturulan 1914-1930 yılları arasındaki hayat pahalılığını göstermektedir. Burada sadece hayat pahalılığı endeksini koymakla yetinilecektir.

Tablo 2. Hayat Pahalılığı Endeksi⁸⁰

1914	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930
100	1.256	1.279	1.343	1.415	1.466	1.452	1.47481	1.533	1.317

Kaynak: İstatistik Yıllığı 1930-1931

Bu tablo halkın alım gücü hakkında bize bir ölçüt sağlayacaktır. Aslına sadık kalmak adına *kuruş* olarak verdiğimiz zaruri ihtiyaçların toplam perakende fiyatları 1925-1929 yılları arasında ortalama 14 ila 15 lira dolaylarında seyretmektedir. Perakende fiyatların piyasaya yansımaları tespit etmek zor ancak bu hâliyle bile aylık 40 lira olan memur maaşının yaklaşık %37'sine tekabül etmektedir. Burada şapka fiyatları için sıkça telaffuz edilen 5-7 liranın ne anlama geldiği kolaylıkla anlaşılabilir. Memurlarda durum böyleyken asıl yükü halkın çektiğini belirtmek gerekiyor. Halk uzun yıllar süren savaşlardan ekonomik olarak olumsuz yönde etkilenmişti. Halkın alım gücü düştü ve şapka gibi yeni bir masraf kapısını karşılamaları oldukça zordu. Sadece memurlara şapka ve elbise avansı verebilen hükümetin halk için böyle bir ödenek çıkaracak mali durumu yoktu.

İnsanlar için başlığın son derece önemli olduğu ve herkesin mutlaka bir başlık giydiği bir dönemden söz ediyoruz. Bu olguyu dikkate alarak yukarıdaki verileri biraz daha anlamlandırmak mümkündür. Her şeyden önce şapka fesin yerini almıştır. Dolayısıyla bir başlığın yerini başka bir başlık almıştır. İkisi arasındaki fiyat farkını bir yana bırakırsak, şapka yeni bir masraf kalemi olarak değil, öncekinin yerine geçen bir kalemdir. Dolayısıyla yeni bir başlık olan şapka, bu anlamda yeni değildir. O hâlde burada fesin halka maliyeti de

⁷⁹ 26 kalem mevut şunlardır: Sadeyağ, zeytinyağı, kaşar peyniri, beyaz peynir, yumurta, siyah zeytin, kahve, çay, şeker, odun, kömür, gaz yağı, sabun, ekme, buğday unu, pirinç, bulgur, makarna, patates, fasulye, nohut, mercimek, soğan, koyun eti, sığır eti, tavuk.

⁸⁰ *İstatistik Yıllığı 1930-1931*, Cilt 4, Ankara 1931, s.226.

önem arz ediyor. Fese harcanan para artık şapkaya harcanacağına göre, şapka ile halkın sırtına binen mali yük şapkanın tam fiyatı değil, şapka ile fes fiyatı arasındaki fark olarak değerlendirilmelidir.

Şapka İnkılabı öncesi kalpak, sarık, takke vb. başlıklar da giyiliyordu. Ancak fes giymek bunlara göre daha masraflıydı. Yağmurda fesin boya maddesinin akması gibi sorunlar doğabiliyordu. Ayrıca, yürürken veya rüzgârda dağılan fes püskülünü düzeltmek için püskül tarayıcılığı diye bir sokak mesleği ve fes ütücülüğü denebilecek kalıpcılık mesleği ortaya çıkmıştı⁸¹. Bunların hepsi birer masraf kapısıydı. 1925 yılı için telaffuz edilen bir fesin fiyatı üç liraydı⁸². Halk fese harcadığı paranın daha fazlasını artık şapka için harcayacaktı. Şapka, her ne kadar mevsimlere ve kıyafetlere göre çeşitlilik gösteren bir başlık olsa da, esas belirleyici faktör halkın alım gücü olacaktı. Ayrıca günümüzdeki gibi bir tüketim toplumu da söz konusu değildi. Dolayısıyla bir şapkanın uzun bir süre giyileceğini tahmin etmek güç olmayacaktır.

Şapka ithalatı istatistiklerinin yıllık verilerine bakıldığında 1925 yılında bir şapkanın ortalama 2,37 liraya, 1926'de 1,78 lira, 1927'de 2,00 lira, 1928'de 2,51 ve 1929'da 2,93 liraya ithal edildiği görülmektedir. Bu meblağlar genel ortalamaları göstermeleri bakımından önemlidir. Ancak sadece bu tabloya odaklanmak şapka fiyatlarındaki çeşitliliği gözden kaçırma riskini de beraberinde getirmektedir. Yani farklı gelir gruplarına mensup insanların alım gücüne hitap eden bir şapka piyasasının olup olmadığını anlamak ancak ithalat verilerine nüfuz etmekle mümkün olabilir. Bu yüzden istatistikler çeşitlendirilerek fiyat aralıkları tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu noktada şapkanın hangi ülkeden ithal edildiği ve hangi hammaddeden yapıldığı da dikkate alınacaktır.

En çok şapka ithal edilen iki ülke İtalya ve Fransa'dır. Dış ticaret içerisinde de ilk sıralarda yer alan bu iki ülkenin şapka ithalatı içindeki toplam payı 1925'te yaklaşık üçte ikisini, 1926'da üçte ikisinden fazlasını, 1927'de dörtte üçünden fazlasını, 1928'de ve 1929'da üçte ikisinden fazlasını oluşturmaktadır. İtalya ile Fransa'nın mukayesesi yapıldığında ise İtalya'nın açık farkla önde olduğu görülmektedir.

⁸¹ Alkan, a.g.m., s.120.

⁸² Özcan, a.g.t., s.49.

Tablo 3. İtalya'dan ithal edilen şapkalar

	Erkek		Kadın, Çocuk		Toplam		Ortalama Fiyatı
	Adet	Lira	Adet	Lira	Adet	Lira	Lira
1925	369.971	277.410	19.402	20.629	389.373	298.039	0,76
1926	298.868	56.5780	25.065	21.380	323.393	587.160	1,81
1927	259.848	51.890	30.097	21.137	289.945	537.027	1,85
1928	144.776	338.925	16.102	14.181	160.878	353.106	2,19
1929	119.433	391.796	12.681	23.590	132.114	415.386	3,14

Tablo 4. Fransa'dan ithal edilen şapkalar

	Erkek		Kadın, Çocuk		Toplam		Ortalama Fiyatı
	Adet	Lira	Adet	Lira	Adet	Lira	Lira
1925	133.672	298.383	20.095	30.034	153.767	328.714	2,13
1926	115.090	153.011	33.357	36.226	148.447	189.237	1,27
1927	52.292	102.469	16.791	23.898	69.791	126.367	1,81
1928	25.178	60.108	18.370	23.348	43.548	83.456	1,91
1929	9.239	35.427	11.827	24.098	21.066	59.525	2,82

Öncelikle ithal edilen şapkaların hangi maddeden imal edildiklerine değinmek gerekir. Zira bu şapkaların fiyatları üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Kürk, keçe, hasır vesair lifi maddelerden, panama hasırından, ipekten mamül şapkalar ve bir de hammaddesi belirtilmeyen "sair şapkalar" ithal edilmiştir. 1930 itibarıyla çeşitleri biraz daha artmış, deri, keten ve pamuk şapkalar da ithal edilmeye başlanmıştır. En çok ithal edilen şapkalar keçe ve hasır ve lifi maddeden mamül şapkalarlardır. Dolayısıyla bu son ikisinin ithalat rakamları ayrıntılı olarak verilecektir.

ŞAPKA İNKILABININ SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİ: ŞAPKA İTHALATI, YERLİ ÜRETİM VE HALKA YANSIMALARI

Tablo 5. İthal Edilen Keçeden Şapkalar

	Erkek		Kadın, Çocuk		Toplam		Ortalama Fiyatı
	Adet	Lira	Adet	Lira	Adet	Lira	Lira
1925	637.417	1,610.657	43,085	57,758	680,502	1,668.435	2,45
1926	247.156	617,684	43,895	64,099	291,051	681.783	2,34
1927	111.359	362,370	17,958	39,787	129,317	402.157	3,10
1928	122.962	404,440	36,346	80,471	159,308	484,911	3,04
1929	110.124	452.610	28,409	63,761	138,533	516,371	3,72

Tablo 6. İthal Edilen Hasır ve Sair Lifi Maddeden Şapkalar

	Erkek		Kadın, Çocuk		Toplam		Ortalama Fiyatı
	Adet	Lira	Adet	Lira	Adet	Lira	Lira
1925	14.434	20,660	15,853	27,778	30.017	54.438	1,81
1926	225.473	243,124	42,299	52,102	269,772	295.226	1,09
1927	227.073	308.997	53.400	56.350	280.473	365.347	1,80
1928	64.946	92.736	32.335	56.339	97.281	149.075	1,53
1929	19.389	29.132	27.616	67.172	47.005	96.304	2,04

1925 yılında ithal edilen 829 bin adet şapkanın 680 bin tanesini keçeden şapkalar oluşturmaktadır. Hasır şapkalar ise bu yılda 30 bin adettir. 1926 yılında 291 bin keçe şapkaya karşılık 269 bin hasır şapka ithal edilmesiyle bir denge kurulmuştur. Bunların menşei de yine çoğunlukla İtalya ve Fransa'dır.

Tablo 7. En Çok Keçe Şapka İthal Edilen Ülkeler

	İtalya		İthal Fiyatı
	Adet	Lira	Lira
1925	314.787	130.304	0,32
1926	139.170	342.261	2,45
1927	82.811	246.356	2,97
1928	103.010	265.746	2,57
1929	100.893	354.355	3,51
	Fransa		İthal Fiyatı
	Adet	Lira	Lira
1925	135.089	292.042	2,16
1926	58.932	101.300	1,71
1927	16.120	46.724	2,89
1928	12.244	21.694	1,77
1929	6.479	31.512	4,86

568

Tablo 8. En Çok Hasır ve Sair Lifi Maddeden Şapka İthal Edilen Ülkeler

	İtalya		İthal Fiyatı
	Adet	Lira	Lira
1925	15.450	20.843	1,34
1926	153.030	172.882	1,12
1927	197.385	252.680	1,28
1928	38.831	53.702	1,38
1929	19.103	29.877	1,56
	Fransa		İthal Fiyatı
	Adet	Lira	Lira
1925	6.270	10.779	1,71
1926	68.985	60.025	0,87

ŞAPKA İNKILABININ SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİ: ŞAPKA İTHALATI, YERLİ ÜRETİM VE HALKA YANSIMALARI

1927	41.244	50.231	1,21
1928	24.669	26.756	1,08
1929	9.681	14.922	1,54

6. ve 7. tablolarda şapkanın ithal fiyatı net olarak verilmiştir. Bunun piyasalara ne ölçüde yansıdığı yönünde aynı kesinlikte sonuçlara varamasak da, yukarıda yer verdiğimiz gazete haberleri ve Şehremanetinin belirlediği fiyatların 3, 5, 7, 16 lira olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, ithal edilen şapkalar yüksek kârlar konulduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber her şapkaya, kendi ithal fiyatı nispetince kâr konacağı düşünülürse fiyat çeşitliliğinin, farklı alım gücü olan kesimlere hitap edeceğini beklemek mümkündür. Zira 1925 yılında İtalya'dan alınan 314 bin adet keçeden mamül şapkanın ithal fiyatı 32 kuruştur. Fakat bu yıldan itibaren İtalyan menşeli keçe şapkalar 2,45 liranın altını göremeyecektir. Fransa'dan ithal edilen keçe şapkalar ise genelde 2 liranın üstünde seyretmektedir.

1925 yılında toplam 30 bin hasır şapka alınırken, ertesi yıl bu sayı yaklaşık 270 bine ulaşacaktır. Bunların 153 bini, tanesi 1,12 liraya İtalya'dan, yaklaşık 69 bini de tanesi 87 kuruşa Fransa'dan ithal edilmiştir. Keçe ve hasır şapkalardan sonra en çok ithal edilen şapkalar hangi malzemeden yapıldığı belirtilmeyen “sair şapkalar”dır⁸³. Kürkten, panama hasırından ve ipekten mamül şapkaların ithalatı daha düşük seviyelerdedir⁸⁴.

Taboların da ortaya koyduğu gibi ithal şapkaların geliş fiyatı 3 liranın altındadır. Böyleyken piyasada bulunan şapkaların 16 liraya kadar çıkmış olması ciddi oranda kârların konulduğunu gösteriyor. Bu anlamda gazetelerin tüccarlardan yakınmalarını da tekrar hatırlamak gerekir. Netice itibarıyla şapka, memur ve müstahdem maaşları ile halkın alım gücü dikkate alındığında vatandaşa ciddi bir mali yük getirmiştir.

IV. Şapka ve Elbise Borçlarının Affı

Hükûmetin, memurlara verdiği 50 liralık şapka ve elbise avansı bir yılın sonunda geri ödenecekti. Ancak memurların bir kısmının bu borcu yıllar geçmesine rağmen ödeyemediğine dair belgeler mevcuttur. Bu belgeler

⁸³ Bk. Ekler bölümü, Tablo I.

⁸⁴ Bk. Ekler bölümü, Tablo II, Tablo III.

hükûmetin meseleye yaklaşımını göstermesi bakımından da son derece önemlidir.

İlk örnek Ödemiş'in Kiraz Nahiyesi Sulh Mahkemesi eski kâtibi Necmi'nin elbise ve şapka avansından kalan 11 lira 58 kuruş olan borcunun hükmen tahsili için açılan davanın, hazine menfaati olmadığından 17 Mart 1937'de dava kaydının silinmesine yönelik karardır⁸⁵.

Simav Kazası eski Hususi Muhasebe Memuru Müteveffa Salim Efendi'nin 1925 senesinde almış olduğu şapka avansından kalan 9,99 lira borcun ödenmesine imkan kalmamasından dolayı 19 Mart 1934 yılında paranın kaydının düşürülmesine karar verildiği görülüyor⁸⁶. Bolu Vilayeti Daimi Encümeni 1926 yılında verilen şapka ve elbise avanslarından zaman aşımı nedeniyle tahsil edilemeyen 38,60 lira paranın borçlulardan tahsiline imkan kalmadığından dolayı paradan vazgeçilmiştir⁸⁷.

Bir başka örnek Kütahya'nın Şıhlar, Emrez, Viran Tokul ve Altınbaş adlı dört köyünde karşımıza çıkıyor. Görevlerini yapmakta iken ölen ve aileleri yardıma muhtaç hâlde bulunan köy muallimlerinden Mustafa, Hüseyin ve Eyüp Efendiler ile Altınbaş Köyü Okulu Hademesi Rüştü Efendi'nin şapka borçlarından kalan borçlarının affına karar verilmiştir (26.09.1934)⁸⁸. Görüldüğü üzere, bazı memurlar hastalık, ölüm vs. birtakım sebeplerle şapka borçlarını ödeyememiştir. Hükûmetin bu paraları tahsilde baskıcı olmaması ve borçları affetmesi meseleye yaklaşımını ortaya koymaktadır. Söz konusu örneklerin ülkenin farklı bölgelerine ait olması, bu yaklaşımın kapsamına dair son derece önemli bir göstergedir.

V. 1929 Buhranı ve Gümrük Tarifesi Kanunu'nun Şapka İthalatına Etkileri

1929 yılında Dünya Ekonomik Krizi, devletleri korumacı iktisadi politikalara sevk etti. Bu durum uluslararası ticarete olduğu gibi Türkiye'nin dış ticaretinde son derece etkili oldu. Bununla beraber 1929 yılının Türkiye için ayrı bir önemi vardır. Türkiye bu yılda gümrük tarifelerini belirleme hakkını elde etmişti ve Büyük Buhranın da etkisiyle bundan sonra dış ticarete

⁸⁵ BCA, 30.11.1.0/111.6.8.

⁸⁶ BCA, 30.18.1.2/43.15.13. Ek:125-48.

⁸⁷ BCA, 30.11.1.0./137.8.9'dan naklen Sakal, a.g.m, s.1315.

⁸⁸ BCA, 30.18.1.2./48.66.4. Ek:125-50.

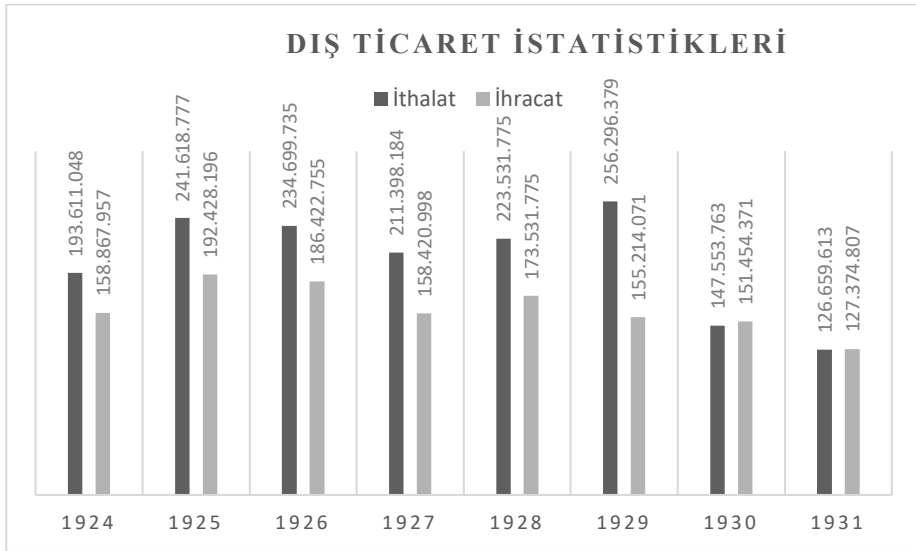
ŞAPKA İNKILABININ SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİ: ŞAPKA İTHALATI, YERLİ ÜRETİM VE HALKA YANSIMALARI

himayeci bir politika izleyecekti. Burada 1929 yılındaki bu iki önemli gelişmenin şapka ithalatına etkileri incelenecektir⁸⁹.

Tablo 9. 1930-1933 Yıllarındaki Şapka İthalatı

	1930		1931		1932		1933	
	Adet	Lira	Adet	Lira	Adet	Lira	Adet	Lira
Erkek,	177.478	444.289	155.084	329.895	132.319	208.488	137.154	120.432
Kadın, Çocuk								

Grafik 1. Türkiye'nin Dış Ticaret İstatistikleri (Lira cinsinden)

1930-33 yılları arasındaki şapka ithalatının toplamı Tablo 9’da verilmiştir. Bununla beraber üç noktaya dikkat çekmek gerekir. Birincisi bu rakamlar 1929 Dünya Ekonomik Buhranı’nın sonrasındaki rakamlardır. Yani ülkelerin, bir yandan krizle boğuşurken diğer yandan iktisadi korumacılığa yöneldiği dönemdir. Dolayısıyla uluslararası ticaret ivme kaybetmiştir. Türkiye’nin dış

⁸⁹ 1929 yılına kadar ithal edilen şapka sayısı 2.024.445’dir. Terziler ve çeşitli girişimcilerin yanı sıra 1927 verilerine göre şapka üreten imalathane sayısı 242’dir. Ayrıntılar için “Şapkanın Tedariki: Yerli Üretim ve İthalat” kısmına bk.

ticaret istatistiklerine baktığımızda 1929 yılında 256 milyon liralık ithalat, krizden sonraki yıl olan 1930'da, 107 milyonluk muazzam bir düşüşle 147 milyon liraya gerilemiştir. Ertesi yıl da bu düşüş devam edecektir. Buhranın 155 milyon lira değerindeki ihracata etkisi ise sadece 2 milyon liralık azalma şeklinde olmuştur. Ancak 1931 yılında toplam ihracat 127 milyon liraya düşecektir.

İkinci nokta 1929 yılında Türkiye'nin Gümrük tarifelerini belirleme hakkını elde etmesidir. Gümrük Vergisi bu döneme kadar %13 civarında⁹⁰ düşük bir seviyede idi. Gümrük Tarifesi Kanunu Lâyihası'nda İngiltere, Felemenk, Danimarka gibi serbest ticareti benimseyen birkaç ülke dışında %16'dan aşağı gümrük tarifesi uygulanmadığı örnekleriyle beraber verildikten sonra, artık himaye sisteminin benimsendiği ifade edilmektedir⁹¹. O hâlde ithal edilen şapkalar için belirlenen gümrük vergileri konumuz açısından önemlidir. Gümrük Tarife Kanunu Lâyihası'ndaki "Şapkaların ihtiyaca mebni resimlerin tenzili ve feslerin ise ayrıca tasrihine lüzum olmadığından tayyi tensip edilmiştir"⁹² ifadesi ile vergilendirme açısından şapkaya duyulan ihtiyaç göz önünde bulundurulmaktadır. Bu, aynı zamanda fesin ithalat açısından geldiği durumu açıkça gösterir. Gümrük Tarifesi Kanunu'na göre keçeden şapka vesair başlıklar için silindir erkek şapkanın tanesinden 2,50 lira, diğer erkek şapkalarından ise tane başına 1 lira gümrük vergisi; yine donatılmış⁹³ kadın şapkalarının tanesinden 6,30 lira, donatılmamış kadın şapkasından ise 1 lira vergi⁹⁴ alınacaktı⁹⁵.

Üçüncü nokta ise şapka ithalatında görülen çeşitlenmedir. 1930'dan başlamak üzere çok sayıda şapka taslakları ve şapka imaline mahsus (şerit hâlinde olanlar dahil) hasır alınmıştır. Yani önceki yıllardan farklı olarak sadece tam şapkalar değil, aynı zamanda kalıplanmamış veya dikilmemiş, kenarları yapılmamış taslak hâlinde şapkalar alınmıştır. Bu tercihler 1929 Buhranı ve yeni vergilendirmelerle ilişkilendirilebilir.

⁹⁰ Pamuk, *a.g.e.*, s.175-176.

⁹¹ "354 numaralı Gümrük Tarife Kanunu Layihası ve Muhtelit Encümen Mazbatası ile Bütçe Encümeni Mazbatası", *TBMMZC*, 74. İnikat, Devre 3, İçtima 2, C 12, 1.6.1929, s.15.

⁹² "354 numaralı Gümrük...", s.19.

⁹³ Üzerinde kordela, şerit, kordon veya iç tarafında astarı vesaire harici tertibatı bulunan kadın şapkaları donatılmış addolunur. "354 numaralı Gümrük...", s.84.

⁹⁴ "1499 numaralı Gümrük Tarifesi Kanunu", *Resmî Gazete*, 1 Temmuz 1929, s.7777-7778.

⁹⁵ İpek, panama, kâğıt şapkaların vergilendirmeleri için bk. "1499 numaralı Gümrük Tarifesi Kanunu", *Resmî Gazete*, 1 Temmuz 1929, s.7782, 7798, 7799.

Büyük Buhran ve yeni Gümrük Tarifesinin şapka ithalatını nasıl etkilediği sorusu konumuzdan açısından önemlidir. Yukarıdaki tablolarda görüldüğü gibi Türkiye'nin şapka ithalatı 1925'ten itibaren sürekli bir düşüş hâlinindedir. 1926'te 195 bin, 1927'de 188 bin, 1928'de 146 bin ve 1929'da 44 bin adetlik bir düşüş gözlenen şapka ithalatı toplamda 829 binden 253 bin adete düşüyordu. 1929'da 253 bin adet olan şapka ithalatı, 1930 da 76 binlik bir düşüşle 177 bine düşmüştür. Bu aslında 1925'ten beri seyreden düşüş oranlarına bakıldığında normal gözüküyor. Yani kriz veya gümrük vergisi şapka ithalatını pek etkilememiş görünüyor. Oysa 1930 yılında alınan şapkanın özelliklerine yakından bakıldığında bir farklılık göze çarpmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi 1930 yılı ve sonrasında üretimi tamamlanmış şapkanın yanında bir de üretimi tamamlanmamış taslak (filoş) şapkalar alınmıştır. Toplamını 177 bin olarak verdiğimiz 1930 yılı rakamları içinde taslak şapkaların adeti 63 bindir. Geriye kalanı 113 bin tanesi ise üretimi tamamlanmış şapka adedidir. Ancak taslak hâlinde şapkaların alınması ve şapka imalinde kullanmak için hasır ithal edilmesi⁹⁶, dolayısıyla daha hesaplı olana yönelmiş olması krizle ilişkilendirelebilir. Yine bu taslak şapkalarındaki gümrük vergisinin tane başına 50 kuruş⁹⁷ olması da bunda etkili olmuş olmalıdır. Zira yukarıda yer verdiğimiz gibi en çok ithal edilen şapkalar keçe vesair maddelerden mamül şapkalar idi. Bunlara konulan vergi, erkek silindir şapkalar için 2,50 lira, donatılmış kadın şapkaları için 6,30 liraydı.

Netice itibarıyla 1929 Buhranı, korumacı iktisadi politikalar ve yeni gümrük vergileri zaten 1925'ten itibaren sürekli düşüş hâlinde seyreden şapka ithalatında sert bir düşüşe yol açmamıştır. Hatta denilebilir ki 1929 ve sonrasında şapka ithalatı değil, şapka ithalatındaki düşüşte azalma olmuştur. Zira 1925, 1926 ve 1928'deki şapka ithalatındaki azalma yıllık 140 bin adetin üzerindeyken, 1929'da 44 bin, 1930'da 76 bin düşüş gözlenmiştir. 1928 yılındaki şapka ithalatının toplam ithalat içindeki payının %0,33, 1929'da %0,29 ve 1930'da %0,30 olması bir başka önemli göstergedir. Dolayısıyla 1930 ve sonrasında daha uygun fiyatlara alınan ve vergileri daha düşük olan taslak şapkalar ve şapka yapımı için hasır alımına gidilmesi 1929'daki gelişmelerin asıl sonuçları olarak okunabilir. Ekler bölümünde yer verilen tablolara bakılırsa bunların toplam şapka ithalatı içindeki payının giderek

⁹⁶ Bk. Ekler bölümündeki tablolar.

⁹⁷ "1499 numaralı Gümrük...", s.7777-7778.

arttığı görülecektir. Bunların üretiminin Türkiye’de tamamlanacak olması yerli üretim açısından önemli bir gelişmedir. Dolayısıyla sadece 1929 gelişmelerinin değil, yerli üretimdeki talebin de taslak şapkaların alınmasında etkili olduğunu söyleyebiliriz. 1933 yılı rakamları bu açıdan zikredilemeye değerdir. Bu yılda ithal edilen 137.154 adet şapkanın 107.696 tanesi taslak şapka olup, ithal fiyatı 54 kuruş gibi çok cüzi bir rakamdır. Bunlar yine Türkiye’de tamamlanacaktır.

VI. Fes ve Şapka İthalatının Karşılaştırılması

II. Mahmud döneminde kurulan Feshane ve diğer işletmeler ülkedeki fes üretiminin altyapısını oluşturmakla beraber, fes tedariki çoğunlukla ithalat yoluyla karşılanıyordu. Bu durum, 1908 Avusturya boykotunda en önemli aracın fes olmasında ve dış ticaret istatistiklerinde açıkça görülmektedir. Nitekim, Mustafa Kemal Kastamonu’da bu meseleye değinmiştir. Bir esnafa “Fesini göster bakalım” dediğinde fesin içinde takke üzerinde ise sarık vardı. Gazi Mustafa Kemal “Bunların hepsinin parası yabancıya gidiyor.” demiştir⁹⁸. Yukarıda görüldüğü yerli üretim, şapka temininde, birkaç yıl içinde ithalatın yerini almıştı. Bu sonuç, Mustafa Kemal’in sözlerindeki düşünceyle uyumludur.

Tablo 10 incelendiğinde fesin kabul edilmesinden yaklaşık yüz yıl sonra bile fes ve kalpağın hâlâ ithal kaynağa dayandığı görülecektir.

Tablo 10. Fes (püsküllü ve püskülsüz) ve Yünden Acem Kalpağı

	İTHALAT		İHRACAT	
	Kilo	Lira	Kilo	Lira
1923	177.010	1.173.642	2.848	8.422
1924	167.645	1.246.789	1.124	7.575
1925	121.249	1.026.203	4.273	40.582
1926	1.319	6.123	17.839	102.273
1927	1.399	6.677	8.005	49.187
1928	2.287	9.999	8.238	18.428
1929	494	5.734	9.603	5.985

⁹⁸ İmece, a.g.e., s.25-26.

Tablo 11. En Çok Fes İthal Edilen Ülkeler

	İtalya		Çekoslovakya		Fransa	
	Kilo	Lira	Kilo	Lira	Kilo	Lira
1923	86.742	-	44.553	-	9.421	-
1924	106.230	-	39.743	-	7.682	-
1925	53.519	380.924	58.982	570.281	4.541	31.680
1926	1.089	5.179	-	-	-	-
1927	1,033	4,145	-	-	-	-

Cumhuriyet ilk üç yılındaki fes ithalatı yüksek bir seviyededir. Bu miktarların ülke topraklarının tamamı için değil, çok daha küçük ölçekteki Anadolu ve Trakya'yı kapsadığını dikkate alırsak feste dışa bağımlılığın ne derecede olduğu daha iyi anlaşılacaktır. 1923 yılında 177 bin ve 1924 yılında ise 167 bin kilo fes alınmıştır. O dönemdeki bir fesin ağırlığını saptayamıyoruz. İyimser bir yaklaşımla 5 adet fesin bir kilo olduğunu varsayarsak bile 1923 yılı için 885 bin, 1924 için ise 838 bin adet gibi büyük miktarlarda fes alındığını görürüz. 1925 yılında alınan fes miktarı daha az seviyede, 121 bin kiloda kalmıştır. Kuşkusuz bunun en önemli sebebi Mustafa Kemal'in Kastamonu ziyareti sırasında şapka giyileceğini ilan etmesidir. Memurlara hemen zorunlu kılınan şapkayı halkın da giyeceği belirtilmiş ve bununla ilgili kanun 25 Kasım'da çıkarılarak halka da şapka giyme mecburiyeti getirilmiştir. Dolayısıyla fes ithal etmenin kendileri için bir çıkarı kalmayan tüccarların gözdesi artık şapkadır. 1925 yılında 829 bin şapka ithal edilmesi önemli bir göstergedir. 1926 yılında ise fes ithalatı artık 2 bin kilonun altındadır.

Fes ihracatının en yüksek olduğu 1926 yılında Suriye'ye 11.068 kilo Mısır'a 2.766 kilo fes ihraç edilmiştir. Bu yıldan sonra, Mısır'a fes ihracatı ciddi oranda düşerken, Suriye'ye giden miktar 1000 ile 2000 kilo arasında değişerek genel toplam içinde önemini korumuştur. Ancak birinci sıraya yerleşen İtalya'ya 1928'de 5539 kilo fes 5063 lira; 1929'da 7178 kilo fes, neredeyse yarı fiyatına 3721 liraya ihraç edilmiştir. Burada Tablo 11'de de görüldüğü gibi önemli bir fes ihracatçısı olan İtalyanların, Türkiye'de ekonomik açıdan önemi kalmayan fesleri ucuza ithal ederek, henüz fes giyen Müslüman ülkelere satmayı planlamış olabileceğini öne sürmek mümkündür.

1925 yılında en yüksek seviyesini gören ve bu yıl itibarıyla istikrarlı bir düşüş gösteren şapka ithalatı 1929'da Türkiye için ciddi bir ithal kalemi olmaktan çıkmıştır. Aslında 1925 yılında, yaklaşık 2 milyon lira değerinde şapka ithalatı gerçekleştirilse de, bunun genel olarak ülke ekonomisini sarsacak bir mahiyeti hiçbir zaman söz konusu olmamıştır. Bu yılda şapka ithalatının toplam ithalat içindeki payı yalnızca %0,81'dir. Bu oran 1926'da %0,48; 1927'de %0,42 ve 1928'de %0,33'tür. Sonraki yıllarda da bu oran hep düşüş eğilimindedir. Bu oranları fes ithalatının son üç yıldaki verileriyle karşılatırmak gerekirse, 1923'te fesin toplam ithalat içindeki payı %0,81; 1924'te %0,64'tür. Şapka İnkılabı'nın etkisiyle 1925'te bu oran %0,42'ye gerilemiştir. 1926'da ise fesin ithalat açısından artık bir önemi kalmamıştır.

Aynı verileri rakamlarla ifade etmek gerekirse 1925 yılında 1 milyon 26 bin liralık fes ithalatı 1926 yılında 6 bin liraya düşmüştür. Aynı zamanda 102 bin liralık fes ihracatı yapılmıştır. Aynı yılın şapka ithalatı ise 1 milyon 131 bindir. Dolayısıyla 1926 yılında şapka ithalatı fes ithalatının yerini almış, tabiri caizse yeni bir ithal yük söz konusu olmamıştır. Ancak en önemlisi şapka ithalatı sürekli düşüş yaşayarak 1933'te 120 bin liraya düşecektir. Bu rakam toplam ithalat içinde %0,16 demektir. Dolayısıyla şapka ithalatı ekonomiye ağır bir yük getirmemiştir. Şapka İnkılabıyla Türkiye hem fes ithalatının yükünden kurtulmuş hem de birkaç yıl içerisinde şapka ithalatının "makul" bir seviyeye düşmesiyle ekonomik açıdan olumlu bir sonuç elde etmiştir.

SONUÇ

Günümüzde ne kültürel açıdan ne de hukuki veya politik gerekçelerle herhangi bir başlık giymenin zorunluluğu bulunmamaktadır. Oysa herkesin bir başlık giydiği II. Mahmud zamanında fes giydirildiğinde veya Atatürk inkılaplarıyla şapka giydirildiğinde büyük gürültü kopabiliyordu. Başlıkların taşıdığı anlamların yanında, gündelik hayatın olağan akışına müdahale edildiği bu durumlarda, muhalefetin doğması olağandı. Aslında, her ne kadar hızı çoğunlukla hissedilemeyecek kadar yavaş olsa da, değişim günlük yaşantıda her zaman vardır. Ne var ki, bilimsel ve teknolojik olarak daha ileride olan Avrupa'yı yakalamak gereği, Osmanlı'dan Cumhuriyete yönetici sınıf ve aydınların zihninde yer edindi. Dolayısıyla aşağıdaki harekete ivme kazandırmak için tepeden inme bir yöntem seçildi. Şapka İnkılabını da aynı çerçevede düşünmek gerekir. Fesin taşıdığı dinsel, kültürel, politik anlamlar nedeniyle şapka ile değiştirilmesi tercih edilmiştir. Bu anlamda Şapka İnkılabı, hem yeni devletin imaj meselesi hem de laiklik ilkesinin hayata geçirilmesiyle doğrudan ilişkilidir. Şapka İnkılabına dair geniş literatürde bu konular sıklıkla ele alınmış ve çoğunlukla tekrara düşülmüştür. Oysa, Şapka İnkılabının belli sorular etrafında özgün çalışmalar için hala açık olduğunu belirtmek gerekir.

Şapkanın nasıl temin edildiği sorusundan hareket ederek başladığımız çalışmanın seyri, kapsamını oldukça genişletmiştir. Başlangıçta yerli üretimin sınırlı yapısı nedeniyle büyük ölçüde ithalatla karşılanan şapka ihtiyacında yerli üretim, Cumhuriyetin taşıdığı dinamizmin de etkisiyle kısa bir sürede esas unsur hâline gelmiştir. Günümüzdeki gibi tüketim alışkanlıklarının olmaması da yerli üretim için kolaylaştırıcı unsur olmuştur. Ancak tüketim olgusuna çok fazla anlam yüklememek gerekir zira yıllık 160 bin kilonun üzerinde fes alındığı gerçeği önümüzde durmaktadır. Diğer yandan, şapka ithalatı devlete ciddi bir yük getirmese de halkın bundan nasıl etkilendiği bu çalışmanın yanıt vermeye çalıştığı bir başka sorudur. Bu mesele, on yıllık savaştan çıkmış olan halkın içinde bulunduğu koşullar çerçevesinde anlaşılabilir. Nitekim halkın alım gücü hayat pahalılığı endeksi, memur maaşları ve şapka fiyatları verileri etrafında büyük ölçüde tespit edilebilmiştir. Sonuç itibarıyla, bu veriler ışığında, inkılabın halka mali yük getirdiği ortaya konulmuştur.

KAYA İMRAG

İntihal Taraması
Plagiarism Detection

Bu makale intihal taramasından geçirildi. (<https://intihal.net/>)
| *This paper was checked for plagiarism. (<https://intihal.net/>)*

Etik Beyan
Ethical Statement

Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. | *There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.*

Açık Erişim Lisansı
Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. | *This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License*

KAYNAKÇA

“1499 numaralı Gümrük Tarifesi Kanunu”, **Resmî Gazete**, 1 Temmuz 1929, s.7777-7778.

“354 numaralı Gümrük Tarife Kanunu Layihası ve Muhtelit Encümen Mazbatası ile Bütçe Encümeni Mazbatası”, **TBMMZC**, 74. İnikat, Devre 3, İçtima 2, C 12, 1.6.1929.

“Aferin Bursa Arakiyecilerine”, **Karagöz**, 16 Eylül 1925.

Akdoğan, Didem, **İstiklal Mahkemeleri ve Şapka İnkılâbının Erzurum’daki Yansımaları**, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2019.

Alkan, Mehmet Ö., “Fes İnkılabından Şapka Devrimine: Fes-Kalpak-Kabalak”, **Atlas Tarih**, S 45, 2017, s.116-123.

“Ar Değil Kar Yılı”, **Karagöz**, 26 Eylül 1925.

Atay, Falih Rıfkı, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul 2020.

Ateş, Toktamış, **Türk Devrim Tarihi**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.

Aybars, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1975.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam: Mustafa Kemal (1922-1938)**, Cilt III, Remzi Kitabevi, İstanbul 2020.

Cumhuriyet, 27 Kasım 1927.

Eraslan, Cezmi, “Türk İnkılabında Yöntem ve Anlayış”, **İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S 2, 2002, s.129-162.

Erdoğan, Tuba, **Türkiye'nin Modernleşme Serüveninde Bir Simge: Şapka İnkılâbı**, Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bartın 2019.

Genel Nüfus Sayımı, 20 İlkteşrin 1935, Mehmet İhsan Basımevi, Ankara 1937.

Gentizon, Paul, **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**, Çev. Fethi Ülkü, Bilgi Yayınevi, Ankara 1994.

Goloğlu, Mahmut, **Devrimler ve Tepkiler**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik, Yıl 1340 (1924), İstanbul 1926.

Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik, Yıl 1926, Kısım II, Ankara 1929.

Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik, Yıl 1927, Kısım II, Ankara 1929.

Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik, Yıl 1928, Kısım II, Ankara 1929.

Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik, Yıl 1929, Kısım II, Ankara 1930.

Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik, Yıl 1930, Kısım II, Ankara 1931.

Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik, Yıl 1931, Kısım I, Ankara 1932.

Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik, Yıl 1932, Kısım I, Ankara 1933.

Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik, Yıl 1933, Kısım I, Ankara 1934.

Harici Ticaret İstatistiği, Yıl 1339 (1923), İstanbul 1340.

Harici Ticaret İstatistiği, Yıl 1341 (1925), İstanbul 1928.

https://www.gumruk.com.tr/files/FasilNot/gumruk_tarife_cetveli_izahnamesi_fasil65.htm, Erişim Tarihi: 30.01.2021.

İmece, Mustafa Selim, **Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Gezileri**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1975.

İnan, Süleyman, **Atatürk Döneminin Entellektuel Bir Politikacısı Necip Ali Küçüka**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

İskilipli Atıf Efendi, **Frenk Mukallitliği ve Şapka**, Matbaa-ı Kader, İstanbul 1340.

“Kabak Tadı Verdi”, **Karagöz**, 5 Aralık 1925.

Karagöz, 16 Eylül 1925.

Karagöz, 23 Eylül 1925.

Karagöz, 26 Eylül 1925.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, **Panorama**, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

Kılıç, Selami, “Şapka Meselesi ve Kılık Kıyafet İnkılabı”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C 4, S 16, Ankara 1995, s.529-547.

Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2018.

Moran, Berna, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1**, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Özcan, Burcu, **Basına Göre Şapka ve Kılık Kıyafet İnkılâbı**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

Pamuk, Şevket, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018.

Resmî Gazete, S 1086, 7 Ocak 1929.

Resmî Gazete, S 168, 05.09.1925.

Sakal, Fahri, “Şapka İnkılabının Sosyal ve Ekonomik Yönü Destekler ve Köstekler”, **The Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume II/4, Fall 2007, s.1308-1319.

Sanayi Sayımı 1927, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1969.

“Şapka Hakkında”, **İkdam**, 27 Kasım 1927.

Tanör, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.

TBMMZC, Dönem II, İçtima 3, C 19, 25.11.1341.

Toprak, Zafer, **Türkiye'de Yeni Hayat İnkılap ve Travma 1908-1928**, Doğan Kitap, İstanbul 2017.

Tunçay, Mete, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, Yurt Yayınları, Ankara 1981.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.11.1.0/111.6.18.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.2./79.83.19.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.2./48.66.4. Ek:125-50.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.2/43.15.13.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.2/43.15.13. Ek:125-48.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.2/48.66.4.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), DH. MKT. 1648.134.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), DH. MKT. 120.11.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), BEO. 3510.263239.

Vilayet Hususi İdareleri Varidat ve Mesarif İstatistiği 1925-1928, Ankara 1931.

Yeşilbursa, Behçet Kemal, “Atatürk’ün Kastamonu Seyahati ve Şapka İnkılabı”, **Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri**, Kastamonu Valiliği Yayınları, Kastamonu 2001, s.13-20.

Yılmaz, Mehmet Serhat, “Atatürk’ün Kastamonu Gezisi ve Şapka İnkılâbı”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C 13, S 1, s.223-232.

ŞAPKA İNKILABININ SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİ: ŞAPKA İTHALATI, YERLİ ÜRETİM VE HALKA YANSIMALARI

EKLER

Ek-1. 1923-1933 Dış Ticaret İstatistikleri baz alınarak hazırladığımız diğer tablolar

Tablo I: İthal edilen sair (diğer) şapkalar

	Erkek		Kadın, Çocuk		Toplam		Ortalama İthal Fiyatı
	Adet	Lira	Adet	Lira	Adet	Lira	Lira
1925	103,705	226,065	14,204	19,339	117,909	245,404	2,08
1926	49,157	104,295	14,128	12,256	63,285	116,551	1,84
1927	19,717	48,717	8,507	6,636	28,224	55,353	1,96
1928	14,310	36,218	18,874	24,887	33,184	61,106	1,85
1929	12,785	32,744	40,624	57,568	53,409	90,312	1,69

Tablo II: Panama hasırından şapkalar

	Adet	Lira	Ortalama İthal fiyatı: Lira
1925	422	1,744	4,13
1926	8,380	27,825	3,32
1927	13,123	60,842	4,63
1928	11,196	47,359	4,22
1929	6,956	24,940	3,58

Tablo II: İpekten şapkalar

	Adet	Lira	Ortalama İthal fiyatı: Lira
1925	562	5,555	9,88
1926	1,370	9,797	7,15
1927	2,185	8,477	3,87
1928	819	5,990	7,31
1929	1,961	6,034	3,07

Tablo IV: Taslak(filoş) şapka ithalatı

	Adet	Lira	Ortalama İthal fiyatı
1930	63,519	67,445	1,06
1931	73,133	58,734	0,73
1932	83,823	57,565	0,69
1933	107,696	58,717	0,54

Tablo V: Şapka ve saire imaline mahsus hasır

	Kilo	Lira	Ortalama İthal fiyatı
1930	4,580	12,100	2,64
1931	1,446	4,542	3,14
1932	661	7,656	11,58
1933	817	7,136	8,73

UNUTULAN BİR GÜN: LOZAN SULH GÜNÜ/BAYRAMI*

TÜLAY GENCER**

Z

Osmanlı Devleti'nin son 10 yılı savaşlarla geçmiştir. 1911'de başlayan Trablusgarp Savaşı, devamında Balkan Savaşları ile Birinci Dünya Savaşı ve en nihayetinde Anadolu'nun bağımsızlık savaşı. İttihat ve Terakki, Almanya ile ittifak hâlinde girdiği savaşta İtilaf bloğuna yenilmiştir. Savaşı bitiren Mondros Mütarekesi ise imparatorluğa aradığı barışı getirmekten çok İtilaf Devletleri'nin yeni işgallerine zemin hazırlamış ve durum aynı zamanda Anadolu'da bir direnişin başlamasına sebep olmuştur. Başta Mustafa Kemal olmak üzere diğer Millî Mücadele liderleri yıllardır savaşan bir toplumu içeride İstanbül hkmetine, dışarıda ise emperyalizme karşı örgütlemek gibi oldukça zor bir görevle karşı karşıya kalmışlardır. Kongreler sürecinde şekillenen Misakımillî'nin Osmanlı Mebusan Meclisinde kabul edilmesi 16 Mart 1920'de İstanbül'un işgali ile sonuçlanmıştır. Bunun zerine Ankara'da yeni bir meclis kurulmuş ve bu meclis Misakımillî sınırları içerisinde tam bağımsız bir ülke için her türlü mücadeleyi göze almıştır. Mudanya Mütarekesi; Millî Mücadele'nin askerî safhasını sona erdirmiş, Sevr Antlaşması'nın yerine geçecek yeni bir antlaşmanın imzalanmasına giden süreci başlatmıştır. Cephede olduğu gibi müzakere masasında da işler İsmet Paşa liderliğinde Türk heyeti için çok zorlu geçmiştir. Galip devletler kaybedilen bir savaşı diplomatik manevralarla kazanmak için çok çaba sarf etmiştir. Türk heyeti de bağımsızlığına gölge düşürecek her görüş ve öneriye şiddetle karşı çıkınca Lozan görüşmeleri bir çıkmaza girmiş ve taraflar masadan

* Bu alışma, 2013 yılında İnönü Vakfı ve ankaya Belediyesi tarafından ortaklaşa düzenlenen "90. Yılında Lozan" konulu makale yarışmasında ikincilik dl kazanmış olan fakat yayımlanmayan makalenin gözden geçirilmiş hâlidir.

** Arş. Gör. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Bitlis/TÜRKİYE, tlygencer@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8194-4307

kalmak zorunda kalmışlardır. İkinci kez toplanan konferans sonunda Türkiye, nihayet Misakımillî'yi büyük ölçüde gerçekleştirdiği bir barış antlaşması imzalamayı başarmıştır. Lozan Sulh Muahedesi ile sadece Anadolu'nun bağımsızlığı onaylanmamış aynı zamanda 10 yıldır devam eden bir savaş ortamına da son verilmiştir. Bu nedenle 24 Temmuz günü Lozan Sulh Günü/Bayramı olarak uzun süre kutlanmıştır. Kutlamaların konjonktüre göre değişim göstermiş olduğu ve en nihayetinde artık unutulduğu görülmektedir. Bu çalışma unutilan bir günü/bayramı tekrar hatırlamak niyeti taşımakla birlikte ayrıca 24 Temmuz'un unutuluşunu konjonktürel olarak da ele almayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Lozan Konferansı, İsmet Paşa, Barış, Lozan Sulh Günü/Bayramı.

A FORGOTTEN DAY: LAUSANNE PEACE DAY

ABSTRACT

The last 10 years of the Ottoman Empire passed with wars such as the Tripoli War, which started in 1911, followed by the Balkan Wars, and then the First World War, and ultimately, the Anatolian War of Independence. The Union and Progress (*İttihat ve Terakki*) was defeated by the Entente States in the war it entered in alliance with Germany. The Mudros Armistice Agreement, which ended the war, prepared the ground for new invasions of the Entente States rather than bringing the peace that was sought by the empire, and the situation also caused a resistance movement in Anatolia. The National Struggle leaders, especially Mustafa Kemal, faced the difficult task of organizing a years-long warring society against the Istanbul Government at home, and against the imperialism abroad. The adoption of the National Pact, which was shaped in the congresses held previously, in the Ottoman Parliament resulted in the occupation of Istanbul on March 16, 1920. Then, a new assembly was established in Ankara and this assembly fought in every way for a fully independent country within the borders of the National Pact. The Armistice of Mudanya ended the military stage of the National Struggle, and started the process leading to the signing of a new treaty that would replace the Treaty of Sevres. Things went very difficult for the Turkish Delegation under the leadership of İsmet Pasha at the negotiating table as it was also at the front. The victorious states made great efforts to win a war that was lost via diplomatic maneuvers. When the Turkish Delegation opposed every opinion and suggestion that would cast a shadow on its independence strongly, the Lausanne Negotiations came to a dead-end, and parties had to move away from the negotiations. At the end of the conference that convened for the second time, Türkiye finally succeeded in signing a peace treaty which largely acknowledged the National Pact. Not only the independence of Anatolia was approved, but also the war environment that had been going on for 10 years was ended with the Lausanne Peace Treaty. For this reason, July 24 was celebrated as the Lausanne Peace Day for a long time. It is now seen that the celebrations changed according to the conjuncture, and are finally forgotten today. Although this study aims to remind a forgotten day again, it also aims to discuss the forgetting of July 24 in a cyclical manner.

Keywords: Lausanne Conference, İsmet Pasha, Peace, Lausanne Peace Day.

GİRİŞ

İttihat ve Terakki, Almanya ile ittifak hâlinde girdiği savaşta İtilaf bloğuna yenilmiştir. Savaşı bitiren Mondros Mütarekesi ise imparatorluğa aradığı barışı getirmekten çok İtilaf Devletleri'nin yeni işgallerine zemin hazırlamış ve durum aynı zamanda Anadolu'da bir direnişin başlamasına sebep olmuştur. Bu direniş İtilaf Devletleri'nin savaş devam ederken gizli anlaşmalarla Osmanlı topraklarını paylaşmalarına ve dolayısıyla “Doğu Sorunu”nu kendi emperyal çıkarları doğrultusunda bir çözüme kavuşturmalarına karşı verilen tepkinin ürünüdür.

1919 yılında mitingler, genelgeler, kongreler ve muharebeler şeklinde kendisini gösteren direniş, 1922 yılının sonuna dek sürmüştür.

26 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz başlamış, Mustafa Kemal'in “Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!” emri ile Türk ordusu Batı'ya doğru ilerlemiş ve sırayla Eskişehir, Balıkesir, Aydın, Manisa, Bursa ve nihayet 9 Eylül'de İzmir işgalden kurtarılmıştır. Devamında Yunan ordusu Trakya'yı boşaltmaya başlamış, 11 Ekim 1922 Mudanya Mütarekesi ile Boğazlar ve Trakya'daki birkaç yer hariç Türkiye, Misakımillî sınırlarına kavuşmuştur. Nihai barış ise daha sonra yapılacak olan bir konferansa bırakılmıştır¹. İtilaf devletleri, konferansın Avrupa'da toplanmasını isterlerken Ankara hükûmeti İzmir'de toplanmasını istemiş, sonuç olarak konferansın Lozan'da toplanmasına karar verilmiştir.

Bu karar; Türk Heyeti açısından hem psikolojik üstünlüğün kaybedilmesi hem de ulaşım, haberleşme vb. sorunların yaşanacağı anlamına gelmektedir. Nitekim mevcut koşullarda Lozan'dan Ankara'ya iki kanaldan telgraf çekilebilmektedir: Biri İngilizlerin denetiminde olan ve Akdeniz üzerinden Doğu ile Asya'ya uzanan “Eastem” telgraf hattı, diğeri Fransızların denetiminde olan karadan Romanya üzerinden, Köstence şehriden İstanbul'a gelen “Köstence hattı”².

Bununla beraber 13 Kasım'da Lozan'da toplanacak olan konferansa TBMM hükûmeti ve İstanbul hükûmeti birlikte davet edilmiş, ortaya doğal olarak bir “hükûmetler krizi” meselesi çıkmıştır. TBMM hükûmeti, bu krize 1 Kasım

¹ Kemal H. Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012**, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s.133-134.

² Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I (1922-1923)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, s.XVII.

1922 tarihinde saltanatı kaldırarak son vermiş, böylece Osmanoğulları hanedanlığının bittiğini açık olarak göstermiş ve Türk milleti adına karar verebilecek tek iradenin Ankara'daki meclis olduğunu ilan etmiştir. Bu karar ile Lozan'da iki hükûmet arasındaki anlaşmazlıklardan istifade etmek için hazır bekleyen İtilaf güçlerine de gerekli mesaj verilmiştir³.

Fakat bu defa da Lozan'da Türkiye'yi kimin temsil edeceği meselesi gündemi meşgul etmiştir. Bu hususta Rauf Bey'in, Kazım Paşa'nın, Yusuf Kemal Bey'in, İsmet Paşa'nın isimleri gündeme gelmiştir. Kılıç Ali anılarında Mondros yükünden kurtulabilmek adına Rauf Bey'in başbakan olarak Lozan'a gönderilecek delegeleri kendisinin seçmek istediğini, heyete bizzat kendisinin başkanlık etmek istediğini ve İsmet Paşa'yı yanında müşavir olarak götürmek istediğini yazmaktadır. Fakat Mustafa Kemal'in ricası ile Yusuf Kemal Bey'in dışişlerinden istifa etmesi ve yerine İsmet Paşa'nın seçilmesi Rauf Bey'in planları bozmuştur⁴.

Yusuf Kemal Bey de bu hususta Kılıç Ali'yi doğrulamaktadır⁵. Mustafa Kemal de hadiseyi aynı şekilde Nutuk'ta yazmıştır. Kendisi İsmet Paşa'yı yanında müşavir olarak düşünen Rauf Bey'e İsmet Paşa'nın heyet başkanı olması durumunda ondan daha çok istifade edileceğini söylemiştir⁶. Buna karşılık Rauf Bey anılarında kendisinin Lozan için İsmet Paşa'yı önerdiğini ve ona dair şu cümleleri kurduğunu söylemektedir: "Mudanya Konferansı'nı muvaffakiyetle idare ederek matlup olan neticeye ulaştırılabildiği için sulh müzakerelerine de onun gitmesi münasip olur⁷." İsmet Paşa ise anılarında kendisini çok yorgun hissettiğini belirtmiş, konuya dair ise şunları söylemiştir: "Konferansa gitmek diye bir mesele hiçbir suretle benim zihnimde mevcut değildi... Karabekir Paşa, Ruslarla Gümrü Muahedesi'ni yaptığı için Ruslar, Lozan Konferansı'na gittikleri takdirde kendisinin baş murahhas olmasını şart görüyordu⁸."

³ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi 2. Kitap**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2012, s.280.

⁴ **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Der. Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

⁵ Yusuf Kemal Tengirşenk, **Vatan Hizmetinde**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s.339.

⁶ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Cilt II, Devlet Matbaası, İstanbul 1934, s.179-180.

⁷ **Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945)**, Haz. O. Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2005, s.330.

⁸ İsmet İnönü, **Hatıralar**, Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014, s.314.

Kazım Karabekir Paşa imzaladığı Gümrü Antlaşması ile başarılı ve önemli bir iş çıkarmış olsa da İsmet Paşa da Mudanya Mütarekesi'nde TBMM hükûmetini temsil ederek yeteneğini kanıtlamıştır. Bununla birlikte İsmet Paşa, Mustafa Kemal'in en çok güvendiği isimlerin başında gelmektedir⁹.

Sonuç olarak 3 Kasım'da Bakanlar Kurulu Lozan'a gidecek olan heyeti TBMM'nin onayına sunmuştur. Buna göre Dışişleri Bakanı İsmet Paşa baş delege, Sağlık Bakanı Rıza Nur ikinci delege, İktisat Eski Bakanı Hasan Saka ise delege seçilmişlerdir. Ayrıca pek çok milletvekilinin ve uzmanın yer aldığı kalabalık bir danışmanlar grubu oluşturulmuştur¹⁰. Türk Delegasyonundan beklenen hükûmetin kendilerine verdiği 14 maddelik talimatın dışına çıkmadan nihai barışı sağlayacak bir antlaşmaya imza atmalarıdır.

I. Lozan Konferansı

13 Kasım Pazartesi günü başlayacak olan konferans, Türkiye'ye bilgi verilmeden İngiltere'nin diğer devletlere dayatmasıyla 20 Kasım'a ertelenmiştir. Dolayısıyla Lozan'a giden ilk heyet Türk heyeti olmuş fakat karşısında bir muhatap bulamamıştır. İsmet Paşa bu durumdan duyduğu rahatsızlığı İsviçreli gazetecilerle yaptığı toplantıda kamuoyuyla paylaşmış ve şunları söylemiştir:

“...Türkiye epey zaman sulh yapılmasını bekledi. Fakat sulh yerine, bilakis, her hududundan aynı zamanda hücumu uğradı... Yeni tahripleri önlemek ve sulha kavuşmak için Türk milleti hiçbir fırsatı kaçırmadan ve hiçbir zaman sulh çarelerinin hepsini kullanmadan silaha sarılmadı. Büyük Taarruzdan evvel Londra'ya mümessillerimizi gönderdik, fakat kabul edilmediler. Taarruzun nihayetinde Fransa'nın müslihane [muslihane] tavassutuna müsait cevap verdik. Bu hareketimiz hüsnüniyetimizi ispata yeter delildir. Lozan Konferansı'nın içtimalı alakalı devletler tarafından kabul edildi. Devletlerin davetine ilk cevap veren memleket sulh arzusunun ispat etmiş değil midir? Türk murahhaslarının konferans muhitine herkesten evvel gelmiş olması da Türklerin nasıl sözlerinde durduklarını bir kere daha ispat etmiş oluyor...¹¹”

⁹ **90 Soruda Lozan Barış Antlaşması**, Haz. Gürer Karagedikli, Bilgi Yayınevi, Ankara 2013, s.23.

¹⁰ Turan, **a.g.e.**, s.283.

¹¹ İlhan Turan, **İsmet İnönü-Lozan Barış Konferansı- Konuşma, Demec, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2003, s.13.

İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon konferans öncesi bir muhtıra hazırlayarak Fransa ve İtalya ile Türkiye'ye karşı ortak bir cephe oluşturmaya çalışmıştır¹². İtilaf Devletleri'nin Lozan Konferansı'ndaki talepleri bu muhtıraya göre şekillenmiş, özellikle adli ve mali konularda anlaşma sağlanamamış, İsmet Paşa kendilerine verilen hükümet talimatnamesini yerine getiremeyeceğinden antlaşmayı imzalamak istememiştir. Bir sonuca varılmayan konferans 4 Şubat 1923 tarihinde dağılmıştır. Bu noktada Lord Curzon ve İsmet Paşa arasında dikkat çekici bir diyalog yaşanmıştır.

Dünya barışının ertelenmesinin sorumluluğunu üzerine almak istemeyen Curzon, İsmet Paşa'ya şu soruyu sormuştur: "Barışın çıkmaza girmiş olmasını İngiliz ve dünya kamuoyuna nasıl anlatacaksın?"¹³ İsmet Paşa ise Curzon'a şu cevabı vermiştir: "Benim vaziyetim kolay. Ben Türkiye'ye gittiğim zaman soranlara bir cümle ile cevap vereceğim: Lord Curzon sulh istemediği için konferans kesilmiştir¹⁴." Bu cevap üzerine Lord Curzon kendisini "katiyen" demekten alıkoymamıştır¹⁵. Nitekim Türk heyeti Lozan'dan en son ayrılan heyet olmayı tercih ederek sulhu önemsedini göstermiş ve İsmet Paşa bu hususa dikkat çekmek adına şöyle bir açıklama yapmıştır:

"Efendiler, barış imzalamak için 11 İkinciteşrin'de Lozan'a herkesten evvel geldik... Bugün görüyorum ki bütün delegeler payitahtlarına gitmişlerdir. Konferansın kesintiye uğramasına dair hiçbir taraftan tebligat almadım... Bu vaziyet karşısında ben de konferansı kesintiye uğramış saymıyorum. Yalnız fırsattan istifade ederek diğer delegelerin yaptığı gibi bütün delegelerden sonra Ankara'ya gidiyorum¹⁶."

Sonuç olarak Lozan Konferansı'nın ilk safhasında nihai bir sonuç alınamamıştır. Fakat Türk heyeti, Romanya üzerinden yurda dönerken İsmet Paşa hiç beklemediği bir sürpriz ile karşılaşmıştır. Lord Curzon, İngiliz Sefareti vasıtasıyla İsmet Paşa için bir mesaj bırakmıştır. Buna göre Curzon, İsmet Paşa'dan Ankara'da barış için çalışmalarını sürdürmesini rica etmekte,

¹² Bilal N. Şimşir, **Lozan Günlüğü**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2012, s.15. Konu hakkında ayrıntılı bir makale için bk. Resul Babaoğlu, "Muharebeden Diplomasieye: Lozan Konferansı'nda Türk Delegasyon Heyetinin Karşılaştığı Zorluklar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 35, S 99, Bahar 2019, s.95-140.

¹³ İnönü, **Hatıralar**, s.362.

¹⁴ Aynı yer.

¹⁵ Aynı yer.

¹⁶ Ali Naci Karacan, **Lozan**, Nokta Kitap, İstanbul 2007, s.260.

kendisinin de barıştan ümidini kesmediğini belirtmektedir¹⁷. Dolayısıyla iki tarafın da arzuladığı şey aynıdır; bir barış antlaşması imzalayabilmek.

Lozan Konferansı ikinci defa 23 Nisan 1923 tarihinde toplanmıştır. Fakat bu ikinci safha da kolay geçmemiştir. Bununla birlikte ilk safhadakine benzer teknik zorluklar da yaşanmıştır. Ankara hükûmeti ve İsmet Paşa arasındaki telgraf trafiğinde sıkıntılar çıkmış, yazışmalar gecikmiş, kimi zaman Türk heyetine Ankara'dan müdahaleler söz konusu olmuştur. Hatta iki tarafın oldukça gerildiği durumlar da yaşanmıştır. İsmet Paşa, 26 Haziran 1923 tarihli telgrafında Ankara'ya adeta ulti-matom vermiş, şunları söylemiştir:

“Konferans müzakerelerinde murahhas heyetinin esaslı talimat kayıtlarından başka olarak bütün hattı hareketinin, bütün teferruatıyla Ankara'dan idaresi arzu ve temayülü, müzakerelerin memleket için ne faydalı bir surette idaresini ve hayırlı sulha varmak kudretini murahhas heyetinden selb etmektedir... bütün hattı hareketimin bütün teferruatıyla Ankara'dan idaresi isteniyorsa, ben bırakıp döneyim de siz benim yerime gelip İtilaf Devletleri'ne istediklerinizi kabul ettirin¹⁸.”

592

Mustafa Kemal'in bu telgrafa cevabı ise; “Çok asabi bir hâlde yazmış olduğunuz telgraftan dolayı sizi haksız buldum¹⁹.” olmuştur. Özellikle İsmet Paşa'nın içinde bulunduğu koşullar oldukça ağırdır. Nitekim 18 Temmuz 1923 tarihli telgrafında müzakerelerden çekilmeyi bile düşündüğü anlaşılmaktadır:

“...Eğer hükûmet kabul ettiğimiz şeylerin reddinde katıyen musır ise bunu bizim yapmağımıza imkân yoktur. Düşüne düşünene benim bulduğum yol İstanbul'daki komiserlere tebligat yazıp imza salahiyetini bizden nez'etmektir...²⁰” Buna karşılık Mustafa Kemal'in İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyetine güveni tamdır ve kendisi şu cevabı vermiştir: “... hiç kimsede tereddüd yoktur. İhraz eylediğiniz muvaffakiyeti en harr ve samimi hissiyatımızla tebrik etmek için usulen vaz-ı imza olunduğunun işarına muntazırız kardeşim²¹.”

¹⁷ İnönü, **Hatıralar**, s.364.

¹⁸ **Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945)**, s.332-333.

¹⁹ Aynı yer.

²⁰ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları II (Şubat- Ağustos 1923)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s.584.

²¹ Aynı yer.

Bunun anlamı gönül rahatlığı ile barış antlaşmasının imzalanmasıdır. Yaşanan sinir harbi nihayet son bulmuş, iki taraf da karşılıklı gönül almıştır. İsmet Paşa bu cevaptan duyduğu sevinci, Gazi Mustafa Kemal'e yazdığı 20 Temmuz 1923 tarihli telgrafta şu şekilde dile getirmiştir: "Her dar zamanda Hızır gibi yetişirsin. Dört beş gündür çektiğim azabı tasavvur et. Büyük işler yapmış ve yaptırmış adamsın. Sana merbutiyetim bir kat daha artmıştır. Gözlerinden öperim pek sevgili kardeşim, aziz şefim²²."

Böylece 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması imzalanmış, Türkiye için Birinci Dünya Savaşı kesin olarak bitmiştir. Antlaşmanın ilk maddesinde bu durum şöyle ifade edilmiştir: "İşbu antlaşmanın yürürlüğe girişi tarihinden başlayarak bir yandan İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve öte yandan Türkiye arasında olduğu kadar bunların uyrukları arasında da barış durumu kesin olarak kurulmuş olacaktır²³."

Lozan Barış Antlaşması, başlı başına bir konu olmakla beraber bu makalenin konusu değildir. Makalede esas olarak Lozan'ın ülkeye getirdiği sulh konu alınacaktır.

II. Lozan ile Gelen Sulh

Türkiye'nin beklediği o büyük gün Lozan halkında da büyük coşku yaratmıştır. İsmet Paşa'nın Heyet-i Vekile Riyasetine yazdığı 24 Temmuz 1923 tarihli telgrafta "sulh için Lozan'da büyük şenlikler yapılıyor...²⁴" yazmaktadır. 23 Temmuz sabahı Lozan Palas'ta uyananlar otelin barış şerefine donatıldığını görmüştür. Her yer bayraklarla süslenmiş ve özellikle Türk ve Yunan bayrağı en göze çarpan yere konmuştur. 24 Temmuz günü Lozan Palas'tan üniversiteye kadar olan mesafede halk her yeri doldurmuştur²⁵.

İmza töreni bittikten sonra konfederasyon başkanı bir kapanış konuşması yapmış, barışın tesis edilmesinden duyduğu memnuniyeti şu sözlerle ifade etmiştir: "Efendiler: aylarca devam eden çalışmalardan sonra Lozan Konferansı'nın gayesine eriştiği ve barışın artık temin edildiği hakkındaki

²² A.g.e., s.586.

²³ Karagedikli, a.g.e., s.74.

²⁴ A.g.e., s.603.

²⁵ Karacan, a.g.e., s.539-541.

sevinçli haber, birkaç gün evvel, cihana ilan edildi... Dilerim ki bugün, milletler için daimi bir kurtuluş ve saadet kaynağı olsun²⁶.”

Nitekim Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasının kesinleşmesi ile Musevi, Ermeni ve Rum temsilcileri hep birlikte 23 Temmuz 1923 tarihinde İstanbul Valiliğine gitmiş, Lozan Barışı'ndan duydukları sevinci dile getirmişlerdir. Aynı şekilde Süryani Kadim Patriği Elyas da 24 Temmuz 1923 tarihinde Mardin'den gönderdiği telgrafta Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanacak olmasından duyduğu mutluluğu iletmiş, Türkiye'nin daha güzel günlere ulaşması için isteyenlerin kiliselerde dua edebileceği ifade etmiştir²⁷.

Lozan Antlaşması'nın İslam dünyasında da büyük sevinç yarattığı görülmektedir. İslam ülkelerinde yaşanan bu sevinç, Türkiye'nin Batı emperyalizmine karşı verdiği mücadelenin kazanılmasından duyulan memnuniyetle ilgilidir. Nitekim İslam ülkeleri bu sonuçla bağımsızlıklarını elde etme yolunda büyük cesaret kazanmışlardır. Türkiye'deki İran سفیرi İshak Han, Lozan Barışı ve Kurban Bayramı münasebetiyle Mustafa Kemal'i tebrik ederken Mısır basını Lozan Antlaşması münasebetiyle Anadolu'da yapılan kutlamalara yer vermiştir. Tunus; Mustafa Kemal'e, TBMM'ye, Türk ordusuna, bütün kumandanlara ve bütün Türk milletine en samimi tebriklerini takdim ederek dualar etmiştir. Rusya'daki Müslümanlar da durumdan memnundur. Sulhun imzasına tesadüf eden bayramın ilk günü Moskova'daki iki camide binlerce kişiden oluşan kalabalık, namazdan sonra üçer defa tekbir getirip gözyaşları dökmüş ve Türk milleti için mutluluk dilemişlerdir. Hint basını, Türklerin başarısını tüm Asya davasının başarısı olarak görmüş, Türkiye'yi tebrik ederek bunun Hintliler arasında büyük bir coşku ve sevinçle karşılandığını belirtmiştir²⁸.

Elbette en büyük sevinç Türkiye'de yaşanmıştır. Hüseyin Rauf Bey'in, İsmet Paşa'ya çektiği 22 Temmuz 1923 tarihli telgraf, sulhun tüm memlekette kutlanacağı haberini vermektedir. “Sulhun imza günü ve mümkünse saatinin bütün memlekette tes'id merasimi yapılmak için şimdiden taraf-ı devletlerinden... tayin ve tesbit mümkün ise acilen iş'arını rica ederim²⁹.”

²⁶ A.g.e., s.546, 548.

²⁷ Tahir Kodal, “Lozan Antlaşması ve Türk Kamuoyu”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXII, S 64-65-66, Mart-Temmuz-Kasım 2006, s.225-226.

²⁸ Ebru Gür, **Lozan Konferansının Türk Basınına Yansımaları**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2006, s.256.

²⁹ Şimşir, **Lozan Telgrafları II (Şubat- Ağustos 1923)**, s.594.

Hüseyin Rauf Bey, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından duyduğu şahsi mutluluğu ve memnuniyeti de ayrıca başka bir telgrafta dile getirerek sunları söylemiştir:

“Cihan harbinin na-mahdud ıztırablarından kurtulmak ve milletimizin cihan sulhunu tesisde ne büyük bir amil olduğunu bilfiil ispat etmek maksadı ile imzaladığım Mondros Mütarekesi'ne rağmen maruz kaldığımız en feci ve en dilazar tecavüzatı, hak ve hayat-ı istiklâlimizi paymal eyleyen Sevr muahedesini takip eylemişti... Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmeti, millettten aldığı kudret ve kuvvetle ordularının pek müstesna kabiliyet-i cengaveranesiyle istihsal eylediği bu muvaffakiyet ve muzafferiyatın Lozan'da aylardan beri devam eden müzakerat-ı sulhiye neticesinde beynel-milel bir vesika ile tevsiki milletimize yeni bir devre-i faaliyet ve sükun hazırlamıştır... başta zat-ı devletleri... heyetimize takdim-i tebrikat eylerim efendim³⁰.”

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması nedeniyle sadece Ankara, İstanbul, İzmir'de kutlama programları ve kutlamalar yapılmamıştır. Türkiye'nin pek çok yerinde Barış Bayramı kapsamında etkinlikler yapılmıştır. Adana, Zonguldak, Edirne, Van, Kars, Çatalca, Mersin, Erzurum, Maraş, Mersin, Silifke, Lefke, Gelibolu, Isparta, Trabzon, Kayseri, Genç, İzmit vb. gibi doğudan batıya, kuzeyden güneye Anadolu'nun pek çok yerinde kutlama şenlikleri düzenlenmiştir³¹.

24 Temmuz 1923 tarihli gazeteler barış haberleri ile doludur. *Tercüman-ı Ahval* gazetesi, “Bugün Sulh Bayramıdır” manşetiyle Lozan kahramanlarının resimlerine yer vermiştir. Aynı gün Ankara da yüz bir pare top atışı yapılmış, Mecliste bir tören düzenlenmiştir. *Tevhid-i Efkâr* gazetesi, “Bugün sulh bayramı: hakiki halas ve istiklâl bayramıdır” yazarken İleri gazetesi “Tarihimizde İki Temmuz” başlığı ile Sevr ve Lozan'ı kıyaslamıştır³².

Dönemin gazetelerinden *Ahenk*, 24 Temmuz 1339 (1923) tarihli sayısını “Sulh Hatırası” yazan bir kapakla çıkarırken sonraki sayfalarda da Lozan Sulh Antlaşması'na geniş yer vermiş ve şöyle bir temennide bulunmuştur: “Sulh Muahedenamesi bugün saat dört on beş geçte merasim-i mahsusa ile Türkiye

³⁰ Şimşir, *Lozan Telgrafları II (Şubat- Ağustos 1923)*, s.608; *Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945)*, s.342, 343.

³¹ Kodal, *a.g.e.*, s.231.

³² Gurbet Gökğöz, “Belleklerden Silinmeye Yüz Tutan Bir Gün: Lozan Sulh Bayramı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C 10, S 22, Bahar 2011, s.102.

namına İsmet Paşa... tarafından imza edilmiştir. Bu anda her yer toplar endahı suretiyle resmi teyid icra olunmaktadır. Ahenk sulhun müteyemmin ve milletimizin ebediyen mesud olmasını Allahdan niyaz eder³³.” Aynı gazetede ki “Sevişmek” başlıklı köşe yazısında da Lozan’dan duyulan coşku şu şekilde verilmiştir: “Bugün Büyük Sulh Bayramıyla Kurban Bayramının kucaklaştığı gündür. Bu iki bayramın sevinciyle titreyin, kalblerinizi yerleştiriniz...³⁴”

Edirne gazetesi olan *Paşaili* de “Sulh Nüshası” başlığı ile şu ifadeler yer vermiştir: “İstiklâl ve hâkimiyetimizin tanındığı sulh gününde idrâk itdiğimiz mes’ûd bayramı bütün okuyucularımızın tebrîk ideriz. Bize azîz canları bahasına sulh kazandıran İstiklâl Şehitlerinin pâk ruhları şâd ve azmiyle, îmânıyla bu günü yaratan Büyük Millet Meclisi var olsun³⁵.”

Benzer başlıkları diğer gazetelerde de görmek mümkündür. “İki Tarih, Bir Mukayese: 13 Temmuz 1878, 24 Temmuz 1923”, “Bayram İçinde Bayram”, “24 Temmuz Millî Bayramdır”, “Sulh- İstiklâl”, “Anavatanın 9 senelik esareti bugün çözülüyor. 24 Temmuz kendi yurdumuzda kendi varlığımızla yaşayacağımız devrenin başlangıcıdır”, “Bundan böyle bayrağımız kansız geçsin”, “Sulh”, “Bugünkü Bayram İlk Sulh Bayramıdır. Dokuz sene önce tam bugün başlayan umumi harp asıl bugün nihayete ermektedir³⁶.”

Sonuç olarak Lozan Antlaşması’nın imzalandığı gün olan 24 Temmuz bir kutlama/bayram günü olarak kabul edilmiş, “Sulh Bayramı” adıyla her yıl bir öncekinden daha coşkulu bir şekilde kutlanmıştır.

Bu kutlamalar, bir süre Meşrutiyet’in ikinci kez ilan edildiği 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) günü ile birlikte kutlanmıştır. 22 Haziran 1325 (5 Temmuz 1909) tarihinde 10 Temmuz tarihinin resmî bayram olması ve her sene 10 Temmuz’da kutlamalar yapılması kabul edilmiştir. Böylece (10) 23 Temmuz, Osmanlı Devleti’nin ilk resmî millî bayramı olarak 1909’dan itibaren kutlanmaya başlanmıştır³⁷. Cumhuriyet’in ilan edilmesine kadar geçen süreçte hiç şüphesiz Meşrutiyet’in ilan edilmesi önemli kilometre taşlarından biri olmuştur. Halk yönetime dâhil olmuş, millî hâkimiyetin önü açılmıştır. Bu

³³ **Ahenk**, 24 Temmuz 1923, No: 9289, s.2.

³⁴ **Ahenk**, 24 Temmuz 1923, No: 9289, s.3.

³⁵ **Paşaili**, 25 Temmuz 1923, S. 42, s.1.

³⁶ Gür, **a.g.e.**, s.236.

³⁷ Sanem Yamak, “Meşrutiyetin Bayramı: 10 Temmuz İd-i Millisi”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, S 38, Mart 2008, s.327-328.

nedenle Mütareke yıllarında kutlanamayan (10) 23 Temmuz, İstanbul'da beş yıl aradan sonra 1923 yılında, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından düzenlenen törenlerle kutlanmıştır³⁸.

Fakat 1926 yılında Mustafa Kemal'e İzmir'de suikast girişiminde bulunmak isteyen kişilerin eski İttihatçılarla bağlantılı olması İttihatçılıkla özdeşleşen Hürriyet Bayramı'na bakışı değiştirmiştir. Her yıl kutlamalara devam edilse de kutlamalardaki Mustafa Kemal vurgusu artmıştır. Sonunda 1 Haziran 1935 tarihinde yürürlüğe giren 2739 sayılı "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun" ile 23 Temmuz Hürriyet Bayramı, bayram olmaktan çıkarılmıştır³⁹. Kanunun birinci maddesine göre; "Ulusal Bayram yalnız Cumhuriyetin ilân edildiği 29 İkteşrin günüdür. Türkiye'nin içinde ve dışında Devlet adına yalnız o gün tören yapılır. Bayram 28 İkteşrin öğleden sonra başlamak üzere 29 ve 30 günleri devam eder⁴⁰." İkinci maddede ise genel tatil günleri sıralanmıştır: Zafer Bayramı, Ulusal Egemenlik Bayramı, Bahar Bayramı, Şeker Bayramı, Kurban Bayramı, Yılbaşı⁴¹.

Bu tarihten itibaren Lozan Sulh Günü kutlamalarına (düzenli olmasa da) bu kez önce Montrö Zaferi ardından Hatay'ın anavatana katılması eklenmiştir. Fakat 1950'de iktidarın Demokrat Parti'ye (DP) geçmesi ile birlikte Lozan önemini yitirmiş, hatta neredeyse yok sayılmıştır. Bunda Lozan'ın İsmet İnönü ile özdeşleşmiş olmasının payı büyüktür. Doğaldır ki Lozan'a yapılacak her vurgu aynı zamanda İsmet İnönü'ye yapılmış olacaktır.

Makalede bu dönemseller değişiklikten hareketle Atatürk, İnönü ve DP Dönemi kutlamaları ayrı ayrı ele alınacak; Lozan'ın siyasi ve toplumsal hafızadaki yeri tayin edilmeye çalışılacaktır.

III. Atatürk Dönemi Lozan Kutlamaları

"Düşmanları Lozan'a Mecbur Eden Ebedi Şef"

Mustafa Kemal, Millî Mücadele'den Lozan'a varan süreçteki en önemli aktördür. Öyle ki Lozan'a gidecek heyetin başkanının İsmet Paşa olması bile onun kararı ile belirlenmiştir. Dolayısı ile Lozan herkesten önce Mustafa

³⁸ Hasan Akbayrak, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Millî Bayramlar", **Tarih ve Toplum**, C 8, S 43, Temmuz 1987, s.35.

³⁹ Hasan Babacan, Uğur Üçüncü, "Türk Basınına Göre Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Meşrutiyet Kutlamaları", **History Studies**, C 2, S. 2, 2010, s.416-419.

⁴⁰ **Resmî Gazete**, 1 Haziran 1935, s.5262.

⁴¹ Aynı yer.

Kemal'in başarısı olarak görülmektedir. Dönemin hemen bütün gazetelerinde bu vurguyu görmek mümkündür. Örneğin *Akşam* gazetesinde bu durum şu şekilde yer bulmuştur: “Bunu Büyük Gazi'nin eseri olan zafere borçluyuz... Gazi'nin yeni rical arasından seçip müzakereye gönderdiği İsmet Paşa'nın bu yıl dönümünde ismini hürmet ve şükranla yad etmek lazımdır... bu yıl dönümünü bunun için yalnız bir eser gibi değil heyecanını kaybetmeden ahfada kıymetli bir ders gibi miras bırakmalıyız⁴².”

Bu nedenle gazetelerde Lozan Günü'nde sıklıkla salt İnönü'nün resminin konması bir tercihten ziyade Mustafa Kemal'in “Düşmanları Lozan'a Mecbur Eden Ebedi Şef⁴³” olarak görülmesi ile ilgilidir. Bununla birlikte Mustafa Kemal'in bizzat kendisi, pek çok kez Lozan'ı İsmet Paşa'nın başarısı olarak gördüğünü ifade etmiştir. Mustafa Kemal'in bu hususta yaptığı açıklamalardan biri şöyledir: “...Lozan Muahedesi imzası gününün millî bayram ittihazında isabet vardır. Lozan Sulhu, Türk tarihinde bir dönüm noktasıdır... Bu münasebetle Lozan müzakeratında her türlü siyasi mücadelelere göğüs vererek neticeyi istihsalde büyük bir kiyaset göstermiş olan İsmet Paşa Hazretlerini tevkir ile yad etmek vazifemdir⁴⁴.”

598

İlk kutlama 1924'te Darülfünun mensupları tarafından yapılmış, daha sonraki yıllarda da Darülfünun Konferans Salonu'nda gerçekleştirilen etkinlik programı ile bu millî gün anılmıştır. Hukukçular, Darülfünundaki Lozan Sulh Bayramı kutlamalarının başlıca düzenleyicisi olmuştur. Ayrıca Sulh Günü münasebetiyle İstanbul, Ankara ve İzmir başta olmak üzere Halkevlerinde halka açık Lozan Sulh Bayramı kutlamaları yapılmış, İstanbul'un muhtelif yerlerinde merasimler, eğlenceler ve yarışmalar düzenlenmiştir⁴⁵.

1925 yılında Lozan'a ithafen *Cumhuriyet* gazetesi “Sulh Bayramı Şerefine” başlıklı bir şiiri birinci sayfadan paylaşırken bu sayfayı tamamen Lozan Sulh Günü için ayırmıştır⁴⁶.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi 1927 yılında birinci sayfaya İsmet Paşa'nın resmini koyarak “Lozan Sulhu 4 sene evvel bugün imza edilmiştir.” başlıklı bir yazıya yer vermiş, Lozan'ı ve İsmet Paşa'yı öven “Sulh Günü” başlıklı

⁴² *Akşam*, 25 Temmuz 1929, No: 3872, s.1, 2.

⁴³ *Vatan*, 24 Temmuz 1941, No:330, s.1.

⁴⁴ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s.266.

⁴⁵ Hadiye Yılmaz Odabaşı, “Geleneğin İcadından Geleneğin İdamına Lozan Sulh Bayramı”, *Toplumsal Tarih*, Temmuz 2019, s.62.

⁴⁶ Gökgöz, a.g.m., s.107.

köşe yazısında da günün anlam ve önemine şu şekilde değinmiştir: “...Muhterem İsmet Paşa tarafından imza edilmiş olan sulhname ki bir milletin siyasi, iktisadi, içtimai, elhasıl umumi hayatı büsbütün değıştiren bir sulh yapıldığı nadirdir... Lozan Sulhu eski Türkiye ile yeni Türkiye arasında bariz bir hat fashıdır...⁴⁷”

1929 yılında *Akşam* gazetesi 22 Temmuz sayısında 10 (23) ve 24 Temmuz bayramlarının kutlanacağını, buna istinaden 23 Temmuz’da resmî dairelerin kapalı olacağını duyurmaktadır⁴⁸. Gazetenin 24 Temmuz günlü sayısında ise ilk sayfada Meşrutiyet’in ilanının 21. yıldönümü kutlanırken Lozan için de Darülfünunda yapılacak olan merasim haber verilmektedir⁴⁹. İlerleyen günlerde de aynı konu işlenmeye devam etmiştir. Necmeddin Sadık⁵⁰ “Bir Yıl Dönümü” başlıklı yazısında şunları kaleme almıştır: “Bazı hadiseler vardır ki bir millet için, onun büyüklüğünü hiçbir zaman hatırdan çıkarmamak ve her sene aynı gün onun heyecanını duymak vazifedir... bu sulh bizi yalnız Sevr Muahedisi’nin esaretinden kurtarmamış, Osmanlı İmparatorluğu’nun asırlarca tahammül ettiği zilletlerden kurtarmıştır⁵¹.”

Yine 1930 ve 1932 yılında 24 Temmuz’da Darülfünunda merasim yapıldığı görülmektedir⁵². 1932 yılı merasiminde Sevr ve Lozan mukayesesi yapılmış ve “yaşasın Türk gençliği, yaşasın onun asil ve hakiki mümessili Gazi Mustafa Kemal” tezahüratlarında bulunulmuştur⁵³.

Atatürk Dönemi’ndeki en heyecanlı Lozan kutlamaları Lozan’ın 10. yıl kutlamaları olmuştur. Almanya’nın Essen şehir radyosunda yazar Dr. Hans Froembogen tarafından Lozan’ı öven bir konuşma da yapılmıştır⁵⁴. Dönemin gazetelerinden *Cumhuriyet*, birinci sayfada en üstte “Lozan Sulhu’nun 10 uncu Yıldönümü” başlığını atmış ve “Millî Bir Bayram Günü” alt başlığında

⁴⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Temmuz 1927, No: 2179, s.1.

⁴⁸ *Akşam*, 22 Temmuz 1929, No: 3869, s.2.

⁴⁹ *Akşam*, 24 Temmuz 1929, No: 3871, s.1.

⁵⁰ Gazeteci, siyaset adamı. Gazeteciliğe *Vakit*’te başlar. Arkadaşları ile *Akşam* gazetesini kurar. 1927-50 arası Sivas milletvekili olarak mecliste bulunur. Montreux’deki Boğazlar Konferansı’nda Türkiye delegesidir. 1947-50 arası Dışişleri Bakanlığı yapar. Ayrıntılı için bk. Ayşegül Şentürk, *Necmettin Sadık (Sadak) Gazeteci ve Siyasi Kimliği (1890-1953)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2011.

⁵¹ *Akşam*, 25 Temmuz 1929, No: 3872, s.1, 2.

⁵² *Akşam*, 24 Temmuz 1930, No: 4232, s.1; *Akşam*, 23 Temmuz 1932, No: 4951, s.1.

⁵³ *Akşam*, 25 Temmuz 1932, No: 4953, s.2.

⁵⁴ *BCA*, Fon: 30-10-0-0, Yer: 231-556-4.

Darülfünunda ve Halkevinde yapılacak olan merasimi anlatmıştır. İsmet Paşa'nın bir fotoğrafının da yer aldığı bu haberde "Lozan Sulhu'nu dâhiyane bir dirayet ve muvaffakiyetle Avrupa'ya kabul ettiren İsmet Paşa Hz."⁵⁵ ifadesi yer almıştır. 15.30'da Darülfünunda kutlanacak olan merasime ve akşam 18.30'da İstanbul Halkevinin tertip edeceği müsamereye tüm halk davet edilmiştir⁵⁶.

Gazetenin bir sonraki sayısında ise günün önemine ithafen Fevzi Paşa'nın, Recep Bey'in, Tevfik Rüştü Bey'in, Saraçoğlu Şükrü Bey'in Lozan Sulhu hakkındaki düşüncelerine ve Mustafa Kemal Atatürk ile İsmet Paşa arasında telgraflaşmalara yer verilmiştir.

"Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine

Bugün, Lozan Günüdür. Bugünü millete kazandıran zatı devletlerini bütün kalbimle tebrik eder ve gözlerinden öperim." Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal.

"Reiscumhur Hz. nin huzurlarına

Milletin sayısız fedakârlıklarının mahsulü olan Lozan Günü için yüksek ve alicenabane iltifatlarınıza derin saygılarımla şükranlarımı sunarım" İsmet⁵⁷.

Dönemin yerel basınından *Anadolu* gazetesi⁵⁸ de birinci sayfada Lozan Sulhu'nun yıldönümü için hukuk fakültesinde yapılacak olan toplantı ve kutlama haberini vermiş, Lozan'a dair de şu ifadeleri kullanmıştır: "...bugün Lozan hatta en doğru tabirile İsmet Paşa günüdür...⁵⁹" Gazetenin 25 Temmuz'lu sayısında ilk sayfa "Cumhuriyet Bayramı'nın çok parlak bir surette kutlanması için hazırlık yapılıyor⁶⁰." başlığı ile Cumhuriyet'e ayrılma da ikinci sayfada bir gün önce yapılan Lozan kutlamalarının ayrıntılarına yer verilmiştir. Buna göre Lozan Günü, Darülfünun salonunda Kazım Paşa ve Maarif Vekili Reşit Galip Bey'in katılımı ile büyük bir merasimle kutlanmış,

⁵⁵ **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1933, No:3309, s.1.

⁵⁶ **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1933, No:3309, s.3.

⁵⁷ **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1933, No:3310, s.5,6.

⁵⁸ İzmir'de yayımlanan günlük siyasi gazetedir. Millî Mücadele'ye destek verir. İzmir'in işgali üzerine Antalya'da çıkmaya başlar. Fuat Süreyya Oral, **Cumhuriyet Basın Tarihi 1923-1973**, Ankara 1973, s.31.

⁵⁹ **Anadolu**, 24 Temmuz 1923, No:5665, s.1.

⁶⁰ **Anadolu**, 25 Temmuz 1933, No:5666, s.1.

bunun yanı sıra memleketin her tarafında şehirler donatılarak gece aydınlatmaları yapılmıştır⁶¹.

Gazetede haberde 10 (23) Temmuz gününün de kutlandığı görülmektedir. 10 (23) Temmuz münasebetiyle Halkevinde “Beyaz Kahraman” oyunu temsil edilmiş⁶² ve ayrıca İzmir’de şehir bayraklarla donanmış, resmî daireler kapatılarak öğle vakti 21 pare top atışı yapılmıştır⁶³. Aydın ili de Hürriyet ve Lozan bayramlarını birlikte kutlamıştır. Bu münasebetle Halkevi temsil şubesi gençler kolu “Kahraman” piyesini temsil etmiş, şehir baştan başa bayraklarla ve defne dallarıyla süslenerek akşam her yer ışıkla aydınlatılmıştır⁶⁴.

1935 yılında da bu heyecanın devam ettiği görülmektedir. 23 Temmuz’un önemi vurgulayan *Ulus* gazetesi 24 Temmuz Lozan Merasim Programı’na yer vermiştir⁶⁵. Bir sonraki sayıda bu kez Sevr ve Lozan karşılaştırılması yapıldığı görülmektedir. Lozan’la yeni bir dönemin başladığını yazan gazetede İnönü için ise şu ifadeler yer bulmuştur: “İnönü’nün kalemi, asırlardan beri Türkiye’nin yapmış olduğu andlaşmaların en şerefliisini, en kazançlısını” imzalamıştır⁶⁶.

1936 yılında alışık olunan söylemin biraz değiştiği görülmektedir. Yine Lozan’ın önemi vurgulanıp Lozan’ın önderi Atatürk ve başyardımcısı İnönü’ye minnet ve şükran sunulmuş fakat farklı olarak Lozan’ın bir eksiğinden bahsedilmiştir. O güne dek bahsi geçmeyen bu eksikliğin dile getirilmesinde hiç şüphesiz o yıl imzalanan Montrö Mukavelesi ile Boğazlar sorununun halledilmesi etkili olmuştur. Nitekim İstanbul Üniversitesi ve Eminönü ve Ankara halkevlerinde yapılacak merasimlere ek olarak İzmir’de de Montrö Zaferi için büyük bir nümayiş gerçekleştirilmiştir⁶⁷.

Sonuç olarak Lozan’ın imzalandığı 24 Temmuz günü Atatürk’ün ölümüne dek “Sulh Bayramı/Günü” olarak kutlanmıştır. Bu kutlamalar 1935 yılında çıkarılan bir kanunla ile 10 (23) Temmuz’un resmî bayram olmaktan çıkarılmasına kadar 10 (23) Temmuz Günü ile birlikte gerçekleşmiştir. Bu kararda muhtemelen artık rejimin yerleşmiş olduğunun düşünülmesi ve

⁶¹ **Anadolu**, 25 Temmuz 1933, No:5666, s.2.

⁶² **Anadolu**, 25 Temmuz 1933, No:5666, s.4.

⁶³ **Anadolu**, 24 Temmuz 1933, No:5665, s.2.

⁶⁴ **Anadolu**, 26 Temmuz 1933, No:5667, s.4.

⁶⁵ **Ulus**, 23 Temmuz 1935, No:5024, s.3.

⁶⁶ **Ulus**, 24 Temmuz 1935, No:5025, s.1.

⁶⁷ **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1936, No:4380, s.6.

inkılapların büyük oranda hayata geçirilmiş olması etkilidir. Bu noktada Hanioglu'nun şu tespiti kıymetlidir:

“Kemalizm 10 Temmuz bayramını yaratan zihni yapının ulus-devlet ölçütünde ürettiği bir ideolojidir. Gerçekleştiricileri tarafından iki büyük Temmuz devrimi (4 Temmuz Amerikan Bağımsızlık Beyannamesi ve 14 Temmuz Fransız Devrimi) ile kıyaslanan ve kendisine benzeri bir önem atfedilerek İnkılab-ı Azim olarak adlandırılan 10 Temmuz, gerçekte bir asırdır toplumumuzu yöneten ve iktidarını sürdürmek için son çabalarını ortaya koyan bir ideolojinin iktidara gelişini simgeler⁶⁸.”

Bu nedenledir ki Erzurum Kongresi özellikle 23 Temmuz'a denk getirilmiştir. Millî Mücadele liderleri için 10 (23) Temmuz'u yok saymak, aslında bir mücadeleyi ve bir zihniyeti inkâr etmek olacaktır. Fakat gelinen yerde yeni rejimde Meşrutiyet'in kutlaması ikinci planda kalmıştır. Nitekim Lozan kutlamalarına Cumhuriyet'in yeni siyasi ve diplomatik başarıları eklenmiştir. Açık şekilde Cumhuriyet, kendi başarılarıyla bir ulusal ve inkılapçı gelenek yaratma çabasındadır.

602

IV. İnönü Dönemi Lozan Kutlamaları

“Lozan İnönü'dür!”

Atatürk'ün ölümünden sonra 11 Kasım 1938'de Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü 1950'ye dek bu görevini sürdürmüştür. Bu süre zarfında Lozan Sulh Günleri'nin coşkulu bir şekilde kutlanmaya devam ettiği görülmektedir. İnönü'nün hem Lozan'ın imzacısı hem Cumhurbaşkanı olduğu düşünüldüğünde “Lozan İnönü'dür⁶⁹” vurgusunun yapılması olağandır. Ayrıca dünyanın yeni bir savaşın eşiğinde olduğu bir zamanda sulhun önemini de artmıştır. Dolayısı ile Lozan'ın 16. yılında (1939) kutlamalar için büyük hazırlıklar yapılması şaşırtıcı değildir. Bu kutlamalar Atatürk'ün ölümünden sonraki ilk kutlamalar olması açısından da önemlidir. İsmet Paşa'nın “İkinci Adam” olarak halka güven tesis etmesi gerekmektedir.

1939 yılı Lozan kutlamaları için CHP Genel Sekreterliği tarafından Halkevleri'ne ilk defa bir genelge yollanmış ve kutlamalar zorunlu kılınmıştır. CHP Genel Sekreterliğinden Halkevi Başkanlığına çekilen telgraflar bu

⁶⁸ M. Şükrü Hanioglu, “Unutulan Bayram”, *Sabah*, 24 Temmuz 2011.

⁶⁹ *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1943, No:6803, s.1.

hususla çok açıktır. Erzurum mebusu Ahmet Fikri Tüzer'in Halkevi'ne çektiği telgrafta Lozan'ın önemi anlatılmış ve ardından kutlama programının ne şekilde yapılacağı ile ilgili ayrıntılar şu şekilde verilmiştir:

“Konuşma yarım saati geçmemeli, esaslı noktaları heyecan ve metotla tebarüz ettirecek bir şekilde olmalıdır. Fayda düşünülüyorsa bu toplantıya bir konser veya piyes eklenebilir. Her konferansta istediğimiz gibi yazılı olması ve bir suretinin sonra bize gönderilmesi şartını ayrıca kayde lüzum görmüyoruz... konferans için müracaat edilebilecek kitap ve makaleler: 1-Nutuk 2-Ankara Halkevi neşriyatından “Lozan” kitabı 3-Tarih Cemiyetince yazılan tarihin 4 üncü cildi 4-Ülkü koleksiyonlarından Ağustos ve Temmuz nüshaları 5-Bulmak kabil olursa Profesör Cemil Bilsel'in Lozan kitabı⁷⁰.”

Zonguldak mebusu Halil Türkmen de Halkevi Başkanlığından benzer bir istekte bulunmuştur: “24 Temmuz Lozan yıldönümünün hareketli ve canlı bir programla kutlanması esbabının teminini ve neticenin bildirilmesini rica ederim⁷¹.”

Bu ricaların yerine getirildiğine dair geri dönüşler de istenmiştir. Örneğin Trabzon Araklı Halkevinden Parti Genel Sekreterliğine çekilen telgrafta göre kutlama programı şu şekilde gerçekleşmiştir: “...5/1466 sayılı emre göre 24 Temmuz gününe tesadüf eden Lozan Sulhu yıldönümü evimiz tarafından kutlanmış (Nutuk, Ankara Halkevi neşriyatından “Lozan” kitabı, Tarih Cemiyetince yazılan tarihin 4 üncü cildi, Ülkü koleksiyonlarından Ağustos ve Temmuz nüshalarına uyularak söylevler verildiği sonsuz hürmet ve saygıyla arz olunur.”⁷² Araklıya ek olarak Çal, Çermik, Maraş, Ş. Karahisar, Denizli, Manisa, Karşıyaka, Antalya, Muğla, Hopa, Çanakkale, Bolu, Ilgaz, Bafra, Ünye, Mersin, İzmir, Vezirköprü, Bingöl, Eminönü, Düzce, İpsala, Tarsus, Eskişehir, Gaziantep, Bayburt, Trabzon, Perşembe, Kars, Korkuteli, Bozkır, Ermenek, Kırklareli, Kırşehir, Gerze, Alucra halkevlerinden de Parti Genel Sekreterliğine benzer telgraflar gitmiştir. Pek çoğunda ayrıca Atatürk'e ve Millî Şef İnönü'ye duyulan minnet de dile getirilmiştir. Örnekler şu şekildedir:

“...sayılı yüksek buyruğunuzla Halkevimizde Lozan yıl dönümü hararetle ve canlı bir surette ek programla kutlanmış ve söylenen söylev

⁷⁰ BCA, Fon: 490-1-0-0, Yer: 4-21-19.

⁷¹ BCA, Fon: 490-1-0-0, Yer: 4-21-19.

⁷² BCA, Fon: 490-1-0-0, Yer: 979- 796-1.

suretinin sunulduğunu saygılarımla arz ederim.”⁷³ “...İsmet İnönü’ümüz Lozan zaferini yaratmasaydı ne Cumhuriyet’e kavuşabilirdik ne de bu güzel günlere... Türkün en büyük çocuğu ve dünyanın en büyük adamı Atatürk’ümüzü... bir daha anarak Lozan zaferinin eşsiz yaratıcısı İsmet İnönü’ümüze kahramanlığının, faziletinin tutuşmuş heyecanile dolu kalplerimizi sunarız...⁷⁴”, “... Millî Şef Büyük İnönü’ye... bu vesile ile derin saygılarımızı sunarız⁷⁵”, “...İzmirli, millî kahraman, eşsiz diplomat Millî Şefimiz İnönü’ye sarsılmaz bağlılıklarını... bir kere daha izhar etmek suretiyle sonsuz heyecan ve saadet duymuşlardır...⁷⁶”, “Lozan Günü’nde şehrimizde yapılan kutlama programını -bağlı olarak- tazimlerimle sunarım⁷⁷.”

1940 yılında da Aydın, Ünye, Ulukışla halkevlerinden Parti Genel Sekreterliğine çekilen telgraflarda Lozan kutlamalarına dair bilgi verildiği görülmektedir.

Bu telgraflara ek olarak kimi zaman program⁷⁸ ve programdan kesitler de eklenmiştir. Program genel itibariyle İstiklal Marşı ile açılmış, bir konferans, ilgili ve coşkulu bir söylev, şiirler ve piyes ile devam etmiştir. Genellikle Sevr ve Lozan kıyaslaması yapılan bu konuşmalar Onuncu Yıl Marşı ile son bulmuştur.

23 Temmuz 1941 yılı *Vatan* gazetesi “Hatay bugün kurtulmuştu” başlığının altında Lozan Sulhu’ne ve Montrö Zaferi’ne yer vermiştir. Falih Rıfkı Atay⁷⁹ Lozan ve Montrö’yü birlikte andığı yazısında düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

“...Lozan Sulhu’nun mal olduğu fedakarlığı Garp Cephesi kumandanı, Lozan Murahhas Heyeti Reisi, Cumhuriyet hükûmetlerinin hemen hemen mütemadi başvekili ve şimdi devlet reisi ve Millî Şefimiz İsmet İnönü kadar kimse ihata ve taktir edemez... kendisine bu milletin itimadı kati ve bütündür... Montrö, Lozan Sulhu’nun millî toprak

⁷³ BCA, Fon: 490-1-0-0, Yer: 979- 796-1.

⁷⁴ BCA, Fon: 490-1-0-0, Yer: 979- 796-1.

⁷⁵ BCA, Fon: 490-1-0-0, Yer: 979- 796-1.

⁷⁶ BCA, Fon: 490-1-0-0, Yer: 979- 796-1.

⁷⁷ BCA, Fon: 490-1-0-0, Yer: 23-114-2.

⁷⁸ BCA, Fon: 490-1-0-0, Yer: 979- 796-1.

⁷⁹ (1894-1950) Gazeteci, yazar, milletvekili. Gazeteciliğe *Tanin*’de başlayan Atay, 1918’de *Akşam* gazetesini kurar. *Hakimiyet-i Milliye*, *Ulus*, *Milliyet* gazetelerinde başyazarlık ve 1927’den 1950’ye dek milletvekilliği yapar. Gezi, hatıra, fıkra tarzında pek çok eseri vardır. Ayrıntı için bk. Funda Selçuk Şirin, **İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Bir Aydın Falih Rıfkı Atay**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2014.

hakimiyetine ait son meselesini kapayan bir siyasi zaferdir... Her iki bayramı Türk milletine kutlarız...⁸⁰”

Yine 1941 yılında Lozan Sulh Günü tüm yurttan kutlanmış, ayrıca İstanbul Üniversitesinde Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu, Maarif Vekili Hasan Ali Yücel, vekiller, Vali ve Belediye Reisi'nin katıldığı bir merasimle Lozan anılmıştır⁸¹. 1942 yılında da Halkevlerinden gönderilen telgraflarla Lozan Günü tezahüratla kutlanmış, İnönü'ye duyulan şükran şu şekilde ifade edilmiştir: “...büyük eserin kahramanı olan en büyüğümüz millî şefimize ebedi minnet ve candan bağlılık duyguları⁸².” 1943 yılında da benzer merasimlerin yine Halkevlerinde ve İstanbul Üniversitesinde yapıldığı görülmektedir. “Lozan İnönü'dür” vurgusu başlıklarda ve köşe yazılarında daha çok yer bulmuş, Lozan kutlamaları ile ilgili haberler artmıştır. Öyle ki 21 Temmuz'dan 28 Temmuz'a dek Lozan manşetlerde kalmıştır.

Yerel basında da Lozan'a aynı ilgi göze çarpmaktadır. 21 Temmuz'da Montrö Zaferi'ni kutlayan *Yeni Asır*⁸³, 23 Temmuz'da Hürriyet Bayramı'nı kutlamış ve nihayet 24 Temmuz'da “Lozan Günü” başlığı altında günün önemini belirten bir köşe yazısına, Halkevinde yapılacak törene dair habere ve bir şiire yer vermiştir. Benzer haberlerin 27 Temmuz'a kadar devam ettiği görülmektedir. Son olarak gazetede Başvekil Şükrü Saraçoğlu'nun Lozan münasebetiyle İnönü'ye çektiği telgraf şu şekilde yer bulmuştur:

“Türkün varlığını içine düştüğü uçurumdan kurtaran kumandan ve baş murahhas İsmet İnönü'nün eskilikleri yıkan ve yeniliklere yol açan Lozan kalesi bugün 20 yaşına giriyor. 20 yıl önce millete verilen bu armağan önünde bugün ben, bütün Türk yürekleri gibi inanla, güvenle ve heyecanla yarına ve ileriye bakıyorum. Çünkü Lozan kalesinin bize gösterdiği yol, tarihimizin büyük yoludur⁸⁴.”

1944 yılı kutlamaları da büyük katılımıla gerçekleşmiş, Montrö Boğazlar Zaferi ve Lozan Sulhu birlikte kutlanmıştır. Çanakkale Halkevinin sekreterliğe verdiği bilgiler ışığında Vali, generaller, subaylar, memurlar ve

⁸⁰ **Vatan**, 23 Temmuz 1941, No:329, s.5.

⁸¹ **Vatan**, 25 Temmuz 1941, No:331, s.1.

⁸² **BCA**, Fon: 490-1-0-0, Yer: 979- 796-1.

⁸³ 1895'te “Asır” adıyla Selanik'te çıkan gazete, 1908'de *Yeni Asır* adını alır. 1924'te İzmir'e taşınır ve günlük çıkar. Erdoğan Tokmakçıoğlu, **Türk Basın Tarihi**, İsim Yayınları, Ankara 2011, s.233.

⁸⁴ **Yeni Asır**, 27 Temmuz 1943, No: 11630, s.4.

çok kesif bir halk kitlesi ile gerçekleşen etkinlikte söylevler verildiği bilinmektedir⁸⁵.

7 Ocak 1946'da DP'nin kurulmuş olmasının da Lozan kutlamalarına etkisi olduğu düşünülebilir. Nitekim 1947 yılında daha öncekilere benzer bir emir Halkevlerine iletilmiş olsa da bu kez farklı ifadeler yer bulmuştur. "...yalnız konuşmalar yapılmakla yetinmemeli, bulunulan yerin türlü imkânlarından faydalanarak, zengin programlar hazırlanmalıdır... Halkevli arkadaşlarımız el ele vererek halkımızın millî duygularını ve heyecanını besleyecek ve arttıracak hazırlıkların hiçbirini ihmal etmemelidir...⁸⁶"

Erzurum milletvekili Münir Hüsrev Göre, CHP İl İdare Kurulu Başkanlığına gönderdiği telgrafta ilin kendisine layık şekilde Montrö ve Lozan'a ilişkin kutlamalarda bulunmasını salık verirken⁸⁷ Bingöl Milletvekili ve Halkevleri Başkanı Hasan Tahsin Banguoğlu da Halkevi Başkanlığına, Halkodası Başkanlığına ve CHP İl İdare Kurulu Başkanlığına gönderdiği yazıda bir gelenek hâline gelen Lozan ve Montrö günlerinin kutlanmasını istemiştir. Aynı yıl Konya Halkevi, Lozan anısına ödüllü bir şan yarışması düzenlerken⁸⁸ Ordu Halkevi yine ödüllü su sporları yarışması tertip etmiştir⁸⁹.

1948 yılında Konya Halkevi dergisindeki "Lozan" başlıklı bir makale dikkat çekmektedir. Makalede Lozan günü Türk milletinin kükreyişi önünde emperyalist emellerin parçalanıp gittiği bir gün olarak tanımlanmakta ve asırlardır sürüp giden şark meselesinin Lozan ile tarihe karıştığı yazmaktadır. 1949 yılındaki kutlamada da Konya Halkevinde bir söylev verildiği görülmektedir. Aynı yıl Lozan münasebetiyle Ankara Üniversitesi adına Prof. Dr. Enver Ziya Karal radyoda bir konuşma yapmıştır⁹⁰. Ordu Halkevinde de 1949 yılında Lozan ve Montrö Zaferi bir törenle kutlanmıştır⁹¹.

⁸⁵ BCA, Fon: 490-1-0-0, Yer: 237-942-1.

⁸⁶ BCA, Fon: 490-1-0-0, Yer: 7-39-5.

⁸⁷ BCA, Fon: 490-1-0-0, Yer: 7-39-6.

⁸⁸ Osman Kaynar, **Konya Halkevi'nin Türk Modernleşmesindeki Faaliyetleri (1932-1951)**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2007, s.139.

⁸⁹ Hikmet Pala, **Cumhuriyet Modernleşmesi Projesinin Bir Aracı Olarak Ordu Halkevi ve Çalışmaları**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s.184.

⁹⁰ Kaynar, **a.g.e.**, s.289, 290.

⁹¹ Pala, **a.g.e.**, s.95.

Bu yıllarda gittikçe güçlenen bir muhalefetin varlığı düşünülürse kutlamaların daha coşkulu geçmesi de anlaşılabilir. Keza DP destekçisi olan *Zafer* gazetesinin 23 ve 24 Temmuz’lu sayısında Hatay’ın ve Hürriyet Bayramı’nın yıldönümleri kutlanırken Lozan’ın bahsi geçmemektedir. Gazetede “21 Temmuz Seçimleri”nden sürekli bahsedilmesi ise ayrıca önemlidir. “21 Temmuz’un yıl dönümü⁹²” ya da “21 Temmuz yarası hâlâ kanıyor. Devlet onların değildir, devleti temsil eden bu millettir!⁹³” vb. başlıklardan anlaşılacağı üzere muhalefet 1946 seçimlerinden ötürü CHP’ye tepkilidir ve Lozan münasebetiyle İnönü’ye yapılan vurgudan rahatsızlık duymaktadır.

V. Demokrat Parti Dönemi Lozan Kutlamaları

“Yeter! Lozan milletindir!”

14 Mayıs 1950 seçimleri ile 27 yıllık bir tek parti iktidarı son bulmuş, “yeter söz milletindir” şiarı ile iktidarı alan DP, 27 Mayıs 1960 Askerî Müdahalesi’ne kadar ülkeyi yönetmiştir. DP’lilerin Atatürk ve Cumhuriyet’in değerleri ile bir sıkıntısı olmamasına rağmen özellikle İnönü Dönemi üzerinden CHP politikalarını eleştiren bir tavırları olmuştur. Dolayısıyla iktidarları boyunca değişen şeylerden birinin de Lozan kutlamaları olması olağandır. *Milliyet* gazetesi 1950 Lozan kutlamalarındaki değişikliği şu şekilde değerlendirmiştir: “Lozan’ın yıldönümü her sene memlekette büyük törenlerle kutlanırken bu yıl, belki İnönü iktidardan düştüğü için, maalesef layık olduğu alaka ile karşılanamadı, hatta denilebilir ki ihmale uğradı⁹⁴.”

Zafer gazetesinin 1950 yılı 23 Temmuz sayısından da DP’nin Lozan’a bakışı açık olarak anlaşılmaktadır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve beraberinde bir heyet, saat 12.30’da Hürriyet Abidesi’ne giderek merhum Şevket ve Talat paşaların kabirlerini ziyaret edip saygı duruşunda bulunmuş, ardından sarayları gezerek Atatürk’ün yatak odasını ziyaret etmiştir⁹⁵. DP, 23 Temmuz günü İttihatçılara gösterdiği vefayı Atatürk’e de göstermiş, buna karşılık Lozan’ın bahsi geçmemiştir. Hatta gazetenin “Halkevlerinin akıbeti ne olacak?” başlıklı yazısında Halkevlerinin CHP ile kurduğu organik bağa dikkat çekilmiş ve bunların meşruiyeti sorgulanmıştır⁹⁶.

⁹² *Zafer*, 23 Temmuz 1949, No: 85, s.2.

⁹³ *Zafer*, 25 Temmuz 1949, No: 87, s.1.

⁹⁴ Ali Naci Karacan, “Lozan’ın 27. Yıldönümü”, *Milliyet*, 26.07.1950, s.1.

⁹⁵ *Zafer*, 23 Temmuz 1950, No:448, s.1,8.

⁹⁶ Haberde milletin parası ile yapılan bu evlerin CHP ile kurduğu organik bağa dikkat çekilmekte ve evlerin varlığı ile meşruiyeti sorgulanmaktadır. “vaktiyle muhalefette

Tek Parti Dönemi'nde parti-devlet bütünleşmesinin somut örneklerinden biri olan ve Lozan kutlamalarını gerçekleştirdiği Halkevleri ile Halkodalarının mercek altına alınması gelecek Lozan kutlamalarına dair ipuçlarını da vermektedir⁹⁷.

Gazetenin bir sonraki sayısında Gazeteciler Bayramı dolayısı ile basın hürriyeti, Hatay'ın kurtuluşu ve yine Hürriyet Bayramı kutlanmaktayken Lozan'a dair bir haber yine yoktur⁹⁸. 25 Temmuz'da Hürriyet Bayramı haberleri devam ederken nihayet Lozan'a dair bir makale görülse de bu makalede yazarlar oldukça çekicidir.

“...Lozan, askerî başarı ve zaferimizin politik alandaki devamından ya da neticesinden başka bir şey değildir. Fakat tek parti devrinin her iyi ve başarılı hareketi ille şahıslara mal etme adeti veya zihniyeti, Lozan Muahedesi'nde de kendini göstermiş ve yalnızca Türk milletinin bir siyasi muvaffakiyeti sayılmak lazım gelen “Lozan” bir kahramana bir rütbe veya madalya verilir gibi bol keseden şahsa mal edilip çıkmıştır... Lozan Muahedesi'ndeki muvaffakiyet sadece şu veya bu şahsın siyasi mahareti ve zekası eseri değil, olsa olsa o günlerin, mihrakını Atatürk'te bulan, çok kuvvetli siyasi inisiyatifinin mahsulüdür... yeni bir devre girdiğimiz, yeni bir zihniyete adapte olmaya çalıştığımız, daha doğrusu tek parti tek şef sisteminden çıkıp çok partili bir demokrasi rejimine geçtiğimiz, millî hakimiyeti fiilen sağladığımız bir zamanda artık bu sakim yolu terk etmeli; millî eserleri ve millî muvaffakiyetleri gerçek sahibi ve gerçek başarıcısı millete iade etmeliyiz. Aksi hâlde milletin ve gerçeğin rağmına putlaştırmaya çalıştığımız şahsı da yıpratmış oluruz. Çünkü ne devir artık o devirdir; ne de Lozan tek bir şahsın eseri⁹⁹.”

Bu ifadeler yeni bir dönemin başladığını açık olarak ortaya koymaktadır. Bir başka deyişle 1940'ların “Lozan İnönü'dür” söylemi, yerini “Yeter! Söz milletindir!” sloganından mülhem “Lozan milletindir”e bırakacaktır.

Cumhuriyet gazetesi de *Zafer* gazetesinden çok farklı değildir. Gazetenin 23 Temmuz sayısında Hürriyet Bayramı yer alırken 24 Temmuz sayısında İsmet

bulunan bir partiyi iktidara geldikten sonra da millet arasında tefrika yaratmakla itham edenler, Halkevlerini kendi faaliyetlerine inhisar ettirmekle acaba aynı hareketi yapmış olmuyorlar mı?”, *Zafer*, 23 Temmuz 1950, No:448, s.2.

⁹⁷ Halkevleri çok geçmeden 5830 sayılı yasa ile kapatılır (11 Ağustos 1951). Anıl Çeçen, *Halkevleri*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1990, s.252.

⁹⁸ *Zafer*, 24 Temmuz 1950, No:449, s.1.

⁹⁹ *Zafer*, 25 Temmuz 1950, No:450, s.2.

İnönü'yü anmayan küçük bir Lozan yıldönümü ve Gazeteciler Bayramı haberi vardır¹⁰⁰. Benzer şekilde 23-24 ve 25 Temmuz 1951 *Akşam* gazetesinde Lozan'a dair tek satır yoktur, sadece Hatay'ın kurtuluşu Hatay'da büyük şenlik ve tezahürat eşliğinde kutlandı yazmaktadır¹⁰¹.

Gazetenin 24 Temmuz manşetindeki "Hür Dünyaya Büyük Amerikan Yardımı" başlığı ise dikkat çekicidir. Lozan Konferansı'nda İngiliz Heyeti Başkanı Lord Curzon'un, İsmet İnönü'ye "Şimdi bu masada verdiklerimizi, yakında ekonomik zorluklar içine düştüğünüzde geri alacağız" sözlerinin vücut bulmuş hâli gibidir. Bu politika İnönü ile başlayıp DP ile devam ettirilen bir politika olmakla birlikte iktidarın Amerikancı politikasını göstermesi açısından önemlidir.

1952 yılında da benzer haberler ve söylemler vardır. *Akşam* gazetesinin 23 Temmuz ve 24 Temmuz sayılarında Lozan'a dair tek satır yokken "Gazeteciler Günü" kutlanmaktadır¹⁰². 25 Temmuz sayısında çok küçük bir haberle İsmet İnönü'nün, Lozan Günü münasebetiyle kendisini ziyaret eden gençlere ve vatandaşlara verdiği demeçten bahsedilmektedir¹⁰³.

Cumhuriyet gazetesinin 23 Temmuz sayısında hürriyetin ilanının yıldönümü münasebetiyle yapılan törenden bahsedilirken¹⁰⁴ 24 Temmuz'da Lozan'ın yıldönümü bir makale ile yad edilmiştir. Dikkat çekici olan, bu makalede İsmet İnönü ismine hiç yer verilmemiş olmasıdır. Mustafa Kemal'in başarılarından bahsedilen makalede şu ifadeler yer verilerek bir bakıma Lozan yine millete mal edilmiştir: "...kendi kaderini kendi eline almış olan Türk milleti, hem savaş meydanında hem siyaset sahnesinde muzaffer olmuştur¹⁰⁵." *Cumhuriyet* gazetesinin değişen bu tavrında muhtemelen 1940'larda Nadir Nadi'nin savaşa dair yazdığı bir makale ile gazetenin kapatılması¹⁰⁶, Yunus Nadi'nin 1943 seçimlerine aday gösterilmemesi ve Nadir Nadi'nin 1950'de DP'den vekil seçilmesi etkili olmuştur¹⁰⁷.

¹⁰⁰ *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1950, No:9325, s.1.

¹⁰¹ *Akşam*, 24 Temmuz 1951, No:11781, s.3.

¹⁰² *Akşam*, 24 Temmuz 1952, No:12142, s.1.

¹⁰³ *Akşam*, 25 Temmuz 1952, No:12143, s.2.

¹⁰⁴ *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1953, No:10410, s.2.

¹⁰⁵ Abidin Daver, *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1953, No:10411, s.2.

¹⁰⁶ Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1991, s.127-130.

¹⁰⁷ Barış Erten, Görkem Doğan, "Cumhuriyet'in Cumhuriyet'i: Cumhuriyet Gazetesi" *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Kemalizm II*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.505.

Değişen söylem yerel basında da kendini göstermiştir. 24 Temmuz tarihli *Yeni Asır* gazetesinde sadece Hatay'ın kurtuluş kutlamaları vardır. İstiklal Marşı'nın okunması ile başlayan kutlamalar; Atatürk büstüne çelenk koyma, söylev, askerî geçit, şehitlik ziyareti vb. ritüellerle son bulmuştur. DP'nin günün anlamı adına düzenlediği bir “garden parti” olmasına rağmen daha önceleri Hatay'ın kurtuluşu ile birlikte kutlanan Lozan Bayramı'nın bahsi bile geçmemektedir¹⁰⁸. *Akşam* gazetesinin 1954 yılının 23-24 Temmuz sayılarında yine Hürriyet Bayramı anılmakta fakat 25 Temmuz sayısı da dâhil olmak üzere Lozan'a yer verilmemektedir¹⁰⁹.

DP ile başlayan yeni dönemde Lozan kutlamalarına kimi zaman engeller çıkarılmasının dışında 1955 yılı itibariyle yasak da gelmiş, Lozan toplantılarına izin çıkmamıştır¹¹⁰. CHP Beşiktaş Lozan Ocağının Lozan'ın 35. yıldönümü münasebetiyle yapmak istediği salon toplantısına “dünya ahvalinin çok kritik anlar yaşadığı” gerekçesiyle izin verilmemiştir¹¹¹. Bir sonraki yıl da İzmir Eşrefpaşa CHP ilçe merkezinin Lozan'ı anmasına izin verilmemiştir¹¹². İzmir'de yapılmak istenen Lozan kutlamaları için valilikten izin çıkmaması üzerine İnönü itirazını şu şekilde dile getirmiştir: “Yani İzmir Valisi Lozan gibi bir tarih hadisesinden bahsedilmesini kabul etmiyor. Ne anlayıştır bu, ne haktır¹¹³.” Fakat İstanbul Kadıköy Lozan Kulüpte CHP'liler Lozan'ın 36. yıldönümü için kutlama yapmıştır¹¹⁴.

DP çok net bir şekilde Lozan'ı İnönü'nün eseri olarak görmekte ve bundan duyduğu rahatsızlığı ortaya koymaktan çekinmemektedir. Bu nedenledir ki DP, 24 Temmuz'u siyasi söyleminden çıkararak kendisine bir başka referans bulmuştur: 10 (23) Temmuz Hürriyet Bayramı. DP, 10 (23) Temmuz'u adeta bir meşruiyet kaynağı olarak görmüş, bununla birlikte Montrö ve Hatay'ı kutlamakta bir sakınca görmezken Lozan'ı unutmayı tercih etmiştir.

Bu durumun yarattığı rahatsızlık Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in 24 Temmuz 1960 Pazar günü İnönü'ye çektiği telgraf ile de kendisini göstermiştir. Gürsel, hem Lozan'ın hem İnönü'nün hakkını teslim ettiği

¹⁰⁸ *Yeni Asır*, 24 Temmuz 1953, No:17092, s.3

¹⁰⁹ *Akşam*, 24 Temmuz 1954, No:12862, s.1.

¹¹⁰ *Milliyet*, 24.07.1959, s.5.

¹¹¹ *Milliyet*, 24.07.1958, s.3.

¹¹² *Milliyet*, 24.07.1959, s.1.

¹¹³ İ. Turan, *a.g.e.*, s.243.

¹¹⁴ *Milliyet*, 24.07.1959, s.2.

mesajda şunları yazmıştır: “Sayın İnönü. Lozan günü münasebetiyle zat-ı devletlerini hürmetle ve hayranlıkla hatırlamak benim için zevkli bir vazifedir. Memlekete yaptığınız hizmetler içinde Lozan daima bir abide olarak yaşayacaktır. Derin saygılar¹¹⁵.”

İnönü'nün hatırlanmaktan duyduğu memnuniyet de aşikârdır. Telgrafa cevabı şu şekilde olmuştur: “Lozan günü münasebetiyle bildirmek lütfunda bulunduğunuz alicenap iltifatlarınıza şükranlarımı arz ederim. Yüce ve asil vazifelerinizde devamlı başarılar dileğiyle saygılarımı sunarım¹¹⁶.” Nitekim o yıl Lozan'ın 37. yılı münasebetiyle MTTB tarafından Cağaloğlu Öğrenci Lokalinde, Mustafa Kemal Derneği tarafından ise Kadıköy'de bir toplantı tertip edilmiştir¹¹⁷. 1960 yılından sonra Lozan anmaları devam etmiş, İsmet Paşa pek çok zeminde (gazeteler, televizyon kanalları) demeçler ve röportajlar vermiştir. Fakat 1923-50 arasındaki coşkulu kutlamalar yapılmamıştır. İsmet Paşa, Lozan'a dair son konuşmasını ise 23 Ekim 1973 tarihinde Türk Tarih Kurumunun Cumhuriyetin 50. yıldönümü dolayısıyla düzenlediği seminerde “İstiklal Savaşı ve Lozan” konusu ile gerçekleştirmiştir¹¹⁸.

¹¹⁵ İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973) 2. Cilt**, Haz. Ahmet Demirel, YKY, İstanbul 2008. s.792.

¹¹⁶ **Aynı yer.**

¹¹⁷ **Milliyet**, 24.07.1960, s.1.

¹¹⁸ İ. Turan, **a.g.e.**, s.279.

SONUÇ

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye için hem Birinci Dünya Savaşı bitmiş hem de bağımsızlık mücadelesi kazanılmıştır. Lozan Barış Antlaşması bağımsız Türkiye'yi tüm dünyaya ilan eden bir antlaşma olmuştur. Nitekim birkaç ay sonra TBMM hükûmeti yönetim biçimini Cumhuriyet olarak belirlemiş, böylece imparatorluğun küllerinden doğan yeni bir devlet uluslararası sahnede yerini almıştır. Emperyalizme karşı verilen mücadele beraberinde barışı, bağımsızlığı yeni bir rejimi getirmiştir.

Bundan ötürüdür ki 24 Temmuz, hiçbir zaman resmî bir bayram günü olmasa da ülke içindeki etkinlikler ile bir bayram gibi kutlanmıştır. Dönemin gazetelerine bakıldığında “Lozan Sulh Bayramı” ifadesinin yaygın olarak kullanıldığı görülebilmektedir.

Lozan Sulh Bayramı uzun yıllar 10 (23) Temmuz Hürriyet Bayramı ile birlikte kutlanmıştır. Art arda gelen günlerde şehir bayraklarla donatılıp ışıklandırılmış ve belli bir program doğrultusunda bu coşku halkla paylaşılmıştır. Öyle ki zamanla bu coşkuyu daha da artırmak adına Montrö Mukavelesi, Hatay'ın anavatana katılması ya da Gazeteciler Günü de bu kutlamalara eklenmiştir.

Atatürk Dönemi'nde başlayan bu kutlamalar, genellikle CHP ile iç içe geçmiş olan Halkevlerinde yapılmıştır. İnönü Dönemi'nde bu kutlamalara verilen önem daha da artmış, merkezden Halkevlerine çekilen telgraflarda kutlama programlarının içeriği belirlenmeye başlanmıştır. Muhtemelen bu durum dönemin şartları ile de ilgilidir. 1939-1944 arasında ikinci bir dünya savaşı yaşanmış, doğal olarak barış da her zamankinden daha fazla önem kazanmıştır. Bununla birlikte 1946 yılı itibariyle Türkiye'de çok partili yaşama geçilmiş, DP güçlü bir muhalefet partisi olarak iktidarı alışkın olmadığı bir siyasi mücadele içine sürüklemeye başlamıştır. Muhalefetin olduğu bir siyasi düzende Lozan Barış Antlaşması kutlamaları da bu durumdan etkilenmiştir. Artık kutlamalar da bir bakıma DP'ye karşı pozisyon almada bir işlev kazanmıştır.

1950 yılında iktidarı alan DP, Lozan kutlamalarına mesafeli olmuş, Lozan Sulh Günü'nü kutlamayı Türkiye'nin siyasi, askerî tarihinden bağımsız olarak CHP'nin ve özellikle de İnönü'nün mazisine ait kişisel bir başarıyı kutlamakla, siyasi bir taraf tutmakla eşdeğer görmüştür. Dolayısıyla mesele

âdeta İnönü'yü sevmek ya da sevmemek hâlini almış ve bu dönemde kutlamalara son verilmiştir. 1955 yılından sonra ise kutlamalara yasak getirilmiştir. Bu sürecin bir sonucu olarak Lozan Sulh Günü/Bayramı zamanla hafızalardan silinmiş ve dar bir alana sıkışarak sadece akademi ile sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte Lozan, her yıl düzenli olarak Heybeliada'da İnönü Vakfı tarafından kutlanmaktadır. Bu durum İsmet İnönü'ye duyulan vefa ve minnet borcu ile ilgili olduğu kadar, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin tarihine duyulan saygı ve barışa verilen önem ile de ilgilidir. Bu anmalar toplumsal hafızaya ve sürekliliğe yapılan bir katkı olarak da görülmelidir.

Lozan Barış Antlaşması; bağımsız ve çağdaş bir Türkiye'nin doğmasını sağlamış, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'i ilan edebilmenin ön koşulunu oluşturmuş kurucu bir belgedir. Üstelik dünya siyasi haritasının (günümüz de dâhil) pek çok coğrafyada değişikliğe uğradığı düşünülürse Lozan ile sağlanan istikrar ve barışın ne denli önemli olduğu da anlaşılır.

İntihal Taraması

Plagiarism Detection

Bu makale intihal taramasından geçirildi. (<https://intihal.net/>)
| *This paper was checked for plagiarism. (<https://intihal.net/>)*

Etik Beyan

Ethical Statement

Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. | *There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.*

Açık Erişim Lisansı

Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. | *This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License.*

KAYNAKÇA

90 Soruda Lozan Barış Antlaşması, Haz. Gürer Karagedikli, Bilgi Yayınevi, Ankara 2013.

Ahenk, 24 Temmuz 1923, No: 9289.

Akbayrak, Hasan, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Milli Bayramlar”, **Tarih ve Toplum**, C 8, S 43, Temmuz 1987, s.31-38.

Akşam, 22 Temmuz 1929, No: 3869.

Akşam, 23 Temmuz 1932, No: 4951.

Akşam, 24 Temmuz 1929, No: 3871.

Akşam, 24 Temmuz 1930, No: 4232.

Akşam, 24 Temmuz 1951, No:11781.

Akşam, 24 Temmuz 1952, No:12142.

Akşam, 24 Temmuz 1954, No:12862.

Akşam, 25 Temmuz 1929, No: 3872.

Akşam, 25 Temmuz 1932, No: 4953.

Akşam, 25 Temmuz 1952, No:12143.

Anadolu, 24 Temmuz 1923, No:5665.

Anadolu, 24 Temmuz 1933, No:5665.

Anadolu, 25 Temmuz 1933, No:5666.

Anadolu, 26 Temmuz 1933, No:5667.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Cilt II, Devlet Matbaası, İstanbul 1934.

Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları, Der. Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.

Atay, Falih Rıfki, **Mustafa Kemal’in Mütareke Defteri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

Babacan, Hasan, Uğur Üçüncü, “Türk Basınına Göre Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Meşrutiyet Kutlamaları”, **History Studies**, C 2, S 2, 2010, s.415-440.

Babaoğlu, Resul, “Muharebeden Diplomasiye: Lozan Konferansı’nda Türk Delegasyon Heyetinin Karşılaştığı Zorluklar”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 35, S 99, Bahar 2019, s.95-140.

Cumhuriyet, 23 Temmuz 1953, No:10410.

Cumhuriyet, 24 Temmuz 1933, No:3309.

Cumhuriyet, 24 Temmuz 1936, No:4380.

Cumhuriyet, 24 Temmuz 1943, No:6803.

Cumhuriyet, 24 Temmuz 1950, No:9325.

Cumhuriyet, 25 Temmuz 1933, No:3310.

Çeçen, Anıl, **Halkevleri**, Gündoğan Yayınları, Ankara 1990.

Daver, Abidin, “30 Yıl Önce Bugün Lozan’ı Kazanmıştık”, **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1953, No:10411.

Erten, Bağış, Doğan, M. Görkem, “Cumhuriyet’in Cumhuriyet’i: Cumhuriyet Gazetesi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Kemalizm II**, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.501-512.

Gökgöz, Gurbet, “Belleklerden Silinmeye Yüz Tutan Bir Gün: Lozan Sulh Bayramı”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 10, S 22, Bahar 2011, s.95-115.

Gür, Ebru, **Lozan Konferansının Türk Basınına Yansımaları**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2006.

Hâkimiyet-i Milliye, 24 Temmuz 1927, No: 2179.

Hanioğlu, M. Şükür, “Unutulan Bayram”, **Sabah**, 24 Temmuz 2011.

İnönü, İsmet, **Defterler (1919-1973)**, Cilt 2, Haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

İnönü, İsmet, **Hatıralar**, Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014.

Karacan, A. Naci, “Lozan’ın 27. Yıldönümü”, **Milliyet**, 26 Temmuz 1950.

Karacan, Ali Naci, **Lozan**, Nokta Kitap, İstanbul 2007.

Karpat, Kemal H., **Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012**, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

Kaynar, Osman, **Konya Halkevi'nin Türk Modernleşmesindeki Faaliyetleri (1932-1951)**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2007.

Kodal, Tahir, "Lozan Barış Antlaşması ve Türk Kamuoyu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 22, S 64-65-66, Mart-Temmuz-Kasım 2006, s.215-244.

Milliyet, 24.07.1958.

Milliyet, 24.07.1959.

Milliyet, 24.07.1960.

Nadi, Nadir, **Perde Aralığından**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1991.

Odabaşı, Hadiye Yılmaz, "Geleneğin İcadından Geleneğin İdamına Lozan Sulh Bayramı", **Toplumsal Tarih**, Temmuz 2019, s.60-67.

Oral, Fuat Süreyya, **Cumhuriyet Basın Tarihi 1923-1973**, Ankara 1973.

Pala, Hikmet, **Cumhuriyet Modernleşmesi Projesinin Bir Aracı Olarak Ordu Halkevi ve Çalışmaları**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

Paşaili, 25 Temmuz 1923, S. 42.

Rauf Orbay'ın Hatıraları (1914-1945), Haz. O. Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2005.

Şentürk, Ayşegül, **Necmettin Sadık (Sadak) Gazeteci ve Siyasi Kimliği (1890-1953)**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2011.

Şimşir, Bilal N., **Lozan Günlüğü**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2012.

Şimşir, Bilal N., **Lozan Telgrafları I (1922-1923)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990.

Şimşir, Bilal N., **Lozan Telgrafları II (Şubat- Ağustos 1923)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.

Şirin, Funda Selçuk, **İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Bir Aydın Falih Rıfki Atay**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2014.

Tengirşenk, Yusuf Kemal, **Vatan Hizmetinde**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

Tokmakçioğlu, Erdoğan, **Türk Basın Tarihi**, İsim Yayınları, Ankara 2011.

Turan, İlhan, **İsmet İnönü-Lozan Barış Konferansı- Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2003.

Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi 2. Kitap**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2012.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon: 30-10-0-0, Yer: 231-556-4.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon: 490-1-0-0, Yer: 4-21-19.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon: 490-1-0-0, Yer: 979-796-1.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon: 490-1-0-0, Yer: 7-39-5.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon: 490-1-0-0, Yer: 7-39-6.

Ulus, 23 Temmuz 1935, No:5024.

Ulus, 24 Temmuz 1935, No:5025.

Vatan, 23 Temmuz 1941, No:329.

Vatan, 24 Temmuz 1941, No:330.

Vatan, 25 Temmuz 1941, No:331.

Yamak, Sanem, "Meşrutiyetin Bayramı: 10 Temmuz Âd-i Millisi", **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, S 38, Mart 2008, s.323-343.

Yeni Asır, 24 Temmuz 1953, No:17092.

Yeni Asır, 27 Temmuz 1943, No: 11630.

Zafer, 23 Temmuz 1949, No: 85.

Zafer, 23 Temmuz 1950, No:448.

Zafer, 24 Temmuz 1950, No:449.

Zafer, 25 Temmuz 1949, No: 87.

Zafer, 25 Temmuz 1950, No:450.

SÜREYYA HÜSNÜ ANDERİMAN'IN MESLEKİ KARİYERİNE BİR BAKIŞ

YÜKSEL ÖZGEN* & MEHMET ŞAH ÖZCAN**

ÖZ

Bu makale, Türkiye Cumhuriyeti'nin değerli bir bürokrat-diplomatı olan Süreyya Hüsnü Anderiman'ı konu almaktadır. Anderiman nitelikli kurumlarda eğitim görmüş ve birkaç Batı diline hâkimdir. Mesleki kariyerine 1926 yılında Dışışleri Bakanlığında başlangıç yapan Anderiman, Bakanlığın çeşitli kademelerinde görev almış ve 1934 yılında, Bakanlıktaki bağlantısının baki kalması ve kıdeminin ilerlemesi şartıyla, Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü olarak atanmıştır. Atatürk'ün vefatının ardından İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde de görevine devam eden Anderiman, döneminin en gözde bürokratlarından biri olarak tebarüz etmiştir. Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürlüğü görevini en uzun müddet sürdüren bürokrat olan Anderiman, 1945'te bu görevden alınarak Dışışleri Bakanlığına iade edilmiş ve ardından diploması alanına kaydırılmıştır. 1946-1957 yıllarında Türkiye'nin Oslo Orta Elçisi, 1957-1959 yıllarında Türkiye'nin Tokyo Büyükelçisi olarak hizmet veren Anderiman, Tokyo'daki görevi devam ettiği esnada hayatını kaybetmiştir. Vefatı nedeniyle kısa bir süre Türk basınında yer alan Anderiman, daha sonra tarih galerisinin karanlık koridorlarında unutulmuş ve bugüne kadar Atatürk Ansiklopedisi maddesi dışında hiçbir akademik çalışmaya konu olmamıştır. Bu husus, Türkiye Cumhuriyeti tarihi literatüründe giderilmesi gereken bir noksanlık

* 1. Yazar: Doç. Dr., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara/TÜRKİYE, yozgen@ayk.gov.tr

ORCID: 0000-0003-3298-5804

** 2. Yazar: Arş. Gör. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Çankırı/TÜRKİYE, mehmetisahozcan@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1445-0155

olarak göze çarpmaktadır. Süreyya Hüsnü Anderiman'ın yaşam serüvenini mesleki kariyerine yoğunlaşarak ortaya koymayı ve böylece onu daha bilinir hâle getirmeyi amaçlamayan bu makale; arşiv kaynakları, yerli ve yabancı resmî yayınlar, akademik çalışmalar, süreli yayınlar, hatıralar ve internet kaynaklarından yararlanılarak meydana getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk ve İnönü Dönemleri, Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü, Süreyya Hüsnü Anderiman, Türkiye-Japonya İlişkileri, Türkiye-Norveç İlişkileri, Türkiye'nin Tokyo Büyükelçisi, Türkiye'nin Oslo Orta Elçisi.

A LOOK AT THE PROFESSIONAL CAREER OF SÜREYYA HÜSNÜ ANDERİMAN

ABSTRACT

This article is about Süreyya Hüsnü Anderiman, a valuable bureaucrat-diplomat of the Republic of Türkiye. Anderiman was educated in qualified institutions, and was fluent in several Western languages. Making a start on his professional career at the Ministry of Foreign Affairs in 1926, Anderiman served at various levels in the Foreign Ministry and was appointed as the Director of the Office of Private Secretary of the Presidency in 1934, which provided that his connection in the Ministry remained intact and seniority advanced. After Atatürk's death, Anderiman, who continued his duty during the Presidency of İsmet İnönü, emerged as one of the most popular bureaucrats of his time. Being the longest serving bureaucrat as the Director of the Office of Private Secretary of the Presidency, Anderiman, in 1945, was dismissed from this position and was returned to the Ministry of Foreign Affairs and then shifted to the field of diplomacy. Served as Turkish Envoy Extraordinary to Oslo from 1946-1957 and as Turkish Ambassador to Tokyo from 1957-1959, Anderiman passed away while was on duty in Tokyo. Having been mentioned in the Turkish press briefly due to his death, Anderiman was forgotten in the dark corridors of the history gallery later on and has not been the subject of any academic study except for Atatürk Encyclopedia article until now. This issue stands out as a deficiency that needs to be eliminated in the historical literature of the Republic of Türkiye. This article, which aims to reveal the life adventure of Süreyya Hüsnü Anderiman by focusing on his professional career, and thus to make him more known; was created by using archival sources, domestic and foreign official publications, academic studies, periodicals, memoirs and internet resources.

Keywords: Atatürk and İnönü Periods, Director of the Office of Private Secretary of the Presidency, Süreyya Hüsnü Anderiman, Turkish Ambassador to Tokyo, Turkish Envoy Extraordinary to Oslo, Türkiye-Japan Relations, Türkiye-Norway Relations.

GİRİŞ

Süreyya Hüsnü Bey¹ 22 Nisan 1900 tarihinde Taif’te dünyaya gelmiştir². Babası, Harbiye Nezareti Muhakemat Dairesi Reisliği ve Hicaz Kolordusu Kumandanlığı (Mart 1911-Şubat 1914) yapmış olan Ferik Münir Paşa’dır³.

Çalışma esnasında annesi hakkında bilgi elde edilemeyen Süreyya Hüsnü Bey’in Haldun, Vecihi ve Ahmet adında üç kardeşi vardır. Haldun, Teğmen rütbesiyle Birinci Dünya Savaşı’na katılarak Çanakkale Cephesi’nde 2. Kolordu, 4. Fırka, 11. Alay saflarında savaşmış ve 5 Temmuz 1915’te Kerevizdere Muharebesi’nde şehit düşmüştür⁴. Vecihi, tahsil için gittiği Amerika Birleşik Devletleri’nin New York eyaletinde, 9 Nisan 1941’de

¹ Süreyya Anderiman’ın “Hüsnü” diye ikinci bir isminin olduğu Türk toplumu tarafından fazlaca bilinmemektedir. Süreyya Bey bu ismi herhangi bir yazışmasında kullanmadığı gibi, ne arşiv kayıtlarında ne de Dışişleri Bakanlığı/Hariciye Vekâleti yıllıklarında kendisi bu ikinci ismiyle anılmamıştır. Bununla birlikte, çalışmanın ileriki aşamalarında bahsedileceği üzere, 1931 yılında Columbia Üniversitesinden mezun olan Süreyya Bey, üniversitenin mezunlar kataloğunda bu ikinci ismiyle beraber anılmaktadır. Ayrıca, Dışişleri Bakanlığının atama kararnameleleri incelendiğinde, çalışmada atıf yapılan 1934 yılına ait kararnamelerde kendisinden “Süreyya Hüsnü Bey” şeklinde bahsedildiği görülmektedir.

² Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekâleti Yıllığı (1959), s.120.

³ **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**, İ.HB./79-22, H.01.03.1329; **BOA**, A.}MTZ.(05)/30-113, H.10.02.1332; **Akşam**, 30 Eylül 1959, s.5. Bazı çalışmalarda Süreyya Bey’in babası hakkında yanlış bilgilere yer verilmiştir. Buna ilk örnek; Süreyya Bey’in ardından Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü olan Haldun Derin’in anılarını içeren çalışmadır. Çalışmada Süreyya Bey’in babası olarak “Osmanlı Sefirlerinden Münir Paşa” gösterilmiştir. Haldun Derin, **Çankaya Özel Kalem Anımsarken (1933-1951)**, Yay. Haz. Cemil Koçak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s.81. Derin’in, Türk siyasetine birçok devlet adamı yetiştirmiş olan Çorlulu sülalesinden Paris Büyükelçisi Salih Münir Paşa’yı kastettiği ortadadır (1857-1939). Ne var ki Salih Münir Paşa’nın tek oğlu Süreyya Bey değil, Mahmud Cemil Münir’dir (1885-1929). Kasım Hızlı, **Paris Büyükelçisi Salih Münir Paşa’nın (Çorlu) Hayatı ve Faaliyetleri (1857-1939)**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2020, s.11, 22-23. Yanlış bilgiler içeren bir diğer çalışma ise Doğan Gürpınar tarafından kaleme alınmıştır. Gürpınar, Haldun Derin’in az önce bahsedilen eserine atıf yaparak Süreyya Bey’in babasının Mehmed Süreyya Bey olduğu bilgisini vermiştir. Oysaki Derin’in eserinde başka bir kişinin baba olarak gösterildiği az önce açıklanmıştır. Gürpınar ayrıca hiçbir kaynağa atıf yapmaksızın Süreyya Bey’in (Anderiman) kariyerine 1892 yılında başlamış ve Abdülhamid Dönemi’nde konsolos ve büyükelçi sekreteri olarak görev almış bir diplomat olduğunu ve 1931 yılında “Cumhurbaşkanlığı Protokol Müdürlüğü” görevine getirildiğini ifade etmiştir. Doğan Gürpınar, **Ottoman Imperial Diplomacy: A Political and Cultural History**, I.B. Tauris, London 2014, p.139. Bu bilgiler gerçeklerle bağdaşmamaktadır.

⁴ https://catab.ktb.gov.tr/Eklenti/48077,msb-11042016pdf.pdf?0&_tag1=60358D047E9F11FAB4A78E1EE1E5797F9C79BE84, Erişim Tarihi: 03.07.2022.

geçirdiği bir trafik kazası sonucunda 31 yaşında vefat etmiştir⁵. Süreyya Hüsnü Bey'in hayatta kalan tek kardeşi Doktor Ahmet Anderiman ise uzun yıllar İstanbul Zührevi Hastalıklar Hastanesi'nde çalışmış ve hastanenin Başhekimisi olarak görev almıştır⁶.

Eğitim hayatına dair elde edilebilen bilgiler, Süreyya Hüsnü Bey'in nitelikli kurumlarda eğitim gördüğünü ortaya koymaktadır. Fransızca, Almanca ve İngilizce bilen⁷ Süreyya Hüsnü Bey, 1912 yılında İstanbul Robert Koleje girmiş (buraya Mechitariste Ermeni Kolejinden (bugünkü Pangaltı Ermeni Lisesi) gelmiştir) ve 1919'da buradan mezun olmuştur⁸. Daha sonra Almanya'da Eisleben Gymnasium'da⁹ eğitim görmüş, ardından Türkiye'ye dönerek Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesine girmiştir¹⁰. Hukuk eğitimini 1928 yılında tamamlayan¹¹ Süreyya Hüsnü Bey, 1928-1933 yıllarında New York Başkonsolosluğunda görevliken Columbia Üniversitesinde master programına kaydolmuş ve 1931 yılında eğitimini başarıyla tamamlayarak sosyal bilimler masterı (muhtemelen siyaset bilimi alanında) unvanını almıştır¹².

⁵ <https://www.ancientfaces.com/person/vecihi-anderiman-birth-1910-death-1941/108840557>, Erişim Tarihi: 12.07.2022.

⁶ **Akşam**, 30 Eylül 1959, s.5.

⁷ **Ulus**, 30 Eylül 1959, s.4.

⁸ Elif Evrim Şencan Gürtunca, **Robert Kolej'de Öğrenim Gören Türk Öğrenciler Üzerine Prosopografik Bir Çalışma (1863-1971)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2017, s.340, 365, 433, 508, 518. 27 Mayıs 1960 Askerî Müdahalesi sonrası kurulan Cemal Gürsel hükümetlerinde Dışişleri Bakanlığı yapmış olan Selim Sarper, 1 Haziran 1960 tarihinde gazetecilerle yaptığı mülakat esnasında Süreyya Anderiman ve eşinin ölümü hakkında sorulan bir soruya cevap verirken, kendisinin Robert Kolej'de Anderiman'la yıllarca aynı yatakhaneyi ve aynı sırayı paylaştığını ifade etmiştir. **Milliyet**, 2 Haziran 1960, s.1, 5.

⁹ Eisleben Gymnasium, Martin Luther'in de memleketi olan Almanya'nın Eisleben şehrinde yer almaktadır. 12 Kasım 1907'de Luther Gymnasium adını almıştır. <https://www.gym-luther-eisleben.bildung-lsa.de/schule/schulgeschichte/>, Erişim Tarihi: 15.07.2022.

¹⁰ T.C. Hariciye Vekâleti Yıllığı (1959), s.120.

¹¹ **Cumhuriyet**, 30 Eylül 1959, s.5; **Hürriyet**, 30 Eylül 1959, s.5; Zübeyir Uzun, "Süreyya Anderiman (1900-1959)", **Atatürk Ansiklopedisi**, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara 2021, s.1. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sureyya-anderiman-1900-1959/>, Erişim Tarihi: 21.07.2022.

¹² **Columbia University Alumni Register (1754-1931)**, Columbia University Press, New York 1932, p.629. Süreyya Bey'in bu tarihte henüz bir soyadı bulunmadığından, Columbia Üniversitesi mezunlar kataloğundaki soyadı, "Munir" (baba adı) olarak geçmektedir. Ayrıca kendisinin "Hüsni" (katalogda "Husni") diye ikinci bir adının olduğu da katalogdan anlaşılmaktadır.

Süreyya Hüsnü Bey, 12 Ağustos 1939 tarihinde Nükhet Hanım [Belər] ile evlenmiştir¹³. 1940 yılında çiftin tek çocukları Münir dünyaya gelmiştir. Nükhet Hanım, “İstanbul’un tanınmış ve mazbut bir ailesine mensup” olup, Amerika’da uzun süre müteahhitlik yapmış olan İstanbul tüccarlarından Nuri Aziz Bey [Belər] ile Ferhunde Hanım [Belər]’ın üç çocuğundan biridir¹⁴. Ferhunde Hanım, Şekerci Hacı Bekir Efendi’nin torunu olan Hacer Hanım [Köküdü]’ın kızıdır¹⁵. Belər çiftinin diğer çocukları; yazar Turhan Aziz Bey [Belər] ve Dr. Tarık Bey [Sarı]’in eşi Süheyla Hanım [Sarı]’dır¹⁶. İstanbul Dame de Sion Fransız Lisesi mezunu olan Nükhet Hanım, iyi derecede Fransızca ayrıca İngilizce bilmektedir¹⁷.

Süreyya Hüsnü Bey, 1934 tarihli Soyadı Kanunu¹⁸ sonrasında “Anderiman” soyadını almıştır. Bu noktada, kendisinin neden günümüzde dahi ender rastlanan bu soyadını tercih ettiği sorusu akıllara gelebilir. Belirtmek gerekir ki, bu çalışma esnasında ne Soyadı Kanunu’nun kabulünü takiben Türk Dili

¹³ Süreyya-Nükhet çiftinin nikâhı, Nuri Aziz Bey’in Şişli’deki evinde her iki tarafın ailelerinin huzurunda kıyılmıştır. Nikâhın ardından, Yeniköy’deki Sipahi Ocağı kulübünün salonlarında bir çay ziyafeti verilmiştir. Ziyafete iki tarafın birçok akraba ve dostlarından başka Adliye Vekili Fethi Okyar, Dâhiliye Vekili Faik Öztrak, Hariciye Vekili Hasan Âli Yücel, İstanbul Valisi Lütfü Kırdar ve daha birçok tanınmış ve güzide kişi katılmıştır. **Cumhuriyet**, 13 Ağustos 1939, s.5.

¹⁴ Dilara Karataş, **Turan Aziz Belər’in Romanları Üzerine Bir İnceleme**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s.8.

¹⁵ Bu veri, Hacer Köküdü’nun vefatı üzerine verilen ölüm ilanından alınmıştır. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/buyuk-ikramiye-100-000-lira-196161>, Erişim Tarihi: 24.07.2022.

¹⁶ **Akşam**, 30 Eylül 1959, s.5.

¹⁷ Ayşe Kulin, **Bir Varmış Bir Yokmuş**, 13. Basım, Everest Yayınları, İstanbul 2014, s.48.

¹⁸ Atatürk döneminde, yeni bir insan ve toplum modeli yaratmaya, yeni bir ulus devlet meydana getirmeye yönelik hamlelerden biri de 21 Haziran 1934 tarih ve 2525 sayılı Soyadı Kanunu’dur. Her Türk vatandaşının öz adı yanında bir de soyadı almasını kararlaştıran söz konusu Kanun 2 Ocak 1935’te yürürlüğe girmiştir. Bundan kısa bir süre önce ise Bakanlar Kurulunun 24 Aralık 1934’te kabul ettiği Soyadı Nizamnamesi yayımlanmıştır. Nizamname, yeni takılan soyadlarının Türk dilinden alınmasına dair bir hükmü de içermiştir. Soyadı Kanununu tamamlar mahiyette yapılan diğer bir düzenleme ise 26 Aralık 1934 tarih ve 2590 sayılı Kanunla lakap ve unvanların kaldırılması olmuştur. 2590 sayılı Kanun’un kabulünden bir gün sonra ulusal basında (bilhassa *Akşam* ve *Cumhuriyet* gazetelerinin 27 Teşrinisani 1934 tarihli ve sonraki sayılarında), Türk Dili Araştırma Kurumunun (1932 yılında başlayan dilde tasfiye ve öz Türkçe kullanımı hareketiyle bağlantılı olarak) bulduğu öz Türkçe isimlerden oluşan soyadları ve gerek kamu görevlilerinin gerekse vatandaşların aldığı yeni soyadları yayımlanmaya başlamıştır. Mehmet Şah Özcan, İsmet Üzen, “Atatürk Döneminde Soyadı Kanunu’nun Çankırı’daki Yansıması”, **ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 10, Özel Sayı, Çankırı 2019, s.131-134.

Araştırma Kurumu tarafından kamuoyuna sunulan soyadı önerilerinde ne de dönemin ulusal basınında düzenli olarak çıkan “soyadı alanlar” başlıklı haberlerde “Anderiman” şeklinde bir soyadına denk gelinmemiştir. Bununla birlikte, “Anderiman” ismi, İran edebiyatının önde gelen şairlerinden Firdevsi'nin *Şehname* adlı ünlü eserinin 1876-1878 tarihli Fransızca ve 1905-1925 tarihli İngilizce versiyonlarında (Süreyya Bey'in soyadını almış olabileceği zaman aralığında *Şehname* henüz günümüz Türkçesine tercüme edilmemişti) tespit edilmiştir. Bu bağlamda “Anderiman”ın (Fransızca versiyonda Anderiman, İngilizce versiyonda Andariman olarak geçmektedir. Her iki versiyonda, Enderiman ve Endirman isimlerinin de bu adı tanımlayabileceği belirtilmiştir), Turan hükümdarı Afrasiyab zamanında İranlılarla yapılan birçok savaşa katılmış, bir savaştan yaralı halde kurtulurken başka bir savaşta hayatını kaybetmiş cesur ve kahraman bir savaşçının, bir Turan asilzadesinin adı olduğu belirlenmiştir¹⁹. Tüm bu veriler ışığında; Süreyya Bey'in, Türk tarih tezinin benimsendiği, dilde tasfiye ve öz Türkçe kullanımı hareketinin etkin olduğu bir dönemde, muhtemelen Fransızca ya da İngilizce versiyonlarından okumuş olduğu *Şehname*'den esinlenerek, kendisine soyadı olarak (öz Türkçe olmasa dahi Türk soyuna yaptığı çağrışımından ötürü) “Anderiman”ı almış olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca, Süreyya Hüsnü Bey'in soyadını resmî olarak hangi tarihte aldığına dair

¹⁹ Arthur George Warner, Edmond Warner, **The Sháhnáma Of Firdausí**, Vol: II, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. Ltd., London 1906, p.264; Arthur George Warner, Edmond Warner, **The Sháhnáma Of Firdausí**, Vol: IV, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. Ltd., London 1909, p.87, 104; Arthur George Warner, Edmond Warner, **The Sháhnáma of Firdausí**, Vol: IX, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. Ltd., London 1925, p.200; Jules Mohl, **Le Livre Des Rois Par Abou'lkasım Firdousi**, Tome II, Imprimerie Nationale, Paris 1876, p.251; Jules Mohl, **Le Livre Des Rois Par Abou'lkasım Firdousi**, Tome III, Imprimerie Nationale, Paris 1876, p.350, 437, 452, 462-463.

herhangi bir kayda ulaşılamamakla²⁰ birlikte, kendisinin bu soyadıyla yer aldığı ilk resmî belgenin 1 Haziran 1935 tarihli olduğu tespit edilmiştir²¹.

I. Kariyerinin İlk Basamağı: Dışişleri Bakanlığı

Süreyya Hüsnü Anderiman'ın devlet kadrolarına ilk kez hangi teşkilat içinde giriş yaptığına dair sınırlı sayıda bilgi mevcuttur. Bu hususta bilgi elde edilebilecek yegâne resmî veri; Süreyya Anderiman'ın Hariciye Vekaletinin 1959 Yılığında yer alan kısa biyografisidir. Biyografide, Süreyya Anderiman'ın (Hüsnü adına yer verilmemiştir) 1 Şubat 1926 tarihinde 272 Sicil Numarası ile Dışişleri Bakanlığında çalışmaya başladığı ve Bakanlık teşkilatı dahilinde Şehbenderlik ve Ticaret Dairesi, Umumi Kâtiplik Kalemî ve Birinci Daire'de görev aldığı ifade edilmiştir²².

Anderiman'ın vefatının ardından Türk basınında yer alan haberlerde ise kendisinin 1928'de hukuk fakültesini bitirdikten sonra aynı yıl New York Başkonsolosluğuna tayin edildiğine değinilmiştir²³. Bu veri, Dışişleri Bakanlığının 24 Eylül 1928 tarihli nakil ve atama kararnamesiyle doğrulanmaktadır. Zira kararnamede Bakanlık mütercimlerinden Süreyya'nın New York Baş Şehbenderliğine Kançılar²⁴ olarak atandığı bildirilmiştir²⁵. Ayrıca Süreyya Hüsnü Bey'in Columbia Üniversitesi mezunlar kataloğunda yer alan o zamanki adresi de Türkiye'nin New York Başkonsolosluğu adresidir (Fifth Avenue, New York)²⁶.

²⁰ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi Muamelat Genel Müdürlüğü Fonunda kayıtlı tarihsiz bir belgede Bakanlar Kurulu Üyeleri, Milletvekilleri, Bakanlıkların üst düzey memurları yeni soyadları ile birlikte gösterilmiştir. **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 30.10.0.0.124.884.14/2-26. Belgede Cumhurbaşkanlığı Genel Kâtipi Hasan Rıza Soyak ve Başyaver Celal Üner'in de kaydı olmasına rağmen Süreyya Anderiman'ın kaydı bulunmamaktadır. **BCA**, 30.10.0.0.124.884.14/25. Hasan Rıza Soyak'ın bu göreve atanışı 19 Kasım 1934 tarihli Resmî Gazetede ilan edilmiş olup ilan metninde kendisinden "Hasan Rıza Bey" şeklinde bahsedilmiştir. **T.C. Resmî Gazete**, 19 Kasım 1934, S 2858. Bununla birlikte, 28 Aralık 1934 tarihli *Ulus* gazetesindeki Süreyya Bey'in Cumhurbaşkanlığı Özel Kalemine atandığına dair haber dikkate alındığında (**Ulus**, 28 Aralık 1934, s.3.), bahsi geçen belgenin bu tarihten önce bir zamana ait olduğu ve Süreyya Bey'in Anderiman soyadını yeni görevine atandıktan sonraki bir zamanda aldığı iddia edilebilir.

²¹ **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi (TCCA)**, Ebis Sıra No: 01005517, Ek No: 1, Belge Kayıt No: 588383.

²² T.C. Hariciye Vekâleti Yılığ (1959), s.120.

²³ **Cumhuriyet**, 30 Eylül 1959, s.5; **Hürriyet**, 30 Eylül 1959, s.5

²⁴ Elçiliklerde ve konsolosluklarda yönetsel işleri ve yazı işlerini yürüten görevli.

²⁵ **Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete**, 2 Ekim 1928, S 1004.

²⁶ **Columbia University Alumni Register (1754-1931)**, p.629.

Eylül 1928'den itibaren New York Konsolosluğunda Kançılar olarak çalışmaya başlayan Süreyya Hüsnü Bey, Dışişleri Bakanlığının 16 Nisan 1933 tarihli atama kararnameyle bu görevden alınarak merkeze çekilmiş²⁷ ve Aralık 1934'e kadar Birinci Daire'de görev almıştır. 25 Nisan 1934'te 10. dereceye, 19 Kasım 1934'te 9. dereceye terfi ettirilmiştir²⁸.

Tüm bu veriler ışığında söylenilebilir ki Süreyya Hüsnü Bey, 1926 yılında Dışişleri Bakanlığına giriş yapmıştır. Bakanlığın merkez teşkilatı içinde ilk önceleri Şehbenderlik ve Ticaret Dairesinde mütercim olarak görev almış, ardından Umumi Kâtiplik Kalemine geçirilmiş ve 1928 yılında Türkiye'nin New York Başkonsolosluğuna Kançılar olarak tayin edilmiştir. 1933 yılında bu görevinden alınarak merkez teşkilatında Birinci Daire'ye atanmış ve Aralık 1934'e kadar buradaki görevine devam etmiştir.

II. Bürokrasiye Dâhil Oluşu: Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürlüğü

Dışişleri Bakanlığı teşkilatında bir dönem mütercim olarak görev alan, Avrupa ve Amerika'da yüksek tahsil gören Süreyya Anderiman²⁹, Bakanlık merkez teşkilatı Birinci Dairedeki görevi devam ettiği esnada Mustafa Kemal Atatürk'ün özel tercümanlığını da yapmıştır³⁰. Cumhurbaşkanlığı yaverlerine Fransızca dersi verdiği de bilinen Süreyya Bey³¹, gerek tahsili ve üstlendiği görevler gerekse Çankaya'yla kurduğu bağlantı vesilesiyle Atatürk'ün takdirini kazanmış olacak ki Aralık 1934'te, Dışişleri Bakanlığı ile irtibatı baki kalmak ve kıdemi yürüme şartıyla³², Hasan Rıza Bey'den [Soyak] boşalan Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürlüğü vazifesine atanmıştır³³.

“[Görevi] münasebetiyle Mustafa Kemal Atatürk'ün günlük çalışma programını belirle{yen}, kabullerin gerçekleşmesini sağla{yan} ve kabullerde hazır bulun{an}, resmi ve özel yazışmaları yap{an}, protokol ve tören işlerini yönet{en}, ziyaret, davet, karşılama, uğurlama hizmetlerini idare [eden Anderiman], Atatürk'ün dil, tarih ve kültür çalışmalarında bizzat yanında bulun{muş}, ihtiyaç duyulan kitapların temininden, tercüme edilmesine kadar birçok konuda Mustafa Kemal

²⁷ T.C. Resmî Gazete, 22 Nisan 1933, S 2382.

²⁸ T.C. Resmî Gazete, 20 Haziran 1934, S 2732; 3 Aralık 1934, S 2870.

²⁹ Soyadı Kanunu'nun kabulünün ardından Anderiman soyadını aldığından, 1934 ve sonrası gelişmeler ele alınırken, kendisinden bu soyadıyla bahsedilecektir.

³⁰ Ulus, 30 Eylül 1959, s.4.

³¹ Derin, a.g.e., s.81.

³² T.C. Resmî Gazete, 7 Eylül 1945, S 6103.

³³ Ulus, 28 Aralık 1934, s.3.

Atatürk'e yardım et[miştir.] Yabancı devlet temsilcileri ve misafirlerle yapılan toplantılarda Atatürk'ün tercümanlığını [üstlenen] ve yurt dışından gelen misafirlere Atatürk'ün emriyle mihmandarlık yap[an Anderiman]”, “Hatay meselesiyle ilgili yabancı ajanslardaki yayın ve propagandaları takip ederek Atatürk'e bilgi ver[miştir]. Hastalığı sürecinde ve son günlerinde Atatürk'ün yanında bulun[muş], tedavi için doktorlarının istediği ilaçların temin edilmesi konusunda yurt dışı elçilik ve temsilcilerle yazışmalar yap[mıştır.]³⁴”

Dört yıl boyunca Atatürk'ün Özel Kalem Müdürlüğünü yapan Anderiman, Atatürk'ün vefatının ardından İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde de yedi yıl boyunca onunla yakın temas halinde görevine devam etmiştir. Dışişleri Bakanlığı kökenli olan ve birkaç Batı diline iyi derecede hâkim bulunan Süreyya Bey'in bu dönemde, Cumhurbaşkanı İnönü'nün itimadını kazanan, gayet gözde bir bürokrat olduğu ortadadır. Zira kendisi, Özel Kalemdeki görevi esnasında, ABD ve İngiltere'nin Türkiye'yi kendi saflarında II. Dünya Savaşı'na sokmaya çalıştıkları 4-6 Aralık 1943 tarihli II. Kahire Görüşmelerine katılan Türk heyetinde yer almış ve Türkiye ile ABD Başkanlarının (İnönü ve Roosevelt) yaptığı baş başa görüşmede, her iki tarafın Dışişleri Bakanları (Menemencioğlu ve Steinhardt) haricinde görüşmeye katılan tek kişi olarak Türk tarafının tercümanlığını yapmıştır³⁵. Ayrıca 25 Nisan-26 Haziran 1945'te gerçekleştirilen San Francisco Konferansı'nda da Türk Delegasyonunun Umumi Kâtibi olarak yer almıştır³⁶.

Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürlüğü gibi üst düzey bir bürokratik görevde, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu önderi Atatürk ve kurucu kadronun önemli simalarından biri olan İnönü ile birlikte çalışan Anderiman, on bir yıllık görev süresi dikkate alındığında, Türkiye'nin yüz yıllık tarihi boyunca bu makamda en uzun süre kalan Özel Kalem Müdürü olma özelliğine de sahiptir.

³⁴ Zübeyir Uzun, a.g.m., s.1-2.

³⁵ Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1983, s.106-119; **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)**, Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara 1973, s.187-198; The Times, December 8, 1943, p.4.

³⁶ Derin, a.g.e., s.175; **The United Nations Conference on International Organization: San Francisco, California (April 25 to June 26, 1945)-Selected Documents**, Department of State, Washington 1946, p.56.

III. Diploması Kariyeri

III.1. Oslo Orta Elçiliği (1946-1957)

Türkiye ile Norveç arasındaki diplomatik ilişkilerin temelleri, iki ülkenin 2 Mayıs 1925 tarihinde Moskova'da imzaladıkları Dostluk Antlaşması'yla atılmıştır³⁷. Türkiye Cumhuriyeti ile Norveç Krallığı arasındaki Antlaşma 8 Mart 1926'da TBMM tarafından onaylanmıştır³⁸. Antlaşmanın 2. maddesinde: Türkiye Cumhuriyeti ile Norveç Krallığı'nın, aralarındaki diplomatik ilişkileri devletler hukuku kurallarına uygun biçimde kurmak hususunda anlaştıkları ve tarafların, her birinin diplomatik temsilcilerinin öteki tarafın ülkesinde karşılıklı olmak koşuluyla devletler hukuku kurallarıyla belirlendiği biçimde işlem görmesini kararlaştırdıkları belirtilmiştir³⁹. Bu doğrultuda Norveç Krallığı, 8 Ekim 1930'da Sigurd Bentzon'u Türkiye'ye Elçi olarak atarken⁴⁰; Türkiye ise 1946 yılına kadar Norveç'e elçi atamamakla birlikte Stockholm Elçiliğini Oslo'ya akredite etmiş ve böylece Stockholm'deki diplomatik temsilcisi tarafından Oslo'da temsil edilmiştir⁴¹. İkinci Dünya Savaşı esnasında 9 Nisan 1940 tarihinde Alman kuvvetleri tarafından işgal edilen Oslo⁴² 1945 Mayıs'ına kadar işgal altında kalırken, Türkiye savaş sonrasında Oslo'ya müstakil bir elçi atamış ve atanmış kişi Süreyya Anderiman olmuştur.

Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürlüğünü yaptığı esnada, Dışişleri Bakanlığındaki derecesi de ilerleyen Anderiman, 29 Nisan 1938'de Birinci Sınıf Orta Elçiliğe terfi etmiştir⁴³. San Francisco Konferansı sonrası yurda dönüşünün bir gün öncesine denk gelen 7 Eylül 1945 tarihinde, Anderiman'ın "görülen lüzuma binaen" Dışişleri Bakanlığına iade edildiği Cumhurbaşkanlığı Genel Kâtibi Kemal Gedeleş tarafından Başbakanlığa bildirmiştir⁴⁴.

³⁷ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, Cilt I (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s.255.

³⁸ *T.C. Resmî Gazete*, 20 Mart 1926, S 326.

³⁹ Soysal, *a.g.e.*, s.259.

⁴⁰ *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Vekâleti Yıllığı (1953)*, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1954, s.124; *T.C. Hariciye Vekâleti Yıllığı (1959)*, s.188.

⁴¹ Soysal, *a.g.e.*, s.255; <http://oslo.be.mfa.gov.tr/Mission>

⁴² *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Yıllığı (1964-1965)*, s.332.

⁴³ *T.C. Dışişleri Vekâleti Yıllığı (1953)*, s.51.

⁴⁴ *T.C. Resmî Gazete*, 7 Eylül 1945, S 6103. Anderiman'ın Dışişleri Bakanlığına iadesinin gayet enteresan bir zamanda meydana geldiğini belirtmek gerekir. 26 Haziran 1945'te

Çankaya'daki görevinden alınarak Dışişleri Bakanlığı kadrosuna iade edilişi sürecinde, Anderiman'ın Oslo Orta Elçiliğine tayin edilmesinin de kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Süreyya Anderiman'ın Türkiye Cumhuriyeti'nin Norveç'teki Olağanüstü ve Tam Yetkili Elçisi olarak atanması için Norveç hükûmetinden agreman (uygunluk) istendiği, Ekim 1945'te Dışişleri Bakanlığı Protokol Genel Müdürü tarafından Türkiye'deki Norveç Elçisine sözlü olarak iletilmiş ve bunun ardından Norveç Elçisi, 18 Ekim 1945'te, Norveç Kralı'nın bu tayine memnuniyetle muvafakat verdiğini Türk Dışişleri Bakanlığına bildirmiştir⁴⁵. Bunun üzerine Anderiman, Dışişleri Bakanlığının 22 Ekim 1945 tarihli ve 24210/240 sayılı yazısı doğrultusunda, Bakanlar Kurulunun 26 Ekim 1945 tarihli ve 3263 sayılı kararıyla Oslo Birinci Sınıf Orta Elçiliğine tayin edilmiştir⁴⁶.

Böylece Oslo Elçiliğine tayin olan Süreyya Anderiman'ın itimatnamesi⁴⁷ 10 Kasım 1945 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından imzalanmış ve 12 Kasım'da Cumhurbaşkanlığı Genel Kâtipliği tarafından Dışişleri Bakanlığına iletilmiştir. Bakanlık 13 Kasım'da söz konusu itimatnamenin Anderiman'a elden teslim edilmesine karar vermiştir⁴⁸. Anderiman, Norveç hükûmetinin 11 Şubat 1946'da söz konusu atamaya dair güven mektubunu Türkiye hükûmetine iletilmesinin⁴⁹ ardından 28 Şubat 1946 tarihinde görevine resmen başlamıştır⁵⁰.

sonlanan San Francisco Konferansı'nda görevli Türk heyetinin bir kısmı, Dışişleri Bakanı Hasan Saka ve beraberindeki altı kişiden aylar sonra, ancak 8 Eylül 1945 tarihinde yurda dönmüştür. Konferansı takip eden gazeteciler dahi bu gruptan iki ay önce memlekete ayak basmıştır. Gazetelerin "sebebi anlaşılmayan bir nedene" yordukları bu gecikme, gruptan birinin açıklamalarına göre, uçak seyahatini tercih etmemelerinden kaynaklanmıştır. Süreyya Anderiman da bu grubun içinde yer almıştır ve grubun yurda dönüşünü haber veren 8 Eylül tarihli *Cumhuriyet* gazetesi, haberin hemen altında Anderiman'ın 7 Eylül'de Dışişleri Bakanlığına iade edildiğine dair başka bir haberi okuyucularına duyurmuştur. *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1945, s.1, 3.

⁴⁵ **T.C. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (DBTDA)**, Yer No: 561.223256.216396.4, Belge No: DK_C_G0216396_1/7; **DBTDA**, Yer No: 561.223256.216396.3, Belge No: DK_C_G0216396_1/6.

⁴⁶ **T.C. Resmî Gazete**, 8 Kasım 1945, S 6152; **BCA**, 30.18.1.2.109.64.16.

⁴⁷ **DBTDA**, Yer No: 561.223256.216396.1, Belge No: DK_C_G0216396_1/2, 3. İsmet İnönü 10 Kasım 1945'te Anderiman'ın itimatnamesini imzalarken aynı tarihte Anderiman'ın yeni görev yerindeki selefinin vedanamesini de imzalamıştır. Vedanameden anlaşıldığı kadarıyla Şevket Fuad Keçeci Anderiman'dan önce bir süreliğine Oslo Elçiliği görevini yürütmüştür. **DBTDA**, Yer No: 561.223256.216396.5, Belge No: DK_C_G0216396_1_8.

⁴⁸ **DBTDA**, Yer No: 561.223256.216396.1, Belge No: DK_C_G0216396_1/1.

⁴⁹ **T.C. Dışişleri Bakanlığı Yıllığı (1967)**, Ankara Basın ve Cilttevi, Ankara 1968, s.889.

⁵⁰ **T.C. Dışişleri Vekâleti Yıllığı (1953)**, s.84.

Süreyya Anderiman, Norveç'e tayininden sonra yaşadığı zorlu süreci ve Oslo'da geçen günlerini Gedeleş'e göndermiş olduğu 6 Temmuz 1946 tarihli mektubunda gözler önüne sermiştir⁵¹. Gedeleş'ten gelen cevap⁵² üzerine karşılık olarak 10 Ekim 1946'da "Vaziyetimiz hakkında malumat emir buyurulduğundan durumumuzu olduğu gibi arza cesaret ediyorum" diyerek söze başlayan uzun bir mektup daha kaleme alan Anderiman, bu mektupta⁵³ Norveç'te bilhassa ilk zamanlar yaşadıkları zorluklardan, Oslo'daki faaliyetlerinden, ülkenin coğrafi şartları ve sosyo-ekonomik yapısından ayrıntılı bir biçimde bahsetmiştir.

Anderiman ile Gedeleş arasındaki mektuplaşma faslı 1947 senesinde de devam etmiştir. Anderiman'ın 20 Mart 1947 tarihli mektubundan⁵⁴ anlaşıldığı üzere; Oslo'ya hareketinden önce kendisine bizzat Cumhurbaşkanı İnönü tarafından, her sene izahat vermek ve direktif almak için Ankara'ya gelmesi buyurulmuştur. Mektubunda on dört aydan beri Oslo'da bulunduğunu ve izahat vermek için Ankara'ya çağrılmasını Dışişleri Bakanlığında rica

⁵¹ İstiladan yeni kurtulmuş bir memlekette tasavvur edilebilecek zorluklar ile karşılaştıklarını belirten Anderiman, yeni kurulmuş olması sebebiyle hiçbir tesisatı bulunmayan bir elçilik devraldıklarını ve kuruluşun çok zor olduğunu belirtmiştir. Dört ay otelde kaldıktan sonra mobilyalı fakat bazı takımları eksik olan bir eve taşındıklarına ve ödenek geldikçe eksiklerini alarak tamamıyla yerleşeceklerine değinen Anderiman, bu ruhi sebeplerden ötürü durumları hakkında haber vermekte geciktğini ifade etmiştir. Ayrıca, Oslo'da muntazam bir mesaileri olduğundan çokça temasta bulduklarından, yerli-yabancı gazeteleri takip ederek, kitap ve mecmuaları okuyarak, Ankara radyosunu ve diğer radyoları dinleyerek görevinin gereklerini yerine getirmeye çalıştığından, nüfusu az fakat çok ilerlemiş bir ülke olan Norveç'te, başta balıkçılık endüstrisi olmak üzere Türkiye'ye fayda sağlayabilecek konular hakkında incelemeler yürüttüğünden ve raporlarını yakın zamanda sunacağından söz etmiştir. Türkiye'de demokrasinin yerleşmesi adına atılan "büyük tarihi hamlenin" Norveç'te de "büyük hayranlık yankıları uyandırdığını" açıklayan Anderiman, imkân dâhilinde muhataplarını bilgilendirdiğini ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün yüksek itimat ve teveccühlerine layık olmak için bütün varlığıyla çalıştığını beyan etmiştir. **TCCA**, Ebis Sıra No: 02008737 Ek No: 2, Belge Kayıt No: 516451, Yer No: 2/13-6.

⁵² Kemal Gedeleş, Anderiman'ın mektubuna 23 Eylül 1946 tarihli mektubu ile cevap verirken; ülkenin en "dağdağalı" günlerini geçirmesi sebebiyle geç cevap yazabildiğini, bu arada Elçiliğin otomobil ihtiyacı için gereken ödeneğin muamelesinin yapıldığını, Cumhurbaşkanı'nın Anderiman tarafından kendisine iletilen saygı ve bağlılık mesajlarından çok memnun olduğunu ve karşılığında teşekkür ve muhabbetlerini ilettiğini açıklamış, başarılı çalışmalarını öğrenmekten daima haz ve zevk duyacaklarını Anderiman'a bildirmiştir. **TCCA**, Ebis Sıra No: 02008737, Ek No: 1, Belge Kayıt No: 506111, Yer No: 2/13-6.

⁵³ **TCCA**, Ebis Sıra No: 02009120, Ek No: 1, Belge Kayıt No: 502478, Yer No: 2/13-12.

⁵⁴ **TCCA**, Ebis Sıra No: 02009355, Ek No: 2, Belge Kayıt No: 496482, Yer No: 2/13-16. Gedeleş bu mektuba 29 Mart'ta karşılık verirken, Anderiman'ın Ankara'ya gelecek olmasının görüşmelerine vesile olacağı için sevinçli olduğunu belirtmiştir. **TCCA**, Ebis Sıra No: 02009355, Ek No: 1, Belge Kayıt No: 495288, Yer No: 2/13-16.

ettiğini de açıklayan Anderiman; 9 Nisan 1947 tarihli başka bir mektupta⁵⁵ ise Bakanlığın kendisinin bu ricasına olumsuz cevap verdiğiinden söz etmiştir. Mektupta hava yoluyla gerçekleşecek bir yolculuğu kendi bütçesinden karşılamaya maddi durumunun yetmeyeceği için üzüntülü olduğunu belirten Anderiman, fiyatı nispeten uygun olan Oslo-İstanbul deniz yolculuğunun kendisi için yegâne imkân olabileceğini lakin yolculuğun yük gemileriyle yapılması sebebiyle limanlarda bekleme durumuna göre yolculuğun 25-40 gün arasında sürdüğünü öğrendiğini ve bu suretle gidip-gelmenin asgari üç ay gibi uzun bir süreye bağlı olacağını üzülenek açıklamıştır⁵⁶. Dolayısıyla yolculuk mümkün olmamıştır.

Süreyya Anderiman, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin iktidardan düşmesiyle yönetimi devralan Demokrat Parti (DP) döneminde de 1957 yılına kadar Oslo Orta Elçiliğini sürdürmüştür. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan iki kutuplu dünya düzeninde Batı bloğunda yer almayı seçen, modern ve gelişkin bir ülke hüviyetinde bulunan ve NATO'nun 12 kurucu ülkesinden biri olan Norveç ile Türkiye arasındaki siyasi, ekonomik ve diplomatik ilişkilerin gelişmesini arzulayan Türk hükûmeti, bu doğrultuda, Norveç koşullarına, siyasetine ve diplomasisine en vakıf ve adapte Türk diplomatı olması sebebiyle Süreyya Anderiman'ın tecrübesinden yararlanma yoluna gitmiş ve kendisinin Oslo'daki görevini devam ettirmiştir.

Çalışmanın bu noktasında, Süreyya Anderiman'ın Oslo Orta Elçiliği görevindeki faaliyetlerinden de kısaca bahsetmek gerekli görülmüştür. Anderiman, yukarıda yer verilen mektuplarında bahsettiği üzere, Elçilik görevinin hemen başında türlü sıkıntı ve yokluklarla mücadele etmek zorunda kalmış ve Oslo Elçiliğini çalışır duruma getirmek için yoğun çaba sarf etmiştir. Elçiliği çalışır bir hale getirdikçe de Türk Dışişleri Bakanlığına çeşitli konular hakkında raporlar göndermeye başlamıştır. On bir senelik görev süresince Anderiman'ın Dışişleri Bakanlığına yüzlerce rapor ilettiği anlaşılmaktadır. Çalışmanın hacmi itibarıyla bu raporların tümü hakkında kapsamlı bir değerlendirme yapmaya imkân bulunmamaktadır. Bu sebeple, çalışmada, yalnızca Anderiman'ın Dışişleri Bakanlığına hangi hususlar hakkında raporlar sunduğu belirtilecektir. Bu manada ilk göze çarpan raporlar, Türkiye ile Norveç arasındaki ticari ilişkilerin durumuna ve bu ilişkilerin

⁵⁵ TCCA, Ebis Sıra No: 02009524, Ek No: 2, Belge Kayıt No: 512024, Yer No: 2/13-17.

⁵⁶ TCCA, Ebis Sıra No: 02009524, Ek No: 2, Belge Kayıt No: 512024, Yer No: 2/13-17.

geliştirilmesine yönelik çabalara dairdir. Anderiman ayrıca Norveç'in diğer ülkelerle olan ticari ilişkileri hakkında da Dışişleri Bakanlığını bilgilendirmiş ve Norveç'in ekonomik durumu ve yaşam standartları ile iç ve dış siyasetindeki gelişmeler hakkında da düzenli olarak raporlar göndermiştir. Anderiman'ın Türkiye hakkında Norveç basınında çıkan haber ve köşe yazılarını da Fransızcaya tercüme edip/ettirip, düzenli olarak Dışişleri Bakanlığıyla paylaştığı görülmektedir. Raporlarda dikkati çeken diğer bir husus, gerek yaşam şartları gerekse demokratik siyasi yapısı ve kişisel özgürlükler bağlamında gelişmiş bir ülke görünümü arz eden Norveç'in bu haliyle Anderiman üzerinde büyük bir etki yarattığıdır. Bu sebeple Anderiman, kanaatimizce Türkiye'de de benzer koşulların oluşmasını ümit ettiğinden, Norveç'in gelişkin yönlerine dair unsurları ve anlık gelişmeleri de düzenli olarak rapor etmiştir. Ayrıca, Norveç'in başta donanma olmak üzere askerî yapısı, balıkçılık endüstrisi ve madenleri hakkında da raporlar sunmuştur⁵⁷.

Uzun süre Oslo Orta Elçiliği görevini yürüten Anderiman, Bakanlar Kurulunun 8 Nisan 1957 tarihli kararı gereğince Birinci Dereceye terfi ettirilerek Tokyo Büyükelçiliğine atanmıştır⁵⁸. Anderiman'ın Japonya'ya atanmasını “Ünlü diplomat/Türk Bakan Oslo'dan ayrılıyor” başlıklarıyla 24-25 Mayıs tarihlerinde haberleştiren Norveç basını, ülkede çok sevilen ve takdir edilen Anderimanların Norveç'ten ayrılışının gerek diplomatik çevrelerde gerekse çiftin yakın arkadaşlarında büyük üzüntü yarattığını okurlarına duyurmuştur⁵⁹. Büyükelçi ile yapılan bir veda röportajını 24 Mayıs'ta yayınlayan *Aftenposten* gazetesi⁶⁰, kendisi hakkında şu yorumu yapmıştır:

“Türkiye, Bey ve Paşa unvanlarını kaldıralı uzun yıllar oldu. Burada Norveç'te, bu ifadenin nereden geldiğini bilmesek de, önem verdiğimiz bir insandan söz ettiğimizde yine de “onursal/fahri paşa” adını

⁵⁷ Bk. **DBTDA**, Ülkeler Fonu, Fon Kodu: 561 (Norveç).

⁵⁸ **T.C. Resmî Gazete**, 22 Nisan 1957, S 9592.

⁵⁹ **Aftenposten**, 24. Mai 1957 (**DBTDA**, Yer No: 561.222009.215939.43, Belge No: DK_C_G0215919_1/84-85.); **Norges Handels og Sjøfartstidende**, 24 Mai 1957 (**DBTDA**, Yer No: 561.222009.215939.43, Belge No: DK_C_G0215919_1/83.); **Morgenbladet**, 25.Mai 1957 (**DBTDA**, Yer No: 561.222009.215939.43, Belge No: DK_C_G0215919_1/82.). Belirtilen gazete haberleri Norveç Büyükelçiliği tarafından Fransızcaya çevrilerek Türkiye Dışişleri Bakanlığına iletilmiştir. Parantez içinde verilen arşiv kayıtları bu dosyalara aittir.

⁶⁰ **DBTDA**, Yer No: 561.222009.215939.43, Belge No: DK_C_G0215919_1/84, 85.

koruyoruz. Türkiye'nin Norveç'teki diplomatik temsilcisi Süreyya Anderiman, Oslo'da on bir yıl görev yaptıktan sonra bu unvanı hak etti. Kendisini bu ülkede popüler hale getirdi ve birkaç gün içinde ülkesini temsil edeceği Japonya'ya gideceğini görmekten pek memnun değil. [Büyükelçi, Anderiman] ailesinin, sadece birçok arkadaşından değil, ülkemizden de üzüntüyle ayrıldığı izlenimini veriyor.”

Röportaj esnasında, Norveç insanının “tavırsız” ve iyi bir mizah anlayışına sahip olduğunu ve Norveç'i çok sevdiğini belirten Anderiman, Norveç'e yerleştiklerinde altı yaşında olan oğullarının Norveç okullarına gittiğini ve neredeyse Norveçli olduğunu, tatillerde mümkün oldukça sık okul arkadaşlarını ziyarete geleceğini ifade etmiştir.

Anderiman, yıllar içinde Türkiye ile Norveç arasında çözülmesi gereken önemli sorunlar olup olmadığına dair kendisine yöneltilen bir soruya cevap olarak şunları söylemiştir:

“Hiç de bile. Türkiye ve Norveç iyi dostlar ve dahası bizler, özgürlüğümüz için en iyi korumamız olduğuna inandığımız NATO'da, NATO sınırında Sovyet Rusya'ya karşı, müttefikiz. ...karşılıklı anlayışın temeli, ülkelerimizin anlayışlı ahbablığıdır ve umarım öğrenci değişimleri, sanat sergileri gerçekleştirebiliriz, ...dostluğun daha uzun sürdüğünü ve tahakküm ve baskıdan daha değerli olduğuna inanıyoruz. Dolayısıyla artık memnunuz ve gelişen bir ülkemiz var. Atatürk harikalar yarattı ve şu anda sahip olduğumuz modern demokrasinin temelini oluşturdu. 1950'ye kadar tek parti sistemi vardı ve bence bu bir geçiş dönemi için gerekliydi. Ama şimdi üç büyük partimiz var, yani bir partiden memnun değilsek, hala seçebileceğimiz iki alternatifimiz var.”

Büyükelçi'nin Norveç'te spor ve açık hava yaşamının geliştirilmesine büyük önem verdiği ve kayak yapmayı öğrendiği de anlaşılmaktadır. Bu hususta görüşlerini beyan eden Anderiman, yalnız zenginlerin yaptığı bir spormuş gibi algılanan kayağın Türkiye'nin yaşam standardı arttıkça yavaş yavaş herkes için erişilebilir olacağını ve Türkiye'de de millî bir spor hâline gelmesini umduğunu vurgulamıştır.

Anderiman'ın yaşam standartlarından bahsetmesi üzerine, kendisine, satın alma gücündeki artışın diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de bazı sorunlar yaratıp yaratmadığı sorulmuştur. Büyükelçi bu soruyu şöyle cevaplamıştır;

“Maalesef evet. Sanayileşme çok hızlı ilerliyor, belki çok hızlı ama evrime yenilmek istemiyorsak bu gerekli. Çok miktarda teknik ekipman ve birçok tüketici ürünü ithal ediyoruz, bu nedenle döviz durumumuz şu anda uygun değil. Bu nedenle Norveç’e ihracatımızı artırmak istiyoruz, böylece sizden daha fazla satın alabiliriz. Ünlü İzmir incirlerimizi, şimdi de mükemmel portakal şeklinde ihraç ettiğimiz “konsantre güneş ışığımızı” bizden satın alıyorsunuz. Ancak Norveçli ithalatçıların Türkiye ziyareti sırasında daha birçok ilgi çekici ürün bulabileceklerine inanıyorum. Bu, ihtiyacımız olan makine ekipmanını Norveç’ten satın almamızı sağlayacaktır.”

Norveç’teki son günlerinde Grand Hotell’de ikamet eden Süreyya Anderiman, 23 Mayıs 1957 tarihinde diplomatik birlikler, Norveç makamları, tüm dostları ve tanıdıkları onuruna bir veda kokteyli vermiştir. Kokteyle, Oslo’ya akredite diplomatların çoğunluğuna ek olarak, Konsey Başkanı Gerhardsen, Dışişleri Bakanı Lange, Savunma Bakanı Handal, Ticaret Bakanı Skaug, Maliye Bakanı Bratteli ve çok sayıda yetkiliyle birlikte Dışişleri Bakanlığının, Norveç kurumlarının ve basının temsilcileri iştirak etmiştir⁶¹. Anderiman’ın Norveç’teki diplomatik görevini başarıyla sürdürdüğü ve neticelendirdiği anlaşılmaktadır.

III.2. Tokyo Büyükelçiliği (1957-1959)

Bakanlar Kurulunun 8 Nisan 1957 tarihli kararı gereğince Birinci Dereceye terfi ettirilerek Tokyo Büyükelçiliğine atanan ve Norveç’teki görevi 27 Mayıs 1957 tarihinde resmen sona eren Anderiman, 30 Mayıs’ta Tokyo Büyükelçiliği görevine başlamıştır⁶². Japonya’daki günleri hakkında ayrıntılı bilgilerin elde edilemediği Büyükelçi, vazifesi süresince ülkesini çeşitli mecralarda temsil etme onuruna erişmiştir. Buna örnek olarak; Malezya’nın istiklale kavuşması münasebetiyle 31 Ağustos 1957 tarihinde Kuala Lumpur’da yapılan merasimde Türk hükûmetini Fevkalade Büyükelçi sıfatıyla temsil edişi⁶³ ve Japon Veliahdı Akihito’nun 10 Eylül 1959’da gerçekleştirilen evlilik merasimi sebebiyle Cumhurbaşkanı Celal Bayar

⁶¹ DBTDA, Yer No: 561.222009.215939.43, Belge No: DK_C_G0215919_1/83.

⁶² T.C. Hariciye Vekâleti Yıllığı (1959), s.20; T.C. Dışişleri Bakanlığı Yıllığı (1964-1965), s.332, 362; T.C. Dışişleri Bakanlığı Yıllığı (1967), s.889.

⁶³ TCCA, Ebis Sıra No: 03004795, Ek No: 1, Belge Kayıt No: 249990, Yer No: 3/8-26.

tarafından kendisine gönderilen hediyeleri ve güzel temennileri Veliahda bizzat iletmek üzere görevlendirilişi gösterilebilir⁶⁴.

Süreyya Anderiman'ın üst düzey görevlerde geçen yaşam serüveni, Tokyo Büyükelçiliği esnasında son bulmuştur. 29 Eylül 1959 tarihli yerli ve yabancı gazeteler, Süreyya Anderiman (59) ve eşi Nükhet Anderiman'ın (43), 28 Eylül (Pazartesi) gecesi Elçilikteki konutlarında ölü bulduklarını duyurmuşlardır⁶⁵.

Süreyya-Nükhet Anderiman çiftinin naaşları, 29 Eylül Salı günü öğle üzeri Türk bayraklarına sarılı halde, merasimle Oyama-cho, Shibuya-ku Bölgesine bağlı Yoyogi'deki Tokyo Müslüman Camii'ne getirilmiş, camide yapılan dini merasime yaklaşık 50 Türk vatandaşının yanı sıra Türkiye, Afganistan, Suriye ve Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin Elçilik ve Büyükelçilik yetkilileri katılmıştır⁶⁶. Büyükelçi ve eşi için, 1 Ekim Perşembe günü Büyükelçilikte ihtiram merasimi yapılmıştır. Tokyo Büyükelçiliği, Anderimanlar için düzenlenen ihtiram merasimi ve naaşların Türkiye'ye uğurlanması öncesinde ve uğurlama esnasında takip edilecek program hakkında Türk Dışişleri Bakanlığını bilgilendirmiştir. Bahsedilen bu hususlar Tokyo Büyükelçiliği tarafından şöyle aktarılmıştır:

⁶⁴ TCCA, Ebis Sıra No: 03006498, Ek No: 2, Belge Kayıt No: 248893, Yer No: 3/10-7. Anderiman, Japon Veliahdı ile görüşmesini, Dışişleri Bakanlığına iletildiği 9 Nisan 1959 tarihli yazıda şu şekilde açıklamıştır: “Sayın Millî Müdafaa Vekilimiz eliyle gönderilmiş olan servis Amerikan takımını, Saray Nazırlığı vasıtasıyla randevu aldıktan sonra, bugün Japon Veliahdı Akihito'ya kendi ikametgâhında bizzat takdim ettim. Beni ayrı bir salona aldılar. Saray teşrifatçılarından biriyle bir müddet görüştük. Bu esnada, muvafakatimi aldıktan sonra, eski kutusu zedelendiğinden yeni ve örtünün güzelliğine uyacak tarzda yaptırılmış olan atlas kutuyu Veliahda ulaştırdılar. Bir müddet sonra da beni yanlarına götürdüler. Veliahda, yarıklı evlenmesi münasebetiyle, Sayın Reiscumhurumuzun tebriklerini ve en iyi dileklerini bildirmeye memur edilmiş olduğumu, aynı zamanda bu küçük hatırayı reiscumhurumuz adına takdim ettiğimi söyledim. Çok mütehassis oldu. Yanında bulunan hocası ve eski bir üniversite rektörü Koizumi ile Saray teşrifatçısının yardımı ile kutuyu açtılar, servis Amerikan'ın parçalarını hayranlık ve takdirle tetkik ettiler ve Olgunlaşma Enstitüsü hakkında izahat aldılar. Bunu müteakip Veliht, Sayın reiscumhurumuza tebrikleri ve iyi dilekleri ve güzel hediyeleri için teşekkürlerini bildirmemi benden rica etti. Ayrıldık. Beni sokak kapısına kadar götüren Saray teşrifatçısı, yakında Veliahdın Sayın Reiscumhurumuza ayrıca bir teşekkür telgrafi çekeceklerini söyledi. Saygılarla arz ederim.”

⁶⁵ **Akşam**, 29 Eylül 1959, s.1, 5; **Cumhuriyet**, 29 Eylül 1959, s.1, 3; **Dünya**, 29 Eylül 1959, s.1; **Hürriyet**, 29 Eylül 1959, s.1; **L'impartial**, 29 Septembre 1959, p.16; **Tercüman**, 29 Eylül 1959, s.1, 5; **The Akron Beacon Journal**, 29 September 1959, p.2; **The Birmingham Post**, 29 September 1959, p.13; **The State Journal**, 29 September 1959, p.10; **The York Dispact**, 29 September 1959, p.12; **Ulus**, 29 Eylül 1959, s.1, 5; **Yeni Asır**, 29 Eylül 1959, s.1; **Zafer**, 29 Eylül 1959, s.1.

⁶⁶ **The Japan Times**, 30 September 1959, p.1; **The Yomiuri**, 30 September 1959, p.1.

“Bugün, 1 Ekim günü, Büyükelçilikte, 12-18 arası defter imzaya açıldı ve ihtiram merasimi yapıldı. Büyükelçi Anderiman ile refikasının, naaşları tahnit edilmiş vaziyette, tabutları Türk bayrağına sarılı olduğu halde, Atatürk'ün resmi önüne Türk ve Japon bayrakları ve çelenkler arasına vazedildi. İmparator ve İmparatoriçe, Veliâht ve eşi prenses, İmparatorun kardeşi prenses ve prensler ve eşleri prensesler, Başvekil ve eşi, Hariciye nazırı ve eşi, Ayan ve Meclis reisleri ve eşleri, diplomatik misyon şefleri ve eşleri, Tokyo Valisi ve eşi, Ertuğrul Şehitliğinin bulunduğu Wakayama valisi ve eşi, Nihon Üniversitesi rektörü ve bir çok şahsiyetler tarafından gönderilen ikişer çelenkler salonun her tarafını taşırıyordu. Bütün Büyükelçilik erkânı ve eşlerimiz salonda resmi elbiselerimizle sıra halinde durduk. Defteri imzaya ve naaşlar önünde ihtiram duruşunda bulunmaya başta İmparatorun küçük kardeşi prens Mikasa ve refikası prenses Mikasa olmak üzere, Başvekil ve refikası, meclis ve Ayan reisleri ve refikaları, bütün nazırlar ve Hariciye erkânı ve refikaları, Kordiplomatik geldiler. Çok hazin ve muhteşem manzara arz eden salonda gözleri yaşaranlar çok oldu.

Cenaze merasiminde hükümetimizi temsil edecek olan Sayın Büyükelçi Cemil Vafi yarın akşam muvasalat etmektedir. Büyük askeri merasim ve kortej 7 Ekim günü yapılacaktır. Türk bayrağına sarılı tabutlar o gün saat 9'da Büyükelçilikte merasimle kaldırılacaktır. Büyükelçilik önünde bir takım asker bulunacak ve bando çalınacaktır. Tabutlar arabalara konularak 20 kilometre mesafede olan tayyare meydanının yakınına getirilecek kortej burada teşekkül edecektir. Burada tabutlar saat 10'da top arabalarına vazedilecek ve her biri 50 asker tarafından elle çekilerek önde bando olduğu halde tayyare meydanına vasıl olacaktır. Tayyare meydanında 19 pare top atılarak merasim yapılacak ve tabutlar Hükümet tarafından hususi olarak tahsis edilen Japon tayyaresine konulacaktır. Tayyare saat 11'de hareket edecektir. Tayyareye protokol Şefi de binecek ve tayyare 10 Ekim günü 11-15 arası hükümetimizce tensip buyurulacak anda Ankara tayyare meydanına inecektir⁶⁷.”

Büyükelçiliğin değindiği program çerçevesinde Tokyo'dan uğurlanan Anderiman çiftinin naaşları, 10 Ekim günü saat 13.25'te Japon hükümetinin tahsis ettiği özel uçakla Yeşilköy Havaalanı'na getirilmiştir. Pencerelerine asılı bulunan Türk ve Japon bayraklarına siyah kurdele takılan uçak, beraberinde Japonya Dışişleri Bakanlığı Protokol Şefi Tasus Sun-yama ve Japonya Doğu İşleri Şefi Hikoıçhi Shiozun'u da İstanbul'a getirmiştir. Naaşlar için düzenlenen askerî karşılama merasiminde merhumların aile efradı, Vali

⁶⁷ BCA, 010.09.458.1327.5/7-8.

Yardımcısı Salih Tanyeri, Dışişleri Bakanlığı Protokol Genel Müdürü Veysel Versan, Vilayet ve Belediye erkânı, Japonya'nın Ankara Büyükelçisi Takajiro Inoue ve eşi ile Elçilik mensupları, basın temsilcileri ve bir inzibat kıtası hazır bulunmuştur. Eller üzerinde cenaze arabasına konularak Şişli Camii'ne nakledilen cenazeler, 11 Ekim günü öğle namazına müteakip Şişli Camii'nden askerî merasimle kaldırılarak Zincirlikuyu Mezarlığı'ndaki ebedî istirahatgâhlarına defnedilmişlerdir⁶⁸.

⁶⁸ **Zafer**, 11 Ekim 1959, s.1, 4; **Zafer**, 12 Ekim 1959, s.1, 4. Anderimanların trajik sonu, bir başka hayatın şekillenmesinde en temel faktör olmuştur. Zira çiftin tek çocukları Münir, henüz 19 yaşında anne ve babasını kaybetmiştir. Oldukça uçarı bir yapıya sahip olduğu belirtilen Münir'in hayat serüvenini, Ayşe Kulin'in, gerçek yaşamöykülerini ve onlara küçük eklemeler yaptığı kurgu öykülerini bir araya getirdiği, *Bir Varmış Bir Yokmuş* isimli eserinden takip etmek mümkündür. Kitabın "Münir'in Öyküsü" başlıklı bölümü, Münir Anderiman'ın eksantrik hayat hikâyesini okuyuculara aktarmaktadır. Yazar tarafından bu yazının "MR." dergisinin Haziran 1993 tarihli sayısında "Çöplükte Bir Soylu" başlığı altında yayımlanmış olduğu belirtilmiştir. "Çöplükte Bir Soylu" tabiri, Münir'in yaşam serüveninin bir özeti mahiyetindedir. Erenköy'deki bir köşkte dadı ve uşaklar elinde büyüyen Münir, okul öncesi ve ilkokul eğitimini Norveç'te almış, İsviçre'de Institute de Rosemberg ve Lyceum Alpinum Zuoz'da, Almanya ve Fransa'da çeşitli okullarda ve Tokyo'da American High School'da okumuş fakat tahsillerini hep yarıda bırakmıştır. Norveç, İsveç ve Danimarka dilleri yanı sıra Almanca, İngilizce ve İspanyolca dillerini bilen Münir, Londra'da Academy of Political Science and Economics'de ekonomi tahsili yaptığı esnada ailesinin vefat haberini almıştır. Hesap verecek kimsesi kalmayan ve âdeta boyunduruğundan kurtulmuşçasına hareket eden Münir, yaşantısı boyunca gerek iş gerekse özel hayatında başarılı olamamıştır. Münir, otuzlu yaşlarında Londra'dayken tanıştığı bir İzlandalı ile evlenmiş ve bu evlilikten Desiree Ferhunde isimli kız çocuğu dünyaya gelmiştir. Çocuğu doğunca ailesiyle birlikte İzlanda'ya taşınmış fakat yaşam tarzı sebebiyle evlilik hayatı da kısa sürmüştür. İzlanda'dan sonra Danimarka, Londra ve İsveç'te yaşayan Münir, ailesinden kendisine intikal eden yüklü miktardaki mal varlığına gerek yaşı ve mizacı gerekse bazı akrabalarının tutumu sebebiyle tam manasıyla sahip çıkamamış, eline geçen varlığı da farklı ülkelerdeki lüks yaşantısıyla zaman içinde tüketmiştir. Münir, maddi durumuna göre, lüks otellerden ucuz otellere, ucuz otellerden parkların banklarına geçerek yaşamına devam etmiş ve son yıllarını İstanbul'da maddi zorluklar içinde sürdürmüştür. Kulin, **a.g.e.**, s.47-57. Bu dönemde hayatını "Sunny" takma adıyla caz müziği sanatçılığı yaparak idame ettiren Münir Anderiman, 1994 yılında vefat etmiştir. Tunçel Gülsoy, **Cazname II**, Haz. Özge Baykan, Altkitap, 2002, s.58. 'Sunny' Münir Anderiman'ın İstanbul'daki bir mekânda "Buona Sera Signorina" adlı parçayı seslendirdiği 1992 tarihli ses kaydı için bk. <https://www.youtube.com/watch?v=aUTfMC5LuL4&list=LL&index=196>, Erişim Tarihi: 27.07.2022.

SONUÇ

Askerî bürokrasi içerisinde önemli görevler üstlenmiş bir Osmanlı Paşasının oğlu olarak dünyaya gelen Süreyya Hüsnü Anderiman, nitelikli kurumlarında eğitim almış başarılı bir bürokrat-diplomat hüviyetine sahiptir.

Devlet kadrolarındaki kariyerine Dışişleri Bakanlığında başlangıç yapmasının ardından, Bakanlığın merkez ve yurt dışı teşkilatlarında çeşitli görevler üstlenmiştir. İstikbal vaat eden kalifiye bir Dışişleri Bakanlığı personeliyken Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı döneminde Çankaya'yla kurduğu bağlantı neticesinde Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürlüğü görevine getirilmiş ve Atatürk'ün vefatının ardından İsmet İnönü döneminde de bu görevine devam etmiştir. Atatürk ve İnönü dönemlerinde on bir yıl boyunca Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürlüğü görevini yürütmüş olması ve bu görev dâhilinde üstlendiği diğer önemli vazifeler, kendisinin bürokrasi içinde itimat edilen, gözde bir bürokrat olduğunu ortaya koymaktadır.

1945 yılında Çankaya'daki görevinden alınarak asıl görev yeri olan Dışişleri Bakanlığına iade edilen Anderiman, akabinde Türkiye'nin Oslo Orta Elçisi olarak atanmış ve 1946-1957 yıllarında bu görevi sürdürmüştür. Anderiman, görevi esnasında, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Alman istilasından kurtulan Norveç'in tüm olumsuz şartlarına fedakârca göğüs germiştir. Yeni kurulmuş olan ve birçok eksiği bulunan bir Elçilik devralan Anderiman, büyük çabalar neticesinde Elçiliği çalışır hâle getirmeyi başarmıştır. Görevi süresince Norveç'teki sosyal, ekonomik, siyasi, askerî, teknik şartlar ve gelişmeler, Türkiye'ye dair izlenimler ayrıca Norveç'in uluslararası ilişkileri ve iç-dış politikası hakkında düzenli olarak Türk Dışişleri Bakanlığını bilgilendirmiştir. Norveç'teki diplomatik çevrelerin ve Norveç kamuoyunun büyük teveccüh ve takdirini kazanan Anderiman, Türkiye'yi en iyi şekilde temsil etmiştir. Anderiman, 1957 yılında Büyükelçi sıfatıyla Türkiye'nin Tokyo Büyükelçiliğine atanmıştır. Tokyo'daki faaliyetlerine dair sınırlı bilgi mevcuttur. Bununla birlikte, Tokyo'daki görevi esnasında, birçok etkinlikte Türkiye'yi temsil etme görevini üstlendiği anlaşılmaktadır.

Uzun sayılabilecek bir dönem boyunca Oslo'daki görevinde tutulan ve sonrasında Tokyo'ya görevlendirilen Anderiman'ın, Türkiye Cumhuriyeti Devleti nazarında, zorlu görevlerin üstesinden başarıyla gelebilecek önemli bir devlet adamı imajına sahip olduğunu söylemek mümkündür. Kaliteli bir eğitim almış, devletin en üst makamındaki cumhurbaşkanlarının en yakınında

yer almış ve zorlu diplomatik görevleri başarıyla sürdürmüş olan Süreyya Hüsnü Anderiman, yaşam öyküsüyle örtüşmeyecek bir şekilde dünyaya veda etmiştir.

İntihal Taraması <i>Plagiarism Detection</i>	Bu makale intihal taramasından geçirildi. (https://intihal.net/) <i>This paper was checked for plagiarism. (https://intihal.net/)</i>
Etik Beyan <i>Ethical Statement</i>	Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. <i>There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.</i>
Yazar Katkıları <i>Author Contributions</i>	YÖ (% 50) MŞÖ (% 50)
Açık Erişim Lisansı <i>Open Access License</i>	Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. <i>This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License</i>

KAYNAKÇA

Aftenposten, 24 Mai 1957.

Akşam, 29 Eylül 1959, 30 Eylül 1959.

Columbia University Alumni Register (1754-1931), Columbia University Press, New York 1932.

Cumhuriyet, 13 Ağustos 1939, 8 Eylül 1945, 29 Eylül 1959, 30 Eylül 1959.

Derin, Haldun, **Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933-1951)**, Yay. Haz. Cemil Koçak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

Dünya, 29 Eylül 1959.

Gülsoy, Tunçel, **Cazname II**, Haz. Özge Baykan, Altkitap 2002.

Gürpınar, Doğan, **Ottoman Imperial Diplomacy: A Political and Cultural History**, I.B. Tauris, London 2014.

Gürün, Kamuran, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1983.

Hızlı, Kasım, **Paris Büyükelçisi Salih Münir Paşa'nın (Çorlu) Hayatı ve Faaliyetleri (1857-1939)**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2020.

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sureyya-anderiman-1900-1959/>, Erişim Tarihi: 21.07.2022.

https://catab.ktb.gov.tr/Eklenti/48077,msb-11042016pdf.pdf?0&_tag1=60358D047E9F11FAB4A78E1EE1E5797F9C79BE84, Erişim Tarihi: 03.07.2022.

https://dam.media.un.org/assetmanagement/2AM9LO12CCXX?FR_=1&W=1360&H=625, Erişim Tarihi: 01.08.2022.

https://en.wikipedia.org/wiki/Second_Cairo_Conference#/media/File:Roosevelt_In%C3%B6n%C3%BC_and_Churchill_in_Cairo_cph.3b15312.jpg, Erişim Tarihi: 30.07.2022.

<https://mustafakemalim.com/selahattin-gizin-koleksiyonundan-ataturkun-az-bilinen-74-fotografi/>, Erişim Tarihi: 28.07.2022.

<https://openaccess.marmara.edu.tr/server/api/core/bitstreams/323cce56-a94c-44f2-88ea-bc96a03f2ccb/content>, Erişim Tarihi: 02.08.2022.

<https://www.ancientfaces.com/person/vecihi-anderiman-birth-1910-death-1941/108840557>, Erişim Tarihi: 12.07.2022.

<https://www.gazetevatan.com/gundem/aturk-19-mayis-ile-ilgili-sozleri-ve-en-guzel-aturk-fotograf-lari-1391572>, Erişim Tarihi: 28.07.2022.

<https://www.gym-luther-eisleben.bildung-lsa.de/schule/schulgeschichte/>, Erişim Tarihi: 15.07.2022.

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/buyuk-ikramiye-100-000-lira-196161>, Erişim Tarihi: 24.07.2022.

<https://www.ismetinonu.org.tr/inonu-churchill-gorusmesi-30-1-1943-yenice/>, Erişim Tarihi: 29.07.2022.

<https://www.youtube.com/watch?v=aUTfMC5LuL4&list=LL&index=196>, Erişim Tarihi: 27.07.2022.

Hürriyet, 29 Eylül 1959, 30 Eylül 1959.

Karataş, Dilara, **Turan Aziz Beler'in Romanları Üzerine Bir İnceleme**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

Kulin, Ayşe, **Bir Varmış Bir Yokmuş**, 13. Basım, Everest Yayınları, İstanbul 2014.

L'impartial, 29 Septembre 1959.

Milliyet, 2 Haziran 1960.

Mohl, Jules, **Le Livre Des Rois Par Abou'lkasım Firdousi**, Tome II, Imprimerie Nationale, Paris 1876.

Mohl, Jules, **Le Livre Des Rois Par Abou'lkasım Firdousi**, Tome III, Imprimerie Nationale, Paris 1876.

Morgenbladet, 25 Mai 1957.

Norges Handels og Sjøfartstidende, 24 Mai 1957.

Nuit Et Jour, 27 Mars 1947.

Özcan, Mehmet Şah, Üzen, İsmet, “Atatürk Döneminde Soyadı Kanunu'nun Çankırı'daki Yansıması”, **ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 10, Özel Sayı, Çankırı 2019, s.129-152.

Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, Cilt I, (1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.

Şencan Gürtunca, Elif Evrim, **Robert Kolej'de Öğrenim Gören Türk Öğrenciler Üzerine Prosopografik Bir Çalışma (1863-1971)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2017.

Tercüman, 29 Eylül 1959.

The Akron Beacon Journal, 29 September 1959.

The Birmingham Post, 29 September 1959.

The Japan Times, 30 September 1959.

The State Journal, 29 September 1959.

The Times, 8 December 1943.

The United Nations Conference on International Organization: San Francisco, California (April 25 to June 26, 1945)-Selected Documents, Department of State, Washington 1946.

The Yomiuri, 30 September 1959.

The York Dispatch, 29 September 1959.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi (TCCA), Ebis Sıra No: 01005517, Ek No: 1, Belge Kayıt No: 588383.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi (TCCA), Ebis Sıra No: 02008737, Ek No: 2, Belge Kayıt No: 516451, Yer No: 2/13-6.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi (TCCA), Ebis Sıra No: 02008737, Ek No: 1, Belge Kayıt No: 506111, Yer No: 2/13-6.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi (TCCA), Ebis Sıra No: 02009120, Ek No: 1, Belge Kayıt No: 502478, Yer No: 2/13-12.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi (TCCA), Ebis Sıra No: 02009355, Ek No: 1, Belge Kayıt No: 495288, Yer No: 2/13-16.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi (TCCA), Ebis Sıra No: 02009355, Ek No: 2, Belge Kayıt No: 496482, Yer No: 2/13-16.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi (TCCA), Ebis Sıra No: 02009524, Ek No: 2, Belge Kayıt No: 512024, Yer No: 2/13-17.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi (TCCA), Ebis Sıra No: 03004795, Ek No: 1, Belge Kayıt No: 249990, Yer No: 3/8-26.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi (TCCA), Ebis Sıra No: 03006498, Ek No: 2, Belge Kayıt No: 248893, Yer No: 3/10-7.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 010.09.458.1327.5.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.10.124.884.14.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.2.109.64.16.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İ.HB./79-22, H.01.03.1329.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), A.}MTZ.(05)/30-113, H.10.02.1332.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (DBTDA), Yer No: 561.223256.216396.1, Belge No: DK_C_G0216396_1.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (DBTDA), Yer No: 561.223256.216396.3, Belge No: DK_C_G0216396_1.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (DBTDA), Yer No: 561.223256.216396.4, Belge No: DK_C_G0216396_1.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (DBTDA), Yer No: 561.222009.215939.43, Belge No: DK_C_G0215919_1.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (DBTDA), Yer No: 561.223256.216396.5, Belge No: DK_C_G0216396_1_8

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Yıllığı (1964-1965), (tarihsiz).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Yıllığı (1967), Ankara Basın ve Ciltve, Ankara 1968.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Vekâleti Yıllığı (1953), Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1954.

Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekâleti Yıllığı (1959), (tarihsiz).

Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 19 Kasım 1934, S 2858.

Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 2 Ekim 1928, S 1004.

Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 20 Haziran 1934, S 2732.

Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 20 Mart 1926, S 326.

Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 22 Nisan 1933, S 2382.

Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 22 Nisan 1957, S 9592.

Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 3 Aralık 1934, S 2870.

Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 7 Eylül 1945, S 6103.

Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, 8 Kasım 1945, S 6152.

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara 1973.

Ulus, 28 Aralık 1934, 29 Eylül 1959, 30 Eylül 1959.

Uzun, Zübeyir, "Süreyya Anderiman (1900-1959)", **Atatürk Ansiklopedisi** (Elektronik Materyal), Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara 2021.

Warner, Arthur George, Warner, Edmond, **The Sháhnáma Of Firdausí**, Vol: II, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. Ltd., London 1906.

Warner, Arthur George, Warner, Edmond, **The Sháhnáma Of Firdausí**, Vol: IV, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. Ltd., London 1909.

Warner, Arthur George, Warner, Edmond, **The Sháhnáma Of Firdausí**, Vol: IX, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. Ltd., London 1925.

Yeni Asır, 29 Eylül 1959.

Zafer, 29 Eylül 1959, 11 Ekim 1959, 12 Ekim 1959.

EKLER

Ek-1. 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı Töreni.

646

<https://mustafakemalim.com/selahattin-gizin-koleksiyonundan-ataturkun-az-bilinen-74-fotografi/>, Erişim Tarihi: 28.07.2022.

Ek-2. Yeşilköy Havaalanı (1935).

<https://www.gazetevatan.com/gundem/ataturkun-19-mayis-ile-ilgili-sozleri-ve-en-guzel-ataturk-fotograflari-1391572>, Erişim Tarihi: 28.07.2022.

Ek-3. Adana Görüşmesi (31 Ocak 1943).

<https://www.ismetinonu.org.tr/inonu-churchill-gorusmesi-30-1-1943-yenice/>, Erişim Tarihi: 29.07.2022.

Ek-4. II. Kahire Konferansı (5 Aralık 1943).

https://en.wikipedia.org/wiki/Second_Cairo_Conference#/media/File:Roosevelt_In_%C3%B6n%C3%BC_and_Churchill_in_Cairo_cph.3b15312.jpg, Erişim Tarihi: 30.07.2022.

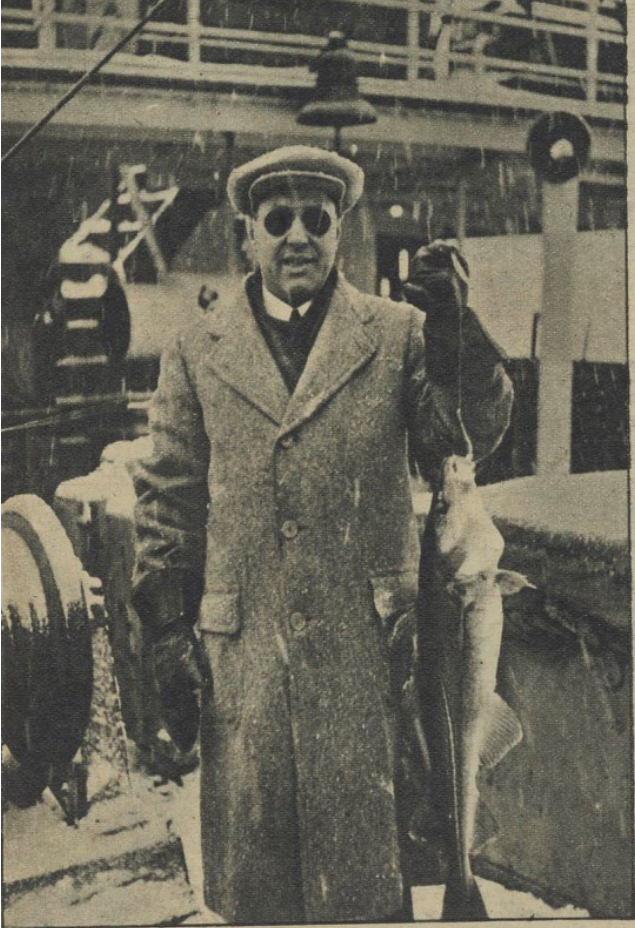
Ek-5. San Francisco Konferansına Katılan Türk Heyeti (25 Nisan 1945).

648

<https://dam.media.un.org/CS.aspx?VP3=DamView&VBID=2AM94S79YS92&SMLS=1&RW=1366&RH=625>, Erişim Tarihi: 01.08.2022.

Ek-6. Norveç'teki Dış Temsilciler İçin Düzenlenen Balık Avı Etkinliği (Mart 1947).

TURQUIE M. Andriman s'est équipé comme pour une pêche en Méditerranée pardessus clair et lunettes noires. C'est peut-être parce qu'il représente la Turquie

Nuit Et Jour, 27 Mars 1947, p.4.

(Dergi, bu fotoğrafın hemen altında şöyle bir yoruma yer vermiştir: “Bay Andriman, Akdeniz’de balık tutmak için gerekli donanımına sahip: açık renk palto ve koyu renk camlar. Türkiye’yi temsil ettiği için olabilir.”)

Ek-7. Anderiman Çiftinin Naaşları Şişli Camiinden Kaldırılırken (11 Ekim 1959).

650

<https://openaccess.marmara.edu.tr/server/api/core/bitstreams/323cce56-a94c-44f2-88ea-bc96a03f2ccb/content>, Erişim Tarihi: 02.08.2022.

Makale Gnderim Tarihi : 17.01.2022

DOI: 10.33419/aamd.1195915

Makale Kabul Tarihi : 02.09.2022

BİR CUMHURİYET AYDINI: CİHAD BABAN'IN GAZETECİLİĞİ VE SİYASAL YAŞAMI

BİLAL ALTAN*

ÖZ

Irak'ın Süleymaniye şehri köklü ailelerinden Babanlar/Babanzadeler ailesinden gelen Cihad Baban, Cumhuriyet Dönemi'nde yetişmiş, önemli ve iz bırakan aydınlardan biridir. Mensubu bulunduğu Babanlar, Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde değişik ve yüksek mevkilerde bulunmuşlardır. Baban'ın ortaöğrenimi sırasında amatörce başlayan gazetecilik hayatı, 1934 yılında profesyonel bir hal almış ve neredeyse vefatına kadar kesintisiz devam etmiştir. İstanbul Hukuk Fakültesini bitiren Baban'ın en ağır basan özelliği donanımlı ve işin ehli bir gazeteci olmasıydı. Bu özelliği doğrultusunda gazeteciliği bir yaşam biçimi olarak özümseyen Baban, birçok gazetenin kuruluşunda öncü olmuş, hem kuruluşunda bulunduğu gazetelerde hem de diğer kimi gazetelerde başyazarlık yapmış, ayrıca değişik görevler ifa etmiştir. Gazeteciliği kadar olmasa da siyasi yaşamı ile de dikkat çeken Baban ikisi İstanbul, ikisi İzmir ve biri Çanakkale'den olmak üzere beş dönem milletvekili seçilmiş, iki defa da bakanlık koltuğuna oturmuştur. Bağımsız ancak Demokrat Parti yakınlığı ile başlayan siyasi yaşamında Hürriyet Partisi'nin ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin de önemli bir yeri vardır. 1946'dan 1960'ların sonuna kadar siyasetin içerisinde aktif bir şekilde bulunmuştur. 27 Mayıs 1960 Darbesi'nden sonra Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığına getirilmiştir. Türkiye'nin dış siyasetinde de kendisine birçok kez sorumluluk yüklenen Baban, 1970'lerde aktif rol

* Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi Rektörlük Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Şırnak/TÜRKİYE, altanbil@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0194-3516

üstlenmemiştir. 12 Eylül 1980 Darbesi sürecinde Kültür Bakanlığı ile siyasete yeniden aktif dönüş yapmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cihad Baban, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Hürriyet Partisi, Muhalefet, Tasvir-i Efkâr Gazetesi, Tasvir Gazetesi.

AN INTELLECTUAL OF THE REPUBLIC: CİHAD BABAN'S JOURNALISM AND POLITICAL LIFE

ABSTRACT

Cihad Baban, who comes from the Babanlar/Babanzadeler family, one of the deep-rooted families of the Iraqi city of Sulaymaniyah, is one of the important and influential intellectuals who grew up in the Republican Period. The Babans, of whom he was a member, held different and high positions in the last period of the Ottoman Empire and the Republic of Türkiye. Cihad Baban's journalism life, which started as an amateur during his secondary education, turned professional in 1934 and continued almost uninterruptedly until his death. The most dominant feature of Baban's, who graduated from Istanbul Faculty of Law, was that he was a well-equipped and competent journalist. In line with this feature, Baban, who adopted journalism as a way of life, became a pioneer in the establishment of many newspapers, worked as an editorial writer both for the newspapers he founded and for some other newspapers, and also performed various tasks. Not as much as his journalism, but also with his political life, Baban was elected five terms as a member of parliament, twice from Istanbul, twice from Izmir and once from Çanakkale, and sat in the ministerial seat twice. The Freedom Party and the Republican People's Party also have an important place in his independent political life, which started with the closeness to the Democrat Party. He was active in politics from 1946 till the end of the 1960s. After the May 27, 1960 Coup, he was brought to the Ministry of Press, Broadcasting and Tourism. Baban, who was given responsibilities many times in Türkiye's foreign policy, did not play an active role in the 1970s. During the 12 September 1980 Coup, he made an active return to politics with the Ministry of Culture.

Keywords: Cihad Baban, Democrat Party, Freedom Party, Tasvir-i Efkâr Newspaper, Tasvir Newspaper, Opposition, Republican People's Party.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde farklı alanlarda ihtisas yaparak yetişen önemli simalar bulunmaktadır. Bu simaların her birinin kayda değer yaşam hikâyeleri mevcuttur. Bu simaların, özellikle devletin değişik kademelerinde önemli mevkiler edinmelerine bağlı olarak yaşam hikâyeleri daha bir anlam kazanmaktadır. Bu bağlamda çalışmamıza konu edindiğimiz Cihad Baban da köklü bir aileden gelmesi, iyi bir eğitim alması ve hem gazetecilikte hem de siyaset sahnesinde önemli mevkiler edinmesi dolayısıyla araştırılmaya değer bir hüviyet taşımaktadır. Çalışmada, gazeteciliğe adanmış ve siyasetle de yoğrulan bir ömür geçiren Baban'ın gazeteciliği ve siyasal yaşamı daha ziyade dönem gazetelerinin ışığında değerlendirilmek amaçlanmıştır. Baban'ın profesyonel gazeteciliğe adım attığı 1934 yılından başlamak üzere vefat ettiği 1984 yılına kadar geçen zaman zarfındaki gazetecilik faaliyetleri ve siyasal yaşamı çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır.

I. Yaşamı

I.1. Mensubu Bulunduğu Babanlar/Babanzadeler

Babanlar ya da Babanzadeler, Irak'ın Süleymaniye bölgesinde yerleşik olan bir köklü ailedir¹. Babanzadeler lakabı, Kuzey Irak'ta hüküm süren Kürt Emirliği Babanlardan gelmektedir². Süleymaniye ve çevresini merkez edinen ve bu bölge ile özdeşleşen Babanlar, Baban Emirliği olarak Osmanlı Devleti bünyesinde Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534 tarihli Bağdat Seferi'nden başlayarak XIX. yüzyıla kadar özerkliğini korumuştur. Nitekim Süleymaniye, Baban Emirliği tarafından kurulmuş ve kent emirlik için daima önem teşkil etmiştir³.

¹ Kurtuluş Öztürk, "Babanzade Ahmed Naim (1872-1934)", **Türkiye'nin Birlikleri-İlahiyatçılar**, Haz. İlke Yayıncılık, İstanbul 2013, s.31; Fahrettin Gün, **Babanzâde Ahmed Naim Hayatı ve Eserleri**, Beyan Yayınları, İstanbul 2016, s.53.

² Hüseyin Hansu, **Babanzâde Ahmed Naim**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2018, s.17.

³ Martin Strohmeier, Lale Yalçın Heckmann, **Kürtler Tarih Siyaset Kültür**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s.84; Kaws Kaftan, **Baban, Botan, Soran 19. Yüzyıl Bölgesel Kısa Kürt Tarihi**, Nüjen Yayınları, Çev. Alihan Zerşati, Fuat Cemil, İstanbul 1996, s.22; C. J. Edmonds, **Kürtler, Türkler ve Araplar**, Çev. Serdar Şengül, Serap Ruken Şengül, Avesta Yayınları, İstanbul 2003, s.27; Hansu, **a.g.e.**, s.18.

1851 yılında Süleymaniye'ye Babanlardan olmayan bir valinin atanmasıyla emirlik resmen sona ermiş, aile fertleri de çeşitli yerlere dağılmışlardır⁴. 1919 yılında Süleymaniye'de hâlâ eski Baban yöneticilerinin soyundan gelen epey bir insan bulmak mümkünse de Babanlar zenginliklerini ve nüfuzlarını büyük ölçüde kaybettikleri bir sürece girmişlerdi⁵. Buna karşılık Babanların İstanbul'da etkinlikleri devam etmekteydi⁶. Babanzâdeler, süreç içerisinde feodaliteyle bağlarını kopararak seküler kent kültürünü benimsemişlerdir⁷.

Baban ailesi, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde şöhretli isimler yetiştirmiştir⁸. Bu isimler Osmanlı Devleti'nde değişik ve önemli mevkilere gelmişlerdir. Cihad Baban'ın amcalarından Ahmed Naim Rüşdiye Mektepleri İdaresi Müdürlüğü, Ayan Meclisi Azalığı, Darülfunun Müdürlüğü⁹, İsmail Hakkı Bey Bağdat Mebusluğu ve Maarif Nazırlığı¹⁰, Hüseyin Şükrü Bey ise İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi ordinaryüs profesörlüğü görevlerini ifa etmişlerdir. Babası Süleyman Hikmet Bey Süleymaniye Mebusluğu¹¹, yine Babanzadelerden Şerif Paşa Stockholm Osmanlı Sefirliği, Kürd Mustafa Paşa Dîvân-ı Harb-i Örfî Mahkemesi Reisliği, Fuad Bey Matbuat Müdürlüğünde bulunmuştur. Diğer taraftan Hüseyin Şükrü, Mustafa Zihni Paşa, Süleyman Hikmet Bey, Yamulkizade Abdülaziz Bey, Mahmud Bey Kürdistan Teali Cemiyetinin Baban ailesi üyeleridir¹².

1.2. Ailesi

1911¹³ yılında İstanbul'da doğan Cihad Baban, baba tarafından Mustafa Zihni Paşa'nın torunudur. Mustafa Zihni Paşa, 1848 yılında Süleymaniye'de

⁴ Hansu, a.g.e., s.18.

⁵ Edmonds, a.g.e., s.86.

⁶ Bilal Altan, **Kürdistan Teâlî Cemiyeti: Kuruluş, Amaç ve Faaliyetler**, Mardin Artuklu Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mardin 2017, s.68.

⁷ Perihan Helvacı, **Gazeteci ve Siyasetçi Kimliğiyle Cihat Baban**, Galatasaray Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2021, s.4.

⁸ Davut Hut, "II. Meşrutiyet Döneminde Bir Osmanlı Entelektüeli Babanzade İsmail Hakkı (1876-1943)", **Tarihimizden Portreler Osmanlı Kimliği Prof. Dr. Cevdet Küçük Armağanı**, Ed. Zekeriya Kurşun, Haydar Çoruh, Ordaf Yayınları, İstanbul 2013, s.102.

⁹ Gün, a.g.e., s.57-62.

¹⁰ **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**, İ. DUİT. 8/31//1-2, 2 Mart 1911.

¹¹ Cihad Baban, "Hocam ve Amcam Şükrü Baban", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Ord. Prof. Şükrü Baban'a Armağan, C 40, S 1-4, 1984, s.6-8.

¹² Altan, a.g.t., s.69.

¹³ Helvacı, "Gazeteci ve Siyasetçi Kimliğiyle Cihat Baban (1911-1984)" isimli tezinde geçen Cihad Baban'ın 1914 yılında doğduğu bilgisi muhtemelen gözden kaçan bir yanlışlık

doğmuştur. Öğrenimini Bağdat'ta tamamlayan Mustafa Zihni Paşa'nın memuriyeti Mithat Paşa Bağdat valisi iken mühürdarı olması ile başlamıştır. Bağdat mektupçuluğu; Irak, Yemen, Antalya ve Bolu mutasarrıflıklarında bulunmuştur. Adana, Yanya, Hicaz gibi vilayetlerde de valilik yapmıştır¹⁴. Bu görevlerinin büyük bir kısmını II. Abdülhamid Dönemi'nde sürdüren Mustafa Zihni Paşa, II. Meşrutiyet Dönemi'nde İttihatçıları desteklemiştir. Ancak merkezîyetçi ve Osmanlıcı Mustafa Zihni Paşa, zaman zaman İttihatçıları karşısına almaktan çekinmemiştir¹⁵. Cihad Baban, anne tarafından ise Sabık Piyade Dairesi Başkanlarından Sadık Paşa'nın torunudur¹⁶.

Cihad Baban'ın dedesi Mustafa Zihni Paşa iki evlilik yapmıştır. Birinci eşi Firuze Hanım'dan Ahmed Naim, İsmail Hakkı, Asım, Süleyman Hikmet isimlerinde erkek çocukları; Emine adında da bir kız çocuğu olmuştur. İkinci eşi İclal Hanım'dan ise ailenin en küçüğü Hüseyin Şükrü doğmuştur. İyi bir eğitim alan aile fertlerinin tümü aristokrat ve kültürlü bir ortamda yetişmişlerdir. Aile fertleri Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin kültür ve bürokrasi yaşamında etkin görevlerde bulunmuşlardır¹⁷. Cihad Baban'ın babası Süleyman Hikmet Bey'dir. Nitekim Mustafa Zihni Paşa'nın nesli Süleyman Hikmet Bey'in oğlu Cihad Baban ile devam etmiştir¹⁸. Çünkü İsmail Hakkı ve Asım genç yaşta vefat etmişler, Ahmed Naim'in çocuğu olmamış ve Hüseyin Şükrü Bey de hiç evlenmemiştir¹⁹.

Süleyman Hikmet Bey İttihatçı kimliği ile bilinmektedir²⁰. Genç yaşta Jön Türk hareketine katılmak üzere Avrupa'ya kaçmıştır. Kendisi bir Jön Türk ve Sultan Abdülhamid muhalifi olan Süleyman Hikmet Bey, 1902 yılında

olmuştur. Zaten tezde Cihad Baban'ın doğum yılı olan 1911 ve vefat yılı olan 1984 yılına yer verilmiştir. Bk. **a.g.t.**, s.52.

¹⁴ Recep Kılıç, "Babanzâde Ahmed Naîm'in Felsefi Görüşleri", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C 36, 1997, s.299; **TBMM, Tercüme-i Hal**, HT. 1417.1.10; **Milliyet**, 30 Eylül 1984.

¹⁵ Helvacı, **a.g.t.**, s.15.

¹⁶ <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/158984/001518636006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 30.12.2021.

¹⁷ Hansu, **a.g.e.**, s.20.

¹⁸ Edip Bukarlı, **19. Yüzyıl Osmanlı Devlet Adamı Babanzade Mustafa Zihni Paşa'nın Hayatı ve İlmi Kişiliği**, Libra Yayınları, İstanbul 2019, s.91.

¹⁹ Hansu, **a.g.e.**, s.22.

²⁰ Baban, "Hocam ve Amcam Şükrü Baban", s.7.

Paris'te gerçekleşen Jön Türk Kongresi'ne katılanlardan biridir²¹. Cenevre'de ve Mısır'da siyasi faaliyet gösterdikten sonra ülkeye dönmüştür²². İttihat ve Terakki Cemiyetinin son kongresini yapanlardan bir kısmının Kasım 1918 tarihinde kurdukları Teceddüd Fırkası'nın üyelerinden birisidir²³. Aralık 1918 tarihinde kurulan Kürdistan Teali Cemiyetinin kurucu üyesi olduğu görülmektedir²⁴. Mebusan Meclisinin 1912-1918 yıllarına denk gelen II. ve III. Dönemlerinde İttihat ve Terakki Fırkası'ndan mebus seçilmiştir²⁵. Mısır Fevkalade Komiserliği Kâtipliği, Şirket-i Hayriye Umum Müdürlüğü görevlerini de yürütmüştür²⁶. Siyaseti bıraktıktan sonra kendi işleri ile uğraşmaya başlayan Süleyman Hikmet Bey 11 Ocak 1946 yılında vefat etmiştir²⁷. Süleyman Hikmet Bey'i, Kazım Nami Duru *Son Posta* gazetesindeki bir yazısında şöyle tanıtmaktadır:

“... Çok alçakgönüllü, her türlü ihtirastan uzak bir adamdı. Çalışır, çabalar, fakat hep kendi halinde kalmayı severdi. Meşrutiyetten önceki Trablusgarp Harbi sırasındaki İttihat ve Terakkideki hizmetlerini bilenler azdır. Hele onun, en acı günlerimiz olan Mütareke Devrinde Tercüman-ı Hakikat gazetesini çıkartmakta devam ettiğini bilenler kaç kişidir? Öyle bir zamanda Türk gazeteciliğinin geçirmiş olduğu güçlükler ve acılar, kalplerimizden hala silinmemiştir.”²⁸

Süleyman Hikmet Bey'in eşi Ayşe Seniha Hanım'dır. Çiftin Cihad Baban dışında Selim ve Firuze adlarında iki çocukları daha vardır²⁹. Baban'ın eşi Zekiye Hanım'dır³⁰. Cihad ve Zekiye çiftinin Fatma adında bir kızları olmuştur³¹.

²¹ Ahmed Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s.347-348.

²² **Tanin**, 12 Ocak 1946.

²³ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s.112; Kuran, **a.g.e.**, s.747.

²⁴ Altan, **a.g.t.**, s.303.

²⁵ Fevzi Demir, **Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2007, s.353-384.

²⁶ **Tanin**, 12 Ocak 1946; **Cumhuriyet**, 14 Ocak 1950.

²⁷ **Tanin**, 12 Ocak 1946; **Vakit**, 12 Ocak 1946.

²⁸ **Cumhuriyet**, 13 Ocak 1946.

²⁹ **Yeni Sabah**, 14 Ocak 1949; **Cumhuriyet**, 14 Ocak 1950.

³⁰ **Akis**, C XXVII, S 464, Yıl 10, 18 Mayıs 1963, s.28.

³¹ **Milliyet**, 29 Eylül 1984.

I.3. Tahsili ve İfa Ettiği Görevler

Cihad Baban, ilk ve orta tahsilini tamamladığı Galatasaray Lisesinden 1931’de mezun olmuştur³². 1934 yılında İstanbul Hukuk Fakültesini bitirmiştir. Yükseköğrenimi sırasında Tevfik İleri’nin başkanı olduğu Millî Türk Talebe Birliğinde faal olarak çalışmıştır³³. Baban, 1930’daki Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimini yaşamış, bu dönemde Namık Kemal’i Anma Gecesine ve Millî Türk Talebe Birliğinin düzenlediği mitinglere katılmıştır. Böylece toplumun diğer katmanlarıyla beraber rejimin demokrasiye geçişinde ufak da olsa katkıda bulunmuştur³⁴. İstanbul Adliyesinde hâkim muaviniği yapmıştır³⁵. Serbest avukat olarak da çalışan Baban yazar, yönetici ve kurucu olarak değişik gazetelerde hizmet vermiştir³⁶.

Cihad Baban, başta gazetecilik olmak üzere siyasetle geçen yaşamına sayısız görevler sıçdırmıştır. 13 Mayıs 1944’te, Basın Birliği İstanbul Bölgesinden olup basın kartı taşıyan üyelerin şehrin nakil vasıtalarında kolaylık gösterilmesi üzerinde birlikçe yapılan girişimin takibinde görevlendirilen üç kişilik heyette temsilci seçilmiştir³⁷. 3 Aralık 1945 tarihinde Eminönü Halkevinde gerçekleşen Türk Basın Birliği İstanbul Kongresinde yapılan başkanlık divanı seçiminde başkanlığa getirilen Baban, Basın Birliği İstanbul Müntakası İdare Heyetinde de görev almıştır³⁸. Basın Birliği Kanunu’nun lağvedilmesi üzerine Basın Birliği İstanbul Bölgesi yerine basın mensuplarının kazanılmış haklarını korumak amacıyla 12 Haziran 1946’da İstanbul Gazeteciler Cemiyeti kurulmuştur. Başkanlığını Sedat Simavi’nin yaptığı cemiyetin kurucu üyelerinden birisi Baban’dır³⁹. 29 Temmuz 1946’da gerçekleştirilen ilk kongrede Cemiyetin idare heyetine seçilmiştir⁴⁰. Yine 10 Ocak 1949’da Gazeteciler Cemiyeti yıllık kongresinde kongre başkanlığına

³² **TBMM, Tercüme-i Hal**, HT. 1417.1.10; **Milliyet**, 30 Eylül 1984.

³³ <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/168095/001518618006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 29.12.2021.

³⁴ Helvacı, **a.g.t.**, s.56.

³⁵ **TBMM, Tercüme-i Hal**, HT. 1417.1.10.

³⁶ **TBMM Albümü 1920-2010**, C 2, Ed. Sema Yıldırım-Behçet Kemal Zeynel, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010, s.850.

³⁷ **Vakit**, 14 Mayıs 1944.

³⁸ **Vakit**, 4 Aralık 1945; **Son Posta**, 20 Aralık 1945.

³⁹ **Cumhuriyet**, 13 Haziran 1946.

⁴⁰ **Cumhuriyet**, 30 Temmuz 1946.

seçildiği görülmektedir⁴¹. 1954 Haziran ayında Federal Almanya Hükûmetinin davetlisi olarak Almanya'yı ziyaret eden Türk gazetecileri heyetinde yer almıştır⁴².

VIII. (1946-1950) ve XII. Dönem (1961-1965) İstanbul milletvekilliği; IX. (1950-1954) ve X. Dönem (1954-1957) İzmir milletvekilliği, XIII. Dönem (1965-1969) Çanakkale milletvekilliği, 6 Ocak 1961-15 Ekim 1961 tarihleri arasında Kurucu Meclis Cumhuriyet Halk Partisi Temsilciliği, XXV. Hükûmet Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı gibi görevleri ifa etmiştir⁴³. 1960'lı yıllarda CHP Merkez Yönetim Kurulu Üyeliği, CHP Merkez Yönetim Kurulu Basın ve Propaganda İşleri Sorumluluğu, CHP Genel Sekreter Yardımcılığı gibi görevler üstlenmiştir⁴⁴. 12 Eylül 1980 Darbesi'nden sonra teşekkül ettirilen ve 20 Eylül 1980'den 13 Aralık 1983'e kadar işbaşında kalan Ulusu Hükûmetinde Kültür Bakanlığına getirilmiştir. Ulusu Hükûmetindeki görevi yaklaşık on beş ay sürmüş olup bu görevi 13 Aralık 1981 tarihine kadar yürütmüştür⁴⁵.

İstanbul'dan bağımsız milletvekili seçildiği 1946'da Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) çatısı altında oluşturulan ve Meclis ihtisas komisyonlarından olan Tarım Komisyonundaki üyelerden birisi Cihad Baban'dır⁴⁶. 5 Kasım 1947'de yapılan seçimlerde de Baban, Tarım Komisyonunda yer almıştır⁴⁷.

Cihad Baban, dış ilişkiler ve dış faaliyetler söz konusu olduğunda ilk akla gelen ve tercih edilen kişilerden biriydi. Bu bağlamda 22 Mart 1948 tarihinde Cenevre'de toplanan Birleşmiş Milletler Haberleşme Hürriyeti Konferansı için görevlendirilen heyette yer alan Baban, aynı yıl Lüksemburg'da gerçekleşen ve 5 Eylül'den 13 Eylül'e kadar devam eden Dünya Devleti Taraftarları Kongresi'ne delege olarak katılmıştır⁴⁸. 14 Mayıs 1950 Seçimlerinden sonra Ağustos ayında Türkiye'yi Avrupa Konseyi'nin

⁴¹ **Yeni Sabah**, 11 Ocak 1949.

⁴² **Vatan**, 19 Haziran 1954.

⁴³ **TBMM Albümü 1920-2010**, s.850.

⁴⁴ **Akis**, C XXIV, S 420, Yıl 9, 16 Temmuz 1962, s.16; C XXXI, S 544, Yıl 11, 23 Ekim 1964, s.16; C XXXIV, S 598, Yıl 12, 4 Aralık 1965, s.10.

⁴⁵ Suavi Aydın, Yüksel Taşkın, **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, s.328.

⁴⁶ **Cumhuriyet**, 13 Ağustos 1946; **Ulus**, 13 Ağustos 1946.

⁴⁷ **Ulus**, 6 Kasım 1947.

⁴⁸ **Ulus**, 20 Mart 1948; **Son Posta**, 18 Eylül 1948.

Strasbourg'daki toplantısında temsil etmiştir⁴⁹. 1950 yılı Eylül ayında Dublin'deki Parlamentolararası Birliği Konferansı'nda bulunmuştur⁵⁰. 1950 yılı Ekim sonu Kasım ayı başında Roma'da Dış İşleri Bakanları Komitesinin bir dizi toplantısı gerçekleşmiştir. Baban, Dış İşleri Bakanları Komitesine bağlı İstisari Kurul Daimi Komisyonu üyesidir⁵¹. TBMM'nin seçimi ile Parlamentolararası Birliğinin 1951, 1952, 1953 ve 1954 yıllarında gerçekleşen konferanslarına katılmıştır⁵². 1952'de kurulan Dış Münasebetler Enstitüsü Genel Kurul Üyesidir⁵³. TBMM Hariciye Reisi vasfıyla Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 1955 yılında Pakistan'a gerçekleştirdiği ziyarette kendisine refakat etmiştir⁵⁴. Dış İşleri Bakanı Selim Sarper'in 20 Ekim 1960 tarihli Atina seyahatine Ahmet Emin Yalman, Nadir Nadi, Bülent Ecevit ile birlikte Baban'ın da refakat etmesi Bakanlar Kurulunca kararlaştırılmıştır⁵⁵. Atlantik Antlaşması Derneğinin kurulması öngörülen Enformasyon Komitesi ile ilgili çalışmalarda bulunmak üzere 14-17 Nisan 1972 tarihli Paris toplantısına Türkiye'yi temsilen Türk Atlantik Derneğinin Yönetim Kurulu Üyesi Baban'ın katılması Bakanlar Kurulunca kararlaştırılmıştır⁵⁶. 5-7 Mayıs 1981 tarihleri arasında Lüksemburg'daki Avrupa Konseyi Kültür İşleri ile Sorumlu Bakanlarının 3. Konferansı'na Türkiye Hükümetini temsilen Baban başkanlığında bir heyetin katılması kararlaştırılmıştır⁵⁷. Ayrıca Avrupa Federasyonu Cemiyeti İdare Heyeti üyeliği, Galatasaray Spor Kulübü Divan Kurulu Üyeliği, Galatasaray Lisesi Kutlama Komitesi Başkanlığı, Galatasaray Eğitim Vakfı Mütevelliler Kurulu Üyeliği ifa ettiği diğer görevler arasındadır⁵⁸.

⁴⁹ Cihad Baban, **Çörçil**, Okat Yayınevi, Ankara 1965, s.1.

⁵⁰ **Zafer**, 13 Eylül 1950.

⁵¹ **Yeni İstanbul**, 7 Kasım 1950.

⁵² **Akşam**, 21 Haziran 1952; **Milliyet**, 30 Ağustos 1953; 19 Ağustos 1954.

⁵³ Mücellidoğlu Ali Çankaya, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, I. Cilt, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969, s.805-806.

⁵⁴ **Akşam**, 13 Şubat 1955; **Milliyet**, 13 Şubat 1955.

⁵⁵ **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 30.18.1.2, 157/22/7.

⁵⁶ **BCA**, 30.18.1.2, 280/31/14.

⁵⁷ **BCA**, 30.18.1.2, 423/285/1.

⁵⁸ **Milliyet**, 19 Kasım 1981; 30 Eylül 1984; **Yeni Sabah**, 7 Mayıs 1949.

I.4. Vefatı

Cihad Baban, 1984 yılının 28 Eylül gecesi Ankara'da geçirdiği kalp krizi sonucu 74 yaşında vefat etmiştir. Baban'ın vefatı üzerine hem TBMM'de hem de kurucusu olduğu Gazeteciler Cemiyetinde tören düzenlenmiştir. TBMM'deki törene ailesi ve yakınlarının yanı sıra Devlet Bakanı Abdullah Tenekeci, Bayındırlık ve İskân Bakanı Safa Giray, Tarım, Orman ve Köy İşleri Bakanı Hüsnü Doğan, TBMM başkan vekilleri İskender Cenap Ege ve Halil İbrahim Karal ile çok sayıda parlamenter katılmıştır⁵⁹. Baban, İstanbul'da bulunan Edirnekapı Sakızağacı aile kabristanında toprağa verilmiştir⁶⁰. Ayrıca Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Baban'ın vefatı nedeniyle eşi Zekiye Baban'a başsağlığı telgrafı göndermiştir⁶¹.

II. Gazetecilik Serüveni

II.1. Aktif Rol Aldığı Gazeteler

Cihad Baban'ın gazetecilik mesleğine ilgisi aileden başlamıştır. Babasının Mütareke Dönemi'nde Tercüman gazetesini çıkardığı bir ortamda büyümüştür. Amcası İsmail Hakkı Bey de gazeteci idi. Gazete havasını teneffüs etmiş olması Galatasaray Lisesi tahsiline ve buradaki faaliyetlerine yansımıştır. Daha birinci sınıfta iken ilk olarak yarı Türkçe, yarı Fransızca *Ma Classe* (Sınıfım) isimli bir mecmua çıkarmıştır. *Ma Classe*'yi beşinci sınıfta *Akademi*, altıncı sınıfta da *Galatasaray* dergisi takip etmiştir. Son sınıfı okurken Velid Ebüzziya'nın çıkardığı *Zaman* gazetesine tercüman olarak girmiştir⁶².

Zengin olmayan bir aileden gelen Cihad Baban, *Zaman* gazetesinde çalışmakla bir bakıma ailesinin geçimine katkı sağlamaktaydı⁶³. Diğer taraftan *Zaman* gazetesi Baban'ın Babıaliye girişine başlangıç teşkil etmiştir⁶⁴. Baban'ın kendisi de gazetecilik mesleğine profesyonel anlamda 1934 yılında başladığını belirtmiştir⁶⁵. Gazetecilikte ilk dersleri Velid

⁵⁹ **Hürriyet**, 29 Eylül 1984.

⁶⁰ <https://core.ac.uk/reader/402054619>, Erişim Tarihi: 28.06.2022.

⁶¹ **Milliyet**, 30 Eylül 1984.

⁶² <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/158984/001518636006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 30.12.2021.

⁶³ **Akis**, C IV, S 53, Yıl 2, 14 Mayıs 1955, s.12; C VII, S 110, Yıl 3, 16 Haziran 1956, s.10.

⁶⁴ <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/149662/001518642006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 30.12.2021.

⁶⁵ **Ulus**, 8 Temmuz 1967.

Ebüzziya'dan almışsa da gazetecilik mesleğinde öğrendiklerinin büyük bir kısmını *Son Posta* gazetesinden Yazı İşleri Müdürü Cevat Fehmi'ye borçludur⁶⁶.

Mustafa Kemal Atatürk, yakın arkadaşı Tahsin Üzer'i Doğu illerini kalkındırmak üzere Erzurum'a genel müfettiş olarak atadığında, Cihad Baban da kalkındırma hamlesini desteklemek ve Doğu isimli bir gazete çıkarmak amacıyla Bahadır Dülger'in yanı sıra birkaç arkadaşı ile Erzurum'a gitmiştir⁶⁷. Baban, 1937-1938 yıllarında başyazar olarak bu gazetede aktif olarak çalışmıştır⁶⁸. 1938-1940 yıllarında yedek subay olarak askerliğini tamamlamıştır. Askerlik hizmetinden sonra 1940 yılından itibaren *Yeni Sabah*, *Cumhuriyet* ve *Son Posta* gazetelerinde yazı işleri müdür muavinliği yapmıştır⁶⁹. 1940 yılında çıkan *Tasvir-i Efkâr*, 1945 yılında *Tasvir* adıyla yayınlanmış ve başyazarlığına Baban getirilmiştir⁷⁰. Bu süreçte gazetede yazılarında basın özgürlüğü ve demokrasiye geçiş en önemli konuları oluşturmuştur. Basın özgürlüğü ve demokrasiye geçiş kavramları aslında CHP'nin de benimsemeyeceği fikirler olmasa da Baban, hantal bürokrasiyi ve gazete kapatmalarını yaşadıkdan sonra bunların giderilmesi için CHP'nin adım atmamasını ve çağın gerisinde kalmasını tenkit etmektedir⁷¹.

Cihad Baban, 1955 yılı Mayıs ayında İstanbul'da çıkan *Tercüman* gazetesinin kurucularındandır⁷². 1956 Ekim ayında *Tercüman* gazetesinden ayrılmıştır⁷³. *Yeni Gün*, Baban'ın Hürriyet Partisi'ne geçtikten sonra, parti mensupları ile birlikte kendi idaresinde çıkardığı bir gazetedir. İlk sayısı 22 Şubat 1957 yılında çıkan *Yeni Gün* gazetesinin yanı sıra 1962 yılında Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun ayrılmasından sonra *Ulus* gazetesinin de başyazarlığını

⁶⁶ <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/152587/001524281006.pdf?sequence=2&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 03.01.2022.

⁶⁷ <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/168095/001518618006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 29.12.2021.

⁶⁸ Helvacı'ya göre, Erzurum tecrübesi Cumhuriyetin getirdiği eşit vatandaşlık prensibine inanan ve idealist bir genç olarak tanımlanabilecek Baban'ın demokrasi arayışında payı olmuştur. Bk. Helvacı, **a.g.t.**, s.68.

⁶⁹ **TBMM, Tercüme-i Hal**, HT. 1417.1.10; HT. 1417.4.1.

⁷⁰ <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/147914/001519996006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 03.01.2022.

⁷¹ Helvacı, **a.g.t.**, s.73-74.

⁷² **Akis**, C IV, S 53, Yıl 2, 14 Mayıs 1955, s.12; C XIII, S 208, Yıl 4, 3 Mayıs 1958, s.12; C VIII, S 129, Yıl 3, 27 Ekim 1956, s.13.

⁷³ **Akis**, C VIII, S 129, Yıl 3, 27 Ekim 1956, s.13.

yaptı⁷⁴. 8 Temmuz 1967 tarihine kadar yaklaşık altı yıl *Ulus* gazetesinde yazmıştır. Bu tarihten itibaren ara vermiş ve kitap yazmaya eğilmek suretiyle gazetelerde daha az görünür olmaya başlamıştır⁷⁵. *Son Havadis* vefatından önce başyazar olduğu ve görev yaptığı son gazete idi⁷⁶.

Cihad Baban, gazeteler dışında dergilerde de yazılar yazmıştır. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde okurken Millî Türk Talebe Birliğinin dergisini yönetmiş ve yazılar yazmıştır⁷⁷. Ayrıca *İktisadi Yürüyüş*, *Akademi*, *Galatasaray*, *Akis*, *Meydan*, Baban'ın yazılar kaleme aldığı dergilerdir⁷⁸.

Çalıştığı gazetelerde mesleğin hemen her alanıyla tanışmış, bu sayede iyi bir gazeteci olmanın vasıflarını kazanmıştır⁷⁹. Gazeteciliği, gazete için yapan biriydi⁸⁰. Usta bir gazeteci olan Cihad Baban, gazetecilik mesleğine yeni bir şeyler getirmesini biliyordu⁸¹. Politikacılığından ziyade gazetecilik başarısı daha ağır basmıştır⁸². Haldun Taner'e göre meslek aşkı, aşırı titizliği, herkese sirayet eden coşku, hakkaniyet kaygısı, çalışma temposu ve disiplin Baban'ın belli başlı vasıflarıdır⁸³. Hukuk alanında da iyi bir donanıma sahiptir. Bu hususta gazeteci Feridun Osman Menteşeoğlu kendisi için “Büyük hukuk ulemamızdan *Tasvir* Başyazarı Babanzade Cihad” ifadelerini kullanmaktadır⁸⁴. Menteşeoğlu'na göre ise Baban sataşan ve dikbaşlı davranan biriydi⁸⁵. Nüktedan bir kişiliğe de sahipti⁸⁶. İyi niyetli, güler

⁷⁴ *Milliyet*, 20 Şubat 1957; *Akis*, C IX, S 147, Yıl 3, 2 Mart 1957, s.14; C IX, S 154, Yıl 3, 20 Nisan 1957, s.9; *Milliyet*, 14 Şubat 1959; Helvacı, a.g.t., s.203.

⁷⁵ *Ulus*, 8 Temmuz 1967.

⁷⁶ *Milliyet*, 28 Eylül 1985; *Hürriyet*, 29 Eylül 1984.

⁷⁷ <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/168095/001518618006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 29.12.2021.

⁷⁸ <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/158984/001518636006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 30.12.2021. *İktisadi Yürüyüş*, S 41, Yıl 1941, s.13; *Cumhuriyet*, 23 Mart 1947; *Akis*, S 8, 3 Temmuz 1954, s.11.

<http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/168095/001518618006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 29.12.2021.

⁷⁹ *Akis*, C VII, S 110, Yıl 3, 16 Haziran 1956, s.10.

⁸⁰ *Akis*, C VIII, S 129, Yıl 3, 27 Ekim 1956, s.13.

⁸¹ *Akis*, C XIII, S 208, Yıl 4, 3 Mayıs 1958, s.12.

⁸² *Akis*, S 8, 3 Temmuz 1954, s.2; C XXII, S 375, Yıl 8, 4 Eylül 1961, s.17.

⁸³ <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/168095/001518618006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 29.12.2021.

⁸⁴ *Ulus*, 14 Temmuz 1948; 4 Kasım 1948.

⁸⁵ *Ulus*, 14 Temmuz 1948.

⁸⁶ *Akis*, C XXVII, S 459, Yıl 9, 13 Nisan 1963, s.26.

yüzlüydü. Kolay kolay kızmazdı, uygar bir kişiydi ve tartışmaya açıktı⁸⁷. Hatır kıramayan, yumuşak huylu bir kişiliğe sahip olan Baban'ı *Son Havadis* gazetesi yazarlarından Selçuk İrdem, iyi anlatıcı ve dinleyici, karşısındakinin görüşlerine değer veren biri olarak ifade etmektedir⁸⁸. Sinemaya, tiyatroya, spora ve özellikle roman okumaya merakı vardı⁸⁹.

II.2. Basın Hassasiyeti ve Basına Dair Düşünceleri

Cihad Baban, siyasi kimliğinden çok basın kimliği ile tanınmış ve kendisini kabul ettirmiştir. Nitekim *Akis* dergisinde Baban'ın bu kimliği şöyle özetlenmektedir: "... İnsan bir kere gazeteci olmaya görsün. Milletvekili de seçilse, Dış İşleri Komisyonu Başkanlığına da getirilse, dünyada dolaşmadık yer de bırakmasa gazete onu gene mıknaatla çeker."⁹⁰ Basında genelde "Usta" ve "Üstad" gözü ile bakılan Baban, çalışmalarında da "Ağabey" ve "Hoca" tavırları sergilemiştir⁹¹.

Gazeteci kimliği basın üzerine özgün düşünceler üretmesini ve kendi mesleğini tenkide tabi tutan yazılar kaleme almasını sağlamıştır. Cihad Baban'a göre basının nüfuzu en aciz olduğu ülkede bile çok büyüktür. Basın, haklı davaların savunucusu olabildiği gibi dalaletle düştüğünde en kötü iftiraları halkın arasında yaymak sureti ile zihinleri allak bullak edebilecek bir güçtür. Gazete sahip olduğu geniş hürriyete birçok bağlarla bağlı olduğundan her istediğini yazamaz. Aksi takdirde menfi istikamette çalışan basın devamlılık arz etmez⁹².

Cihad Baban, 1945'in ikinci yarısından itibaren siyasette görülen özgürleşme adımlarının basına da yansımaları gerektiği düşüncesindeydi⁹³. Bu bağlamda Baban ve kendisinin başında yer aldığı gazeteler 1946 ile 1950 yılları arasındaki mücadele yıllarında demokrasi davasının en hararetli savunucuları olmuştur. Babanla özdeşleşen *Tasvir* gazetesi tatbik edilen basın

⁸⁷ <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/149436/001518616006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 03.01.2022.

⁸⁸ **Akis**, C XXII, S 375, Yıl 8, 4 Eylül 1961, s.18; **Son Havadis**, 1 Ekim 1984.

⁸⁹ <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/149662/001518642006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 30.12.2021.

⁹⁰ **Akis**, C IV, S 53, Yıl 2, 14 Mayıs 1955, s.12.

⁹¹ <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/173906/001518622006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 29.12.2021.

⁹² **Cumhuriyet**, 4 Ağustos 1939.

⁹³ Helvacı, **a.g.t.**, s.78.

kanunlarından devamlı surette felakatlere uğramıştır. Bu bağlamda Baban'ın Demokrat Parti (DP) milletvekili olmasına karşın basın hürriyetini kısıtlayıcı kanunlar karşısında reaksiyon göstermesini zamanında gazetelerinin uğradığı haksızlıklarla açıklamak mümkündür⁹⁴. Baban, 13 Eylül 1946'da TBMM'de Matbuat Kanunu'nun bazı maddelerini değiştiren yeni Basın Kanunu tasarısının görüşülmesi esnasında yaşanan hararetli tartışmaya müdahil olmuştur. Yeni tasarıya itiraz ederek şu sözleri sarf etmiştir: "... Bu kanun heyet-i umumiyesiyle ve heyet-i umumiyesine ilave edilen şiddetli hükümleriyle şeref vermeyen bir kanundur. Elimizde bu kanun mevcut oldukça göğsümüzü gere gere Türkiye'de demokrasi ve matbuat hürriyeti vardır diyemeyiz."⁹⁵

Cihad Baban, 1946 yılında *Yeni Sabah* ve *Gerçek* gazetelerinin kapatılması karşısında, Başbakan Recep Peker'e mezkûr gazetelerin niçin kapatıldıkları yönünde bir takrir vermiştir. Peker, gazetelerin tahrik edici neşriyattan dolayı kapatıldıklarını belirtmiş ve Baban'ın gazetelerin tekrar faaliyete geçmesi arzusunun olumlu cevap vermek imkânı bulunmadığını ifade etmiştir. Tartışma esnasında Baban, "Bir gazete kapatmak, bir bakkal dükkânını kapatmaya benzemez." diyerek gazete kapatma hususunda daha dikkatli davranmak gerektiğine vurgu yapmıştır⁹⁶.

1949 yılı Ocak ayında Basın ve Yayın Teşkilatı Tasarısı Komisyonundaki kişilerden biri Cihad Baban'dır. Baban, komisyon toplantısında Basın ve Yayın Teşkilatının ıslaha muhtaç bulunduğunu belirtmiştir⁹⁷. Aynı yılın Eylül ayında dönemin Başbakanı Şemsettin Günaltay'ın Kars'ta verdiği nutukta, devlet otoritesini sarsan matbuat söylemiyle bir savcı gibi davrandığını, söyleminin demokrasi ve kanun prensipleri ile bağdaşmadığını ifade etmiştir⁹⁸. İzmir milletvekili ve *Tercüman* gazetesi başyazarı bulunduğu 1956 sürecinde basınla ilgili mevzuat düzenlemesi kendisini rahatsız etmiştir. Gelişmeler karşısında aldığı tavır, Batı demokrasilerindeki gibi parti içinde kalarak partiye hâkim olan, ancak kendisinin tasvip etmediği uygulamalara karşı mücadele vermek idi⁹⁹.

⁹⁴ Akis, C VII, S 110, Yıl 3, 16 Haziran 1956, s.10.

⁹⁵ Akşam, 14 Eylül 1946.

⁹⁶ Akşam, 14 Eylül 1946.

⁹⁷ Cumhuriyet, 4 Ocak 1949.

⁹⁸ Akşam, 7 Eylül 1949.

⁹⁹ Akis, C VII, S 110, Yıl 3, 16 Haziran 1956, s.10.

26 Ocak 1945'te Basın Birliği İstanbul Bölgesi üyelerinin katılımıyla Eminönü Halkevinde gerçekleştirilen toplantıda kapalı vaziyetteki gazetelerin çalışanı ve aynı zamanda birlik mensubu olanların akıbeti hakkında Cihad Baban'ın hassas davrandığı görülmektedir. Birlik mensuplarına, açıkta kalmış olmalarından dolayı yapılan yardımın kesilmemesi ve bu yardımın iş temini sağlanana kadar devam etmesi gerektiğini söyleyerek lehte harekette bulunmuştur¹⁰⁰. Yine Türk Gazeteciler Birliğinin 1947 yılı Aralık ayındaki toplantısında *Son Tasvir* gazetesini temsilen Baban da hazır bulunmuş ve alınan kararları onaylamıştır. Toplantıda basının millî meselelerde ve özellikle dış tedbirler karşısında tek cephe olduğu, tartışma hürriyetinin her türlü suiistimalini önlemekte iş birliği yapacağı alınan kararlar arasındadır¹⁰¹. Baban'ın mesele millî dava olduğunda hassasiyet taşıdığı görülmektedir.

Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü bütçesinin de görüldüğü 1947 yılı Aralık ayı sonlarında düşüncelerini beyan eden Cihad Baban, Anadolu Ajansı'ndan duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir. Bütçeden Anadolu Ajansı'na 670 bin lira ayrılmış olmasını, Ajansın ülke içinde ve dışında vazifesini yapamamasını tenkit etmiştir. Baban'a göre ülke matbuatında Anadolu Ajansına ihtiyaç bulunmamaktadır. Ancak Anadolu Ajansı, hükûmetin tebliğlerinin, millî görüşle verilebilecek haberlerin iletim kanalı olarak görüldüğünden Baban'a olumsuz cevap verilmiştir¹⁰².

1955'te "İspat Hakkı" tartışmalarında DP'den ayrılan 19 arkadaşının tarafında yer almış ve bu grubun düşüncelerini yayan *Yeni Gün* gazetesini çıkarmıştır¹⁰³. Hürriyet Partisi'ne geçtikten sonra bu parti bünyesinde basın mevzusunda "İspat Hakkı" söylemini ısrarla dillendirmiştir. İspat Hakkı söylemi basına, basın çalışanlarına yönelik yaptırımların artması üzerine ortaya çıkmıştır. Hürriyet Partisi'nin Konya Kongresi'nde: "Eğer bugün İspat Hakkı olsaydı hapisshanede bulunan birçokları serbest olurlar, serbest olanların birçokları da hapisshanede olurlardı. İşte İspat Hakkı budur, arkadaşlar." diyerek İspat Hakkı tanınmamasının yol açtığı mağduriyetlere dikkat çekmiştir¹⁰⁴.

¹⁰⁰ **Vakit**, 27 Ocak 1947.

¹⁰¹ **Akşam**, 13 Aralık 1947.

¹⁰² **Ulus**, 28 Aralık 1947.

¹⁰³ <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/168095/001518618006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 29.12.2021.

¹⁰⁴ **Akis**, C IX, S 154, Yıl 3, 20 Nisan 1957, s.9.

II.3. Basın Davaları

Aktif basın kimliği ve basın hassasiyeti doğrudan ya da dolaylı olarak Cihad Baban'ın çok sayıda dava içerisinde bulunmasına yol açmıştır. Para Piyesi Davası, Hamlet Davası, Matbuat Davası, Somuncuoğlu Davası bu davalardan yalnız birkaçıdır.

Para Piyesi, Şehir Tiyatrosu'nda oynanan Para Piyesi etrafındaki tartışmaların doğurduğu davadır. Para Piyesi eserinin yazarı Necip Fazıl Kısakürek tarafından, Para Piyesi'nin intihal olduğuna dair Peyami Safa'nın yazdığı bir makaleden dolayı Peyami Safa ile yazının yayınlandığı *Tasvir-i Efkâr* gazetesi sahibi Zeyyad Ebüzziya ve neşriyat müdürü Cihad Baban aleyhlerine 1942 Nisan ayında açılmıştır. Kısakürek, Safa'nın yazısında kendisine hakaret ettiği, kendisinin Para Piyesi'ni intihal yoluyla kaleme aldığı tenkidine maruz bırakıldığı iddiasındadır¹⁰⁵. Tenkit yazısından kaynaklı Para Piyesi Davası, Kısakürek ve Safa'nın barışması ile çok uzamadan kapandığından Baban ve aleyhlerinde dava açılanlar herhangi bir cezai yaptırıma uğramamışlardır¹⁰⁶.

Hamlet Davası, Celaleddin Ezine tarafından Muhsin Ertuğrul ve Muhsin Ertuğrul tarafından da Peyami Safa ve *Tasvir-i Efkâr* gazetesi aleyhine açılan ve genel olarak Hamlet Piyesi'nin temsili tartışmasından çıkan hakaret davalarının adıdır¹⁰⁷. Davaya; Muhsin Ertuğrul, Neyyire Ertuğrul, Zeki Coşkun, Peyami Safa, Celaleddin Ezine, Cihad Baban ve Zeyyad Ebüzziya gibi ünlü kişileri kapsadığından “Büyük bir sanat ve kültür davası” yakıştırmaları yapılmıştır¹⁰⁸. Ezine'nin, iyi oynatmadığına kani bulunduğu Hamlet Piyesi'nin kusurlu bazı taraflarını *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde tenkide kalkışması üzerine, Muhsin Ertuğrul ve taraftarları ile Ezine arasında yaşanan hakaret dava sürecini başlatmıştır. Dava, Safa'nın da Şehir Tiyatrosunun vaziyeti ile Muhsin Ertuğrul'un tiyatroyu tahakkümüne alışı *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde tenkit edince, Peyami Safa, Cihad Baban ve Zeyyad Ebüzziya'yı kapsayacak şekilde genişlemiştir¹⁰⁹. Cihad Baban *Tasvir-i Efkâr* gazetesi yazı işleri müdürü, Ziyad Ebüzziya da gazetenin sahibi olduklarından dava

¹⁰⁵ **Haber**, 11 Nisan 1942; **Son Posta**, 12 Nisan 1942; 14 Nisan 1942; **Akşam** 19 Nisan 1942; **Vakit**, 7 Mayıs 1942.

¹⁰⁶ **Son Posta**, 6 Mayıs 1942.

¹⁰⁷ **Son Posta**, 9 Kasım 1941; **Akşam**, 25 Kasım 1941; **Cumhuriyet**, 30 Kasım 1941.

¹⁰⁸ **Vatan**, 20 Kasım 1941; **Son Posta**, 24 Kasım 1941.

¹⁰⁹ **Akşam**, 25 Kasım 1941.

sürecinde ifade vermek suretiyle savunmalarını yapmışlardır¹¹⁰. Baban savunmasında şunları söylemiştir: “Gerek Celaleddin Ezine’nin gerek Peyami Safa’nın yazılarını gazeteye girmeden evvel ben okudum, tetkik ettim, bu yazılarda şahsi bir hakarete istinad eden bir nokta bulmadım, görmedim. Celaleddin Ezine’nin yazısında Ertuğrul Muhsin’in adı dahi geçmemiştir.”¹¹¹ Baban’a göre yalnız tenkit amacı olduğundan yazıda suç kastı aranmamalıdır¹¹².

Hamlet Davası, Şehir Tiyatrosundan Aktör Talat Artemel tarafından Peyami Safa, Cihad Baban ve Ziyad Ebüzziya aleyhine açılan dava ile daha da boyut kazanmıştır¹¹³. Artemel, Peyami Safa’nın “Tiyatromuzun Hali Ne Olacak” başlıklı yazısında kendisine hakaret edildiğini ileri sürmüştür¹¹⁴. Davaya bilirkişi olarak Sıddık Sami Onar, Ahmed Hamdi Tanpınar ve Burhan Balumar tayin edilmişlerdir. Bilirkişi raporunda; Celaleddin Ezine’nin makalesinde tahrik edici bazı cümleler bulunmakla birlikte, bunun Muhsin Ertuğrul’a hakaret mahiyetinde sayılamayacağını, makalenin bir tenkit yazısı olduğu sonucuna varılmıştır. Raporla, Muhsin Ertuğrul’un cevabi makalesinin ise objektif tenkit sınırları dışına çıkılarak edebi ve ilmi bir tenkitte olmayan cümlelerle hakaret mahiyetinde yazıldığı belirtilmiştir¹¹⁵.

7 Ocak 1942 tarihinde, Hamlet davalarının ilk ve ana kısmında Cihad Baban, Peyami Safa ve Ziyad Ebüzziya altışar aya mahkûm edilmiş ve 100’er lira para cezası almışlarsa da cezaları tecil edilmiştir¹¹⁶. Artemel’in açtığı dava da 4 Şubat 1942 tarihinde sonuçlanmıştır. Bu davada Cihad Baban, Peyami Safa ve Ziyad Ebüzziya’ya altışar ay hapis cezası ve 100’er lira da para cezası verilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak cezalar yine tecil edilmiştir. Böylece Hamlet Piyesi’nden çıkan davalar sonuçlanmıştır¹¹⁷. Diğer taraftan temyiz mahkemesince karar bozulduğundan dava, 6 Mayıs’ta tekrar görülmeye

¹¹⁰ **Cumhuriyet**, 30 Kasım 1941.

¹¹¹ **Vatan**, 20 Kasım 1941.

¹¹² **Son Posta**, 25 Aralık 1941.

¹¹³ **Cumhuriyet**, 4 Ocak 1942.

¹¹⁴ **Akşam**, 5 Şubat 1942.

¹¹⁵ **Cumhuriyet**, 18 Aralık 1941.

¹¹⁶ **Cumhuriyet**, 8 Ocak 1942; **Son Posta**, 8 Ocak 1942.

¹¹⁷ **Akşam**, 5 Şubat 1942; **Vakit**, 5 Şubat 1942.

başlanmış ve 3 Haziran'da nihai karar verilmiştir. Cihad Baban, Peyami Safa ve Ziyad Ebüzziya beraat etmişlerdir¹¹⁸.

Matbuat Davası, *Son Telgraf* ve *İkdam* gazeteleri sahibi Etem İzzet Benice'nin *Tasvir-i Efkâr* gazetesi aleyhine açtığı hakaret davasıdır. *Kızılay* gazetesinin İkdam kurumunda basılması üzerine Peyami Safa, *Tasvir-i Efkâr*'da bir fıkra yazmıştır. Yazısında, *İkdam* gazetesinin *Kızılay*'a karşı dürüst hareket etmediğini, *Kızılay* ismini şahsi menfaatine alet ettiğini söylemesi ve yazısında "Kızılay istismar edilemez" başlığını koyması dava gerekçesi olmuştur¹¹⁹. Peyami Safa, Cihad Baban ve Ziyad Ebüzziya hakkında hakareten açılan bu dava, mahkemenin yazının normal bir tenkit mahiyetinde olduğu ve hiçbir hakareti içermediği kanaatine varması üzerine beraat ile sonuçlanmıştır¹²⁰.

Somuncuoğlu Davası, "Somuncuoğlu İle Dertleşme" başlığı altında Cihad Baban'ın yazmış olduğu bir makalede, Basın-Yayın ve Turizm Bakanı Server Somuncuoğlu'nu küçük düşürücü ibareler bulunduğu iddiası ile açılan davanın adıdır. 13 Şubat 1959'da Toplu Basın Mahkemesi tarafından *Yeni Gün* gazetesi başyazarı Cihad Baban ile gazetenin Yazı İşleri Müdürü Mehmet Ali Kışlak birer yıl hapis ve 3000'er lira ağır para cezasına çarptırılmıştır. *Yeni Gün* gazetesinin de bir ay süreyle kapatılmasına karar verilmiştir¹²¹.

Cihad Baban'ın neşriyat davaları dolayısı ile milletvekilliği dokunulmazlığının kaldırılması talep edilmiştir. Bu yöndeki tezkere 1947 yılının Mayıs ayında TBMM'de görüşülmüştür¹²². Bu süreçte Baban'ın dokunulmazlığının kaldırılmadığı, Ankara Cumhuriyet Savcılığında Adalet Bakanlığına gönderilen 27 Ocak 1950 tarihli yazıdan anlaşılmaktadır. Yazıda yayın yoluyla hakarete buldukları şikâyet olunan *Zafer* gazetesi ile kapatılmış bulunan *Tasvir* gazetesinin sorumluları hakkında Matbuat Kanunu'nun ve Türk Ceza Kanunu'nun ilgili maddeleri gereğince kamu davaları açıldığı, sorumlulardan *Tasvir* gazetesinin sahibi İstanbul Milletvekili Cihad Baban hakkında kovuşturma yapılmak üzere milletvekili dokunulmazlığının kaldırılması talep edilmiştir. Talep; Adalet Bakanlığında

¹¹⁸ *Son Posta*, 7 Mayıs 1942; *Cumhuriyet*, 4 Haziran 1942.

¹¹⁹ *Cumhuriyet*, 10 Ocak 1942.

¹²⁰ *Cumhuriyet*, 18 Şubat 1942.

¹²¹ *Milliyet*, 14 Şubat 1959; *Akis*, C XIV, S 242, Yıl 5, 21 Şubat 1959, s.13.

¹²² *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1947.

Başbakanlığa, Başbakanlıktan da TBMM'ye sunulmuştur¹²³. Baban'a yönelik bir başka yaptırım, TBMM'ye sunulan matbuat layihaları hakkındaki görüşünü bir başmakale ile açıklaması ve bu hususta hükümetle kesinlikle hemfikir olmadığını belirtmesi üzerine 1956 yılı Haziran ayında DP Genel İdare Kurulunca ihraç talebiyle haysiyet divanına sevk edilmesi olmuştur¹²⁴. Baban'ın tutumu, partiye, gruba karşı açıkça cephe almak, parti dayanışmasını bozmak olarak değerlendirilmiştir¹²⁵.

Cihad Baban da kimi zaman gazeteler hakkında dava açmıştır. *Gece Postası* gazetesinde “Siird Milletvekili Etem İzzet Benice'nin Demokrat Parti'ye Gececeği Yalan” başlıklı yazıda kendisine hakaret edildiğini iddia ettiği gazetenin Yazı İşleri Müdürü Haluk Cemal Beydeşmen; yine Etem İzzet Benice'nin sahibi olduğu *Son Telgraf* gazetesinde aynı mealde neşredilen bir yazıdan dolayı gazetenin Yazı İşleri Müdürü Nureddin Oryon aleyhine dava açmıştır¹²⁶.

Cihad Baban, tank olarak Adnan Menderes duruşmalarında Yassıada'da 6-7 Eylül olaylarına dair aleyhte ifade vermiştir. *Akis*, Adnan Menderes'in daha DP'nin muhalefet yıllarında Baban'dan hazzetmediğini, ancak kendisini “faydalı adam” sayarak tahammül ettiğini, iktidar yıllarında Menderes'in otoritesini sağlamaştırdıktan sonra Baban gibilerine ihtiyaç kalmadığını ve bu suretle zorlama, baskı içeren tedbirlere başvurduğunu yazmaktadır¹²⁷.

Cihad Baban'ın Balıkesir merkez kazası Hürriyet Partisi kongresindeki konuşmasını neşreden *Yeni Gün* gazetesi nöbetçi mahkeme kararıyla toplattırılmıştır. Neşredilen konuşmada hükümetin manevi şahsiyetini sarsıcı ve tahkir edici ifadeler kullanıldığı ileri sürülmüştür. Yazıdan dolayı gazetenin Yazı İşleri Müdürü Erdoğan Tokatlı da savcılığa sevk edilmiştir¹²⁸. Bu davalardan başka Baban hakkında, 1966 yılında Çanakkale milletvekili iken *Ulus* gazetesinde yayınlanan üç yazısı gerekçe gösterilerek savcılık tarafından kovuşturma başlatılmıştır¹²⁹.

¹²³ **BCA**, 30.10.0.0, 9/52/31.

¹²⁴ <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/158939/001518641006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 29.12.2021.

¹²⁵ **Akşam**, 5 Haziran 1956.

¹²⁶ **Cumhuriyet**, 27 Ocak 1949.

¹²⁷ **Akis**, C XIX, S 326, Yıl 6, 31 Ekim 1960, s.19-22.

¹²⁸ **Akis**, C X, S 172, Yıl 4, 24 Ağustos 1957, s.6-10.

¹²⁹ **Akis**, C XXXV, S 616, Yıl 12, 9 Nisan 1966, s.13.

III. Siyasal Serüveni

III.1. Görev Aldığı Partiler

Cihad Baban, başka alternatif olmadığı için siyasi yaşamına Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) olarak girmiştir. Çok partili rejime geçildiği süreçte, Tek Parti tekelinden usanan çoğu aydın gibi Baban da DP'ye yakınlık göstermiştir¹³⁰. *Tasvir* gazetesi başyazarı iken İstanbul'dan bağımsız milletvekili adaylığını koymuştur¹³¹. Seçime katılan partilerden Kalkınma Partisi'nin de desteklediği Baban, 21 Temmuz 1946 Milletvekili Genel Seçimlerinde DP'nin İstanbul listesinden bağımsız milletvekili seçilerek TBMM çatısı altında siyasi göreve başlamıştır¹³². 1950 ve 1954 seçimlerinin her ikisinde İzmir'den DP adayı olarak milletvekili seçilmiştir¹³³. Ancak Baban, 1956 yılının 31 Ekim günü DP'den istifa etmiş, sonradan Hürriyet Partisi'ne geçmiştir¹³⁴.

1957 Seçimlerinde milletvekili seçilemeyen ve TBMM dışında kalan Cihad Baban, 27 Mayıs İhtilalinden sonra kurulan Kurucu Mecliste görev almıştır¹³⁵. 5 Ocak 1961-20 Kasım 1961 tarihleri arasında görev yapan II. Millî Birlik Komitesi Hükûmeti'nde Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığına getirilmiştir¹³⁶. Bu bakanlıktan CHP Kurultayının kendisini Parti Meclisine seçmesi dolayısıyla istifa etmiştir¹³⁷. Baban, Parti Meclisine seçilmeden önce Hürriyet Partisi'nden CHP'ye geçmiştir¹³⁸. 1961 Seçimlerinde CHP'nin İstanbul, 1965 Seçimlerinde CHP'nin Çanakkale adayı olarak milletvekili seçilmiştir¹³⁹. 1969'dan itibaren ne CHP milletvekili ne de Parti Yönetim

¹³⁰ <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/168095/001518618006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 29.12.2021.

¹³¹ **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1946.

¹³² **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1946; 24 Temmuz 1946; **Akşam**, 24 Temmuz 1946; **Ulus**, 14 Temmuz 1948; **Akis**, C XIX, S 318, Yıl 6, 19 Eylül 1960, s.10.

¹³³ **Yeni İstanbul**, 18 Mayıs 1950; **Vatan**, 13 Nisan 1954.

¹³⁴ **Akis**, C XIX, S 318, Yıl 6, 19 Eylül 1960, s.10; **Akis**, C VIII, S 132, Yıl 3, 17 Kasım 1956, s.8; **Cumhuriyet**, 30 Kasım 1956; Cihad Baban, **Politika Galerisi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s.72.

¹³⁵ **TBMM, Tercüme-i Hal**, HT. 1417.2.2; Baban, **Politika Galerisi**, s.233.

¹³⁶ Aydın, Taşkın, **a.g.e.**, s.80. Helvacı'ya göre, Baban'ın HP geçişi, CHP parti yönetimi içinde yer alması ve DP'ye muhalif olması Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığına getirilmesindeki olasılıklardır. Bk. Helvacı, **a.g.t.**, s.187.

¹³⁷ **Akis**, C XXII, S 375, Yıl 8, 4 Eylül 1961, s.17.

¹³⁸ **Akis**, C XVIII, S 307, Yıl 6, 6 Temmuz 1960, s.21; **Akis**, C XX, S 336, Yıl 6, 5 Aralık 1960, s.25.

¹³⁹ **TBMM, Tercüme-i Hal**, HT. 1417.4.1; **TBMM, Tercüme-i Hal**, HT. 1417.4.2; **Hürriyet**, 29 Eylül 1984.

Kurulunda yer almaktadır¹⁴⁰. CHP'den istifası ise 10 Temmuz 1972'de gerçekleşmiştir¹⁴¹.

Cihad Baban, siyasi yaşamının ilk döneminde İstanbul bağımsız milletvekili olmasına karşın DP'ye yakınlık göstermiştir. DP il ve ilçe teşkilatlarının kongre ve toplantılarına sıklıkla katılım sağlamıştır. Baban 11 Mart 1947 tarihinde Celal Bayar'ın Bakırköy'de DP mensupları ile gerçekleştirdiği toplantıya katılmıştır. Celal Bayar ve Adnan Menderes dışında bu toplantıda konuşma yapanlardan biri olan Baban, DP'nin büyük kongrede aldığı kararlardan, DP'ye sürülmek istenen lekelerden bahsetmiş ve bu lekeleri reddetmiştir¹⁴². 18 Temmuz 1947 tarihli DP Teşvikiye Ocağı kuruluş yıldönümünün yanı sıra 1 Ağustos 1947 tarihli DP Alemdar bucağı ve Alemdar semt ocağının açılış yıldönümüne katılmış ve bir konuşma yapmıştır¹⁴³. Ayrıca DP'nin 30 Nisan 1949 tarihindeki Zonguldak mitinginde DP Genel Başkanı Celal Bayar'a refakat eden ve konuşma yapan milletvekillerinden biridir¹⁴⁴. 29 Mayıs 1949 tarihinde gerçekleştirilen DP'nin Eskişehir İl Kongresi'nde ve DP Eminönü ilçesinde gerçekleştirilen 24 Temmuz 1949 tarihli toplantıda da yer almıştır¹⁴⁵. Diğer taraftan Baban'ın başyazarı olduğu *Tasvir*, DP'nin bir bakıma İstanbul'daki resmi sözcüsü gibi hareket etmiştir¹⁴⁶. Ancak DP ile yakın ilişkiler içerisinde bulunan Baban, milletvekilliğinin ilk döneminin sonlarına kadar DP'ye geçmiş değildir. Nitekim *Ulus* gazetesinin muhtelif nüshalarında Baban için, “Müstakil, demokrat, muhalif başyazar” nitelemesi yapılmıştır¹⁴⁷. Yeni Sabah'ın 11 Mart 1949 tarihli nüshasında da “Müstakil Milletvekili Cihad Baban” tanımlaması geçmektedir¹⁴⁸. 14 Mayıs 1950 Seçimlerine yakın DP'ye geçtiği anlaşılmaktadır¹⁴⁹.

¹⁴⁰ Helvacı, a.g.t., s.227.

¹⁴¹ Helvacı, a.g.t., s.247.

¹⁴² *Cumhuriyet*, 12 Mart 1947.

¹⁴³ *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1947; *Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1947.

¹⁴⁴ *Yeni Sabah*, 1 Mayıs 1949.

¹⁴⁵ *Akşam*, 30 Mayıs 1949; *Akşam*, 25 Temmuz 1949.

¹⁴⁶ *Ulus*, 14 Ağustos 1949.

¹⁴⁷ *Ulus*, 11 Ağustos 1949; *Ulus*, 14 Ağustos 1949.

¹⁴⁸ *Yeni Sabah*, 11 Mart 1949.

¹⁴⁹ *Akis*, C XII, S 193, Yıl 4, 18 Ocak 1958, s.7. Akis'in mezkûr sayısında; “DP'nin İstanbul Milletvekili Cihad Baban” ifadesi Baban'ın nihayet devamlı irtibat halinde olduğu DP'ye geçtiğini göstermektedir.

III.2. TBMM Çatısı Altındaki Faaliyetleri ve Kanun Teklifleri

Cihad Baban, siyaset sahnesindeki yaşamında silik ve gelişmelere karşı duyarsız bir görüntü çizmekten uzak kalmıştır. Değişik mevzulara dair sözlü sorularının olduğu ve kanun tekliflerinde bulunduğu görülmektedir. *Yeni Sabah* ve *Gerçek* gazetelerinin hangi sebebe dayanılarak kapatıldığı, Bakanlar Kurulunun iki gazeteyi açma kararı vermeyi düşünüp düşünmediği hususlarının aydınlatılması hakkında bağımsız milletvekili iken sözlü soru önergesi vermiştir. Soru önergesine cevabında özetle Başbakan Recep Peker, mezkûr gazeteler hakkında karar verme yetkisinin doğrudan doğruya Sıkıyönetim Komutanına ait olduğunu söylemiştir¹⁵⁰. Cihad Baban'ın yine Devlet tarafından satın alınan Şirket-i Hayriyenin emeklileri hakkında Ulaştırma Bakanlığına sözlü sorusu olmuştur¹⁵¹. “Devlet tarafından satın alınan Şirket-i Hayriyenin emeklileri hakkında ne gibi bir muamele yapılmıştır? Bu bir avuç insanın içinde buldukları zor durumdan kurtarılmaları için Bakanlık ne düşünmektedir?” Sorular Ulaştırma Bakanı Şükrü Koçak tarafından cevaplanmıştır¹⁵². Şirket-i Hayriyenin malul, emekli, dul ve yetimleri; TBMM Başkanlığına ve üyelerine hitaben yazdıkları açık mektupta, Baban'ın dertleriyle ilgilenmeleri karşısında minnet ve şükranlarını arz etmişlerdir¹⁵³. 1956 yılı sonlarında Hürriyet Partisi milletvekili iken Kıbrıs hakkında DP'nin cevaplama için sözlü sorusu olmuştur. Baban, Menderes hükümetlerinin 1954'ten itibaren Kıbrıs mevzusunda taviz vermelerini eleştirmektedir. Sözlü soru, Başbakan Adnan Menderes tarafından cevaplanmıştır¹⁵⁴.

Kanun tekliflerinden birini 1948 yılı Aralık ayında Adnan Adıvarla birlikte vermiştir. Teklif, İstiklâl Mahkemeleri kanun ve eklerinin yürürlükten kaldırılmasını içermektedir¹⁵⁵. İç İşleri Komisyonunda da görüşülen teklif 4 Mayıs 1949 tarihinde TBMM'de kabul edilmiştir¹⁵⁶. Böylece Cumhuriyet tarihinde önemli izler bırakan İstiklâl Mahkemelerinin yürürlükten kaldırılmasında Baban'ın büyük bir etkisi olmuştur. Diğer bir kanun teklifini

¹⁵⁰ **Ulus**, 14 Eylül 1946.

¹⁵¹ **Ulus**, 12 Ocak 1948.

¹⁵² **Ulus**, 13 Ocak 1948.

¹⁵³ **Yeni Sabah**, 1 Haziran 1948.

¹⁵⁴ **Akis**, C VIII, S 138, Yıl 3, 29 Aralık 1956, s.4; **Akis**, C IX, S 139, Yıl 3, 5 Ocak 1957, s.6.

¹⁵⁵ **Akşam**, 14 Aralık 1948.

¹⁵⁶ **Ulus**, 5 Mayıs 1949.

CHP Çanakkale Milletvekili iken vermiştir. “Türk Fen Bilgileri Akademisi” ile “Türk Akademisi” Kurulması Hakkındaki Kanun teklifinde Baban, her iki akademinin kurulma gerekçesine şu şekilde yer vermektedir: “İkinci Beş Yıllık Plân, millî kalkınmamızı başarı ile yapabilmemiz için, yetenekli insan gücüne olan ihtiyacı birçok yerde belirtmektedir. Türkiye, fen ve bilgi alanında kalifiye elemana her şeyden daha fazla muhtaçtır.” Bu bağlamda verilecek armağanlarla fizik, kimya, biyoloji, tıp, matematik alanlarında ilmi ve teknik girişimleri teşvik etmek, bu doğrultuda girişimde bulunacak kişilere imkân hazırlamak, ortaya çıkacak çalışmalarını yayın ve sair suretlerle kamuya mal etmek lüzumundan dolayı “Türk Fen Bilgileri Akademisi” ile “Türk Akademisi” kurulmuştur¹⁵⁷.

III.3. Siyasi Çizgisi ve Düşünceleri

Cihad Baban, belirtildiği üzere siyasete atıldığı ve milletvekili seçildiği ilk yıllarda DP çizgisinde hareket etmiştir. Bu bağlamda düşünceleri DP'nin kuruluş programı ve bu programa yön veren ruh doğrultusunda şekillenmiştir. Daha milletvekilliğinin ilk yılında DP'nin bir gün iktidarı ele alacağına inancının tam olduğunu belirtmiştir¹⁵⁸. Baban, dar ve kabuğuna çekilmiş bir siyasetçi olmaktan ziyade düşüncelerine inanan ve onları zamanı geldiğinde savunan bir kalem sahibiydi. Demokrasinin Türkiye’de yerleşmesini samimi bir şekilde isteyenlerden biri idi¹⁵⁹. Kendisini en çok sevindiren gelişme 14 Mayıs 1950 Seçimleri olmuştur. Çünkü Baban’a göre bu seçimlerle millî irade gerçek anlamda tecelli etmiştir¹⁶⁰.

Cihad Baban’ın bağımsız milletvekilliğinden DP’ye, Hürriyet Partisi’nden CHP’ye kayan bir siyasi çizgisi vardır. 27 Mayıs 1960 Darbesi’nden sonra uzun yıllar şiddetle karşı çıktığı CHP saflarında yer almaya başlamıştır¹⁶¹. Partiler arası geçişgenliği Selçuk İrdem’e göre değişen karakterinin değil inandığı ve değişmeyen doğrularının bir sonucudur¹⁶². Haldun Taner de eylemin, siyasetin içindeki insanın hatalar yapmasının kaçınılmaz olduğunu,

¹⁵⁷ Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, **Türk Kültürü**, S 67, Yıl 1968, s.527-534.

¹⁵⁸ **Cumhuriyet**, 30 Temmuz 1947.

¹⁵⁹ **Akis**, C VIII, S 129, Yıl 3, 27 Ekim 1956, s.13.

¹⁶⁰ <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/149662/001518642006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 30.12.2021.

¹⁶¹ <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/149436/001518616006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 03.01.2022.

¹⁶² **Son Havadis**, 1 Ekim 1984.

Türkiye gibi bir ortamda çelişkilere düşeceğini, düşürüleceğini, dolayısıyla tenkit edilecek taraflarının olduğunu ifade etmektedir. Bu gelişme ve değişimler içinde Baban'ın ülkücü, Atatürkçü, yurtsever ve basın hürriyetinden yana kişiliği tutarlılık göstermiştir¹⁶³. Mehmet Barlas ise: “ ... Cihad Baban, gazetecilik ile politikacılığın, sanıldığı aksine, birbirlerine zıt iki meslek olduğunu yaşamı ile kanıtlamış bir meslek büyüğümüzdü.” der. Çeşitli partilerin içinde yer almasına karşın mesleğinin gereği olan bağımsızlığı büyük bir mücadele ile korumaya çalışmıştır¹⁶⁴. Altan Öymen'e göre de siyasal yaşamında değişik kamplarda bulunmuş olması, esasında başlangıçtaki “muhafazakâr-liberal” çizgisinde kalmak isteğinden kaynaklanmıştır¹⁶⁵. CHP'den kopuşu da “Ortanın Solu” söylemine karşı çıkışıyla gerçekleşmiştir¹⁶⁶. Siyasal kutuplaşmanın ve toplumsal şiddetin arttığı 1970'ler ortamında, devletin, siyasi partilerin ve anayasal organların önderliğinde toplumsal barış arayışının öne çıkması, buna karşılık sivil alanda özgürlük arayışının ikinci planda kalmasına bağlı olarak 12 Eylül rejiminde görülen devletin kutsallaşmasını sürdüren merkez sağda yer alan bir siyasetçi kimliğine bürünmüştür¹⁶⁷.

Cihad Baban'ın 1960 darbe rejiminde görev almasının arka planında politikanın demokrasi ve özgürlük kavramlarından çok bireysel beklenti ve çıkarların öne çıkmasını durdurmak ve halkın geliştirilmesinin devlet eliyle sağlanması fikrini benimsemesi yer almaktadır. Yine 1970'lerde Baban'ın aktif siyasetin dışında olmasına rağmen toplumsal şiddeti kontrol edemeyen siyasi partilere inancını kaybetmesi ve devlet otoritesini talep etmesi, 12 Eylül rejiminin onu bakan olarak seçmesini sağlamıştır¹⁶⁸. Ancak 1960 ve 1980 darbe dönemlerine, diğer bir deyişle onarım dönemlerine denk gelen bakanlıkları kısa sürmüştür. Sivil yönetimin üstünde güçlerin varlığı böyle dönemlerde bakanlık yapmayı oldukça zorlaştırmaktaydı. Hatta kendisi, “27 Mayıs'tan sonra Bakanlığımda neler çektim bilsen.” demiştir. Oktay Akbal,

¹⁶³ <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/168095/001518618006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 29.12.2021.

¹⁶⁴ **Milliyet**, 1 Ekim 1984.

¹⁶⁵ <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/158686/001518617006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 30.12.2021.

¹⁶⁶ <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/149436/001518616006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 03.01.2022; Helvacı, **a.g.t.**, s.3.

¹⁶⁷ Helvacı, **a.g.t.**, s.250.

¹⁶⁸ Helvacı, **a.g.t.**, s.4-7.

Cihad Baban'ın bu söylemine karşılık 12 Eylül'den sonra yeni bir onarım döneminin bakanı olarak görev almasını yadırgamaktadır. Yine Akbal, Baban'ın Kültür Bakanlığı döneminde kitapların depolara tıklılması gibi birçok yanlış işlere seyirci kalışını, bir gazetecinin, bir kültür adamının yapmaması gereken hareketlerde bulunuşunu tenkit etmiştir¹⁶⁹.

Cihad Baban, siyasetin ülke bekası ve ülke çıkarları üzerinden şekillenmesi gerektiği fikrinde olup temel argümanlarından biri uzlaşma siyasetidir. Ancak Baban'a göre II. Meşrutiyet Dönemi'nden 1980 Eylül Darbesi'ne gidilen sürece kadar uzlaşma siyaseti partiler arasında gerçek anlamda yer edinmemiştir. Nitekim Baban'da, İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın, DP ile CHP'nin ve ülkenin kritik bir süreçten geçtiği 1970'lerin sonu itibarı ile Adalet Partisi ile CHP'nin ülke çıkarlarına dair en önemli meseleler üzerinde uzlaşmadığı kanaati hasıl olmuştur. Oysa makul olan ülke çıkarları adına partilerin kendi iddialarını ve kendi kaprislerini bir tarafa bırakarak, aralarındaki düşmanlığın boyutu ne kadar büyük olursa olsun devletin bekası yolunda uzlaşmalarıdır¹⁷⁰.

676

Cihad Baban, 1946 Genel Seçimleri üzerine birtakım değerlendirmelerde bulunmuştur. İnönü'nün 1946 Seçimlerinden önce: "Seçimlerin yalnız dürüst olması kâfi değildir, o seçimlerin dürüst olduğuna vatandaşların da inanması lazımdır." dediğini, ancak ne yazık ki bu sözün söylemde kaldığını ve tatbik edilemediğini, seçimlerde yolsuzluk yapıldığını belirtmiştir. Hatta Baban'a göre CHP, yolsuzluklarını meşru göstermek için DP'nin hazır olmadığı, ağzı süt kokan çocuğa iktidarın teslim edilemeyeceği gibi bahanelere sığınmıştır. Baban, 1950 Genel Seçimlerine gidilen bir süreçte seçimlerin dürüstçe yapılacağı hususunda da kuşku duymuştur¹⁷¹. Meşrutiyetten beri seçim üzerinde devamlı surette iktidardaki partilerin etkili olduğu ve bu sebeple hiçbir zaman halkın iradesinin gerçek anlamda hâkim olamadığı kanısındadır¹⁷². Benzer bir anlayışla Hürriyet Partisi'ne geçtiğinde ve 1957 Genel Seçimlerine gidilen süreçte, bu defa DP'yi demokratik olmayan uygulamalarından dolayı tenkit etmiştir. Baban'a göre DP iktidarının güdümündeki mevcut Seçim Kanunu ve diğer antidemokratik kanunların

¹⁶⁹ <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/149436/001518616006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 03.01.2022.

¹⁷⁰ Cihad Baban, "İşbirliği Ama Nasıl", **Meydan Dergisi**, S 567, Mart 1979, s.17.

¹⁷¹ **Zafer**, 4 Ocak 1950.

¹⁷² **Zafer**, 5 Mayıs 1950.

yarattığı hava içinde seçimlerde bulunmak akıl ve mantığın alacağı bir iş değildir¹⁷³.

Cihad Baban'ın çoğu zaman CHP'deki mevcut kimi yapıları ve uygulamaları tenkit ettiği görülmektedir. Tek Parti anlayışına tenkitten bulunurken, CHP erkânının yerlerini başkalarına terk etmelerini lüzumlu görmektedir. Değişiklik, devlet idaresine taze kuvvetler ve taze bir zihniyet getireceğinden devleti içinde bulunduğu statik muvazeneden kurtaracaktır. Baban'a göre Tek Parti sisteminin sakat ettiği bir bünyeden medet ummak harem ağasından çocuk beklemek kadar gayri kabildir¹⁷⁴. Nitekim CHP, 1950 Seçimlerinde muhalefete geçince de eski geleneklerin ve Tek Parti sisteminin icabı olan hastalıklarından vazgeçmemiştir¹⁷⁵.

Cihad Baban'ın tenkidine konu olan hususlardan biri de şeflik sistemidir. CHP'nin eskiden beri devam eden şef sisteminden kendisini kurtaramadığını belirtmiş ve devamında şeflik sistemi ile ilgili şu noktalara dikkat çekmiştir:

“Şef sistemi, parti lideri yetiştirmediği için, İnönü ortadan çekildiği takdirde Halk Partisi'nin vahdetini koruyacak kimse kalmayacak ve İnönü de fâni olduğunda bu boşluk doldurulmadığına göre iş Güleklere falan kalıyor demektir ki bu hal Halk Partisi'nin akıbetini emniyetle mütalaa etmemize mani olmaktadır.”¹⁷⁶

Cihad Baban, İsmet İnönü hakkında sabık bir diktatör nitelemesi yapmakta, devlet reisliği zamanında ve öncesinde ülkede acı hatıralar bırakan zulüm hamlelerine adının karıştığını belirtmektedir¹⁷⁷. Baban, iktidardaki veya muhalefetteki bir partinin demokrasi dışı uygulamalarla yaptırımlara maruz bırakılmasına karşıdır. Ortada işlenmiş bir suç varsa, suç teşekküllere değil, işleyen şahıslara mal edilmelidir¹⁷⁸.

Cihad Baban, CHP iktidarını ve uygulamalarını sıklıkla tenkit etse de iktidar partisinin aldığı kimi kararları yerinde bulup iktidarı takdir etme davranışı

¹⁷³ **Akis**, C X, S 159, Yıl 4, 25 Mayıs 1957, s.6.

¹⁷⁴ **Akşam**, 26 Haziran 1949.

¹⁷⁵ **Zafer**, 10 Haziran 1950.

¹⁷⁶ **Akşam**, 25 Şubat 1954.

¹⁷⁷ <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/149438/001518613006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi, 29.12.2021.

¹⁷⁸ **Akis**, C XXII, S 372, Yıl 8, 14 Ağustos 1961, s.12; **Akis**, C XXXVII, S 662, Yıl 13, 25 Şubat 1967, s.18-19.

sergileyebilmiştir. 1947 yılı içinde hükûmetin sıkıyönetimi kaldırmakla iyi niyetini ortaya koyduğunu belirtmiş ve devamında şu sözleri sarf etmiştir:

“Sıkıyönetim kaldırıldıktan sonra Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu’nu değiştirmemesi için ortada sebep yoktur. Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu ile sıkıyönetim kalktıktan sonra da Seçim Kanunu’na el atılacağı anlatılmıştır. Sıkıyönetimin kaldırılmasını müteakip, Halk Partisi’ne samimiyetsizlik izafe etmek için fazla sabırsızlık gösterilmemelidir... Şimdi millî temayüllere uygun olarak hareket etmek isteyen bir Halk Partisi var... Örfî idareyi kaldırdı. Daha evvel İskân Kanunu’nu değiştirdi. Seçim Kanunu’nu, Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu’nu değiştireceğini söylüyor. Sözünü tutup tutmayacağını bir iki ay içinde anlayacağız.”¹⁷⁹

Cihad Baban, süreç içerisinde Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu’nda ve Seçim Kanunu’nda muhalefetin de tasvip ettiği değişikliklerin yapılmış olmasını memnuniyetle karşılamıştır¹⁸⁰.

Cihad Baban, ikili meclis sisteminden yanadır. Mebusan Meclisi dışında Ayan Meclisinin olması gerektiği düşüncesindedir. Baban, ikili meclis olsaydı daha önce yaşanan bazı milletvekillerinin kanuna aykırı şekilde meclisten atılmaları, Celal Bayar’a karşı düşmanlık ibraz etti diye mahkûm bir belediye reisinin affedilmesi, memurların hataları yüzünden halktan toplanan fazla şeker paralarını irad kaydettik diye işin içinden çıkmaları, Özalp’te öldürülen vatandaşların cesetlerini örten esrarın senelerce kapalı kalması gibi olayların yaşanmayacağını ileri sürmüştür. Bu bağlamda Baban’a göre Ayan Meclisi esasında bir kalkan işlevi görmektedir¹⁸¹.

Cihad Baban, komünizme ve komünizmin Türkiye’de yayılmasına karşıdır. Komünizmin ülkede gelişip yayılmasından yalnız CHP’nin mesul olduğu düşüncesindedir¹⁸². Eğitim mevzusunda millileşmeden yana olup yasalarda da yer aldığı haliyle eğitimin her kademesinde milliliğin esas tutulmasını isteyen Baban, komünist ideolojinin öğrenciler arasında revaç bulması taraftarı değildir¹⁸³.

¹⁷⁹ **Ulus**, 19 Aralık 1947.

¹⁸⁰ **Zafer**, 14 Şubat 1950.

¹⁸¹ **Akşam**, 28 Aralık 1948.

¹⁸² **Yeni İstiklâl**, 7 Aralık 1966.

¹⁸³ Baban, “İşbirliği Ama Nasıl”, s.16.

Cihad Baban, ilk dönemlerde DP'ye olan inancını korumuş ve DP'yi icraatlarında takdir etmiştir. 24 Nisan 1950 tarihli bir yazısında, memleket kaygısı ile hareket eden DP'nin bir nizam ve kanun partisi olduğunu, memleketi tahrip edecek düşüncelerle mücadelede her zaman CHP'nin önünde yer aldığını açıklamıştır¹⁸⁴. Ancak sonradan Baban'da DP'nin 1946 ruhundan ayrıldığı düşüncesi hâkim olmuştur. Eski prensiplerin parti içinde müdafaasının yapılamaması kendisini rahatsız etmiştir¹⁸⁵. Dahası DP'nin iktidarından emin olması üzerine anti-demokratik uygulamalara başlaması, 1946 ruhuna inanan ve demokrasi arayışında olan Baban'ın partiyle yollarını ayırma sürecini başlatmıştır¹⁸⁶. Bir bakıma büyük umutlarla dâhil olduğu DP'den umduğunu bulamamış, DP'nin değişim geçirdiğinden hareketle bir bocalama sürecine girmiştir¹⁸⁷. Başlangıçta DP'nin menfaatlerini düşünerek parti içerisinde oluşan tenkitkâr hizipte yer almıştır¹⁸⁸. Bocalama sürecini atlattıktan sonra aldığı kararla 1956 yılında DP'den istifa ederek Hürriyet Partisi'ne geçmiştir. 29 Kasım 1956 tarihinde Hürriyet Partisi İl Merkezinde basın mensupları ile gerçekleştirdiği bir toplantıda Hürriyet Partisi'ne geçme gerekçesine yer vermiştir. Başbakan Adnan Menderes'e yazdığı mektupta da Hürriyet Partisi'ne geçme sebeplerini izah etmiştir. Basın mensuplarına şu izahatta bulunmuştur:

“DP faaliyetlerinin 1946 senesinde vazedilen prensiplere uymaması ve kendi sözlerinden dönmüş olması sebebi ile bu partiden ayrılmış bulunuyorum. Partinin prensiplerinden dönülmesi, mevcut vaatlerin yerine getirilmemesinden ibaret kalmayıp, matbuat, toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanunları ile insan haklarına, halkımıza ve milletlerarası taahhütlere aykırı bir siyasi gerileme kaydedildi. Birçok prensipleri kabul ederek seçilen DP milletvekillerinin bu gidişe müsaade etmeyeceklerini zannederdim; istifamı da bu ümitle geciktirmiştım. Hadisat evvela bu prensiplerin tahakkukuna mani olacak şekilde kuvvetli cereyan etti; bilahare de Menderes, kendi üstündeki

¹⁸⁴ Zafer, 24 Nisan 1950.

¹⁸⁵ Akis, C VIII, S 130, Yıl 3, 3 Kasım 1956, s.7.

¹⁸⁶ Helvacı, a.g.t., s.152.

¹⁸⁷ Akis, C VII, S 110, Yıl 3, 16 Haziran 1956, s.10; Akis, C VIII, S 181, Yıl 3, 10 Kasım 1956, s.6; Milliyet, 1 Ekim 1984.

¹⁸⁸ Akis, C VIII, S 130, Yıl 3, 3 Kasım 1956, s.7.

murakabeye kendi murakıp oldu. Bu duruma grup mukavemet gösteremedi, neticede yollarımız ayrıldı.”¹⁸⁹

Diğer taraftan Cihad Baban, Adnan Menderes’in icraat mevzusunda kendi düşüncelerine ortak kabul etmeyişi hastalık olarak değerlendirmekte ve yaşanan aksaklıkların bu hastalıktan kaynaklandığını ileri sürmektedir¹⁹⁰. Yine basın hürriyeti savunuculuğu, Baban’ı DP ile karşı karşıya getirmiş ve bu yaklaşımı DP’den ayrılmasına yol açan gerekçelerden biri olmuştur¹⁹¹. Dâhil olduğu Hürriyet Partisi iktidara gelirse ve davasından uzaklaşırsa bu parti ile de mücadele edeceği hususunda basın mensuplarının dikkatini çekmiştir¹⁹². Bir bakıma DP döneminin anormal şartları kendisini parti değiştirmeye zorlamıştır¹⁹³.

Cihad Baban, muhalefete geçtiğinde DP anlayışını tenkit eden yazılar yazmış ve söylemlerde bulunmuştur. Hürriyet Partisi çatısı altında DP iktidarına ve özellikle Adnan Menderes’e karşı sert bir muhalif kesilmiştir. Bir beyanatında Adnan Menderes’i hedef alarak, 1957 Genel Seçimlerine gidilen süreçte mücadelenin ülkenin geleceğine tahakküm etmek isteyen bir adamla bizzat Türk Milleti arasında geçeceğini, bu adamın paçasına yapışarak onu yıkmanın gerekli olduğunu, Menderes’in tiranlık uygulamalarının hürriyet ve demokrasiden eser bırakmadığını dile getirmiştir¹⁹⁴. Menderes’in 1958 Eylül’ünde Irak örneğinden yola çıkarak muhalefetin ihtilal hazırlığında olduğu açıklaması karşısında, vehimler içinde yaşayan bir başvekilin sağlam ve selim kararlar vererek ülkeyi yönetmesinin zorluğuna vurgu yapmıştır¹⁹⁵. Diğer taraftan Baban’a göre hızlı enflasyon ve DP iktidarının memnuniyetsizlikleri zorlayıcı tedbirlerle bastırmaya kalkışması 27 Mayıs 1960 Darbesi’ne giden süreci hazırlamıştır¹⁹⁶.

Cihad Baban, kuvvetlerin denklığı prensibine taraftardır. Çünkü kuvvetlerin birliği prensibi ile demokratik sistem yürütülemez. Kuvvetlerin birliğinin

¹⁸⁹ **Cumhuriyet**, 30 Kasım 1956.

¹⁹⁰ **Cumhuriyet**, 30 Kasım 1956.

¹⁹¹ <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/158686/001518617006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 30.12.2021.

¹⁹² **Cumhuriyet**, 30 Kasım 1956.

¹⁹³ **Akis**, C XX, S 336, Yıl 6, 5 Aralık 1960, s.26.

¹⁹⁴ **Akis**, C X, S 172, Yıl 4, 24 Ağustos 1957, s.6.

¹⁹⁵ **Akis**, C XIV, S 227, Yıl 5, 13 Eylül 1958, s.6-7.

¹⁹⁶ <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/168402/001518634006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 29.12.2021.

diğer ismi zümrenin tahakkümüdür. İnsanların yalnız iyi niyetine güvenerek demokrasi iyi işletilemez. Nitekim istibdatı da müstebit iyi niyetlerle ve samimi düşünerek yapabilir. Bu itibarla fertlerin, zümrelerin müstebidane hareket etmemeleri için sistemi sağlam bir şekilde kurmak gerekir¹⁹⁷. Cumhurbaşkanı seçilecek kişinin tarafsız, zeki ve dünya ahvalini iyi tanıyan biri olması gerektiği kanaatindedir. Cumhurbaşkanı'nın tarafsız olmaması tüm dengeleri alt üst etmektedir. Cumhurbaşkanlığı seçimi uzlaşmaya dayalı olarak çözülmeli, bir kavga ve yıpratma meselesine dönüştürülmemelidir¹⁹⁸.

Cihad Baban, katılım sağladığı uluslararası platformlarda millî hassasiyet göstermiştir. Bu tutumuna 1940'lı yılların sonlarına doğru Bulgaristan'ın Türk azınlığına yaklaşımındaki tepkisi örnek verilebilir. Cenevre'deki Haberleşme Serbestisi Konferansı'na katılım sağlayan Türkiye heyetindeki üyelerden bir olan Baban, Bulgar delegesinin Türk azınlığa yönelik baskı ve zulümlerin uydurma haberler olduğu açıklamasına cevap vermiştir. Baban, Türkiye'nin özellikle saldırılar olduğunda meşru müdafaa hakkını kullanmaktan çekinmeyeceğine vurgu yapmıştır¹⁹⁹. Bulgaristan'daki Türklerin durumu Dublin'deki Parlamentolararası Birliği Konferansı gündemine de alınmıştır. Parlamentolararası Birliği'nin Fransa Meclisi Dış İşleri Komisyonu Başkanı M. Bennefous'un başkanlığındaki politik komisyonda söz alan Baban, Demirperde arkasında bulunan ve kendi hürriyetlerine malik olmayan memleketlerde akalliyetlere büyük zulümler yapıldığını, akalliyetlerin komünizme ram edildiklerini, malları, mülkleri ellerinden alınarak memleketten kovulduklarını, Bulgaristan'daki Türklerin de bu neviden hadiselerle misal teşkil ettiğini, 36 parlamento tarafından kurulan birliğin bu hususta bir takbih kararı vermesi gerektiğini söylemiştir. Baban'ın bu teklifi ittifakla kabul edilmiştir²⁰⁰.

Cihad Baban, Bülent Ecevit'i bazı olayları kendi düşüncesi doğrultusunda yorumlarken, o olaylarla çelişkiye düştüğünü hesaplamaması karşısında tenkit etmektedir. Baban'a göre 1974 yılında Kıbrıs'a asker sevkinde öncü rol oynayan Ecevit, harekâta "Barış Harekâtı", orduya da "Barış Gücü" ismini vermişse de harekât barış getirememiştir. Hatta Kıbrıs Barış Harekâtı

¹⁹⁷ **Akşam**, 12 Ekim 1949.

¹⁹⁸ <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/168402/001518634006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 29.12.2021.

¹⁹⁹ **Yeni Sabah**, 11 Nisan 1948.

²⁰⁰ **Zafer**, 13 Eylül 1950; **Zafer**, 20 Eylül 1950.

dolayısıyla ülke, aradan geçen beş yıllık süre zarfında genişleyen siyasal olaylarla uğraşmak zorunda kalmıştır²⁰¹.

III.4. Değişik Mevzular Üzerine Yaklaşımları

Cihad Baban, bir aydının, özellikle de bir gazetecinin ülkesinin yakın tarihine vakıf olması gerektiği düşüncesindedir²⁰². Düşüncesini yaşamına tatbik ettiğinden, çok yönlü ve hemen her alanda belirli bir donanıma sahip olmayı başarmıştır. Buna karşın mütevazı bir duruş sergilemiştir. *Tasvir* gazetesi başyazarı olduğu 1940'lı yılların ortalarında sivil havacılık üzerine düzenlenen bir anketteki sorulara cevap verirken, mütevazılığı sarf ettiği şu sözlerde görülmektedir: “Sivil havacılığı ve genel olarak havacılığın gelişmesi için ne gibi tedbirler alınması gerektiği hakkında bir fikir veremeyeceğim. Bu iş o kadar ihtisasa dayanan ve teferruatı olan bir iştir ki bu hususta cevap verebilmek için kendimi salahiyetli görmüyorum.”²⁰³

Toplumsal ve millî meseleler üzerinde hassasiyetle duran Cihad Baban, toplumsal ve millî meselelere dair hassasiyetini hem gazeteciliği hem de milletvekilliği süresince devam ettirmiştir. 1940'lı yıllarda *Cumhuriyet* gazetesinde yer alan “Memleket Meselelerini Tetkik” köşesinde toplumsal ve millî birçok mevzuyu irdelediği görülmektedir. Meseleleri derinlemesine araştırarak, meseleleri yerinde görerek, tetkik seyahatleri gerçekleştirerek analiz etmesi gazetecilik yönünün ön plana çıkan bir vasfıdır. Bu köşedeki yazıları ile geniş bir ilgi uyandırmıştır²⁰⁴.

Mezkûr köşesindeki “Toprak Davamız” başlığını taşıyan yazısında Türkiye'deki çiftçi ailelerinin yeter derecede arazi sahibi olmayışlarını, Anadolu köylüsünün yüzyıllardır ihmale uğramış olmasının Toprak Kanunu'nu zorunlu kıldığını belirtmektedir. Toprak Kanunu ile amaç yalnız toprak dağıtmak olmamalı, arazinin işlenmesi, millî ekonominin zorunluluklarına uyması ve genel olarak kamuya yararlı olması dikkate alınmalıdır²⁰⁵. Aynı köşede eğitim mevzusunu da irdelemiştir. Cihad Baban, yalnız mektep açmakla, uzun programlara girişmekle ve yarım tedbirlere

²⁰¹ Baban, “İşbirliği Ama Nasıl”, s.15.

²⁰² <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/137542/001640953010.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 03.01.2021.

²⁰³ **İktisadi Yürüyüş**, S 147, Yıl 1946, s.4.

²⁰⁴ **Cumhuriyet**, 4 Aralık 1944.

²⁰⁵ **Cumhuriyet**, 1 Mart 1945.

başvurmakla ilköğretim davasının halledilemeyeceğini ileri sürmektedir. Kırsal kesimin özellikle de köylerin fakirliği ve diğer mahrumiyetleri dikkate alınarak köyün bünyesine uygun öğretmen yetiştirmek gerekir. Baban:

“... Hoca köyde öyle bir kimse olacaktır ki aklı şehirde ve başka yerlere kaçmakta olmasın. Bu hoca öyle bir kimse olacaktır ki, bu davaya imanla sarılsın ve esasen köyün adamı olsun. Bu hoca öyle bir kimse olacaktır ki, sırasına göre köyde idareciliği, yapıcılığı, yaratıcılığı temsil etsin... İlköğretim işinin geniş bir memleket konusu olduğunu anlayarak, bütün faaliyet sahalarında, ziraatte, ekonomide, güzel sanatlarda ve hemen her sahada o köyün mürebbsi olabilsin.”²⁰⁶

diyerek yetiştirilecek öğretmen tipinin hangi vasıflara sahip olması gerektiğini belirtmiştir. Öğretmen okulları bu vasıflara sahip öğretmen yetiştiremediğinden Köy Enstitüleri fikri ortaya çıkmış ve uygulamaya konulmuştur. Köy Enstitülerini özgün kurumlar olarak gören Baban, Köy Enstitülerinin iş esası ve köylünün ihtiyaçlarına cevap verme fikri üzerine kurulduğunu kabul etmiştir²⁰⁷. Memleket Meselelerini Tetkik köşesinde, ülkenin büyük bir meselesi olan Çukurova ziraatını, ürün yetiştiricilerin dertlerini bizzat yerinde araştırarak değinmiştir²⁰⁸. Ege ve Gediz havzasının büyük önem arz eden üzüm ve incir meselesinin mahiyeti ve bu yöndeki şikâyetler, öğretmen ihtiyaçlarının karşılanmak sureti ile refaha kavuşturulmaları, Osmanlı'dan başlamak üzere Türkiye'deki ilköğretimin tarihsel süreci bu köşesinde değindiği diğer mevzulardır²⁰⁹.

Tasvir-i Efkâr gazetesinde “Günün Akisleri” isimli köşede de değişik mevzuları kaleme almıştır. Günün Akisleri köşesinde “Memur Meselesi” başlığını taşıyan yazısında, ülkenin doğusu ve batısı arasındaki kalkınma farklılığına çözüm bulmak gerektiğinden hareket ederek şu cümlelerle temas etmiştir:

“... Vatan bir kül olmakla beraber, Şark vilayetleri ile Garp vilayetleri arasında mevcut olan farkları zaruri olarak kabul etmek lazımdır. Doğru kalkınmak, yükselmek için teşebbüs sahibi, faziletli ve münevver gençlere muhtaçtır; Barem kanunu ve memurluk mevzuatımız bugünkü halleri ile bunu temin edemezler. Doğru'nun bakir ve işlenmemiş yüksek

²⁰⁶ **Cumhuriyet**, 1 Nisan 1945.

²⁰⁷ **Cumhuriyet**, 1 Nisan 1945.

²⁰⁸ **Cumhuriyet**, 4 Aralık 1944; **Cumhuriyet**, 20 Aralık 1944.

²⁰⁹ **Cumhuriyet**, 15 Kasım 1944; **Cumhuriyet**, 29 Mart 1945; **Cumhuriyet**, 20 Nisan 1945.

yaylaları, gençlerin can ve gönülden koşacakları cazip bir mevzu haline getirilmedikçe, nasihat ve ağıdalı kelimelerin hükümleri sıfırdan pek farklı olmayacaktır. Aynı mektepten çıkan aynı salahiyetlere malik olan hemcinsleri mamur ve konforlu yerlerde nöbet değiştirmeden oturdukça, Şark'taki münevveri Ankara'nın asfaltı, İzmir'in kordonu, İstanbul'un İstiklâl Caddesi bir mıknaats gibi çekecektir.”²¹⁰

Aynı köşede, I. Dünya Savaşı'nın psikolojik değerlendirmesini yapmaktadır:

“Dimağımızın bir köşesine yerleşen harp galesi, namuslu, fakat züğürt adamların ödenmemiş borçları gibi hepimizi acayip bir burkuntu ile rahatsız ediyor. Ekmek yerken harbi hatırlıyoruz, iştahımız kaçıyor; beyaz perdede harp filmleri görüyoruz, keyfimiz kaçıyor; bir işe el atmak istiyoruz, istiklâl endişesi ile teşebbüs kudretimiz kırılıyor.”²¹¹

Cihad Baban, 1960'ların sonu 1970'lerin başında *Cumhuriyet* gazetesinde “Günden Güne” köşesinde Türk tarihinde iz bırakmış önemli şahsiyetleri kaleme almıştır. Behçet Kemal, Zekeriya Sertel, Tevfik Rüştü Aras, Enver Paşa, Sıddık Sami Onar, Cemal Gürsel değindiği şahsiyetlerden bazılarıdır²¹².

Milletvekili olmadan önce Cihad Baban'da, turizmin bir ülke için taşıdığı değere atıfla, turizm davası bir bütün olarak ele alınmak ve muntazam bir planla uzmanlar elinde değerlendirilmek şartı ile büyük servetler kazandırabileceği inancı hâkimdir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında geniş, bakir ve verimli bir iş sahasını teşkil eden turizm sektörü ülke ekonomisi için yararlı olacaktır²¹³. Milletvekilliği döneminde de turizm mevzusuna eğilimi devam etmiştir. Baban, turizmi önemli bir dava olarak görmektedir. 27 Aralık 1947 tarihinde TBMM'de bütçe görüşmeleri sırasında İtalya'nın turizme kapılarını açmasıyla büyük miktarda döviz kazandığını, üzerinde durulmazsa böyle bir imkânın elden kaçacağını, hiç olmazsa Anadolu Ajansından kesilecek paranın turizme verilmesinin faydalı olacağını

²¹⁰ **Tasvir-i Efkâr**, 17 Eylül 1941.

²¹¹ **Tasvir-i Efkâr**, 29 Temmuz 1941.

²¹² **Cumhuriyet**, 27 Ekim 1969; **Cumhuriyet**, 4 Kasım 1969; **Cumhuriyet**, 11 Ocak 1972; **Cumhuriyet**, 2 Haziran 1972; **Cumhuriyet**, 14 Ağustos 1972; **Cumhuriyet**, 11 Eylül 1972.

²¹³ **Cumhuriyet**, 17 Mart 1945.

ifade etmiştir²¹⁴. Basın-Yayın ve Turizm Bakanı olduğu süreçte de Türkiye’de kalkınmanın turizme dayanacağı düşüncesiyle hareket etmiştir²¹⁵.

İktisadi Yürüyüş dergisindeki yazıları daha çok ekonomi üzerinedir. Uluslararası İzmir Fuarını millî kalkınmanın bir simgesi ve toplumsal değer olarak görmektedir²¹⁶. Cihad Baban’a göre tasarrufta esas dava iş ve çalışma zihniyeti ile alakalıdır. “Memleketimizde iktisadi bir tasarruf şuurunun uyanmasını ve tamimini temin ettiğimiz takdirde müfredatını kolaylıkla sayabileceğimiz pek çok tasarruf yolları kendi kendiliğinden gözlerimizin önüne açılacaktır.” der²¹⁷. 1946 yılında yaşanan tütün buhranı üzerine üretimin arttırılması, ucuza mal edilmesi ve ihracatın çoğaltılması tavsiyesinde bulunmuştur²¹⁸. Türkiye’nin bir sistem halinde iktisadi politikaya sahip olamadığı, imkânları, rakamları ve mevzuları teşkil eden unsurları avuç içinde sımsıkı tutarak muhtelif kollar arasındaki münasebetlere dayanan uzun ömürlü planlara ulaşamadığını ileri sürmektedir²¹⁹. Ülke sorunları karşısındaki hassasiyeti, ülke sorunlarının tartışıldığı platformlara katılımını özendirmiştir. Ülkenin iktisadi birçok meselesinin ortaya konulduğu, kıymetli etütler hazırlandığı, birçok mühim kararlara varıldığı 22-27 Kasım 1948 günlerinde İstanbul’da toplanan Türkiye İktisat Kongresi’ne katılanlardan biridir²²⁰.

Cihad Baban, Kültür Bakanlığı yaptığı dönemde Türk Kadınlar Birliği Genel Merkezi tarafından İzmir’de düzenlenen toplantıda bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında: “Kadın-erkek eşitliğinin olmadığı ülkelerde huzur ve sükûn da olmaz” demiştir²²¹.

Tarihe mal olmuş kişilere dair değerlendirmelerde bulunurken Fatih Sultan Mehmed için; “Tarihin bir devrini kapayıp yeni bir devir açan ve bize Avrupalı olmak salâhiyetini kazandıran” kişi nitelemesi yapmıştır²²². Cumhuriyet Dönemi’nde izler bırakan şahsiyetlerin vefatları üzerine bu

²¹⁴ *Ulus*, 28 Aralık 1947.

²¹⁵ *Akis*, C XX, S 350, Yıl 6; 13 Mart 1961, s.30.

²¹⁶ *İktisadi Yürüyüş*, S 41, Yıl 1941, s.13.

²¹⁷ *İktisadi Yürüyüş*, S 72, Yıl 1942, s.17.

²¹⁸ *İktisadi Yürüyüş*, S 147, Yıl 1946, s.10.

²¹⁹ *İktisadi Yürüyüş*, S 161, Yıl 1946, s.13.

²²⁰ *İktisadi Yürüyüş*, S 213-216, Yıl 1948, s.1-7.

²²¹ *Milliyet*, 31 Mayıs 1981.

²²² *Tasvir-i Efkâr*, 17 Kasım 1941.

şahsiyetleri değerlendirmeye tabi tuttuğu birçok yazı da kaleme almıştır. Örneğin başbakanlık yapan Hasan Saka'nın 29 Temmuz 1960 tarihinde vefatı üzerine Cihad Baban kendisine dair şu sözleri sarf etmiştir:

“... Onu lise talebesi iken Lozan Konferansı'na giden heyet üyesi olarak kalpaklı resmiyle ve babamın dostu olarak tanıdım. O zaman İstanbul'un işgalini yaşayanlar, Senegalli zencilerin tecâvüzünü görenlerle biz, çocuk muhayyilemizde kalpağı ne kadar kudsileştirirdik. Hasan Bey, kalpağı enine giyerek gözlerimizin önünde tecessüm ederdi. Avrupa'da tahsil ederek modern maliyeciliği memlekete getiren nâdir insanlardan biri idi. O'nun için Hasan Bey bahis konusu edildiği zaman, Avrupa ile Türkiye arasında köprü kurmuş neslin mümtaz simalarından biri olarak nazarlarımızda canlanır.”²²³

IV. Eserleri

Cihad Baban, Fransızca ve Almancaya vakıftır²²⁴. Baban, gazete yazarlığı dışında dile vakıf olmanın verdiği avantajla kendisinin yazarı ya da çevirmeni olduğu birçok eseri de mevcuttur. Eserleri biyografi ağırlıklıdır. Hitler ve Nasyonal Sosyalizm (1933)²²⁵, İsyân (Tercüme, Roman-George Simenon'dan) (1944), Churchill'in Siyasi Hayatı (Biyografi, 1944), Mezada Çıkarılan Kadınlar (Tercüme Roman-Clement Vautel'den) (1945), Adenauer (Biyografi) (1965), Çin-Rus Anlaşmazlığı (Etüd, 1965), Truman'ın Hatıraları (1965), Ho-Şi Minh (Biyografi, 1968), Politika Galerisi: Büstler ve Portreler (1970), İsa Öncesinden Günümüze Kadar Çin Tarihi (1983), Meydan Sohbetleri (1983) Baban'ın kaleminden çıkan eserlerdir²²⁶.

²²³ Mücellidoğlu Ali Çankaya, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, III. Cilt, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969, s.1192.

²²⁴ **TBMM, Tercüme-i Hal**, HT. 1417.1.8.

²²⁵ Hitler ve Nasyonal Sosyalizm eserini 1933 yılında daha 22 yaşında iken yazmıştır. Bk. **Yeni Sabah**, 7 Nisan 1948.

²²⁶ <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/168267/001518621006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi, 29.12.2021; Cihad Baban, **İsa Öncesinden Günümüze Kadar Çin Tarihi**, İstanbul 1983, s.291.

SONUÇ

Babanlar ailesine mensup Mustafa Zihni Paşa ve çocukları Osmanlı Devleti'nin son döneminde, hatta Cumhuriyetin ilk yıllarında önemli görevler ve roller üstlenmişlerdir. Mustafa Zihni Paşa'nın torunu Cihad Baban ise vefat ettiği 1984 yılına kadar gerek gazeteci kimliği gerek siyasi görevleri ve düşünceleri ile gündemde kalmayı başarmıştır.

Cihad Baban, gazetecilik, yazar, milletvekili ve bakanlık vasıflarını haiz olmuştur. Bağımsız milletvekilliği ile başlayan siyasi serüveni DP, Hürriyet Partisi ve CHP mensubiyeti ile devam etmiştir. Başlangıçta CHP iktidarına ve uygulamalarına karşı muhalif bir tutum içinde olmuştur. Sonradan DP ile ters düşünce Hürriyet Partisi saflarına geçmiştir. Hürriyet Partisi'nde bu defa DP iktidarı ve uygulamalarına muhalefet etmiştir. 27 Mayıs 1960 Darbesi'nden sonra da siyasetten kopamayarak dönemin koşulları gereği uzun yıllar karşı çıktığı CHP'ye geçmiştir. 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin II. Millî Birlik Komitesi Hükûmetinde; 12 Eylül 1980 Darbesi'nden sonra da Ulusu Kabinesi'nde bakan olarak görev yapmıştır.

Cihad Baban uzun dönemler siyasetin içinde yer almışsa da, asıl kendisini bulduğu ve kopamadığı alan gazetecilik olmuştur. Profesyonel anlamda 1934'ten başlayıp vefat ettiği 1984 yılına kadar geçen elli yıllık süreçte birçok gazetenin kuruluşunda aktif bir şekilde yer almış, başyazarlık düzeyinde hizmet vermiş, yazıları ile kamuoyunu etkilemiştir. Basın davasının ve basın hürriyetinin kararlı ve azimli bir savunucusu olarak başarılı ve uzun soluklu bir gazetecilik süreci geçirmiş, gazeteciliği tam anlamıyla bir yaşam felsefesi haline getirmiş, ancak siyasette aynı oranda başarılı olamamıştır. Yine de Baban, siyaset yaşamında temayüz eden ender gazetecilerden biri olarak, bu alanda da aksiyon yaratmış, özellikle Türk devlet ve siyaset yaşamının bunalımlı dönemlerinde aranan kişi olmuş, İhtilal hükûmetlerinde kendisine bakanlık görevi verilmiştir. Düşünce ve siyasi yaşamında zaman zaman değişik gruplar içinde görünmüşse de, demokrasiden taviz vermeyen ve dengeli düşünce çizgisini aşmayan duruşu ile her zaman herkesin aradığı, güven duyduğu bir kişilik sergilemiştir. Baban, yenileşmeden, yeni hamlelerden yana ve toplumun menfaatine çalışma gayreti içinde olmuştur. Türk ve dünya tarihine vakıf olmasının yanı sıra birçok alanda kendisini geliştirmiş, topluma aktardığı değerler ve bilgilerle iz bırakmıştır.

İntihal Taraması
Plagiarism Detection

Bu makale intihal taramasından geçirildi.
(<https://intihal.net/>) | *This paper was checked for plagiarism.*
(<https://intihal.net/>)

Etik Beyan
Ethical Statement

Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. | *There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.*

Açık Erişim Lisansı
Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. | *This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License*

KAYNAKÇA

- Akis**, C VII, S 110, Yıl 3, 16 Haziran 1956.
Akis, C VIII, S 129, Yıl 3, 27 Ekim 1956.
Akis, C VIII, S 129, Yıl 3, 27 Ekim 1956.
Akis, C VIII, S 130, Yıl 3, 3 Kasım 1956.
Akis, C VIII, S 181, Yıl 3, 10 Kasım 1956.
Akis, C VIII, S 132, Yıl 3, 17 Kasım 1956.
Akis, C VIII, S 138, Yıl 3, 29 Aralık 1956.
Akis, C IX, S 139, Yıl 3, 5 Ocak 1957.
Akis, C IX, S 147, Yıl 3, 2 Mart 1957.
Akis, C IX, S 154, Yıl 3, 20 Nisan 1957.
Akis, C X, S 159, Yıl 4, 25 Mayıs 1957.
Akis, C X, S 172, Yıl 4, 24 Ağustos 1957.
Akis, C XII, S 193, Yıl 4, 18 Ocak 1958.
Akis, C XIII, S 208, Yıl 4, 3 Mayıs 1958.
Akis, C XIV, S 227, Yıl 5, 13 Eylül 1958.
Akis, C XIV, S 242, Yıl 5, 21 Şubat 1959.
Akis, C XVIII, S 307, Yıl 6, 6 Temmuz 1960.
Akis, C XIX, S 318, Yıl 6, 19 Eylül 1960.
Akis, C XIX, S 326, Yıl 6, 31 Ekim 1960.
Akis, C XX, S 336, Yıl 6, 5 Aralık 1960.
Akis, C XX, S 350, Yıl 6; 13 Mart 1961.
Akis, C XXII, S 372, Yıl 8, 14 Ağustos 1961.
Akis, C XXII, S 375, Yıl 8, 4 Eylül 1961.
Akis, C XXIV, S 420, Yıl 9, 16 Temmuz 1962.
Akis, C XXVII, S 459, Yıl 9, 13 Nisan 1963.

- Akis**, C XXVII, S 464, Yıl 10, 18 Mayıs 1963.
Akis, C IV, Yıl S 53, 2, 14 Mayıs 1955.
Akis, C XXXI, S 544, Yıl 11, 23 Ekim 1964.
Akis, C XXXIV, S 598, Yıl 12, 4 Aralık 1965.
Akis, C XXXV, S 616, Yıl 12, 9 Nisan 1966.
Akis, C XXXVII, S 662, Yıl 13, 25 Şubat 1967.
Akis, S 8, 3 Temmuz 1954.
Akşam, 25 Kasım 1941.
Akşam, 5 Şubat 1942.
Akşam, 19 Nisan 1942.
Akşam, 24 Temmuz 1946.
Akşam, 14 Eylül 1946.
Akşam, 13 Aralık 1947.
Akşam, 14 Aralık 1948.
Akşam, 28 Aralık 1948.
Akşam, 30 Mayıs 1949.
Akşam, 26 Haziran 1949.
Akşam, 25 Temmuz 1949.
Akşam, 7 Eylül 1949.
Akşam, 12 Ekim 1949.
Akşam, 21 Haziran 1952.
Akşam, 25 Şubat 1954.
Akşam, 13 Şubat 1955.
Akşam, 5 Haziran 1956.

Altan, Bilal, **Kürdistan Teâlî Cemiyeti: Kuruluş, Amaç ve Faaliyetler**, Mardin Artuklu Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mardin 2017.

Aydın, Suavi, Taşkın, Yüksel, **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2020.

Baban, Cihad, **Çörçil**, Okat Yayınevi, Ankara 1965.

Baban, Cihad, "İşbirliği Ama Nasıl", **Meydan Dergisi**, S 567, Mart 1979, s.15-17.

Baban, Cihad, **İsa Öncesinden Günümüze Kadar Çin Tarihi**, İstanbul 1983, s.291.

Baban, Cihad, "Hocam ve Amcam Şükrü Baban", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Ord. Prof. Şükrü Baban'a Armağan, C 40, S 1-4, 1984, s.3-10.

Baban, Cihad, **Politika Galerisi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.

Bukarlı, Edip, **19. Yüzyıl Osmanlı Devlet Adamı Babanzade Mustafa Zihni Paşa'nın Hayatı ve İlmi Kişiliği**, Libra Yayınları, İstanbul 2019.

Cumhuriyet, 4 Ağustos 1939.

Cumhuriyet, 30 Kasım 1941.

Cumhuriyet, 18 Aralık 1941.

Cumhuriyet, 4 Ocak 1942.

Cumhuriyet, 8 Ocak 1942.

Cumhuriyet, 10 Ocak 1942.

Cumhuriyet, 18 Şubat 1942.

Cumhuriyet, 4 Haziran 1942.

Cumhuriyet, 15 Kasım 1944.

Cumhuriyet, 4 Aralık 1944.

Cumhuriyet, 20 Aralık 1944.

Cumhuriyet, 1 Mart 1945.

Cumhuriyet, 17 Mart 1945.

Cumhuriyet, 29 Mart 1945.

Cumhuriyet, 1 Nisan 1945.

Cumhuriyet, 20 Nisan 1945.

Cumhuriyet, 13 Ocak 1946.

Cumhuriyet, 13 Haziran 1946.

Cumhuriyet, 14 Temmuz 1946.

Cumhuriyet, 17 Temmuz 1946.

Cumhuriyet, 24 Temmuz 1946.

Cumhuriyet, 30 Temmuz 1946.

Cumhuriyet, 13 Ağustos 1946.

Cumhuriyet, 12 Mart 1947.

Cumhuriyet, 23 Mart 1947.

Cumhuriyet, 24 Mayıs 1947.

Cumhuriyet, 19 Temmuz 1947.

Cumhuriyet, 30 Temmuz 1947.

Cumhuriyet, 2 Ağustos 1947.

Cumhuriyet, 4 Ocak 1949.

Cumhuriyet, 27 Ocak 1949.

Cumhuriyet, 14 Ocak 1950.

Cumhuriyet, 30 Kasım 1956.

Cumhuriyet, 27 Ekim 1969.

Cumhuriyet, 4 Kasım 1969.

Cumhuriyet, 11 Ocak 1972.

Cumhuriyet, 2 Haziran 1972.

Cumhuriyet, 14 Ağustos 1972.

Cumhuriyet, 11 Eylül 1972.

Çankaya, Mücellidoğlu Ali, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, I. Cilt, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969.

Çankaya, Mücellidoğlu Ali, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, II. Cilt, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969.

Demir, Fevzi, **Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2007.

Edmonds, C. J., **Kürtler, Türkler ve Araplar**, Çev. Serdar Şengül, Serap Ruken Şengül, Avesta Yayınları, İstanbul 2003.

Gün, Fahrettin, **Babanzâde Ahmed Naîm Hayatı ve Eserleri**, Beyan Yayınları, İstanbul 2016.

Haber, 11 Nisan 1942.

Hansu, Hüseyin, **Babanzâde Ahmed Naim**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2018.

Helvacı, Perihan, **Gazeteci ve Siyasetçi Kimliğiyle Cihat Baban**, Galatasaray Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2021.

<http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/137542/001640953010.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 03.01.2021.

<http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/147914/001519996006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 03.01.2022.

<http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/149436/001518616006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 03.01.2022.

<http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/149438/001518613006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi, 29.12.2021.

<http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/149662/001518642006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 30.12.2021.

<http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/152587/001524281006.pdf?sequence=2&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 03.01.2022.

<http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/158686/001518617006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 30.12.2021.

<http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/158939/001518641006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 29.12.2021.

<http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/158984/001518636006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 30.12.2021.

<http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/168095/001518618006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 29.12.2021.

<http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/168267/001518621006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi, 29.12.2021.

<http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/168402/001518634006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 29.12.2021.

<http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/173906/001518622006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, **Taha Toros Arşivi**, Erişim Tarihi: 29.12.2021.

<https://core.ac.uk/reader/402054619>, Erişim Tarihi: 28.06.2022.

Hut, Davut, "II. Meşrutiyet Döneminde Bir Osmanlı Entelektüeli Babanzade İsmail Hakkı (1876-1943)", **Tarihimizden Portreler Osmanlı Kimliği Prof. Dr. Cevdet Küçük Armağanı**, Ed. Zekeriya Kurşun-Haydar Çoruh, Ordaf Yayınları, İstanbul 2013, s.101-122.

Hürriyet, 29 Eylül 1984.

İktisadi Yürüyüş, S 41, Yıl 1941.

İktisadi Yürüyüş, S 72, Yıl 1942.

İktisadi Yürüyüş, S 147, Yıl 1946.

İktisadi Yürüyüş, S 161, Yıl 1946.

İktisadi Yürüyüş, S 213-216, Yıl 1948.

Kaftan, Kaws, **Baban, Botan, Soran 19. Yüzyıl Bölgesel Kısa Kürt Tarihi**, Nûjen Yayınları, Çev. Alihan Zerşati, Fuat Cemil, İstanbul 1996.

Kılıç, Recep, “Babanzâde Ahmed Naîm’in Felsefî Görüşleri”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C 36, 1997, s.297-339.

Kuran, Ahmed Bedevi, **Osmanlı İmparatorluğu’nda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.

Milliyet, 30 Ağustos 1953.

Milliyet, 19 Ağustos 1954.

Milliyet, 13 Şubat 1955.

Milliyet, 20 Şubat 1957.

Milliyet, 14 Şubat 1959.

Milliyet, 31 Mayıs 1981.

Milliyet, 19 Kasım 1981.

Milliyet, 29 Eylül 1984.

Milliyet, 30 Eylül 1984.

Milliyet, 1 Ekim 1984.

Milliyet, 28 Eylül 1985.

Öztürk, Kurtuluş, “Babanzade Ahmed Naim (1872-1934)”, **Türkiye’nin Birikimleri-İlahiyatçılar**, Haz. İlke Yayıncılık, İstanbul 2013, s.29-44.

Son Havadis, 1 Ekim 1984.

Son Posta, 9 Kasım 1941.

Son Posta, 24 Kasım 1941.

Son Posta, 25 Aralık 1941.

Son Posta, 8 Ocak 1942.

Son Posta, 12 Nisan 1942.

Son Posta, 14 Nisan 1942.

Son Posta, 6 Mayıs 1942.

Son Posta, 7 Mayıs 1942.

Son Posta, 20 Aralık 1945.

Son Posta, 18 Eylül 1948.

Strohmeier, Martin, Yalçın Heckmann, Lale, **Kürtler Tarih Siyaset Kültür**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.

Tanin, 12 Ocak 1946.

Tasvir-i Efkâr, 29 Temmuz 1941.

Tasvir-i Efkâr, 17 Eylül 1941.

Tasvir-i Efkâr, 17 Kasım 1941.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

TBMM Albümü 1920-2010, Cilt 2, Ed. Sema Yıldırım-Behçet Kemal Zeynel, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010.

TBMM, Tercüme-i Hal, HT. 1417.1.8.

TBMM, Tercüme-i Hal, HT. 1417.1.10.

TBMM, Tercüme-i Hal, HT. 1417.1.10.

TBMM, Tercüme-i Hal, HT. 1417.1.10.

TBMM, Tercüme-i Hal, HT. 1417.2.2.

TBMM, Tercüme-i Hal, HT. 1417.4.1.

TBMM, Tercüme-i Hal, HT. 1417.4.1.

TBMM, Tercüme-i Hal, HT. 1417.4.2.

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, **Türk Kültürü**, S 67, Yıl 1968, s.527-534.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.10.0.0, 9/52/31.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.2, 157/22/7.

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.2, 280/31/1.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.2, 423/285/1.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Osmanlı Arşivi (BOA), İ. DUİT. 8/31//1-2, 2 Mart 1911.**

Ulus, 13 Ağustos 1946.

Ulus, 14 Eylül 1946.

Ulus, 6 Kasım 1947.

Ulus, 19 Aralık 1947.

Ulus, 28 Aralık 1947.

Ulus, 12 Ocak 1948.

Ulus, 13 Ocak 1948.

Ulus, 20 Mart 1948.

Ulus, 14 Temmuz 1948.

Ulus, 4 Kasım 1948.

Ulus, 5 Mayıs 1949.

Ulus, 11 Ağustos 1949.

Ulus, 14 Ağustos 1949.

Ulus, 8 Temmuz 1967.

Vakit, 5 Şubat 1942.

Vakit, 7 Mayıs 1942.

Vakit, 14 Mayıs 1944.

Vakit, 4 Aralık 1945.

Vakit, 12 Ocak 1946.

Vakit, 27 Ocak 1947.

Vatan, 20 Kasım 1941.

- Vatan**, 13 Nisan 1954.
Vatan, 19 Haziran 1954.
Yeni İstanbul, 18 Mayıs 1950.
Yeni İstanbul, 7 Kasım 1950.
Yeni İstiklâl, 7 Aralık 1966.
Yeni Sabah, 7 Nisan 1948.
Yeni Sabah, 11 Nisan 1948.
Yeni Sabah, 1 Haziran 1948.
Yeni Sabah, 11 Ocak 1949.
Yeni Sabah, 14 Ocak 1949.
Yeni Sabah, 11 Mart 1949.
Yeni Sabah, 1 Mayıs 1949.
Yeni Sabah, 7 Mayıs 1949.
Zafer, 4 Ocak 1950.
Zafer, 14 Şubat 1950.
Zafer, 24 Nisan 1950.
Zafer, 5 Mayıs 1950.
Zafer, 10 Haziran 1950.
Zafer, 13 Eylül 1950.
Zafer, 20 Eylül 1950.

1947 TÜRKİYE-ÜRDÜN DOSTLUK ANTLAŞMASI VE TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ PAKİZE ÇOBAN KARABULUT*

Z

Türkiye ve Ürdün arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla Kral Abdullah 1947 yılında Türkiye'ye gelerek Ankara ve İstanbul'u ziyaret etmiş, ziyaret sürecinde iki ülke arasında Ankara'da dostluk antlaşması imzalanmıştır. Hem Kral Abdullah hem de İsmet İnönü tarafından antlaşmanın büyük Suriye oluşumuyla ilgili olmadığı belirtilmiş ve Suriye'nin bu antlaşmaya dair olumsuz düŐüncelerinin yok edilmesi adına, Birleşmiş Milletler (BM) vurgusu yapılarak antlaşmanın amacının bölge huzurunu sağlamak olduğundan bahsedilmiştir. Ancak antlaşmanın ardından, konunun basında yer almasıyla Suriye'deki Arap milliyetçileri, antlaşma üzerinden dış politikada Türkiye'ye olumsuz bir üslup kullanmaya başlamıştır. Aynı zamanda 1947 Türkiye-Ürdün Dostluk Antlaşması ve Kral Abdullah'ın antlaşma hakkındaki söylemleri Arap milliyetçilerinin ülke'deki özellikle Türk azınlıklarına karşı sert tutumunu arttırmıştır. Böyle bir kargaŐa ortamında bulunmak istemeyen yatırımcı Ermenilerin, Sovyet Rusya yerine daha demokratik olan Türkiye'ye gitmeyi tercih etmeleri, ekonomisi iyice daralmış olan Suriye'yi çok rahatsız etmiştir. Bu nedenle Suriye bu kargaŐa ortamının dışarıya aksettirilmesini önlemek için Lazkiye (zellikle, Bayır, Bucak ve Hazine nahiyelerindeki), Fırat ve Cezire'ye yabancılara girmesini yasaklamıştır. 1947'nin sonlarına gelindiğinde bu dostluk antlaşması sonrasında Sovyet Rusya'nın maddi desteğiyle Ermeni ve Kürt grupları Suriye'nin kuzeyinde ilk kez milis g olarak kullanılmaya

* Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
Bitlis/TÜRKİYE, pakizecoban@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7379-306X

başlanmıştır. Bu durum zaman içerisinde Türkiye'nin güney sınırını hareketlendirmiştir.

Çalışmada 1947 Türkiye-Ürdün Dostluk Antlaşması'nın imzalanması sonrasında Türkiye-Suriye ilişkilerinde yaşanan krizin temellerinin ne zaman ve nasıl atıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dış Politika, Dostluk Antlaşması, Suriye, Türkiye, Ürdün.

TREATY OF TÜRKİYE-JORDAN FRIENDSHIP IN 1947 AND ITS EFFECTS ON THE RELATIONS BETWEEN TÜRKİYE- SYRIA

ABSTRACT

In order to improve relations between Türkiye and Jordan, King Abdallah came to Türkiye in 1947 and visited Ankara and Istanbul. During the visit, the treaty of friendship was signed between the two countries in Ankara. In order to eliminate the negative thoughts of Syria about this agreement, it was stated by both King Abdallah and İsmet İnönü that the treaty was not related to the formation of Greater Syria, and it was mentioned that the purpose of the agreement was to ensure peace in the region by emphasizing the United Nations (UN). However, after the treaty, the Arab nationalists in Syria started to use a negative tone against to Türkiye in foreign policy through the treaty, with the issue covered in the press. At the same time, this treaty between Türkiye-Jordan in 1947 and King Abdallah's comments on the treaty increased the harsh attitude of Arab nationalists, especially opposite the Turkish minorities in the country. The fact that the investor Armenians, who did not want to be in such a turbulent environment, preferred to go to Türkiye, which is more democratic instead of Soviet Russia, greatly disturbed Syria, whose economy had shrunk. For this reason, Syria banned foreigners from entry to Lazkiye (especially in Bayır, Bucak and Hazine), Fırat and Cezire, in order to prevent this trouble from being reflected to outside. After the treaty of friendship, by the end of 1947, Armenian and Kurdish groups were started to be used as a militia force for the first time in north of Syria with the financial support of Soviet Russia. For this reason, this study has made a significant contribution to the literature in terms of determining when and how the basic of the crisis on the Türkiye-Syria border was laid.

Keywords: Foreign Policy, Jordon, Syria, Treaty of Friendship, Türkiye.

GİRİŞ

Türkiye, Suriye ile ilişkisinde, Arap coğrafyasındaki diğer ülkelerle benzer bir dış politika takip etmiştir. Ancak Osmanlı döneminden süregelen ortak kültürel anlayışın baskın olması ve bu iki devlet arasında uzun bir sınırın bulunması, diğer Orta Doğu ülkeleriyle olan ilişkilerinden farklılık göstermesini sağlamıştır¹. “Üç kıtanın bulunduğu yer” olarak bilinen Suriye, Birinci Dünya Savaşı’ndan önceki yıllarda, bugünkü İsrail, Ürdün, Lübnan ve Filistin’i kapsayan sınırlara sahipti².

Osmanlı idaresinde, Halep ve Şam’ın uluslararası ticaret ve geçiş yolu olarak ön plana çıkması ve Kudüs’ün Müslüman, Hristiyan ve Yahudiler için kutsal kabul edilmesi gibi nedenlerden dolayı Suriye bölgede önemli bir yere sahiptir. Suriye coğrafi koşullarının etkisiyle din ve mezhep çeşitliliğine sahip bir bölge olmuştur. Suriye’deki Müslüman ve gayrimüslimler arasındaki ilişkiler 1832’de İbrahim Paşa’nın bölgeyi işgal etmesiyle gerilmeye başlamıştır. İbrahim Paşa, kendisini destekleyen Hristiyanlara ayrıcalıklar tanımıştır. Ancak 1840’da Osmanlı Devleti, bölgede tekrar etkili olduğunda Müslümanların beklentilerinin aksine 1839’da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile Osmanlı’nın din farkı gözetmeksizin tebaasına yasal eşitlik tanıdığı ve Mısır’ın Hristiyanlara tanıdığı ayrıcalıkların aynen süreceği ilan edilmiştir. Hristiyanların ekonomik ve siyasal kazanımlarının yol açtığı hoşnutsuzluk, 1860’tan itibaren dinî topluluklar arasında çatışmaların şiddetlenmesinde rol oynamıştır³.

¹ Hasan Duran, “Adana Protokolü Sonrası Türkiye-Suriye İlişkileri”, **Ortadoğu Yıllığı**, S 7, 2011, s.503.

² Cemalettin Şahin, “Suriye”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)**, 9. Cilt, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s.544-545; Ayrıca Suriye’nin Osmanlı öncesi, Osmanlı dönemi ve modern tarihi için bk. Cengiz Tomar, “Suriye”, **DİA**, 9. Cilt, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s.545-550; Şit Tufan Buzbınar, “Suriye”, **DİA**, 9. Cilt, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s.550-555; Michael Provence, **Büyük Suriye İsyanı Arap Milliyetçiliğinin Yükselişi**, Çev. Nida Nur Yüksel, Pınar Yayınları, İstanbul 2020, s.27; Erdal İnce, “Suriye’de Baas Rejiminin Kuruluşu ve Türkiye”, **Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi**, C 1, S 1, 2017, s.262.

³ Ü. Gülsüm Polat, **Türk-Arap İlişkileri Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken 1914-1923**, Kronik Kitap Yayınları, İstanbul 2019, s.5; Ahmet Emin Dağ, “Suriye: Küresel ve Bölgesel Kaostan Beslenen İç Savaş”, **İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi**, İstanbul Temmuz 2015, s.3; Mehmet Kurtoğlu, **Eski Dünyaya Seyahat Suriye-Ürdün-Mısır**, Çizgi Kitabevi, Konya 2014, s.54; Moshe Ma’oz, Joseph Ginat, Onn Winckler, “Introduction: The Emergence of Modern Syria”, **Modern Syria From Ottoman Rule to Pivotal Role in the Middle East**, Ed. Moshe Ma’oz-Joseph Ginat, Onn Winckler, Sussex

1947 TÜRKİYE-ÜRDÜN DOSTLUK ANTLAŞMASI VE TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ

Osmanlı idaresinde Suriye; mutasarrıflıklar olarak Halep, Beyrut, Şam, Deyrezzor, Cebel-i Lübnan ve Kudüs, eyaletler olarak Şam, Halep, Trablus ve Sayda şeklinde yapılandırılarak yönetilmiştir. Osmanlı yönetiminde vilayetlerle ilgili düzenlemelerde etnik ve dinî grupların yoğun yaşadığı bölgelere önem verilmiş, idari düzenlemelerde bu grupların birlikte yaşamasına olanak sağlayacak planlamalar yapılmıştır. Suriye, 1918'e kadar Lübnan, Filistin ve Ürdün topraklarıyla birlikte Biladü's-Şam adıyla anılmıştır. Hatay vilayeti ise Osmanlı idaresinde "İskenderun Sancağı" ya da "Sancak" olarak adlandırılmıştır⁴.

Avrupalılar ve Amerikalılar 19. yüzyıldan itibaren Arap ülkelerindeki eğitim kurumlarında Arap kültürü üzerine yaptıkları çalışmalarla Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca Suriyeliler Osmanlı'nın reform yapmasını ve Arap topraklarının bağımsız olmasını talep etmiştir. Bu konuda ilk çalışma Şerif Hüseyin'in oğullarından Faysal'ın üyesi olduğu gizli cemiyet olan el-Fetat Cemiyeti ve diğeri Osmanlı ordusundaki Arap subayları tarafından kurulan el-Ahd örgütüdür⁵.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Arap isyanı ve onu etkileyen faktörler konusunda Cemal Paşa'nın Suriye valiliği sürecindeki uygulamaları tartışılmıştır⁶. Ancak bu durum kronolojik olarak doğru değildir. Çünkü Cemal Paşa 18 Kasım 1914'te atandığı 4. Ordu Kumandanlık Karargâhına gitmek üzere 21 Kasım 1914'te yola çıkmış, 8 Aralık 1914'te Şam'a gelmiştir⁷. Ocak 1915'te Kudüs'e gelerek karargâhını kurmuş ve I. Kanal harekâtının hazırlıklarına başlamıştır. 28 Ocak-3 Şubat 1915 tarihleri arasında I. Kanal Harekâtını gerçekleştirmiştir. Bu harekâtın başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Cemal Paşa Suriye'ye döndü⁸. 23 Nisan-5 Ağustos

Academic Press, Portland, Oregon 1999, s.2; Nuri Salık, **Syrian Foreign Policy From Independence to the Baathist Coup 1946-1963**, Orion Kitabevi, Ankara 2014, s.51.

⁴ İsmail Cingöz, **Türkiye-Suriye İlişkilerinin Dönüşümü Arap Baharı ve Hatay Faktörü**, Yade Akademik Yayınları, Ankara 2018, s.15; Jane Hathaway, **Osmanlı Hâkimiyetinde Arap Toprakları**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2016, s.31.

⁵ Mehmet Akif Okur, "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası", **Bilig**, S 48, Kış 2009, s.138; Polat, **a.g.e.**, s.32.

⁶ Bayram Soy, "Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e Kadar", **Bilig**, S 30, Yaz 2004, s.188.

⁷ Cemal Paşa, **Hatıralar**, Haz. Behçet Cemal, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1977, s.183-184, 192.

⁸ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.202-209; Ü. Gülsüm Polat, **I. Dünya Savaşı'nda Kanal Harekâtları (Hazırlık-Harekât-Netice)**, Selenge Yayınları, İstanbul 2021, s.54-57.

1916 tarihleri arasında II. Kanal Harekâtı gerçekleştirilmiştir⁹. Görüldüğü gibi Aralık 1914'ten itibaren Şam'dan uzak olan Cemal Paşa, savaşın kaderini değiştirecek nitelikte bir harekât ile meşguldü. Cemal Paşa, Şam'a yeniden Ağustos 1915'te dönmüş ve aldığı istihbarat üzerine Arap milliyetçileri hakkında tahkikat başlatmıştır¹⁰. Yani Faysal ve cemiyetler arasındaki İngiltere ile protokol Mart 1915'te gerçekleşirken¹¹, Cemal Paşa'nın Arap milliyetçilerine yönelik çalışmaları Ağustos 1915'ten sonra gerçekleştirilmiştir¹². Suriye'deki Arap liderleri, ülkelerini yabancılara satmakla suçlayarak onlara yönelik katı bir politika izlemiştir¹³. Suriye'deki Arap milliyetçileri ile İngiliz münasebetleri Cemal Paşa'nın valiliği öncesinde başlamıştır.

Orta Doğu petrolerinin emperyalist devletler tarafından ele geçirilmesi ve Osmanlı Devleti'nden petrol bölgelerinin ayrılması amacıyla Birinci Dünya Savaşı'nda Arap milliyetçiliği desteklenmiştir¹⁴. Nitekim İngiltere ile Şerif Abdullah 1914'te Kahire'deki görüşmesinde Abdullah, İngiliz Yüksek Komiseri Lord Kitchener'a Şeriflik ile İstanbul arasında çatışma çıkması durumunda İngiltere'nin yardım edip edemeyeceğini sormuştur¹⁵. Faysal, Mayıs 1915'te Şam'da el-Fetat ve el-Ahd gibi cemiyetlerle de gizli görüşmeler yapmıştır. Faysal ile cemiyet üyelerinin görüşmelerinde Osmanlı Devleti'ne karşı İngiltere ile iş birliği kararı alınmış ve gelecekteki Arap Krallığı'nın sınırları belirlenmiştir. Şerif Hüseyin'in Henry McMahon ile Temmuz 1915-Şubat 1916 yazışmalarında İngiltere kısaca Araplara,

⁹ Cemal Paşa, *a.g.e.*, s.224; Ü. Gülsüm Polat, *a.g.e.*, s.93-97.

¹⁰ M. Talha Çiçek, *War and State Formation in Syria: Cemal Pasha's Governorate During World War I, 1914-1917*, Routledge, New York 2014, s.47-48; M. Talha Çiçek, *Cemal Paşa Suriye'de-Birinci Dünya Savaşı Yılları*, Kronik Yayınları, İstanbul 2020, s.91.

¹¹ Hadiye Yılmaz, *Suriye'de İşgal ve Direniş 1919-1922*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017, s.71; Murat Kapusuz, *Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye-Filistin Cephesi'nde Osmanlı Devleti'nin Havacılık Faaliyetleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018, s.55.

¹² Zekeriya Kurşun, *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1992, s.83; Mehmet Akif Okur, Nuri Salık, "Osmanlı İdaresi ve Fransız Manda Yönetimi Altındaki Suriye", *Bağımsızlıktan Arap Baharı'na Suriye İç ve Dış Politika*, Ed. Mehmet Akif Okur, Nuri Salık, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2016, s.12.

¹³ Zeine N. Zeine, *The Emergence of Arab Nationalism*, Caravan Books, New York 1973, s.110.

¹⁴ Karam Khella, *Uygarlığın Beşğinden Modern Dünyanın Krizine Suriye*, Çev. Seven Hasdemir, Pales Yayınları, İstanbul 2017, s.103; Cingöz, *a.g.e.*, s.17.

¹⁵ Ömer E. Kürküçüoğlu, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s.78.

Osmanlı'nın Arap yarımadasındaki etkinliğinin ortadan kalkması için yardımın yapılacağını söylenmiştir. Bunun üzerine 1916'da Hicaz ve çevresinde Arap isyanı başlatılmıştır¹⁶. Yemen, Medine, Suriye ve Filistin'e yayılan Arap isyanları bu bölgelerin Osmanlı'dan ayrılmasıyla sonuçlanmıştır¹⁷. Mondros Ateşkes Antlaşması'yla Türkiye sınırı çizilmiş ve Hatay, Musul, Kerkük Osmanlı sınırları dışında kalmıştır. Antlaşmaya göre Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'taki Osmanlı kuvvetleri İngiliz ve Fransız birliklerine teslim edilecekti. Kasım 1918'de Arap isyanı nedeniyle Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Ordularıyla Adana'ya çekilirken sahil bölgelerini Fransızlar; Suriye ve Filistin'i İngilizler işgal etmiştir¹⁸. Faysal'ın Suriye'de Fransa mandasına karşı mücadele ettiği dönemde Anadolu, bağımsızlığı için savaş vermekteydi. Bu dönemde Ankara hükûmeti, Anadolu'da isyanlarla mücadele ederken, Suriye'ye destek olamamıştır¹⁹. 1918'de Osmanlı Devleti bölgeden çekilmek zorunda kalmış ve Faysal bölgede bağımsızlığını ilan etmiştir. Ancak büyük güçlerin Orta Doğu paylaşımında Suriye, Sykes-Picot Anlaşması'yla Fransa'ya bırakıldığı ve San Remo Konferansı'nda Fransa'nın Suriye mandaterliği onaylandığı için Fransa, kendisine verilen topraklara yerleşmiş, Faysal'ın kurduğu devlet bu koşullarda iki yıl yaşayabilmiştir²⁰. Sevr Antlaşması'nın 94. maddesine göre Şam Vilayeti Osmanlı'dan ayrılmış, burada İngiltere ve Fransa tarafından mandater idareler kurulmuştur²¹. Bunda etkin faktörler Fransa'nın bölgede ipek, tütün, pamuk gibi endüstriyel ham madde yatırımlarının olması ve bu ham maddeleri pazarlayacak Beyrut Limanı, Halep ve Şam demir yollarına sahip olmasıydı²². 1920'den sonra Fransızlar, azınlıkları kullanarak bölgenin kuzeyinde Alevi, merkezinde Sünni ve güneyinde Dürzi devleti olarak üç farklı devleti federal Suriye altında

¹⁶ Ali Bilgenoğlu, **Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri**, Yeniden Anadolu ve Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya 2007, s.202-205; Deniz Doğru, "I. Dünya Harbi Sırasında Şerif Hüseyin'in Siyasi Faaliyetleri", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S 2, Şubat 2011, s.2.

¹⁷ Celil Bozkurt, **Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin-Suriye Cephesinin Çöküşü**, Altınorda Yayınları, Ankara 2019, s.58-60.

¹⁸ Adil Dağıstan, Adnan Sofuoğlu, **İşgalden Katılma Hatay-Atatürk'ün Dış Politika Zaferi**, Phoenix Yayınları, Ankara 2008, s.8; Ali Bademci, **Suriye'de Türkmenler ve Bayır-Bucak**, Ötügen Yayınları, İstanbul 2014, s.139-140.

¹⁹ Yılmaz, **a.g.e.**, s.157-161.

²⁰ Dağ, **a.g.m.**, s.3; Cingöz, **a.g.e.**, s.16-17. Mayıs 1916 tarihinde Fransa, İngiltere ve Rusya arasında imzalanan antlaşmayla Ortadoğu'nun nasıl paylaşılacağına karar verilmiştir.

²¹ Bademci, **a.g.e.**, s.141-142.

²² Borisoviç Lutskiy, **Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla**, Çev. Turan Keskin, Yordam Kitap, İstanbul 2011, s.301-302; Okur, **a.g.m.**, s.143.

birleştirmiştir. Ancak Lübnan ve çevresinde Marunilerle birlikte hareket eden Fransız manda idaresi tarafından kurulan Hristiyan devletin 1926'da sınırlarına Müslümanların yoğun yaşadığı Beka, Beyrut, Trablusşam, Tire ve Sayda da eklenerek, sınırları genişletilmiştir²³. İngiltere ve Fransa'nın, Suriye, Irak, Ürdün, Lübnan ve Mısır topraklarındaki hâkimiyetleri, Türkiye'nin ilk yıllarında bu devletlerle ilişkisine set çekmiştir²⁴. Bu nedenle antlaşmalar mandater devletler olan İngiltere ve Fransa ile imzalanmıştır. Ekim 1921'de Antakya ve İskenderun; Misakımillî sınırları içinde olmasına ve bölge savunulmasına rağmen savaş şartları gereği Fransa ile cepheyi kapatmak için Ankara İtilafnamesi'yle Fransa'ya bırakılmıştır. Halkın çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu ve İskenderun Sancağı adını alan bölgede Türklere özel haklar tanınması kabul edilmiştir²⁵. Yapılan antlaşmaya göre Adana, Mersin, Osmaniye, Kilis ve Antep Türkiye'ye bırakılmış, Misakımillî'ye rağmen İskenderun sancağına özel idare tanınarak Suriye sınırlarında kalmıştır²⁶. Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Fransa, mandası altındaki bölgeyi önce Suriye ve Lübnan olmak üzere ikiye ayırmış ardından Suriye'yi Şam, Halep, Dürzi ve Alevi Lazkiye devletleri olarak dörde bölmüş ve özerk İskenderun sancağını kurup Halep'e bağlamıştır. Bunlardan ilk ikisine Suriyeli, diğerlerine Fransız valiler atanmıştır. Fransa bu şekilde Arap milliyetçiliğini engellemek için yerel otonomi isteklerini desteklemiştir²⁷.

20. yüzyılın başında Ürdün diye bir ülke yoktu. Ürdün, Osmanlı döneminde Şam vilayetine bağlı sancak statüsündeydi. Şam ile Filistin arasına sıkışmış

²³ Metin Erendor, **Suriye ve Türkmenler**, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul 2016, s.125-129; Bademci, **a.g.e.**, s.143-146; Okur, **a.g.m.**, s.142.

²⁴ Mehmet Şahin, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim", **Akademik Ortadoğu**, S 2, C 4, s.11; Zişan Şirin Ayrancı, **Türkiye Suriye İlişkileri**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2006, s.37-38.

²⁵ Âdem Budak, **Hatay Sorununun İzmir Basınına Yansımaları 1936-1939**, Berikan Yayınevi, Ankara 2020, s.7.

²⁶ Cingöz, **a.g.e.**, s.19.

²⁷ Ömer Osman Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye 1908-1938**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s.455; Budak, **a.g.e.**, s.11; Raymond Atallah, "Suriye Devrimi Kazansa da Davasını Kaybetti", **Der. Hamide Yiğit, AKP'nin Suriye Savaşı**, Tekin Yayınları, İstanbul 2014, s.153; Moshe Ma'oz-Joseph Ginat, Onn Winckler, "The Emergence of Modern Syria", **Modern Syria From Ottoman Rule to Pivotal Role in the Middle East**, Ed. Moshe Ma'oz, Joseph Ginat, Onn Winckler, Sussex Academic Press, Portland, Oregon 1999, s.2; Nuri Salık, **Syrian Foreign Policy from Independence to the Baathist Coup 1946-1963**, Orion Kitabevi, Ankara 2014, s.87.

olan Ürdün, hac güzergâhının önemli bölümünü oluşturmaktaydı²⁸. Sykes-Picot Antlaşması'yla Batılılara bölgeye müdahale edebilecekleri araçları sunmuştur. Bölgeye müdahaleyi kolaylaştıran en önemli unsur bölgede çatışma ve çeşitliliğin yoğunluğu²⁹. Sykes-Picot Antlaşması'nda, bölgede hangi aşirete, nasıl destek sağlanacağı da belirlenmişti. Buna göre Emir Hüseyin'e para ve silah desteği verilmiştir. Antlaşmaya göre verilen destekle 1916'da Arap ayaklanması Cidde'de başlamış³⁰ ve Emir Hüseyin, kendisini Kasım 1916'da Arap ülkeleri kralı ilan etmiştir³¹. ABD ve İngiltere bir yıl sonra Filistin'de Yahudi devleti kurulmasını karara bağlamıştır. Emir Hüseyin, anlaşmaya dayanarak, Hicaz ve Filistin cephesinde Osmanlılara karşı İngilizleri desteklemiştir. Bölgedeki çarpışmalar sonucunda Osmanlı Kuzey Halep'e kadar çekilmiş ve 31 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalanmıştır³². İskenderun ile Filistin arasındaki bölgenin Fransa'nın, Filistin ile İran arasındaki bölgenin İngiltere'nin etki alanında olmasına karar verilmiştir. İskenderun serbest bölge olmuş ve Filistin uluslararası yönetime bırakılmıştır³³. Maveria-i Ürdün Emirliği'nin başına İngilizlerin desteğiyle Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah geçirilmiştir³⁴. Abdullah, Temmuz 1920'ye kadar Hicaz Arap Krallığı'nın parçası olarak idare edilip, Kudüs'teki İngiliz Yüksek Komiserinin yetkisinde olan Transürdün'e (1946'dan itibaren Ürdün Krallığı adı verilmiştir) atanmıştır. 1923'te Amman'da düzenlenen törende Milletler Cemiyetinin onaylaması şartıyla Doğu Ürdün'de Abdullah'ın idaresinde bağımsız bir devletin

²⁸ Ahmet Çaycı, *Ürdün'de Osmanlı Mimarisi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s.4-6; Bilgenoğu, *a.g.e.*, s.216.

²⁹ Alpaslan Öztürkçi, "Soğuk Savaş'ın 1950'li Yıllarda Ortadoğu'da Yaşanan Askeri Darbelere Etkileri", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C XVII, S 34, Bahar 2017, s.374.

³⁰ Çaycı, *a.g.e.*, s.11; Ömer E. Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1972, s.4. Sykes-Picot Antlaşması'yla hem Osmanlı Devleti'nin tamamen tarih sahnesinden silinmesinde hem de Türkiye ile Arap ülkelerinin bağlarının kopmasında Avrupalı büyük devletlerin emperyalist politikaları etkili olmuştur.

³¹ Azmi Özcan, "Şerif Hüseyin", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 38. Cilt, TDV Yayınları, İstanbul 2010, s.585-586.

³² M. Derviş Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2008, s.94-96; Banu Avar, *Batı'nın Politikaları Bugün de Aynı: Böl ve Yut*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2016, s.62; Süleyman Hatipoğlu, *Filistin Cephesi'nden Adana'ya Mustafa Kemal Paşa*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009, s.107-108.

³³ Kurtoğlu, *a.g.e.*, s.74; Avar, *a.g.e.*, s.61-62.

³⁴ Avar, *a.g.e.*, s.62.

tanındığı söylenmiştir. Temmuz 1922’de Milletler Cemiyeti tarafından Filistin, İngiliz mandasına verilmiş ve Eylül 1922’de manda sözleşmesinin 25. maddesine göre Yahudilerin lehine Transüdü’nü hariç tutan düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan düzenlemeyle Balfour Deklarasyonu³⁵ Doğu Şeria’da uygulanmamıştır³⁶. 1922’de Filistin’deki manda idaresinin esasları Milletler Cemiyeti tarafından belirlenmiş ve Filistin’in sınırları çizilmiştir. Buna göre Akabe Körfezi’nin iki mil batısındaki noktadan, Arap vadisi ve Ölü Deniz’den devam eden, Şeria ve Yarmuk Nehri’nin birleştiği noktaya kadar ve oradan Suriye sınırına kadar olan topraklara Filistin denilmiş, bölgenin doğusu Ürdün, batı sınırı Mısır olarak kabul edilmiştir³⁷.

1920’lerde Orta Doğu’da yaşanan isyanlar, yükselen Arap milliyetçiliği, liman ve ulaşımda yaşanan sorunlardan dolayı ortaya çıkan ekonomik sorunlar, 1930’lu yıllarda Fransız Meclisinde ve kamuoyunda Suriye’den çekilme konusunun tartışılmasına yol açmıştır³⁸. Ayrıca, Avrupa güç dengelerinin sarsıldığı bu yıllarda Fransa ve İngiltere manda yönetimindeki devletleri elinde tutamayacağını anlamıştır. Bu nedenle Fransa, 1936’da imzaladığı antlaşmayla Lübnan hariç Nusayri ve Dürzi bölgelerini Suriye’ye bırakan, kısmi bağımsızlık veren antlaşmayı Suriye ile imzalamıştır. Bu antlaşmada Hatay bölgesiyle ilgili hüküm yer almamıştır³⁹. 1936’dan itibaren Türkiye basınında Sancak Türklerinin azınlıkta olmadığı da vurgulanmaya başlanmıştır⁴⁰. Türkiye, konuyu Milletler Cemiyetine götürmüş ve Türkiye-Fransa arasında doğrudan görüşmeler sonucunda, Hatay’ın Türkiye’ye ilhakı Temmuz 1939’da gerçekleşmiştir⁴¹. Suriye, Hatay konusunda sessiz kalmasına rağmen, Arap milliyetçiliğine göre, Büyük Arap Devleti’nin sınırlarında Hatay ile birlikte Adana, Mersin, Kahramanmaraş, Gaziantep, Şanlıurfa, Mardin, Diyarbakır ve Lübnan, Suriye’de gösterilmiş ve bu durum

³⁵ Fahir Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları 1948-1988**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1989, s.28-35.

³⁶ Gudrun Krämer, **Filistin Tarihi Osmanlı Fethinden İsrail Devleti’nin Kuruluşuna**, Çev. Suphi Nejat Ağırnaslı, Verita Yayınları, İstanbul 2017, s.186-187; Avar, **a.g.e.**, s.54; Yusuf Yazar, **Ortadoğu’nun Son Yüzyılı (1901-2017)**, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2017, s.55; Kral Abdullah, **Biz Osmanlı’ya Neden İsyen Ettik?**, Çev. Halit Özkan, Klasik Yayınları, İstanbul 2015, s.180-184.

³⁷ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.37.

³⁸ Budak, **a.g.e.**, s.15.

³⁹ Ayrancı, **a.g.m.**, s.47; Cingöz, **a.g.e.**, s.25.

⁴⁰ Dağıstan, Sofuoğlu, **a.g.e.**, s.43-44; Cingöz, **a.g.e.**, s.25.

⁴¹ Okur, **a.g.m.**, s.150.

siyasi propaganda aracı olarak kullanılmıştır⁴². Ancak askerî ve ticari kontrolü elinde bulunduran manda yönetimi, Arap ülkelerinin Türkiye ile ilişkilerinde etkili olmuştur. Bu nedenle Araplar, Osmanlı Devleti'ni her zaman "öteki" olarak algılamıştır⁴³. Bu durumda Türkiye de ticari ve siyasi ilişkilerini Batıyla kurmuştur⁴⁴. İkinci Dünya Savaşı'nda, kendi toprağında askerî gücünü arttıran Fransa ve İngiltere, Suriye üzerinde etkinliğini azaltmak zorunda kalmıştır. Bu durum, Suriye'de tam bağımsızlık fikrini ateşlemiştir⁴⁵. Etkin güç olarak ABD ve Sovyet Rusya'nın bölgede varlığını hissettirmesi, Türkiye'nin Orta Doğu'daki ticari ilişkilerinde etkili olmasını engellemiştir⁴⁶.

Mısır, Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, Suudi Arabistan ve Yemen'de var olan Arap milliyetçiliği, 1945'te Arap Birliği'nin kurulmasıyla olgunluğa erişmiştir. 1945 yılı, dönüm noktası olmasına rağmen ilerleyen yıllarda ideolojik etki ve siyasi akım olarak pik yapmıştır⁴⁷. Ancak birbiriyle çatışan bu devletler etkili şekilde birleşmemiştir. Özellikle Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan yönetimleri, Transürdün'ün sınırlarını genişletmeye çalışan Kral Abdullah'ın amaçlarından şüphelenmeye devam etmiştir⁴⁸.

1946'da Suriye bağımsızlığını kazandıktan sonra da ülkede etnik ve mezhepsel çatışmalar devam etmiştir. Etnik ve mezhepsel çatışmalarının yoğun yaşandığı ortamda üç farklı siyasal oluşum ön plana çıkmıştır. Bunlardan ilki milliyetçilerin başını çektiği Halkçı Parti ve Irak'taki yönetime sempatiyle yaklaşan Halepli tüccar ve toprak ağalarının desteklediği partidir. Diğer Şam'daki gençler tarafından desteklenen, laik ve Batılı yaklaşımıyla bilinen, Sünni nüfus tarafından desteklenen Ulusal Parti'dir. Sonucusu ise

⁴² Emma Lundgren Jörum, "The importance of the Unimportant: Understanding Syrian Policies towards Hatay, 1939-2012", **Turkey-Syria Relations Between Enmity and Amity**, Ed. Raymond Hinnebusch, Özlem Tür, Ashgate Yayınları, Surrey GU9 7PT, England 2013, s.113; Mehmet Saray, **Türkiye ve Yakın Komşuları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s.80.

⁴³ Şahin, a.g.m., s.11-12.

⁴⁴ Mustafa Edip Çelik, "İkinci Dünya Savaşı Bitiminden Bağdat Paketi'na Geçen Süreçte Türkiye'nin Ortadoğu Politikası", **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum 2019, s.477; İlhan Çeliker, "Atatürk'ün Ortadoğu Politikası", **Tarih Okulu Dergisi**, S 34, Haziran 2018, s.649.

⁴⁵ Dağ, a.g.m., s.4; Cingöz, a.g.e., s.26.

⁴⁶ Avar, a.g.e., s.63; Şahin, a.g.m., s.12-13; Cingöz, a.g.e., s.20-21.

⁴⁷ Israel Gershoni, "Rethinking the Formation of Arab Nationalism in the Middle East, 1920-1945: Old and New Narratives", **Rethinking Nationalism in the Arab Middle East**, Ed. James Jankowski, Israel Gershoni, Columbia University Press, New York 1997, s.3; Çelik, a.g.m., s.477.

⁴⁸ Krämer, a.g.e., s.48.

Suriye genelindeki dinî ve mezhepsel azınlıklar tarafından desteklenen Baas Partisi'dir. Bu süreçte devletin ilk başbakanı olarak Şükrü Kuvvetli seçilmiştir. Suriye'nin bağımsızlığını kazanmasından sonra Birinci Arap-İsrail Savaşı'ndaki yenilgi Suriye'nin iç politikasında ciddi çalkantıların yaşandığı bir dönemin başlamasına yol açmıştır⁴⁹.

I. Ürdün Kralının Türkiye Ziyareti

Türkiye'nin Irak ve Lübnan ile imzaladığı dostluk antlaşmaları bölgesel barış ve iş birliğinin sağlanması açısından önemlidir. Hatta bu antlaşmalarda Birleşmiş Milletlerin yüksek idealine dikkat çekilmesi Ürdün Kralı tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Bu iş birliği; doğu ile batının medeniyet yolundaki rol ve çalışmalarını birbirine bağlayacağına, ortak insani amacın bütün milletler tarafından anlaşılmasına yarayacağına ve devletlerarasında adalet ve eşitliğin sağlanmasına yardım edeceğine inanan Ürdün Kralı'nın Türkiye ziyaretini teşvik etmiştir⁵⁰. Ancak Türkiye ile Arap Birliği arasında blok oluşturulması kapsamında Doğu Ürdün Kralı Abdullah'ın Türkiye'yi ziyaret edeceği haberi Suriye'de iyi karşılanmamıştır. Büyük Suriye devleti konusu nedeniyle Doğu Ürdün ile arası iyi olmayan Suriye'nin Ürdün ile sorununa bir yenisi daha eklenmiştir⁵¹. Kudüs basınından alınan habere göre Suriye'nin tepkisine rağmen Kral Abdullah ziyaret için Amman'dan hareket etmiştir. Olumsuz hava koşulları nedeniyle uçak yolculuğu yapamayan Kral Abdullah Hayfa'ya otomobil ile gelmiş, Hayfa'dan Savarona yatıyla yolculuğuna devam etmiş⁵², 7 Ocak'ta İskenderun Limanı'nda törenle karşılanmıştır⁵³.

⁴⁹ İnce, a.g.m., s.269; Dağ, a.g.m., s.4.

⁵⁰ "Büyük Misafiri Bizzat İnönü Karşıladi", **Ulus**, 9 Ocak 1947; "Dün Geceki Ziyafette Söylenen Nutuklar", **Akşam**, 9 Ocak 1947; "Büyük Misafirimizin Dünkü Ziyaretleri", **Cumhuriyet**, 10 Ocak 1947.

⁵¹ "Kral Abdullah", **Akşam**, 1 Ocak 1947, s.1; "Türkiye-Arap Birliği Tasavvurları", **Cumhuriyet**, 2 Ocak 1947, s.1.

⁵² "Majeste Abdullah İskenderun'a Bugün Geliyor", **Ulus**, 7 Ocak 1947, s.1; "Kral Abdullah Geliyor", **Akşam**, 7 Ocak, s.2; "Kral Abdullah Bu Sabah İskenderun'a Geliyor", **Cumhuriyet**, 7 Ocak 1947, s.1.

⁵³ "Majeste Kral Bugün Ankara'da", **Ulus**, 8 Ocak 1947, s.1; "Ürdün Kralı Bugün Ankara'da", **Akşam**, 8 Ocak 1947, s.1; "Ürdün Kralı Abdullah Dün Sabah İskenderun'a Geldi", **Cumhuriyet**, 8 Ocak 1947, s.1.

Fotoğraf 1. Ürdün Kralı Abdullah'ın Ankara'da İsmet İnönü Tarafından Karşılması⁵⁴.

Kral Abdullah'ı getiren cumhurbaşkanlığı özel treni Ürdün ve Türk millî renkleriyle süslenen Ankara Garı'na girdiğinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü refakatinde cumhurbaşkanlığı genel kâtibi, başyaveri, özel kalem müdürü ve protokol genel müdürü misafirlerini karşılamak üzere garda hazır bulunmuştur. Tren durur durmaz, Kral Abdullah vagonundan inmiş ve Cumhurbaşkanı İnönü ile samimi bir sohbette bulunmuştur. Kral, daha sonra garda selam merasimi için gelen askerî birlik tarafından selamlanmıştır (bk. Fotoğraf 1). Ertesi günün akşamı Cumhurbaşkanı ve Bayan İnönü, Çankaya Köşkü'nde Kral Abdullah için resmî bir akşam yemeği düzenlemiştir. Yemekte İsmet İnönü ve Kral Abdullah antlaşmanın BM idealini gerçekleştirmek ve Arap Birliğinde huzuru sağlamak amacıyla yapıldığını vurgulamıştır⁵⁵. Kral, yemekten bir gün sonra Atatürk'ün geçici kabrini ve Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nü ziyaret etmiştir⁵⁶.

⁵⁴ <http://www.ismetinonu.org.tr/tarihte-bugun-8-ocak>.

⁵⁵ "Büyük Misafiri Bizzat İnönü Karşıladi", **Ulus**, 9 Ocak 1947, s.1; "Dün Geceki Ziyafette Söylenen Nutuklar", **Akşam**, 9 Ocak 1947, s.1; "Aziz Misafirimiz Ürdün Kralı Abdullah Ankara'da", **Cumhuriyet**, 9 Ocak 1947, s.1.

⁵⁶ "Aziz Misafirimiz", **Ulus**, 10 Ocak 1947, s.1; "Büyük Misafirimizin Dünkü Ziyaretleri", **Cumhuriyet**, 10 Ocak 1947, s.1.

Avrupa basınında, Türkiye'nin Arap ülkeleriyle yakınlaşması Osmanlı Devleti'nin yeniden canlanması anlamında yorumlanmıştır. Arap ülkeleri açısından, Suriye'nin İskenderun'u istemesi, Irak'ın Türkiye'nin Musul petrollerinde hak iddia etmesinden çekinmesi ve Mısır'ın Arap Birliğindeki liderliğinin sona ereceğinden korkması gibi düşüncüler hâkim olmuştur. Kral, ziyaretinde Suriye'nin Hatay'ı istemesi yönündeki sorulara cevap vermekten kaçınmıştır. Türkiye-Arap bloğuyla ilgili sorulara, iki ülkenin asırlardır komşu ve kardeş olduğunu, bu nedenle birleşmemeleri için sebep olmadığını ve ortada böyle bir bloğa doğru meyilden başka bir şey bulunmadığını söylemiştir⁵⁷. Dış basındaki olumsuz haberler devam ederken Kral Abdullah, Ankara'dan İstanbul'a gelerek Türkiye ziyaretine devam etmiştir⁵⁸. Suriye basınındaki tepkilere karşın ilk kez bir yetkilinin, Suriye başbakanı Cemil Mardam'ın, konuyla ilgili açıklamaları gündeme gelmiştir. Türkiye-Irak ilişkisiyle ilgili: "Türkiye ile Irak'ın ortak sınırları, nehirleri ve çıkarları vardır. Bu nedenle iyi komşuluk antlaşmaları düzenlemeleri doğaldır" şeklinde cevap vermiş, Türkiye-Ürdün arasındaki ilişki hakkında ise, "İki devlet başkanının arasındaki muhabbet ve dostluk arzuya tabi olamaz, ben bu dostlukta fenalık görmüyorum" şeklinde açıklamada bulunmuştur⁵⁹. Kral Abdullah, İstanbul ziyaretinden sonra 16 Ocak 1947'de özel trenle İstanbul'dan ayrılmıştır⁶⁰.

II. Türkiye-Ürdün Dostluk Antlaşması'nın İmzalanması

Haşimî Şark'ül-Ürdün Devleti Kralı Abdullah'ın Türkiye'yi ziyareti sırasında, iki ülke arasındaki dostluk ve kardeşlik bağlarını kuvvetlendirmek,

⁵⁷ "Majeste Ürdün Kralının Yeni Beyanâtı", **Akşam**, 11 Ocak 1947, s.1; "Aziz Misafirimiz Bugün Ankara'dan Ayrılıyor", **Cumhuriyet**, 11 Ocak 1947, s.1; John McHugo, **Syria: A Recent History**, Saqi Books, London UK 2014, s.113. Suriyeliler, Faysal tarafından kurulan Haşmeti monarşi ile yönetilen Irak'ın bölgede baskın olup İngiliz himayesi altında Suriye'yi hükmedeceğinden korkmuştur.

⁵⁸ "Kral Majeste Abdullah Şehrimize Geldi", "Majeste Ürdün Kralı Dün Boğaz'da Bir Gezinti Yaptılar", **Akşam**, 12-13 Ocak 1947, s.1; "Ürdün Kralı Majeste Abdullah Şehrimizde", **Cumhuriyet**, 13 Ocak 1947, s.1.

⁵⁹ "Kral Abdullah'ın Dünkü Ziyaretleri", **Cumhuriyet**, 14 Ocak 1947, s.1; Avedis K. Sanjian, "The Sanjak of Alexandretta (Hatay): Its Impact on Turkish- Syrian Relations (1939-1956)", **Middle East Journal**, V.10, No.4, 1956, s.384. İki ülkenin toprak bütünlüğünü garanti eden Türk-Irak dostluk antlaşması, Arap Birliğine karşı ihanet olarak görülmüştü. Ürdün Kralı Abdullah'ın da Türk-Arap yakınlaşmasına destek vermesi, sadece Türkiye-Suriye arasındaki tansiyonu değil Kral Abdullah ile diğer Arap ülkeleri arasındaki tansiyonu da arttırmıştır.

⁶⁰ "Kral İstanbul'a Yazın da Gelmek Niyetinde", **Akşam**, 17 Ocak 1947, s.1; "Majeste Abdullah İstanbul'dan Ayrıldı", **Cumhuriyet**, 17 Ocak 1947, s.1.

1947 TÜRKİYE-ÜRDÜN DOSTLUK ANTLAŞMASI VE TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ

menfaatlerine en iyi surette hizmet edileceğine ve devletlerarasındaki dayanışmanın, genel barışın amaçlarından olacağına dair besledikleri inanç üzerine dostluk antlaşmasının imzalanmasına karar verilmiştir. Bunun üzerine, Türkiye Cumhuriyeti Devleti temsilci olarak Dışişleri Bakanı Hasan Saka ile Büyük Elçi ve Dışişleri Bakanlığı Umumi Kâtibi Feridun Cemal Erkin'i, Ürdün Kralı ise Hariciye Veziri Mehmet Şüreyki Paşa'yı tayin etmiş ve görüşmelere başlanmıştır. Bu görüşmeler sonunda antlaşma, Ankara'da 11 Ocak 1947'de Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile Haşimî Şark'ül-Ürdün Krallığı arasında imzalanmış ve TBMM'nin onayına sunulmuştur⁶¹. Bakanlar Kurulu tarafından 22 Ocak 1947'de meclise sunulmasına karar verilerek, Dışişleri Komisyonuna havale edilen kanun tasarısı incelenmiş ve oy birliğiyle kabul edilmiştir⁶².

Türkiye-Ürdün arasında imzalanan dostluk antlaşmasıyla ilgili kanun tasarısının görüşülmesi sırasında Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın antlaşmanın önemi ve Arap ülkeleriyle Türkiye'nin ilişkileri konusunda demeçte bulunacağından bahsedilmiştir. Bazı milletvekilleri tarafından konuyla ilgili Suriye'de yapılan olumsuz yorumların ve tepkilerin içyüzünü aydınlatıcı açıklamalarda bulunulması da talep edilmiştir. Amman'dan alınan habere göre Kral Abdullah tarafından Türkiye-Ürdün Dostluk Antlaşması onaylanmış⁶³, kanun tasarısı ve Dışişleri Komisyonu raporu kabul edilmiştir⁶⁴.

Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Türkiye-Ürdün Dostluk Antlaşması'nın onaylanması hakkındaki kanun tasarısı mecliste konuşulurken söz almıştır. Hasan Saka konuşmasında:

“Antlaşma, Kral Abdullah'ın Türkiye'ye teşekkürleri dolayısıyla yapılmış olan bir antlaşmadır. Krallığı tasdik edilerek istiklaline kavuşmuş bir milletle komşu ve dost diğer millet arasında siyasi münasebetlerin başlangıcı olarak böyle bir devletle antlaşma yapmak güzel siyasî vesiledir. Ancak antlaşmayla ilgili bazı komşu devletlerin basınında olumsuz yorumlar yapılması son günlerin olayıdır. Onaylanması yüksek heyetinize sunulan bu antlaşmanın ne metninde ne maksadında bu olumsuz etkileri gösterecek herhangi bir durumun mevcut

⁶¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: VIII, C 4, Bileşim: 44, 14.02.1947, s.1-2.

⁶² **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: VIII, C 4, Bileşim: 44, 14.02.1947, s.2.

⁶³ “Arap Memleketleriyle Olan Münasebetlerimiz”, **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1947, s.1.

⁶⁴ **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 30.18.1.2/112.85.11; **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: VIII, C 4, Bileşim:43, 12.02.1947, s.2; **BCA**, 30.18.1.2/112.89.10.

olmadığını söylemeyi vazife bilirim. Türkiye'nin, böyle güzel ve samimî olarak yekdiğerleriyle iyi münasebette bulunmak isteyen ülkeler arasında dostluk antlaşmaları yapmak için, değil yalnız komşu devletlerle, sadece birbirinin huzur ve rahatını arzu eden bütün devletlerle aynı içerikte dostluk antlaşmaları imzalamak için hazır olduğunu ifade etmek benim için bahtiyarlıktır. Yapılmış olan dostluk antlaşması onayınıza layıktır, kabulünü rica ederim”

demıştır.

Hasan Saka'nın konuşmasından sonra meclis başkanı başka söz isteyen olmadığı için maddelere geçilmesinin kabul edilip edilmediğini sormuş ve maddelere geçilmesi kabul edilmiştir⁶⁵.

III. Antlaşma Metni

Madde 1: Türkiye Cumhuriyeti ile Hâşimî Şark'ül-Ürdün Devleti arasında bozulmaz bir barış ve samimî dostluk mevcut olacaktır.

Madde 2: Antlaşan taraflar iki devlet arasındaki diplomasi ilişkilerini devletler hukuku esaslarına göre kurmak hususunda anlaşmışlar ve her birinin siyasî temsilcisinin diğer tarafın topraklarında, devletler hukuku genel kaidelerince tanınmış işleme mazhar olacağını, karşılıklı olarak kabul etmiştir.

Madde 3: Antlaşan taraflar, ileride, her iki taraf uyruklarına ait adlî işlerle ticaret, konsolosluk, oturma ve yolculuk alanlarında, devletler hukuku kaidelerine uygun ve karşılıklılık esasına dayanan, ayrı bir sözleşme akdi hususunda anlaşmıştır.

Madde 4: Antlaşan taraflar kendi aralarında çıkacak anlaşmazlıkları BM Antlaşması'nın 33. maddesi hükümlerine göre barış yoluyla çözmeye gayret edecektir.

Madde 5: İki yüksek taraf, bu antlaşmada, BM Antlaşması'na göre kendilerine düşen veya düşecek olan hakları ve ödevleri bozucu hiçbir durumun mevcut olmadığını noktasında birleşmiştir.

Madde 6: Bu antlaşma yürürlüğe girdiği tarihten itibaren on yıl yürürlükte kalacaktır. On yılın bitmesinden bir yıl önce taraflardan biri antlaşmaya son vermek istediğini diğer tarafa bildirmediği takdirde antlaşma kendiliğinden

⁶⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: VIII, C 4, Bileşim:44, 14.02.1947, s.171-172; “Türk-Ürdün Dostluk Antlaşması”, **Ulus**, 15 Şubat 1947, s.1.

yürürlükte kalacaktır. Antlaşma, taraflardan birisi son verme arzusunun bildirdikten bir yıl sonra yürürlükten kalkacaktır.

Madde 7: Türkçe ve Arapça olarak yazılmış olan işbu antlaşma en kısa sürede onaylanacak ve onaylanan belgeler karşılıklı alınıp verilecektir. Antlaşma, onaylanan belgelerin karşılıklı olarak alınıp verilmesinden itibaren yürürlüğe girecektir.

Madde 8: Ankara’da on bir ocak bin dokuz yüz kırk yedi ve hicrî on sekiz sefer bin üç yüz altmışaltı tarihinde yapılan bu antlaşma, Türk ve Arap dillerinde yazılı olup her iki metin aynı derecede eşit sayılacaktır⁶⁶.

IV. Antlaşması’nın Türkiye-Suriye İlişkilerine Etkisi

Tüm dünya basınını rahatsız eden bu dostluk antlaşması hakkında yapılan her türlü açıklama ve eylemin yanlış anlamlara çekilmesinin kaçınılmaz olduğu açıktır. Bu nedenle, Kral Abdullah’ın “Şimdi Batı’da Büyük Britanya ile Doğuda büyük Türk Milletiyle dostuz” sözleri, İngiltere’nin bölgedeki çıkarlarından vazgeçmeyeceğinden endişelenen Suriye, Mısır ve Suudi Arabistan’da rahatsızlığa neden olmuştur⁶⁷. *Londra Tass Ajansı*’nın bildirdiği ve Londra’daki Sovyet yetkilisinin yayımladığı habere göre *el-Yaksad* gazetesi şunları yazmıştır:

“Haşimî hanedanından bir kralın yabancıların hizmetinde oluşunu ve Arap devletlerinin imhasına yol açacak yabancı planlarına yardım edişini kınıyoruz. Kral Abdullah, Arap milletine karşı en ufak sevgi ve samimiyet hissi beslemiş olsaydı, Arap ülkelerine yönünü döner ve onlarla birlikte, Türkiye ve doğu bloğuna karşı ortak hareket ederdi. Arap ülkeleriyle birlikte Türkiye tarafından ele geçirilen İskenderun Sancağının Suriye’ye iadesi için uğraşır.”

Bari Dassur gazetesi de şunları yazmıştır: “Kralın seyahati ne Ürdün halkı arasında sevinç uyandırmış ne Arap ülkeleri tarafından onaylanmıştır. Arap devletleri bu seyahatin kendi hak ve menfaatlerini tehdit ettiğini sezmektedir. Arapların amacı tehlikeli maceralardan kaçınmak ve bağımsızlığa

⁶⁶ **Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete**, S 6536, 19 Şubat 1947, s.11901; **BCA**, 30.10.0.0/222.496.15; “Türk-Ürdün Antlaşması Metni”, **Ulus**, 16 Şubat 1947, s.1; “Türk-Ürdün Antlaşması”, **Cumhuriyet**, 16 Şubat 1947, s.1-3.

⁶⁷ Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, “Orta Doğu’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1:1919-1980**, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.617.

kavuşmaktır.” *El-Balad* gazetesi de: “İngiltere, Kral Abdullah’ın kendisine Ürdün’ü kayıtsız ve şartsız teslim ettiği gibi bütün orta ve yakın doğuyu devredebileceğini de mi umuyor” diye sorduktan sonra Kral Abdullah’ın Türkiye ile imzaladığı dostluk antlaşmasının hükümsüz olduğunu çünkü Kral Abdullah’ın yalnız kendisini temsil ettiğini açıklamıştır⁶⁸.”

Orta Doğu’daki siyasi durumu gözden geçiren *Cumhuriyet* gazetesinin *The Times* gazetesinden aktardığı bilgilere göre Türkiye-Ürdün Dostluk Antlaşması’yla ilgili şöyle denmiştir:

“Arap devletleri bağımsız olduktan sonra Ortadoğu’nun sükûneti üzerinde büyük etki yapmıştır. Bunun için Türkiye artık bu devletlere karşı ilgisiz kalamaz. Gazete, Suriye’nin antlaşma konusundaki endişeleriyle ilgili, Türkiye’nin her ikisi de Haşimî krallığı olan Irak ve Ürdün ile müttefik olduğunu ve tam bir birleşmenin ihtimal dâhilinde bulunduğunu kaydetmektedir.”

Ayrıca, Suriye’nin memnuniyetsizliğinin diğer sebebi Kral Abdullah’ın büyük Suriye hükümdarı olmak istediğinin düşünülmesidir. *The Times* gazetesi bazı Arap Birliği mensuplarının endişe duyabileceklerini ilave ederek şöyle demiştir:

“Kurulacak Yahudi devletinin Siyonistlerin Arap dünyasına nüfuz etmelerini sağlayacağından korkulmaktadır. Buna rağmen Ürdün ile Filistin’in, Arap kısmının birleştirilmesi istenmemektedir. Birlik mensupları bugün Ürdün’e fayda sağlayacak herhangi bir şeyin, yarı Irak için faydalı olacağına inanmamaktadır. Bu özellikle Arap Birliği’nde rakipsiz üstünlüğe sahip bulunan Mısır’ı ilgilendirmektedir. Mısır’ın nüfuzu İngiliz-Mısır anlaşmasının düzeltilmesi konusundaki isteklerini Arap Birliği’nin desteklemesine bağlıdır. Bu gibi nedenlerden dolayı Kral Abdullah’ın yaptıkları, Arap dünyasında yakından takip edilmekteydi⁶⁹.”

Türkiye-Ürdün Dostluk Antlaşması nedeniyle Suriye’de yaşayan Türklere yapılan baskı artmaya devam etmiştir. Suriye’ye bağlı Yayladağı’ndan alınan mektupta Bayır-Bucak Türkmenlerine yapılan baskılar ve işkenceler şöyle anlatılmıştır:

⁶⁸ “Ürdün Kralının Seyahati”, *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1947, s.1.

⁶⁹ “Ürdün Kralının Amman’dan Demeci”, *Akşam*, 21 Ocak 1947, s.1; “Türkiye Ürdün Dostluk Paktı”, *Cumhuriyet*, 21 Ocak 1947, s.1-3.

1947 TÜRKİYE-ÜRDÜN DOSTLUK ANTLAŞMASI VE TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ

“Emlak ve arazimi görmek üzere Bayır-Bucak’a gittim. Otuz bin nüfuslu ve Türklerden oluşan bir nahiyeye olan bu yerde Suriye Jandarmalarının halka, akla gelmez ağır davranışlarda bulunduğu dair hikâyeler dinledim. Maruz kaldıkları baskı ve işkenceyi bana gözyaşı arasında anlatan mazlum ve masum ırkdaşlarım artık ne pahasına olursa olsun mallarını, mülklerini satıp, anayurda iltica etmek üzere bulduklarını söylediler. Yapılan zulüm, baskı ve işkencenin bin bir türlüünden örnek olarak şunu anlatabilirim; Bundan üç ay önce sebep yokken Bayır-Bucak nahiyeye müdürü tarafından yakalanan Çukurcak köyünden Mustafa Uzun jandarma karakoluna götürülmüş ve dayakla öldürülmüştür. Mustafa’nın ailesi durum karşısında idarî ve adlî makamlara başvurmalarına rağmen hiçbir makam kendileriyle ilgilenmemiştir. Bu gibi olaylar nedeniyle Bayır-Bucak’ta otuz bin Türkün durumu ne olacaktır?”

diye sorulmuştur⁷⁰.

Londra’dan alınan habere göre Suriye, İskenderun ve Kilikya hakkındaki iddialarını BM’ye bildirmiştir. Şikâyetin konusu Fransa’nın kendisine ait olmayan toprakları Türkiye’ye vermesi ve Suriye’nin bunları istemesidir. Ankara’nın *Reuters*’ten verdiği bilgiye göre, Suriye, İskenderun ve çevresindeki Türk toprakları hakkındaki iddialarını BM’ye götürmeye karar vermiştir. Kudüs Radyosu Cemil Mardam’ın konuyla ilgili açıklama yaptığını ve İngiltere’nin Şam maslahatgüzarına bu kararı bildirdiğini söylemiştir. Ankara’da ise Suriyelilerin, Adana ve çevresi dâhil Hatay hakkında BM’ye başvurmaya karar verdiklerine dair Londra ve Yakın Doğu radyolarının 29 Ocak’ta verdikleri haberler gülünç bulunmuştur. Böyle bir konunun tartışılması dahi düşünülmemekle birlikte, bazı çevrelerde haberin Suriye tarafından Lazkiye Türklerine yapılan zulüm, işkence ve imha hareketlerini doğrulayıcı niteliği üzerinde durulmuştur. Bayır-Bucak ve Hazine çevresini yasak bölge ilan eden Suriye, aldığı bütün önlemlere rağmen dış basın tarafından durumun duyulması karşısında örtbas edici propagandaya başvurmuştur. Yüzde yüz Türk olan bu nahiyeler Türkiye-Fransız sınır komisyonunun çalışmaları sırasında dikilmiş sınır taşlarını, birçok gece söküp, kendi köyleri dışında sıralayarak ana vatana bağlılığını göstermiştir. Buna rağmen sınır, bu köyleri Suriye sınırında bırakılacak şekilde çizilmiştir. Duruma şahit olan yerel hükûmet o zamandan önlem alarak, bu bölgeyle Türkiye sınırı arasındaki Keset nahiyesine Hatay’ın anavatana katıldığı

⁷⁰ “Suriye’de Türkler Tazyik Görüyor”, *Ulus*, 24 Ocak 1947, s.2; “Suriyeliler İşi Azıttılar”, *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1947, s.1.

dönemde bir gece içinde Ermenileri yerleştirmiştir. Suriyeliler o zamandan itibaren iyi gözle görmedikleri Lazkiye Türklerine yapmakta oldukları baskı ve zulümleri Türkiye-Ürdün Dostluk Antlaşması ile gittikçe arttırmıştır. Bu gülünç teşebbüse dair haberin diğer ülkelerin dikkatini Lazkiye Türklerinden başka bir habere çekme amacından kaynaklandığının anlaşıldığı belirtilmiştir⁷¹.

Cumhuriyet gazetesinde: “Suriye Hükümeti’nin Hatay ve çevresinin, kendisine verilmesi konusunda BM’ye başvuru yapacağıyla ilgili haberlerin netlik kazanmamasına rağmen beklemenin daha iyi olacağı düşünülebilirse” denilerek konuyla ilgili açıklama yazısı yayımlanmıştır. Gazetede yapılan açıklamada Türk toprakları ve bütünlüğü hakkında her ne şekil ve mahiyette olursa olsun, söylenen her sözü bir an dahi cevapsız bırakmak doğru olmayacağı için Suriye’nin Hatay vilayeti veya herhangi bir Türk toprağı hakkındaki iddia ve talebinin bütün Türkiye’de en derin tiksintiyle karşılanacağı söylenmiştir. Bu talep ve iddiayı ileri süren Suriyelilerin her şeyden önce şunu öğrenmeleri gerekir ki, Türk Bağımsızlık Savaşı, İskenderun’un kurtarılmasıyla son bulmuştur. İskenderun’un hemen yanında olup Suriyeliler tarafından Kilikya adıyla anılan toprakların her karışı büyük kahramanlıklar ve savaşlarla kurtarılmış ve bu toprakların hepsi Türk’ün ebedi yurdu olarak, asla ayrılmaz parçası olmuşlardır. Dünyada hiçbir kudret, bu toprakların bir zerresini dahi Türklükten ayıramaz ve ayırmasına imkân yoktur. Daha dün kurulan ve bağımsızlığını BM’nin yardımıyla kurtaran Suriye’nin, aradan bir yıl geçmeden komşuları aleyhine genişleme siyaseti takip etmesine hayret edilir gülünür. Galiba Suriye, kuzey komşusunun bağımsızlığını yalnız kendi gücüne ve kendi kudretine borçlu olduğunu unutarak hareket ediyor⁷². Suriye’nin Hatay ve çevresinin, kendisine verilmesi konusunda BM’ye başvuracağıyla ilgili haberler Cemil Mardam tarafından, yabancı haber ajans muhabiriyle yaptığı söylenen beyanat haberini yeni duyduğu söylenerek, haberler konusunda imalı bir açıklama yapılmıştır⁷³.

Dünya basınının bölgeye odaklandığı zamanda Suriye ve Türkiye yetkilileri sessiz kalmak istememiştir. Suriye Jandarma Teşkilatı şefi Hrand Maloyan yaptığı açıklamada: “Türk basınının aldığı haberlerin aslı ve esası yoktur. Siyasî amacı olan bir sürü yalanın karşısında olduğumuz aşikârdır. Türklerin iddia ettiği gibi Cezire, Fırat ve Alevi bölgelerinde, Süleyman Mürşit olayı bir

⁷¹ “Suriye’nin Çılgınlığı”, *Cumhuriyet*, 29 Ocak 1947, s.1.

⁷² “Suriye’nin Çılgınlığı”, *Cumhuriyet*, 29 Ocak 1947, s.1.

⁷³ “Suriye Başbakanı Mardam’ın Beyanatı”, *Akşam*, 31 Ocak 1947, s.1.

yana bırakılırsa, Haziran 1945'ten itibaren karışıklık olmamıştır” demiştir. Cemil Mardam ise: “İskenderun konusu ile Suriye ve Türkiye arasında askıda bulunan bütün meseleler için dostça çare bulacağız” açıklamasında bulunmuştur. Başbakan, gazetecilerin dedikodusuna rağmen, Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkilerin çok derin olduğunu sözlerine eklemiştir⁷⁴. Ancak gerek muhalif basında gerek dünya basınında (özellikle Rus ve Fransız basını) Türklere zulüm haberleri devam etmiştir. Antakya basını Lazkiye ve çevresindeki Türklerin, baskıcı olarak nitelenen Suriye idaresinden kurtulma isteklerinin, gazetede çıkan haberlerle arttığını belirtmiştir⁷⁵. Türkiye'nin güney sınırından gelen haberlere göre, antlaşmanın imzalanması Suriye'nin ülkede yaşayan Türklere karşı sert tepki göstermesine neden olmuştur. Suriye'nin aldığı kararla Lazkiye, Fırat ve Cezire'yi yasak bölge ilan ettiği anlaşılmıştır. Bu bölgelere yabancıların girmesi yasaklanmıştır. Adı geçen bölgelerden gelen yolcuların anlattığına göre yasağın sebebi o bölgelerde yaşayan Türklere karşı Suriye Araplarının yaptığı ve gittikçe arttırdığı kötü muamelenin dışarıya aksetmesini önlemektir. Suriye özellikle Lazkiye'ye bağlı Bayır, Bucak ve Hazine nahiyelerindeki Türklere karşı antlaşmanın ardından olumsuz muamelelere başlamıştır⁷⁶. Suriye hükûmetinin ülkedeki Türklere aşırı davranışından dolayı Türkiye'ye yapılacak göç hareketine önlem olarak yerel yönetim tarafından özel tedbirler alınmıştır⁷⁷. Çıkan haberlerin doğru olup olmadığı konusu TBMM'de gündeme alınmış, Dışişleri Bakanından konuyla ilgili açıklama beklenmiştir⁷⁸.

Suriye ekonomisindeki daralma ve vergilerin artmasından dolayı Ermenilerin zorla çalıştırılmaya başlandığı haberleri alınmaya başlanmıştır. Bu nedenle Ermenilerin bir kısmı Rusya'ya gitse de büyük kısmı Türkiye'ye iltica etmenin daha iyi olduğunu düşünmüştür⁷⁹. Bu ekonomik sıkıntıda Arap Birliğinden yardım göremeyen Suriye'ye, bölgedeki liman ve ticari yollara sahip olmak isteyen Sovyetler yardım etmeye başlamıştır. Bundan dolayı, Suriye gazeteleri, sanki Suriye'de değil, Moskova'da çıkan gazetelerin

⁷⁴ “Türkiye-Suriye”, **Akşam**, 3 Şubat 1947, s.1; “Suriye Başbakanı Yeni bir Demeçte Bulundu”, **Ulus**, 4 Şubat 1947, s.2; **BCA**, 30.10.0/265.792.45.

⁷⁵ “Suriye Birleşmiş Milletlere Müracaatını Yalanlıyor”, **Cumhuriyet**, 30 Ocak 1947, s.1.

⁷⁶ “Suriye'de Türklere Karşı Tazyik Başladı”, **Cumhuriyet**, 15 Ocak 1947, s.1; Bademci, **a.g.e.**, s.150. Bağımsız Hatay Devleti zamanında bu idareye bağlı olan Kesep, Bayır-Bucak yeniden Suriye tarafında bırakılmış ve Cebel-i Akra Türkmenleri de denilen bu insanlar ikiye bölünmüş, Bayır-Bucak Suriye'ye, Yayladağı Türkiye'ye verilmiştir.

⁷⁷ “Suriye'deki Türklere Karşı Yapılan Tazyikler”, **Cumhuriyet**, 22 Ocak 1947, s.1.

⁷⁸ **BCA**, 490.1.0.0/607.102.19; **BCA**, 30.1.0.0/53.314.2; “Türkiye-Suriye Münasebetlerine Dair Bir Soru”, **Ulus**, 18 Şubat 1947, s.1.

⁷⁹ “Suriye'de Hatay için Nümayişler Tertip Ediliyor”, **Cumhuriyet**, 1 Şubat 1947, s.1.

kopyası gibi yayınlanmakta, özellikle Suriye ile Türkiye arasındaki ilişkileri Sovyetlerin bakış açısıyla ele almaları, bağımsızlığını kazanmakla övünen Suriye'nin bağımsız görüş sahibi olmadığını ve ayrıca böyle davranmasının sebebinin nefret olduğunu da göstermiştir⁸⁰. Mısır'ın Maliye Bakanı Müsteşarı Osman Abaza, *el-Assas* gazetesinde Türkiye lehine yazılan yazıya karşılık *Ahbarülyevm* gazetesine yazdığı yazıda İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren varlığını savunmak için askerî bakımdan hazır olan Türkiye bizce nasıl kötü olabilir diyerek sorularına devam etmiştir⁸¹.

Basında Arap dünyası hakkında görüşler dile getirilirken Hatay'ın ana vatana katılması sırasında Suriye'de kalmak için oy kullanan yaklaşık bin Alevinin, Cumhuriyet idaresinin Osmanlı ve Fransız idaresine benzemediğini ve hukuk devleti olduğunu görerek, tekrar Hatay'a dönmek istedikleri yerel parti teşkilatına bildirdiği haberi yer almıştır⁸². Hatay konusunun yeniden gündeme geldiği dönemde Kral Abdullah'ın büyük Suriye ile ilgili yaptığı açıklama da aynı dönemde basında yer almıştır. Buna göre Kral Abdullah Irak, Ürdün, Suriye ve Filistin'in bir kısmının da dâhil edildiği bir Arap federasyonunun kurulması için ilk aşamanın Irak-Ürdün antlaşması olduğunu, ikinci aşamanın ise büyük Suriye olduğunu söylemiştir⁸³. Ayrıca isteğinin Arap federasyonunun kurulması olduğunu, amacının Suriye'nin kralı olmak olmadığını açıklamıştır⁸⁴. Ayrıca Suriye seçimlerini takip eden süreçte yani Ağustos 1947'de Kral Abdullah Ürdün, Suriye ve Irak'ın birleşme planı için kurulacak federasyon hakkında radyo yayınında da çağrıda bulunmuştur⁸⁵.

⁸⁰ “Güney Sınırimızda Kürt Devleti Kurma Hülyaları”, *Cumhuriyet*, 7 Şubat 1947, s.1; A. Dosbolov, **Rusya Federasyonu'nun Ortadoğu Politikası: İran ve Suriye Örneği**, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yalova 2014, s.57. Sovyetler ve Suriye arasında diplomatik ilişkiler Temmuz 1944 tarihinde başlamıştır. Soğuk Savaş döneminde Suriye, Sovyetlerin Orta Doğu'daki en önemli ortağı olmuştur.

⁸¹ *BCA*, 30.10.0.0/267.800.17.

⁸² *BCA*, 490.10.0/584.17.1.

⁸³ Simon, R. S., “The Hashemite ‘Conspiracy’: Hashemite Unity Attempts, 1921-1958”, *International Journal of Middle East Studies*, S 5/3, 1974, s.317.

⁸⁴ “Kral Abdullah Büyük Bir Müslüman Federasyonu Kurulmasını İstiyor”, *Akşam*, 12 Haziran 1947, s.1; “Büyük Suriye”, *Ulus*, 13 Haziran 1947, s.1.

⁸⁵ John Mchugo, *Syria From The Great War to Civil War*, Saqi Books, London 2014, s.125.

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin Arap ülkeleriyle özellikle, Mısır, Irak, Suriye ve Ürdün gibi ülkelerle, ilişkilerinin çok iyi olduğu görülmüştür. Ancak Arap milliyetçiliğini kullanan Sovyet Rusya ve Fransa'nın Suriye-Türkiye ilişkilerini olumsuz yönde etkilediği görülmüştür. Ürdün Kralı'nın Türkiye ile ilişkisi ve Arap devletlerinin Ürdün Kralı'na olan bağlılığı göz önüne alındığında, Türkiye-Ürdün yakınlaşmasının, Suriye'de Sovyet Rusya'nın etkisini kıracağı da bir gerçektir. Suriye'nin en büyük korkusu ise Kral Abdullah'ın büyük Suriye devletinin başına geçebilecek kadar etkili bir güce sahip olmasıdır.

Suriye'de hükümet, 1947 Türkiye-Ürdün Dostluk Antlaşması sonrasında, öncelikle Bayır ve Bucak'ta Türkmenlere baskı kurmaya başlamıştır. Daha sonra fiziki müdahaleyle kendini belli eden bu zulüm ile muhalefet, Sovyet ve Fransız gazetelerinde Türkiye'ye karşı yapılan propagandayla devam etmiştir. Her ne kadar Suriye yönetimi birkaç muhalif gazeteyi kapatma kararı alsa da ekonomik desteğini esirgemeyen Sovyetler bu haberlerin devam etmesini sağlamıştır.

Günümüzde hâlâ Rusya'nın bölgede etkin güç olması, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bölgeye ekonomik desteğini esirgemeyen Sovyet Rusya'nın bir ürünüdür. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde istediğini alamayan Sovyet Rusya ile Türkiye'nin ilişkisi, 1947 baharına gelindiğinde (1947 Türk-Ürdün Dostluk Antlaşması'ndan hemen sonra) en düşük seviyesini görmüştür⁸⁶. Suriye'de Şubat 1947'den itibaren ekonomi gittikçe daralmış ve bu koşullarda yatırımcı Ermenilerin büyük bir kısmının Sovyetlere gitmek yerine Türkiye'nin daha demokratik bir ülke olduğunu belirtmesi ve Suriye'ye geçen Alevilerin tekrar Türkiye'ye dönme isteği Suriye yönetimini rahatsız etmiştir. Muhaliflerin yaptığı baskıyı ekonomik kırımlardan dolayı önleyemeyen Suriye yönetimi, azınlık olarak gördüğü Türkmenlerin, Alevilerin ve Ermenilerin bölgede kalmaları için çeşitli planlar yapmaya başlamıştır. 1947'nin sonuna gelindiğinde ise bölgedeki bir diğer azınlık olarak görülen Kürtlerin, silahlandırılıp paralı asker olarak bölge güvenliğine getirilmeye başlanması ve bölgede kamu görevlerinde Kürtlerin daha fazla görevlendirilmesi, bir diğer azınlık olarak görülen Türk ve Türkmen gruba

⁸⁶ Yasmin Qureshi, "A Review of Turkey's Foreign Policy", **Pakistan Horizon**, Vol. 30, No.1, 1977, s.56.

baskıyı arttırmıştır. Türk basınında çıkan haberlere göre, Suriye'nin kuzeyinde Kürtlerin güvenlik ve ticaret alanında etkin rol almasının temelleri de Türkiye-Ürdün Dostluk Antlaşması'na dayanmaktadır. Çünkü ilgili antlaşmaya tepki olarak Suriye'nin Arap milliyetçiliği ile oluşturduğu politika bu sonucu doğurmuştur.

İntihal Taraması

Plagiarism Detection

Bu makale intihal taramasından geçirildi. (<https://intihal.net/>)
| *This paper was checked for plagiarism. (<https://intihal.net/>)*

Etik Beyan

Ethical Statement

Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. | *There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.*

Açık Erişim Lisansı

Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. | *This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License*

KAYNAKÇA

“Arap Memleketleriyle Olan Münasebetlerimiz”, **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1947.

Armaoğlu, Fahir, **Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları 1948-1988**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1989.

Atallah, Raymond, “Suriye Devrimi Kazansa da Davasını Kaybetti”, **AKP’nin Suriye Savaşı**, Der. Hamide Yiğit, Tekin Yayınları, İstanbul 2014, s.145-155.

Avar, Banu, **Batı’nın Politikaları Bugün de Aynı: Böl ve Yut**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2016.

Ayrancı, Zişan Şirin, **Türkiye Suriye İlişkileri**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2006.

“Aziz Misafirimiz Bugün Ankara’dan Ayırılıyor”, **Cumhuriyet**, 11 Ocak 1947.

“Aziz Misafirimiz Ürdün Kralı Abdullah Ankara’da”, **Cumhuriyet**, 9 Ocak 1947.

“Aziz Misafirimiz”, **Ulus**, 10 Ocak 1947.

Bademci, Ali, **Suriye’de Türkmenler ve Bayır-Bucak**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2014.

Bilgenoğlu, Ali, **Osmanlı Devleti’nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri**, Yeniden Anadolu ve Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya 2007.

Bozkurt, Celil, **Birinci Dünya Savaşı’nda Filistin-Suriye Cephesinin Çöküşü**, Altınorda Yayınları, İstanbul 2019.

Budak, Âdem, **Hatay Sorununun İzmir Basımına Yansımaları (1936-1939)**, Berikan Yayınevi, Ankara 2020.

Buzbınar, Şit Tufan, “Suriye”, **DİA**, 9. Cilt, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s.550-555.

“Büyük Misafiri Bizzat İnönü Karşıladi”, **Ulus**, 9 Ocak 1947.

“Büyük Misafirimizin Dünkü Ziyaretleri”, **Cumhuriyet**, 10 Ocak 1947.

“Büyük Suriye”, **Ulus**, 13 Haziran 1947.

Cemal Paşa, **Hatıralar**, Haz. Behçet Cemal, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1977.

Cingöz, İsmail, **Türkiye- Suriye İlişkilerinin Dönüşümü Arap Baharı ve Hatay Faktörü**, Yade Akademik Yayınları, Ankara 2018.

Çaycı, Ahmet, **Ürdün'de Osmanlı Mimarisi**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2010.

Çelik, Mustafa Edip, "İkinci Dünya Savaşı Bitiminden Bağdat Paktı'na Geçen Süreçte Türkiye'nin Ortadoğu Politikası", **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 64, 2019, ss.475-497.

Çeliker, İlhan, "Atatürk'ün Ortadoğu Politikası", **Tarih Okulu Dergisi**, S 34, 2018, ss.645-66.

Çiçek, M. Talha, **Cemal Paşa Suriye'de-Birinci Dünya Savaşı Yılları**, Kronik Yayınları, İstanbul 2020.

Çiçek, M. Talha, **War and State Formation in Syria: Cemal Pasha's Governorate During World War I, 1914-1917**, Routledge, New York 2014.

Dağ, Ahmet Emin, "Suriye: Küresel ve Bölgesel Kaostan Beslenen İç Savaş", **İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi**, İstanbul Temmuz 2015.

Dağıstan, Adil, Sofuoğlu, Adnan, **İşgalden Katılma Hatay-Atatürk'ün Dış Politika Zaferi**, Phoenix Yayınları, Ankara 2008.

Doğru, Deniz, "I. Dünya Harbi Sırasında Şerif Hüseyin'in Siyasi Faaliyetleri", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S 2/2, 2001, s.51-57.

Dosbolov, A., **Rusya Federasyonu'nun Ortadoğu Politikası: İran ve Suriye Örneği**, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yalova 2014.

Duran, Hasan, "Adana Protokolü Sonrası Türkiye-Suriye İlişkileri", **Ortadoğu Yıllığı**, S 7, 2011, s.501-518.

"Dün Geceki Ziyafette Söylenen Nutuklar", **Akşam**, 9 Ocak 1947.

Erendor, Metin, **Suriye ve Türkmenler**, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul 2016.

Fırat, Melek, Kürkçüoğlu, Ömer, "Orta Doğu'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1:1919-1980**, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.615-652.

Gershoni, Israel, "Rethinking the Formation of Arab Nationalism in the Middle East, 1920-1945: Old and New Narratives", **Rethinking Nationalism**

in the Arab Middle East, Ed. James Jankowski, Israel Gershoni, Columbia University Press, New York 1997, s.1-26.

“Güney Sınırımızda Kürt Devleti Kurma Hülyaları”, **Cumhuriyet**, 7 Şubat 1947.

Hathaway, Jane, **Osmanlı Hâkimiyetinde Arap Toprakları**, Çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016.

Hatipoğlu, Süleyman, **Filistin Cephesi’nden Adana’ya Mustafa Kemal Paşa**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009.

<http://www.ismetinonu.org.tr/tarihte-bugun-8-ocak>.

İnce, Erdal, “Suriye’de Baas Rejiminin Kuruluşu ve Türkiye”, **Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi**, S 1/1, 2017, s.261-280.

Jörum, Emma Lundgren, “The Importance of The Unimportant: Understanding Syrian Policies Towards Hatay, 1939-2012”, **Turkey-Syria Relations Between Enmity and Amity**, Ed. Raymond Hinnebusch, Özlem Tür, Ashgate Yayınları, Surrey GU9 7PT, England 2013, s.111-125.

Kapusuz, Murat, **Birinci Dünya Savaşı’nda Suriye-Filistin Cephesi’nde Osmanlı Devleti’nin Havacılık Faaliyetleri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018.

Khella, Karam, **Uygarlığın Beşiğinden Modern Dünyanın Krizine Suriye**, Çev. Seven Hasdemir, Pales Yayınları, İstanbul 2017.

Kılınçkaya, M. Derviş, **Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2008.

“Kral Abdullah Bu Sabah İskenderun’a Geliyor”, **Cumhuriyet**, 7 Ocak 1947.

“Kral Abdullah Büyük Bir Müslüman Federasyonu Kurulmasını İstiyor”, **Akşam**, 12 Haziran 1947.

“Kral Abdullah Geliyor”, **Akşam**, 7 Ocak 1947.

“Kral Abdullah, **Biz Osmanlı’ya Neden İsyân Ettik?**, Çev. Halit Özkan, Klasik Yayınları, İstanbul 2015.

“Kral Abdullah’ın Dünkü Ziyaretleri”, **Cumhuriyet**, 14 Ocak 1947.

“Kral Abdullah”, **Akşam**, 1 Ocak 1947.

“Kral İstanbul’a Yazında Gelmek Niyetinde”, **Akşam**, 17 Ocak 1947.

“Kral Majeste Abdullah Şehrimize Geldi”, “Majeste Ürdün Kralı Dün Boğaz’da Bir Gezinti Yaptılar”, **Akşam**, 12-13 Ocak 1947.

Krämer, Gudrun, **Filistin Tarihi Osmanlı Fethinden İsrail Devleti’nin Kuruluşuna**, Çev. Suphi Nejat Ağırnaslı, Verita Yayınları, İstanbul 2017.

Kurşun, Zekeriya, **Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri**, İrfan Yayınevi, İstanbul 1992.

Kurtoğlu, Mehmet, **Eski Dünyaya Seyahat Suriye-Ürdün-Mısır**, Çizgi Kitabevi, Konya 2014.

Kürkçüoğlu, Ömer E., **Türkiye’nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası (1945-1970)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1972.

Kürkçüoğlu, Ömer E., **Osmanlı Devleti’ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.

Lutskiy, Borisoviç, **Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla**, Çev. Turan Keskin, Yordam Kitap, İstanbul 2011.

Ma’oz, Moshe, Ginat, Joseph, Winckler, Onn, “Introduction: The Emergence of Modern Syria”, **Modern Syria From Ottoman Rule to Pivotal Role in the Middle East**, Ed. Moshe Ma’oz, Joseph Ginat, Onn Winckler, Sussex Academic Press, Portland, Oregon 1999, s.1-15.

“Majeste Abdullah İskenderun’a Bugün Geliyor”, **Ulus**, 7 Ocak 1947.

“Majeste Abdullah İstanbul’dan Ayrıldı”, **Cumhuriyet**, 17 Ocak 1947.

“Majeste Kral Bugün Ankara’da”, **Ulus**, 8 Ocak 1947.

“Majeste Ürdün Kralının Yeni Beyanarı”, **Akşam**, 11 Ocak 1947.

McHugo John, **Syria: A Recent History**, Saqi Books, London UK 2014.

McHugo, John, **Syria From The Great War to Civil War**, Saqi Books, London 2014.

1947 TÜRKİYE-ÜRDÜN DOSTLUK ANTLAŞMASI VE TÜRKİYE-SURİYE
İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ

Okur, Mehmet Akif, “Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye’de Fransız Mandası”, **Bilig**, S 48, 2009, s.137-156.

Okur, Mehmet Akif, Salık, Nuri, “Osmanlı İdaresi ve Fransız Manda Yönetimi Altındaki Suriye”, **Bağımsızlıktan Arap Baharı’na Suriye İç ve Dış Politika**, Ed. Mehmet Akif Okur, Nuri Salık, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2016, s.1-28.

Özcan, Azmi, “Şerif Hüseyin”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)**, 38. Cilt, TDV Yayınları, İstanbul 2010, s.585-586.

Öztürkçi, Alpaslan, “Soğuk Savaş’ın 1950’li Yıllarda Ortadoğu’da Yaşanan Askeri Darbelere Etkileri”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S 17/34, 2017, s.373-394.

Polat, Ü. Gülsüm, **I. Dünya Savaşı’nda Kanal Harekâtları (Hazırlık-Harekât-Netice)**, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.

Polat, Ü. Gülsüm, **Türk-Arap İlişkileri Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken 1914-1923**, Kronik Yayınları, İstanbul 2019.

Provence, Michael, **Büyük Suriye İsyanı Arap Milliyetçiliğinin Yükselişi**, Çev. Nida Nur Yüksel, Pınar Yayınları, İstanbul 2020.

Qureshi, Yasmin, “A Review of Turkey’s Foreign Policy”, **Pakistan Horizon**, Vol. 30, No.1, 1977, s.54-71.

Resmî Gazete, S 6536, 19 Şubat 1947.

Salık, Nuri, **Syrian Foreign Policy From Independence to the Baathist Coup 1946-1963**, Orion Kitabevi, Ankara 2014.

Sanjian, Avedis K., “The Sanjak of Alexandretta (Hatay): Its Impact on Turkish- Syrian Relations (1939-1956)”, **Middle East Journal**, V.10, No.4, 1956, s.379-394.

Saray, Mehmet, **Türkiye ve Yakın Komşuları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.

Simon, R. S., “The Hashemite ‘Conspiracy’: Hashemite Unity Attempts, 1921-1958”, **International Journal of Middle East Studies**, S 5/3, 1974, s.314-327.

Soy, Bayram, “Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918’e Kadar”, **Bilig**, S 30, Yaz 2004, s.173-202.

“Suriye Başbakanı Mardam’ın Beyanatı”, **Akşam**, 31 Ocak 1947.

“Suriye Başbakanı Yeni bir Demeçte Bulundu”, **Ulus**, 4 Şubat 1947.

“Suriye Birleşmiş Milletlere Müracaatını Yalanlıyor”, **Cumhuriyet**, 30 Ocak 1947.

“Suriye’de Hatay için Nümayişler Tertip Ediliyor”, **Cumhuriyet**, 1 Şubat 1947.

“Suriye’de Türkler Tazyik Görüyor”, **Ulus**, 24 Ocak 1947.

“Suriye’de Türklere Karşı Tazyik Başladı”, **Cumhuriyet**, 15 Ocak 1947.

“Suriye’deki Türklere Karşı Yapılan Tazyikler”, **Cumhuriyet**, 22 Ocak 1947.

“Suriye’nin Çılgınlığı”, **Cumhuriyet**, 29 Ocak 1947.

“Suriyeliler İşi Azıttılar”, **Cumhuriyet**, 26 Ocak 1947.

Şahin, Cemalettin, “Suriye”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)**, 9. Cilt, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s.544-545.

Şahin, Mehmet, “Türkiye’nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim”, **Akademik Ortadoğu**, S 4/2, 2010, s.9-22.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, C 4, Bileşim:43, 12.02.1947.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, C 4, Bileşim:44, 14.02.1947.

Tomar, Cengiz, “Suriye”, **DİA**, 9. Cilt, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s.545-550.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.2/112.85.11.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.2/112.89.10.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.10.0.0/222.496.15.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.10.0.0/265.792.45.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490.1.0.0/607.102.19.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.1.0.0/53.314.2.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.10.0.0/267.800.17.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490.1.0.0/584.17.1.

“Türkiye Ürdün Dostluk Paketi”, **Cumhuriyet**, 21 Ocak 1947.

“Türkiye-Arap Birliği Tasavvurları”, **Cumhuriyet**, 2 Ocak 1947.

“Türkiye-Suriye Münasebetlerine Dair Bir Soru”, **Ulus**, 18 Şubat 1947.

“Türkiye-Suriye”, **Akşam**, 3 Şubat 1947.

“Türk-Ürdün Antlaşması Metni”, **Ulus**, 16 Şubat 1947.

“Türk-Ürdün Antlaşması”, **Cumhuriyet**, 16 Şubat 1947.

“Türk-Ürdün Dostluk Antlaşması”, **Ulus**, 15 Şubat 1947.

Umar, Ömer Osman, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004.

“Ürdün Kralı Abdullah Dün Sabah İskenderun’a Geldi”, **Cumhuriyet**, 8 Ocak 1947.

“Ürdün Kralı Bugün Ankara’da”, **Akşam**, 8 Ocak 1947.

“Ürdün Kralı Majeste Abdullah Şehrimizde”, **Cumhuriyet**, 13 Ocak 1947.

“Ürdün Kralının Amman’dan Demeci”, **Akşam**, 21 Ocak 1947.

“Ürdün Kralının Seyahati”, **Cumhuriyet**, 19 Ocak 1947.

Yazar, Yusuf, **Ortadoğu’nun Son Yüzyılı (1901-2017)**, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2017.

Yılmaz, Hadiye, **Suriye’de İşgal ve Direniş 1919-1922**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017.

Zeine, N. Zeine, **The Emergence of Arab Nationalism**, Caravan Books, New York 1973.

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

YAYIN İLKELERİ

Yayın İlkeleri

Yayın hayatına Kasım 1984 yılında başlayan Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, güz ve bahar olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır.

Derginin Yayın Amacı

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk ve dünya tarihi kapsamındaki konular çerçevesinde, Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin bilgi ve belgelerle ilgili bilimsel araştırma ve çalışmaları yayımlayarak ulusal ve uluslararası düzeyde bilim dünyasıyla paylaşmaktır.

Derginin Konusu

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk ve dünya tarihi kapsamındaki konular çerçevesinde, Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin konuları ele alan yakın dönem tarih dergisidir. Derginin konusu, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin içine doğduğu siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel boyutlu ulusal ve küresel ortamı; beşerî ve sosyal bilimler bağlamında bilimsel ölçütlere göre inceleyen araştırmaları, değerlendirmeleri ve çalışmaları içermektedir.

Derginin İçeriğinde Yer Alacak Çalışmalar

- Alanında boşluğu dolduracak, araştırmaya dayalı özgün makaleler;
- İncelenen konuları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma, inceleme ve derleme yazıları;
- XIX. yüzyıldan günümüze değin Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili konularda hazırlanan proje kapsamında geliştirilmiş araştırmalar;
- Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, şahsiyet ve ilmi faaliyetleri tanıtan yazılar olmalıdır.

Gönderilecek yazıların, daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir

bilimsel kongrede sunulmuş bildiriler, yeni bilgi, belge ve yorum ilave edilmek kaydıyla ve yeni hâliyle çalışmanın özgün olduğunun belirtilmesi koşuluyla yayımlanabilir.

Makalelerin Değerlendirilmesi

Gelen yazılar, yayın ilkelerine uygunluğu bakımından Yayın Kurulunca incelendikten sonra, alanında uzman iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur.

Yazar(lar), hakemlerin ve Yayın Kurulunun eleştirisi, öneri ve düzeltmelerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçelerini bildirme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilen ve edilmeyen makale/yazıların yazar(lar)ına bilgi verilir.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanan yazıların telif hakkı Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığına devredilmiş sayılır. Telif hakkı, yazılı, görsel ve sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.

Yayımlanan makale/yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayımlanması kararlaştırılan makale/yazıların yazar(lar)ına ve hakemlerine, telif ve inceleme ücreti ödemesi yayın tarihinden sonra yapılır. Ücret miktarı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği'ne göre tespit edilir.

Yayınlanacak makalelerde araştırma ve yayın etiğine uyulması zorunludur.

Yazım Dili

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin yazım dili Türkçe ve İngilizce'dir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde, diğer dillerde yazılmış makalelere de -Yayın Kurulu kararıyla- yer verilebilir.

Yayımlanacak makalelerin Türkçe ve İngilizce özetleri de, yazarları tarafından tespit edilen anahtar kelimeler ile birlikte verilir.

Yazım Kuralları

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

- 1- Başlık, koyu karakterde büyük harflerle ortalı olarak yazılmalıdır.
- 2- Dergide kör hakemlik sistemi uygulandığından makalede Yazar ad(lar)ı, soyad(lar)ı yer almamalıdır. Makalenin yayımlanma aşamasında Yazar ad(lar)ı, soyad(lar)ı, kurum, akademik unvan, adres, ORCID gibi bilgiler dergi editörlüğüne eklenir.
- 3- Öz (anahtar kelimeler eklenerek)
- 4- İngilizce başlık ve İngilizce özet (anahtar kelimeler eklenerek)
- 5-Makale; amaç, kapsam ve çalışma yöntemlerini belirten bir öz, giriş, ana metin bölümleri, sonuç ve kaynakçayı içerecek şekilde düzenlenmelidir.

Öz

En az 250 kelime olacak şekilde Türkçe ve İngilizce olarak ayrı ayrı yazılmalıdır. Öz, makalenin ana fikrini ve katkısını yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özün altında bir satır boşluk bırakılarak en az 4, en çok 8 anahtar kelime alfabetik sıra ile verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda, üst/alt/sağ/sol 2,5 cm sayfa kenarlığı boşluğu bırakılarak, cilt payı 0 cm olacak şekilde, paragrafın ilk satırı girintilenmeden, satır aralarında önce ve sonra 12nk 1,5 satır aralığı ile ve 11 punto (Öz ve Abstract 10 punto ile) Times New Roman yazı karakteri ile MS Word programında yazılmalıdır. Yazılar en fazla 10.000 kelimedenden oluşmalıdır.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere yazıda ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Ana başlıklar (Makale Türkçe ve İngilizce başlıkları, ÖZ, ABSTRACT, GİRİŞ, SONUÇ, KAYNAKÇA, EKLER) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar ise ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle ve koyu (bold) yazılmalıdır.

Ara başlıklar Romen rakamlarıyla I-II-III... şeklinde ara başlıkların alt başlıkları ise I.1.-I.2.-I.3. ... şeklinde düzenlenmelidir.

Örnek 1:

II. Büyük Buhran ve Buhran Vergisi

II.1. Buhran Vergisinin Yasal Çerçevesi

Şekil, Çizelge ve Resimler

Şekiller, çizelgeler ve resimler birden başlayarak numaralandırılmalı ve açıklayıcı dipnotlara hemen altlarında yer verilmelidir. Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır.

Alıntılar

Alıntılar tırnak içinde verilmelidir. Tırnak içerisinde verilen ifadeler ayrıca italik olarak yazılmamalıdır. Üç satırı geçen alıntılar metnin sağından ve solundan 1 cm içeride ve 10 punto büyüklüğü ile yazılmalıdır.

Kaynak Gösterme

Kaynaklar dipnot şeklinde yazılmalı, Times New Roman yazı biçimiyle 10 punto ve tek aralık olmalıdır.

a- Kitap: Baş harfleri büyük olmak üzere önce yazarın adı, soyadı, kitabın adı (koyu karakterde), (varsa) Cilt, yayınevi, yayın yeri ve tarihi ve sayfa numarası verilmelidir.

Örnek 2:

Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s.18.

b- Makale: Baş harfleri büyük olmak üzere; yazarın adı, soyadı, makalenin adı (tırnak içinde), içinde yer aldığı yayının adı (koyu karakterde), Cilt, Sayı, yayın tarihi (varsa), yayın yeri ve yılı, sayfa numarası verilmelidir.

Örnek 3:

Abdurrahman Bozkurt, “Gelibolu Yarımadası’nda İtilaf Bloğuna Ait Harp Mezarlıklarının İnşası ve Statüsü”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXVIII, S 84, Ankara 2013, s.57.

Çok yazarlı kitap ya da makalelere atıf yapılırken ilk yazar adı mutlaka belirtilmeli, diğer yazarların adları araya virgül gelecek şekilde belirtilebileceği gibi ilk yazardan sonra “vd.” şeklinde belirtilmek koşuluyla yazılmayabilir. Ancak Kaynakçada bütün yazarların isimleri mutlaka yer almalıdır.

Örnek 4:

(İkiden fazla yazarlı) Durmuş Yalçın, vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Cilt I, 7. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s.511.

Mülakat ve röportaj tarzı görüşmeler, metin içinde ad-soyad ve tarih belirtilerek değinilmeli, ayrıca Kaynakçada da gösterilmelidir.

Tekrarlanan atıflarda; soyadı, eser kitap ise **a.g.e.**, makale ise a.g.m., yazılmalı ve sayfa numarası eklenmelidir.

Saray, **a.g.e.**, s.82.

Bozkurt, a.g.m., s.5.

Kaynakça

Yazar soyadlarına göre ve alfabetik olarak sırayla yazılmalıdır.

a- Kitap: Yazar(lar)ın soyadı, adı, kitabın adı (Koyu Karakterde), yayınevi, yayın yeri ve tarihi.

Örnek 5:

Bayındır Uluskan, Seda, **Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.

b- Süreli Yayın: Yazar(lar)ın soyadı, adı, makalenin başlığı (tırnak içinde), süreli yayının tam adı (koyu karakterde), Cilt, Sayı, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Örnek 6:

Tokluoğlu, Ceylan, “Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXVIII, S 84, Ankara 2013, s.103-142.

c- Bildiri: Yazar(lar)ın soyadı, adı, bildirinin başlığı (tırnak içinde), sempozyumun veya kongrenin adı, düzenlendiği yerin adı, düzenlenme tarihi,

Bildiriler, varsa editör(ler)in adı, Cilt, basımevi/yayınevi, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Örnek 7:

Şimşir, Bilal N., “Atatürk ve Avusturalya”, **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi, Ankara, 12-16 Kasım 2007, Bildiriler**, Cilt I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s.35-73.

Yazıların Gönderilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi’nde yayımlanmak üzere yayın ilkelerine ve Türk Dil Kurumu (TDK) yazım kurallarına ve TDK Güncel Türkçe Sözlüğüne (bu şart Türkçe makalelerde istenir) uygun olarak hazırlanmış yazıların başvuruları, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumunun web sayfası üzerinde yer alan <https://giris.ayk.gov.tr/signin> uzantılı Yayın Takip Sistemi (YAYSİS) üzerinden yapılacaktır. Yazarlar Yayın Kurulu’nca ve dergi editörlüğünce esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabileceğini kabul etmiş sayılırlar.

Publication Principles

The Journal of Atatürk Research Center, which began to be published in November, 1984, is published in two issues per year in Spring and Autumn.

Publication Purpose of the Journal

Within the frame of topics as part of Turkish and world history since the second half of the 19th century, the aim is to share the scientific researches and studies about the information and documents relating to Turkish History, Atatürk and the Republic of Türkiye with science world by publishing on both national and international levels.

Topics of the Journal

Journal of Atatürk Research Center, within the frame of topics as part of Turkish and world history since the second half of the 19th century, is a contemporary history journal in which a wide range of topics relating to “Turkish History”, “Atatürk” and “the Republic of Türkiye” are addressed. The Journal includes the researches, evaluations and studies which inspect the political, socio-economic and cultural dimensional national and global atmosphere which Atatürk and the Republic of Türkiye were born into according to scientific criteria in terms of humanities and social sciences.

737

The Studies to be Included in the Context of the Journal Should Be:

- Original articles, filling the gap in their field, based on research,
- Research, review and compilation articles which evaluate and criticize the reviewed subjects according to a rich bibliography and put forward new and noteworthy opinions,
- Developed researches within the scope of projects about Turkish History, Atatürk and the Republic of Türkiye’s History since the 19th century.
- Articles promoting the works, personage and scientific events about National Struggle and the Republic of Türkiye.

Articles which will be sent should not be published elsewhere previously or accepted for publication. Papers presented in a scientific congress previously can be issued provided that they are added new information, document and review, and stated as original with their new edition.

Evaluation of Articles

After looking for the eligibility of the principles of the Editorial Board, incoming articles are sent to two referees who are expert in their fields. In case one of the reports is positive and another is negative, the article can be sent to a third referee. Names of the referees are kept confidential and reports are kept for five years. The author(s) take(s) into account the corrections and suggestions of the referees and the Editorial Board. If they disagree, they reserve the right for a justification report. The author(s) of the articles/articles accepted or not accepted for publication are informed, but the article / writing texts will not be refunded.

The copyright of the published articles in the Journal of Atatürk Research Center shall be transferred to the Presidency of Atatürk Research Center. The copyright includes publication in written, visual and virtual platforms.

The responsibility for the published articles/writings belongs to their authors. Text and photos can be cited by stating the source.

Copyright and examination fees are paid within two months from the date of publication to author(s) and referees of the articles/writings agreed for publication. The amount of the fees is determined according to the Copyright, Publishing and Sales Regulations of “Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History” and affiliated institutions.

It is compulsory to abide by research and publication ethics in papers to be published.

Official Language

The official languages of the Journal of Atatürk Research Center are English and Turkish. However, articles written in other languages can be accepted by the decision of the Editorial Board providing that they do not exceed one-third of each issue of the journal.

English and Turkish summaries of the published articles can be given with the keywords determined by their authors.

Spelling Rules

Structure of the Article

In general, the article must be taken into the order specified below:

1. The title should be written in bold capital letters.
2. Author's name(s) and last name(s) should not be included in the article, as the blind peer-review system is applied in the journal. During the publication of the article, information such as the author's name(s), last name(s), institution, academic title, address, ORCID are added by the editorial board of the journal.
3. Abstract (with keywords)
4. English title and abstract in English (with keywords)
5. An introduction should indicate article, purpose, scope and methods of work and sections of the main texts should be arranged to include Conclusion and Bibliography.

Abstract

The abstract should be written separately in Turkish and English, with a minimum of 250 words. The abstract should reflect the contribution and the main idea of the article. A minimum of 4 and a maximum of 8 keywords should be given by leaving one blank line below the summary.

Main text

The article should be written in A4 size, with a margin of 2.5 cm above/bottom/right/left. The gutter should be 0 cm, the first line of the paragraph should not be indented, before and after the lines with 12nk 1.5 line spacing and 11 point (abstracts with 10 points) Times New Roman font in MS Word program. Article length should be 10.000 words.

Section Headings

Intermediate and sub-headings can be used in the article to determine the structure of the article and to provide a regular information transfer in the main text. Main headings [Article Turkish and English titles, ÖZ (ABSTRACT), ABSTRACT, GİRİŞ (INTRODUCTION), SONUÇ (CONCLUSION), KAYNAKÇA (BIBLIOGRAPHY), EKLER (ATTACHMENTS)] in capital letters; Intermediate and sub-headings should be written in lowercase letters with the first letters in capital letters and in bold.

Example 1:

II. Büyük Buhran ve Buhran Vergisi (II. The Great Depression and the Depression Tax)

II.1. Buhran Vergisinin Yasal Çerçevesi (II.1. Legal Framework of the Depression Tax)

Figures, Tables and Pictures

Figures, tables and pictures should be numerated beginning with one and the footnotes should be given beneath them. Figures, tables and pictures should not exceed 10 pages.

Citations

Citations should be in quotes. The citations passing three-line should be formatted left and right 1.5 cm and written in 11 pt.

References

References should be written in the form of a footnote, and should be 10 pt. with one line space.

a-Book: Author's name and last name should be written in capital letters; title in bold, (if any) Volume, publisher, date and place of publication and page numbers of the book should be given.

Example 2:

Abdurahman Çaycı, Gazi Mustafa Kemal Atatürk (The Leader of National Independence and Modernization), Atatürk Research Center Publications, Ankara 2002, p.130.

b-Article: Author's name and last name should be written in capital letters; title of article should be in quotes; name in bold, Volume, Number, publisher, date (if any), place, year and page numbers of the publication should be given.

Example 3:

Mehmet Ali Beyhan, "The Literature of Reforms and Depressions: The Era of Selim III and Mahmut II", **Literature Journal of Research on Turkey**, Volume I, Issue II, Istanbul 2003, p.57.

When citing books or articles with multiple authors, the name of the first author must be specified, the names of other authors may be specified with a comma in between, or they may not be written on condition that “etc.” is indicated after the first author. However, the names of all authors must be included in the bibliography.

Example 4:

Durmuş Yalçın, etc., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Cilt I, 7. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s.511.

In the repeated references: Last name should be written; if the work is a book, one should write **ibid** but if the work is an article one should write **ibid**; page number should be added.

Çaycı, **ibid**, p.11.

Beyhan, **ibid**, p.60.

Bibliography

Bibliography should be put in alphabetical order by last names of authors.

a- Book: Author’s (s’) last name, name, the book’s title, publisher, place and date of publication should be specified.

Example 5:

Çaycı, Abdurahman, Gazi Mustafa Kemal Atatürk (The Leader of National Independence and Modernization), Atatürk Research Center Publications, Ankara 2002.

b- Periodical: Author’s (s’) last name, name, title of article (in quotes), periodical’s full name, Volume, Number, place and date of publication, page range should be specified.

Example 6:

Beyhan, Mehmet Ali, “The Literature of Reforms and Depressions: The Era of Selim III and Mahmut II”, **Literature Journal of Research on Turkey**, Volume I, Issue II, Istanbul 2003, p.57-99.

c- Papers: Author’s (s’) last name, name, title of declaration (in quotes), symposium’s or congress’ name, name of organization place, date of issue,

declarations, (if any) editors' name, volume, printing house/publishing house, place and date of publication, page range should be specified.

Example 7:

Şimşir, Bilal N., "Atatürk ve Avusturalya", **Sixth International Atatürk Congress, Ankara, 12-16 November 2007, Papers**, Volume I, Atatürk Research Center Publications, Ankara 2010, p.35-73.

Submission of Writings

The applications of the articles to be published in the Journal of Atatürk Research Center, prepared in accordance with the publication principles, are to be made via YAYIS (Publication Tracking System) which can be reached at <https://giris.ayk.gov.tr/signin> on the website of Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History. Authors are deemed to have accepted that minor corrections which do not target the essence may be made by the Editorial Board and by the editors of the journal.

ATATÜRK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY
PRESIDENCY OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

VOLUME: 38 • AUTUMN 2022 • ISSUE: 106

Peer Reviewed Journal Published in Spring and Autumn